

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

विनयपिटके

सारथदीपनी-टीका (पठमो भागो)

गन्थारम्भकथा

महाकारुणिकं बुद्धं, धम्मञ्च विमलं वरं ।
वन्दे अरियसङ्घञ्च, दक्खिण्यं निरङ्गणं ॥

उळारपुञ्जतेजेन, कत्वा सत्तुविमदनं ।
पत्तरज्जाभिसेकेन, सासनुज्जोतनत्थिना ॥

निस्साय सीहळिन्देन, यं परक्कमबाहुना ।
कत्वा निकायसामग्गिं, सासनं सुविसोधितं ॥

कस्सपं तं महाथेरं, सङ्घस्स परिणायकं ।
दीपस्मिं तम्बपण्णिम्हि, सासनोदयकारकं ॥

पटिपत्तिपराधीनं, सदारज्जनिवासिनं ।
पाकटं गगने चन्द-मण्डलं विय सासने ॥

सङ्घस्स पितरं वन्दे, विनये सुविसारदं ।
यं निस्साय वसन्तोहं, वुद्धिप्पत्तोस्मि सासने ॥

अनुथेरं महापुञ्जं, सुमेधं सुतिविस्सुतं ।
अविखण्डितसीलादि-परिसुद्धगुणोदयं ॥

बहुस्सुतं सतिमन्तं, दन्तं सन्तं समाहितं ।
नमामि सिरसा धीरं, गरुं मे गणवाचकं ॥

आगतागमतक्केसु, सहसत्थनयज्जुसु ।
यस्सन्तेवासिभिक्षूसु, सासनं सुप्पतिट्ठितं ॥

विनयट्ठकथायाहं, लीनसारथदीपनिं ।
करिस्सामि सुविज्जेय्यं, परिपुण्णमनाकुलं ॥

पोराणेहि कतं यं तु, लीनत्थस्स पकासनं ।
न तं सब्बत्थ भिक्खूनं, अत्थं साधेति सब्बसो ॥

दुविज्जेय्यसभावाय, सीहळाय निरुत्तिया ।
गण्ठपदेस्वनेकेसु, लिखितं किञ्चि कत्थचि ॥

मागधिकाय भासाय, आरभित्वापि केनचि ।
भासन्तरेहि सम्मिस्सं, लिखितं किञ्चिदेव च ॥

असारगन्थभारोपि, तत्थेव बहु दिस्सति ।
आकुलञ्च कतं यत्थ, सुविज्जेय्यम्पि अत्थतो ॥

ततो अपरिपुण्णेन, तादिसेनेत्थ सब्बसो ।
कथमत्थं विजानन्ति, नानादेसनिवासिनो ॥

भासन्तरं ततो हित्वा, सारमादाय सब्बसो ।
अनाकुलं करिस्सामि, परिपुण्णविनिच्छयन्ति ॥

गन्थारम्भकथावण्णना

विनयसंवण्णनारम्भे रतनत्तयं नमस्सितुकामो तस्स विसिद्धगुणयोगसन्दस्सनत्थं “यो कप्पकोटीहिपी”ति आदिमाह । विसिद्धगुणयोगेन हि वन्दनारहभावो, वन्दनारहे च कता वन्दना यथाधिप्पेतमत्थं साधेति । एत्थ च संवण्णनारम्भे रतनत्तयपणामकरणप्पयोजनं तत्थ तत्थ बहुधा पपञ्चेन्ति आचरिया । तथा हि वण्णयन्ति —

“संवण्णनारम्भे रतनत्तयवन्दना संवण्णेत्तब्बस्स धम्मस्स पभवनिस्सयविसुद्धिपटिवेदनत्थं, तं पन धम्मसंवण्णनासु विञ्जूनं बहुमानुप्पादनत्थं, तं सम्मदेव तेसं उग्गहणधारणादिक्कमलद्धब्बाय सम्मापटिपत्तिया सब्बहितसुखनिप्फादनत्थं । अथ वा मङ्गलभावतो, सब्बकिरियासु पुब्बकिच्चभावतो, पण्डितेहि समाचरितभावतो, आयतिं परेसं दिट्ठानुगतिआपज्जनतो च संवण्णनायं रतनत्तयपणामकिरिया”ति ।

मयं पन इधाधिप्पेतमेव पयोजनं दस्सयिस्साम । तस्मा संवण्णनारम्भे रतनत्तयपणामकरणं यथापटिज्जातसंवण्णनाय अनन्तरायेन परिसमापनत्थन्ति वेदितब्बं । इदमेव हि पयोजनं आचरियेन इधाधिप्पेतं । तथा हि वक्खति —

“इच्चेवमच्चन्तनमस्सनेय्यं,
नमस्समानो रतनत्तयं यं ।
पुज्जाभिसन्दं विपुलं अलत्थं,
तस्सानुभावेन हतन्तरायो”ति ॥

रतनत्तयपणामकरणेन चेत्थ यथापटिज्जातसंवण्णनाय अनन्तरायेन परिसमापनं रतनत्तयपूजाय पज्जापाटवभावतो,

ताय पञ्जापाटवञ्च रागादिमलविधमनतो । वुत्तञ्हेतं —

“यस्मिं, महानाम, समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोसपरियुद्धितं चित्तं होति, न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति, उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होती”तिआदि (अ० नि० ११.११) ।

तस्मा रतनत्तयपूजनेन विक्खालितमलाय पञ्जाय पाटवसिद्धि ।

अथ वा रतनत्तयपूजनस्स पञ्जापदद्वानसमाधिहेतुत्ता पञ्जापाटवं । वुत्तञ्हि तस्स समाधिहेतुत्तं —

“एवं उजुगतचित्तो खो, महानाम, अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायति, पीतिमनस्स कायो पस्सम्भति, पस्सद्भकायो सुखं वेदियति, सुखिनो चित्तं समाधियती”ति (अ० नि० ११.११.) ।

समाधिस्स च पञ्जाय पदद्वानभावो वुत्तोयेव “समाहितो यथाभूतं पजानाती”ति (सं० नि० ४.९९; मि० प० २.१.१४) । ततो एवं पटुभूताय पञ्जाय पटिञ्जामहत्तकतं खेदमभिभुय्य अनन्तरायेन संवण्णनं समापयिस्सति । तेन वुत्तं “अनन्तरायेन परिसमापनत्थ”न्ति ।

अथ वा रतनत्तयपूजाय आयुवण्णसुखबलवड्ढनतो अनन्तरायेन परिसमापनं वेदितब्बं । रतनत्तयपणामेन हि आयुवण्णसुखबलानि वड्ढन्ति । वुत्तञ्हेतं —

“अभिवादनसीलिस्स, निच्चं वुड्ढापचायिनो ।
चत्तारो धम्मा वड्ढन्ति, आयु वण्णो सुखं बल”न्ति ॥ (ध० प० १०९) ।

ततो आयुवण्णसुखबलवुड्ढिया होतेव कारियनिट्टानमिति वुत्तं “अनन्तरायेन परिसमापनत्थ”न्ति ।

अथ वा रतनत्तयगारवस्स पटिभानापरिहानावहत्ता । अपरिहानावहञ्हि तीसुपि रतनेसु गारवं । वुत्तञ्हेतं —

“सत्तिमे, भिक्खवे, अपरिहानिया धम्मा । कतमे सत्त? सत्थुगारवता धम्मगारवता सङ्घगारवता सिक्खागारवता समाधिगारवता कल्याणमित्तता सोवचस्सता”ति (अ० नि० ७.३४) ।

होतेव च ततो पटिभानापरिहानेन यथापटिञ्जातपरिसमापनं ।

अथ वा पसादवत्थूसु पूजाय पुञ्जातिसयभावतो । वुत्तञ्हि तस्स पुञ्जातिसयत्तं —

“पूजारहे पूजयतो, बुद्धे यदिव सावके ।
पपञ्चसमतिक्कन्ते, तिण्णसोकपरिद्वे ॥

“ते तादिसे पूजयतो, निब्बुते अकुतोभये ।

न सक्का पुञ्जं सङ्घातुं, इमेत्तमपि केनची”ति ॥ (ध० प० १९५-१९६; अप० थेर १.१०.१-२) ।

पुञ्जातिसयो च यथाधिप्पेतपरिसमापनुपायो । यथाह —

“एस देवमनुस्सानं, सब्बकामददो निधि ।

यं यदेवाभिपत्थेन्ति, सब्बमेतेन लब्भती”ति ॥ (खु० पा० ८.१०) ।

उपायेसु च पटिपन्नस्स होतेव कारियनिट्ठानं । रतनत्तयपूजा हि निरतिसयपुञ्जकखेत्तसंबुद्धिया अपरिमेय्यप्पभवो पुञ्जातिसयोति बहुविधन्तरायेपि लोकसन्निवासे अन्तरायनिबन्धनसकलसंकिलेसविद्धंसनाय पहाति, भयादिउपद्ववञ्च निवारति । तस्मा सुवुत्तं “संवण्णनारम्भे रतनत्तयपणामकरणं यथापटिञ्जातसंवण्णनाय अनन्तरायेन परिसमापनत्थन्ति वेदितब्ब”न्ति ।

एवं पन सप्पयोजनं रतनत्तयवन्दनं कत्तुकामो पठमं ताव भगवतो वन्दनं कातुं तम्मूलकत्ता सेसरतनानं “यो कप्प... पे०... महाकारुणिकस्स तस्सा”ति आह । एत्थ पन यस्सा देसनाय संवण्णनं कत्तुकामो, सा यस्मा करुणाप्पधाना, न सुत्तन्तदेसना विय करुणापञ्जाप्पधाना, नापि अभिधम्मदेसना विय पञ्जाप्पधाना, तस्मा करुणाप्पधानमेव भगवतो थोमनं आरब्धं । एसा हि आचरियस्स पकति, यदिदं आरम्भानुरूपथोमना । तेनेव सुत्तन्तदेसनाय संवण्णनारम्भे “करुणासीतलहदयं, पञ्जापज्जोतविहतमोहतम”न्ति करुणापञ्जाप्पधानं, अभिधम्मदेसनाय संवण्णनारम्भे “करुणा विय सत्तेसु, पञ्जा यस्स महेसिनो”ति पञ्जाप्पधानञ्च थोमनं आरब्धं । करुणापञ्जाप्पधाना हि सुत्तन्तदेसना तेसं तेसं सत्तानं आसयानुसयाधिमुत्तिचरियादिभेदपरिच्छिन्दनसमत्थाय पञ्जाय सत्तेसु च महाकरुणाय तत्थ सातिसयप्पवत्तितो । सुत्तन्तदेसनाय हि महाकरुणासमापत्तिबहुलो वेनेय्यसन्तानेसु तदज्झासयानुलोमेन गम्भीरमत्थपदं पतिट्ठापेसि । अभिधम्मदेसना च केवलं पञ्जाप्पधाना परमत्थधम्मानं यथासभावपटिवेधसमत्थाय पञ्जाय तत्थ सातिसयप्पवत्तितो ।

विनयदेसना पन आसयादिनिरपेक्खं केवलं करुणाय पाकतिकसत्तेनपि असोतब्बारहं सुणन्तो अपुच्छितब्बारहं पुच्छन्तो अवत्तब्बारहञ्च वदन्तो भगवा सिक्खापदं पञ्जपेसीति करुणाप्पधाना । तथा हि उक्कंसपरियन्तगतहिरोत्तप्पोपि भगवा लोकियसाधुजनेहिपि परिहरितब्बानि “सिखरणीसी”तिआदीनि वचनानि यथापराधञ्च गरहवचनानि विनयपिटकदेसनाय महाकरुणासञ्चोदितमानसो महापरिसमज्झे अभासि, तंतंसिक्खापदपञ्जत्तिकारणापेक्खाय वेरञ्जादीसु सारीरिकञ्च खेदमनुभोसि । तस्मा किञ्चापि भूमन्तरपच्चयाकारसमयन्तरकथानं विय विनयपञ्जत्तियापि समुट्ठापिका पञ्जा अनञ्जसाधारणताय अतिसयकिच्चवती, करुणाय किच्चं पन ततोपि अधिकन्ति करुणाप्पधाना विनयदेसना । करुणाब्यापाराधिकताय हि देसनाय करुणाप्पधानता । तस्मा आरम्भानुरूपं करुणाप्पधानमेव एत्थ थोमनं कतन्ति वेदितब्बं ।

करुणागगहणेन च अपरिमेय्यप्पभावा सब्बेपि बुद्धगुणा सङ्गहिताति दट्टब्बा तंमूलकत्ता सेसबुद्धगुणानं । महाकरुणाय वा छसु असाधारणजाणेसु अञ्जतरत्ता तंसहचरितसेसासाधारणजाणानम्पि गहणसम्भावतो सब्बेपि बुद्धगुणा नयतो दस्सिताव होन्ति । एसोयेव हि निरवसेसतो बुद्धगुणानं दस्सनुपायो यदिदं नयग्गाहो । अञ्जथा को नाम समत्थो भगवतो गुणे अनुपदं निरवसेसतो दस्सेतुं । तेनेवाह —

“बुद्धोपि बुद्धस्स भणेय्य वण्णं,

कप्पम्पि चे अञ्जमभासमानो ।

खीयेथ कप्पो चिरदीघमन्तरे,

वण्णो न खीयेथ तथागतस्सा”ति ॥ (दी० नि० अट्ट० १.३०४; ३.१४१; म० नि० अट्ट० २.४२५) ।

तेनेव च आयस्मता सारिपुत्तत्थेरेनपि बुद्धगुणपरिच्छेदनं पतिअनुयुत्तेन “नो हेतं, भन्ते”ति पटिक्खित्वा “अपिच मे, भन्ते, धम्मन्वयो विदितो”ति (दी० नि० २.१४६) वुत्तं । तस्मा “यो कप्पकोटीहिपी”तिआदिना करुणामुखेन सङ्घेपतो सकलसब्बज्जुगुणेहि भगवन्तं अभित्थवीति दट्टब्बं । अयमेत्थ समुदायत्थो ।

अयं पन अवयवत्थो — योति अनियमवचनं । तस्स “नाथो”ति इमिना सम्बन्धो । “कप्पकोटीहिपी”तिआदिना पन याय करुणाय सो “महाकारुणिको”ति वुच्चति, तस्सा वसेन कप्पकोटिगणनायपि अप्पमेय्यं कालं लोकहितत्थाय अतिदुक्करं करोन्तस्स भगवतो दुक्खानुभवनं दस्सेति । करुणाय बलेनेव हि सो भगवा हत्थगतम्पि निब्बानं पहाय संसारपङ्के निमुग्गं सत्तनिकायं ततो समुद्धरणत्थं चिन्तेतुम्पि असक्कुणेय्यं नयनजीवितपुत्तभरियदानादिकं अतिदुक्करमकासि । **कप्पकोटीहिपि अप्पमेय्यं कालन्ति** कप्पकोटिगणनायपि “एत्तका कप्पकोटियो”ति पमेतुं असक्कुणेय्यं कालं, कप्पकोटिगणनवसेनपि परिच्छिन्दितुमसक्कुणेय्यत्ता अपरिच्छिन्नानि कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानीति वुत्तं होति । कप्पकोटिवसेनेव हि सो कालो अप्पमेय्यो, असङ्ख्येय्यवसेन पन परिच्छिन्नोयेव । “कप्पकोटीहिपी”ति **अपिसद्दो** कप्पकोटिवसेनपि ताव पमेतुं न सक्का, पगेव वस्सगणनायाति दस्सेति । “अप्पमेय्यं काल”न्ति अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं “मासमधीते, दिवसं चरती”तिआदीसु विय । **करोन्तो अतिदुक्करानीति** पञ्चमहापरिच्चागादीनि अतिदुक्करानि करोन्तो । एवमतदुक्करानि करोन्तो किं विन्दीति चे? **खेदं गतो**, कायिकं खेदमुपगतो, परिस्समं पत्तोति अत्थो, दुक्खमनुभवीति वुत्तं होति । दुक्खज्झि खिज्जति सहितुमसक्कुणेय्यन्ति “खेदो”ति वुच्चति । **लोकहितायाति** “अनमतग्गे संसारे वट्टदुक्खेन अच्चन्तपीळितं सत्तलोकं तम्हा दुक्खतो मोचेत्वा निब्बानसुखभागियं करिस्सामी”ति एवं सत्तलोकस्स हितकरणत्थायाति अत्थो । अस्स च “अतिदुक्करानि करोन्तो”ति इमिना सम्बन्धो । लोकहिताय खेदं गतोति योजनायपि नत्थि दोसो । **महागण्ठपदेपि** हि “अतिदुक्करानि करोन्तो खेदं गतो, किमत्थन्ति चे? लोकहिताया”ति वुत्तं ।

यं पन एवं योजनं असम्भावेन्तेन **केनचि** वुत्तं “न हि भगवा लोकहिताय संसारदुक्खमनुभवति । न हि कस्सचि दुक्खानुभवनं लोकस्स उपकारं आवहती”ति, तं तस्स मतिमत्तं । एवं योजनायपि अतिदुक्करानि करोन्तस्स भगवतो दुक्खानुभवनं लोकहितकरणत्थायाति अयमत्थो विञ्जायति, न तु दुक्खानुभवनेनेव लोकहितसिद्धीति । पठमं वुत्तयोजनायपि हि न दुक्करकरणमत्तेन लोकहितसिद्धि । न हि दुक्करं करोन्तो कञ्चि सत्तं मग्गफलादीसु पतिट्ठापेति, अथ खो तादिसं अतिदुक्करं कत्वा सब्बज्जुभावं सच्छिक्त्वा नित्यानिकधम्मदेसनाय मग्गफलादीसु सत्ते पतिट्ठापेन्तो लोकस्स हितं सार्धेति ।

कामञ्चेत्थ सत्तसङ्घारभाजनवसेन तिविधो लोको, हितकरणस्स पन अधिप्पेतत्ता तंविषयस्सेव सत्तलोकस्स वसेन अत्थो गहेत्तब्बो । सो हि लोकीयन्ति एत्थ पुञ्जपापानि तंविपाको चाति “लोको”ति वुच्चति । कत्थचि पन “सनरामरलोकगरु”न्तिआदीसु समूहत्थोपि लोकसद्दो समुदायवसेन लोकीयति पञ्जापीयतीति । यं पनेत्थ **केनचि** वुत्तं “इमिना सत्तलोकञ्च जातिलोकञ्च सङ्गह्हाति, तस्मा तस्स सत्तलोकस्स इधलोकपरलोकहितं, अतिक्कन्तपरलोकानं वा उच्छिन्नलोकसमुदयानं इध जातिलोके ओकासलोके वा दिट्ठधम्मसुखविहारसङ्घातञ्च हितं सम्पिण्डेत्वा लोकस्स,

लोकानं, लोके वा हितन्ति सरूपेकसेसं कत्वा लोकहितमिच्चेवाहा'ति, न तं सारतो पच्चेतब्बं
दिट्ठधम्मसुखविहारसङ्घात्तहितस्सपि सत्तलोकविसयत्ता, सत्तलोकगगहणेनेव उच्छिन्नमूलानं खीणासवानम्पि सङ्गहितत्ता ।

सब्बत्थ “केनची”ति वुत्ते “वजिरबुद्धिटीकाकारेना”ति गहेतब्बं । “महागण्ठपदे”ति वा
“मज्झिमगण्ठपदे”ति वा “चूलगण्ठपदे”ति वा वुत्ते “सीहळगण्ठपदेसू”ति गहेतब्बं । केवलं
“गण्ठपदे”ति वुत्ते “मागधभासाय लिखिते गण्ठपदे”ति गहेतब्बं ।

नाथोति लोकपटिसरणो, लोकसामी लोकनायकोति वुत्तं होति । तथा हि सब्बानत्थपअहारपुब्बङ्गमाय
निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तुपकारिताय
अपरिमितनिरुपमप्यभावगुणविसेससमङ्गिताय च सब्बसत्तुत्तो भगवा अपरिमाणासु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं
एकपटिसरणो पतिट्ठा । अथ वा नाथतीति नाथो, वेनेय्यानं हितसुखं मेत्तायनवसेन आसीसति पत्थेतीति अत्थो । अथ वा
नाथति वेनेय्यगते किलेसे उपतापेतीति अत्थो, नाथतीति वा याचतीति अत्थो । भगवा हि “साधु, भिक्खवे, भिक्खु कालेन
कालं अत्तसम्पत्तिं पच्चवेक्खेय्या”तिआदिना (अ० नि० ८.७) सत्तानं तं तं हितपटिपत्तिं याचित्वापि करुणाय समुस्साहितो
ते तत्थ नियोजेति । परमेन वा चित्तिस्सरियेन समन्नागतो सब्बसत्ते ईसति अभिभवतीति परमिस्सरो भगवा “नाथो”ति
वुच्चति । सब्बोपि चायमत्थो सद्दसत्थानुसारतो वेदितब्बो ।

महाकारुणिकस्साति यो करुणाय कम्पितहृदयत्ता लोकहितत्थं अतिदुक्करकिरियाय अनेकप्पकारं तादिसं
संसारदुक्खमनुभवित्वा आगतो, तस्स महाकारुणिकस्साति अत्थो । तत्थ किरतीति करुणा, परदुक्खं विक्खिपति
अपनेतीति अत्थो । दुक्खित्तेसु वा किरीयति पसारीयतीति करुणा । अथ वा किणातीति करुणा, परदुक्खे सति कारुणिकं
हिंसति विबाधेति, विनासेति वा परस्स दुक्खन्ति अत्थो । परदुक्खे सति साधूनं कम्पनं हृदयखेदं करोतीति वा करुणा । अथ
वा कर्मति सुखं, तं रुन्धतीति करुणा । एसा हि परदुक्खापनयनकामतालक्खणा अत्तसुखनिरपेक्खताय कारुणिकानं सुखं
रुन्धति विबाधेतीति । करुणाय नियुत्तोति कारुणिको यथा “दोवारिको”ति । यथा हि द्वारद्वानतो अञ्जत्थ वत्तमानोपि
द्वारपटिबद्धजीविको पुरिसो द्वारानतिवत्तवुत्तताय द्वारे नियुत्तोति “दोवारिको”ति वुच्चति, एवं भगवा मेत्तादिवसेन
करुणाविहारतो अञ्जत्थ वत्तमानोपि करुणानतिवत्तवुत्तताय करुणाय नियुत्तोति “कारुणिको”ति वुच्चति ।
महाभिनीहारतो पट्टाय हि याव महापरिनिब्बाना लोकहितत्थमेव लोकनाथा तिट्ठन्ति । महन्तो कारुणिकोति महाकारुणिको ।
सतिपि भगवतो तदञ्जगुणानम्पि वसेन महन्तभावे कारुणिकसद्दसन्निधानेन वुत्तत्ता करुणावसेनेत्थ महन्तभावो वेदितब्बो
यथा “महावेय्याकरणो”ति । एवञ्च कत्वा “महाकारुणिकस्सा”ति इमिना पदेन पुग्गलाधिद्वानेन सत्थु महाकरुणा वुत्ता
होति ।

अथ वा करुणा करुणायनं सीलं पकति एतस्साति कारुणिको, पथवीफस्सादयो विय कक्खळफुसनादिसभावा
करुणायनसभावो सभावभूतकरुणोति अत्थो । सेसं पुरिमसदिसमेव । अथ वा महाविसयताय महानुभावताय महाबलताय
च महती करुणाति महाकरुणा । भगवतो हि करुणा निरवसेसेसु सत्तेसु पवत्तति, पवत्तमाना च अनञ्जसाधारणा पवत्तति,
दिट्ठधम्मिकादिभेदञ्च महन्तमेव सत्तानं हितसुखं एकन्ततो निप्फादेति, महाकरुणाय नियुत्तोति महाकारुणिकोति सब्बं
वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अथ वा महती पसत्था करुणा अस्स अत्थीति महाकारुणिको । पूजावचनो हेत्थ महन्तसद्दो
“महापुरिसो”तिआदीसु विय । पसत्था च भगवतो करुणा महाकरुणासमापत्तिवसेनपि पवत्तितो अनञ्जसाधारणत्ताति ।

एवं करुणामुखेन सङ्घेपतो सकलसब्बञ्जुगुणोहि भगवन्तं थोमेत्वा इदानि सद्दम्मं थोमेतुं “असम्बुध”न्तिआदिमाह ।

तथ असम्बुधन्ति पुब्बकालकिरियानिद्देशो, तस्स असम्बुज्झन्तो अप्पटिविज्झन्तोति अत्थो, यथासभावं अप्पटिविज्झनतोति वुत्तं होति । हेतुअत्थो हेत्थ अन्तसद्दो “पठन्तो निसीदती”तिआदीसु विय । यन्ति पुब्बकालकिरियाय अनियमतो कम्मनिद्देशो । बुद्धनिसेवितन्ति तस्स विसेसनं । तथ बुद्धसद्दस्स ताव “बुज्झिता सच्चानीति बुद्धो, बोधेता पजायाति बुद्धो”तिआदिना (महानि० १९२) निद्देशनयेन अत्थो वेदितब्बो । अथ वा सवासनाय अज्जाणनिद्दाय अच्चन्तविगमतो, बुद्धिया वा विकसितभावतो बुद्धवाति बुद्धो जागरणविकसनत्थवसेन । अथ वा कस्सचिपि जेय्यधम्मस्स अनवबुद्धस्स अभावेन जेय्यविसेसस्स कम्मभावेन अगगहणतो कम्मवचनिच्छाय अभावेन अवगमनत्थवसेनेव कत्तुनिद्देशो लब्भतीति बुद्धवाति बुद्धो । अत्थतो पन पारमितापरिभावितो सयम्भूजाणेन सह वासनाय विहतविद्धंसितनिरवसेसकिलेसो महाकरुणासब्बज्जुतज्जाणादिअपरिमेय्यगुणगणाधारो खन्धसन्तानो बुद्धो । यथाह “बुद्धोति यो सो भगवा सयम्भू अनाचरियको पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु सामं सच्चानि अभिसम्बुज्झि, तत्थ च सब्बज्जुतं पत्तो बलेसु च वसीभाव”न्ति (महानि० १९२; चूळनि० पारायनत्थुतिगाथानिद्देश ९७; पटि० म० १.१६१) । तेन एवं निरुपमप्पभावेन बुद्धेन निसेवितं गोचरासेवनाभावनासेवनाहि यथारहं निसेवितं अनुभूतन्ति अत्थो ।

तथ निब्बानं गोचरासेवनावसेनेव निसेवितं, मग्गो पन अत्तना भावितो च भावनासेवनावसेन सेवितो, परेहि उप्पादितानि पन मग्गफलानि चेतोपरियजाणादिना यदा परिजानाति, अत्तना उप्पादितानि वा पच्चवेक्खणजाणेन परिच्छिन्दति, तदा गोचरासेवनावसेनपि सेवितानि होन्तियेव । एत्थ च परियत्तिधम्मस्सपि परियायतो धम्मगहणेन गहणे सति सोपि देसनासम्मसनजाणगोचरताय गोचरासेवनाय सेवितोति सक्का गहेतुं । “अभिधम्मनयसमुद्धं अधिगच्छति, तीणि पिटकानि सम्मसी”ति च अट्टकथायं वुत्तत्ता परियत्तिधम्मस्सपि सच्छिकिरियाय सम्मसनपरियायो लब्भतीति यं असम्बुधं असम्बुज्झन्तो असच्छिकरोन्तोति अत्थसम्भवतो सोपि इध वुत्तो एवाति दडुब्बं । तम्पि च अप्पटिविज्झन्तो भवाभवं गच्छति, परिज्जातधम्मविनयो पन तदत्थपटिपत्तिया सम्मापटिपन्नो न चिरस्सेव दुक्खस्सन्तं करिस्सति । वुत्तज्हेतं —

“यो इमस्मिं धम्मविनये, अप्पमत्तो विहस्सति ।

पहाय जातिसंसारं, दुक्खस्सन्तं करिस्सती”ति ॥ (दी० नि० २.१८५; सं० नि० १.१८५) ।

एत्थ च किञ्चापि मग्गफलनिब्बानानि पच्चेकबुद्धबुद्धसावकेहिपि गोचरासेवनादिना सेवितानि होन्ति, तथापि उक्कट्टुपरिच्छेदवसेन “बुद्धनिसेवित”न्ति वुत्तं । केनचि पन बुद्धसद्दस्स सामज्जतो बुद्धानुबुद्धपच्चेकबुद्धानम्पि एत्थेव सङ्गहो वुत्तो ।

भवाभवन्ति अपरकालकिरियाय कम्मनिद्देशो, भवतो भवन्ति अत्थो । अथ वा भवाभवन्ति सुगतिदुग्गतवसेन हीनपणीतवसेन च खुद्दकं महन्तज्च भवन्ति अत्थो । वुद्धत्थोपि हि अ-कारो दिस्सति “असेक्खा धम्मा”तिआदीसु विय । तस्मा अभवोति महाभवो वुच्चति । अथ वा भवोति वुद्धि, अभवोति हानि । भवोति वा सस्सतदिट्ठि, अभवोति उच्छेददिट्ठि । वुत्तप्पकारो भवो च अभवो च भवाभवो । तं भवाभवं । गच्छतीति अपरकालकिरियानिद्देशो । जीवलोकोति सत्तलोको । जीवगहणेन हि सङ्खारभाजनलोकं निवत्तेति तस्स भवाभवगमनासम्भवतो । नमो अत्थूति पाठसेसो दडुब्बो ।

अविज्जादिकिलेसजालविद्धंसिनोति धम्मविसेसनं । तथ अविन्दियं विन्दतीति अविज्जा । पूरेतुं अयुत्तट्टेन कायदुच्चरितादि अविन्दियं नाम, अलद्धब्बन्ति अत्थो । तब्बिपरीततो कायसुचरितादि विन्दियं नाम, तं विन्दियं न विन्दतीति वा अविज्जा, खन्धानं रासट्टं, आयतनानं आयतनट्टं, धातून् सुज्जतट्टं, इन्द्रियानं अधिपतियट्टं, सच्चानं तथट्टं अविदितं करोतीति वा अविज्जा, दुक्खादीनं पीळनादिवसेन वुत्तं चतुब्बिधं अत्थं अविदितं करोतीतिपि अविज्जा,

अन्तविरहिते संसारे सब्बयोनिगतिभवविज्जाणट्टितिसत्तावासेसु सत्ते जवापेतीति वा अविज्जा, परमत्थतो अविज्जमानेसुपि इत्थिपुरिसादीसु जवति, विज्जमानेसुपि खन्धादीसु न जवतीति वा अविज्जा । सा आदि येसं तण्हादीनं ते अविज्जादयो, तेयेव किलिस्सन्ति एतेहि सत्ताति **किलेसा**, तेयेव च सत्तानं बन्धनट्टेन जालसदिसाति **जालं**, तं विद्धंसेति सब्बसो विनासेति सीलेनाति अविज्जादिकिलेसजालविद्धंसी । ननु चेत्थ सपरियत्तिको नवलोकुत्तरधम्मो अधिप्पेतो, तत्थ च मग्गोयेव किलेसे विद्धंसेति, नेतरेति चे? वुच्चते । मग्गस्सपि निब्बानमागम्म किलेसविद्धंसनतो निब्बानम्पि किलेसे विद्धंसेति नाम, मग्गस्स किलेसविद्धंसनकिच्चं फलेन निष्फन्नन्ति फलम्पि “किलेसविद्धंसी”ति वुच्चति । परियत्तिधम्मोपि किलेसविद्धंसनस्स पच्चयत्ता “किलेसविद्धंसी”ति वत्तुमरहतीति न कोचि दोसो ।

धम्मवरस्स तस्साति पुब्बे अनियमितस्स नियमवचनं । तत्थ यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने चतूसु अपायेसु अपतमाने धारेतीति **धम्मो** ।

“ये केचि धम्मं सरणं गतासे, न ते गमिस्सन्ति अपायभूमिं ।

पहाय मानुसं देहं, देवकायं परिपूरेस्सन्ती”ति ॥ (दी० नि० २.३३२; सं० नि० १.३७) —

हि वुत्तं । संसारदुक्खे वा अपतमाने कत्वा धारेतीति धम्मो मग्गफलुप्पत्तिया सत्तक्खत्तुपरमतादिवसेन संसारस्स परिच्छिन्नत्ता । अपायादिनिब्बत्तकिलेसविद्धंसनञ्चेत्थ धारणं । एवञ्च कत्वा अरियमग्गो तस्स तदत्थसिद्धिहेतुताय निब्बानञ्चाति उभयमेव निष्परियायतो धारेति, अरियफलं पन तंसमुच्छिन्नकिलेसपटिप्पस्सम्भनेन तदनुगुणताय, परियत्तिधम्मो तदधिगमहेतुतायाति उभयं परियायतो धारेतीति वेदितब्बं । वुत्तप्पकारो धम्मोयेव अत्तनो उत्तरितराभावेन वरो पवरो अनुत्तरोति **धम्मवरो**, तस्स धम्मवरस्स नमो अत्थूति सम्बन्धो । एत्तावता चेत्थ अम्हेहि सारत्थो पकासितो । यं पनेत्थ **केनचि** पपञ्चितं, अम्हेहि च इध न दस्सितं, न तं सारतो पच्चेतब्बं । इतो परेसुपि एवमेव दट्टब्बं । तस्मा इतो पट्टाय एत्तकम्पि अवत्वा सारत्थमेव दस्सयिस्साम । यत्थ पन **केनचि** अच्चन्तविरुद्धं लिखितं, तम्पि कत्थचि दस्सयिस्साम । एत्थ च “अविज्जादिकिलेसजालविद्धंसिनो”ति एतेन स्वाक्खाततादीहि धम्मं थोमेति, “धम्मवरस्सा”ति एतेन अज्जस्स विसिद्धस्स अभावदीपनतो परिपुण्णताय । पठमेन वा पहानसम्पदं धम्मस्स दस्सेति, दुतियेन पभावसम्पदं ।

एवं सङ्घेपेनेव सब्बधम्मगुणेहि सद्धम्मं थोमेत्वा इदानि अरियसङ्घं थोमेतुं “**गुणेही**”ति आदिमाह । “गुणेही”ति पदस्स “युत्तो”ति इमिना सम्बन्धो । इदानि येहि गुणेहि युत्तो, ते दस्सेन्तो “**सीलसमाधी**”ति आदिमाह । तत्थ चतुपारिसुद्धिसीलादि “**सील**”न्ति वुच्चति । **समाधी**ति पठमज्झानादि । समाधिसीसेन हि पठमज्झानादयो वुत्ता । **पज्जा**ति मग्गपज्जा । विमुत्ति च विमुत्तिजाणञ्च विमुत्तिविमुत्तिजाणन्ति वत्तब्बे एकदेससरूपेकसेसनयेन “विमुत्तिजाण”न्ति वुत्तं । आदिसद्दपरियायेन पभुतिसद्देन वा विमुत्तिग्गहणं वेदितब्बं । तत्थ **विमुत्ती**ति फलं । **विमुत्तिजाणन्ति** पच्चवेक्खणजाणं । **पभुति**-सद्देन छळभिज्जाचतुपटिसम्भिदादयो गुणा सङ्गहिताति दट्टब्बं । एत्थ च सीलादयो गुणा लोकिया लोकुत्तरा च यथासम्भवं निद्दिट्ठाति वेदितब्बा । यं पनेत्थ **केनचि** वुत्तं “सीलादयो किञ्चापि लोकियलोकुत्तरा यथासम्भवं लब्भन्ति, तथापि अन्ते ‘अरियसङ्घ’न्ति वचनतो सीलादयो चत्तारो धम्मक्खन्धा लोकुत्तरावा”ति, तं तस्स मतिमत्तं । न हि अरियसङ्घस्स लोकियगुणेहिपि थोमनाय कोचि दोसो दिस्सति, सब्बज्जुबुद्धस्सपि ताव लोकियलोकुत्तरगुणेहि थोमना होति, किमङ्गं पन अरियसङ्घस्साति ।

कुसलत्थिकानं जनानं पुज्जस्स वुद्धिया खेत्तसदिसत्ता खेत्तन्ति आह “**खेत्तं जनानं कुसलत्थिकानं**”न्ति । खित्तं बीजं महप्फलभावकरणेन तायतीति हि खेत्तं, पुब्बण्णापरण्णविरुहनभूमि, तंसदिसत्ता अरियसङ्घोपि “खेत्तं”न्ति वुच्चति ।

इमिना अरियसङ्घस्स अनुत्तरपुञ्जक्खेत्तभावं दीपेति । “अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं लोकस्सा”ति हि वुत्तं । तन्ति पुब्बे “यो”ति अनियमेन वुत्तस्स नियमवचनं । अरियसङ्घन्ति एत्थ आरकत्ता किलेसेहि, अनये न इरियनतो, अये च इरियनतो अरिया निरुत्तिनयेन । अथ वा सदेवकेन लोकेन सरणन्ति अरणीयतो उपगन्तब्बतो उपगतानञ्च तदत्थसिद्धितो अरिया । अरियानं सङ्घो समूहोति अरियसङ्घो । अथ वा अरियो च सो यथावुत्तनयेन सङ्घो च दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहतभावतोति अरियसङ्घो, अट्ठ अरियपुग्गला । तं अरियसङ्घं । भगवतो अपरभागे बुद्धधम्मरतनानम्पि समधिगमो सङ्घरतनाधीनोति अरियसङ्घस्स बहूपकारतं दस्सेतुं इधेव “सिरसा नमामी”ति वुत्तन्ति दट्ठब्बं ।

एवं गाथात्तयेन सङ्घेपतो सकलगुणसंकित्तनमुखेन रतनत्तयस्स पणामं कत्वा इदानि तं निपच्चकारं यथाधिप्पेते पयोजने परिणामेन्तो आह “इच्चेव”मिच्चादि । इच्चेवं यथावुत्तनयेन अच्चन्तं एकन्तेन नमस्सनेय्यं नमस्सितब्बं रतनत्तयं नमस्समानो कायवाचाचित्तेहि वन्दमानो अहं विपुलं यं पुञ्जाभिसन्दं अलत्थन्ति सम्बन्धो । तत्थ बुद्धादयो रतिजननट्ठेन रतनं । तेसज्जि “इतिपि सो भगवा”तिआदिना यथाभूतगुणे आवज्जेन्तस्स अमताधिगमहेतुभूतं अनप्पकं पीतिपामोज्जं उप्पज्जति । यथाह —

“यस्मिं, महानाम, समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुट्ठितं चित्तं होति, न दोसपरियुट्ठितं चित्तं होति, न मोहपरियुट्ठितं चित्तं होति, उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति, उजुगतचित्तो खो पन, महानाम, अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायती”तिआदि (अ० नि० ११.११) ।

चित्तीकतादिभावो वा रतनट्ठो । वुत्तज्हेतं —

“चित्तीकतं महग्घञ्च, अतुलं दुल्लभदस्सनं ।
अनोमसत्तपरिभोगं, रतनं तेन वुच्चती”ति ॥ (दी० नि० अट्ठ० २.३३) ।

चित्तीकतभावादयो च अनञ्जसाधारणा बुद्धादीसुयेव लब्भन्तीति ।

“पुञ्जाभिसन्दन्ति पुञ्जरासिं पुञ्जप्पवत्तं वा”ति महागण्ठपदे वुत्तं । मज्झिमगण्ठपदे पन चूळगण्ठपदे च “पुञ्जाभिसन्दन्ति पुञ्जाभिनिसंसं”न्तिपि अत्थो वुत्तो । पुञ्जाभिसन्दन्ति पुञ्जनदिं, पुञ्जप्पवाहन्ति एवं पनेत्थ अत्थो वेदितब्बो । अविच्छेदेन पवत्तियमानज्जि पुञ्जं अभिसन्दनट्ठेन “पुञ्जाभिसन्दो”ति वुच्चति । तेनेव सारत्थपकासिनिया संयुत्तनिकायट्ठकथाय (सं० नि० अट्ठ० ३.५.१०२७) —

“चत्तारोमे, भिक्खवे, पुञ्जाभिसन्दा कुसलाभिसन्दा सुखस्साहारा । कतमे चत्तारो? इध, भिक्खवे, अरियसावको बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होति ‘इतिपि सो भगवा...पे०... बुद्धो भगवा’ति, अयं पठमो पुञ्जाभिसन्दो कुसलाभिसन्दो सुखस्साहारो”ति (सं० नि० ५.१०२७) —

एवमादिकाय पाळिया अत्थं दस्सेन्तो “पुञ्जाभिसन्दा कुसलाभिसन्दाति पुञ्जनदियो कुसलनदियो”ति वुत्तं । यं पन गण्ठपदे वुत्तं “पुञ्जाभिसन्दन्ति पुञ्जफलं”न्ति, तं न सुन्दरं । न हि रतनत्तयं नमस्समानो तस्मिं खणे पुञ्जफलं अलत्थ, किन्तु अनप्पकं पुञ्जरासिं तदा अलभि, तस्स च फलं परलोकभागी, दिट्ठधम्मे तु अन्तरायविघातो तस्स च पुञ्जस्स

आनिसंसमत्तकं, “तस्सानुभावेन हतन्तरायो”ति च वुत्तं, न च पुञ्जफले अनुप्पन्ने तस्सानुभावेन हतन्तरायभावो न सिञ्जति, न चेतं तस्मिंयेव खणे दिट्ठधम्मवेदनीयं अहोसि । तस्मा तस्स महतो पुञ्जप्पवाहस्स आनुभावेन हतन्तरायोति अयमेव अत्थो युञ्जति । अथापि पणामकिरियाय जनितत्ता पुञ्जमेव पुञ्जफलन्ति तस्साधिप्पायो सिया, एवं सति युञ्जेय्य । सो च पुञ्जप्पवाहो न अप्पमत्तको, अथ खो महन्तोयेवाति दस्सेन्तो आह “विपुल”न्ति, महन्तं अनप्पकन्ति वुत्तं होति । अलत्थन्ति अलभिं, पापुण्णिन्ति अत्थो ।

तस्सानुभावेनाति तस्स यथावुत्तस्स पुञ्जप्पवाहस्स आनुभावेन बलेन । हतन्तरायोति तंतंसम्पत्तिया विबन्धनवसेन सत्तसन्तानस्स अन्तरे वेमज्झे एति आगच्छतीति अन्तरायो, दिट्ठधम्मिकादिअनत्थो । पणामपयोजने वुत्तविधिना हतो विद्धस्तो अन्तरायो उपद्दवो अस्साति हतन्तरायो । अस्स “वण्णयिस्सं विनय”न्ति इमिना सम्बन्धो, हतन्तरायो हुत्वा विनयं वण्णयिस्सन्ति वुत्तं होति । एतेन तस्स पुञ्जप्पवाहस्स अत्तनो पसादसम्पत्तिया रतनत्तयस्स च खेत्तभावसम्पत्तिया अत्थसंवण्णनाय उपघातकउपद्दवानं हनने समत्थतं दीपेति ।

एवं रतनत्तयस्स निपच्चकारकरणे पयोजनं दस्सेत्वा इदानि यस्स विनयपिटकस्स अत्थं संवण्णेत्तुकामो, तस्स ताव भगवतो सासनस्स मूलपतिट्टानभावं दस्सेत्वा तम्पि थोमेन्तो आह “यस्मिं ठिते”तिआदि । अट्ठितस्स सुसण्ठितस्स भगवतो सासनं यस्मिं ठिते पतिट्ठितं होतीति योजेतब्बं । तत्थ यस्मिन्ति यस्मिं विनयपिटके । ठितेति पाळितो च अत्थतो च अनूनं हुत्वा लज्जीपुग्गलेसु पवत्तनट्टेन ठितेति अत्थो । सासनन्ति अधिशीलअधिचित्तअधिपञ्जासङ्घातसिक्खत्तयसङ्गहितं सासनं । अट्ठितस्साति कामसुखल्लिकत्तकिलमथानुयोगसङ्घाते अन्तद्वये अट्ठितस्साति अत्थो । “अप्पतिट्ठं ख्वाहं, आवुसो, अनायूहं ओघमतरि”न्ति (सं० नि० १.१) हि वुत्तं । अयञ्चत्थो तीसुपि सीहळगण्ठपदेसु वुत्तोयेव । गण्ठपदे पन “अट्ठितस्साति परिनिब्बुत्तस्सपि भगवतो”ति वुत्तं ।

पतिट्ठितं होतीति तेसुयेव लज्जीपुग्गलेसु पवत्तनट्टेन पतिट्ठितं होति । सुसण्ठितस्साति एत्थ ताव तीसुपि गण्ठपदेसु इदं वुत्तं “द्वित्तिसमहापुरिसलक्खणअसीतिअनुब्यञ्जनेहि समन्नागमनवसेन सुसण्ठानस्साति अत्थो । अनेन अस्स रूपकायसम्पत्तिं निदस्सेती”ति । गण्ठपदे पन “यथाठाने पतिट्ठितेहि लक्खणेहि समन्नागतत्ता रूपकायेन सुसण्ठितो, कायवङ्कादिरहितत्ता तादिलक्खणसमन्नागतत्ता च नामकायेनपी”ति वुत्तं । केनचि पन “चतुब्रह्मविहारवसेन सत्तेसु सुट्ठु सम्मा च ठितस्साति अत्थवसेन वा सुसण्ठितस्स । सुसण्ठितत्ता हेस केवलं सत्तानं दुक्खं अपनेत्तुकामो हितं उपसंहरितुकामो सम्पत्तिया च पमुदितो अपक्खपतितो च हुत्वा विनयं देसेति । तस्मा इमस्मिं विनयसंवण्णनाधिकारे सारुप्पाय थुतिया थोमेन्तो आह ‘सुसण्ठितस्सा’”ति वत्त्वा “गण्ठपदेसु वुत्तत्थो अधिप्पेताधिकारानुरूपो न होती”ति वुत्तं । अयं पनेत्थ अम्हाकं खन्ति — यथावुत्तकामसुखल्लिकादिअन्तद्वये अट्ठितत्तायेव मज्झिमाय पटिपदाय सम्मा ठितत्ता सुसण्ठितस्साति एवमत्थो गहेतब्बोति । एवज्जि सति आरम्भानुरूपथोमना कता होति यथावुत्तअन्तद्वयं विवज्जेत्वा मज्झिमाय पटिपदाय विनयपञ्जत्तियायेव येभ्येन पकासनतो ।

तन्ति पुब्बे “यस्मिं”न्ति अनियमेत्वा वुत्तस्स नियमवचनं, तस्स “विनय”न्ति इमिना सम्बन्धो । असम्मिस्सन्ति भावनपुंसकनिद्देशो, निकायन्तरलद्धीहि असम्मिस्सं कत्वा अनाकुलं कत्वा वण्णयिस्सन्ति वुत्तं होति । सिक्खापदपञ्जत्तिया अनुरूपस्स कालमत्तस्सपि धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरसदिसेनपि दुविञ्जेय्यभावतो केवलं बुद्धविसयं विनयपिटकं अत्तनो बलेन वण्णयिस्सामीति वचनमत्तम्पि अञ्जेहि वत्तुमसक्कुणेय्यत्ता “निस्साय पुब्बाचरियानुभाव”न्ति आह । पुब्बाचरियानुभावो नाम अत्थतो पुब्बाचरियेहि संवण्णिता अट्ठकथा, ततोयेव च

“पुब्बाचरियानुभावो अट्टकथा”ति सब्बत्थ गण्ठपदेसु वुत्तं । तस्मा पुब्बाचरियेहि संवण्णितं अट्टकथं निस्साय वण्णयिस्सं, न अत्तनोयेव बलं निस्सायाति वुत्तं होति ।

अथ “पोराणट्टकथासु विज्जमानासु पुन विनयसंवण्णनाय किं पयोजन”न्ति यो वदेय्य, तस्स पोराणट्टकथाय अनूनभावं अत्तनो च संवण्णनाय पयोजनं दस्सेन्तो “कामञ्चा”तिआदिमाह । कामन्ति एकन्तेन, यथिच्छकं वा, सब्बसोति वुत्तं होति, तस्स “संवण्णितो”ति इमिना सम्बन्धो । कामं संवण्णितोयेव, नो न संवण्णितोति अत्थो । केहि पन सो विनयो संवण्णितोति आह “पुब्बाचरियासभेही”ति । महाकस्सपत्थेरादयो पुब्बाचरिया एव अकम्पियट्ठेन उत्तमट्ठेन च आसभा, तेहि पुब्बाचरियासभेहीति वुत्तं होति । कीदिसा पनेते पुब्बाचरियाति आह “जाणम्बू”तिआदि । अगमग्गजाणसङ्घातेन अम्बुना सलिलेन निद्धोतानि निस्सेसतो आयतिं अनुप्पत्तिधम्मतापादनेन धोतानि विक्खालितानि विसोधितानि रागादीनि तीणि मलानि कामासवादयो च चत्तारो आसवा येहि ते जाणम्बुनिद्धातमलासवा, तेहीति अत्थो । इमिना च न केवलं एतेसु आचरियभावोयेव, अथ खो रागादिमलरहिता खीणासवा विसुद्धसत्ता एतेति दस्सेति ।

खीणासवभावेपि न एते सुखविपस्सका, अथ खो एवरूपेहिपि आनुभावेहि समन्नागताति दस्सेन्तो आह “विसुद्धविज्जापटिसम्भिदेही”ति । विसुद्धा अच्चन्तपरिसुद्धा विज्जा चतस्सो च पटिसम्भिदा येसं ते विसुद्धविज्जापटिसम्भिदा, तेहि । एकदेसेन पटिसम्भिदं अप्पत्तानं अरियानमेव अभावतो एतेहि अधिगतपटिसम्भिदा पटुतरलद्धप्पभेदाति दस्सेतुं विसुद्धगहणं कतं । विज्जाति तिससो विज्जा, अट्ट विज्जा वा । तत्थ दिब्बचक्खुजाणं पुब्बेनिवासजाणं आसवक्खयजाणञ्चाति इमा तिससो विज्जा । अट्ट विज्जा पन —

“विपस्सनाजाणमनोमयिद्धि,
इद्धिप्पभेदोपि च दिब्बसोतं ।
परस्स चेतोपरियायजाणं,
पुब्बेनिवासानुगतञ्च जाणं ।
दिब्बञ्च चक्खासवसङ्खयो च,
एतानि जाणानि इधट्ट विज्जा”ति ॥ —

एवं विपस्सनाजाणमनोमयिद्धीहि सद्धिं परिग्गहिता छ अभिज्जायेव । अत्थपटिसम्भिदा धम्मपटिसम्भिदा निरुत्तिपटिसम्भिदा पटिभानपटिसम्भिदाति चतस्सो पटिसम्भिदा । तत्थ सङ्खेपतो हेतुफले जाणं अत्थपटिसम्भिदा, हेतुमि जाणं धम्मपटिसम्भिदा, हेतुहेतुफलानुरूपं वोहारेसु जाणं निरुत्तिपटिसम्भिदा, इदं जाणं इममत्थं जोतयतीति इमिना आकारेन हेट्टा वुत्तेसु तीसु जाणेसु पवत्तजाणं पटिभानपटिसम्भिदा । एतासं पन वित्थारकथा अतिपपञ्चभावतो इध न वुच्चति । पटिसम्भिदाप्पत्तानं सद्धम्मसेसु छेकभावतो आह “सद्धम्मसंवण्णनकोविदेही”ति । “पटिसम्भिदाप्पत्तानमि धम्मसेसु अभियोगवसेन विसेसो होतीति लद्धपटिसम्भिदासु सातिसयतं दस्सेतुं आहा”तिपि वदन्ति । सद्धम्मसंवण्णनकोविदेहीति पिटकत्तयसङ्घातस्स सद्धम्मस्स संवण्णने सब्बसो अत्थप्पकासने कोविदेहि छेकेहि, कुसलेहीति अत्थो ।

किलेसजालं परिक्खारबाहुल्लं वा संलिखति तनुं करोतीति सल्लेखो । इध पन खीणासवाधिकारत्ता परिक्खारबाहुल्लस्स सल्लिखनवसेनेव अत्थो गहेतब्बो, ततोयेव च गण्ठपदे “सल्लेखिये परिमितपरिक्खारवुत्तिया”ति अत्थो वुत्तो । सल्लेखस्स भावो सल्लेखियं, तस्मिं सल्लेखिये, सल्लेखपटिपत्तियन्ति वुत्तं होति । नोसुलभूपमेहीति

असुलभूपमेहि सल्लेखपटिपत्तिया असुकसदिसाति तेसं उपमाय अनुच्छविकपुगलानं दुल्लभत्ता नत्थि सुलभा उपमा एतेसन्ति नोसुलभूपमा । **महाविहारस्साति** चित्तलपब्बतअभयगिरिसेसनिकायद्वयं पटिक्खिपति । **धजूपमेहीति** रथस्स सञ्जाननहेतुकं रथे बद्धधजं विय अजानन्तानं “असुकेहि च असुकेहि च थरेहि निवासितो महाविहारो नामा”ति एवं महाविहारस्स सञ्जाननहेतुत्ता महाविहारस्स धजूपमेहि । **संवण्णितोति** सम्मा अनूनं कत्वा वण्णितो । संवण्णितो अयं विनयोति पदच्छेदो कातब्बो । **चित्तेहि नयेहीति** अनेकप्पभेदनयत्ता विचित्तेहि नयेहि । **सम्बुद्धवरन्वयेहीति** सब्बञ्जुबुद्धवरं अनुगतेहि, भगवतो अधिप्पायानुगतेहि नयेहीति वुत्तं होति । अथ वा बुद्धवरं अनुगतेहि पुब्बाचरियासभेहीति सम्बन्धो कातब्बो ।

एवं पोरणट्टकथाय अनूनभावं दस्सेत्वा इदानि अत्तनो संवण्णनाय पयोजनविसेसं दस्सेतुं “**संवण्णना**”तिआदिमाह । इदं वुत्तं होति — किञ्चापि पुब्बाचरियासभेहि यथावुत्तगुणविसिद्धेहि अयं विनयो सब्बसो वण्णितो, तथापि तेसं एसा संवण्णना सीहळदीपवासीनं भासाय सङ्घत्तत्ता रचितत्ता दीपन्तरे भिक्खुजनस्स सीहळदीपतो अञ्जदीपवासिनो भिक्खुगणस्स किञ्चि अत्थं पयोजनं यस्मा नाभिसम्भुणाति न सम्पादेति न साधेति, तस्मा इमं संवण्णनं पाळिनयानुरूपं कत्वा बुद्धसिरित्थेरेन अज्झिड्डो इदानि समारभिस्सन्ति । तत्थ संवण्णियति अत्थो एतायाति **संवण्णना**, अट्टकथा । सा पन धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि पठमं तीणि पिटकानि सङ्गायित्वा तस्स अत्थवण्णनानुरूपेनेव वाचनामगं आरोपितत्ता तिस्सो सङ्गीतियो आरुळ्होयेव बुद्धवचनस्स अत्थसंवण्णनाभूतो कथामगो । सोयेव च महामहिन्दत्थेरेन तम्बपण्णिदीपं आभतो, पच्छा तम्बपण्णियेहि महाथेरेहि निकायन्तरलद्धीहि सङ्करपरिहरणत्थं सीहळभासाय ठपितो । तेनाह “**सीहळदीपकेना**”तिआदि । सीहस्स लानतो गहणतो **सीहळो**, सीहकुमारो । तंवंसजातताय तम्बपण्णिदीपे खत्तियानं तेसं निवासताय तम्बपण्णिदीपस्सपि सीहळभावो वेदितब्बो, तस्मिं सीहळदीपे भूतत्ता **सीहळदीपकेन वाक्येन** वचनेन, सीहळभासायाति वुत्तं होति ।

पाळिनयानुरूपन्ति पाळिनयस्स अनुरूपं कत्वा, मागधभासाय परिवत्तित्वाति वुत्तं होति । **अज्झेसनन्ति** गरुड्डानियं पयिरुपासित्वा गरुतरं पयोजनं उद्दिस्स अभिपत्थना अज्झेसना, तं अज्झेसनं, आयाचनन्ति अत्थो । तस्स “समनुस्सरन्तो”ति इमिना सम्बन्धो । कस्स अज्झेसनन्ति आह “**बुद्धसिरिक्खयस्स थेरस्सा**”ति । बुद्धसिरीति अक्खयो नामं यस्स सोयं **बुद्धसिरिक्खयो**, तस्स, इत्थन्नामस्स थेरस्स अज्झेसनं सम्मा आदरेन समनुस्सरन्तो हृदये ठपेन्तोति अत्थो ।

इदानि अत्तनो संवण्णनाय करणप्पकारं दस्सेन्तो “**संवण्णनं तज्जा**”तिआदिमाह । तत्थ तज्ज इदानि वुच्चमानं संवण्णनं समारभन्तो सकलायपि महाअट्टकथाय इध गहेतब्बतो महाअट्टकथं तस्सा इदानि वुच्चमानाय संवण्णनाय सरीरं कत्वा महापच्चरियं यो विनिच्छयो वुत्तो, तथेव कुरुन्दीनामादीसु विस्सुतासु अट्टकथासु यो विनिच्छयो वुत्तो, ततोपि विनिच्छयतो युत्तमत्थं अपरिच्चजन्तो अन्तो गधत्थेरेवादं कत्वा संवण्णनं समारभिस्सन्ति पदत्थसम्बन्धो वेदितब्बो । एत्थ च अत्थो कथियति एतायाति अत्थकथा, सायेव **अट्टकथा** त्यकारस्स ट्टकारं कत्वा “दुक्खस्स पीळनट्टो”तिआदीसु (पटि० म० १.१७; २.८) विय । **महापच्चरियन्ति** एत्थ **पच्चरीति** उळुम्पं वुच्चति, तस्मिं निसीदित्वा कतत्ता तमेव नामं जातं । कुरुन्दिवल्लिविहारो नाम अत्थि, तत्थ कतत्ता **कुरुन्दीति** नामं जातन्ति वदन्ति । आदिसद्देन अन्थकट्टकथं सङ्घेपट्टकथज्ज सङ्गण्हाति । **विस्सुतासूति** सब्बत्थ पत्थटासु, पाकटासूति वुत्तं होति ।

युत्तमत्थन्ति एत्थ ताव **मज्झिमगण्ठपदे चूळगण्ठपदे** च इदं वुत्तं “युत्तमत्थन्ति संवण्णेत्तब्बट्टानस्स युत्तमत्थं, न पन तत्थ अयुत्तम्पि अत्थीति वुत्तं होती”ति । **महागण्ठपदे** पनेत्थ न किञ्चि वुत्तं । **केनचि** पन “महाअट्टकथानयेन

विनययुक्तिया वा युत्तमत्थ'न्ति वुत्तं, तं युत्तं विय दिस्सति महापच्चरिआदीसुपि कत्थचि अयुत्तस्सापि अत्थस्स उपरि विभावनतो । “अट्टकथंयेव गहेत्वा संवणनं करिस्सामी”ति वुत्ते अट्टकथासु वुत्तत्थेरवादानं बाहिरभावो सियाति तेपि अन्तोक्तुकामो “अन्तोगधथेरवाद”न्ति आह, थेरवादेपि अन्तोक्तुवाति वुत्तं होति । **संवणनन्ति** अपरकालकिरियाय कम्मनिद्देशो । पुब्बे वुत्तं तु “संवणन”न्ति वचनं तत्थेव “समारभन्तो”ति पुब्बकालकिरियाय कम्मभावेन योजेतब्बं । **सम्माति** वत्तब्बे गाथाबन्धवसेन रस्सभावो कतोति वेदितब्बो ।

एवं करणप्पकारं दस्सेत्वा इदानि सोतूहि पटिपज्जितब्बविधिं दस्सेन्तो “तं मे”तिआदिमाह । इदं वुत्तं होति — इदानि वुच्चमानं तं मम संवणनं धम्मपदीपस्स तथागतस्स धम्मं सासनधम्मं पाळिधम्मं वा सक्कच्चं पटिमानयन्ता पूजेन्ता थिरेहि सीलक्खन्धादीहि समन्नागतत्ता थेरा, अचिरपब्बजितत्ता नवा, तेसं मज्झे भवत्ता मज्झिमा च भिक्खू पसन्नचित्ता यथावुत्तनयेन सप्पयोजनत्ता उपरि वक्खमानविधिना पमाणत्ता च सद्वहित्वा पीतिसोमनस्सयुत्तचित्ता इस्सापकता अहुत्वा निसामेन्तु सुणन्तूति । तत्थ **धम्मपदीपस्साति** धम्मोयेव सत्तसन्तानेसु मोहन्धकारविधमनतो पदीपसदिसत्ता पदीपो अस्साति धम्मपदीपो, भगवा । तस्स धम्मपदीपस्स ।

इदानि अत्तनो संवणनाय आगमविसुद्धिं दस्सेत्वा पमाणभावं दस्सेन्तो “बुद्धेना”तिआदिमाह । यथेव बुद्धेन यो धम्मो च विनयो च वुत्तो, सो तस्स बुद्धस्स येहि पुत्तेहि धम्मसेनापतिआदीहि तथेव जातो, तेसं बुद्धपुत्तानं मतिमच्चजन्ता सीहळट्टकथाचरिया यस्मा पुरे अट्टकथा अकंसूति अयमेत्थ सम्बन्धो । तत्थ **धम्मोति** सुत्ताभिधम्मे सङ्गहाति, **विनयोति** सकलं विनयपिटकं । एत्तावता च सब्बम्पि बुद्धवचनं निद्विद्वं होति । सकलज्जि बुद्धवचनं धम्मविनयवसेन दुविधं होति । **वुत्तोति** पाळितो च अत्थतो च बुद्धेन भगवता वुत्तो । न हि भगवता अब्याकतं नाम तन्तिपदं अत्थि, सब्बेसंयेव अत्थो कथितो, तस्मा सम्मासम्बुद्धेनेव तिण्णं पिटकानं अत्थवण्णनावक्कमोपि भासितोति दट्टब्बं । **तत्थ तत्थ भगवता पवत्तिता पकिण्णकदेसनायेव हि अट्टकथा । तथेव जातोति** यथेव बुद्धेन वुत्तो, तथेव एकपदम्पि एकक्खरम्पि अविनासेत्वा अधिप्पायञ्च अविकोपेत्वा जातो विदितोति अत्थो । **तेसं मतिमच्चजन्ताति** तेसं बुद्धपुत्तानं अधिप्पायं अपरिच्चजन्ता । **अट्टकथा अकंसूति** अट्टकथायो अकंसु । कत्थचि “अट्टकथामकंसू”ति पाठो दिस्सति, तत्थापि सोयेवत्थो, म-कारो पन पदसन्धिवसेन आगतोति दट्टब्बो । “अट्टकथा”ति बहुवचननिद्देशेन महापच्चरियादिकं सङ्गहाति ।

तस्माति यस्मा तेसं बुद्धपुत्तानं अधिप्पायं अविकोपेत्वा पुरे अट्टकथा अकंसु, तस्माति अत्थो । **हीति** निपातमत्तं हेतुअत्थस्स “तस्मा”ति इमिनायेव पकासितत्ता । यदि अट्टकथासु वुत्तं सब्बम्पि पमाणं, एवं सति तत्थ पमादलेखापि पमाणं सियाति आह “**वज्जयित्वान पमादलेख**”न्ति । तत्थ **पमादलेखन्ति** अपरभागे पोत्थकारुळहकाले पमज्जित्वा लिखनवसेन पवत्तं पमादपाठं । इदं वुत्तं होति — पमादेन सतिं अपच्चुपट्टपेत्वा अदिन्नादानस्स पुब्बपयोगे “सच्चेपि अलिकेपि दुक्कट”न्ति वुत्तवचनसदिसं यं लिखितं, तं वज्जयित्वा अपनेत्वा सब्बं पमाणन्ति । वक्खति हि तत्थ —

“महाअट्टकथायं पन सच्चेपि अलिकेपि दुक्कटमेव वुत्तं, तं पमादलिखितन्ति वेदितब्बं । न हि अदिन्नादानस्स पुब्बपयोगे पाचित्तियद्धाने दुक्कटं नाम अत्थी”ति (पारा० अट्ट० १.९४) ।

केसं पमाणन्ति आह “**सिक्खासु सगारवानं इध पण्डितान**”न्ति । **इधाति** इमस्मिं सासने । पुन “यस्मा”ति वचनस्स को सम्बन्धोति चे? एत्थ ताव **महागण्ठपदे गण्ठपदे** च न किञ्चि वुत्तं, **मज्झिमगण्ठपदे** पन **चूळगण्ठपदे** च इदं वुत्तं “यस्मा पमाणं, तस्मा निसामेन्तु पसन्नचित्ता”ति । एवमस्स सम्बन्धो दट्टब्बो । यस्मा अट्टकथासु वुत्तं पमाणं, तस्मा इध वुत्तम्पि पमाणमेवाति पाठसेसं कत्वा **वजिरबुद्धित्थेरो** वदति । तत्थ **इधाति** इमिस्सा समन्तपासादिकायाति अत्थो

गहेतब्बो ।

तत्थ “यस्मा”ति वचनस्स पठमं वुत्तसम्बन्धवसेन अट्टकथासु वुत्तं सब्बम्मि पमाणन्ति साधितत्ता इदानि वुच्चमानापि संवण्णना केवलं वचनमत्तेनेव भिन्ना, अत्थतो पन अट्टकथायेवाति दस्सेतुं “ततो च भासन्तरमेवा”तिआदिमाह । पच्छा वुत्तसम्बन्धवसेन पन इध वुत्तम्मि कस्मा पमाणन्ति चे? यस्मा वचनमत्तं ठपेत्वा एसापि अट्टकथायेव, तस्मा पमाणन्ति दस्सेतुं “ततो च भासन्तरमेवा”तिआदिमाह । एवमाकुलं दुब्बिज्जेय्यसभावञ्च कत्वा गण्ठपदेसु सम्बन्धो दस्सितो, अनाकुलवचनो च भदन्तबुद्धघोसाचरियो । न हि सो एवमाकुलं कत्वा वत्तुमरहति, तस्मा यथाधिप्पेतमत्थमनाकुलं सुविज्जेय्यञ्च कत्वा यथाठितस्स सम्बन्धवसेनेव दस्सयिस्साम । कथं? यस्मा अट्टकथासु वुत्तं पमाणं, तस्मा सक्कच्चं अनुसिक्खितब्बाति एवमेत्थ सम्बन्धो दट्टब्बो । यदि नाम अट्टकथासु वुत्तं पमाणं, अयं पन इदानि वुच्चमाना कस्मा सक्कच्चं अनुसिक्खितब्बाति आह “ततो च भासन्तरमेव हित्वा”तिआदि । इदं वुत्तं होति — यस्मा अट्टकथासु वुत्तं पमाणं, यस्मा च अयं संवण्णनापि भासन्तरपरिच्चागादिमत्तविसिद्धा, अत्थतो पन अभिन्नाव, ततोयेव च पमाणभूता हेस्सति, तस्मा सक्कच्चं आदरं कत्वा अनुसिक्खितब्बाति । तथा हि पोरणट्टकथानं पमाणभावो, इमिस्सा च संवण्णनाय भासन्तरपरिच्चागादिमत्तविसिद्धाय अत्थतो ततो अभिन्नभावोति उभयम्पेतं सक्कच्चं अनुसिक्खितत्त्वभावहेतूति दट्टब्बं । न हि केवलं पोरणट्टकथानं सतिपि पमाणभावे अयं संवण्णना ततो भिन्ना अत्थतो अज्जायेव च सक्कच्चं अनुसिक्खितब्बाति वत्तुमरहति, नापि इमिस्सा संवण्णनाय ततोअभिन्नभावेपि पोरणट्टकथानं असति पमाणभावे अयं संवण्णना सक्कच्चं अनुसिक्खितब्बाति वत्तुं युत्तरूपा होति, तस्मा यथावुत्तनयेन उभयम्पेतं सक्कच्चं अनुसिक्खितत्त्वभावहेतूति दट्टब्बं ।

ततोति अट्टकथातो । भासन्तरमेव हित्वाति कञ्चुकसदिसं सीहळभासं अपनेत्वा । वित्थारमग्गञ्च समासयित्वाति पोरणट्टकथासु उपरि वुच्चमानम्मि आनेत्वा तत्थ तत्थ पपञ्चितं “अत्तिचतुत्थेन कम्मेन अकुप्पेन ठानारहेन उपसम्पन्नोति भिक्खू”ति (पारा० ४५) एत्थ अपलोकनादीनं चतुन्मि कम्मानं वित्थारकथा विय तादिसं वित्थारमग्गं सङ्घिपित्वा वण्णयिस्सामाति अधिप्पायो । तथा हि वक्खति —

“एत्थ च अत्तिचतुत्थकम्मं एकमेव आगतं, इमस्मिं पन ठाने ठत्वा चत्तारि सङ्घकम्मानि नीहरित्वा वित्थारतो कथेतब्बानीति सब्बअट्टकथासु वुत्तं, तानि च ‘अपलोकनकम्मं अत्तिकम्मं अत्तिदुत्तियकम्मं अत्तिचतुत्थकम्मं’न्ति पटिपाटिया ठपेत्वा वित्थारेण खन्धकतो परिवारावसाने कम्मविभङ्गतो च पाळिं आहरित्वा कथितानि । तानि मयं परिवारावसाने कम्मविभङ्गेयेव वण्णयिस्साम । एवहि सति पठमपाराजिकवण्णना च न भारिया भविस्सति, यथाठिताय च पाळिया वण्णना सुविज्जेय्या भविस्सति, तानि च ठानानि असुज्जानि भविस्सन्ति, तस्मा अनुपदवण्णनमेव करोमा”ति (पारा० अट्ट० १.४५ भिक्खुपदभाजनीयवण्णना) ।

विनिच्छयं सब्बमसेसयित्वाति तंतंअट्टकथासु वुत्तं सब्बम्मि विनिच्छयं असेसयित्वा सेसं अकत्वा, किञ्चिमत्तम्मि अपरिच्चजित्वाति वुत्तं होति । वण्णितुं युत्तरूपं हुत्वा अनुक्कमेन आगतं पाळिं अपरिच्चजित्वा संवण्णनतो सीहळट्टकथासु अयुत्तट्टाने वण्णितं यथाठानेयेव संवण्णनतो च वुत्तं “तन्तिककमं किञ्चि अवोक्कमित्वा”ति, किञ्चि पाळिक्कमं अनतिककमित्वा अनुक्कमेनेव वण्णयिस्सामाति अधिप्पायो ।

सुत्तन्तिकानं वचनानमत्थन्ति सुत्तन्तपाळियं आगतानम्मि वचनानमत्थं । सीहळट्टकथासु “सुत्तन्तिकानं भारो”ति वत्वा अवुत्तानम्मि वेरञ्जकण्डादीसु ज्ञानकथाआनापानस्सतिसमआधिआदीनं सुत्तन्तवचनानमत्थं तंतंसुत्तानुरूपं सब्बसो

परिदीपयिस्सामीति अधिप्पायो। हेस्सतीति भविस्सति, करियिस्सतीति वा अत्थो। एत्थ च पठमस्मिं अत्थविकप्पे भासन्तरपरिच्चागादिकं चतुब्बिधं किच्चं निप्फादेत्वा सुत्तन्तिकानं वचनानमत्थं परिदीपयन्ती अयं वण्णना भविस्सतीति वण्णनाय वसेन समानकत्तुकता वेदितब्बा। पच्छिमस्मिं अत्थविकप्पे पन हेट्टावुत्तभासन्तरपरिच्चागादिं कत्वा सुत्तन्तिकानं वचनानमत्थं परिदीपयन्ती अयं वण्णना अम्हेहि करियिस्सतीति एवं आचरियवसेन समानकत्तुकता वेदितब्बा। वण्णनापीति एत्थ अपिसद्वं गहेत्वा “तस्मापि सक्कच्चं अनुसिक्खितब्बाति योजेतब्ब”न्ति चूळगण्ठपदे वुत्तं। तत्थ पुब्बे वुत्तप्पयोजनविसेसं पमाणभावञ्च सम्पिण्डेतीति अधिप्पायो। मज्झिमगण्ठपदे पन “तस्मा सक्कच्चं अनुसिक्खितब्बापी”ति सम्बन्धो वुत्तो। एत्थ पन न केवलं अयं वण्णना हेस्सति, अथ खो अनुसिक्खितब्बापीति इममत्थं सम्पिण्डेतीति अधिप्पायो। एत्थापि यथाठितवसेनेव अपिसद्वस्स अत्थो गहेतब्बाति अम्हाकं खन्ति। इदं वुत्तं होति — यस्मा अट्टकथासु वुत्तं पमाणं, यस्मा च अयं वण्णनापि ततो अभिन्नत्ता पमाणभूतायेव हेस्सति, तस्मा सक्कच्चं अनुसिक्खितब्बाति।

गन्थारम्भकथावण्णना निट्ठिता।

बाहिरनिदानकथा

इदानी “तं वण्णयिस्सं विनय”न्ति पटिञ्जातत्ता यथापटिञ्जातविनयसंवण्णनं कत्तुकामो संवरविनयपहानविनयादिवसेन विनयस्स बहुविधत्ता इध संवण्णेत्तब्बभावेन अधिप्पेतो ताव विनयो ववत्थपेतब्बोति दस्सेन्तो आह “तत्था”तिआदि। तत्थ तत्थाति तासु गाथासु। ताव-सद्वो पठमन्ति इमस्मिं अत्थे दट्टब्बो। तेन पठमं विनयं ववत्थपेत्वा पच्छा तस्स वण्णनं करिस्सामीति दीपेति। ववत्थपेतब्बोति नियमेतब्बो। तेनेतं वुच्चतीति यस्मा ववत्थपेतब्बो, तेन हेतुना एतं “विनयो नामा”तिआदिकं नियामकवचनं वुच्चतीति अत्थो। अस्साति विनयस्स। मातिकाति उद्देशो। सो हि निद्वेसपदानं जननीठाने ठितत्ता माता वियाति मातिकाति वुच्चति।

इदानी वण्णेत्तब्बमत्थं मातिकं ठपेत्वा दस्सेन्तो आह “वुत्तं येना”तिआदि। इदं वुत्तं होति — एतं “तेन समयेन बुद्धो भगवा वेरञ्जायं विहरती”तिआदिनिदानवचनपटिमण्डितं विनयपिटकं येन पुग्गलेन वुत्तं, यस्मिं काले वुत्तं, यस्मा कारणा वुत्तं, येन धारितं, येन च आभतं, येसु पतिट्ठितं, एतं यथावुत्तविधानं वत्वा ततो “तेन समयेना”तिआदिपाठस्स अत्थं अनेकप्पकारतो दस्सयन्तो विनयस्स अत्थवण्णनं करिस्सामीति। एत्थ च “वुत्तं येन यदा यस्मा”ति इदं वचनं “तेन समयेन बुद्धो भगवा”तिआदिनिदानवचनमत्तं अपेक्खित्वा वत्तुकामोपि विसुं अवत्वा “निदानेन आदिकल्याणं, ‘इदमवोचा’ति निगमनेन परियोसानकल्याण”न्ति च वचनतो निदाननिगमनानिपि सत्थुदेसनाय अनुविधानत्ता तदन्तो गधानेवाति निदानस्सपि विनयपाळियंयेव अन्तो गधत्ता “वुत्तं येन यदा यस्मा”ति इदम्पि विनयपिटकसम्बन्धंयेव कत्वा मातिकं ठपेसि। मातिकाय हि “एत”न्ति वुत्तं विनयपिटकंयेव सामञ्जतो सब्बत्थ सम्बन्धमुपगच्छति।

इदानी पन तं विसुं नीहरित्वा दस्सेन्तो “तत्थ वुत्तं येना”तिआदिमाह। तत्थ तत्थाति तेसु मातिकापदेसु। अथ कस्मा इदमेव वचनं सन्धाय वुत्तन्ति आह “इदञ्ही”तिआदि। इदन्ति “तेन समयेन बुद्धो भगवा”तिआदिवचनं। हि-सद्वो यस्माति अत्थे दट्टब्बो, यस्मा बुद्धस्स भगवतो अत्तपच्चक्खवचनं न होति, तस्माति वुत्तं होति। अत्तपच्चक्खवचनं न होतीति अत्तनो पच्चक्खं कत्वा वुत्तवचनं न होति, भगवता वुत्तवचनं न होतीति अधिप्पायो। “अत्तपच्चक्खवचनं न होतीति आहच्च भासितं न होतीति अधिप्पायो”ति केनचि वुत्तं। गण्ठपदे पन “अत्तपच्चक्खवचनं न होतीति अत्तनो धरमानकाले वुत्तवचनं न होती”ति लिखितं। तदुभयम्पि अत्थतो समानमेव। इदानी पञ्चकरणं वत्वा अनुक्कमेन

यथावृत्तपञ्चविस्सज्जनं करोन्तो “आयस्मता”तिआदिमाह । इमिना पुग्गलं नियमेति, “तञ्चा”तिआदिना कालं नियमेति । तञ्च उपालित्थेरेन वृत्तवचनं कालतो पठममहासङ्गीतिकाले वृत्तन्ति अत्थो ।

पठममहासङ्गीतिकथावण्णना

इदानि तं पठममहासङ्गीतिं दस्सेतुकामो तस्सा तन्तिआरुळ्हाय इध वचने कारणं दस्सेन्तो “पठममहासङ्गीति नाम चेसा...पे०... वेदितब्बा”ति आह । पठममहासङ्गीति नाम चेसाति च-सद्दो ईदिसेसु ठानेसु वत्तब्बसम्पिण्डनत्थो, तञ्च पठममहासङ्गीतिकाले वृत्तं, एसा च पठममहासङ्गीति एवं वेदितब्बाति वृत्तं होति । उपञ्जासत्थो वा च-सद्दो । उपञ्जासोति च वाक्यारम्भो वुच्चति । एसा हि गन्थकारानं पकति, यदिदं किञ्चि वत्त्वा पुन परं वत्तुमारभन्तानं चसद्दप्पयोगो । यं पन केनचि वृत्तं “पठममहासङ्गीति नाम चाति एत्थ च-सद्दो अतिरेकत्थो, तेन अञ्जापि अत्थीति दीपेती”ति । तदेव तस्स गन्थक्कमे अकोविदतं दस्सेति । न हेत्थ चसद्देन अतिरेकत्थो विञ्जायति । यदि चेत्थ एतदत्थोयेव च-कारो अधिप्पेतो सिया, एवं सति न कत्तब्बोयेव पठमसद्देनेव अञ्जासं दुतियादिसङ्गीतीनम्पि अत्थिभावस्स दीपितत्ता । दुतियादिं उपादाय हि पठमसद्दप्पयोगो दीघादिं उपादाय रस्सादिसद्दप्पयोगो विय । यथापच्चयं तत्थ तत्थ देसितत्ता पञ्जत्तत्ता च विप्पकिण्णानं धम्मविनयानं सङ्गहेत्त्वा गायनं कथनं सङ्गीति । एतेन तंतंसिक्खापदानं सुत्तानञ्च आदिपरियोसानेसु अन्तरन्तरा च सम्बन्धवसेन ठपितं सङ्गीतिकारवचनं सङ्गहितं होति । महाविसयत्ता पूजनीयत्ता च महती सङ्गीति महासङ्गीति, पठमा महासङ्गीति पठममहासङ्गीति । निदानकोसल्लत्थन्ति निददाति देसनं देसकालादिवसेन अविदितं विदितं कत्त्वा निदस्सेतीति निदानं, तत्थ कोसल्लं निदानकोसल्लं, तदत्थन्ति अत्थो ।

सत्तानं दस्सनानुत्तरियसरणादिपटिलाभहेतुभूतासु विज्जमानासुपि अञ्जासु भगवतो किरियासु “बुद्धो बोधेय्य”न्ति पटिञ्जाय अनुलोमनतो वेनेय्यानं मग्गफलुप्पत्तिहेतुभूता किरिया निप्परियायेन बुद्धकिच्चन्ति आह “धम्मचक्कप्पवत्तनञ्हि आदिं कत्त्वा”ति । तत्थ सद्धिन्द्रियादिधम्मोयेव पवत्तनट्टेन चक्कन्ति धम्मचक्कं । अथ वा चक्कन्ति आणा, धम्मतो अनपेतत्ता धम्मञ्च तं चक्कञ्चाति धम्मचक्कं, धम्मेन जायेन चक्कन्तिपि धम्मचक्कं । यथाह —

“धम्मञ्च पवत्तेति चक्कञ्चाति धम्मचक्कं, चक्कञ्च पवत्तेति धम्मञ्चाति धम्मचक्कं, धम्मेन पवत्तेतीति धम्मचक्कं, धम्मचरियाय पवत्तेतीति धम्मचक्कं”न्तिआदि (पटि० म० २.४०) ।

कतबुद्धकिच्चेति कतं परिनिट्ठापितं बुद्धकिच्चं येन, तस्मिं कतबुद्धकिच्चे भगवति लोकनार्थेति सम्बन्धो । एतेन बुद्धकत्तब्बस्स कस्सचिपि असेसितभावं दस्सेति । ततोयेव हि सो भगवा परिनिब्बुतोति । ननु च सावकेहि विनीतापि विनेय्या भगवतायेव विनीता होन्ति, तथा हि सावकभासितं सुत्तं बुद्धवचनन्ति वुच्चति, सावकविनेय्या च न ताव विनीताति? नायं दोसो तेसं विनयनूपायस्स सावकेसु ठपितत्ता । तेनेवाह —

“न तावाहं पापिम परिनिब्बायिस्सामि, याव न भिक्खू वियत्ता विनीता विसारदा बहुस्सुता आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा उप्पन्नं परप्पवादं सहधम्मेन सुनिग्गाहितं निग्गहेत्त्वा सप्पाटिहारियं धम्मं देसेस्सन्ती”तिआदि (दी० नि० २.१६८) ।

“कुसिनाराय”न्तिआदिना भगवतो परिनिब्बुतदेसकालविसेसदस्सनं, “अपरिनिब्बुतो भगवा”ति गाहस्स मिच्छाभावदस्सनत्थं लोके जातसंवड्ढभावदस्सनत्थञ्च । तथा हि मनुस्सभावस्स सुपाकटकरणत्थं महाबोधिसत्ता चरिमभवे

दारपरिग्गहादीनिपि करोन्तीति । **कुसिनारायन्ति** एवंनामके नगरे । समीपत्थे चेतं भुम्मवचनं । **उपवत्तने मल्लानं सालवनेति** तस्स नगरस्स उपवत्तनभूतं मल्लराजूनं सालवनुय्यानं दस्सेति । तत्थ नगरं पविसितुकामा उय्यानतो उपेच्च वत्तन्ति गच्छन्ति एतेनाति उपवत्तनन्ति सालवनं वुच्चति । यथा हि अनुराधपुरस्स थूपारामो दक्खिणपच्छिमदिसायं, एवं तं उय्यानं कुसिनाराय दक्खिणपच्छिमदिसायं होति । यथा च थूपारामतो दक्खिणद्वारेण नगरं पविसनमग्गो पाचीनमुखो गन्त्वा उत्तरेण निवत्तति, एवं उय्यानतो सालपन्ति पाचीनमुखा गन्त्वा उत्तरेण निवत्ता, तस्मा तं “उपवत्तन”न्ति वुच्चति । **यमकसालानमन्तरेति** यमकसालानं वेमज्झे । तत्थ किर भगवतो पञ्चत्तस्स परिनिब्बानमञ्चस्स एका सालपन्ति सीसभागे होति, एका पादभागे, तत्रापि एको तरुणसालो सीसभागस्स आसन्नो होति, एको पादभागस्स, तस्मा “यमकसालानमन्तरे”ति वुत्तं । अपि च “यमकसाला नाम मूलक्खन्धविटपपत्तेहि अञ्जमञ्जं संसिब्बेत्वा ठितसाला”तिपि **महाअट्टकथायं** वुत्तं ।

अनुपादिसेसाय निब्बानधातुयाति उपादीयते कम्मकिलेसेहीति उपादि, विपाकक्खन्धा कटत्ता च रूपं । सो पन उपादि किलेसाभिसङ्खारमारनिम्मथनेण निब्बानप्पत्तियं अनोस्सट्ठो, इध खन्धमच्चुमारनिम्मथनेण ओस्सट्ठो निसेसितोति अयं अनुपादिसेसा निब्बानधातु नत्थि एतिस्सा उपादिसेसोति कत्वा । **निब्बानधातूति** चेत्य निब्बुतिमत्तं अधिप्पेतं, इत्थभूतलक्खणे चायं करणनिद्देशो । **परिनिब्बानेति** परिनिब्बानद्वाने, निमित्तत्थे वा भुम्मवचनं, परिनिब्बानहेतु सन्निपतितानन्ति अत्थो । सङ्घस्स थेरो **सङ्घत्थेरो** । सो पन सङ्घो किंपरिमाणोति आह “**सत्तन्नं भिक्खुसतसहस्सानं**”न्ति । निच्चसापेक्खत्ता हि ईदिसेसु समासो होतियेव यथा “देवदत्तस्स गरुकुल”न्ति । **सत्तन्नं भिक्खुसतसहस्सानन्ति** च सङ्घत्थेरानयेव सत्तन्नं भिक्खुसतसहस्सानं । तदा हि “सन्निपतिता भिक्खू एत्तका”ति पमाणरहिता । तथा हि वेळुवगामे वेदनाविक्खम्भनतो पट्टाय “न चिरेण भगवा परिनिब्बायिस्सती”ति सुत्वा ततो ततो आगतेसु भिक्खूसु एकभिक्खुपि पक्कन्तो नाम नत्थि, तस्मा गणनं वीतिवत्तो सङ्घो अहोसि । आयस्सा महाकस्सपो धम्मविनयसङ्गायनत्थं भिक्खूनं उस्साहं जनेसीति सम्बन्धो ।

तत्थ **महाकस्सपोति** महन्तेहि सीलक्खन्धादीहि समन्नागतत्ता महन्तो कस्सपोति महाकस्सपो, अपिच कुमारकस्सपत्थेरं उपादाय अयं महाथेरो “महाकस्सपो”ति वुच्चति । अथ किमत्थं आयस्सा महाकस्सपो धम्मविनयसङ्गायनत्थं उस्साहं जनेसीति आह “**सत्ताहपरिनिब्बुते**”तिआदि । सत्त अहानि समाहटानि सत्ताहं, सत्ताहं परिनिब्बुतस्स अस्साति **सत्ताहपरिनिब्बुतो**, भगवा, तस्मिं सत्ताहपरिनिब्बुते भगवति, भगवतो परिनिब्बानदिवसतो पट्टाय सत्ताहे वीतिवत्तेति वुत्तं होति । सुभद्देण वुड्डुपब्बजितेण वुत्तवचनं समनुस्सरन्तोति सम्बन्धो । तत्थ **सुभद्दोति** तस्स नामं, वुड्डुकाले पन पब्बजितत्ता **वुड्डुपब्बजितोति** वुच्चति । “**अलं आवुसो**”तिआदिना तेण वुत्तवचनं निदस्सेति । सो हि सत्ताहपरिनिब्बुते भगवति आयस्मता महाकस्सपत्थेरेण सद्धिं पावाय कुसिनारं अद्धानमग्गप्पटिपन्नेसु पञ्चमत्तेसु भिक्खुसतेसु अवीतरागे भिक्खू अन्तरामग्गे दिट्ठआजीवकस्स सन्तिका भगवतो परिनिब्बानं सुत्वा पत्तचीवरानि छट्टेत्वा बाहा पग्गय्ह नानप्पकारं परिदेवन्ते दिस्वा एवमाह ।

कस्मा पन सो एवमाह? भगवति आघातेन । अयं किर सो **खन्धके** (महाव० ३०३) आगते आतुमावत्थुस्मिं नहापितपुब्बको वुड्डुपब्बजितो भगवति कुसिनारतो निक्खमित्वा अट्टतेळसेहि भिक्खुसतेहि सद्धिं आतुमं गच्छन्ते “भगवा आगच्छती”ति सुत्वा आगतकाले “यागुदानं करिस्सामी”ति सामणेरभूमियं ठिते द्वे पुत्ते एतदवोच “भगवा किर ताता आतुमं आगच्छति महता भिक्खुसङ्घेण सद्धिं अट्टतेळसेहि भिक्खुसतेहि, गच्छथ तुम्हे ताता खुरभण्डं आदाय नाळियावापकेण अनुघरकं अनुघरकं आहिण्डथ, लोणमि तेलमि तण्डुलमि खादनीयमि संहरथ, भगवतो आगतस्स

यागुदानं करिस्सामी”ति । ते तथा अकंसु । अथ भगवति आतुमं आगन्त्वा भुसागारकं पविट्टे सुभदो सायन्हसमयं गामद्वारं गन्त्वा मनुस्से आमन्तेत्वा “हत्थकम्ममत्तं मे देथा”ति हत्थकम्मं याचित्वा “किं भन्ते करोमा”ति वुत्ते “इदञ्चिदञ्च गणहथा”ति सब्बूपकरणानि गाहापेत्वा विहारे उद्धनानि कारेत्वा एकं काळकं कासावं निवासेत्वा तादिसमेव पारुपित्वा “इदं करोथ, इदं करोथा”ति सब्बरत्तिं विचारेन्तो सतसहस्सं विस्सज्जेत्वा भोज्जयागुञ्च मधुगोळकञ्च पटियादापेसि । **भोज्जयागु** नाम भुञ्जित्वा पातब्बयागु, तत्थ सप्पिमधुफाणितमच्छमंसपुप्फफलरसादि यं किञ्चि खादनीयं नाम अत्थि, तं सब्बं पविसति, कीळितुकामानं सीसमक्खनयोगगा होति सुगन्धगन्धा ।

अथ भगवा कालस्सेव सरीरपटिजगगनं कत्वा भिक्खुसङ्गपरिवुतो पिण्डाय चरितुं आतुमाभिमुखो पायासि । मनुस्सा तस्स आरोचेसुं “भगवा पिण्डाय गामं पविसति, तथा कस्स यागु पटियादिता”ति । सो यथानिवत्थपारुतेहेव तेहि काळककासावेहि एकेन हत्थेन दब्बिञ्च कटच्छुञ्च गहेत्वा ब्रह्मा विय दक्खिणजाणुमण्डलं भूमियं पतिट्टापेत्वा वन्दित्वा “पटिगणहतु मे भन्ते भगवा यागु”न्ति आह । ततो “जानन्तापि तथागता पुच्छन्ती”ति **खन्धके** (महाव० ३०३) आगतनयेन भगवा पुच्छित्वा च सुत्वा च तं वुड्डपब्बजितं विगरहित्वा तस्मिं वत्थुस्मिं अकप्पियसमादापनसिक्खापदं खुरभण्डपरिहरणसिक्खापदञ्चाति द्वे सिक्खापदानि पज्जपेत्वा “भिक्खवे अनेककप्पकोटियो भोजनं परियेसन्तेहेव वीतिनामिता, इदं पन तुम्हाकं अकप्पियं, अधम्मेन उप्पन्नभोजनं इमं परिभुञ्जित्वा अनेकानि अत्तभावसहस्सानि अपायेस्वेव निब्बत्तिस्सन्ति, अपेथ मा गणहथा”ति भिक्खाचाराभिमुखो अगमासि, एकभिक्खुनापि न किञ्चि गहितं ।

सुभदो अनत्तमनो हुत्वा “अयं ‘सब्बं जानामी’ति आहिण्डति, सचे न गहेतुकामो पेसेत्वा आरोचेतब्बं अस्स, पक्काहारो नाम सब्बचिरं तिट्ठन्तो सत्ताहमत्तं तिट्ठेय्य, इदञ्च मम यावजीवं परियत्तं अस्स, सब्बं तेन नासितं, अहितकामो अयं मद्द”न्ति भगवति आघातं बन्धित्वा दसबले धरमाने किञ्चि वत्तुं नासक्खि । एवं किरस्स अहोसि “अयं उच्चकुला पब्बजितो महापुरिसो, सचे किञ्चि वक्खामि, ममयेव सन्तज्जेस्सती”ति । स्वायं अज्ज महाकस्सपत्थेरेन सद्धिं आगच्छन्तो “परिनिब्बुतो भगवा”ति सुत्वा लद्धस्सासो विय हट्टुत्तुदो एवमाह । थेरो पन तं सुत्वा हृदये पहारं विय मत्थके पतितसुक्कासनिं विय मज्जि, धम्मसंवेगो चस्स उप्पज्जि “सत्ताहमत्तपरिनिब्बुतो भगवा, अज्जापिस्स सुवण्णवण्णं सरीरं धरतियेव, दुक्खेन भगवता आराधितसासने नाम एवं लहुं महन्तं पापकसटं कण्टको उप्पन्नो, अलं खो पनेस पापो वड्डमानो अज्जेपि एवरूपे सहाये लभित्वा सासनं ओसक्कापेतु”न्ति ।

ततो थेरो चिन्तेसि “सचे खो पनाहं इमं महल्लकं इधेव पिलोतिकं निवासेत्वा छारिकाय ओकिरापेत्वा नीहरापेस्सामि, मनुस्सा ‘समणस्स गोतमस्स सरीरे धरमानेयेव सावका विवदन्ती’ति अम्हाकं दोसं दस्सेस्सन्ति, अधिवासेमि ताव । भगवता हि देसितधम्मो असङ्गहितपुप्फरासिसदिसो, तत्थ यथा वातेन पहटपुप्फानि यतो वा ततो वा गच्छन्ति, एवमेव एवरूपानं वसेन गच्छन्ते गच्छन्ते काले विनये एकं द्वे सिक्खापदानि नस्सिस्सन्ति विनस्सिस्सन्ति, सुतो एको द्वे पञ्चवारा नस्सिस्सन्ति, अभिधम्मे एकं द्वे भूमन्तरानि नस्सिस्सन्ति, एवं अनुक्कमेन मूले नट्टे पिसाचसदिसा भविस्साम, तस्मा धम्मविनयसङ्गहं करिस्सामि, एवं सति दळ्हसुत्तेन सङ्गहितपुप्फानि विय अयं धम्मविनयो निच्चलो भविस्सति । एतदत्थञ्चि भगवा मद्दं तीणि गावुतानि पच्चुग्गमनं अकासि, तीहि ओवादेहि उपसम्पदं अकासि, कायतो चीवरपरिवत्तनं अकासि, आकासे पाणिं चालेत्वा चन्दोपमपटिपदं कथेन्तो मज्जेव सक्खिं कत्वा कथेसि, तिक्खत्तुं सकलसासनरतनं पटिच्छापेसि, मादिसे भिक्खुम्हि तिट्ठमाने अयं पापो सासने वड्डिं मा अलत्थु, याव अधम्मो न दिप्पति, धम्मो न पटिबाहीयति, अविनयो न दिप्पति, विनयो न पटिबाहीयति, अधम्मवादिनो न बलवन्तो होन्ति, धम्मवादिनो न दुब्बला होन्ति, अविनयवादिनो न बलवन्तो होन्ति, विनयवादिनो न दुब्बला होन्ति, ताव धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायिस्सामि, ततो

भिक्षू अत्तनो अत्तनो पहोनकं गहेत्वा कप्पियाकप्पिये कथेस्सन्ति, अथायं पापो सयमेव निग्गहं पापुणिस्सति, पुन सीसं उक्खिपितुं न सक्खिस्सति, सासनं इद्दञ्चेव फीतञ्च भविस्सती”ति । चिन्तेत्वा सो “एवं नाम महं चित्तं उप्पन्न”न्ति कस्सचि अनारोचेत्वा भिक्षुसङ्घं समस्सासेत्वा अथ पच्छा धातुभाजनदिवसे धम्मविनयसङ्गायनत्थं भिक्षून् उस्साहं जनेसि । तेन वुत्तं “आयस्मा महाकस्सपो सत्ताहपरिनिब्बुते...पे०... धम्मविनयसङ्गायनत्थं भिक्षून् उस्साहं जनेसी”ति ।

तत्थ अलन्ति पटिक्खेपवचनं । आवुसोति परिदेवन्ते भिक्षू आलपति । मा सोचित्थाति चित्ते उप्पन्नबलवसोकेन मा सोचित्थ । मा परिदेवित्थाति वाचाय मा परिदेवित्थ “परिदेवनं विलापो”ति वचनतो । इदानि असोचनादीसु कारणं दस्सेन्तो “सुमुत्ता मय”न्ति आदिमाह । तेन महासमणेनाति निस्सक्के करणवचनं, ततो महासमणतो सुद्धु मुत्ता मयन्ति अत्थो, उपहुता च होम तदाति अधिप्पायो । होमाति वा अतीतत्थे वत्तमानवचनं, अहुम्हाति अत्थो, अनुस्सरन्तो धम्मसंवेगवसेनाति अधिप्पायो । धम्मसभावचिन्तावसेन पवत्तं सहोत्तप्पजाणं धम्मसंवेगो । वुत्तञ्हेतं –

“सब्बसङ्गतधम्मेषु, ओत्तप्पाकारसण्ठितं ।

जाणमोहितभारानं, धम्मसंवेगसञ्जित”न्ति ॥

ठानं खो पनेतं विज्जतीति तिट्ठति एत्थ फलं तदायत्तवुत्ततायाति ठानं, हेतु । खोति अवधारणे, एतं कारणं विज्जतेव, नो न विज्जतीति अत्थो । किं तं कारणन्ति आह “यं पापभिक्षू”ति आदि । एत्थ यन्ति निपातमत्तं, कारणनिद्देशो वा, येन कारणेन अन्तरधापेय्युं, तदेतं कारणं विज्जतीति अत्थो । पापभिक्षूति पापिकाय लामिकाय इच्छाय समन्नागता भिक्षू । अतीतो अतिक्कन्तो सत्था एत्थ, एतस्साति वा अतीतसत्थुकं, पावचनं । पधानं वचनं पावचनं, धम्मविनयन्ति वुत्तं होति । पक्खं लभित्वाति अलज्जीपक्खं लभित्वा । न चिरस्सेवाति न चिरेनेव । याव च धम्मविनयो तिट्ठतीति यत्तकं कालं धम्मो च विनयो च लज्जीपुग्गलेसु तिट्ठति ।

वुत्तञ्हेतं भगवताति परिनिब्बानमज्जके निपन्नेन भगवता भिक्षू ओवदन्तेन एतं वुत्तन्ति अत्थो । देसितो पञ्जत्तोति धम्मोपि देसितो चेव पञ्जत्तो च । सुत्ताभिधम्मसङ्गहितस्स हि धम्मस्स अभिसज्जनं पबोधनं देसना, तस्सेव पकारतो जापनं विनेय्यसन्ताने ठपनं पञ्जापनं, तस्मा धम्मोपि देसितो चेव पञ्जत्तो चाति वुत्तो । पञ्जत्तोति च ठपितोति अत्थो । विनयोपि देसितो चेव पञ्जत्तो च । विनयतन्ति सङ्गहितस्स हि अत्थस्स कायवाचानं विनयनतो विनयोति लब्धाधिवचनस्स अतिसज्जनं पबोधनं देसना, तस्सेव पकारतो जापनं असङ्करतो ठपनं पञ्जापनं, तस्मा विनयोपि देसितो चेव पञ्जत्तो चाति वुच्चति ।

सो वो ममच्चयेनाति सो धम्मविनयो तुम्हाकं ममच्चयेन सत्था । इदं वुत्तं होति – मया वो ठितेनेव “इदं लहुकं, इदं गरुकं, इदं सतेकिच्छं, इदं अतेकिच्छं, इदं लोकवज्जं, इदं पण्णात्तिवज्जं । अयं आपत्ति पुग्गलस्स सन्तिके वुट्ठाति, अयं गणस्स, अयं सङ्घस्स सन्तिके वुट्ठाती”ति सत्तन्नं आपत्तिक्खन्धानं अवीतिककमनीयतावसेन ओत्तिण्णवत्थुस्मिं सखन्धकपरिवारो उभतोविभङ्गो महाविनयो नाम देसितो, तं सकलम्पि विनयपिटकं मयि परिनिब्बुते तुम्हाकं सत्थुकिच्चं साधेस्सति “इदं वो कत्तब्बं, इदं वो न कत्तब्ब”न्ति कत्तब्बाकत्तब्बस्स विभागेन अनुसासनतो । ठितेनेव च मया “इमे चत्तारो सतिपट्टाना, चत्तारो सम्मप्पधाना, चत्तारो इद्दिपादा, पञ्चिन्द्रियानि, पञ्च बलानि, सत्त बोज्झङ्गानि, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो”ति तेन तेन विनेय्यानं अज्जासयानुरूपेन पकारेन इमे सत्तत्तिस बोधिपक्खियधम्मे विभजित्वा सुत्तन्तपिटकं देसितं, तं सकलम्पि सुत्तन्तपिटकं मयि परिनिब्बुते तुम्हाकं सत्थुकिच्चं साधेस्सति तंतंचरियानुरूपं सम्मापटिपत्तिया अनुसासनतो । ठितेनेव च मया “पञ्चक्खन्धा, द्वादसायतनानि, अट्ठारस धातुयो, चत्तारि सच्चानि,

बावीसतिन्द्रियानि, नव हेतू, चत्तारो आहारा, सत्त फस्सा, सत्त वेदना, सत्त सज्जा, सत्त चेतना, सत्त चित्तानि, तत्रापि एत्तका धम्मा कामावचरा, एत्तका रूपावचरा, एत्तका अरूपावचरा, एत्तका परियापन्ना, एत्तका अपरियापन्ना, एत्तका लोकिया, एत्तका लोकुत्तरा”ति इमे धम्मे विभजित्वा अभिधम्मपिटकं देसितं, तं सकलम्पि अभिधम्मपिटकं मयि परिनिब्बुते तुम्हाकं सत्थुकिच्चं साधेस्सति, खन्धादिविभागेन जायमानं चतुसच्चसम्बोधावहत्ता सत्थारा सम्मासम्बुद्धेन कत्तब्बकिच्चं निष्फादेस्सति । इति सब्बम्पेतं अभिसम्बोधितो याव परिनिब्बाना पञ्चचत्तालीस वस्सानि भासितं लपितं, तीणि पिटकानि, पञ्च निकाया, नवङ्गानि, चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानीति एवं महप्पभेदं होति । इति इमानि चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानि तिट्ठन्ति, अहं एकोव परिनिब्बायामि, अहञ्च पनिदानि एकोव ओवदामि अनुसासामि, मयि परिनिब्बुते इमानि चतुरासीति बुद्धसहस्सानि तुम्हे ओवदिस्सन्ति अनुसासिस्सन्ति ओवादानुसासनीकिच्चस्स निष्फादनतोति ।

सासनन्ति परियत्तिपटिपत्तिपटिवेधवसेन तिविधं सासनं, निष्परियायतो पन सत्ततिंस बोधिपक्खियधम्मा । **अद्धनियन्ति** अद्धानमग्गामीति अद्धनियं, अद्धानक्खमन्ति अत्थो । **चिरट्टितिकन्ति** चिरं ठिति एतस्साति चिरट्टितिकं, सासनं, **अस्स** भवेय्याति सम्बन्धो । इदं वुत्तं होति — यथा येन पकारेन इदं सासनं दीघमद्धानं पवत्तितुं समत्थं, ततोयेव चिरट्टितिकं अस्स, तथा तेन पकारेन धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायेय्यन्ति ।

इदानि सम्मासम्बुद्धेन अत्तनो कतं अनुग्गहविसेसं विभावेन्तो आह “**यञ्चाहं भगवता**”तिआदि । तत्थ “यञ्चाह”न्ति एतस्स “अनुग्गहितो”ति एतेन सम्बन्धो । तत्थ यन्ति यस्मा, येन कारणेनाति वुत्तं होति । किरियापरामसनं वा एतं, तेन “अनुग्गहितो”ति एत्थ अनुग्गण्हनं परामसति । **धारेस्ससीति**आदिकं पन भगवा अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले महाकस्सपत्थेरेन पञ्चत्तसङ्घाटियं निसिन्नो तं चीवरं विकसितपदुमपुष्फवण्णेन पाणिना अन्तरे परामसन्तो आह । वुत्तञ्हेतं **कस्सपसंयुत्ते** (सं० नि० २.१५४) महाकस्सपत्थेरेनेव आनन्दत्थेरं आमन्तेत्वा कथेन्तेन —

“अथ खो, आवुसो, भगवा मग्गा ओक्कम्म येन अञ्जतरं रुक्खमूलं तेनुपसङ्गमि, अथ ख्वाहं, आवुसो, पटपिलोतिकानं सङ्घाटिं चतुग्गुणं पञ्जापेत्वा भगवन्तं एतदवोचं ‘इध, भन्ते, भगवा निसीदतु, यं ममस्स दीघरत्तं हिताय सुखाया’ति । निसीदि खो, आवुसो, भगवा पञ्चत्ते आसने, निसज्ज खो मं, आवुसो, भगवा एतदवोच ‘मुदुका खो त्यायं कस्सप पटपिलोतिकानं सङ्घाटी’ति । ‘पटिग्गण्हातु मे, भन्ते, भगवा पटपिलोतिकानं सङ्घाटिं अनुकम्पं उपादाया’ति । ‘धारेस्ससि पन मे त्वं कस्सप साणानि पंसुकूलानि निब्बसनानी’ति । ‘धारेस्सामहं, भन्ते, भगवतो साणानि पंसुकूलानि निब्बसनानी’ति । सो ख्वाहं, आवुसो, पटपिलोतिकानं सङ्घाटिं भगवतो पादासिं, अहं पन भगवतो साणानि पंसुकूलानि निब्बसनानि पटिपज्जि’न्ति (सं० नि० २.१५४) ।

तत्थ (सं० नि० अट्ट० २.२.१५४) **मुदुका खो त्यायन्ति** मुदुका खो ते अयं । कस्मा भगवा एवमाहाति? थेरेन सह चीवरं परिवत्तेतुकामताय । कस्मा परिवत्तेतुकामो जातोति? थेरं अत्तनो ठाने ठपेतुकामताय । किं सारिपुत्तमोग्गल्लाना नत्थीति? अत्थि, एवं पनस्स अहोसि “इमे न चिरं ठस्सन्ति, कस्सपो पन वीसवस्ससतायुको, ‘सो मयि परिनिब्बुते सत्तपण्णिगुहायं वसित्वा धम्मविनयसङ्गहं कत्वा मम सासनं पञ्चवस्ससहस्सपरिमाणं कालं पवत्तनकं करिस्सती’ति अत्तनो नं ठाने ठपेमि, एवं भिक्खू कस्सपस्स सुस्सूसितब्बं मज्जिस्सन्ती”ति, तस्मा एवमाह । थेरो पन यस्मा चीवरस्स वा पत्तस्स वा वण्णे कथिते “इमं तुम्हाकं गण्हथा”ति चारित्तमेव, तस्मा “पटिग्गण्हातु मे भन्ते भगवा”ति आह । **धारेस्ससि पन मे त्वं कस्सपाति** कस्सप त्वं इमानि परिभोगजिण्णानि पंसुकूलानि पारुपितुं सक्खिस्ससीति वदति । तञ्च खो न

कायबलं सन्धाय, पटिपत्तिपूरणं पन सन्धाय एवमाह । अयञ्जेत्थ अधिप्पायो — अहं इमं चीवरं पुण्णं नाम दासिं पारुपित्वा आमकसुसाने छड्ढितं तुम्बमत्तेहि पाणकेहि सम्परिकिण्णं ते पाणके विधुनित्वा महाअरियवंसे ठत्वा अगगहेसिं, तस्स मे इमं चीवरं गहितदिवसे दससहस्सचक्कवाळे महापथवी महारवं विरवमाना कम्पित्थ, आकासं तटतटायि, चक्कवाळदेवता साधुकारं अदंसु “इमं चीवरं गणहन्तेन भिक्खुना जातिपंसुकूलिकेन जातिआरञ्जिकेन जातिएकासनिकेन जातिसपदानचारिकेन भवितुं वट्टति, त्वं इमस्स चीवरस्स अनुच्छविकं कातुं सक्खिस्ससी”ति । थैरोपि अत्तना पञ्चन्नं हत्थीनं बलं धारेति । सो तं अतक्कयित्वा “अहमेतं पटिपत्तिं पूरेस्सामी”ति उस्साहेन सुगतचीवरस्स अनुच्छविकं कातुकामो “धारेस्सामहं भन्ते”ति आह । **पटिपज्जिन्ति** पटिपन्नोसिं । एवं पन चीवरपरिवत्तनं कत्वा थैरेन पारुतचीवरं भगवा पारुपि, सत्थु चीवरं थैरो । तस्मिं समये महापथवी उदकपरियन्तं कत्वा उन्नदन्ती कम्पित्थ ।

साणानि पंसुकूलानीति मतकळेवरं परिवेठेत्वा छड्ढितानि तुम्बमत्ते किमी पप्फोटेत्वा गहितानि साणवाकमयानि पंसुकूलचीवरानि । रथिकसुसानसङ्कारकूटादीनं यत्थ कत्थचि पंसूनं उपरि ठितत्ता अब्भुगतट्टेन तेसु पंसुकूलमिवाति **पंसुकूलं** । अथ वा पंसु विय कुच्छितभावं उलति गच्छतीति पंसुकूलन्ति पंसुकूलसदस्स अत्थो दट्टब्बो । **निब्बसनानीति** निद्धितवसनकिच्चानि, परिभोगजिण्णानीति अत्थो । एत्थ “किञ्चापि एकमेव तं चीवरं, अनेकावयवत्ता पन बहुवचनं कत”न्ति **मज्झिमगण्ठपदे** वुत्तं । **चीवरे साधारणपरिभोगेनाति** एत्थ अत्तना साधारणपरिभोगेनाति विञ्जायमानत्ता विञ्जायमानत्थस्स च-सदस्स पयोगे कामाचारत्ता “अत्तना”ति न वुत्तं । “धारेस्ससि पन मे त्वं, कस्सप, साणानि पंसुकूलानी”ति हि वुत्तत्ता अत्तनाव साधारणपरिभोगो विञ्जायति, नाञ्जेन । न हि केवलं सदतोयेव सब्बत्थ अत्थनिच्छयो भविस्सति अत्थपकरणादिनापि येभुय्येन अत्थस्स नियमेतब्बत्ता । **आचरियधम्मपालत्थेरेन** पनेत्थ इदं वुत्तं “चीवरे साधारणपरिभोगेनाति एत्थ अत्तना समसमट्टपनेनाति इध अत्तनासद्वं आनेत्वा चीवरे अत्तना साधारणपरिभोगेना”ति योजेतब्बं ।

“यस्स येन हि सम्बन्धो, दूरट्टम्पि च तस्स तं ।
अत्थतो ह्यसमानानं, आसन्नत्तमकारण”न्ति ॥

अथ वा भगवता चीवरे साधारणपरिभोगेन भगवता अनुगगहितोति योजनीयं एकस्सपि करणनिद्वेसस्स सहयोगकत्तुत्थजोतकत्तसम्भवतोति । सब्बत्थ “**आचरियधम्मपालत्थेरेना**”ति वुत्ते सुत्तन्तटीकाकारेनाति गहेतब्बं । समानं धारणमेतस्साति **साधारणो**, परिभोगो । साधारणपरिभोगेन चैव समसमट्टपनेन च अनुगगहितोति सम्बन्धो ।

इदानि (सं० नि० २.१५२) —

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मोहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मोहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अवितक्कं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति वितक्कविचारानं वूपसमा...पे०... दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि पीतिया च विरागा उपेक्खको च विहरामि, सतो च सम्पजानो सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेमि, यं तं अरिया आचिक्खन्ति ‘उपेक्खको सतिमा सुखविहारी’ति, ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति पीतिया च विरागा उपेक्खको च विहरति...पे०... ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना पुब्बेव सोमनस्सदोमनस्सानं अत्थङ्गमा अदुक्खमसुखं उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना पुब्बेव...पे०... चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि सब्बसो रूपसञ्जानं समतिक्कमा पटिघसञ्जानं अत्थङ्गमा नानत्तसञ्जानं अमनसिकारा ‘अनन्तो आकासो’ति आकासानञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति सब्बसो रूपसञ्जानं समतिक्कमा...पे०... आकासानञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि सब्बसो आकासानञ्चायतनं समतिक्कम ‘अनन्तं विज्जाणं’ति विज्जाणञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति सब्बसो आकासानञ्चायतनं समतिक्कम्म...पे०... विज्जाणञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि सब्बसो विज्जाणञ्चायतनं समतिक्कम्म ‘नत्थि किञ्ची’ति आकिञ्चञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति...पे०... आकिञ्चञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि सब्बसो आकिञ्चञ्चायतनं समतिक्कम्म नेवसञ्जानासञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति...पे०... नेवसञ्जानासञ्चायतनं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि सब्बसो नेवसञ्जानासञ्चायतनं समतिक्कम्म सञ्जावेदयितनिरोधं उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि...पे०... सञ्जावेदयितनिरोधं उपसम्पज्ज विहरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि अनेकविहितं इद्धिविधं पच्चनुभोमि, एकोपि हुत्वा बहुधा होमि, बहुधापि हुत्वा एको होमि, आविभावं तिरोभावं तिरोकुट्टं तिरोपाकारं तिरोपब्बतं असज्जमानो गच्छामि सेय्यथापि आकासे, पथवियापि उम्मुज्जनिमुज्जं करोमि सेय्यथापि उदके, उदकेपि अभिज्जमाने गच्छामि सेय्यथापि पथवियं, आकासेपि पल्लङ्गेन कमामि सेय्यथापि पक्खी सकुणो, इमेपि चन्दिमसूरिये एवंमहिद्धिके एवंमहानुभावे पाणिना परिमसामि परिमज्जामि, याव ब्रह्मलोकापि कायेन वसं वत्तेमि । कस्सपोपि भिक्खवे यावदे आकङ्खति अनेकविहितं इद्धिविधं पच्चनुभोति...पे०... याव ब्रह्मलोकापि कायेन वसं वत्तेति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि दिब्बाय सोतधातुया विसुद्धाय अतिक्कन्तमानुसिकाय उभो सद्दे सुणामि दिब्बे च मानुसे च ये दूरे सन्तिके च । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति दिब्बाय सोतधातुया...पे०... ये दूरे

सन्तिके च ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि परसत्तानं परपुग्गलानं चेतसा चेतो परिच्च पजानामि, सरागं वा चित्तं ‘सरागं चित्तं’न्ति पजानामि, वीतरागं वा चित्तं ‘वीतरागं चित्तं’न्ति पजानामि, सदोसं वा चित्तं...पे०... वीतदोसं वा चित्तं...पे०... समोहं वा चित्तं...पे०... वीतमोहं वा चित्तं...पे०... संखित्तं वा चित्तं...पे०... विक्खित्तं वा चित्तं...पे०... महग्गतं वा चित्तं...पे०... अमहग्गतं वा चित्तं...पे०... सउत्तरं वा चित्तं...पे०... अनुत्तरं वा चित्तं...पे०... समाहितं वा चित्तं...पे०... असमाहितं वा चित्तं...पे०... विमुत्तं वा चित्तं...पे०... अविमुत्तं वा चित्तं ‘अविमुत्तं चित्तं’न्ति पजानामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति परसत्तानं परपुग्गलानं चेतसा चेतो परिच्च पजानाति, सरागं वा चित्तं ‘सरागं चित्तं’न्ति पजानाति...पे०... अविमुत्तं वा चित्तं ‘अविमुत्तं चित्तं’न्ति पजानाति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरामि । सेय्यथिदं — एकम्मि जातिं द्वेपि जातियो तिससोपि जातियो चतस्सोपि जातियो पञ्चपि जातियो दसपि जातियो वीसम्मि जातियो तिसम्मि जातियो चत्तालीसम्मि जातियो पञ्जासम्मि जातियो जातिसतम्मि जातिसहस्सम्मि जातिसतसहस्सम्मि अनेकेपि संवट्टकप्पे अनेकेपि विवट्टकप्पे अनेकेपि संवट्टविवट्टकप्पे ‘अमुत्तासिं एवंनामो एवंगोत्तो एवंवण्णो एवमाहारो एवंसुखदुक्खप्पटिसंवेदी एवमायुपरियन्तो, सो ततो चुतो अमुत्त उदपादिं, तत्रापासिं एवंनामो एवंगोत्तो एवंवण्णो एवमाहारो एवंसुखदुक्खप्पटिसंवेदी एवमायुपरियन्तो, सो ततो चुतो इधूपपन्नो’ति । इति साकारं सउद्देसं अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति । सेय्यथिदं — एकम्मि जातिं...पे०... इति साकारं सउद्देसं अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति ।

“अहं, भिक्खवे, यावदे आकङ्खामि दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन सत्ते पस्सामि चवमाने उपपज्जमाने हीने पणीते सुवण्णे दुब्बण्णे सुगते दुग्गते, यथाकम्मूपगे सत्ते पजानामि ‘इमे वत भोन्तो सत्ता कायदुच्चरितेन समन्नागता वचीदुच्चरितेन समन्नागता मनोदुच्चरितेन समन्नागता अरियानं उपवादका मिच्छादिट्टिका मिच्छादिट्टिकम्मसमादाना, ते कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपन्ना । इमे वा पन भोन्तो सत्ता कायसुचरितेन समन्नागता वचीसुचरितेन समन्नागता मनोसुचरितेन समन्नागता अरियानं अनुपवादका सम्मादिट्टिका सम्मादिट्टिकम्मसमादाना, ते कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सग्गं लोकं उपपन्ना’ति । इति दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन सत्ते पस्सामि चवमाने उपपज्जमाने हीने पणीते सुवण्णे दुब्बण्णे सुगते दुग्गते, यथाकम्मूपगे सत्ते पजानामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदे आकङ्खति दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन सत्ते पस्सति चवमाने उपपज्जमाने हीने पणीते सुवण्णे दुब्बण्णे सुगते दुग्गते, यथाकम्मूपगे सत्ते पजानाति ।

“अहं, भिक्खवे, आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्तिं पञ्जाविमुत्तिं दिट्ठेव धम्मं सयं अभिज्जा सच्छिकत्वा उपसम्पज्ज विहरामि । कस्सपोपि, भिक्खवे, आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्तिं पञ्जाविमुत्तिं दिट्ठेव धम्मं सयं अभिज्जा सच्छिकत्वा उपसम्पज्ज विहरती’ति (सं० नि० २.१५२) —

एवं नवानुपुब्बविहारछळभिज्जाप्पभेदे उत्तरिमनुस्सधम्मो अत्तना समसमट्टपनत्थाय भगवता वुत्तं कस्सपसंयुत्ते आगतं पाळिमिमं पेय्यालमुखेन आदिग्गहणेन च सङ्घिपित्वा दस्सेन्तो आह “अहं भिक्खवे”तिआदि ।

तत्थ यावदे आकङ्खामीति यावदेव इच्छामीति अत्थो । ततोयेव हि मज्झिमगण्ठपदे चूलगण्ठपदे च “यावदेति यावदेवाति वुत्तं होती”ति लिखितं । संयुत्तनिकायट्ठकथायम्पि “यावदे आकङ्खामीति यावदेव इच्छामी”ति अत्थो वुत्तो । तथा हि तत्थ लीनत्थपकासनियं आचरियधम्मपालत्थेरेनेव वुत्तं “यावदेवाति इमिना समानत्थं यावदेति इदं पद”न्ति । पोत्थकेसु पन कत्थचि “यावदेवा”ति अयमेव पाठो दिस्सति । यानि पन इतो परं “विविच्चेव कामेही”तिआदिना नयेन चत्तारि रूपावचरकिरियझानानि, “सब्बसो रूपसञ्जानं समतिक्कमा”तिआदिना नयेन चतस्सो अरूपसमापत्तियो, “सब्बसो नेवसञ्जानासञ्जायतनं समतिक्कम्म सञ्जावेदयितनिरोध”न्तिआदिना नयेन निरोधसमापत्ति, “अनेकविहितं इद्धिविध”न्तिआदिना नयेन अभिज्जा च वुत्ता । तत्थ यं वत्तब्बं सिया, तं अनुपदवण्णनाय चेव भावनाविधानेन च सद्धिं विसुद्धिमग्गे (विसुद्धिं १.६९-७०) सब्बसो वित्थारितं । इथापि च वेरञ्जकण्डे चत्तारि रूपावचरझानानि तिस्सो च विज्जा आवि भविस्सन्ति, तस्मा तत्थ यं वत्तब्बं, तं तत्थेव वण्णयिस्साम ।

नवानुपुब्बविहारछळभिज्जाप्पभेदेति एत्थ नवानुपुब्बविहारा नाम अनुपटिपाटिया समापज्जितब्बभावतो एवंसञ्जिता निरोधसमापत्तिया सह अट्ठ समापत्तियो । छळभिज्जा नाम आसवक्खयजाणेन सद्धिं पञ्चाभिज्जायोति एवं लोकियलोकुत्तरभेदा सब्बा अभिज्जायो । उत्तरिमनुस्सधम्मोति उत्तरिमनुस्सानं झायीनञ्चेव अरियानञ्च धम्मो उत्तरिमनुस्सधम्मो । अथ वा उत्तरि मनुस्सधम्माति उत्तरिमनुस्सधम्मो, मनुस्सधम्मो नाम दसकुसलकम्मपथधम्मो । सो हि विना भावनामनसिकारेण पकतियाव मनुस्सेहि निब्बत्तेतब्बतो मनुस्सत्तभावावहतो वा “मनुस्सधम्मो”ति वुच्चति, ततो उत्तरि पन झानादीनि “उत्तरिमनुस्सधम्मो”ति वेदितब्बानि । अत्तना समसमट्ठपनेनाति अहं यत्तकं कालं यत्तके वा समापत्तिविहारे अभिज्जायो च वळञ्जेमि, तथा कस्सपोपीति एवं यथावुत्तउत्तरिमनुस्सधम्मो अत्तना समसमं कत्वा ठपनेन । इदञ्च नवानुपुब्बविहारछळभिज्जादिभावसामञ्जेन पसंसामत्तं वुत्तन्ति दट्ठब्बं । न हि आयस्सा महाकस्सपो भगवा विय देवसिकं चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्ख्खं समापत्तियो समापज्जति, यमकपाटिहारियादिवसेन वा अभिज्जायो वळञ्जेति । एत्थ च “उत्तरिमनुस्सधम्मो अत्तना समसमट्ठपनेना”ति इदं निदस्सनमत्तन्ति वेदितब्बं । तथा हि —

“ओवद कस्सप भिक्खू, करोहि कस्सप भिक्खून् धम्मिं कथं, अहं वा कस्सप भिक्खू ओवदेय्यं त्वं वा, अहं वा कस्सप भिक्खून् धम्मिं कथं करेय्यं त्वं वा”ति (सं० नि० २.१४९) ।

एवम्पि अत्तना समसमट्ठाने ठपेतियेव, तस्स किमञ्जं आणण्यं भविस्सति अञ्जत्र धम्मविनयसङ्गायनाति अधिप्पायो । तत्थ “तस्साति तस्स अनुग्गहस्सा”ति मज्झिमगण्ठपदे वुत्तं । तस्स मेति वा अत्थो गहेतब्बो । पोत्थकेसु हि कत्थचि “तस्स मे”ति पाठोयेव दिस्सति, धम्मविनयसङ्गायनं ठपेत्वा अञ्जं किं नाम तस्स मे आणण्यं अणणभावो भविस्सतीति अत्थो । “ननु मं भगवा”तिआदिना वुत्तमेवत्थं उपमावसेन विभावेति । सककवचइस्सरियानुप्पदानेनाति एत्थ चीवरस्स निदस्सनवसेन कवचस्स गहणं कतं, समापत्तिया निदस्सनवसेन इस्सरियं गहितं । कुलवंसप्पतिट्ठापकन्ति कुलवंसस्स कुलप्पवेणिया पतिट्ठापकं । “मे सद्धम्मवंसप्पतिट्ठापको”ति निच्चसापेक्खत्ता समासो दट्ठब्बो, मे सद्धम्मवंसस्स पतिट्ठापको पवत्तकोति वुत्तं होति । वुत्तवचनमनुस्सरन्तो अनुग्गहेसीति चिन्तयन्तो धम्मविनयसङ्गायनत्थं भिक्खून् उस्साहं जनेसीति सम्बन्धो, धातुभाजनदिवसे तत्थ सन्निपतितानं भिक्खून् उस्साहं जनेसीति अत्थो ।

इदानि यथावुत्तमत्थं पाळिया विभावेन्तो आह “यथाहा”तिआदि । तत्थ एकमिदाहन्ति एत्थ इदन्ति निपातमत्तं । एकं समयन्ति च भुम्मत्थे उपयोगवचनं, एकस्मिं समयेति वुत्तं होति । पावायाति पावानगरतो, तत्थ पिण्डाय चरित्वा कुसिनारं गमिस्सामीति अद्धानमग्गप्पटिपन्नोति वुत्तं होति । अद्धानमग्गोति च दीघमग्गो वुच्चति । दीघपरियायो हेत्थ अद्धानसद्धो ।

महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिन्ति गुणमहत्तेनपि सङ्ख्यामहत्तेनपि महता । भिक्खूनं सङ्घेन भिक्खुसङ्घेन, समणगणेन सद्धिं एकतोति अत्थो । “पञ्चमत्तेही”तिआदिना सङ्ख्यामहत्तं विभावेति । मत्त-सद्दो चेत्य पमाणवचनो “भोजने मत्तञ्जुता”तिआदीसु विय । सब्बं सुभद्दकण्डं वित्थारतो वेदितब्बन्ति सब्बं सुभद्दकण्डं इध आनेत्वा वित्थारतो दस्सेतब्बन्ति अधिप्पायो ।

“ततो परन्ति ततो भिक्खूनं उस्साहजननतो पर”न्ति आचरियधम्मपालत्थेरेन वुत्तं । महागण्ठपदे पन “ततो परन्ति सुभद्दकण्डतो पर”न्ति वुत्तं । इदमेवेत्थ सारतो पच्चेतब्बन्ति नो तक्को । अयमेव हि उस्साहजननप्पकारो, यदिदं “हन्द मयं, आवुसो, धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायेय्याम, पुरे अधम्मो दिप्पती”तिआदि, तस्मा उस्साहजननतो परन्ति न वत्तब्बं हेट्टा उस्साहजननप्पकारस्स पाळियं अवुत्तत्ता । अयञ्हेत्थ पाळिक्कमो —

“अथ खो आयस्सा महाकस्सपो भिक्खू आमन्तोसि, एकमिदाहं, आवुसो, समयं पावाय कुसिनारं अद्धानमग्गप्पटिपन्नो महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि । अथ ख्वाहं, आवुसो, मग्गा ओक्कम्म अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले निसीदिं ।

“तेन खो पन समयेन अञ्जतरो आजीवको कुसिनाराय मन्दारवपुप्फं गहेत्वा पावं अद्धानमग्गप्पटिपन्नो होति । अद्वसं खो अहं, आवुसो, तं आजीवकं दूरतोव आगच्छन्तं, दिस्वान तं आजीवकं एतदवोचं ‘अपावुसो, अम्हाकं सत्थारं जानासी’ति? ‘आम, आवुसो, जानामि । अज्ज सत्ताहपरिनिब्बुतो समणो गोतमो, ततो मे इदं मन्दारवपुप्फं गहितन्ति । तत्रावुसो, ये ते भिक्खू अवीतरागा, अप्पेकच्चे बाहा पग्गदह कन्दन्ति, छिन्नपातं पपतन्ति आवट्टन्ति विवट्टन्ति, अतिखिप्पं भगवा परिनिब्बुतो, अतिखिप्पं सुगतो परिनिब्बुतो, अतिखिप्पं चक्खुं लोके अन्तरहित’न्ति । ये पन ते भिक्खू वीतरागा, ते सता सम्पजाना अधिवासेन्ति ‘अनिच्चा सङ्गारा, तं कुतेत्थ लब्भा’”ति ।

“अथ ख्वाहं, आवुसो, ते भिक्खू एतदवोचं — ‘अलं, आवुसो, मा सोचित्थ मा परिदेवित्थ, नन्वेतं, आवुसो, भगवता पटिकच्चेव अक्खातं ‘सब्बेहेव पियेहि मनापेहि नानाभावो विनाभावो अञ्जथाभावो । तं कुतेत्थ, आवुसो, लब्भा, यं तं जातं भूतं सङ्घतं पलोकधम्मं, तं वत मा पलुज्जी’ति नेतं ठानं विज्जती”ति ।

“तेन खो पन समयेन, आवुसो, सुभद्दो नाम वुड्डपब्बजितो तस्सं परिसायं निसिन्नो होति । अथ खो आवुसो सुभद्दो वुड्डपब्बजितो ते भिक्खू एतदवोच ‘अलं, आवुसो, मा सोचित्थ मा परिदेवित्थ, सुमुत्ता मयं तेन महासमणेन, उपट्टुता च मयं होम’ इदं वो कप्पति, इदं वो न कप्पती’ति, ‘इदानि पन मयं यं इच्छिस्साम, तं करिस्साम, यं न इच्छिस्साम, न तं करिस्सामा’ति । हन्द मयं आवुसो धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायेय्याम, पुरे अधम्मो दिप्पति, धम्मो पटिबाहीयति, अविनयो पुरे दिप्पति, विनयो पटिबाहीयति, पुरे अधम्मवादिनो बलवन्तो होन्ति, धम्मवादिनो दुब्बला होन्ति, पुरे अविनयवादिनो बलवन्तो होन्ति, विनयवादिनो दुब्बला होन्ती”ति ।

“तेन हि, भन्ते, थेरो भिक्खू उच्चिनतू’ति । अथ खो आयस्सा महाकस्सपो एकेनूनपञ्चअरहन्तसतानि उच्चिनि । भिक्खू आयस्मन्तं महाकस्सपं एतदवोचुं ‘अयं, भन्ते, आयस्सा आनन्दो किञ्चापि सेक्खो, अभब्बो छन्दा दोसा मोहा भया अगतिं गन्तुं, बहु चानेन भगवतो सन्तिके धम्मो च विनयो च परियत्तो । तेन हि, भन्ते, थेरो आयस्मन्तम्पि आनन्दं उच्चिनतू’”तिआदि (चूळव० ४३७) ।

तस्मा ततो परन्ति एत्थ सुभदकण्डतो परन्ति एवमत्थो दट्टब्बो । “सब्बं सुभदकण्डं वित्थारतो वेदितब्बं”न्ति हि इमिना “अयं न इच्छिस्साम, न तं करिस्सामा”ति एतं परियन्तं सुभदकण्डपाळिं दस्सेत्वा इदानि अवसेसं उस्साहजननप्पकारप्पवत्तं पाळिमेव दस्सेन्तो “हन्द मयं आवुसो”तिआदिमाह ।

तत्थ पुरे अधम्मो दिप्पतीति एत्थ अधम्मो नाम दसकुसलकम्मपथधम्मपटिपक्खभूतो अधम्मो । पुरे दिप्पतीति अपि नाम दिप्पति । अथ वा याव अधम्मो धम्मं पटिबाहितुं समत्थो होति, ततो पुरेतरमेवाति अत्थो । आसन्ने हि अनागते अयं पुरेसद्वो । दिप्पतीति दिप्पिस्सति । पुरे-सद्वयोगेन हि अनागतत्थे अयं वत्तमानपयोगो यथा “पुरा वस्सति देवो”ति । केचि पनेत्थ एवं वण्णयन्ति “पुरेति पच्छा अनागते यथा अब्भानं गच्छन्तस्स गन्तब्बमग्गो ‘पुरे’ति वुच्चति, तथा इध दट्टब्बं”न्ति । अविनयोति पहानविनयसंवरविनयानं पटिपक्खभूतो अविनयो । “विनयवादिनो दुब्बला होन्ती”ति एवं इति-सद्वोपि एत्थ दट्टब्बो, “ततो परं आहा”ति इमिना सम्बन्धो । पोत्थकेसु पन कत्थचि इति-सद्वो न दिस्सति, पाळियं पन दीघनिकायट्टकथायञ्च अत्थेव इति-सद्वो ।

तेन हीति उय्योजनत्थे निपातो । उच्चिनने उय्योजेन्ता हि तं महाकस्सपत्थेरं एवमाहंसु । भिक्खू उच्चिनतूति सङ्गीतिया अनुरूपे भिक्खू उच्चिनित्वा गणहातूति अत्थो । “सकलनवङ्ग...पे०... परिग्गहेसी”ति एतेन सुक्खविपस्सकखीणासवपरियन्तानं यथावुत्तपुग्गलानं सतिपि आगमाधिगमसम्भावे सह पटिसम्भिदाहि तेविज्जादिगुणयुत्तानं आगमाधिगमसम्पत्तिया उक्कंसगतत्ता सङ्गीतिया बहूपकारतं दस्सेति । तत्थ सकलनवङ्गसत्थुसासनपरियत्तिधरेति सकलं सुत्तगेय्यादि नवङ्गं एत्थ, एतस्स वा अत्थीति सकलनवङ्गं, सत्थुसासनं । अत्थकामेन परियापुणितब्बतो दिट्ठधम्मिकादिपुरिसत्तपरियत्तभावतो च परियत्तीति तीणि पिटकानि वुच्चन्ति, तं सकलनवङ्गसत्थुसासनसङ्घातं परियत्ति धारेन्तीति सकलनवङ्गसत्थुसासनपरियत्तिधरा, तादिसेति अत्थो । बहूनां नानप्पकारानं किलेसानं सक्कायदिट्ठिया च अविहत्तता ता जनेन्ति, ताहि वा जनिताति पुथुज्जना । दुविधा पुथुज्जना अन्धपुथुज्जना कल्याणपुथुज्जनाति । तत्थ येसं खन्धधातुआयतनादीसु उग्गहपरिपुच्छासवनधारणपच्चवेक्खणानि नत्थि, ते अन्धपुथुज्जना । येसं तानि अत्थि, ते कल्याणपुथुज्जना । ते इध “पुथुज्जना”ति अधिप्पेता । समथभावनासिनेहाभावेन सुक्खा लूखा असिनिद्धा विपस्सना एतेसन्ति सुक्खविपस्सका ।

तिपिटकसब्बपरियत्तिप्पभेदधरेति तिण्णं पिटकानं समाहारो तिपिटकं, तिपिटकसङ्घातं नवङ्गादिवसेन अनेकधा भिन्नं सब्बपरियत्तिप्पभेदं धारेन्तीति तिपिटकसब्बपरियत्तिप्पभेदधरा, तादिसेति अत्थो । अनु अनु तंसमङ्गीनं भावेति वट्ठेतीति अनुभावो, अनुभावो एव आनुभावो, पभावो । महन्तो आनुभावो येसं ते महानुभावा । तेविज्जादिभेदेति तिस्सो विज्जायेव तेविज्जा, ता आदि येसं छळभिज्जादीनं ते तेविज्जादयो, ते भेदा अनेकप्पकारा भिन्ना एतेसन्ति तेविज्जादिभेदा, खीणासवा, तादिसेति अत्थो । अथ वा तिस्सो विज्जा एतस्स अत्थीति तेविज्जो, सो आदि येसं छळभिज्जादीनं ते तेविज्जादयो, ते भेदा येसं खीणासवानं ते तेविज्जादिभेदा, तादिसेति अत्थो । ये सन्धाय इदं वुत्तन्ति ये भिक्खू सन्धाय इदं “अथ खो आयस्सा”तिआदिवचनं सङ्गीतिकखन्धके (चूळव० ४३७) वुत्तन्ति अत्थो ।

किस्स पनाति कस्मा पन । सिक्खतीति सेक्खो, अथ वा सिक्खनं सिक्खा, सायेव तस्स सीलन्ति सेक्खो । सो हि अपरियोसितसिक्खत्ता च तदधिमुत्तत्ता च एकन्तेन सिक्खनसीलो न असेक्खो विय परिनिट्ठितसिक्खो तत्थ पटिपस्सद्दुस्साहो, नापि विस्सद्दुसिक्खो पचुरजनो विय तत्थ अनधिमुत्तो । अथ वा अरियाय जातिया तीसु सिक्खासु जातो, तत्थ वा भवोति सेक्खो । अथ वा इक्खति एतायाति इक्खा, मग्गफलसम्मादिट्ठि । सह इक्खायाति सेक्खो ।

उपरिमगगत्यकिच्चस्स अपरियोसितत्ता सह करणीयेनाति सकरणीयो । अस्साति अनेन । असम्मुखा पटिग्गहितं नाम नत्थीति ननु च —

“द्रासीति बुद्धतो गण्हं, द्वे सहस्सानि भिक्खुतो ।
चतुरासीति सहस्सानि, ये मे धम्मा पवत्तिनो”ति ॥ (थेरगा० १०२७) —

वुत्तत्ता कथमेतं युज्जतीति? द्वे सहस्सानि भिक्खुतोति वुत्तम्पि भगवतो सन्तिके पटिग्गहितमेवाति कत्वा वुत्तन्ति नायं विरोधो । बहुकारत्ताति बहुउपकारत्ता । उपकारवचनो हेत्थ कारसद्वो । अस्साति भवेय्य ।

अतिविय विस्सत्थोति अतिविय विस्सासिको । नन्ति आनन्दत्थेरं, “ओवदती”ति इमिना सम्बन्धो । आनन्दत्थेरस्स येभ्य्येन नवकाय परिसाय विब्भमनेन महाकस्सपत्थेरो एवमाह “न वायं कुमारको मत्तमज्जासी”ति । तथा हि परिनिब्बुते सत्थरि महाकस्सपत्थेरो सत्थुपरिनिब्बाने सन्निपतितस्स भिक्खुसङ्घस्स मज्जे निसीदित्वा धम्मविनयसङ्गायनत्थं पञ्चसते भिक्खू उच्चिनित्वा “आवुसो, राजगहे वस्सं वसन्ता धम्मविनयं सङ्गायेय्याम, तुम्हे पुरे वस्सूपनायिकाय अत्तनो अत्तनो पलिबोधं पच्छिन्दित्वा राजगहे सन्निपतथा”ति वत्वा अत्तना राजगहं गतो । आनन्दत्थेरोपि भगवतो पत्तचीवरमादाय महाजनं सज्जापेन्तो सावत्थिं गन्त्वा ततो निक्खम्म राजगहं गच्छन्तो दक्खिणगिरिस्मिं चारिकं चरि । तस्मिं समये आनन्दत्थेरस्स तिसमत्ता सद्धिविहारिका येभ्य्येन कुमारभूता एकवस्सिकदुवस्सिकभिक्खू चेव अनुपसम्पन्ना च विब्भमिसु । कस्मा पनेते पब्बजिता, कस्मा विब्भमिसूति? तेसं किर मातापितरो चिन्तेसुं “आनन्दत्थेरो सत्थुविस्सासिको अट्ट वरे याचित्वा उपट्टहति, इच्छतिच्छित्तद्वानं सत्थारं गहेत्वा गन्तुं सक्कोति, अम्हाकं दारके एतस्स सन्तिके पब्बाजेस्साम, सो सत्थारं गहेत्वा आगमिस्सति, तस्मिं आगते मयं महासक्कारं कातुं लभिस्सामा”ति इमिना ताव कारणेन नेसं जातका ते पब्बाजेसुं । सत्थरि पन परिनिब्बुते तेसं सा पत्थना उपच्छिन्ना, अथ ने एकदिवसेनेव उप्पब्बाजेसुं ।

अथ आनन्दत्थेरं दक्खिणगिरिस्मिं चारिकं चरित्वा राजगहमागतं दिस्वा महाकस्सपत्थेरो एवमाह “न वायं कुमारको मत्तमज्जासी”ति । वुत्तज्हेतं कस्सपसंयुत्ते —

“अथ किञ्चरहि त्वं, आवुसो आनन्द, इमेहि नवेहि भिक्खूहि इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारेहि भोजने अमत्तज्जूहि जागरियं अननुयुत्तेहि सद्धिं चारिकं चरसि, सस्सघातं मज्जे चरसि, कुलूपघातं मज्जे चरसि, ओलुज्जति खो ते, आवुसो आनन्द, परिसा, पलुज्जन्ति खो ते आवुसो नवप्पाया, न वायं कुमारको मत्तमज्जासीति ।

“अपि मे भन्ते कस्सप सिरस्मिं पलितानि जातानि, अथ च पन मयं अज्जापि आयस्मतो महाकस्सपस्स कुमारकवादा न मुच्चामाति । तथा हि पन त्वं, आवुसो आनन्द, इमेहि नवेहि भिक्खूहि इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारेहि भोजने अमत्तज्जूहि जागरियं अननुयुत्तेहि सद्धिं चारिकं चरसि, सस्सघातं मज्जे चरसि, कुलूपघातं मज्जे चरसि, ओलुज्जति खो ते, आवुसो आनन्द, परिसा, पलुज्जन्ति खो ते आवुसो नवप्पाया, न वायं कुमारको मत्तमज्जासी”ति (सं० नि० २.१५४) ।

तत्थ (सं० नि० अट्ट० २.२.१५४) सस्सघातं मज्जेचरसीति सस्सं घातेन्तो विय आहिण्डसि । कुलूपघातं मज्जे चरसीति कुलानि उपघातेन्तो विय हनन्तो विय आहनन्तो विय आहिण्डसि । ओलुज्जतीति पलुज्जति भिज्जति । पलुज्जन्ति खो ते आवुसो नवप्पायाति, आवुसो, एवं एते तुहं पायेन येभ्य्येन नवका एकवस्सिकदुवस्सिकदहरा चेव

सामणेरा च पलुज्जन्ति । न वायं कुमारको मत्तमज्जासीति अयं कुमारको अत्तनो पमाणं न वत जानातीति थेरं तज्जेन्तो आह । कुमारकवादा न मुच्चामाति कुमारकवादतो न मुच्चाम । तथा हि पन त्वन्ति इदमस्स एवं वत्तब्बताय कारणदस्सनत्थं वुत्तं । अयज्हेत्थ अधिप्पायो — यस्मा त्वं इमेहि नवकेहि भिक्खूहि इन्द्रियसंवररहितेहि सद्धिं विचरसि, तस्मा कुमारकेहि सद्धिं चरन्तो “कुमारको”ति वत्तब्बतं अरहसीति ।

“न वायं कुमारको मत्तमज्जासी”ति एत्थ वा-सद्वो पदपूरणे । वा-सद्वो हि उपमानसमुच्चयसंसयववस्सगपदपूरणविकप्पादीसु बहूसु अत्थेसु दिस्सति । तथा हेस “पण्डितो वापि तेन सो”तिआदीसु (ध० प० ६३) उपमाने दिस्सति, सदिसभावेति अत्थो । “तं वापि धीरा मुनि वेदयन्ती”तिआदीसु (सु० नि० २१३) समुच्चये । “के वा इमे कस्स वा”तिआदीसु (पारा० २९६) संसये । “अयं वा इमेसं समणब्राह्मणानं सब्बबालो सब्बमूळ्हो”तिआदीसु (दी० नि० १.१८१) ववस्सगगे । “ये हि केचि, भिक्खवे, समणा वा ब्राह्मणा वा”तिआदीसु (म० नि० १.१७०; सं० नि० २.१३) विकप्पेति । इध पन पदपूरणे दट्टब्बो । तेनेव च आचरियधम्मपालत्थेरेन वुत्तं “वासद्वस्स अत्थुद्धारं करोन्तेन ‘न वायं कुमारको मत्तमज्जासी’तिआदीसु (सं० नि० २.१५४) पदपूरणे”ति । अट्टकथायम्पि (सं० नि० अट्ट० २.२.१५४) एत्तकमेव वुत्तं “न वायं कुमारको मत्तमज्जासीति अयं कुमारको अत्तनो पमाणं न वत जानातीति थेरं तज्जेन्तो आहा”ति । एत्थापि वताति वचनसिलिद्धताय वुत्तं । यं पनेत्थ केनचि वुत्तं “न वायन्ति एत्थ वाति विभासा, अज्जासिपि न अज्जासिपीति अत्थो”ति । तं तस्स मतिमत्तन्ति दट्टब्बं । न हेत्थ अयमत्थो सम्भवति, तस्मा अत्तनो पमाणं नाज्जासीति एवमत्थो वेदितब्बो । तत्राति एवं सति । छन्दागमनं वियाति एत्थ छन्दा आगमनं वियाति पदच्छेदो कातब्बो, छन्देन आगमनं पवत्तनं वियाति अत्थो, छन्देन अकत्तब्बकरणं वियाति वुत्तं होति । छन्दं वा आगच्छति सम्पयोगवसेनाति छन्दागमनं, तथा पवत्तो अपायगमनीयो अकुसलचित्तुप्पादो । अथ वा अननुरूपं गमनं अगमनं, छन्देन अगमनं छन्दागमनं, छन्देन सिनेहेन अननुरूपं गमनं पवत्तनं अकत्तब्बकरणं वियाति वुत्तं होति । असेक्खपटिसम्भिदाप्पत्तेति असेक्खभूता पटिसम्भिदा असेक्खपटिसम्भिदा, तं पत्ते, पटिलद्धअसेक्खपटिसम्भिदेति अत्थो । अनुमतियाति अनुज्जाय, याचनायाति वुत्तं होति ।

“किञ्चापि सेक्खो”ति इदं न सेक्खानं अगतिगमनसम्भावेन वुत्तं, असेक्खानंयेव पन उच्चिनितत्ताति दट्टब्बं । पठममगगेनेव हि चत्तारि अगतिगमनानि पहीयन्ति, तस्मा किञ्चापि सेक्खो, तथापि थेरो आयस्मन्तम्पि आनन्दं उच्चिनतूति एवमेत्थ सम्बन्धो वेदितब्बो । न पन किञ्चापि सेक्खो, तथापि अभब्बो अगतिं गन्तुन्ति योजेतब्बं । “अभब्बो”तिआदिना पन धम्मसङ्गीतिया तस्स अरहभावं दस्सेन्ता विज्जमाने गुणे कथेन्ति । तत्थ छन्दाति छन्देन, सिनेहेनाति अत्थो । अगतिं गन्तुन्ति अगन्तब्बं गन्तुं, अकत्तब्बं कातुन्ति वुत्तं होति । इमानि पन चत्तारि अगतिगमनानि भण्डभाजनीये च विनिच्छयट्टाने च लब्भन्ति । तत्थ भण्डभाजनीये ताव अत्तनो भारभूतानं भिक्खूनं अमनापे भण्डे सम्पत्ते तं परिवत्तित्वा मनापं देन्तो छन्दागतिं गच्छति नाम । अत्तनो पन अभारभूतानं मनापे भण्डे सम्पत्ते तं परिवत्तित्वा अमनापं देन्तो दोसागतिं गच्छति नाम । भण्डेसु भाजनीयवत्थुज्ज ठितिकज्ज अजानन्तो मोहागतिं गच्छति नाम । मुखरानं वा राजादिनिस्सितानं वा “इमे मे अमनापे भण्डे दिन्ने अनत्थं करेय्यु”न्ति भयेन परिवत्तित्वा मनापं देन्तो भयागतिं गच्छति नाम । यो पन एवं न गच्छति, सब्बेसं तुलाभूतो पमाणभूतो मज्झत्तोव हुत्वा यं यस्स पापुणाति, तदेव तस्स देति, अयं चतुब्बिधम्पि अगतिं न गच्छति नाम । विनिच्छयट्टाने पन अत्तनो भारभूतस्स गरुकापत्तिं लहुकापत्तिं कत्वा कथेन्तो छन्दागतिं गच्छति नाम । इतरस्स लहुकापत्तिं गरुकापत्तिं कत्वा कथेन्तो दोसागतिं गच्छति नाम । आपत्तिवुट्टानं पन समुच्चयक्खन्धकज्ज अजानन्तो मोहागतिं गच्छति नाम । मुखरस्स वा राजपूजितस्स वा “अयं मे गरुकं कत्वा आपत्तिं कथेन्तस्स अनत्थम्पि करेय्या”ति गरुकमेव लहुकापत्तिं कथेन्तो भयागतिं गच्छति नाम । यो पन सब्बेसं यथाभूतमेव कथेसि, अयं चतुब्बिधम्पि अगतिगमनं

न गच्छति नाम । थेरोपि तादिसो चतुन्नम्पि अगतिगमनानं पठममग्गेनेव पहीनत्ता, तस्मा सङ्गायनवसेन धम्मविनयविनिच्छये सम्पत्ते छन्दादिवसेन अञ्जथा अकथेत्वा यथाभूतमेव कथेतीति वुत्तं “अभब्बो...पे... अगतिं गन्तु”न्ति । परियत्तोति अधीतो, उग्गहितोति अत्थो ।

उच्चिनितेनाति उच्चिनित्वा गहितेन । एतदहोसीति एतं परिवितक्कनं अहोसि । राजगहं खो महागोचरन्ति एत्थ “राजगहन्ति राजगहसामन्तं गहेत्वा वुत्तं”न्ति चूळगण्ठपदे मज्झिमगण्ठपदे च वुत्तं । गावो चरन्ति एत्थाति गोचरो, गोचरो विय गोचरो, भिक्खाचरणट्टानं । सो महन्तो अस्स, एत्थाति वा महागोचरं, राजगहं । थावरकम्मन्ति चिरट्टायिकम्मं । विसभागपुग्गलो सुभद्दसदिसो । उक्कोटेय्याति निवारेय्याति अत्थो । जत्तिदुतियेन कम्मेन सावेसीति —

“सुणातु मे, आवुसो, सङ्घो, यदि सङ्घस्स पत्तकल्लं, सङ्घो इमानि पञ्च भिक्खुसतानि सम्मन्नेय्य ‘राजगहे वस्सं वसन्तानि धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितुं, न अञ्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं वसितब्बं’न्ति, एसा जत्ति ।

“सुणातु मे, आवुसो, सङ्घो, सङ्घो इमानि पञ्च भिक्खुसतानि सम्मन्नति ‘राजगहे वस्सं वसन्तानि धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितुं, न अञ्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं वसितब्बं’न्ति, यस्सायस्मतो खमति इमेसं पञ्चन्नं भिक्खुसतानं सम्मुति ‘राजगहे वस्सं वसन्तानं धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितुं, न अञ्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं वसितब्बं’न्ति, सो तुणहस्स । यस्स नक्खमति, सो भासेय्य ।

“सम्मतानि सङ्घेन इमानि पञ्च भिक्खुसतानि ‘राजगहे वस्सं वसन्तानि धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितुं, न अञ्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं वसितब्बं’न्ति, खमति सङ्घस्स, तस्मा तुण्ही, एवमेतं धारयामी”ति (चूळव० ४३७) —

एवं जत्तिदुतियेन कम्मेन सावेसि । इदं सन्धाय वुत्तं “तं सङ्गीतिकखन्धके वुत्तनयेनेव जातब्बं”न्ति ।

अयं पन कम्मवाचा तथागतस्स परिनिब्बानतो एकवीसतिमे दिवसे कता । वुत्तञ्हेतं दीघनिकायट्ठकथायं (दी० नि० अट्ठ० १.पठमसङ्गीतिकथा) “अयं पन कम्मवाचा तथागतस्स परिनिब्बानतो एकवीसतिमे दिवसे कता । भगवा हि विसाखपुण्णमायं पच्चूससमये परिनिब्बुतो, अथस्स सत्ताहं सुवण्णवण्णं सरीरं गन्धमालादीहि पूजयिंसु । एवं सत्ताहं साधुकीळनदिवसा नाम अहेसुं । ततो सत्ताहं चितकाय अग्गिना ज्ञायि, सत्ताहं सत्तिपञ्जरं कत्वा सन्धागारसालायं धातुपूजं करिंसूति एकवीसति दिवसा गता । जेट्टमूलसुक्कपक्खपञ्चमियं पन धातुयो भाजयिंसु । एतस्मिं धातुभाजनदिवसे सन्निपतितस्स महाभिक्खुसङ्घस्स सुभद्देन वुट्ठपब्बजितेन कतं अनाचारं आरोचेत्वा वुत्तनयेनेव भिक्खू उच्चिनित्वा अयं कम्मवाचा कता । इमञ्च पन कम्मवाचं कत्वा थेरो भिक्खू आमन्तेसि ‘आवुसो इदानि तुम्हाकं चत्तालीसदिवसा ओकासो, ततो परं अयं नाम नो पलिबोधो अत्थीति वत्तुं न लब्भा, तस्मा एत्थन्तरे यस्स रोगपलिबोधो वा आचरियुपज्झायपलिबोधो वा मातापितुपलिबोधो वा अत्थि, पत्तं वा पन पचितब्बं चीवरं वा कातब्बं, सो तं पलिबोधं छिन्दित्वा करणीयं करोतू”ति । एवञ्च पन वत्वा थेरो अत्तनो पञ्चसताय परिसाय परिवुतो राजगहं गतो, अञ्जेपि महाथेरा अत्तनो अत्तनो परिवारं गहेत्वा सोकसल्लसमपितं महाजनं अस्सासेतुकामा तं तं दिसं पक्कन्ता । पुण्णत्थेरो पन सत्तसतभिक्खुपरिवारो ‘तथागतस्स परिनिब्बानट्टानं आगतागतं महाजनं अस्सासेस्सामी”ति कुसिनारायमेव अट्ठासि । आयस्मा आनन्दो यथा पुब्बे अपरिनिब्बुतस्स, एवं परिनिब्बुतस्सपि भगवतो सयमेव पत्तचीवरमादाय पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्दिं येन सावत्थि तेन चारिकं पक्कामि । गच्छतो पनस्स परिवारा भिक्खू गणनपथं वीतिवत्ता”ति । तस्मा तथागतस्स परिनिब्बानतो तीसु सत्ताहेसु

अतिक्कन्तेसु एकवीसतिमे दिवसे इमं कम्मवाचं सावेत्वा थेरो राजगहं पक्कन्तोति वेदितब्बं ।

यदि एवं कस्मा पन इध मङ्गलसुत्तट्टकथायञ्च (खु० पा० अट्ट० ५.पठममहासङ्गीतिकथा) “सत्तसु साधुकीळनदिवसेसु सत्तसु च धातुपूजादिवसेसु वीतिवत्तेसू”ति वुत्तं? सत्तसु धातुपूजादिवसेसु गहितेसु तदविनाभावतो मञ्जे चितकाय झापनसत्ताहम्पि गहितमेवाति कत्वा विसुं न वुत्तं विय दिस्सति । यदि एवं अथ कस्मा “अट्टमासो अतिक्कन्तो, दियट्टमासो सेसो”ति च वुत्तन्ति? नायं दोसो । अप्पकञ्हि ऊनमधिकं वा गणनूपगं न होति, तस्मा समुदायो अप्पकेन अधिकोपि अनधिको विय होतीति कत्वा अट्टमासतो अधिकेपि पञ्च दिवसे “अट्टमासो अतिक्कन्तो”ति वुत्तं “द्वासीतिखन्धकवत्तानं कत्थचि असीतिखन्धकवत्तानी”ति वचनं विय । तथा अप्पकेन ऊनोपि च समुदायो अनूनो विय होतीति कत्वा “दियट्टमासतो ऊनेपि पञ्च दिवसे दियट्टमासो सेसो”ति च वुत्तं । सतिपट्टानविभङ्गट्टकथायञ्हि (विभ० अट्ट० ३५६) छमासतो ऊनेपि अट्टमासे “छ मासे सञ्जायो कातब्बो”ति वुत्तवचनं विय । तत्थ हि तचपञ्चकादीसु चतूसु पञ्चकेसु द्वीसु च छक्केसु एकेकस्मिं अनुलोमतो पञ्चाहं, पटिलोमतो पञ्चाहं, अनुलोमपटिलोमतो पञ्चाहं, तथा पुरिमपुरिमेहि पञ्चकछक्केहि सद्धिं अनुलोमतो पञ्चाहं, पटिलोमतो पञ्चाहं, अनुलोमपटिलोमतो पञ्चाहन्ति एवं विसुं तिपञ्चाहं एकतो तिपञ्चाहञ्च सञ्जायं कत्वा छमासं सञ्जायो कातब्बोति वचनं विय । तत्थ हि वक्कपञ्चकादीसु तीसु पञ्चकेसु द्वीसु च छक्केसु विसुं हेट्टिमेहि एकतो च सञ्जाये पञ्चन्नं पञ्चन्नं पञ्चकानं वसेन पञ्चमासपरिपुण्णा लब्भन्ति, तचपञ्चके पन विसुं तिपञ्चाहमेवाति अट्टमासोयेवेको लब्भतीति अट्टमासाधिकपञ्चमासा लब्भन्ति ।

एवं सति यथा तत्थ अट्टमासे ऊनेपि मासपरिच्छेदेन परिच्छिज्जमाने सञ्जाये छ मासा परिच्छेदका होन्तीति परिच्छिज्जमानस्स सञ्जायस्स सत्तमासादिमासन्तरगमननिवारणत्थं छमासगहणं कतं, न सकलछमासे सञ्जायप्पवत्तिदस्सनत्थं, एवमिधापि मासवसेन काले परिच्छिज्जमाने ऊनेपि पञ्चदिवसे दियट्टमासो परिच्छेदको होतीति परिच्छिज्जमानस्स कालस्स द्विमासादिमासन्तरगमननिवारणत्थं “दियट्टमासो सेसो”ति दियट्टमासगहणं कतन्ति एवमेत्थ अत्थो गहेतब्बो । अञ्जथा च अट्टकथावचनानं अञ्जमञ्जविरोधो आपज्जति । एकाहमेव वा भगवतो सरीरं चितकाय झायीति खुट्टकभाणकानं अधिप्पायोति गहेतब्बं । एवञ्हि सति परिनिब्बानतो सत्तसु साधुकीळनदिवसेसु वीतिवत्तेसु अट्टमियं चितकाय भगवतो सरीरं झापेत्वा ततो परं सत्तसु दिवसेसु धातुपूजं अकंसूति अट्टमासो अतिक्कन्तो, गिम्हानं दियट्टो च मासो सेसो होति । परिनिब्बानसुत्तन्तपाळियम्पि हि चितकाय झापनसत्ताहं न आगतं, द्वेयेव सत्ताहानि आगतानि, उपपरिक्खित्वा पन यं रुच्चति, तं गहेतब्बं । इतो अञ्जेन वा पकारेन यथा न विरुज्जति, तथा कारणं परियेसितब्बं । यं पनेत्थ केनचि वुत्तं “अट्टमासो अतिक्कन्तोति एत्थ एको दिवसो नट्टो । सो पाटिपददिवसो कोलाहलदिवसो नाम, तस्मा इध न गहितो”ति । तं न सुन्दरं परिनिब्बानसुत्तन्तपाळियं पाटिपददिवसतोयेव पट्टाय सत्ताहस्स वुत्तत्ता अट्टकथायञ्च परिनिब्बानदिवसेनपि सद्धिं तिण्णं सत्ताहानं गहितत्ता । तथा हि परिनिब्बानदिवसेन सद्धिं तिण्णं सत्ताहानं गहितत्ता जेट्टमूलसुक्कपञ्चमी एकवीसतिमो दिवसो होति ।

सत्तसु साधुकीळनदिवसेसूति एत्थ साधुकीळनं नाम संवेगवत्थुं कित्तेत्वा कित्तेत्वा अनिच्चतापटिसंयुत्तानि गीतानि गायित्वा पूजावसेन कीळनतो सुन्दरं कीळनन्ति साधुकीळनं । अथ वा सपरहितसाधनट्टेन साधु, तेसं संवेगवत्थुं कित्तेत्वा कित्तेत्वा कीळनं साधुकीळनं, उळारपुञ्जपसवनतो सम्परायिकत्थाविरोधिकीळाविहारोति अत्थो । एत्थ च पुरिमस्मिं सत्ताहे साधुकीळाय एकदेसेन कतत्ता साधुकीळनदिवसा नाम ते जाता । विसेसतो पन धातुपूजादिवसेसुयेव साधुकीळनं अकंसु । ततोयेव च महापरिनिब्बानसुत्तन्तपाळियं –

“अथ खो कोसिनारका मल्ला भगवतो सरीरानि सत्ताहं सन्थागारे सत्तिपञ्जरं करित्वा धनुपाकारं परिक्खिपापेत्वा नच्चेहि गीतेहि वादितेहि मालेहि गन्धेहि सक्करिंसु गरुं करिंसु मानेसुं पूजेसुं”न्ति (दी० नि० २.२३५)।

एतस्स अट्टकथायं (दी० नि० अट्ट० २.२३५) वुत्तं —

“कस्मा पनेते एवमकंसूति? इतो पुरिमेसु द्वीसु सत्ताहेसु ते भिक्खुसङ्घस्स ठाननिसज्जोकासं करोन्ता खादनीयभोजनीयादीनि संविदहन्ता साधुकीळिकाय ओकासं न लभिंसु। ततो नेसं अहोसि ‘इमं सत्ताहं साधुकीळितं कीळिस्साम, ठानं खो पनेतं विज्जति, यं अम्हाकं पमत्तभावं जत्वा कोचिदेव आगन्त्वा धातुयो गण्हेय्य, तस्मा आरक्खं ठपेत्वा कीळिस्सामा’ति, तेन ते एवमकंसू’ति।

तस्मा विसेसतो साधुकीळिका धातुपूजादिवसेसुयेवाति दट्टुब्बं। ते पन धातुपूजाय कतत्ता “धातुपूजादिवसा”ति पाकटा जाताति आह “सत्तसु च धातुपूजादिवसेसू”ति। उपकट्टाति आसन्ना। वस्सं उपनेन्ति उपगच्छन्ति एत्थाति वस्सूपनायिका। एकं मगगं गतोति चारिकं चरित्वा महाजनं अस्सासेतुं एकेन मग्गेन गतो। एवं अनुरुद्धत्थेरादयोपि तेसु तेसु जनपदेसु चारिकं चरित्वा महाजनं अस्सासेन्ता गताति दट्टुब्बं। येन सावत्थि, तेन चारिकं पक्कामीति यत्थ सावत्थि, तत्थ चारिकं पक्कामि, येन वा दिसाभागेन सावत्थि पक्कमितब्बा होति, तेन दिसाभागेन चारिकं पक्कामीति अत्थो।

तत्राति तस्सं सावत्थियं। सुदन्ति निपातमत्तं। अनिच्चतादिपटिसंयुत्तायाति “सब्बे सङ्घारा अनिच्चा”तिआदिनयप्पवत्ताय। असमुच्छिन्नतण्हानुसयत्ता अविज्जातण्हाभिसङ्घतेन कम्मणा भवयोनिगतिठितिसत्तावासेसु खन्धपञ्चकसङ्घातं अत्तभावं जनेति अभिनिब्बत्तेतीति जनो, किलेसे जनेति, अजनि, जनिस्सतीति वा जनो, महन्तो जनोति महाजनो, तं महाजनं, बहुजनन्ति अत्थो। सञ्जापेत्वाति समस्सासेत्वा। गन्धकुटिया द्वारं विवरित्वाति परिभोगचेतियभावतो गन्धकुटिं वन्दित्वा गन्धकुटिया द्वारं विवरीति वेदितब्बं। तेनेव दीघनिकायट्टकथायं (दी० नि० अट्ट० १.पठममहासङ्गीतिकथा) “गन्धकुटिं वन्दित्वा”ति वुत्तं। मिलातं मालाकचवरं मिलातमालाकचवरं। यथाठाने ठपेत्वाति पठमठितट्टानं अनतिककमित्वा यथाठितट्टानेयेव ठपेत्वाति अत्थो। भगवतो ठितकाले करणीयं वत्तं सब्बमकासीति सेनासने कत्तब्बवत्तं सन्थाय वुत्तं। करोन्तो च न्हानकोट्टके सम्मज्जनउदकूपट्टानादिकालेसु गन्धकुटिं गन्त्वा “ननु भगवा अयं तुम्हाकं न्हानकालो, अयं धम्मदेसनाकालो, अयं भिक्खुनं ओवाददानकालो, अयं सीहसेय्यं कप्पनकालो, अयं मुखधोवनकालो”तिआदिना नयेन परिदेवमानोव अकासि। तमेनं अञ्जतरा देवता “भन्ते आनन्द, तुम्हे एवं परिदेवमाना कथं अञ्जे अस्सासयिस्सथा”ति संवेजेसि। सो तस्सा वचनेन संविग्गहदयो सन्थम्भित्वा तथागतस्स परिनिब्बानतो पभुति ठाननिसज्जबहुलताय उस्सन्नधातुकं कायं समस्सासेतुं खीरविरेचनं पिवि। इदानि तं दस्सेन्तो “अथ थेरो”तिआदिमाह।

उस्सन्नधातुकन्ति उपचितसेम्हादिधातुकं कायं। समस्सासेतुन्ति सन्तप्पेतुं। दुतियदिवसेति देवताय संवेजितदिवसतो। “जेतवनविहारं पविट्टुदिवसतो वा दुतियदिवसे”ति वदन्ति। विरिच्चति एतेनाति विरेचनं, ओसथपरिभावितं खीरमेव विरेचनन्ति खीरविरेचनं। यं सन्थायाति यं भेसज्जपानं सन्थाय। अङ्गसुभताय सुभोति एवं लद्धनामत्ता सुभेन माणवेन। पहितं माणवकन्ति “सत्था परिनिब्बुतो आनन्दत्थेरो किरस्स पत्तचीवरं गहेत्वा आगतो, महाजनो च तं दस्सनाय उपसङ्कमती”ति सुत्वा “विहारं खो पन गन्त्वा महाजनमज्जे न सक्का सुखेन पटिसन्थारं वा कातुं

धम्मकथं वा सोतुं, गेहं आगतंयेव नं दिस्वा सुखेन पटिसन्धारं करिस्सामि, एका च मे कङ्का अत्थि, तम्पि नं पुच्छिस्सामी”ति चिन्तेत्वा सुभेन माणवेन पेसितं माणवकं। **एतदवोचाति** एतं “अकालो खो”तिआदिकं आनन्दत्थेरो अवोच। **अकालो खो**ति अज्ज गन्तुं युत्तकालो न होति। कस्माति चे आह “**अत्थि मे अज्जा**”तिआदि। **भेसज्जमत्ताति** अप्पमत्तकं भेसज्जं। अप्पत्थो हि अयं मत्तासद्धो “मत्ता सुखपरिच्चागा”तिआदीसु विय।

दुतियदिवसेति खीरविरेचनं पीतदिवसतो दुतियदिवसे। **चेतकत्थेरेनाति** चेतियरट्टे जातत्ता “चेतको”ति एवंलद्धनामेन। **सुभेन माणवेन पुट्ठोति** “येसु धम्मेषु भवं गोतमो इमं लोकं पतिट्ठापेसि, ते तस्स अच्चयेन नट्ठा नु खो, धरन्ति, सचे धरन्ति, आनन्दो जानिस्सति, हन्द नं पुच्छामी”ति एवं चिन्तेत्वा “येसं सो भवं गोतमो धम्मनं वण्णवादी अहोसि, यत्थ च इमं जनतं समादपेसि निवेसेसि पतिट्ठापेसि, कतमेसानं खो भो आनन्द धम्मनं सो भवं गोतमो वण्णवादी अहोसी”तिआदिना (दी० नि० १.४४८) सुभेन माणवेन पुट्ठो। अथस्स थेरो तीणि पिटकानि सीलक्खन्धादीहि तीहि खन्धेहि सङ्गहेत्वा दस्सेन्तो “तिण्णं खो, माणव, खन्धानं सो भगवा वण्णवादी”तिआदिना सुभसुत्तमभासि। तं सन्धाय वुत्तं “**दीघनिकाये सुभसुत्तं नाम दसमं सुत्तमभासी**”ति।

खण्डफुल्लपटिसङ्खरन्ति एत्थ **खण्डन्ति** छिन्नं। **फुल्लन्ति** भिन्नं। तेसं **पटिसङ्खरणं** पुन सम्मा पाकतिककरणं, अभिनवकरणन्ति वुत्तं होति। **राजगहन्ति** एवंनामकं नगरं। तज्हि मन्थतुमहागोविन्दादीहि परिग्गहितत्ता “**राजगह**”न्ति वुच्चति। **छट्ठितपतितउक्लापाति** छट्ठिता च पतिता च उक्लापा च अहेसुन्ति अत्थो। इदं वुत्तं होति — भगवतो परिनिब्बानट्ठानं गच्छन्तेहि भिक्खूहि छट्ठिता विस्सट्ठा, ततोयेव च उपचिकादीहि खादितत्ता इतो चितो च पतिता, सम्मज्जनाभावेन आकिण्णकचवरत्ता उक्लापा च अहेसुन्ति। इममेवत्थं दस्सेन्तो आह “**भगवतो ही**”तिआदि। परिच्छेदवसेन वेणियति दिस्सतीति **परिवेणं**। **तत्थाति** तेसु विहारेसु। खण्डफुल्लपटिसङ्खरन्ति इमिना सम्बन्धो। **पठमं मासन्ति** वस्सानस्स पठमं मासं, अच्चन्तसंयोगे चेतं उपयोगवचनं। सेनासनवत्तानं पञ्चत्तत्ता **सेनासनक्खन्धके** च सेनासनपटिबद्धानं बहून् वचनतो “भगवता...पे०... वण्णित”न्ति वुत्तं।

दुतियदिवसेति “खण्डफुल्लपटिसङ्खरणं करोमा”ति चिन्तितदिवसतो दुतियदिवसे। सो च वस्सूपनायिकदिवसतो दुतियदिवसोति वेदितब्बो। ते हि थेरा आसाळ्हीपुण्णमाय उपोसथं कत्वा पाटिपदे सन्निपतित्वा वस्सं उपगन्त्वा एवं चिन्तेसुं। **अजातसत्तु राजाति** अजातो हुत्वा पितुनो पच्चत्थिको जातोति “अजातसत्तु”ति लद्धवोहारो राजा। तस्मिं किर कुच्छिगते देविया एवरूपो दोहळो उप्पज्जि “अहो वताहं रज्जो दक्खिणबाहुतो लोहितं पिवेय्य”न्ति। अथ तस्सा कथेतुं असक्कोन्तिया किसभावं दुब्बण्णभावञ्च दिस्वा राजा सयमेव पुच्छित्वा जत्वा च वेज्जे पक्कोसापेत्वा सुवण्णसत्थकेन बाहुं फालेत्वा सुवण्णसरकेन लोहितं गहेत्वा उदकेन सम्भिन्दित्वा पायेसि। नेमित्तका तं सुत्वा “एस गम्भो रज्जो सत्तु भविस्सति, इमिना राजा हज्जिस्सती”ति ब्याकरिंसु, तस्मा “अजातोयेव रज्जो सत्तु भविस्सती”ति नेमित्तकेहि निद्विट्ठत्ता अजातसत्तु नाम जातो। **किन्ति** कारणपुच्छन्त्ये निपातो, कस्माति अत्थो। **पटिवेदेसुन्ति** निवेदेसुं, जानापेसुन्ति अत्थो। **विस्सत्थाति** निरासङ्गचित्ता। **आणाचक्कन्ति** आणायेव अप्पटिहतवुत्तिया पवत्तनट्ठेन चक्कन्ति आणाचक्कं। **सन्निसज्जट्ठानन्ति** सन्निपतित्वा निसीदनट्ठानं।

राजभवनविभूतिन्ति राजभवनसम्पत्तिं। **अवहसन्तमिवाति** अवहासं कुरुमानं विय। **सिरिया निकेतमिवाति** सिरिया वसनट्ठानमिव। **एकनिपाततित्थमिव च देवमनुस्सनयनविहङ्गानन्ति** एकस्मिं पानीयतित्थे सन्निपतन्ता पक्खिनो विय सब्बेसं जनानं चक्खूनि मण्डपेयेव निपतन्तीति देवमनुस्सानं नयनसङ्घातविहङ्गानं एकनिपाततित्थमिव च।

लोकरामणेयकमिव सम्पिण्डितन्ति एकत्थ सम्पिण्डितं रासिकतं लोके रमणीयभावं विय । यदि लोके विज्जमानं रमणीयत्तं सब्बमेव आनेत्वा एकत्थ सम्पिण्डितं सिया, तं वियाति वुत्तं होति । “दट्टब्बसारमण्डन्ति फेग्गुरहितसारं विय कसटविनिमुत्तं पसन्नभूतं विय च दट्टब्बेसु दट्टं अरहरूपेसु सारभूतं पसन्नभूतञ्चा”ति तीसुपि **गण्ठपदेसु** वुत्तं । दट्टब्बो दस्सनीयो सारभूतो विसिद्धतरो मण्डो मण्डनं अलङ्कारो एतस्साति **दट्टब्बसारमण्डो**, मण्डपोति एवमेत्थ अत्थो गहेतब्बोति अम्हाकं खन्ति, उपपरिक्खित्वा युत्ततरं गहेतब्बं । मण्डं सूरियरस्मिं पाति निवारेतीति **मण्डपो** । **विविध...पे०...**
चारुवितानन्ति एत्थ कुसुमदामानि च तानि ओलम्बकानि चाति कुसुमदामओलम्बकानि । एत्थ च विसेसनस्स परनिपातो दट्टब्बो, ओलम्बककुसुमदामानीति अत्थो । तानि विविधानि अनेकप्पकारानि विनिग्गलन्तं वमेत्तं निक्खामेत्तमिव चारु सोभनं वितानं एत्थाति **विविधकुसुमदामओलम्बकविनिग्गलन्तचारुवितानो**, मण्डपो, तं अलङ्कारित्वाति योजेतब्बं ।
रतनविचित्रमणिकओट्टिमतलमिवाति नानापुप्फूपहारविचित्तसुपरिनिद्धितभूमिकम्मत्तायेव नानारतनेहि विचित्तभूतमणिकोट्टिमतलमिवाति अत्थो । एत्थ च रतनविचित्तग्गहणं नानापुप्फूपहारविचित्तताय निदस्सनं, मणिकोट्टिमतलग्गहणं सुपरिनिद्धितभूमिपरिकम्मतायाति वेदितब्बं । मणियो कोट्टित्वा कततलत्ता मणिकोट्टेनेन निब्बत्ततलन्ति मणिकोट्टिमतलं । नन्ति मण्डपं । **पुप्फूपहारो** पुप्फूपूजा । **उत्तराभिमुखन्ति** उत्तरदिसाभिमुखं । **आसनारहन्ति** निसीदनारहं । **दन्तखचितन्ति** दन्तेहि रचितं, दन्तेहि कतन्ति वुत्तं होति । **एत्थाति** आसने । **निद्धितं भन्ते मम किच्चन्ति** मया कत्तब्बकिच्चं निद्धितन्ति अत्थो ।

तस्मिं पन दिवसे एकच्चे भिक्खू आयस्मन्तं आनन्दं सन्धाय एवमाहंसु “इमस्मिं भिक्खुसङ्घे एको भिक्खु विस्सगन्धं वायन्तो विचरती”ति । थेरो तं सुत्वा “इमस्मिं भिक्खुसङ्घे अज्जो विस्सगन्धं वायन्तो विचरणकभिक्खु नाम नत्थि, अद्धा एते मं सन्धाय वदन्ती”ति संवेगं आपज्जि । एकच्चे नं आहंसुयेव “स्वे, आवुसो, सन्निपातो”तिआदि । इदानि तं दस्सेन्तो आह “**भिक्खू आयस्मन्तं आनन्दं आहंसू**”तिआदि । **तेनाति** तस्मा । **आवज्जेसीति** उपनामेसि । **अनुपादायाति** तण्हादिट्टिवसेन कच्चि धम्मं अगहेत्वा, येहि वा किलेसेहि सब्बेहि विमुच्चति, तेसं लेसमत्तम्पि अगहेत्वाति अत्थो । **आसवेहीति** भवतो आभवग्गं धम्मतो वा आगोत्रभुं सवनतो पवत्तनतो आसवसज्जितेहि किलेसेहि । लक्खणवचनञ्चेतं आसवेहीति, तदेकट्टताय पन सब्बेहिपि किलेसेहि, सब्बेहिपि पापधम्मेहि चित्तं विमुच्चतियेव । **चित्तं विमुच्चीति** चित्तं अरहत्तमग्गक्खणे आसवेहि विमुच्चमानं कत्वा अरहत्तफलक्खणे विमुच्चीति अत्थो । **चङ्कमेनाति** चङ्कमनकिरियाय । विवट्टपनिस्सयभूतं कतं उपचितं पुज्जं एतेनाति **कतपुज्जो**, अरहत्ताधिगमाय कताधिकारोति अत्थो । **पधानमनुयुज्जाति** वीरियं अनुयुज्ज, अरहत्ताधिगमाय अनुयोगं करोहीति अत्थो । **कथादोसो नाम नत्थीति** कथाय अपरज्जं नाम नत्थि । **अच्चारद्धं वीरियन्ति** अतिविय आरद्धं वीरियं । **उद्धच्चायाति** उद्धत्तभावाय । **वीरियसमतं योजेमीति** चङ्कमनवीरियस्स अधिमत्तत्ता तस्स पधानवसेन समाधिना समरसतापादनेन वीरियसमतं योजेमि ।

दुतियदिवसेति थेरेन अरहत्तप्पत्तदिवसतो दुतियदिवसे । **धम्मसभायं सन्निपतिताति** पक्खस्स पञ्चमियं सन्निपतिंसु । **अत्तनो अरहत्तप्पत्तिं जापेतुकामोति** “सेक्खताय धम्मसङ्गीतिया गहेतुं अयुत्तम्पि बहुस्सुत्ता गण्हिस्सामा”ति चिन्तेत्वा निसिन्नानं थेरानं “इदानि अरहत्तप्पत्तो”ति सोमनस्सुप्पादनत्थं “अप्पमत्तो होही”ति दिन्नओवादस्स सफलतादीपनत्थं अत्तुपनायिकं अकत्वा अज्जब्याकरणस्स भगवता संवण्णितत्ता च थेरो अत्तनो अरहत्तप्पत्तिं जापेतुकामो अहोसीति वेदितब्बं । **यथावुड्ढन्ति** वुड्ढपटिपाटिं अनतिककमित्वा । **एकेति** मज्झिमभाणकानंयेव एके । पुब्बे वुत्तम्पि हि सब्बं मज्झिमभाणका वदन्तियेवाति वेदितब्बं । दीघभाणका (दी० नि० अट्ट० १.पठममहासङ्गीतिकथा) पनेत्थ एवं वदन्ति —

“अथ खो आयस्मा आनन्दो अरहा समानो सन्निपातं अगमासि । कथं अगमासि? ‘इदानिहि सन्निपातमज्झं पविसनारहो’ति हट्टुट्टुचित्तो एकंसं चीवरं कत्वा बन्धना मुत्ततालपक्कं विय पण्डुकम्बले निक्खित्तजातिमणि विय विगतवलाहके नभे समुगतपुण्णचन्दो विय बालातपसम्फस्सविकसितरेणुपिञ्जरगब्भं पदुमं विय च परिसुद्धेन परियोदातेन सप्पभेन सस्सरिकेन मुखवरेन अत्तनो अरहत्तप्पत्तिं आरोचयमानो विय च अगमासि । अथ नं दिस्वा आयस्मतो महाकस्सपस्स एतदहोसि ‘सोभति वत भो अरहत्तप्पत्तो आनन्दो, सचे सत्था धरेय्य, अद्धा अज्ज आनन्दस्स साधुकारं ददेय्य, हन्द इमस्साहं इदानि सत्थारा दातब्बं साधुकारं ददामी’ति तिक्खत्तुं साधुकारमदासी’ति ।

आकासेन आगन्त्वा निसीदीतिपि एकेति एत्थ पन तेसं तेसं तथा तथा गहेत्वा आगतमत्तं ठपेत्वा विसुं विसुं वचने अज्जं विसेसकारणं नत्थीति वदन्ति । उपतिस्सत्थेरो पनाह “सत्तमासं कताय धम्मसङ्गीतिया कदाचि पथवियं निमुज्जित्वा आगतत्ता तं गहेत्वा एके वदन्ति । कदाचि आकासेन आगतत्ता तं गहेत्वा एके वदन्ती”ति ।

भिक्षू आमन्तेसीति भिक्षू आलपि अभसि सम्बोधेसीति अयमेत्थ अत्थो । अज्जत्र पन जापनेपि होति । यथाह — “आमन्तयामि वो, भिक्षुवे, (दी० नि० २.२१८) पटिवेदयामि वो, भिक्षुवे”ति (अ० नि० ७.७२) । पक्कोसनेपि दिस्सति । यथाह “एहि त्वं, भिक्षु, मम वचनेन सारिपुत्तं आमन्तेही”ति (अ० नि० ९.११) । **आवुसोति** आमन्तनाकारदीपनं । **कं धुरं कत्वाति** कं जेट्टुकं कत्वा । **किं आनन्दो नप्पहोतीति** अट्टुकथाचरियेहि ठपितपुच्छा । **नप्पहोतीति** न सक्कोति । **एतदगन्ति** एसो अगो । लिङ्गविपल्लासेन हि अयं निद्देशो । **यदिदन्ति** च यो अयन्ति अत्थो, यदिदं खन्धपञ्चकन्ति वा योजेतब्बं । **सम्मन्नीति** सम्मतं अकासि । **उपालिं विनयं पुच्छेय्यन्ति** पुच्छधातुस्स द्विकम्मकत्ता वुत्तं । **बीजनिं गहेत्वाति** एत्थ बीजनीगहणं धम्मकथिकानं धम्मताति वेदितब्बं । भगवापि हि धम्मकथिकानं धम्मतादस्सनत्थमेव विचित्तबीजनिं गण्हाति । न हि अज्जथा सब्बस्सपि लोकस्स अलङ्कारभूतं परमुक्कंसगतसिक्खासंयमानं बुद्धानं मुखचन्दमण्डलं पटिच्छादेतब्बं होति । “पठमं, आवुसो उपालि, पाराजिकं कत्थ पज्जत्त”न्ति कस्मा वुत्तं, ननु तस्स सङ्गीतिया पुरिमकाले पठमभावो न युत्तोति? नो न युत्तो भगवता पज्जत्तानुक्कमेन पातिमोक्खुद्देशानुक्कमेन च पठमभावस्स सिद्धत्ता । येभ्य्येन हि तीणि पिटकानि भगवतो धरमानकाले ठितानुक्कमेनेव सङ्गीतानि, विसेसतो विनयाभिधम्मपिटकानीति दट्टब्बं । **किस्मिं वत्थुस्मिं मेथुनधम्मेति** च निमित्तत्थे भुम्मवचनं ।

वत्थुम्पि पुच्छीति आदि “कत्थ पज्जत्त”न्ति आदिना दस्सितेन सह ततो अवसिट्ठम्पि सङ्गहेत्वा दस्सनवसेन वुत्तं । किं पनेत्थ पठमपाराजिकपाळियं किञ्चि अपनेतब्बं वा पक्खिपितब्बं वा आसि नासीति? बुद्धस्स भगवतो भासिते अपनेतब्बं नाम नत्थि । न हि तथागता एकव्यज्जनम्पि निरत्थकं वदन्ति, सावकानं पन देवतानं वा भासिते अपनेतब्बम्पि होति, तं धम्मसङ्गाहकत्थेरा अपनयिंसु, पक्खिपितब्बं पन सब्बत्थापि अत्थि, तस्मा यं यत्थ पक्खिपितुं युत्तं, तं तत्थ पक्खिपिंसुयेव । किं पन तन्ति चे? “तेन समयेना”ति वा “तेन खो पन समयेना”ति वा “अथ खो”इति वा “एवं वुत्ते”ति वा “एतदवोचा”ति वा एवमादिकं सम्बन्धवचनमत्तं । एवं पक्खिपितब्बयुत्तं पक्खिपित्वा पन इदं पठमपाराजिकन्ति ठपेसुं । पठमपाराजिके सङ्गहमारुळ्हे पञ्च अरहन्तसतानि सङ्गहं आरोपितनयेनेव गणसज्जायमकंसु । “तेन समयेन बुद्धो भगवा वेरज्जायं विहरती”ति च नेसं सज्जायारम्भकालेयेव साधुकारं ददमाना विय महापथवी उदकपरियन्तं कत्वा कम्पित्थ । ते एतेनेव नयेन सेसपाराजिकानिपि सङ्गहं आरोपेत्वा “इदं पाराजिककण्ड”न्ति ठपेसुं । एवं तेरस सङ्गादिसेसानि “तेरसक”न्ति आदीनि वत्वा वीसाधिकानि द्वे सिक्खापदसतानि “महाविभङ्गो”ति कित्तेत्वा ठपेसुं । महाविभङ्गावसानेपि पुरिमनयेनेव महापथवी अकम्पित्थ । ततो भिक्षुनिविभङ्गे अट्टु सिक्खापदानि “पाराजिककण्डं नामा”ति आदीनि वत्वा

तीणि सिक्खापदसतानि चत्तारि च सिक्खापदानि “भिक्षुनिविभङ्गो”ति कित्तेत्वा “अयं उभतोविभङ्गो नाम चतुसङ्घिभाणवारो”ति ठपेसुं । उभतोविभङ्गावसानेपि वुत्तनयेनेव पथवी अकम्पित्थ । एतेनेवुपायेन असीतिभाणवारपरिमाणं खन्धकं पञ्चवीसतिभाणवारपरिमाणं परिवारञ्च सङ्गहं आरोपेत्वा “इदं विनयपिटकं नामा”ति ठपेसुं । विनयपिटकावसानेपि वुत्तनयेनेव पथवीकम्पो अहोसि । तं आयस्मन्तं उपालित्थेरं पटिच्छापेसुं “आवुसो, इदं तुय्हं निस्सितके वाचेही”ति एवमेत्थ अवुत्तोपि विसेसो वेदितब्बो ।

एवं विनयपिटकं सङ्गहमारोपेत्वा सुत्तन्तपिटकं सङ्गायिसु । इदानि तं दस्सेन्तो आह “विनयं सङ्गायित्वा”तिआदि । महाकस्सपत्थेरो आनन्दत्थेरं धम्मं पुच्छीति एत्थ अयमनुक्कमो वेदितब्बो — आनन्दत्थेरे दन्तखचितं बीजनिं गहेत्वा धम्मासने निसिन्ने आयस्मा महाकस्सपत्थेरो भिक्षु पुच्छि “कतरं, आवुसो, पिटकं पठमं सङ्गायामा”ति? “सुत्तन्तपिटकं, भन्तेति । सुत्तन्तपिटके चतस्सो सङ्गीतियो, तासु पठमं कतरं सङ्गीतिन्ति? दीघसङ्गीतिं, भन्तेति । दीघसङ्गीतियं चतुत्तिस सुत्तानि, तयो च वग्गा, तेसु पठमं कतरं वग्गन्ति । सीलक्खन्धवग्गं, भन्तेति । सीलक्खन्धवग्गे तेरस सुत्तन्ता, तेसु पठमं कतरं सुत्तन्ति? ब्रह्मजालसुत्तं नाम भन्ते तिविधसीलालङ्कतं नानाविधमिच्छाजीवकुहनलपनादिविद्धंसनं द्वासङ्घिदिङ्घिजालविनिवेठनं दससहस्सिलोकधातुपकम्पनं, तं पठमं सङ्गायामा”ति । अथ खो आयस्मा महाकस्सपो आयस्मन्तं आनन्दं एतदवोच “ब्रह्मजालं, आवुसो आनन्द, कत्थ भासित”न्ति?

अन्तरा च भन्ते राजगहं अन्तरा च नाळन्दन्ति एत्थ अन्तरा-सद्दो कारणखणचित्तवेमज्झविवरादीसु दिस्सति । तथा हि “तदन्तरं को जानेय्य अञ्जत्र तथागता”ति (अ० नि० ६.४४; १०.७५) च, “जना सङ्गम्म मन्तेन्ति, मञ्च तञ्च किमन्तर”न्ति (सं० नि० १.२२८) च आदीसु कारणे अन्तरासद्दो वत्तति । “अद्दस मं भन्ते अञ्जतरा इत्थी विज्जन्तरिकाय भाजनं धोवन्ती”तिआदीसु (म० नि० २.१४९) खणे । “यस्सन्तरतो न सन्ति कोपा”तिआदीसु (उदा० २०) चित्ते । “अन्तरा वोसानमापादी”तिआदीसु वेमज्झे । “अपि चायं तपोदा द्विन्नं महानिरयानं अन्तरिकाय आगच्छती”तिआदीसु (पारा० २३१) विवरे । स्वायमिध विवरे वत्तति, तस्मा राजगहस्स च नाळन्दाय च विवरेति एवमेत्थ अत्थो दट्टब्बो, अन्तरासद्देन पन युत्तत्ता उपयोगवचनं कतं । ईदिसेसु च ठानेसु अक्खरचिन्तका “अन्तरा गामञ्च नदिञ्च याती”ति एवं एकमेव अन्तरासद्दं पयुज्जन्ति, सो दुतियपदेनपि योजेतब्बो होति । अयोजियमाने उपयोगवचनं न पापुणाति सामिवचनप्पसङ्गे अन्तरासद्दयोगेन उपयोगवचनस्स इच्छितत्ता । इध पन योजेत्वा एवं वुत्तो । राजागारकेति तत्थ रञ्जो कीळनत्थं पटिभानचित्तविचित्रं अगारं अकंसु, तं राजागारकन्ति पवुच्चति, तस्मिं । अम्बलट्टिकाति रञ्जो उय्यानं । तस्स किर द्वारसमीपे तरुणो अम्बरुक्खो अत्थि, तं अम्बलट्टिकाति वदन्ति । तस्स अविदूरभवत्ता उय्यानम्पि अम्बलट्टिकात्वेव सङ्ख्यं गतं “वरुणानगर”न्तिआदीसु विय ।

सुप्पियञ्च परिब्बाजकन्ति एत्थ सुप्पियोति तस्स नामं, परिब्बाजकोति सञ्जयस्स अन्तेवासी छन्नपरिब्बाजको । ब्रह्मदत्तञ्च माणवकन्ति एत्थ ब्रह्मदत्तोति तस्स नामं । माणवोति सत्तोपि चोरोपि तरुणोपि वुच्चति । तथा हि —

“चोदिता देवदूतेहि, ये पमज्जन्ति माणवा ।

ते दीघरत्तं सोचन्ति, हीनकायूपगा नरा”ति ॥ (म० नि० ३.२७१; अ० नि० ३.३६) —

आदीसु सत्तो माणवोति वुत्तो । “माणवेहिपि समागच्छन्ति कतकम्मेहिपि अकतकम्मेहिपी”तिआदीसु (म० नि० २.१४९) चोरो । “अम्बट्टमाणवो अङ्गको माणवो”तिआदीसु (दी० नि० १.२५८-२६१, ३१६) तरुणो माणवोति वुत्तो । इधापि अयमेव अधिप्पेतो । इदं वुत्तं होति “ब्रह्मदत्तं नाम तरुणपुरिसं आरम्भा”ति । जीवकम्बवनेति जीवकस्स कोमारभच्चस्स अम्बवने ।

अथ “कं आरब्धा”ति अवत्वा “केनसद्धि”न्ति कस्मा वुत्तं? न एतं सुत्तं भगवता एव वुत्तं, रज्जापि “यथा नु खो इमानि पुथुसिप्पायतनानी”ति आदिना किञ्चि किञ्चि वुत्तं अत्थि, तस्मा एवं वुत्तन्ति ददुब्बं। वेदेहिपुत्तेनाति अयं कोसलरज्जो धीताय पुत्तो, न विदेहरज्जो, “वेदेही”ति पन पण्डिताधिवचनमेतं। विदन्ति एतेनाति वेदो, जाणस्सेतं अधिवचनं। वेदेन ईहति घटति वायमतीति वेदेही, वेदेहिया पुत्तो वेदेहिपुत्तो, तेन।

एतेनेवुपायेन पञ्च निकाये पुच्छीति एत्थ अयमनुक्कमो वेदितब्बो। वुत्तनयेन ब्रह्मजालस्स पुच्छाविसज्जनावसाने पञ्च अरहन्तसतानि सज्झायमकंसु। वुत्तनयेनेव च पथवीकम्पो अहोसि। एवं ब्रह्मजालं सङ्गायित्वा ततो परं “सामज्जफलं पनावुसो आनन्द, कत्थ भासित”न्ति आदिना पुच्छाविसज्जनानुक्कमेन सद्धिं ब्रह्मजालेन तेरससुत्तन्तं सङ्गायित्वा “अयं सीलक्खन्धवग्गो नामा”ति कित्तेत्वा ठपेसुं। तदनन्तरं महावग्गं, तदनन्तरं पाथिकवग्गन्ति एवं तिवग्गसङ्गहं चतुत्तिससुत्तन्तपटिमण्डितं चतुसट्ठिभाणवारपरिमाणं तन्ति सङ्गायित्वा “अयं दीघनिकायो नामा”ति वत्वा आयस्मन्तं आनन्दत्थेरं पटिच्छापेसुं “आवुसो, इमं तुहं निस्सितके वाचेही”ति। ततो अनन्तरं असीतिभाणवारपरिमाणं मज्झिमनिकायं सङ्गायित्वा धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरस्स निस्सितके पटिच्छापेसुं “इमं तुम्हे परिहरथा”ति। तदनन्तरं भाणवारसतपरिमाणं संयुत्तनिकायं सङ्गायित्वा महाकस्सपत्थेरं पटिच्छापेसुं “भन्ते, इमं तुम्हाकं निस्सितके वाचेथा”ति। तदनन्तरं वीसतिभाणवारसतपअमाणं अङ्गुत्तरनिकायं सङ्गायित्वा अनुरुद्धत्थेरं पटिच्छापेसुं “इमं तुम्हाकं निस्सितके वाचेथा”ति।

तदनन्तरं —

“धम्मसङ्गणिं विभङ्गञ्च, कथावत्थुञ्च पुग्गलं।
धातुयमकं पट्टानं, अभिधम्मोति वुच्चती”ति ॥ —

एवं संवणितं सुखुमजाणगोचरं तन्ति सङ्गायित्वा “इदं अभिधम्मपिटकं नामा”ति वत्वा पञ्च अरहन्तसतानि सज्झायमकंसु। वुत्तनयेनेव पथवीकम्पो अहोसि। ततो परं जातकं महानिद्देसो पटिसम्भिदामग्गो अपदानं सुत्तनिपातो खुद्दकपाठो धम्मपदं उदानं इतिवुत्तकं विमानवत्थु पेतवत्थु थेरगाथा थेरीगाथाति इमं तन्ति सङ्गायित्वा “खुद्दकगन्थो नाम अय”न्ति च वत्वा अभिधम्मपिटकस्मियेव सङ्गहं आरोपयिंसूति दीघभाणका वदन्ति। मज्झिमभाणका पन “चरियापिटकबुद्धवंसेहि सद्धिं सब्बम्पि तं खुद्दकगन्थं सुत्तन्तपिटके परियापन्न”न्ति वदन्ति। अयमेत्थ अधिप्पायो — जातकादिके खुद्दकनिकायपरियापन्ने येभ्य्येन च धम्मनिद्देसभूते तादिसे अभिधम्मपिटके सङ्गणितुं युत्तं, न पन दीघनिकायादिप्पकारे सुत्तन्तपिटके, नापि पञ्चत्तिनिद्देसभूते विनयपिटकेति। दीघभाणका “जातकादीनं अभिधम्मपिटके सङ्गहो”ति वदन्ति। चरियापिटकबुद्धवंसानञ्चेत्थ अग्गहणं जातकगतिकत्ता। मज्झिमभाणका पन अट्टुप्पत्तिवसेन देसितानं जातकादीनं यथानुलोमदेसनाभावतो तादिसे सुत्तन्तपिटके सङ्गहो युत्तो, न पन सभावधम्मनिद्देसभूते यथाधम्मसासने अभिधम्मपिटकेति जातकादीनं सुत्तपरियापन्नतं वदन्ति। तत्थ युत्तं विचारेत्वा गहेतब्बं। खुद्दकनिकायस्स सेसनिकायानं विय अपाकटत्ता सेसे ठपेत्वा खुद्दकनिकायं पाकटं कत्वा दस्सेन्तो “तत्थ खुद्दकनिकायो नामा”ति आदिमाह। तत्थाति तेसु निकायेसु। तत्थाति खुद्दकनिकाये।

एवं निमित्तपयोजनकालदेसकारककरणप्पकारेहि पठममहासङ्गीतिं दस्सेत्वा इदानि तत्थ ववत्थापितेसु धम्मविनयेसु नानप्पकारकोसल्लत्थं एकविधादिभेदे दस्सेतुं “तदेतं सब्बम्पी”ति आदिमाह। तत्थ अनुत्तरं सम्मासम्बोधिन्ति एत्थ अनावरणजाणपदद्वानं मग्गजाणं मग्गजाणपदद्वानञ्च अनावरणजाणं “सम्मासम्बोधी”ति वुच्चति। पच्चवेक्खन्तेन वाति

उदानादिवसेन पवत्तधम्मं सन्धायाह । **विमुत्तिरसन्ति** अरहत्तफलस्सादं विमुत्तिसम्पत्तिकं वा अग्गफलनिष्पादनतो, विमुत्तिकिच्चं वा किलेसानं अच्चन्तविमुत्तिसम्पादनतो ।

किञ्चापि अविसेसेन सब्बम्पि बुद्धवचनं किलेसविनयनेन विनयो, यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने अपायपतनादितो धारणेन धम्मो च होति, इधाधिप्पेते पन धम्मविनये निद्धारेतुं “**तत्थ विनयपिटक**”न्ति आदिमाह । खन्धादिवसेन सभावधम्मदेसनाबाहुल्लतो आह “**अवसेसं बुद्धवचनं धम्मो**”ति । अथ वा यदिपि धम्मोयेव विनयो परियत्ति आदिभावतो, तथापि विनयसद्वसन्निधानो अभिन्नाधिकरणभावेन पयुत्तो धम्मसद्वो विनयतन्तिविपरीतं तन्तिं दीपेति यथा “पुज्जजाणसम्भारो, गोबलीबद्द”न्ति आदि ।

अनेकजातिसंसारन्ति अयं गाथा भगवता अत्तनो सब्बज्जुतज्जाणपदद्वानं अरहत्तप्पत्तिं पच्चवेक्खन्तेन एकूनवीसतिमस्स पच्चवेक्खणजाणस्स अनन्तरं भासिता । तेनाह “**इदं पठमबुद्धवचन**”न्ति । इदं किर सब्बबुद्धेहि अविजहितउदानं । अयमस्स सङ्खेपत्थो (ध० प० अट्ठ० २.१५४) — अहं इमस्स अत्तभावगेहस्स कारकं तण्हावड्ढिकं गवेसन्तो येन जाणेन तं दट्ठुं सक्का, तस्स बोधिजाणस्सत्थाय दीपङ्करपादमूले कताभिनीहारो एत्तकं कालं अनेकजातिसंसारं अनेकजातिसतसहस्ससङ्ख्यं संसारवट्ठं **अनिब्बिसं** अनिब्बिसन्तो तं जाणं अविन्दन्तो अलभन्तोयेव **सन्धाविस्सं** संसरिं । यस्मा जराब्बाधिमरणमिस्सताय जाति नामेसा पुनप्पुनं उपगन्तुं दुक्खा, न च सा तस्मिं अदिट्ठे निवत्तति, तस्मा तं गवेसन्तो सन्धाविस्सन्ति अत्थो ।

दिट्ठोसीति इदानि मया सब्बज्जुतज्जाणं पटिविज्जन्तेन दिट्ठो असि । **पुन गेहन्ति** पुन इमं अत्तभावसङ्घातं मम गेहं न काहसि न करिस्ससि । तव **सब्बा** अनवसेसा किलेसफासुका मया **भग्गा** । इमस्स तया कतस्स अत्तभावगेहस्स **कूटं** अविज्जासङ्घातं कण्णिकमण्डलं **विसङ्घतं** विद्धंसितं । **विसङ्घारं** निब्बानं आरम्मणकरणवसेन **गतं** अनुपविट्ठुं इदानि मम **चित्तं**, अहज्ज तण्हानं खयसङ्घातं अरहत्तमग्गं अरहत्तफलं वा **अज्झगा** अधिगतो पत्तोस्मीति अत्थो । **गण्ठपदेसु** पन “विसङ्घारगतन्ति चित्तमेव तण्हानं खयसङ्घातं अरहत्तमग्गं अरहत्तफलं वा अज्झगा अधिगतो पत्तो”ति एवम्पि अत्थो वुत्तो । अयं मनसा पवत्तितधम्मानं आदि । “यदा हवे पातुभवन्ति धम्माति अयं पन वाचाय पवत्तितधम्मानं आदी”ति वदन्ति । अन्तो जप्पनवसेन किर भगवा “अनेकजातिसंसार”न्ति आदिमाह ।

केचीति खन्धकभाणका । पठमं वुत्तो पन धम्मपदभाणकानं अधिप्पायोति वेदितब्बो । एत्थ च खन्धकभाणका वदन्ति “धम्मपदभाणकानं गाथा मनसा देसितत्ता तदा महतो जनस्स उपकाराय न होति, अम्हाकं पन गाथा वचीभेदं कत्वा देसितत्ता तदा सुणन्तानं देवब्रह्मानं उपकाराय अहोसि, तस्मा इदमेव पठमबुद्धवचन”न्ति । धम्मपदभाणका पन “देसनाय जनस्स उपकारानुपकारभावो लक्खणं न होति, भगवता मनसा देसितत्तायेव इदं पठमबुद्धवचन”न्ति वदन्ति, तस्मा उभयम्पि अज्जमज्जं विरुद्धं न होतीति वेदितब्बं । ननु च यदि “अनेकजातिसंसार”न्ति मनसा देसितं, अथ कस्मा धम्मपदअट्ठकथायं (ध० प० अट्ठ० २.१५३-१५४) “अनेकजातिसंसारन्ति इमं धम्मदेसनं सत्था बोधिरुक्खमूले निसिन्तो उदानवसेन उदानेत्वा अपरभागे आनन्दत्थेरेन पुट्ठो कथेसी”ति वुत्तन्ति? तत्थापि मनसा उदानेत्वाति एवमत्थो गहेतब्बो । अथ वा मनसाव देसितन्ति एवं गहणे किं कारणन्ति चे? यदि वचीभेदं कत्वा देसितं सिया, उदानपाळियं आरुळ्हं भवेय्य, तस्मा उदानपाळियं अनारुळ्हभावोयेव वचीभेदं अकत्वा मनसा देसितभावे कारणन्ति वदन्ति ।

यदा हवे पातुभवन्ति धम्माति एत्थ इतिसद्वो आदि अत्थो । तेन “आतापिनो ज्ञायतो ब्राह्मणस्स, अथस्स कङ्खा वपयन्ति सब्बा । यतो पजानाति सहेतुधम्म”न्ति आदिगाथात्तयं सङ्गण्हाति । **उदानगाथन्ति** पन जातिया एकवचनं, तत्थापि

पठमगाथंयेव वा गहेत्वा वुत्तन्ति वेदितब्बं । एत्थ पन यं वत्तब्बं, तं खन्धके आवि भविस्सति । **पाटिपददिवसेति** इदं “सब्बञ्जुभावप्पत्तस्सा”ति न एतेन सम्बन्धितब्बं, “पच्चवेक्खन्तस्स उप्पन्ना”ति एतेन पन सम्बन्धितब्बं । विसाखपुण्णमायमेव हि भगवा पच्चूससमये सब्बञ्जुतं पत्तोति । **सोमनस्समयजाणेनाति** सोमनस्ससम्पयुत्तजाणेन । **आमन्तयामीति** निवेदयामि, बोधेमीति अत्थो । **वयधम्माति** अनिच्चलक्खणमुखेन दुक्खानत्तलक्खणम्मि सङ्कारानं विभावेति “यदनिच्चं तं दुक्खं, यं दुक्खं तदनत्ता”ति (सं० नि० ३.१५) वचनतो । लक्खणत्तयविभावनयेनेव तदारम्पणं विपस्सनं दस्सेन्तो सब्बतित्थियानं अविसयभूतं बुद्धावेणिकं चतुसच्चकम्मट्टानाधिट्टानं अविपरीतं निब्बानगामिनिं पटिपदं पकासेतीति दट्टब्बं । इदानि तत्थ सम्मापटिपत्तियं नियोजेति “अप्पमादेन सम्पादेथा”ति । अथ वा “वयधम्मा सङ्कारा”ति एतेन सङ्केपेन संवेजेत्वा “अप्पमादेन सम्पादेथा”ति सङ्केपेनेव निरवसेसं सम्मापटिपत्तिं दस्सेति । अप्पमादपदञ्चिह सिक्खत्तयसङ्गहितं केवलपरिपुण्णं सासनं परियादियित्वा तिट्ठतीति । **अन्तरेति** अन्तराळे, वेमज्जेति अत्थो ।

सुत्तन्तपिटकन्ति एत्थ यथा कम्ममेव कम्मन्तं, एवं सुत्तमेव सुत्तन्तन्ति वेदितब्बं । **असङ्गीतन्ति** सङ्गीतिक्खन्धककथावत्थुप्पकरणादि । केचि पन “सुभसुत्तम्पि पठमसङ्गीतियं असङ्गीत”न्ति वदन्ति, तं न युज्जति । “पठमसङ्गीतितो पुरेतरमेव हि आयस्मता आनन्दत्थेरेन जेतवने विहरन्तेन सुभस्स माणवस्स देसित”न्ति **आचरियधम्मपालत्थेरेन** वुत्तं । सुभसुत्तं पन “एवं मे सुतं – एकं समयं आयस्मा आनन्दो सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे अचिरपरिनिब्बुते भगवती”ति आदिना (दी० नि० १.४४४) आगतं । तत्थ “एवं मे सुत”न्ति आदिवचनं पठमसङ्गीतियं आयस्मता आनन्दत्थेरेनेव वत्तुं युत्तरूपं न होति । न हि आनन्दत्थेरो सयमेव सुभसुत्तं देसेत्वा “एवं मे सुत”न्ति आदीनि वदति । एवं पन वत्तब्बं सिया “एकमिदाहं, भन्ते, समयं सावत्थियं विहरामि जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे”ति, तस्मा दुतियततियसङ्गीतिकारकेहि “एवं मे सुत”न्ति आदिना सुभसुत्तं सङ्गीतिमारोपितं विय दिस्सति । अथ **आचरियधम्मपालत्थेरस्स** एवमधिप्पायो सिया “आनन्दत्थेरेनेव वुत्तम्पि सुभसुत्तं पठमसङ्गीतिं आरोपेत्वा तन्तिं ठपेतुकामेहि महाकस्सपत्थेरादीहि अञ्जेसु सुत्तेसु आगतनयेनेव ‘एवं मे सुत’न्ति आदिना तन्ति ठपिता”ति, एवं सति युज्जेय्य । अथ वा आयस्मा आनन्दत्थेरो सुभसुत्तं सयं देसेन्तोपि सामञ्जसफलादीसु भगवता देसितनयेनेव देसेसीति भगवतो सम्मुखा लद्धनये ठत्वा देसितत्ता भगवता देसितं धम्मं अत्तनि अदहन्तो “एवं मे सुत”न्ति आदिमाहाति एवमधिप्पायो वेदितब्बो ।

उभयानि पातिमोक्खानीति भिक्खुभिक्खुनीपातिमोक्खवसेन । **द्वे विभङ्गानीति** भिक्खुभिक्खुनीविभङ्गवसेनेव द्वे विभङ्गानि । **द्रावीसति खन्धकानीति** महावग्गचूळवग्गोसु आगतानि द्रावीसति खन्धकानि । **सोळसपरिवाराति** सोळसहि परिवारेहि उपलक्खितत्ता सोळसपरिवाराति वुत्तं । तथा हि परिवारपाळियं “यं तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन पठमं पाराजिकं कत्थ पञ्चत्त”न्ति आदिना (परि० १) पञ्चत्तिवारो, ततो परं “मेथुनं धम्मं पटिसेवन्तो कति आपत्तियो आपज्जती”ति आदिना (परि० १५७) कतापत्तिवारो, “मेथुनं धम्मं पटिसेवन्तस्स आपत्तियो चतुन्नं विपत्तीनं कति विपत्तियो भजन्ती”ति आदिप्यभेदो (परि० १८२) विपत्तिवारो, “मेथुनं धम्मं पटिसेवन्तस्स आपत्तियो सत्तन्नं आपत्तिक्खन्धानं कतिहि आपत्तिक्खन्धेहि सङ्गहिता”ति आदिप्यभेदो (परि० १८३) सङ्गहवारो, “मेथुनं धम्मं पटिसेवन्तस्स आपत्तियो छन्नं आपत्तिसमुद्धानानं कतिहि समुद्धानेहि समुद्दन्ती”ति आदिना (परि० १८४) समुद्धानवारो, “मेथुनं धम्मं पटिसेवन्तस्स आपत्तियो चतुन्नं अधिकरणानं कतमं अधिकरण”न्ति आदिना (परि० १८५) अधिकरणवारो, “मेथुनं धम्मं पटिसेवन्तस्स आपत्तियो सत्तन्नं समथानं कतिहि समथेहि सम्मन्ती”ति आदिप्यभेदो (परि० १८६) समथवारो, तदनन्तरं समुच्चयवारो चाति अट्ट वारा वुत्ता । ततो परं “मेथुनं धम्मं पटिसेवनपच्चया पाराजिकं कत्थ पञ्चत्त”न्ति आदिना (परि० १८८) नयेन पुन पच्चयवसेन एको पञ्चत्तिवारो, तस्स वसेन पुरिमसदिसा एव कतापत्तिवारादयो सत्त वाराति एवं अपरेपि

अद्दु वारा वुत्ता । इति इमानि अद्दु, पुरिमानिपि अद्दुति महाविभङ्गे सोळस वारा दस्सिता । ततो परं तेनेव नयेन भिक्खुनिविभङ्गेपि सोळस वारा आगताति इमेहि सोळसहि वारेहि उपलक्खितत्ता सोळसपरिवाराति वुच्चति । पोत्थकेसु पन कत्थचि “परिवारो”ति एत्तकमेव दिस्सति, बहूसु पन पोत्थकेसु दीघनिकायट्ठकथायं अभिधम्मट्ठकथायञ्च “सोळसपरिवारो”ति एवमेव वुत्तत्ता अयम्पि पाठो न सक्का पटिबाहितुन्ति तस्सेवत्थो वुत्तो ।

ब्रह्मजालादिचतुत्तिससुत्तसङ्गहोति ब्रह्मजालसुत्तादीनि चतुत्तिस सुत्तानि सङ्गहन्ति एत्थ, एतेनाति वा ब्रह्मजालादिचतुत्तिससुत्तसङ्गहो । वुत्तप्पमाणानं वा सुत्तानं सङ्गहो एतस्साति ब्रह्मजालादिचतुत्तिससुत्तसङ्गहोति । एवं सेसेसुपि वेदितब्बं ।

विविधविसेसनयत्ताति इमिस्सा गाथाय अत्थं विभावेन्तो आह “**विविधा ही**”तिआदि ।

दळ्हीकम्मसिथिलकरणप्पयोजनाति यथाक्कमं लोकवज्जेसु सिक्खापदेसु दळ्हीकम्मप्पयोजना, पण्णात्तिवज्जेसु सिथिलकरणप्पयोजनाति वेदितब्बं । **अज्झाचारनिसेधनतो**ति सज्जमवेलं अतिभवित्वा पवत्तो आचारो अज्झाचारो, वीतिक्कमो, तस्स निसेधनतोति अत्थो । **तेना**ति विविधनयत्तादिहेतुना । **एतन्ति** “विविधविसेसनयत्ता”तिआदिगाथावचनं । **एतस्सा**ति विनयस्स । **इतरं पना**ति सुत्तं ।

इदानि **अत्थानं सूचनतो**तिआदिगाथाय अत्थं पकासेन्तो आह “**तज्ही**”तिआदि । **अत्तत्थपरत्थादिभेदे**ति यो तं सुत्तं सज्जायति सुणाति वाचेति चिन्तेति देसेति च, सुत्तेन सङ्गहितो सीलादिअत्थो तस्सपि होति, तेन परस्स साधेतब्बतो परस्सपि होतीति तदुभयं तं सुत्तं सूचेति दीपेति । तथा दिट्ठधम्मिकसम्परायिकत्थे लोकियलोकुत्तरत्थे चाति एवमादिभेदे अत्थे आदिसद्देन सङ्गण्हाति । **अत्थसद्दो** चायं हितपरियायवचनो, न भासितत्थवचनो । यदि सिया, सुत्तं अत्तनोपि भासितत्थं सूचेति परस्सपीति अयमत्थो वुत्तो सिया, सुत्तेन च यो अत्थो पकासितो, सो तस्सेव होति, न तेन परत्थो सूचितो होतीति । तेन सूचेतब्बस्स परत्थस्स निवत्तेतब्बस्स अभावा अत्तग्गहणञ्च न कत्तब्बं । अत्तत्थपरत्थविनिमुत्तस्स भासितत्थस्स अभावा आदिग्गहणञ्च न कत्तब्बं, तस्मा यथावुत्तस्स हितपरियायस्स अत्थस्स सुत्ते असम्भवतो सुत्ताधारस्स पुग्गलस्स वसेन अत्तत्थपरत्था वुत्ता ।

अथ वा सुत्तं अनपेक्खित्वा ये अत्तत्थादयो अत्थप्पभेदा “न हज्जदत्थत्थि पसंसलाभा”ति एतस्स पदस्स **निद्देसे** (महानि० ६३) वुत्ता अत्तत्थो, परत्थो, उभयत्थो, दिट्ठधम्मिको अत्थो, सम्परायिको अत्थो, उत्तानो अत्थो, गम्भीरो अत्थो, गुळ्हो अत्थो, पटिच्छन्नो अत्थो, नेय्यो अत्थो, नीतो अत्थो, अनवज्जो अत्थो, निक्किलेसो अत्थो, वोदानो अत्थो, परमत्थोति, ते अत्थे सुत्तं सूचेतीति अत्थो गहेतब्बो । तथा हि किञ्चापि सुत्तनिरपेक्खं अत्तत्थादयो वुत्ता सुत्तत्थभावेन अनिद्दिट्ठत्ता, तेसु पन एकोपि अत्थप्पभेदो सुत्तेन दीपेतब्बतं नातिक्कमति, तस्मा ते अत्थे सुत्तं सूचेतीति वुच्चति । इमस्मिञ्च अत्थविकप्पे **अत्थ-**सद्दोयं भासितत्थपरियायोपि होति । एत्थ हि पुरिमका पञ्च अत्थप्पभेदा हितपरियाया, ततो परे छ भासितत्थभेदा, पच्छिमका पन उभयसभावा । तत्थ दुरधिगमताय विभावेन अगाधभावो गम्भीरो, न विवटो गुळ्हो, मूलुदकादयो विय पंसुना अक्खरसन्निवेसादिना तिरोहितो पटिच्छन्नो । निद्दारेत्वा जापेतब्बो नेय्यो, यथारुतवसेन वेदितब्बो नीतो । अनवज्जनिक्किलेसवोदाना परियायवसेन वुत्ता, कुसलविपाककिरियधम्मवसेन वा । परमत्थो निब्बानं, धम्मानं अविपरीतसभावो एव वा ।

अथ वा अत्तना च अप्पिच्छो होतीति अत्तत्थं, अप्पिच्छाकथञ्च परेसं कत्ता होतीति परत्थं सूचेति । एवं “अत्तना च पाणातिपाता पटिविरतो होती”तिआदीनि (अ० नि० ४.९९) सुत्तानि योजेतब्बानि । विनयाभिधम्मेहि च विसेसेत्वा

सुत्तसद्वस्स अत्थो वत्तब्बो, तस्मा वेनेय्यज्झासयवसप्पवत्ताय देसनाय अत्तहितपरहितादीनि सातिसयं पकासितानि होन्ति तप्पधानभावतो, न आणाधम्मसभाववसप्पवत्तायाति इदमेव अत्थानं सूचनतो सुत्तन्ति वुत्तं । एवञ्च कत्वा “एत्तकं तस्स भगवतो सुत्तागतं सुत्तपरियापन्न”न्ति (पाचि० ६५५) च “सकवादे पञ्च सुत्तसतानी”ति (ध० स० अट्ठ० निदानकथा) च एवमादीसु सुत्तसद्वो उपचरितोति गहेतब्बो ।

सुत्तेसु आणाधम्मसभावा च वेनेय्यज्झासयं अनुवत्तन्ति, न विनयाभिधम्मसेसु विय वेनेय्यज्झासयो आणाधम्मसभावे, तस्मा वेनेय्यानं एकन्तहितपटिलाभसंवत्तनिका सुत्तन्तदेसना होतीति “सुवुत्ता चेत्थ अत्था”तिआदि वुत्तं । “एकन्तहितपटिलाभसंवत्तनिका सुत्तन्तदेसना”ति इदम्पि वेनेय्यानं हितसम्पापने सुत्तन्तदेसनाय तप्परभावंयेव सन्धाय वुत्तं । तप्परभावो च वेनेय्यज्झासयानुलोमतो दट्ठब्बो । तेनेवाह “वेनेय्यज्झासयानुलोमेन वुत्तत्ता”ति । विनयदेसनं विय इस्सरभावतो आणापतिट्टापनवसेन अदेसेत्वा वेनेय्यानं अज्झासयानुलोमेन चरियानुरूपं वुत्तत्ता देसितत्ताति अत्थो ।

अनुपुब्बसिक्खादिवसेन कालन्तरे अभिनिष्फत्तिं दस्सेन्तो आह “सस्समिव फल”न्ति । पसवतीति फलति, निष्फादेतीति अत्थो । उपायसमङ्गीनयेव निष्फज्जनभावं दस्सेन्तो “धेनु विय खीर”न्ति आह । धेनुतोपि हि उपायवन्तानंयेव खीरपटिलाभो होति । अनुपायेन हि अकाले अजातवच्छं धेनुं दोहन्तो कालेपि वा विसाणं गहेत्वा दोहन्तो नेव खीरं पटिलभति । “सुत्ताणा”ति एतस्स अत्थं पकासेतुं “सुट्ठु च ने तायती”ति वुत्तं ।

सुत्तसभागन्ति सुत्तसदिसं । सुत्तसभागतंयेव दस्सेन्तो आह “यथा ही”तिआदि । तच्छकानं सुत्तन्ति वड्ढकीनं काळसुत्तं । पमाणं होतीति तदनुसारेण तच्छनतो । एवमेतम्पि विज्जूनन्ति यथा काळसुत्तं पसारत्वा सज्जाणे कते गहेतब्बं विस्सज्जेतब्बञ्च पज्जायति, एवं विवादेसु उप्पन्नेसु सुत्ते आनीतमते “इदं गहेतब्बं, इदं विस्सज्जेतब्ब”न्ति विज्जूनं पाकटत्ता विवादो वूपसम्मतीति एतम्पि सुत्तं विज्जूनं पमाणं होतीति अत्थो । इदानि अज्जथापि सुत्तसभागतं दस्सेन्तो आह “यथा चा”तिआदि । सुत्तं विय पमाणत्ता सङ्गाहकत्ता च सुत्तमिव सुत्तन्ति वुत्तं होति । एत्थ च अत्तत्थादिविधाने सुत्तस्स पमाणभावो अत्तत्थादीनंयेव च सङ्गाहकत्तं योजेतब्बं तदत्थप्पकासनपधानत्ता सुत्तस्स । विनयाभिधम्मोहि विसेसत्तञ्च पुब्बे वुत्तनयेनेव योजेतब्बं । एतन्ति “अत्थानं सूचनतो”तिआदिकं अत्थवचनं । एतस्साति सुत्तस्स ।

यन्ति यस्मा । एत्थाति अभिधम्मो । अभिक्कमन्तीति एत्थ अभि-सद्वो कमनकिरियाय वुड्ढिभावं अतिरेकतं दीपेतीति आह “अभिक्कमन्तीतिआदीसु वुड्ढियं आगतो”ति । अभिज्जाताति अट्ठचन्दादिना केनचि सज्जाणेन जाता पज्जाता पाकटाति अत्थो । अट्ठचन्दादिभावो हि रत्तिया उपलक्खणवसेन सज्जाणं होति, यस्मा अट्ठो चन्दो, तस्मा अट्ठमी, यस्मा ऊनो, तस्मा चातुदसी, यस्मा पुण्णो, तस्मा पन्नरसीति । अभिलक्खिताति एत्थापि अयमेवत्थो वेदितब्बो । अभिलक्खितसद्वपरियायो अभिज्जातसद्वोति आह “अभिज्जाता अभिलक्खितातिआदीसु लक्खणे”ति । एत्थ च वाचकसद्वन्तरसन्निधानेन निपातानं तदत्थजोतकमत्तत्ता लक्खितसद्वत्थजोतको अभिसद्वो लक्खणे वत्ततीति वुत्तो । राजाभिराजाति राजूहि पूजेतुं अरहो राजा । पूजितेति पूजारहे ।

अभिधम्मोति “सुपिनन्तेन सुक्कविस्सट्ठिया अनापत्तिभावेपि अकुसलचेतना उपलब्धती”तिआदिना विनयपञ्चत्तिया सङ्करविरहिते धम्मो । “पुब्बापरविरोधाभावतो धम्मनंयेव च अज्जमज्जसङ्करविरहिते धम्मो”तिपि वदन्ति । “पाणातिपातो अकुसल”न्ति एवमादीसु च मरणाधिप्पायस्स जीवितिन्द्रियुपच्छेदकपयोगसमुट्ठापिका चेतना अकुसलं, न पाणसङ्घातजीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदसङ्घातो अतिपातो, तथा अदिन्नस्स परसन्तकस्स आदानसङ्घाता विज्जन्ति अब्याकतो धम्मो, तंविज्जन्तिसमुट्ठापिका थैय्यचेतना अकुसलो धम्मोति एवमादिनापि अज्जमज्जसङ्करविरहिते धम्मोति अत्थो

वेदितब्बो । **अभिविनयेति** एत्थ “जातरूपरजतं न पटिगहेतब्ब”न्ति वदन्तो विनये विनेति नाम । एत्थ “एवं पटिगणहतो पाचित्तियं, एवं दुक्कटन्ति वदन्तो च अभिविनये विनेति नामा”ति वदन्ति । तस्मा जातरूपरजतं थैय्यचित्तेन परसन्तकं गणहन्तस्स यथावत्थु पाराजिकथुल्लच्चयदुक्कटेषु अञ्जतरं, भण्डागारिकसीसेन गणहन्तस्स पाचित्तियं, अत्तत्थाय गणहन्तस्स निस्सगियं पाचित्तियं । केवलं लोलताय गणहन्तस्स अनामासदुक्कटं, रूपियछडुकस्स सम्मतस्स अनापत्तीति एवं अञ्जमञ्जसङ्करविरहिते विनये पटिबलो विनेतुन्ति अत्थो वेदितब्बो । **अभिवक्कन्तेनाति** एत्थ कन्तिया अधिकत्तं अभिसद्दो दीपेतीति आह “**अधिके**”ति ।

ननु च “अभिवक्कमन्ती”ति एत्थ अभिसद्दो कमनकिरियाय वुड्ढिभावं अतिरेकत्तं दीपेति, “अभिज्जाता अभिलक्खिता”ति एत्थ जाणलक्खणकिरियानं सुपाकटत्ता विसेसं, “अभिवक्कन्तेना”ति एत्थ कन्तिया अधिकत्तं विसिद्धत्तं दीपेतीति इदं ताव युत्तं किरियाविसेसकत्ता उपसग्गस्स, “अभिराजा अभिविनयो”ति पन पूजितपरिच्छिन्नेसु राजविनयेसु अभिसद्दो वत्ततीति कथमेत्तं युज्जेय्याति चे? इधापि नत्थि दोसो पूजनपरिच्छेदनकिरियादीपनतो, ताहि च किरियाहि राजविनयानं युत्तत्ता, तस्मा एत्थ अतिमालादीसु अतिसद्दो विय अभिसद्दो सह साधनेन किरियं वदतीति अभिराजअभिविनयसद्दा सिद्धा, एवं अभिधम्मसद्दे अभिसद्दो सह साधनेन वुड्ढियादिकिरियं दीपेतीति अयमत्थो दस्सितोति दट्ठब्बं ।

एत्थ चाति अभिधम्मे । **भावेतीति** चित्तस्स वड्ढनं वुत्तं । **फरित्वाति** आरम्मणस्स वड्ढनं वुत्तं । **वुड्ढिमन्तोति** भावनाफरणवुड्ढीहि वुड्ढिमन्तोपि धम्मा वुत्ताति अत्थो । **आरम्मणादीहीति** आरम्मणसम्पयुत्तकम्मद्वारपटिपदादीहि । **लक्खणीयत्ताति** सञ्जानितब्बत्ता । एकन्ततो लोकुत्तरधम्मानयेव पूजारहत्ता “सेक्खा धम्मा”तिआदिना लोकुत्तरायेव पूजिताति दस्सिता । **सभावपरिच्छिन्नत्ताति** फुसनादिसभावेन परिच्छिन्नत्ता । **अधिकापि धम्मा वुत्ताति** एत्थ कामावचरेहि महन्तभावतो महग्गता धम्मापि अधिका नाम होन्तीति तेहि सद्धिं अधिका धम्मा वुत्ता ।

यं पनेत्थ अविसिद्धन्ति एत्थ विनयादीसु तीसु अञ्जमञ्जविसिद्धेषु यं अविसिद्धं समानं, तं पिटकसद्वन्ति अत्थो । विनयादयो हि तयो सद्दा अञ्जमञ्जं असाधारणत्ता विसिद्धा नाम, पिटकसद्दो पन तेहि तीहिपि साधारणत्ता अविसिद्धोति वुच्चति । **मा पिटकसम्पदानेनाति** पाळिसम्पदानवसेन मा गणहत्ताति वुत्तं होति । कुदालञ्च पिटकञ्च **कुदालपिटकं** । तत्थ कु वुच्चति पथवी, तस्सा दालनतो विदालनतो अयोमयो उपकरणविसेसो कुदालं नाम, तालपण्णवेत्तलतादीहि कतो भाजनविसेसो पिटकं नाम, तं आदाय गहेत्वाति अत्थो । **यथावुत्तेनाति** “एवं दुविधत्थेना”तिआदिना वुत्तप्पकारेन ।

देसनासासनकथाभेदन्ति एत्थ कथेतब्बानं अत्थानं देसकायत्तेन आणादिविधिना अभिसज्जनं पबोधनं **देसना** । सासितब्बपुग्गलगतेन यथापराधादिना सासितब्बभावेन अनुसासनं विनयनं **सासनं** । कथेतब्बस्स संवरासंवरादिनो अत्थस्स कथनं वचनपटिबद्धताकरणं **कथाति** वुच्चति । तस्मा देसितारं भगवन्तमपेक्खित्वा देसना, सासितब्बपुग्गलवसेन सासनं, कथेतब्बस्स अत्थस्स वसेन कथाति एवमेत्थ देसनादीनं नानाकरणं वेदितब्बं । एत्थ च किञ्चापि देसनादयो देसेतब्बादिनरपेक्खा न होन्ति, आणादयो पन विसेसतो देसकादिअधीनाति तंतंविसेसयोगवसेन देसनादीनं भेदो वुत्तो । तथा हि आणाविधानं विसेसतो आणारहाधीनं तत्थ कोसल्लयोगतो । एवं वोहारपरमत्थविधानानि च विधायकाधीनानीति आणादिविधिनो देसकायत्तता वुत्ता । अपराधज्झासयानुरूपं विय धम्मानुरूपम्पि सासनं विसेसतो, तथा विनेतब्बपुग्गलापेक्खन्ति सासितब्बपुग्गलवसेन सासनं वुत्तं । संवरासंवरनामरूपानं विय विनिवेठेतब्बाय दिट्ठियापि कथनं सति वाचावत्थुस्मिं नासतीति विसेसतो तदधीनन्ति कथेतब्बस्स अत्थस्स वसेन कथा वुत्ता । भेदसद्दो विसुं विसुं योजेतब्बो

“देसनाभेदं सासनभेदं कथाभेदञ्च यथारहं परिदीपये”ति । भेदन्ति च नानतन्ति अत्थो । तेसु पिटकेसु सिक्खा च पहानानि च गम्भीरभावो च सिक्खापहानगम्भीरभावं, तञ्च यथारहं परिदीपयेति अत्थो । परियत्तिभेदञ्च विभावयेति सम्बन्धो ।

परियत्तिभेदन्ति च परियापुणनभेदन्ति अत्थो । **यहिनन्ति** यस्मिं विनयादिके पिटके । यं सम्पत्तिञ्च विपत्तिञ्च यथा पापुणाति, तम्पि सब्बं विभावयेति सम्बन्धो । अथ वा यं परियत्तिभेदं सम्पत्तिञ्च विपत्तिञ्चापि यहिं यथा पापुणाति, तम्पि सब्बं विभावयेति योजेतब्बं । एत्थ **यथाति** येहि उपारम्भादिहेतुपरियापुणनादिप्पकारेहि उपारम्भनिस्सरणधम्मकोसकरक्खणहेतुपरियापुणनं सुप्पटिपत्ति दुप्पटिपत्तीति एतेहि पकारेहीति वुत्तं होति ।

परिदीपना विभावना चाति हेट्ठा वुत्तस्स अनुरूपतो वुत्तं, अत्थतो पन एकमेव । **आणारहेनाति** आणं ठपेतुं अरहतीति आणारहो, भगवा । सो हि सम्मासम्बुद्धताय महाकारुणिकताय च अविपरीतहितोपदेसकभावेन पमाणवचनत्ता आणं पणेतुं अरहति, वोहारपरमत्थानम्पि सम्भवतो आह “**आणाबाहुल्लतो**”ति । इतो परेसुपि एसेव नयो ।

पठमन्ति विनयपिटकं । पचुरापराधा सेय्यसकत्थेरादयो । ते हि दोसबाहुल्लतो “**पचुरापराधा**”ति वुत्ता । पचुरो बहुको बहुलो अपराधो दोसो वीतिक्कमो येसं ते पचुरापराधा । **अनेकज्झासयाति** आदीसु आसयोव **अज्झासयो** । सो च अत्थतो दिट्ठि जाणञ्च, पभेदतो पन चतुब्बिधं होति । तथा हि पुब्बचरियवसेन आयतिं सति पच्चये उप्पज्जमानारहा सस्सतुच्छेदसङ्घाता मिच्छादिट्ठि सच्चानुलोमिकजाणकम्मस्सकतज्जाणसङ्घाता सम्मादिट्ठि च “**आसयो**”ति वुच्चति । वुत्तञ्हेतं —

“सस्सतुच्छेददिट्ठि च, खन्ति चवानुलोमिका ।
यथाभूतञ्च यं जाणं, एतं आसयसज्जित”न्ति ॥

इदञ्च चतुब्बिधं आसयन्ति एत्थ सत्ता निवसन्तीति आसयोति वुच्चति । **अनुसया** कामरागभवरागदिट्ठिपटिघविचिकिच्छामानाविज्जावसेन सत्त । मूसिकविसं विय कारणलाभे उप्पज्जनारहा अनागता किलेसा, अतीता पच्चुप्पन्ना च तथेव वुच्चन्ति । न हि कालभेदेन धम्मानं सभावभेदो अत्थीति । **चरियाति** रागचरियादिका छ मूलचरिया, अन्तरभेदेन अनेकविधा, संसग्गवसेन पन तेसट्ठि होन्ति । अथ वा चरियाति चरितं, तं सुचरितदुच्चरितवसेन दुविधं । “अधिमुत्ति नाम ‘अज्जेव पब्बजिस्सामि, अज्जेव अरहत्तं गण्हिस्सामी’ति आदिना तन्निन्भवावेन पवत्तमानं सन्निट्ठान”न्ति **गण्ठपदेसु** वुत्तं । **आचरियधम्मपालत्थेरेन** पन “सत्तानं पुब्बचरियवसेन अभिरुची”ति वुत्तं । सा दुविधा हीनपणीतभेदेन । **यथानुलोमन्ति** अज्झासयादीनं अनुरूपं । **अहं ममाति सज्जिनोति** दिट्ठिमानतण्हावसेन अहं ममाति एवं पवत्तसज्जिनो । **यथाधम्मन्ति** नत्थेत्थ अत्ता अत्तनियं वा, केवलं धम्ममत्तमेतन्ति एवं धम्मसभावानुरूपन्ति अत्थो ।

संवरासंवरोति एत्थ संवरणं संवरो, कायवाचाहि अवीतिक्कमो । महन्तो संवरो असंवरो । वुट्ठिअत्थो हि अयं अकारो यथा “असेक्खा धम्मा”ति, तस्मा खुद्दको महन्तो च संवरोति अत्थो । **दिट्ठिविनिवेठनाति** दिट्ठिया विमोचनं । अधिसीलसिक्खादीनं विभागो परतो पठमपाराजिकसंवण्णनाय आवि भविस्सति । सुत्तन्तपाळियं “विविच्चेव कामेही”ति आदिना समाधिदेसनाबाहुल्लतो “**सुत्तन्तपिटके अधिचित्तसिक्खा**”ति वुत्तं । **वीतिक्कमप्पहानं किलेसानन्ति** संकिलेसधम्मानं कम्मकिलेसानं वा यो कायवचीद्वारेहि वीतिक्कमो, तस्स पहानं । अनुसयवसेन सन्ताने अनुवत्तन्ता किलेसा कारणलाभे परियुट्ठितापि सीलभेदवसेन वीतिक्कमितुं न लभन्तीति आह “**वीतिक्कमपटिपक्खत्ता**

सीलस्सा”ति । परियुद्धानप्पहानन्ति ओकासदानवसेन किलेसानं चित्ते कुसलप्पवत्तिं परियादियित्वा उद्धानं परियुद्धानं, तस्स पहानं चित्तसन्तानेसु उप्पत्तिवसेन किलेसानं परियुद्धानस्स पहानन्ति वुत्तं होति । अनुसयप्पहानन्ति अप्पहीनभावेन सन्ताने अनु अनु सयनका कारणलाभे उप्पत्तिअरहा अनुसया । ते पन अनुरूपं कारणं लद्धा उप्पज्जनारहा थामगता कामरागादयो सत्त किलेसा, तेसं पहानं अनुसयप्पहानं । ते च सब्बसो अरियमग्गपञ्जाय पहीयन्तीति आह “अनुसयपटिपक्खत्ता पञ्जाया”ति ।

तदङ्गप्पहानन्ति दीपालोकेनेव तमस्स दानादिपुञ्जकिरियवत्थुगतेन तेन तेन कुसलङ्गेन तस्स तस्स अकुसलङ्गस्स पहानं “तदङ्गप्पहान”न्ति वुच्चति । इध पन तेन तेन सुसील्यङ्गेन तस्स तस्स दुस्सील्यङ्गस्स पहानं “तदङ्गप्पहान”न्ति वेदितब्बं । विक्खम्भनसमउच्छेदप्पहानानीति एत्थ उपचारप्पनाभेदेन समाधिना पवत्तिनिवारणेन घटप्पहारेनेव जलतले सेवालस्स तेसं तेसं नीवरणानं धम्मानं विक्खम्भनवसेन पहानं विक्खम्भनप्पहानं । चतुन्नं अरियमग्गानं भावितत्ता तंतंमगवतो सन्ताने समुदयपक्खिकस्स किलेसगणस्स अच्चन्तं अप्पवत्तिसङ्घातसमुच्छेदवसेन पहानं समुच्छेदप्पहानं । दुच्चरितसंकिलेसस्स पहानन्ति कायदुच्चरितादि दुट्ठु चरितं, किलेसेहि वा दूसितं चरितन्ति दुच्चरितं । तदेव यत्थ उप्पन्नं, तं सन्तानं सम्मा किलेसेति बाधयति उपतापेति चाति संकिलेसो, तस्स पहानं, कायवचीदुच्चरितवसेन पवत्तसंकिलेसस्स तदङ्गवसेन पहानन्ति वुत्तं होति । समाधिस्स कामच्छन्दपटिपक्खत्ता सुत्तन्तपिटके तण्हासंकिलेसस्स पहानं वुत्तं । अत्तादिविनिमुत्तसभावधम्मप्पकासनतो अभिधम्मपिटके दिट्ठिसंकिलेसस्स पहानं वुत्तं ।

एकमेकस्मिञ्चेत्थाति एतेसु तीसु पिटकेसु एकमेकस्मिं पिटकेति अत्थो दट्ठब्बो । धम्मोति पाळीति एत्थ पकट्टानं उक्कट्टानं सीलादिअत्थानं बोधनतो सभावनिरुत्तिभावतो बुद्धादीहि भासितत्ता च पकट्टानं वचनप्पबन्धानं आळीति पाळि, परियत्तिधम्मो । “धम्मोति पाळीति एत्थ भगवता वुच्चमानस्स अत्थस्स वोहारस्स च दीपनो सद्दोयेव पाळि नामा”ति गण्ठपदेसु वुत्तं । अभिधम्मट्टकथाय लिखिते सीहळगण्ठपदे पन इदं वुत्तं — सभावत्थस्स सभाववोहारस्स च अनुरूपवसेन भगवता मनसा ववत्थापिता पण्डित्ति पाळीति वुच्चति । यदि सद्दोयेव पाळि सिया, पाळिया देसनाय च नानत्तेन भवितब्बं । मनसा ववत्थापिताय च पाळिया वचीभेदकरणमत्तं ठपेत्वा देसनाय नानत्तं नत्थि । तथा हि देसनं दस्सेन्तेन मनसा ववत्थापिताय पाळिया देसनाति वचीभेदकरणमत्तं विना पाळिया सह देसनाय अनञ्जथा वुत्ता । तथा च उपरि “देसनाति पञ्जत्ती”ति वुत्तत्ता देसनाय अनञ्जभावेन पाळिया पण्णत्तिभावो कथितो होति । अपिच यदि पाळिया अञ्जायेव देसना सिया, “पाळिया च पाळिअत्थस्स च देसनाय च यथाभूतावबोधो”ति वत्तब्बं सिया, एवं पन अवत्वा “पाळिया च पाळिअत्थस्स च यथाभूतावबोधो”ति वुत्तत्ता पाळिया देसनाय च अनञ्जभावो दस्सितो होति । एवञ्च कत्वा उपरि “देसना नाम पञ्जत्ती”ति दस्सेन्तेन देसनाय अनञ्जभावतो पाळिया पण्णत्तिभावो कथितोव होतीति ।

एत्थ च “सद्दोयेव पाळि नामा”ति इमस्मिं पक्खे धम्मस्सपि सद्दसभावत्ता धम्मदेसनानं को विसेसोति चे? तेसं तेसं अत्थानं बोधकभावेन जातो उग्गहणादिवसेन च पुब्बे ववत्थापितो सद्दप्पबन्धो धम्मो, पच्छा परेसं अवबोधनत्थं पवत्तितो तदत्थप्पकासको सद्दो देसनाति वेदितब्बं । अथ वा यथावुत्तसद्दसमुट्ठापको चित्तुप्पादो देसना “देसीयति समुट्ठापीयति सद्दो एतेना”ति कत्वा मुसावादादयो विय । तत्थापि हि मुसावादादिसमुट्ठापिका चेतना मुसावादादिसद्देन वोहरीयति ।

तीसुपि चेतसु एते धम्मत्थदेसनापटिवेधाति एत्थ पाळिअत्थो पाळिदेसना पाळिअत्थपटिवेधो चाति इमे तयो पाळिविसया होन्तीति विनयपिटकादीनं अत्थस्स देसनाय पटिवेधस्स च आधारभावो युत्तो, पिटकानि पन पाळियोयेवाति तेसं धम्मस्स आधारभावो कथं युज्जेय्याति चे? पाळिसमुदायस्स अवयवपाळिया आधारभावतो । अवयवस्स हि समुदायो

आधारभावेन वुच्चति यथा “रुक्खे साखा”ति । एत्थ च धम्मादीनं दुक्खोगाहभावतो तेहि धम्मादीहि विनयादयो गम्भीराति विनयादीनम्पि चतुब्बिधो गम्भीरभावो वुत्तोयेव, तस्मा धम्मादयो एव दुक्खोगाहता गम्भीरा, न विनयादयोति न चोदेतब्बमेतं सम्मुखेन विसयविसयीमुखेन च विनयादीनयेव गम्भीरभावस्स वुत्तत्ता । धम्मो हि विनयादयो, तेसं विसयो अत्थो, धम्मत्थविसया च देसनापटिवेधाति । तत्थ पटिवेधस्स दुक्करभावतो धम्मत्थानं, देसनाजाणस्स दुक्करभावतो देसनाय च दुक्खोगाहभावो वेदितब्बो । पटिवेधस्स पन उप्पादेतुं असक्कुण्यत्ता तं विसयजाणुप्पत्तिया च दुक्करभावतो दुक्खोगाहता वेदितब्बा । दुक्खेन ओगय्हन्तीति **दुक्खोगाहा** । एकदेसेन ओगाहन्तेहिपि मन्दबुद्धीहि पतिट्टा लब्धुं न सक्काति आह “अलभनेय्यपतिट्टा चा”ति । **एकमेकस्मिन्ति** एकेकस्मिं पिटके । **एत्थाति** एतेसु पिटकेसु । निद्धारणे चेतं भुम्मवचनं ।

इदानि हेतुहेतुफलादीनं वसेनपि गम्भीरभावं दस्सेन्तो आह “अपरो नयो”तिआदि । हेतूति पच्चयो । सो हि अत्तनो फलं दहति विदहतीति धम्मोति वुच्चति । धम्मसदस्स चेत्य हेतुपरियायता कथं विञ्जायतीति आह “वुत्तज्हेत”न्तिआदि । ननु च “हेतुहि जाणं धम्मपटिसम्भिदा”ति एतेन वचनेन धम्मस्स हेतुभावो कथं विञ्जायतीति चे? धम्मपटिसम्भिदाति एतस्स समासपदस्स अवयवपदत्थं दस्सेन्तेन “हेतुहि जाण”न्ति वुत्तत्ता । “धम्मे पटिसम्भिदा धम्मपटिसम्भिदा”ति एत्थ हि “धम्मे”ति एतस्स अत्थं दस्सेन्तेन “हेतुम्ही”ति वुत्तं, “पटिसम्भिदा”ति एतस्स अत्थं दस्सेन्तेन “जाण”न्ति, तस्मा हेतुधम्मसद्दा एकत्था जाणपटिसम्भिदासद्दा चाति इममत्थं वदन्तेन साधितो धम्मस्स हेतुभावो । **हेतुफले जाणं अत्थपटिसम्भिदाति** एतेन वचनेन साधितो अत्थस्स हेतुफलभावोपि एवमेव ददुब्बो । हेतुनो फलं हेतुफलं । तच्च यस्मा हेतुअनुसारेण अरीयति अधिगमीयति सम्पापणीयति, तस्मा अत्थोति वुच्चति ।

यथाधम्मन्ति एत्थ धम्मसद्दो हेतुं हेतुफलञ्च सब्बं सङ्गणहाति । सभाववाचको हेस धम्मसद्दो, न परियत्तिहेतुभाववाचको, तस्मा **यथाधम्मन्ति** यो यो अविज्जादिसङ्खारादिधम्मो, तस्मिं तस्मिन्ति अत्थो । धम्मनुरूपं वा यथाधम्मं । देसनापि हि पटिवेधो विय अविपरीतविसयविभावनतो धम्मनुरूपं पवत्तति, ततोयेव च अविपरीताभिलापोति वुच्चति । **धम्माभिलापोति** अत्थव्यञ्जनको अविपरीताभिलापो । एत्थ च अभिलप्पतीति अभिलापोति सद्दो वुच्चति । एतेन “तत्र धम्मनिरुत्ताभिलापे जाणं निरुत्तिपटिसम्भिदा”ति (विभ० ७१८) एत्थ वुत्तं धम्मनिरुत्तिं दस्सेति सदसभावत्ता देसनाय । तथा हि निरुत्तिपटिसम्भिदाय परित्तरम्मणादिभावो **पटिसम्भिदाविभङ्गपाळियं** (विभ० ७१८ आदयो) वुत्तो । **अदुक्कथायञ्च** (विभ० अदु० ७१८) “तं सभावनिरुत्तिं सद्दं आरम्मणं कत्वा”तिआदिना सद्वारम्मणता दस्सिता । तथा हि इमस्स अत्थस्स अयं सद्दो वाचकोति वचनवचनत्थे ववत्थपेत्वा तंतंवचनत्थविभावनवसेन पवत्तितो सद्दो देसनाति वुच्चति । **अधिप्पायोति** एतेन “देसनाति पञ्जत्ती”ति एतं वचनं धम्मनिरुत्ताभिलापं सन्धाय वुत्तं, न ततो विनिमुत्तं पञ्जत्तिं सन्धायाति अधिप्पायं दस्सेति । देसीयति अत्थो एतेनाति हि **देसना**, पकारेण जापीयति एतेन, पकारतो जापेतीति वा **पञ्जत्तीति** धम्मनिरुत्ताभिलापो वुच्चति । एवं “देसना नाम सद्दो”ति इमस्मिं पक्खे अयमत्थो वेदितब्बो । “देसनाति पञ्जत्ती”ति एत्थ पञ्जत्तिवादिनो पन एवं वदन्ति — किञ्चापि “धम्माभिलापो”ति एत्थ अभिलप्पतीति अभिलापोति सद्दो वुच्चति, न पण्णत्ति, तथापि सद्दे वुच्चमाने तदनुरूपं वोहारं गहेत्वा तेन वोहारेण दीपितस्स अत्थस्स जाननतो सद्दे कथिते तदनुरूपा पण्णत्तिपि कारणूपचारेण कथितायेव होति । अथ वा “धम्माभिलापोति अत्थो”ति अवत्त्वा “धम्माभिलापोति अधिप्पायो”ति वुत्तत्ता देसना नाम सद्दो न होतीति दीपितमेवाति ।

इदानि पटिवेधं निद्दिसन्तो आह “पटिवेधोति अभिसमयो”ति । पटिविज्जतीति जाणं पटिवेधोति वुच्चति । पटिविज्जन्ति एतेनाति वा पटिवेधो, अभिसमेतीति अभिसमयो, अभिसमेन्ति एतेनाति वा अभिसमयो । इदानि

अभिसमयप्पभेदतो अभिसमयप्पकारतो आरम्मणतो सभावतो च पाकटं कातुं “सो च लोकियलोकुत्तरो”तिआदिमाह । विसयतो असम्मोहतो च अवबोधोति सम्बन्धो । तत्थ विसयतो अत्थादिअनुरूपं धम्मादीसु अवबोधो नाम अविज्जादिधम्मरम्मणो सङ्खारादिअत्थारम्मणो तदुभयपञ्जापनारम्मणो लोकियो अवबोधो । असम्मोहतो अत्थादिअनुरूपं धम्मादीसु अवबोधो पन निब्बानारम्मणो मग्गयुत्तो यथावुत्तधम्मत्थपञ्जत्तीसु सम्मोहविद्धंसनो लोकुत्तरो अभिसमयो । तथा हि “अयं हेतु, इदमस्स फलं, अयं तदुभयानुरूपो वोहारो”ति एवं आरम्मणकरणवसेन लोकियजाणं विसयतो पटिविज्झति, लोकुत्तरजाणं पन हेतुहेतुफलादीसु सम्मोहस्स मग्गजाणेन समुच्छिन्नत्ता असम्मोहतो पटिविज्झति । अत्थानुरूपं धम्मेसूति अविज्जा हेतु, सङ्खारा हेतुसमुप्पन्ना, सङ्खारे उप्पादेति अविज्जाति एवं कारियानुरूपं कारणेसूति अत्थो । अथ वा पुञ्जाभिसङ्खारअपुञ्जाभिसङ्खारआनेज्जाभिसङ्खारेसु तीसु अपुञ्जाभिसङ्खारस्स सम्पयुत्तअविज्जा पच्चयो, इतरेसं यथानुरूपन्तिआदिना कारियानुरूपं कारणेसु पटिवेधोति अत्थो । धम्मानुरूपं अत्थेसूति “अविज्जापच्चया सङ्खारा”तिआदिना कारणानुरूपं कारियेसु अवबोधोति अत्थो । पञ्जत्तिपथानुरूपं पञ्जत्तीसूति पञ्जत्तिया वुच्चमानधम्मानुरूपं पण्णत्तीसु अवबोधोति अत्थो ।

यथावुत्तेहि धम्मादीहि पिटकानं गम्भीरभावं दस्सेतुं “इदानि यस्मा एतेसु पिटकेसू”तिआदिमाह । धम्मजातन्ति कारणप्पभेदो कारणमेव वा । अत्थजातन्ति कारियप्पभेदो कारियमेव वा । या चायं देसनाति सम्बन्धो । यो चेत्याति एतासु तंतंपिटकगतासु धम्मत्थदेसनासु यो पटिवेधोति अत्थो । दुक्खोगाहन्ति एत्थ अविज्जासङ्खारादीनं धम्मत्थानं दुप्पटिविज्झताय दुक्खोगाहता । तेसं पञ्जापनस्स दुक्करभावतो देसनाय पटिवेधनसङ्खातस्स पटिवेधस्स च उप्पादनविसयीकरणानं असक्कुण्येयताय दुक्खोगाहता वेदितब्बा । एवम्पीति पिसद्दो पुब्बे वुत्तप्पकारन्तरं सम्पिण्डेति । एत्थाति एतेसु तीसु पिटकेसु । वुत्तत्थाति वुत्तो संवण्णितो अत्थो अस्साति वुत्तत्था ।

तीसु पिटकेसूति एत्थ “एकेकस्मि”न्ति अधिकारतो पकरणतो वा वेदितब्बं । परियत्तिभेदोति परियापुणनं परियत्ति । परियापुणनवाचको हेत्थ परियत्तिसद्दो, न पाळिपरियायो, तस्मा एवमेत्थ अत्थो दट्टब्बो “तीसु पिटकेसु एकेकस्मिं परियापुणनप्पकारो दट्टब्बो जातब्बो”ति । ततोयेव च “परियत्तियो परियापुणनप्पकारा”ति तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं । अथ वा तीहि पकारेहि परियापुणितब्बा पाळियो एव परियत्तीति वुच्चन्ति, ततोयेव च “परियत्तियो पाळिक्कमा”ति अभिधम्मट्टकथाय लिखिते सीहळगण्ठपदे वुत्तं । एवम्पि हि अलगहूपमापरियापुणनयोगतो अलगहूपमा परियत्तीति पाळिपि सक्का वत्तुं, एवञ्च कत्वा “दुग्गहिता उपारम्भादिहेतु परियापुटा अलगहूपमा”ति परतो निद्देसवचनम्पि उपपन्नं होति । तत्थ हि पाळियेव दुग्गहिता परियापुटाति वत्तुं वट्टति । अलगहूपमाति अलगहो अलगहृगहणं उपमा एतिस्साति अलगहूपमा । अलगहृस्स गहणञ्हेत्थ अलगहृसद्देन वुत्तन्ति दट्टब्बं । “आपूपिको”ति एत्थ अपूपसद्देन अपूपखादनं विय अलगहृगहणेन गहितपरियत्ति उपमीयति, न पन अलगहृदेन । “अलगहृगहणूपमा”ति वा वत्तब्बे मज्झेपदलोपं कत्वा “अलगहूपमा”ति वुत्तं “ओट्टमुखो”तिआदीसु विय । अलगहोति चेत्य आसीविसो वुच्चति । गदोति हि विसस्स नामं । तञ्च तस्स अलं परिपुण्णं अत्थि, तस्मा अलं परियत्तो परिपुण्णो गदो अस्साति अनुनासिकलोपं दकारागमञ्च कत्वा “अलगहो”ति वुच्चति । अथ वा अलं जीवितहरणे समत्थो गदो अस्साति अलगहो । निस्सरणत्थाति वट्टदुक्खतो निस्सरणं अत्थो पयोजनं एतिस्साति निस्सरणत्था । भण्डागारिकपरियत्तीति एत्थ भण्डागारे नियुत्तो भण्डागारिको, भण्डागारिको विय भण्डागारिको, धम्मरतनानुपालको । अञ्जं अत्थं अनपेक्खित्वा भण्डागारिकस्सेव सतो परियत्ति भण्डागारिकपरियत्ति ।

दुग्गहिताति दुट्टु गहिता । दुग्गहितभावमेव विभावेन्तो आह “उपारम्भादिहेतु परियापुटा”ति, उपारम्भा

इतिवादप्पमोक्खादिहेतु उग्गहिताति अत्थो । लाभसक्कारादिहेतु परियापुणनम्मि एत्थेव सङ्गहितन्ति दट्टब्बं । वुत्तज्हेतं अलगद्दसुत्तट्टकथायं (म० नि० अट्ट० १.२३९) —

“यो हि बुद्धवचनं ‘एवं चीवरादीनि वा लभिस्सामि, चतुपरिसमज्जे वा मं जानिस्सन्ती’ति लाभसक्कारादिहेतु परियापुणाति, तस्स सा परियत्ति अलगद्दपरियत्ति नाम । एवं परियापुणनतो हि बुद्धवचनं अपरियापुणित्वा निद्दोक्कमनं वरतरं”न्ति ।

ननु च अलगद्दग्गहणूपमा परियत्ति अलगद्दूपमाति वुच्चति, एवञ्च सति सुग्गहितापि परियत्ति अलगद्दूपमाति वत्तुं वट्टति तत्थापि अलगद्दग्गहणस्स उपमाभावेन पाळियं वुत्तत्ता । वुत्तज्हेतं —

“सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो अलगद्दत्थिको अलगद्दगवेसी अलगद्दपरियेसनं चरमानो, सो पस्सेय्य महन्तं अलगद्दं, तमेनं अजपदेन दण्डेन सुनिग्गहितं निग्गण्हेय्य, अजपदेन दण्डेन सुनिग्गहितं निग्गहेत्वा गीवाय सुग्गहितं गण्हेय्य । किञ्चापि सो, भिक्खवे, अलगद्दो तस्स पुरिसस्स हत्थं वा बाहं वा अञ्जतरं वा अङ्गपच्चङ्गं भोगेहि पलिवेठेय्य, अथ खो सो नेव ततोनिदानं मरणं वा निग्गच्छेय्य मरणत्तं वा दुक्खं । तं किस्स हेतु, सुग्गहितत्ता, भिक्खवे, अलगद्दस्स, एवमेव खो, भिक्खवे, इधेकच्चे कुलपुत्ता धम्मं परियापुणन्ति सुत्तं गोय्य”न्तिआदि (म० नि० १.२३९) ।

तस्मा इध दुग्गहिता एव परियत्ति अलगद्दूपमाति अयं विसेसो कुतो विञ्जायति, येन दुग्गहिता उपारम्भादिहेतु परियापुटा अलगद्दूपमाति वुच्चतीति? सच्चमेतं, इदं पन पारिसेसजायेन वुत्तन्ति दट्टब्बं । तथा हि निस्सरणत्थभण्डागारिकपरियत्तीनं विसुं गहितत्ता पारिसेसतो अलगद्दस्स दुग्गहणूपमा परियत्ति अलगद्दूपमाति विञ्जायति । सुग्गहणूपमा हि परियत्ति निस्सरणत्था वा होति भण्डागारिकपरियत्ति वा, तस्मा सुवुत्तमेतं “दुग्गहिता उपारम्भादिहेतु परियापुटा अलगद्दूपमा”ति । यं सन्धायाति यं परियत्तिदुग्गहणं सन्धाय । वुत्तन्ति अलगद्दसुत्ते वुत्तं ।

अलगद्दत्थिकोति आसीविसत्थिको । अलगद्दं गवेसति परियेसति सीलेनाति **अलगद्दगवेसी** । **अलगद्दपरियेसनं चरमानो**ति अलगद्दपरियेसनत्थं चरमानो । **भोगे**ति सरीरे । **हत्थे वा बाहाय वा**ति एत्थ मणिबन्धको याव अग्गनखा “हत्थो”ति वेदितब्बो, सद्धिं अग्गबाहाय अवसेसा “बाहा”ति । कत्थचि पन “कप्परतो पट्टायपि याव अग्गनखा हत्थो”ति वुच्चति । **अञ्जतरस्मिं वा अङ्गपच्चङ्गे**ति वुत्तलक्खणं हत्थञ्च बाहञ्च ठपेत्वा अवसेसं सरीरं “अङ्गपच्चङ्गं”न्ति वेदितब्बं । **ततोनिदानन्ति** तंनिदानं, तंकारणाति वुत्तं होति । पुरिमपदे हि विभत्तिअलोपं कत्वा निद्देसो । तं हत्थादीसु डंसनं निदानं कारणं एतस्साति तंनिदानन्ति हि वत्तब्बे “ततोनिदानं”न्ति पुरिमपदे पच्चत्ते निस्सक्कवचनं कत्वा तस्स च लोपं अकत्वा निद्देसो । **तं किस्स हेतू**ति यं वुत्तं हत्थादीसु डंसनं तंनिदानञ्च मरणादिउपगमनं, तं किस्स हेतु केन कारणेनाति चे । **इथा**ति इमस्मिं सासने । **एकच्चे मोघपुरिसा**ति एकच्चे तुच्छपुरिसा । **धम्मन्ति** पाळिधम्मं । **परियापुणन्तीति** उग्गणहन्तीति अत्थो, सज्झायन्ति चेव वाचुग्गता करोन्ता धारेन्ति चाति वुत्तं होति । **अत्थन्ति** यथाभूतं भासितत्थं पयोजनत्थञ्च । **न उपपरिक्खन्तीति** न परिग्गणहन्ति न विचारेन्ति । इदं वुत्तं होति — “इमस्मिं ठाने सीलं कथितं, इध समाधि, इध पञ्जा कथिता, मयञ्च तं पूरेस्सामा”ति एवं भासितत्थं पयोजनत्थञ्च “सीलं समाधिस्स कारणं, समाधि विपस्सनाया”तिआदिना न परिग्गणहन्तीति । **अनुपपरिक्खन्ति** अनुपपरिक्खन्तानं । **न निज्झानं खमन्तीति** निज्झानपञ्जं नक्खमन्ति, निज्झायित्वा पञ्जाय दिस्वा रोचेत्वा गहेतब्बा न होन्तीति अधिप्पायो । तेन इममत्थं दीपेति “तेसं पञ्जाय अत्थं अनुपपरिक्खन्तानं ते धम्मा न उपट्टहन्ति, ‘इमस्मिं ठाने सीलं, समाधि, विपस्सना, मग्गो, फलं, वट्टं, विवट्टं

कथितंन्ति एवं जानितुं न सक्का होन्ती”ति ।

ते उपारम्भानिसंसा चेवाति ते परेसं वादे दोसारोपनानिसंसा हुत्वा परियापुणन्तीति अत्थो ।

इतिवादप्पमोक्खानिसंसा चाति इति एवं एताय परियत्तिया वादप्पमोक्खानिसंसा, अत्तनो उपरि परेहि आरोपितवादस्स निग्गहस्स पमोक्खप्पयोजना हुत्वा धम्मं परियापुणन्तीति अत्थो । इदं वुत्तं होति — परेहि सकवादे दोसे आरोपिते तं दोसं एवञ्च एवञ्च मोचेस्सामाति इमिना च कारणेन परियापुणन्तीति । अथ वा सो सो वादो इतिवादो, इतिवादस्स पमोक्खो इतिवादप्पमोक्खो, इतिवादप्पमोक्खो आनिसंसो एतेसन्ति इतिवादप्पमोक्खानिसंसा, तंतंवादप्पमोचनानिसंसा चाति अत्थो । **यस्स चत्थाय धम्मं परियापुणन्तीति** यस्स च सीलादिपूरणस्स मग्गफलनिब्बानस्स वा अत्थाय इमस्मिं सासने कुलपुत्ता धम्मं परियापुणन्ति । **तञ्चस्स अत्थं नानुभोन्तीति** तञ्च अस्स धम्मस्स सीलादिपरिपूरणसङ्घातं अत्थं एते दुग्गहितगाहिनो नानुभोन्ति न विन्दन्ति ।

अथ वा यस्स उपारम्भस्स इतिवादप्पमोक्खस्स वा अत्थाय ये मोघपुरिसा धम्मं परियापुणन्ति, ते परेहि “अयमत्थो न होती”ति वुत्ते दुग्गहितत्तायेव सोयेवत्थोति पटिपादनक्खमा न होन्तीति परस्स वादे उपारम्भं आरोपेतुं अत्तनो वादा तं मोचेतुञ्च असक्कोन्तापि तं अत्थं नानुभोन्तियेवाति एवमत्थो दट्टब्बो । **दीघरत्तं अहिताय दुक्खाय संवत्तन्तीति** तेसं ते धम्मा दुग्गहितत्ता उपारम्भमानदप्पमक्खपलासादिहेतुभावेन दीघरत्तं अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति । एत्थ हि कारणे फलवोहारेण “ते धम्मा अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ती”ति वुत्तं । तथा हि किञ्चापि न ते धम्मा अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति, तथापि वुत्तनयेन परियापुणन्तानं सज्झायकाले विवादसमये च तंमूलकानं उपारम्भादीनं अनेकेसं अकुसलानं उप्पत्तिसम्भावतो “ते धम्मा अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ती”ति कारणे फलवोहारेण वुत्तं । **तं किस्स हेतूति** एत्थ तन्ति यथावुत्तस्सत्थस्स अनभिसम्भुणनं तेसञ्च धम्मानं अहिताय दुक्खाय संवत्तनं परामसति ।

सीलक्खन्धादिपारिपूरिंयेवाति एत्थ आदिसद्देन समाधिविपस्सनादीनं सङ्गहो वेदितब्बो । यो हि बुद्धवचनं उग्गण्हित्वा सीलस्स आगतट्टाने सीलं पूरेत्वा समाधिनो आगतट्टाने समाधिगम्भं गण्हापेत्वा विपस्सनाय आगतट्टाने विपस्सनं पट्टपेत्वा मग्गफलानं आगतट्टाने मग्गं भावेस्सामि, फलं सच्छिकरिस्सामीति उग्गण्हाति, तस्सेव सा परियत्ति निस्सरणत्था नाम होति । **यं सन्धाय वुत्तन्ति** यं परियत्तिसुग्गहणं सन्धाय अलग्गहसुत्ते वुत्तं । **दीघरत्तं हिताय सुखाय संवत्तन्तीति** सीलादीनं आगतट्टाने सीलादीनि पूरेन्तानम्पि अरहत्तं पत्वा परिसमज्जे धम्मं देसेत्वा धम्मदेसनाय पसन्नेहि उपनीते चत्तारो पच्चये परिभुञ्जन्तानम्पि परेसं वादे सहधम्मेन उपारम्भं आरोपेन्तानम्पि सकवादतो दोसं हरन्तानम्पि दीघरत्तं हिताय सुखाय संवत्तन्ति । तथा हि न केवलं सुग्गहितपरियत्तिं निस्साय मग्गभावनाफलसच्छिकरियादीनेव, परवादिनिग्गहसकवादपटिपादनानिपि इज्जन्ति । तथा च वुत्तं “उप्पन्नं परप्पवादं सहधम्मेन सुनिग्गहितं निग्गहेत्वा”तिआदि (दी० नि० २.१६८) ।

परिज्जातक्खन्धोति दुक्खपरिजाननेन परिज्जातक्खन्धो । **पहीनकिलेसोति** समुदयप्पहानेन पहीनकिलेसो । **पटिविद्धाकुप्पोति** पटिविद्धअरहत्तफलो । न कुप्पतीति **अकुप्पन्ति** हि अरहत्तफलस्सेतं नामं । सतिपि हि चतुन्नं मग्गानं चतुन्नञ्च फलानं अकुप्पसभावे सत्तन्नं सेक्खानं सकसकनामपरिच्चागेण उपरूपरि नामन्तरप्पत्तितो तेसं मग्गफलानि “अकुप्पानी”ति न वुच्चन्ति, अरहा पन सब्बदापि अरहायेव नामाति तस्सेव फलं “अकुप्प”न्ति वुत्तं । इमिना च इममत्थं दस्सेति “खीणासवस्सेव परियत्ति भण्डागारिकपरियत्ति नामा”ति । तस्स हि अपरिज्जातं अप्पहीनं अभावितं असच्छिकतं वा नत्थि, तस्मा बुद्धवचनं परियापुणन्तो तन्तिधारको पवेणीपालको वंसानुरक्खको च हुत्वा उग्गण्हाति । तेनेवाह

“पवेणीपालनत्थाया”तिआदि । तत्थ पवेणीति धम्मसन्तति, धम्मस्स अविच्छेदेन पवतीति अत्थो । वंसानुरक्खणत्थायाति बुद्धस्स भगवतो वंसानुरक्खणत्थं । तस्स वंसोपि अत्थतो पवेणीयेवाति वेदितब्बं ।

ननु च यदि पवेणीपालनत्थाय बुद्धवचनस्स परियापुणनं भण्डागारिकपरियत्ति, कस्मा “खीणासवो”ति विसेसेत्वा वुत्तं । एकच्चस्स पुथुज्जनस्सपि हि अयं नयो लब्भति । तथा हि एकच्चो भिक्खु छातकभयादीसु गन्थधरेसु एकस्मिं ठाने वसितुं असक्कोन्तेसु सयं भिक्खाचारेण अकिलममानो अतिमधुरं बुद्धवचनं मा नस्सतु, तन्तिं धारेस्सामि, वंसं ठपेस्सामि, पवेणिं पालेस्सामीति परियापुणाति, तस्मा तस्सपि परियत्ति भण्डागारिकपरियत्ति नाम कस्मा न होतीति? वुच्चते – एवं सन्तोपि पुथुज्जनस्स परियत्ति भण्डागारिकपरियत्ति नाम न होति । किञ्चापि हि पुथुज्जनो “पवेणिं पालेस्सामी”ति अज्झासयेन परियापुणाति, अत्तनो पन भवकन्तारतो अनित्तिण्णत्ता तस्स परियत्ति निस्सरणपरियत्ति नाम होति, तस्मा पुथुज्जनस्स परियत्ति अलगदूपमा वा होति निस्सरणत्था वा, सत्तन्नं सेक्खानं निस्सरणत्थाव, खीणासवानं भण्डागारिकपरियत्तियेवाति वेदितब्बं । खीणासवो च भण्डागारिकसदिसत्ता भण्डागारिकोति वुच्चति । यथा हि भण्डागारिको अलङ्कारभण्डं पटिसामेत्वा पसाधनकाले तदुपियं अलङ्कारभण्डं रज्जो उपनामेत्वा अलङ्करोति, एवं खीणासवोपि धम्मरतनभण्डं सम्पटिच्छित्वा मोक्खाधिगमस्स भब्बरूपे सहेतुके सत्ते पस्सित्वा तदनु रूपं धम्मदेसनं वड्ढेत्वा मग्गङ्गबोज्झङ्गादिसङ्घातेन लोकोत्तरेण अलङ्कारेण अलङ्करोतीति भण्डागारिकोति वुच्चति ।

एवं तिस्सो परियत्तियो विभजित्वा इदानि तीसुपि पिटकेसु यथारहं सम्पत्तिविपत्तियो वित्थारेत्वा दस्सेन्तो आह “विनये पना”तिआदि । सीलसम्पत्तिं निस्साय तिस्सो विज्जा पापुणातीतिआदीसु यस्मा सीलं विसुज्झमानं सतिसम्पज्जबलेन कम्मस्सकतज्जाणबलेन च संकिलेसमलतो विसुज्झति, पारिपूरिञ्च गच्छति, तस्मा सीलसम्पदा सिज्झमाना उपनिस्सयसम्पत्तिभावेन सतिबलं जाणबलञ्च पच्चुपट्टपेतीति तस्सा विज्जत्तयूपनिस्सयता वेदितब्बा सभागहेतुसम्पदानतो । सतिबलेन हि पुब्बेनिवासविज्जासिद्धि, सम्पज्जनेन सब्बकिच्चेसु सुदिट्टकारितापरिचयेन चुतूपपातजाणानुबुद्धाय दुतियविज्जाय सिद्धि, वीतिक्कमाभावेन संकिलेसप्पहानसम्भावतो विवट्टूपनिस्सयतावसेन अज्झासयसुद्धिया ततियविज्जासिद्धि । पुरेतरसिद्धानं समाधिपज्जानं पारिपूरिं विना सीलस्स आसवक्खयजाणूपनिस्सयता सुक्खविपस्सकखीणासवेहि दीपेतब्बा । “समाहितो यथाभूतं पजानाती”ति (सं० नि० ४.९९; ३.५; नेत्ति० ४०; मि० प० २.१.१४) वचनतो समाधिसम्पदा छळभिज्जताय उपनिस्सयो । “योगा वे जायति भूरी”ति (ध० प० २८२) वचनतो पुब्बयोगेण गरुवासदेसभासाकोसल्लउगहणपरिपुच्छादीहि च परिभाविता पज्जासम्पत्ति पटिसम्भिदाप्पभेदस्स उपनिस्सयो । एत्थ च “सीलसम्पत्तिं निस्साया”ति वुत्तत्ता यस्स समाधिविजम्भनभूता अनवसेसा छ अभिज्जा न इज्झन्ति, तस्स उक्कट्टुपरिच्छेदवसेन न समाधिसम्पदा अत्थीति सतिपि विज्जानं अभिज्जेकदेसभावे सीलसम्पत्तिसमुदागता एव तिस्सो विज्जा गहिता । यथा हि पज्जासम्पत्तिसमुदागता चतस्सो पटिसम्भिदा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्झन्ति मग्गक्खणे एव तासं पटिलभितब्बतो । एवं सीलसम्पत्तिसमुदागता तिस्सो विज्जा समाधिसम्पत्तिसमुदागता च छ अभिज्जा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्झन्तीति मग्गाधिगमेनेव तासं अधिगमो वेदितब्बो । पच्चेकबुद्धानं सम्मासम्बुद्धानञ्च पच्चेकबोधिसम्मासम्बोधिधम्मसमधिगमसदिसा हि इमेसं अरियानं इमे विसेसाधिगमाति ।

तासंयेव च तत्थ पभेदवचनतोति एत्थ तासंयेवाति अवधारणं पापुणितब्बानं छळभिज्जाचतुपटिसम्भिदानं विनये पभेदवचनाभावं सन्धाय वुत्तं । वेरञ्जकण्डे हि तिस्सो विज्जाव विभत्ताति । दुतिये तासंयेवाति अवधारणं चतस्सो पटिसम्भिदा अपेक्खित्वा कतं, न तिस्सो विज्जा । ता हि छसु अभिज्जासु अन्तोगधत्ता सुत्ते विभत्तायेवाति । तासञ्चाति एत्थ च-सद्देन सेसानम्पि तत्थ अत्थिभावं दीपेति । अभिधम्मपिटके हि तिस्सो विज्जा छ अभिज्जा चतस्सो च पटिसम्भिदा

वृत्तायेव । पटिसम्भिदानं पन अञ्जत्थ पभेदवचनाभावं तत्थेव च सम्मा विभत्तभावं दीपेतुकामो हेट्टा वृत्तनयेन अवधारणं अकत्वा “तत्थेवा”ति परिवत्तेत्वा अवधारणं ठपेसि ।

इदानीं “विनये दुप्पटिपन्नो ‘मुदुकानं अत्थरणादीनं सम्फस्सो विय इत्थिसम्फस्सोपि वट्टती’ति मेथुनवीतिक्कमे दोसं अदिस्वा सीलविपत्तिं पापुणाती”ति दस्सेन्तो आह “विनये पन दुप्पटिपन्नो”तिआदि । तत्थ सुखो सम्फस्सो एतेसन्ति सुखसम्फस्सानि, अत्थरणपावुरणादीनि । उपादिन्नफस्सो इत्थिफस्सो, मेथुनधम्मोति वृत्तं होति । वृत्तम्पि हेतन्ति अरिट्टेन भिक्खुना वृत्तं । सो हि बहुस्सुतो धम्मकथिको कम्मकिलेसविपाकउपवादआणावीतिक्कमवसेन पञ्चविधेसु अन्तरायिकेसु सेसन्तरायिके जानाति, विनये पन अकोविदत्ता पण्णत्तिवीतिक्कमन्तरायिके न जानाति, तस्मा रहोगतो एवं चिन्तेसि “इमे अगारिका पञ्च कामगुणे परिभुञ्जन्ता सोतापन्नापि सकदागामिनोपि अनागामिनोपि होन्ति । भिक्खूपि मनापिकानि चक्खुविञ्जेय्यानि रूपानि पस्सन्ति...पे०... कायविञ्जेय्ये फोट्टब्बे फुसन्ति, मुदुकानि अत्थरणपावुरणादीनि परिभुञ्जन्ति, एतं सब्बं वट्टति, कस्मा इत्थीनंयेव रूपसद्दगन्धरसफोट्टब्बा न वट्टन्ति, एतेपि वट्टन्ती”ति अनवज्जेन पच्चयपरिभुञ्जनरसेन सावज्जकामगुणपरिभोगरसं संसन्दित्वा सच्छन्दरागपरिभोगञ्च निच्छन्दरागपरिभोगञ्च एकं कत्वा थूलवाकेहि सद्धिं अतिसुखुमसुत्तं घटेन्तो विय सासपेन सद्धिं सिनेरुनो सदिसतं उपसंहरन्तो विय पापकं दिट्ठिगतं उप्पादेत्वा “किं भगवता महासमुद्धं बन्धन्तेन विय महता उस्साहेन पठमपाराजिकं पञ्जत्तं, नत्थि एत्थ दोसो”ति सब्बञ्जुतञ्जाणेन सद्धिं पटिविरुञ्जन्तो वेसारज्जजाणं पटिबाहन्तो अरियमग्गे खाणुकण्टकादीनि पक्खिपन्तो “मेथुनधम्मे दोसो नत्थी”ति जिनस्स आणाचक्के पहारमदासि । तेनाह “तथाहं भगवता धम्मं देसितं आजानामी”तिआदि ।

तत्थ अन्तरायिकाति तंतंसम्पत्तिया विबन्धनवसेन सत्तसन्तानस्स अन्तरे वेमज्झे एति आगच्छतीति अन्तरायो, दिट्ठधम्मिकादिअनत्थो । अनतिक्कमनट्टेन तस्मिं अन्तराये नियुत्ता, अन्तरायं वा फलं अरहन्ति, अन्तरायस्स वा करणसीलाति अन्तरायिका, सग्गमोक्खानं अन्तरायकराति वृत्तं होति । ते च कम्मकिलेसविपाकउपवादआणावीतिक्कमवसेन पञ्चविधा । तेसं वित्थारकथा परतो अरिट्टिसिक्खापदे (पाचि० ४१७) आवि भविस्सति । अयं पनेत्थ पदत्थसम्बन्धो — ये इमे धम्मा अन्तरायिका अन्तरायकराति भगवता वृत्ता देसिता चेव पञ्चत्ता च, ते धम्मे पटिसेवतो पटिसेवन्तस्स यथा येन पकारेन ते धम्मा अन्तरायाय सग्गमोक्खानं अन्तरायकरणत्थं नालं समत्था न होन्ति, तथा तेन पकारेनाहं भगवता देसितं धम्मं आजानामीति । ततो दुस्सीलभावं पापुणातीति ततो अनवज्जसञ्जीभावहेतुतो वीतिक्कमित्वा दुस्सीलभावं पापुणाति ।

चत्तारोमे, भिक्खवेतिआदिना —

“चत्तारोमे, भिक्खवे, पुग्गला सन्तो संविज्जमाना लोकस्मिं । कतमे चत्तारो, अत्तहिताय पटिपन्नो होति, नो परहिताय, परहिताय पटिपन्नो होति, नो अत्तहिताय, नेव अत्तहिताय पटिपन्नो होति नो परहिताय, अत्तहिताय चेव पटिपन्नो होति परहिताय चा”ति (अ० नि० ४.९६; पु० प० मातिका, चतुक्कउद्देस २४) —

आदिना पुग्गलदेसनापटिसंयुत्तसुत्तन्तपाळिं निदस्सेति । अधिप्पायं अजानन्तोति “अयं पुग्गलदेसना वोहारवसेन, न परमत्थतो”ति एवं भगवतो अधिप्पायं अजानन्तो । बुद्धस्स हि भगवतो दुविधा देसना सम्मुतिदेसना परमत्थदेसना चाति । तत्थ “पुग्गलो सत्तो इत्थी पुरिसो खत्तियो ब्राह्मणो देवो मारो”ति एवरूपा सम्मुतिदेसना । “अनिच्चं दुक्खं अनत्ता खन्धा धातुयो आयतनानि सतिपट्टाना”ति एवरूपा परमत्थदेसना । तत्थ भगवा ये सम्मुतिवसेन देसनं सुत्वा अत्थं पटिविज्जित्वा मोहं पहाय विसेसमधिगन्तुं समत्था, तेसं सम्मुतिदेसनं देसेति । ये पन परमत्थवसेन देसनं सुत्वा अत्थं पटिविज्जित्वा मोहं

पहाय विसेसमधिगन्तुं समत्था, तेसं परमत्थदेसनं देसेति ।

तत्रायं उपमा — यथा हि देसभासाकुसलो तिण्णं वेदानं अत्थसंवण्णको आचरियो ये दमिळभासाय वुत्ते अत्थं जानन्ति, तेसं दमिळभासाय आचिक्खति, ये अन्धकभासादीसु अञ्जतराय, तेसं ताय भासाय, एवं ते माणवा छेकं ब्यत्तं आचरियमागम्म खिप्पमेव सिप्पं उग्गण्हन्ति । तत्थ आचरियो विय बुद्धो भगवा, तयो वेदा विय कथेतब्बभावे ठितानि तीणि पिटकानि, देसभासाय कोसल्लमिव सम्मुतिपरमत्थकोसल्लं, नानादेसभासामाणवका विय सम्मुतिपरमत्थवसेन पटिविज्जनसमत्था वेनेय्यसत्ता, आचरियस्स दमिळभासादिआचिक्खनं विय भगवतो सम्मुतिपरमत्थवसेनपि देसना वेदितब्बा । आह चेत्य —

“दुवे सच्चानि अक्खासि, सम्बुद्धो वदतं वरो ।
सम्मुतिं परमत्थञ्च, ततियं नूपलब्भति ॥

“सङ्केतवचनं सच्चं, लोकसम्मुतिकारणा ।
परमत्थवचनं सच्चं, धम्मानं भूतकारणा ॥

“तस्मा वोहारकुसलस्स, लोकनाथस्स सत्थुनो ।
सम्मुतिं वोहरन्तस्स, मुसावादो न जायती”ति ॥ (म० नि० अट्ट० १.५७; अ० नि० अट्ट० १.१.१७०) ।

अपिच अट्टहि कारणेहि भगवा पुग्गलकथं कथेति — हिरोत्तप्पदीपनत्थं कम्मस्सकतादीपनत्थं पच्चत्तपुरिसकारदीपनत्थं आनन्तरियदीपनत्थं ब्रह्मविहारदीपनत्थं पुब्बेनिवासदीपनत्थं दक्खिणाविसुद्धिदीपनत्थं लोकसम्मुतिया अप्पहानत्थञ्चाति । “खन्धा धातुयो आयतनानि हिरियन्ति ओत्तप्पन्ती”ति वुत्ते महाजनो न जानाति, सम्मोहमापज्जति, पटिसत्तु होति “किमिदं खन्धा धातुयो आयतनानि हिरियन्ति ओत्तप्पन्ति नामा”ति । “इत्थी हिरियति ओत्तप्पति, पुरिसो खत्तियो ब्राह्मणो देवो मारो”ति वुत्ते महाजनो जानाति, न सम्मोहमापज्जति, न पटिसत्तु होति, तस्मा भगवा **हिरोत्तप्पदीपनत्थं** पुग्गलकथं कथेति । “खन्धा कम्मस्सका धातुयो आयतनानी”ति वुत्तेपि एसेव नयो । तस्मा भगवा **कम्मस्सकतादीपनत्थं** पुग्गलकथं कथेति । “वेळुवनादयो महाविहारा खन्धेहि कारापिता, धातूहि आयतनेही”ति वुत्तेपि एसेव नयो । तस्मा भगवा **पच्चत्तपुरिसकारदीपनत्थं** पुग्गलकथं कथेति । “खन्धा मातरं जीविता वोरोपेन्ति, पितरं अरहन्तं, रुहिरुप्पादकम्मं सङ्गभेदं करोन्ति, धातुयो आयतनानी”ति वुत्तेपि एसेव नयो । तस्मा भगवा **आनन्तरियदीपनत्थं** पुग्गलकथं कथेति ।

“खन्धा मेत्तायन्ति, धातुयो आयतनानी”ति वुत्तेपि एसेव नयो । तस्मा भगवा **ब्रह्मविहारदीपनत्थं** पुग्गलकथं कथेति । “खन्धा पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्ति, धातुयो आयतनानी”ति वुत्तेपि एसेव नयो । तस्मा भगवा **पुब्बेनिवासदीपनत्थं** पुग्गलकथं कथेति । “खन्धा दानं पटिग्गण्हन्ति, धातुयो आयतनानी”ति वुत्तेपि महाजनो न जानाति, सम्मोहमापज्जति, पटिसत्तु होति “किमिदं खन्धा धातुयो आयतनानि पटिग्गण्हन्ति नामा”ति । “पुग्गला पटिग्गण्हन्ति सीलवन्तो कल्याणधम्मा”ति वुत्ते पन जानाति, न सम्मोहमापज्जति, न पटिसत्तु होति । तस्मा भगवा **दक्खिणाविसुद्धिदीपनत्थं** पुग्गलकथं कथेति । लोकसम्मुतिञ्च बुद्धा भगवन्तो न विजहन्ति, लोकसमञ्जाय लोकनिरुत्तिया लोकाभिलापे ठितायेव धम्मं देसेन्ति । तस्मा भगवा **लोकसम्मुतिया अप्पहानत्थम्पि** पुग्गलकथं कथेति, तस्मा इमिना च अधिप्पायेन भगवतो पुग्गलदेसना, न परमत्थदेसनाति एवं अधिप्पायं अजानन्तोति वुत्तं होति ।

दुग्गहितं गणहातीति “तथाहं भगवता धम्मं देसितं आजानामि, यथा तदेविदं विञ्जाणं सन्धावति संसरति, अनञ्ज”न्ति आदिना दुग्गहितं कत्वा गणहाति, विपरीतं गणहातीति वुत्तं होति । **दुग्गहितन्ति** हि भावनपुंसकनिद्देशो । **यं सन्धायाति** यं दुग्गहितगाहं सन्धाय । अत्तना दुग्गहितेन धम्मेनाति पाठसेसो वेदितब्बो । अथ वा दुग्गहणं दुग्गहितं । **अत्तनाति** च सामिअत्थे करणवचनं, तस्मा अत्तनो दुग्गहणेन विपरीतगाहेनाति वुत्तं होति । **अम्हे चेव अब्भाचिक्खतीति** अम्हाकञ्च अब्भाचिक्खनं करोति । **अत्तानञ्च खनतीति** अत्तनो कुसलमूलानि खनन्तो अत्तानं खनति नाम ।

धम्मचिन्तन्ति धम्मसभावविजाननं । **अतिधावन्तोति** ठातब्बमरियादायं अट्टुत्वा “चित्तुप्पादमत्तेन दानं होति, सयमेव चित्तं अत्तनो आरम्मणं होति, सब्बं चित्तं असभावधम्मरम्मण”न्ति एवमादिना अतिधावन्तो अतिक्कमित्वा पवत्तमानो । **चत्तारीति** बुद्धविसयइद्धिविसयकम्मविपाकलोकविसयसङ्घातानि चत्तारि । वुत्तञ्हेतं —

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, अचिन्तेय्यानि न चिन्तेतब्बानि, यानि चिन्तेन्तो उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्स । कतमानि चत्तारि? बुद्धानं भिक्खवे बुद्धविसयो अचिन्तेय्यो न चिन्तेतब्बो, यं चिन्तेन्तो उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्स । झायिस्स, भिक्खवे, झानविसयो अचिन्तेय्यो न चिन्तेतब्बो...पे०... कम्मविपाको, भिक्खवे, अचिन्तेय्यो न चिन्तेतब्बो...पे०... लोकचिन्ता भिक्खवे अचिन्तेय्या न चिन्तेतब्बा...पे०... इमानि, भिक्खवे, चत्तारि अचिन्तेय्यानि न चिन्तेतब्बानि, यानि चिन्तेन्तो उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्सा”ति (अ० नि० ४.७७) ।

तत्थ “अचिन्तेय्यानी”ति तेसं सभावनिदस्सनं । “न चिन्तेतब्बानी”ति तत्थ कत्तब्बतानिदस्सनं । तत्थ **अचिन्तेय्यानीति** चिन्तेतुमसक्कुण्य्यानि, चिन्तेतुं अरहरूपानि न होन्तीति अत्थो । अचिन्तेय्यत्ता एव न चिन्तेतब्बानि, कामं अचिन्तेय्यानिपि छ असाधारणादीनि अनुस्सरन्तस्स कुसलुप्पत्तिहेतुभावतो तानि चिन्तेतब्बानि, इमानि पन एवं न होन्तीति अफलभावतो न चिन्तेतब्बानीति अधिप्पायो । तेनेवाह “**यानि चिन्तेन्तो उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्सा**”ति । तेसन्ति तेसं पिटकानं ।

एतन्ति एतं बुद्धवचनं । **तिवग्गसङ्गहानीति** सीलक्खन्धवग्गमहावग्गपाथिकवग्गसङ्घातेहि तीहि वग्गेहि सङ्गहो एतेसन्ति तिवग्गसङ्गहानि । **चतुत्तिसेव सुत्तन्ताति** गाथाय एवमत्थयोजना वेदितब्बा — यस्स निकायस्स सुत्तगणनातो चतुत्तिसेव च सुत्तन्ता वग्गसङ्गहवसेन तयो वग्गा अस्स सङ्गहस्साति तिवग्गो सङ्गहो । एस पठमो निकायो दीघनिकायोति **अनुलोमिको** अपच्चनीको, अत्थानुलोमनतो अन्वत्थनामोति वुत्तं होति ।

अत्थानुलोमनतो अनुलोमिको, अनुलोमिकत्तयेव विभावेतुं “**कस्मा पना**”ति आदिमाह । **एकनिकायम्पीति** एकसमूहम्पि । **एवं चित्तन्ति** एवं विचित्तं । **यथयिदन्ति** यथा इमे । पोणिका चिक्खल्लिका च खत्तिया, तेसं निवासो **पोणिकनिकायो चिक्खल्लिकनिकायोति** वुच्चति । **एवमादीनि चेत्य साधकानि सासनतो च लोकतो चाति** एवमादीनि उदाहरणानि एत्थ निकायसदस्स समूहनिवासानं वाचकभावे सासनतो च वोहारतो च साधकानि पमाणानीति अत्थो । एत्थ पठममुदाहरणं सासनतो साधकवचनं, दुतियं लोकतोति वेदितब्बं ।

पञ्चदसवग्गसङ्गहानीति मूलपरियायवग्गादीहि पञ्चदसहि वग्गेहि सङ्गहो एतेसन्ति पञ्चदसवग्गसङ्गहानि । **दियडुसतं द्वे च सुत्तानीति** अट्टेन दुतियं दियडुं, एकं सतं द्वे पञ्जाससुत्तानि चाति अत्थो । **यत्थाति** यस्मिं निकाये । **पञ्चदसवग्गपरिग्गहोति** पञ्चदसहि वग्गेहि परिग्गहितो सङ्गहितोति अत्थो ।

सुत्तन्तानं सहस्सानि सत्तसुत्तसतानि चाति पाठे सुत्तन्तानं सत्त सहस्सानि सत्त सतानि चाति योजेतब्बं । कत्थचि पन “सत्त सुत्तसहस्सानि सत्त सुत्तसतानि चा”तिपि पाठो । संयुत्तसङ्गहोति संयुत्तनिकायस्स सङ्गहो ।

पुब्बे निदस्सिताति सुत्तन्तपिटकनिद्वेसे निदस्सिता । वुत्तमेव पकारन्तरेण सङ्घिपित्वा दस्सेतुं “ठपेत्वा चत्तारो निकाये अवसेसं बुद्धवचनं”न्ति वुत्तं । सकलं विनयपिटकन्ति आदिना निद्विट्टमेव हि इमिना पकारन्तरेण सङ्घिपित्वा वुत्तं । तेनेवाह “ठपेत्वा चतुरोपेते”ति आदि । तदञ्जन्ति तेहि चतूहि निकायेहि अञ्जं अवसेसन्ति अत्थो ।

सब्बमेव २ हिदन्ति सब्बमेव इदं बुद्धवचनं । नवप्पभेदन्ति एत्थ कथं पनेतं नवप्पभेदं होति । तथा हि नवहि अङ्गेहि ववत्थितेहि अञ्जमञ्जसङ्कररहितेहि भवितब्बं, तथा च सति असुत्तसभावानेव गेय्यङ्गादीनि सियुं, अथ सुत्तसभावानेव गेय्यङ्गादीनि, एवं सति सुत्तन्ति विसुं सुत्तङ्गमेव न सिया, एवं सन्ते अट्टङ्गं सासनन्ति आपज्जति । अपिच “सगाथकं सुत्तं गेय्यं, निग्गाथकं सुत्तं वेय्याकरणं”न्ति अट्टकथायं वुत्तं । सुत्तञ्च नाम सगाथकं वा सिया निग्गाथकं वाति अङ्गद्वयेनेव तदुभयं सङ्गहितन्ति तदुभयविनिमुत्तञ्च सुत्तं उदानादिविसेससञ्जारहितं नत्थि, यं सुत्तङ्गं सिया, अथापि कथञ्चि विसुं सुत्तङ्गं सिया, मङ्गलसुत्तादीनं सुत्तङ्गसङ्गहो वा न सिया गाथाभावतो धम्मपदादीनं विय, गेय्यङ्गसङ्गहो वा सिया सगाथकत्ता सगाथकवग्गस्स विय, तथा उभतोविभङ्गादीसु सगाथकप्पदेसानन्ति? वुच्चते —

सुत्तन्ति सामञ्जविधि, विसेसविधयो परे ।
सनिमित्ता निरुळहत्ता, सहताञ्जेण नाञ्जतो ॥

यथावुत्तस्स दोसस्स, नत्थि एत्थावगाहणं ।
तस्मा असङ्करंयेव, नवङ्गं सत्थुसासनं ॥

सब्बस्सपि हि बुद्धवचनस्स सुत्तन्ति अयं सामञ्जविधि । तथा हि “एत्तकं तस्स भगवतो सुत्तागतं सुत्तपरियापन्नं, सावत्थिया सुत्तविभङ्गे, सकवादे पञ्च सुत्तसतानी”ति आदिवचनतो विनयाभिधम्मपरियत्तिविसेसेसुपि सुत्तवोहारो दिस्सति । तेनेव च आयस्सा महाकच्चानो नेत्तियं (नेत्ति० सङ्गहवार) आह — “नवविधसुत्तन्तपरियेड्ढी”ति । तत्थ हि सुत्तादिवसेन नवङ्गस्स सासनस्स परियेड्ढि परियेसना अत्थविचारणा “नवविधसुत्तन्तपरियेड्ढी”ति वुत्ता । तदेकदेसेसु पन गेय्यादयो विसेसविधयो तेन तेन निमित्तेन पतिट्ठिता । तथा हि गेय्यस्स सगाथकत्तं तब्भावनिमित्तं । लोकेपि हि ससिलोकं सगाथकं वा चुण्णियगन्थं “गेय्यं”न्ति वदन्ति । गाथाविरहे पन सति पुच्छं कत्वा विसज्जनभावो वेय्याकरणस्स तब्भावनिमित्तं । पुच्छाविसज्जनञ्हि “ब्याकरणं”न्ति वुच्चति । ब्याकरणमेव वेय्याकरणं । एवं सन्ते सगाथकादीनम्पि पुच्छं कत्वा विसज्जनवसेन पवत्तानं वेय्याकरणभावो आपज्जतीति? नापज्जति । गेय्यादिसञ्जानं अनोकासभावतो सओकासतो अनोकासविधि बलवाति “गाथाविरहे सती”ति विसेसितत्ता च । तथा हि धम्मपदादीसु केवलं गाथाबन्धेसु सगाथकत्तेपि सोमनस्सजाणमयिकगाथायुत्तेसु “वुत्तञ्हेत”न्ति आदिवचनसम्बन्धेसु अब्भुतधम्मपटिसंयुत्तेसु च सुत्तविसेसेसु यथाक्कमं गाथाउदानइतिवुत्तकअब्भुतधम्मसञ्जा पतिट्ठिता । एत्थ हि सतिपि सञ्जन्तरनिमित्तयोगे अनोकाससञ्जानं बलवभावनेव गाथादिसञ्जा पतिट्ठिता, तथा सतिपि गाथाबन्धभावे भगवतो अतीतासु जातीसु चरियानुभावप्पकासकेसु जातकसञ्जा पतिट्ठिता, सतिपि पञ्हाविसज्जनभावे सगाथकत्ते च केसुचि सुत्तन्तेसु वेदस्स लभापनतो वेदल्लसञ्जा पतिट्ठिताति एवं तेन तेन सगाथकत्तादिना निमित्तेन तेसु तेसु सुत्तविसेसेसु गेय्यादिसञ्जा पतिट्ठिताति विसेसविधयो सुत्तङ्गतो परे गेय्यादयो । यं पनेत्थ गेय्यङ्गादिनिमित्तरहितं, तं सुत्तङ्गं विसेससञ्जापरिहारेण सामञ्जसञ्जाय पवत्तनतो ।

ननु च एवं सन्तेपि सगाथकं सुत्तं गेय्यं, निग्गाथकं सुत्तं वेय्याकरणन्ति सुत्तङ्गं न सम्भवतीति चोदना तदवत्था एवाति? न तदवत्था । सोधितत्ता । सोधितत्तहि पुब्बे गाथाविरहे सति पुच्छाविसज्जनभावो वेय्याकरणस्स तब्भावनिमित्तन्ति । यच्च वुत्तं “गाथाभावतो मङ्गलसुत्तादीनं सुत्तङ्गसङ्गहो न सिया”ति, तं न, निरुळहत्ताति । निरुळहो हि मङ्गलसुत्तादीनं सुत्तभावो । न हि तानि धम्मपदबुद्धवंसादयो विय गाथाभावेन पज्जातानि, अथ खो सुत्तभावेनेव । तेनेव हि अट्टकथायं सुत्तनामकन्ति नामग्गहणं कतं । यं पन वुत्तं “सगाथकत्ता गेय्यङ्गसङ्गहो सिया”ति, तम्पि नत्थि । यस्मा सहताञ्जेन । सहभावो हि नाम अत्थतो अञ्जेन होति, सह गाथाहीति च सगाथकं । न च मङ्गलसुत्तादीसु गाथाविनिमुत्तो कोचि सुत्तप्पदेसो अत्थि, यो “सह गाथाही”ति वुच्चेय्य । ननु च गाथासमुदायो गाथाहि अञ्जो होति, तथा च तस्स वसेन सह गाथाहीति सगाथकन्ति सक्का वत्तुन्ति? तं न । न हि अवयवविनिमुत्तो समुदायो नाम कोचि अत्थि । यम्पि वुत्तं “उभतोविभङ्गादीसु सगाथकप्पदेसानं गेय्यङ्गसङ्गहो सिया”ति, तम्पि न अञ्जतो । अञ्जायेव हि ता गाथा जातकादिपरियापन्नत्ता । अथो न ताहि उभतोविभङ्गादीनं गेय्यङ्गभावोति एवं सुत्तादीनं अङ्गानं अञ्जमञ्जसङ्कराभावो वेदितब्बो ।

इदानि सुत्तादीनि नवङ्गानि विभजित्वा दस्सेन्तो आह “तत्थ उभतोविभङ्गनिद्देसखन्धकपरिवारा”तिआदि । तत्थ निद्देसो नाम सुत्तनिपाते —

“कामं कामयमानस्स, तस्स चेतं समिज्झति ।
अद्भा पीतिमनो होति, लद्भा मच्चो यदिच्छती”ति ॥ (सु० नि० ७७२) —

आदिना आगतस्स अट्टकवग्गस्स,

“केनस्सु निवुतो लोको, (इच्चायस्मा अजितो ।)
केनस्सु नप्पकासति ।
किस्साभिलेपनं बूसि,
किंसु तस्स महब्भय”न्ति ॥ (सु० नि० १०३८) —

आदिना आगतस्स पारायनवग्गस्स,

“सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं,
अविहेठयं अञ्जतरम्पि तेसं ।
न पुत्तमिच्छेय्य कुतो सहायं,
एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥ (सु० नि० ३५) —

आदिना आगतस्स खग्गविसाणसुत्तस्स च तदत्थविभागवसेन सत्थुकप्पेन आयस्मता धम्मसेनापत्तिसारिपुत्तत्थेरेन कतो निद्देसो महानिद्देसो चूळनिद्देसोति च वुच्चति । एवमिध निद्देसस्स सुत्तङ्गसङ्गहो भदन्तबुद्धघोसाचरियेन दस्सितोति वेदितब्बो । अञ्जत्थापि च दीघनिकायट्टकथादीसु सब्बत्थ उभतोविभङ्गनिद्देसखन्धकपरिवाराति निद्देसस्स सुत्तङ्गसङ्गहो एव दस्सितो । आचरियधम्मपालत्थेरेनपि नेत्तिपकरणट्टकथायं एवमेतस्स सुत्तङ्गसङ्गहोव कथितो । केचि पन निद्देसस्स गाथावेय्याकरणङ्गेषु द्वीसु सङ्गहं वदन्ति । वुत्तञ्जेतं निद्देसअट्टकथायं उपसेनत्थेरेन —

“तदेतं विनयपिटकं सुत्तन्तपिटकं अभिधम्मपिटकन्ति तीसु पिटकेसु सुत्तन्तपिटकपरियापन्नं, दीघनिकायो मज्झिमनिकायो संयुत्तनिकायो अङ्गुत्तरनिकायो खुद्दकनिकायोति पञ्चसु महानिकायेसु खुद्दकमहानिकाये परियापन्नं, सुत्तं गेय्यं वेय्याकरणं गाथा उदानं इतिवुत्तकं जातकं अब्भुतधम्मं वेदल्लन्ति नवसु सत्थुसासनङ्गेषु यथासम्भवं गाथावेय्याकरणङ्गद्वयसङ्गहितं”न्ति (महानि० अट्ट० गन्थारम्भकथा) ।

एत्थ ताव कत्थचि पुच्छाविसज्जनसभावतो निद्वेसेकदेसस्स वेय्याकरणङ्गसङ्गहो युज्जतु नाम, गाथङ्गसङ्गहो पन कथं युज्जेय्याति इदमेत्थ वीमंसितब्बं । धम्मपदादीनं विय हि केवलं गाथाबन्धभावो गाथङ्गस्स तब्भावनिमित्तं । धम्मपदादीसु हि केवलं गाथाबन्धेषु गाथासमञ्जा पतिट्ठिता, निद्वेसे च न कोचि केवलो गाथाबन्धप्पदेसो उपलब्धति । सम्मासम्बुद्धेन भासितानंयेव हि अट्टकवग्गादिसङ्गहितानं गाथानं निद्वेसमत्तं धम्मसेनापतिना कतं । अत्थविभजनत्थं आनीतापि हि ता अट्टकवग्गादिसङ्गहिता निद्विसितब्बा मूलगाथायो सुत्तनिपातपरियापन्नत्ता अञ्जायेवाति न निद्वेससङ्ख्यं गच्छन्ति उभतोविभङ्गादीसु आगतभावेपि तं वोहारं अलभमाना जातकादिगाथापरियापन्ना गाथायो विय, तस्मा कारणन्तरमेत्थ गवेसितब्बं, युत्तरं वा गहेतब्बं ।

नालकसुत्ततुवट्टकसुत्तानीति एत्थ नालकसुत्तं नाम पदुमुत्तरस्स भगवतो सावकं मोनेय्यपटिपदं पटिपन्नं दिस्वा तदत्थं अभिकङ्कमानेन ततो पभुति कप्पसतसहस्सं पारमियो पूरेत्वा आगतेन असितस्स इसिनो भागिनेय्येन नालकत्थेरेन धम्मचक्कप्पवत्तितदिवसतो सत्तमे दिवसे “अञ्जातमेत”न्ति आदीहि द्वीहि गाथाहि मोनेय्यपटिपदं पुट्टेन भगवता “मोनेय्यं ते उपज्जिस्स”न्ति आदिना (सु० नि० ७०६) नालकत्थेरेस्स भासितं मोनेय्यपटिपदापरिदीपकं सुत्तं । तुवट्टकसुत्तं पन महासमयसुत्तन्तदेसनाय सन्निपतितेसु देवेषु “का नु खो अरहत्तप्पत्तिया पटिपत्ती”ति उप्पन्नचित्तानं एकच्चानं देवतानं तमत्थं पकासेतुं “पुच्छामि तं आदिच्चबन्धू”ति आदिना (सु० नि० ९२१; महानि० १५०) निम्मित्तबुद्धेन अत्तानं पुच्छापेत्वा “मूलं पपञ्चसङ्घाया”ति आदिना (सु० नि० ९२२) भासितं सुत्तं । एवमिधसुत्तनिपाते आगतानं मङ्गलसुत्तादीनं सुत्तङ्गसङ्गहो दस्सितो, तत्थेव आगतानं असुत्तनामिकानं सुद्धिकगाथानं गाथङ्गसङ्गहञ्च दस्सयिस्सति, एवं सति सुत्तनिपातट्टकथारम्भे

“गाथासतसमाकिण्णो, गेय्यव्याकरणङ्कितो ।

कस्मा सुत्तनिपातोति, सङ्गमेस गतोति चे”ति ॥ (सु० नि० अट्ट० १.गन्थारम्भकथा) —

सकलस्सपि सुत्तनिपातस्स गेय्यवेय्याकरणङ्गसङ्गहो कस्मा चोदितोति? नायं विरोधो । केवलञ्चि तत्थ चोदकेन सगाथकत्तं कत्थचि पुच्छाविसज्जनमत्तञ्च गहेत्वा चोदनामत्तं कतन्ति गहेतब्बं । अञ्जथा सुत्तनिपाते निग्गाथकस्स सुत्तस्सेव अभावतो वेय्याकरणङ्गसङ्गहो न चोदेतब्बो सियाति । सगाथावग्गो गेय्यन्ति योजेतब्बं । “अट्टहि अङ्गेहि असङ्गहितं नाम पटिसम्भिदादी”ति तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं । केचि पन पटिसम्भिदामग्गस्स गेय्यवेय्याकरणङ्गद्वयसङ्गहं वदन्ति । वुत्तज्हेतं पटिसम्भिदामग्गट्टकथायं (पटि० म० अट्ट० १.गन्थारम्भकथा) “नवसु सत्थुसासनङ्गेषु यथासम्भवं गेय्यवेय्याकरणङ्गद्वयसङ्गहितं”न्ति ।

नोसुत्तनामिकाति असुत्तनामिका । “सुद्धिकगाथा नाम वत्थुगाथा”ति तीसु गण्ठपदेसु वुत्तं । तत्थ वत्थुगाथाति —

“कोसलानं पुरा रम्मा, अगमा दक्खिणापथं ।

आकिञ्चञ्जं पत्थयानो, ब्राह्मणो मन्तपारगू”ति ॥ (सु० नि० ९८२) —

आदिना पारायनवग्गस्स निदानं आरोपेन्तेन आयस्मता आनन्दत्थेरेन सङ्गीतिकाले वुत्ता छप्पज्जास च गाथायो,
आनन्दत्थेरेनेव सङ्गीतिकाले नालकसुत्तस्स निदानं आरोपेन्तेन वुत्ता —

“आनन्दजाते त्तिदसगणे पतीते,
सक्कञ्च इन्दं सुचिवसने च देवे ।
दुस्सं गहेत्वा अतिरिव थोमयन्ते,
असितो इसि अदस दिवाविहारे”ति ॥ (सु० नि० ६८४) —

आदिका वीसतिमत्ता गाथायो च वुच्चन्ति । तत्थ “नालकसुत्तस्स वत्थुगाथायो नालकसुत्तसङ्ख्यंयेव गच्छन्ती”ति
अट्टकथायं वुत्तं । वुत्तज्हेतं **सुत्तनिपातट्टकथायं** (सु० नि० अट्ट० २.६८५) —

“परिनिब्बुते पन भगवति सङ्गीतिं करोन्तेन आयस्मता महाकस्सपेन आयस्मा आनन्दो तमेव मोनेय्यपटिपदं
पुट्ठो येन यदा च समादपितो नालको भगवन्तं पुच्छि, तं सब्बं पाकटं कत्वा दस्सेतुकामो ‘आनन्दजाते’तिआदिका
वीसति वत्थुगाथायो वत्त्वा अभसि । तं सब्बम्पि नालकसुत्तन्ति वुच्चती”ति ।

तस्मा नालकसुत्तस्स वत्थुगाथायो नालकसुत्तगहणेनेव सङ्गहिताति पारायनिकवग्गस्स वत्थुगाथायो इध
सुद्धिकगाथाति गहेतब्बं । तत्थेव पनस्स पारायनियवग्गे अजितमाणवकादीनं सोळसन्नं ब्राह्मणानं पुच्छागाथा भगवतो
विसज्जनगाथा च इध सुद्धिकगाथाति एवम्पि वत्तुं युज्जति । तापि हि पाळियं सुत्तनामेन अवत्त्वा “अजितमाणवकपुच्छा
तिस्समेत्तय्यमाणवकपुच्छा”तिआदिना (सु० नि० १०३८-१०४८) आगतत्ता चुण्णियगन्थेहि अमिस्सत्ता च नोसुत्तनामिका
सुद्धिकगाथा नामाति वत्तुं वट्टति ।

इदानि उदानं सरूपतो ववत्थपेन्तो आह “**सोमनस्सजाणमधिकगाथापटिसंयुत्ता**”तिआदि । केनट्टेन (उदा० अट्ट०
गन्थारम्भकथा) पनेतं “**उदानं**”न्ति वुच्चति? उदाननट्टेन । किमिदं उदानं नाम? पीतिवेगसमुट्ठापितो उदाहारो । यथा हि यं
तेलादि मिनितब्बवत्थु मानं गहेतुं न सक्कोति, विस्सन्दित्वा गच्छति, तं “अवसेको”ति वुच्चति, यञ्च जलं तळाकं गहेतुं
न सक्कोति, अज्झोत्थरित्वा गच्छति, तं “महोघो”ति वुच्चति, एवमेव यं पीतिवेगसमुट्ठापितं वितक्कविप्फारं हदयं
सन्धारेतुं न सक्कोति, सो अधिको हुत्वा अन्तो असण्ठहित्वा बहि वचीद्वारेन निक्खन्तो पटिग्गाहकनिरपेक्खो
उदाहारविसेसो “**उदानं**”न्ति वुच्चति । धम्मसंवेगवसेनपि अयमाकारो लब्भतेव । तयिदं कत्थचि गाथाबन्धवसेन कत्थचि
वाक्यवसेन पवत्तं । तथा हि —

“तेन खो पन समयेन भगवा भिक्खू निब्बानपटिसंयुत्ताय धम्मिया कथाय सन्दस्सेति समादपेति समुत्तेजेति
सम्पहंसेति । तेध भिक्खू अट्ठिं कत्वा मनसि कत्वा सब्बं चेतसा समन्नाहरित्वा ओहितसोता धम्मं सुणन्ति । अथ
खो भगवा एतमत्थं विदित्वा तायं वेलायं इमं उदानं उदानेसि ‘अत्थि, भिक्खवे, तदायतनं, यत्थ नेव पथवी न
आपो’”ति (उदा० ७१-७२) —

आदीसु सोमनस्सजाणसमुट्ठितवाक्यवसेन पवत्तं ।

ननु च उदानं नाम पीतिसोमनस्ससमुट्ठापितो धम्मसंवेगसमुट्ठापितो वा धम्मपटिग्गाहकनिरपेक्खो उदाहारो तथा चेव

सब्वत्थ आगतं, इध कस्मा भगवा उदानेन्तो भिक्खू आमन्तेसीति? तेसं भिक्खूनं सञ्जापनत्थं । निब्बानपटिसंयुत्तञ्चि भगवा तेसं भिक्खूनं धम्मं देसेत्वा निब्बानगुणानुस्सरणेन उप्पन्नपीतिसोमनस्सेन उदानं उदानेन्तो “इध निब्बानवज्जो सब्बो सभावधम्मो पच्चयायत्तवुत्तिकोव उपलब्भति, न पच्चयनिरपेक्खो, अयं पन निब्बानधम्मो कथमप्पच्चयो उपलब्भती”ति तेसं भिक्खूनं चेतोपरिवितक्कमञ्जाय तेसं जापेतुकामो “अत्थि, भिक्खवे, तदायतन”न्ति (उदा० ७१)-आदिमाह । न एकन्ततो ते पटिग्गाहके कत्वाति वेदितब्बं ।

“सचे भायथ दुक्खस्स, सचे वो दुक्खमप्पियं ।
माकत्थ पापकं कम्मं, आवि वा यदि वा रहो”ति ॥ (उदा० ४४) —

एवमादिकं पन धम्मसंवेगवसप्पवत्तं उदानन्ति वेदितब्बं ।

“सुखकामानि भूतानि, यो दण्डेन विहिंसति ।
अत्तनो सुखमेसानो, पेच्च सो न लभते सुख”न्ति ॥ (ध० प० १३१; उदा० १३) —

इदम्पि धम्मसंवेगवसप्पवत्तं उदानन्ति वदन्ति । तथा हि एकस्मिं समये सम्बहुला गोपालका अन्तरा च सावत्थिं अन्तरा च जेतवनं अहिं दण्डेहि हनन्ति । तेन च समयेन भगवा सावत्थिं पिण्डाय गच्छन्तो अन्तरामग्गे ते दारके अहिं दण्डेन हनन्ते दिस्वा “कस्मा कुमारका इमं अहिं दण्डेन हनथा”ति पुच्छित्वा “डंसनभयेन भन्ते”ति च वुत्ते “इमे ‘अत्तनो सुखं करिस्सामा’ति इमं पहरन्ता निब्बत्तट्टाने दुक्खं अनुभविस्सन्ति, अहो अविज्जाय निकतिकोसल्ल”न्ति धम्मसंवेगं उप्पादेसि । तेनेव च धम्मसंवेगेन इमं उदानं उदानेसि । एवमेतं कत्थचि गाथाबन्धवसेन कत्थचि वाक्यवसेन कत्थचि सोमनस्सवसेन कत्थचि धम्मसंवेगवसेन पवत्तन्ति वेदितब्बं । तस्मा अट्टकथायं “सोमनस्सजाणमयिकगाथापटिसंयुत्तानी”ति यं उदानलक्खणं वुत्तं, तं येभुय्यवसेन वुत्तन्ति गहेतब्बं । येभुय्येन हि उदानं गाथाबन्धवसेन भासितं पीतिसोमनस्ससमुट्ठापितञ्च ।

तयिदं सब्बञ्जुबुद्धभासितं पच्चेकबुद्धभासितं सावकभासितन्ति तिविधं होति । तत्थ पच्चेकबुद्धभासितं —

“सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं,
अविहेठयं अञ्जतरम्पि तेस”न्ति ॥ —

आदिना खग्गविसाणसुत्ते (सु० नि० ३५) आगतमेव । सावकभासितानिपि —

“सब्बो रागो पहीनो मे, सब्बो दोसो समूहतो ।
सब्बो मे विहतो मोहो, सीतिभूतोस्मि निब्बुतो”ति ॥ —

आदिना थेरगाथासु (थेरगा० ७९),

“कायेन संवुता आसिं, वाचाय उद चेतसा ।
समूलं तण्हमब्भुय्ह, सीतिभूताम्हि निब्बुता”ति ॥ —

थेरिगाथासु (थेरीगा० १५) च आगतानि । अञ्जानिपि सक्कादीहि देवेहि भासितानि “अहो दानं परमदानं कस्सपे सुपतिट्ठितं”न्तिआदीनि (उदा० २७), सोणदण्डब्राह्मणादीहि मनुस्सेहि च भासितानि “नमो तस्स भगवतो”तिआदीनि (दी० नि० २.३७१; म० नि० १.२९०) तिस्सो सङ्गीतियो आरुळ्हानि उदानानि सन्ति एव, न तानि इध अधिप्पेतानि । यानि पन सम्मासम्बुद्धेन सामं आहच्चभासितानि जिनवचनभूतानि, तानेव च धम्मसङ्गाहकेहि “उदान”न्ति सङ्गीतं । एतानियेव च सन्धाय भगवतो परियत्तिधम्मं नवविधा विभजित्वा उद्दिसन्तेन उदानन्ति वुत्तं ।

या पन “अनेकजातिसंसार”न्तिआदिगाथा भगवता बोधिया मूले उदानवसेन पवत्तिता अनेकसतसहस्सानं सम्मासम्बुद्धानं उदानभूता च, ता अपरभागे धम्मभण्डागारिकस्स भगवता देसितत्ता धम्मसङ्गाहकेहि उदानपाळियं सङ्गहं अनारोपेत्वा धम्मपदे सङ्गहिता । यच्च “अञ्जासि वत भो कोण्डञ्जो”ति उदानवचनं दससहस्सिलोकधातुया देवमनुस्सानं पवेदनसमत्थनिग्घोसविप्फारं भगवता भासितं, तदपि पठमबोधियं सब्बेसं एव भिक्खूनं सम्मापटिपत्तिपच्चवेक्खणहेतुकं “आराधयिंसु वत मं भिक्खू एकं समयं”न्तिआदिवचनं (म० नि० १.२२५) विय धम्मचक्कप्पवत्तनसुत्तदेसनापरियोसाने अत्तना अधिगतधम्मकेदेसस्स यथादेसितस्स अरियमग्गस्स सावकेसु सब्बपठमं थेरेन अधिगतत्ता अत्तनो परिस्समस्स सफलभावपच्चवेक्खणहेतुकं पीतिसोमनस्सजनितं उदाहारमत्तां, न “यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा”तिआदिवचनं (महाव० १-३; उदा० १-३) विय पवत्तिया निवत्तिया वा पकासनन्ति न धम्मसङ्गाहकेहि उदानपाळियं सङ्गीतन्ति दट्टब्बं ।

उदानपाळियञ्च बोधिवग्गादीसु अट्टसु वग्गोसु दस दस कत्वा असीतियेव सुत्तन्ता सङ्गीता, ततोयेव च **उदानट्टकथायं** (उदा० अट्ट० गन्थारम्भकथा) **आचरियधम्मपालत्थेरेन** वुत्तं —

“असीति एव सुत्तन्ता, वग्गा अट्ट समासतो ।
गाथा च पञ्चनवुत्ति, उदानस्स पकासिता ॥

“अट्टूननवमत्ता च, भाणवारा पमाणतो ।
एकाधिका तथासीति, उदानस्सानुसन्धयो ॥

“एकवीससहस्सानि, सतमेव विचक्खणो ।
पदानेतानुदानस्स, गणितानि विनिद्विसे ॥ —

गाथापादतो पन —

“अट्टसहस्समत्तानि, चत्तारेव सतानि च ।
पदानेतानुदानस्स, तेवीसति च निद्विसे ॥

“अक्खरानं सहस्सानि, सट्ठि सत्त सतानि च ।
तीणि द्वासीति च तथा, उदानस्स पवेदिता”ति ॥

इध पन “द्वासीति सुत्तन्ता”ति वुत्तं, तं न समेति, तस्मा “असीति सुत्तन्ता”ति पाठेन भवितब्बं ।

वुत्तञ्हेतं भगवता — “वुत्तमरहताति मे सुतं । एकधम्मं, भिक्खवे, पजहथ, अहं वो पाटिभोगो अनागामिताय । कतमं

एकधम्मं? लोभं, भिक्खवे, एकधम्मं पजहथ, अहं वो पाटिभोगो अनागामिताया”ति एवमादिना एककदुकतिकचतुक्कवसेन इतिवुत्तकपाळियं (इतिवु० १) सङ्गहमारोपितानि द्वादसुत्तरसतसुत्तन्तानि **इतिवुत्तकं** नामाति दस्सेन्तो आह “**वुत्तञ्जेत**”न्तिआदि । **दसुत्तरसतसुत्तन्ता**ति एत्थापि “द्वादसुत्तरसतसुत्तन्ता”ति पाठेन भवितब्बं । तथा हि एककनिपाते ताव सत्तवीसति सुत्तानि, दुकनिपाते द्वावीसति, तिकनिपाते पञ्जास, चतुक्कनिपाते तेरसाति द्वादसुत्तरसतसुत्तन्तानेव इतिवुत्तकपाळियं आगतानि । ततोयेव च पाळियं —

“लोभो दोसो च मोहो च,
कोधो मक्खेन पञ्चमं ।
मानो सब्बं पुन मानो,
लोभो दोसेन तेरस ॥

“मोहो कोधो पुन मक्खो,
नीवरणा तण्हाय पञ्चमं ।
द्वे सेक्खभेदा सामग्गी,
पदुट्टनिरयेन तेरस ॥

“पसन्ना एकमाभायि, पुगलं अतीतेन पञ्चमं ।
एवञ्चे ओपधिकं पुञ्जं, सत्तवीस पकासिता”ति ॥ —

एवमादिना उद्दानगाथाहि द्वादसुत्तरसतसुत्तानि गणेत्वा दस्सितानि । तेनेव च **अट्टकथायम्पि** (इतिवु० अट्ट० गन्थारम्भकथा)

—

“सुत्ततो एककनिपाते ताव सत्तवीसति सुत्तानि, दुकनिपाते द्वावीसति, तिकनिपाते पञ्जास, चतुक्कनिपाते तेरसाति द्वादसाधिकसतसुत्तसङ्गह”न्ति —

वुत्तं । कामञ्चेत्थ अप्पकं ऊनमधिकं वा गणनूपगं न होतीति कत्वा “द्वासीति खन्धकवत्तानी”ति वत्तब्बे “असीति खन्धकवत्तानी”ति वुत्तवचनं विय “द्वादसुत्तरसतसुत्तन्ता”ति वत्तब्बे “दसुत्तरसतसुत्तन्ता”ति वुत्तन्तिपि सक्का वत्तुं, तथापि ईदिसे ठाने पमाणं दस्सेन्तेन याथावतोव नियमेत्वा दस्सेतब्बन्ति “द्वादसुत्तरसतसुत्तन्ता” इच्चेव पाठेन भवितब्बं ।

जातं भूतं पुरावुत्थं भगवतो पुब्बचरितं कायति कथेति पकासेतीति **जातकं** ।

“चत्तारोमे, भिक्खवे, अच्छरिया अब्भुता धम्मा आनन्दे । कतमे चत्तारो? सचे, भिक्खवे, भिक्खुपरिसा आनन्दं दस्सनाय उपसङ्कमति, दस्सनेनपि सा अत्तमना होति । तत्थ चे आनन्दो धम्मं भासति, भासितेनपि सा अत्तमना होति, अतित्ताव, भिक्खवे, भिक्खुपरिसा होति, अथ आनन्दो तुण्ही भवति । सचे भिक्खुनीपरिसा...पे०... उपासकपरिसा...पे०... उपासिका परिसा आनन्दं दस्सनाय उपसङ्कमति, दस्सनेनपि सा अत्तमना होति । तत्थ चे आनन्दो धम्मं भासति, भासितेनपि सा अत्तमना होति, अतित्ताव, भिक्खवे, उपासिकापरिसा होति, अथ आनन्दो तुण्ही भवति । इमे खो, भिक्खवे, चत्तारो अच्छरिया अब्भुता धम्मा आनन्दे”ति (अ० नि० ४.१२९) एवमादिनयप्पवत्ता सब्बेपि अच्छरियअब्भुतधम्मपटिसंयुत्ता

सुत्तन्ता अब्भुतधम्मं नामाति दस्सेन्तो आह “चत्तारोमे, भिक्खवे”तिआदि ।

चूळवेदल्लादीसु (म० नि० १.४६० आदयो) विसाखेन नाम उपासकेन पुट्टाय धम्मदिन्नाय नाम भिक्खुनिया भासितं सुत्तं चूळवेदल्लन्ति वेदितब्बं । महावेदल्लं (म० नि० १.४४९ आदयो) पन महाकोट्टिकत्थेरेन पुच्छितेन आयस्मता सारिपुत्तत्थेरेन भासितं । सम्मादिट्टिसुत्तम्पि (म० नि० १.८९ आदयो) भिक्खूहि पुट्टेन तेनेवायस्मता सारिपुत्तत्थेरेन भासितं । एतानि मज्झिमनिकायपरियापन्नानि । सक्कपज्जं (दी० नि० २.३४४ आदयो) पन सक्केन पुट्टो भगवा अभासि, तज्ज दीघनिकायपरियापन्नन्ति वेदितब्बं । महापुण्णमसुत्तम्पि (म० नि० ३.८५ आदयो) तदहुपोसथे पन्नरसे पुण्णमाय रत्तिया अज्जतरेन भिक्खुना पुट्टेन भगवता भासितं, तं पन मज्झिमनिकायपरियापन्नन्ति वेदितब्बं । वेदन्ति जाणं । तुट्टिन्ति यथाभासितधम्मदेसनं विदित्वा “साधु अय्ये, साधावुसो”तिआदिना अब्भनुमोदनवसप्पवत्तं पीतिसोमनस्सं । लद्धा लद्धाति लभित्वा लभित्वा, पुनप्पुनं लभित्वाति वुत्तं होति ।

एवं अङ्गवसेन सकलम्पि बुद्धवचनं विभजित्वा इदानि धम्मक्खन्धवसेन विभजित्वा कथेतुकामो आह “कथं धम्मक्खन्धवसेना”तिआदि । तत्थ धम्मक्खन्धवसेनाति धम्मरासिवसेन । द्वासीति सहस्सानि बुद्धतो गण्हिं, द्वे सहस्सानि भिक्खुतो गण्हन्ति सम्बन्धो । तत्थ बुद्धतो गण्हन्ति सम्मासम्बुद्धतो उग्गण्हिं, द्वेसहस्साधिकानि असीति धम्मक्खन्धसहस्सानि सत्थु सन्निका अधिगण्हन्ति अत्थो । द्वे सहस्सानि भिक्खुतोति द्वे धम्मक्खन्धसहस्सानि भिक्खुतो उग्गण्हिं, धम्मसेनापतिआदीनं भिक्खूनं सन्निका अधिगण्हिं । सारिपुत्तत्थेरादीहि भासितानं सम्मादिट्टिसुत्तन्तादीनं वसेन हि “द्वे सहस्सानि भिक्खुतो”ति वुत्तं । चतुरासीति सहस्सानीति तदुभयं समोधानेत्वा चतुसहस्साधिकानि असीति सहस्सानि । ये मे धम्मा पवत्तिनोति ये धम्मा मम पवत्तिनो पवत्तमाना पगुणा वाचुग्गता जिह्वग्गे परिवत्तन्ति, ते धम्मा चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानीति वुत्तं होति । केचि पन “ये इमे”ति पदच्छेदं कत्वा “ये इमे धम्मा बुद्धस्स भगवतो भिक्खूनञ्च पवत्तिनो, तेहि पवत्तिता, तेस्वाहं द्वासीति सहस्सानि बुद्धतो गण्हिं, द्वे सहस्सानि भिक्खुतोति एवं चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानी”ति एवमेत्थ सम्बन्धं वदन्ति ।

एत्थ च सुभसुत्तं (दी० नि० १.४४४ आदयो) गोपकमोग्गल्लानसुत्तञ्च (म० नि० ३.७९ आदयो) परिनिब्बुते भगवति आनन्दत्थेरेन वुत्तत्ता चतुरासीतिधम्मक्खन्धसहस्सेसु अन्तोगधं होति, न होतीति? तत्थ पटिसम्भिदागण्ठपदे ताव इदं वुत्तं “सयं वुत्तधम्मक्खन्धानं भिक्खुतो गहितेयेव सङ्गहेत्वा एवमाहाति दट्टब्ब”न्ति । भगवता पन दिन्ननये ठत्वा भासितत्ता सयं वुत्तधम्मक्खन्धानम्पि “बुद्धतो गण्हि”न्ति एत्थ सङ्गहं कत्वा वुत्तन्ति एवमेत्थ वत्तुं युत्तरं विय दिस्सति । भगवतायेव हि दिन्ननये ठत्वा सावका धम्मं देसेन्ति । तेनेव हि ततियसङ्गीतियञ्च मोग्गलिपुत्ततिस्सत्थेरेन भासितम्पि कथावत्थुप्पकरणं बुद्धभासितं नाम जातं, ततोयेव च अत्तना भासितम्पि सुभसुत्तादि सङ्गीतिं आरोपेन्तेन आयस्मता आनन्दत्थेरेन “एवं मे सुत”न्ति वुत्तं ।

एवं परिदीपितधम्मक्खन्धवसेनाति गोपकमोग्गल्लानेन ब्राह्मणेन “त्वं बहुस्सुतोति बुद्धसासने पाकटो, कित्तका धम्मा ते सत्थारा भासिता, तथा धारिता”ति पुच्छिते तस्स पटिवचनं देन्तेन आयस्मता आनन्दत्थेरेन एवं “द्वासीति बुद्धतो गण्हि”न्तिआदिना परिदीपितधम्मक्खन्धानं वसेन । एकानुसन्धिकं सुत्तं सतिपट्टानादि । सतिपट्टानसुत्तञ्चि “एकायनो अयं, भिक्खवे, मग्गो सत्तानं विसुद्धिया”तिआदिना (दी० नि० २.३७३) चत्तारो सतिपट्टाने आरभित्वा तेसंयेव विभागदस्सनवसेन पवत्तत्ता “एकानुसन्धिक”न्ति वुच्चति । अनेकानुसन्धिकन्ति नानानुसन्धिकं परिनिब्बानसुत्तादि । परिनिब्बानसुत्तञ्चि नानाठानेसु नानाधम्मदेसनानं वसेन पवत्तत्ता “अनेकानुसन्धिक”न्ति वुच्चति । गाथाबन्धेसु

पञ्चपुच्छन्ति —

“कति छिन्दे कति जहे, कति चुत्तरि भावये ।

कति सङ्गातिगो भिक्खु, ‘ओघतिण्णो’ति वुच्चती’ति ॥ (सं० नि० १.५) —

एवमादिनयप्पवत्तं पञ्चपुच्छनं एको धम्मक्खन्धोति अत्थो ।

“पञ्च छिन्दे पञ्च जहे, पञ्च चुत्तरि भावये ।

पञ्च सङ्गातिगो भिक्खु, ‘ओघतिण्णो’ति वुच्चती’ति ॥ (सं० नि० १.५) —

एवमादिनयप्पवत्तं विसज्जनन्ति वेदितब्बं । **तिकदुकभाजनं** निक्खेपकण्डअट्टकथाकण्डवसेन वेदितब्बं । तस्मा “कुसला धम्मा, अकुसला धम्मा, अब्याकता धम्मा, सुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता धम्मा, दुक्खाय वेदनाय सम्पयुत्ता धम्मा, अदुक्खमसुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता धम्मा”ति एवमादीसु तिकेसु कुसलत्तिकस्स विभजनवसेन यं वुत्तं निक्खेपकण्डे (ध० स० १८५-१८७) —

“कतमे धम्मा कुसला? तीणि कुसलमूलानि अलोभो अदोसो अमोहो, तंसम्पयुत्तो वेदनाक्खन्धो सञ्जाक्खन्धो सङ्खारक्खन्धो विञ्जाणक्खन्धो, तंसमुट्ठानं कायकम्मं वचीकम्मं मनोकम्मं । इमे धम्मा कुसला ।

“कतमे धम्मा अकुसला? तीणि अकुसलमूलानि लोभो दोसो मोहो, तदेकट्ठा च किलेसा, तंसम्पयुत्तो वेदनाक्खन्धो...पे०... मनोकम्मं । इमे धम्मा अकुसला ।

“कतमे धम्मा अब्याकता? कुसलाकुसलानं धम्मानं विपाका कामावचरा रूपावचरा अरूपावचरा अपरियापन्ना वेदनाक्खन्धो ...पे०... विञ्जाणक्खन्धो, ये च धम्मा किरिया नेव कुसला नाकुसला न च कम्मविपाका सब्बञ्च रूपं असङ्घता च धातु । इमे धम्मा अब्याकता”ति —

अयमेको धम्मक्खन्धो । एवं सेसत्तिकानम्पि एकेकस्स तिकस्स विभजनं एकेको धम्मक्खन्धोति वेदितब्बं ।

तथा “हेतू धम्मा”ति एवमादिकेसु दुकेसु एकेकस्स दुकस्स विभजनवसेन यं वुत्तं —

“कतमे धम्मा हेतू? तयो कुसला हेतू, तयो अकुसला हेतू, तयो अब्याकता हेतू”ति (ध० स० १०५९) —

आदि, तत्थापि एकेकस्स दुकस्स विभजनं एकेको धम्मक्खन्धो । पुन अट्टकथाकण्डे (ध० स० १३८४-१३८६) —

“कतमे धम्मा कुसला? चतूसु भूमीसु कुसलं । इमे धम्मा कुसला । कतमे धम्मा अकुसला? द्वादस अकुसलचित्तुप्पादा । इमे धम्मा अकुसला । कतमे धम्मा अब्याकता? चतूसु भूमीसु विपाको तीसु भूमीसु किरियाव्याकतं रूपञ्च निब्बानञ्च । इमे धम्मा अब्याकता”ति —

एवमादिना कुसलत्तिकादिविभजनवसेन पवत्तेसु तिकभाजनेसु एकेकस्स तिकस्स भाजनं एकेको धम्मक्खन्धो । तथा —

“कतमे धम्मा हेतू? तयो कुसला हेतू, तयो अकुसला हेतू, तयो अब्याकता हेतू”ति (ध० स० १४४१) —

आदिनयप्पवत्तेसु दुकभाजनेसु एकमेकं दुकभाजनं एकेको धम्मक्खन्धोति एवमेत्थ तिकदुकभाजनवसेन धम्मक्खन्धविभागो वेदितब्बो ।

एकमेकञ्च चित्तवारभाजनन्ति एत्थ पन —

“यस्मिं समये कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति सोमनस्ससहगतं जाणसम्पयुत्तं रूपारम्मणं वा...पे०... तस्मिं समये फस्सो होति...पे०... अविक्खेपो होती”ति (ध० स० १) —

एवमादिनयप्पवत्ते चित्तुप्पादकण्डे एकमेकं चित्तवारभाजनं एकेको धम्मक्खन्धोति गहेतब्बं । **एको धम्मक्खन्धोति** एत्थ “एकेकतिकदुकभाजनं एकमेकं चित्तवारभाजनं”न्ति वुत्तत्ता एकेको धम्मक्खन्धोति अत्थो वेदितब्बो । “एकेको”ति अवुत्तेपि हि अयमत्थो अत्थतो विज्जायमानोव होतीति “एको धम्मक्खन्धो”ति वुत्तं । **अत्थि वत्थूति** आदीसु **वत्थु** नाम सुदिन्नकण्डादि । **मातिकाति** “यो पन भिक्खु भिक्खूनं सिक्खासाजीवसमापन्नो”ति आदिना (पारा० ४४) तस्मिं तस्मिं अज्झाचारे पञ्चत्तसिक्खापदं । **पदभाजनीयन्ति** तस्स तस्स सिक्खापदस्स “यो पनाति यो यादिसो”ति आदिनयप्पवत्तं (पारा० ४५) विभजनं । **अन्तरापत्तीति** “पटिलातं उक्खिपति, आपत्ति दुक्कटस्सा”ति (पाचि० ३५५) एवमादिना सिक्खापदन्तरेसु पञ्चत्ता आपत्ति । **अनापत्तीति** “अनापत्ति अजानन्तस्स असादियन्तस्स उम्मत्तकस्स खित्तचित्तस्स वेदनाट्टस्स आदिकम्मिकस्सा”ति आदिनयप्पवत्तो **क्खेदोति** “दसाहातिक्कन्ते अतिक्कन्तसञ्जी निस्सगियं पाचित्तियं, दसाहातिक्कन्ते वेमतिको निस्सगियं पाचित्तियं, दसाहातिक्कन्ते अनतिक्कन्तसञ्जी निस्सगियं पाचित्तियं”न्ति (पारा० ४६८) एवमादिनयप्पवत्तो तिकपाचित्तियतिकदुककटादिभेदो तिकपरिच्छेदो ।

इदानि **एवमेतं अभेदतो रसवसेन एकविधन्ति** आदिना “अयं धम्मो, अयं विनयो...पे०... इमानि चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानी”ति बुद्धवचनं धम्मविनयादिभेदेन ववत्थपेत्वा सङ्गायन्तेन महाकस्सपपमुखेन वसीगणेन अनेकच्छरियपातुभावपटिमण्डिताय सङ्गीतिया इमस्स पिटकस्स विनयभावो मज्झिमबुद्धवचनादिभावो च ववत्थापितोति दस्सेति । न केवलं इममेविमस्स यथावुत्तप्पभेदं ववत्थपेत्वा सङ्गीतं, अथ खो अज्जम्पीति दस्सेन्तो आह “**न केवलञ्च इममेवा**”ति आदि । तत्थ **उद्धानसङ्गहो** पठमपाराजिकादीसु आगतानं विनीतवत्थुआदीनं सङ्घेपतो सङ्गहदस्सनवसेन धम्मसङ्गाहकेहि कथिता —

“मक्कटी वज्जिपुत्ता च, गिही नग्गो च तित्थिया ।
दारिकुप्पलवण्णा च, ब्यज्जनेहिपरे दुवे”ति ॥ (पारा० ६६) —

आदिका गाथायो । सीलक्खन्धवग्गमूलपरियायवग्गादिवसेन सङ्गहो **वग्गसङ्गहो** । उत्तरिमनुस्सधम्मपेय्यालनीलचक्कपेय्यालादिववत्थापनवसेन **पेय्यालसङ्गहो** । अङ्गुत्तरनिकायादीसु **एककनिपातादिसङ्गहो** । संयुत्तनिकाये देवतासंयुत्तादिवसेन **संयुत्तसङ्गहो** । मज्झिमनिकायादीसु मूलपण्णासकादिवसेन **पण्णासकसङ्गहो** ।

अस्स बुद्धवचनस्स सङ्गीतिपरियोसाने साधुकारं ददमाना वियाति सम्बन्धो । **सङ्गम्पीति** उद्धं उद्धं गच्छन्ती सुट्ठु

कम्पि । सम्पकम्पीति उद्धं अधो च गच्छन्ती सम्पकम्पि । सम्पवेधीति चतूसु दिसासु गच्छन्ती सुदु पवेधि । अच्छरं पहरितुं युत्तानि अच्छरियानि, पुप्फवस्सचेलुक्खेपादीनि । या पठममहासङ्गीति धम्मसङ्गाहकेहि महाकस्सपादीहि पञ्चहि सतेहि येन कता सङ्गीता, तेन पञ्चसतानि एतिस्सा अत्थीति “पञ्चसता”ति च, थेरेहेव कतत्ता थेरा महाकस्सपादयो एतिस्सा अत्थीति “थेरिका”ति च लोके वुच्चति, अयं पठममहासङ्गीति नामाति सम्बन्धो ।

एवं पठममहासङ्गीतिं दस्सेत्वा यदत्थं सा इध निदस्सिता, तं निगमनवसेन दस्सेन्तो “इमिस्सा”ति आदिमाह । आयस्मता उपालित्थेरेन वुत्तन्ति “तेन समयेना”ति आदि वक्खमानं सब्बं निदानवचनं वुत्तं । किमत्थं पनेत्थ धम्मविनयसङ्गहे कथियमाने निदानवचनं वुत्तं, ननु च भगवता भासितवचनस्सेव सङ्गहो कातब्बोति? वुच्चते — देसनाय ठिति असम्मोससद्दएय्यभावसम्पादनत्थं । कालदेसदेसकपरिसापदेसेहि उपनिबन्धित्वा ठपिता हि देसना चिरट्टितिका होति असम्मोसधम्मा सद्देय्या च, देसकालकत्तुहेतुनिमित्तेहि उपनिबन्धो विय वोहारविनिच्छयो । तेनेव च आयस्मता महाकस्सपेन “पठमपाराजिकं आवुसो, उपालि, कत्थ पञ्चत्त”न्ति आदिना देसादिपुच्छासु कतासु तासं विसज्जनं करोन्तेन आयस्मता उपालित्थेरेन “तेन समयेना”ति आदिना पठमपाराजिकस्स निदानं भासितं ।

अपिच सासनसम्पत्तिपकासनत्थं निदानवचनं । जाणकरुणापरिग्गहितसब्बकिरियस्स हि भगवतो नत्थि निरत्थका पटिपत्ति अत्तहितत्था वा, तस्मा परेसंयेवत्थाय पवत्तसब्बकिरियस्स सम्मासम्बुद्धस्स सकलम्पि कायवचीमनोकम्मं यथापवत्तं वुच्चमानं दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं सत्तानं अनुसासनट्टेन सासनं, न कब्बरचना । तयिदं सत्थुरचितं कालदेसदेसकपरिसापदेसेहि सद्दिं तत्थ तत्थ निदानवचनेहि यथारहं पकासीयति ।

अपिच सत्थुनो पमाणभावप्पकासनेन सासनस्स पमाणभावदस्सनत्थं निदानवचनं, तच्चस्स पमाणभावदस्सनं “बुद्धो भगवा”ति इमिना पदद्वयेन विभावितन्ति वेदितब्बं । बुद्धोति हि इमिना तथागतस्स अनञ्जसाधारणसुपरिसुद्धजाणादिगुणविसेसयोगपरिदीपनेन, भगवाति च इमिना रागदोसमोहादिसब्बकिलेसमलदुच्चरितादिदोसप्पहानदीपनेन, ततो एव च सब्बसत्तुत्तमभावदीपनेन अयमत्थो सब्बथा पकासितो होतीति इदमेत्थ निदानवचनप्पयोजनस्स मुखमत्तनिदस्सनं ।

तत्रायं आचरियपरम्पराति तस्मिं जम्बुदीपे अयं आचरियानं परम्परा पवेणी पटिपाटि । उपालि दासकोति आदीसु उपालित्थेरो पाकटोयेव, दासकत्थेरादयो पन एवं वेदितब्बा । वेसालियं किर एको दासको नाम ब्राह्मणमाणवो तिण्णं अन्तेवासिकसतानं जेट्टन्तेवासिको हुत्वा आचरियस्स सन्तिके सिप्यं उग्गणहन्तो द्वादसवस्सिकोयेव तिण्णं वेदानं पारगू अहोसि । सो एकदिवसं अन्तेवासिकपरिवुतो धम्मविनयं सङ्गायित्वा वालिकारामे निवसन्तं आयस्मन्तं उपालित्थेरं उपसङ्कमित्वा अत्तनो वेदेषु सब्बानि गण्ठिट्ठानानि थेरं पुच्छि । थेरोपि सब्बं ब्याकरित्वा सयम्पि एकं पञ्हं पुच्छन्तो नामं सन्धाय इमं पञ्हं पुच्छि “एकधम्मो खो, माणव, सब्बेषु धम्मेसु अनुपतति, सब्बेपि, माणव, धम्मा एकधम्मस्मिं ओसरन्ति, कतमो नु खो सो, माणवक, धम्मो”ति । सोपि खो माणवो पञ्हस्स अत्थं अजानन्तो “किमिदं भो पब्बजिता”ति आह । बुद्धमन्तोयं माणवाति । सक्का पनायं भो मय्हम्पि दातुन्ति । सक्का, माणव, अम्हेहि गहितपब्बज्जं गणहन्तस्स दातुन्ति । “साधु खो भो पब्बजिता”ति माणवो सम्पटिच्छित्वा अत्तनो मातरं पितरं आचरियञ्च अनुजानापेत्वा तीहि अन्तेवासिकसतेहि सद्दिं थेरस्स सन्तिके पब्बजित्वा परिपुण्णवीसतिवस्सो उपसम्पदं लभित्वा अरहत्तं पापुणि । थेरो तं धुरं कत्वा खीणासवसहस्सस्स पिटकत्तयं वार्चेसि ।

सोणको पन दासकत्थेरस्स सद्दिविहारिको । सो किर कासीसु एकस्स वाणिजकस्स पुत्तो हुत्वा पञ्चदसवस्सुद्देसिको

एकं समयं मातापितृहि सद्धिं वाणिज्जाय गिरिब्बजं गतो । ततो पञ्चपञ्जासदारकेहि सद्धिं वेळुवनं गन्त्वा तत्थ दासकत्थेरं सपरिसं दिस्वा अतिविय पसन्नो पब्बज्जं याचित्वा थेरेन मातापितरो अनुजानापेत्वा “पब्बजाही”ति वुत्तो मातापितुसन्निकं गन्त्वा तमत्यं आरोचेत्वा तेसु अनिच्छन्तेसु छिन्नभत्तो हुत्वा मातापितरो अनुजानापेत्वा पञ्चपञ्जासाय दारकेहि सद्धिं थेरस्स सन्निके पब्बजित्वा लद्धूपसम्पदो अरहत्तं पापुणि । तं थेरो सकलं बुद्धवचनं उग्गणहापेसि । सोपि गणपामोक्खो हुत्वा बहूनं धम्मविनयं वाचेसि ।

सिग्गवत्थेरो पन सोणकत्थेरस्स सद्धिविहारिको अहोसि । सो किर पाटलिपुत्ते सिग्गवो नाम अमच्चपुत्तो हुत्वा तिण्णं उत्तूनं अनुच्छविकेसु तीसु पासादेसु सम्पत्तिं अनुभवमानो एकदिवसं अत्तनो सहायेन चण्डवज्जिना सेट्टिपुत्तेन सद्धिं सपरिवारो कुक्कुटारामं गन्त्वा तत्थ सोणकत्थेरं निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा निसिन्नं दिस्वा वन्दित्वा अत्तना सद्धिं अनालपन्तं जत्वा गन्त्वा तं कारणं भिक्खुसङ्घं पुच्छित्वा भिक्खूहि “समापत्तिं समापन्ना नालपन्ती”ति वुत्तो “कथं, भन्ते, समापत्तितो वुट्टहन्ती”ति पुन पुच्छित्वा तेहि च भिक्खूहि “सत्थुनो चेव सङ्घस्स च पक्कोसनाय यथापरिच्छिन्नकालतो आयुसङ्घया च वुट्टहन्ती”ति वत्वा तस्स सपरिवारस्स उपनिस्सयं दिस्वा सङ्घस्स वचनेन निरोधा वुट्टापितं सोणकत्थेरं दिस्वा “कस्मा, भन्ते, मया सद्धिं नालपित्था”ति पुच्छित्वा थेरेन “भुज्जितब्बकं कुमार भुज्जिम्हा”ति वुत्ते “सक्का नु खो, भन्ते, अम्हेहिपि तं भोजेतु”न्ति पुच्छित्वा “सक्का, कुमार, अम्हादिसे कत्वा भोजेतु”न्ति वुत्ते तमत्यं मातापितूनं आरोचेत्वा तेहि अनुज्जातो अत्तनो सहायेन चण्डवज्जिना तेहि च पञ्चहि पुरिससतेहि सद्धिं सोणकत्थेरस्स सन्निके पब्बजित्वा उपसम्पन्नो अहोसि । तत्थ सिग्गवो च चण्डवज्जी च द्वे उपज्झायस्सेव सन्निके धम्मविनयं परियापुणित्वा अपरभागे छळभिज्जा अहेसुं ।

तिस्सस्स पन **मोग्गलिपुत्तस्स** अनुपुब्बकथा परतो आवि भविस्सति । **विजिताविनोति** विजितसब्बकिलेसपटिपक्खत्ता विजितवन्तो । **परम्परायाति** पटिपाटिया, अनुक्कमेनाति वुत्तं होति । **जम्बुसिरिद्धयेति** जम्बुसदिसनामे, जम्बुनामकेति वुत्तं होति । महन्तेन हि जम्बुरुक्खेन अभिलक्खितत्ता दीपोपि “जम्बू”ति वुच्चति । **अच्छिज्जमानं** अविनस्समानं कत्वा ।

विनयवंसन्ति आदीहि तीहि विनयपाळियेव कथिता परियायवचनत्ता । **पकतञ्जुतन्ति** वेय्यत्तियं, पट्टुभावन्ति वुत्तं होति । **धुरग्गाहो अहोसीति** पधानग्गाही अहोसि, सब्बेसं पामोक्खो हुत्वा गणहीति वुत्तं होति । भिक्खूनं समुदायो समूहो **भिक्खुसमुदायो**, समणगणोति अत्थो ।

इति समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय सारत्थदीपिनयं

पठममहासङ्गीतिकथावण्णना समत्ता ।

दुतियसङ्गीतिकथावण्णना

“यदा निब्बायिसू”ति सम्बन्धो । **जोतयित्वा च सब्बधीति** तमेव सद्धम्मं सब्बत्थ पकासयित्वा । “जुतिमन्तो”ति वत्तब्बे गाथाबन्धवसेन “**जुतीमन्तो**”ति वुत्तं, पञ्जाजोतिसम्पन्नाति अत्थो, तेजवन्तोति वा, महानुभावाति वुत्तं होति । **निब्बायिसूति** अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायिसु । पहीनसब्बकिलेसत्ता नत्थि एतेसं कत्थचि आलयो तण्हाति **अनालया**, वीतरागाति वुत्तं होति ।

वस्ससतपरिनिब्बुते भगवतीति वस्ससतं परिनिब्बुतस्स अस्साति वस्ससतपरिनिब्बुतो, भगवा, तस्मिं परिनिब्बानतो वस्ससते अतिक्कन्तेति वुत्तं होति । **वेसालिका**ति वेसालीनिवासिनो । **वज्जिपुत्तका**ति वज्जिरट्ठे वेसालियं कुलानं पुत्ता । **कप्पति सिङ्गीलोककप्पो**ति सिङ्गेन लोणं परिहरित्वा परिहरित्वा अलोणकपिण्डपातेन सद्धिं भुज्जितुं कप्पति, न सन्निधिं करोतीति अधिप्पायो । **कप्पति द्वङ्गुलकप्पो**ति द्वङ्गुलं अतिक्कन्ताय छायाय विकाले भोजनं भुज्जितुं कप्पतीति अत्थो । **कप्पति गामन्तरकप्पो**ति “गामन्तरं गमिस्सामी”ति पवारितेन अनतिरित्तभोजनं भुज्जितुं कप्पतीति अत्थो । **कप्पति आवासकप्पो**ति एकसीमायं नानासेनासनेसु विसुं विसुं उपोसथादीनि सङ्गकम्मनि कातुं वट्टतीति अत्थो । **कप्पति अनुमतिकप्पो**ति “अनागतानं आगतकाले अनुमतिं गहेस्सामी”ति तेसु अनागतेसुयेव वग्गेन सङ्गेन कम्मं कत्वा पच्छा अनुमतिं गहेतुं कप्पति, वग्गकम्मं न होतीति अधिप्पायो । **कप्पति आचिण्णकप्पो**ति आचिरियुपज्जायेहि आचिण्णो कप्पतीति अत्थो । सो पन एकच्चो कप्पति धम्मिको, एकच्चो न कप्पति अधम्मिकोति वेदितब्बो । **कप्पति अमथितकप्पो**ति यं खीरं खीरभावं विजहितं दधिभावं असम्पत्तं, तं भुत्ताविना पवारितेन अनतिरित्तं भुज्जितुं कप्पतीति अत्थो । **कप्पति जलोगिं पातुन्ति** एत्थ **जलोगी**ति तरुणसुरा । यं मज्जसम्भारं एकतो कतं मज्जभावमसम्पत्तं, तं पातुं वट्टतीति अधिप्पायो । **जातरूपरजतन्ति** सरसतो विकारं अनापज्जित्वा सब्बदा जातं रूपमेव होतीति जातं रूपमेतस्साति जातरूपं, सुवण्णं । धवलसभावताय राजतीति रजतं, रूपियं । **सुसुनागपुत्तो**ति सुसुनागस्स पुत्तो ।

काकण्डकपुत्तोति काकण्डकब्राह्मणस्स पुत्तो । **वज्जीसू**ति जनपदवचनत्ता बहुवचनं कतं । एकोपि हि जनपदो रुळ्हीसद्धत्ता बहुवचनेन वुच्चति । **येन वेसाली, तदवसरि**ति येन दिसाभागेन वेसाली अवसरितब्बा, यस्मिं वा पदेसे वेसाली, तदवसरि, तं पत्तोति अत्थो । **महावने कूटागारसालायन्ति** एत्थ **महावनं** नाम सयंजातमरोपिमं सपरिच्छेदं महन्तं वनं । कपिलवत्थुसामन्ता पन महावनं हिमवन्तेन सह एकाबद्धं अपरिच्छेदं हुत्वा महासमुद्धं आहच्च ठितं, इदं तादिसं न होतीति सपरिच्छेदं महन्तं वनन्ति महावनं । **कूटागारसाला** पन महावनं निस्साय कते आरामे कूटागारं अन्तो कत्वा हंसवट्टकच्छन्नेन हंसमण्डलाकारेण कता ।

तदहुपोसथेति एत्थ **तदहू**ति तस्मिं अहनि, तस्मिं दिवसेति अत्थो । उपवसन्ति एत्थाति **उपोसथो**, उपवसितब्बदिवसो । **उपवसन्ती**ति च सीलेन वा सब्बसो आहारस्स च अभुज्जनसङ्घातेन अनसनेन वा खीरपानमधुपानादिमत्तेन वा उपेता हुत्वा वसन्तीति अत्थो । सो पनेस दिवसो अट्टमीचातुदसीपन्नरसीभेदेन तिविधो । कत्थचि पन पातिमोक्खेपि सीलेपि उपवासेपि पज्जत्तियम्पि उपोसथसद्दो आगतो । तथा हेस “आयामावुसो कप्पिन, उपोसथं गमिस्सामी”तिआदीसु पातिमोक्खुद्देसे आगतो । “एवं अट्टङ्गसमन्नागतो खो विसाखे उपोसथो उपवुत्थो”तिआदीसु (अ० नि० ८.४३) सीले । “सुद्धस्स वे सदा फेग्गु, सुद्धस्सुपोसथो सदा”तिआदीसु (म० नि० १.७९) उपवासे । “उपोसथो नाम नागराजा”तिआदीसु (दी० नि० २.२४६; म० नि० ३.२५८) पज्जत्तियञ्च आगतो । तत्थ उपेच्च वसितब्बतो उपोसथो पातिमोक्खुद्देसो । उपेतेन समन्नागतेन हुत्वा वसितब्बतो सन्ताने वासेतब्बतो उपोसथो सीलं । असनादिसंयमादिं वा उपेच्च वसन्तीति उपोसथो उपवासो । तथारूपे हत्थिअस्सविसेसे उपोसथोति समज्जामत्ततो उपोसथो पज्जत्ति । इध पन “न, भिक्खवे, तदहुपोसथे सभिक्खुका आवासा”तिआदीसु (महाव० १८१) विय उपोसथदिवसो अधिप्पेतो, तस्मा तदहुपोसथेति तस्मिं उपोसथदिवसेति अत्थो । **कंसपातिन्ति** सुवण्णपातिं । **कहापणम्पी**तिआदीसु कहापणस्स समभागो **अड्डो** । **पादो** चतुत्थभागो । मासकोयेव **मासकरूपं** । **सब्बं ताव वत्तब्बन्ति** इमिना सत्तसतिकक्खन्धके (चूळव० ४४६ आदयो) आगता सब्बापि पाळि इध आनेत्वा वत्तब्बाति दस्सेति । सा कुतो वत्तब्बाति आह “याव इमाय पन विनयसङ्गीतिया”तिआदि । सङ्गायितसदिसमेव सङ्गायिसूति सम्बन्धो ।

पुब्बे कतं उपादायाति पुब्बे कतं पठमसङ्गीतिमुपादाय । सा पनायं सङ्गीतीति सम्बन्धो । तेसूति तेसु सङ्गीतिकारकेसु थेरेसु । विस्सुताति गणपामोक्खताय विस्सुता सब्बत्थ पाकटा । तस्मिञ्चि सन्निपाते अट्टेव गणपामोक्खा महाथेरा अहेसुं, तेसु च वासभगामी सुमनोति द्वे थेरा अनुरुद्धत्थेरस्स सद्धिविहारिका, अवसेसा छ आनन्दत्थेरस्स । एते पन सब्बेपि अट्ट महाथेरा भगवन्तं दिट्ठपुब्बा । इदानि ते थेरे सरूपतो दस्सेन्तो आह “सब्बकामी चा”तिआदि । साणसम्भूतोति साणदेसवासी सम्भूतत्थेरो । दुतियो सङ्गहोति सम्बन्धो । पन्नभाराति पतितक्खन्धभारा । “भारा हवे पञ्चक्खन्धा”ति (सं० नि० ३.२२) हि वुत्तं । कतकिच्चाति चतूसु सच्चेसु चतूहि मग्गेहि कत्तब्बस्स परिञ्जापहानसअछकिरियाभावनासङ्घातस्स सोळसविधस्सपि किच्चस्स परिनिट्ठितत्ता कतकिच्चा ।

अब्बुदन्ति उपद्वं वदन्ति चोरकम्मपि भगवतो वचनं थेनेत्वा अत्तनो वचनस्स दीपनतो । गण्ठपदे पन “अब्बुदं गण्डो”ति वुत्तं । इमन्ति वक्खमाननिदस्सनं । सन्दिस्समाना मुखा सम्मुखा । उपरिब्रह्मलोकूपपत्तिया भावितमग्गन्ति उपरिब्रह्मलोके उपपत्तिया उप्पादितज्झानं । ज्ञानञ्चि ततूपपत्तिया उपायभावतो इध “मग्गो”ति वुत्तं । उपायो हि “मग्गो”ति वुच्चति । वचनत्थो पनेत्थ — तं तं उपपत्तिं मग्गति गवेसति जनेति निष्फादेतीति मग्गोति एवं वेदितब्बो । अत्थतो चायं मग्गो नाम चेतनापि होति चेतनासम्पयुत्तधम्मापि तदुभयम्पि । “निरयञ्चाहं, सारिपुत्त, जानामि निरयगामिञ्च मग्ग”न्ति (म० नि० १.१५३) हि एत्थ चेतना मग्गो नाम ।

“सद्धा हिरियं कुसलञ्च दानं,
धम्मा एते सप्पुरिसानुयाता ।
एतञ्चि मग्गं दिवियं वदन्ति,
एतेन हि गच्छति देवलोक”न्ति ॥ (अ० नि० ८.३२; कथा० ४७९) —

एत्थ चेतनासम्पयुत्तधम्मा मग्गो नाम । “अयं भिक्खवे मग्गो अयं पटिपदा”ति सङ्घारूपपत्तिसुत्तादीसु (म० नि० ३.१६१) चेतनापि चेतनासम्पयुत्तधम्मापि मग्गो नाम । इमस्मिं ठाने ज्ञानस्स अधिप्पेतत्ता चेतनासम्पयुत्तधम्मा गहेतब्बा ।

मोग्गलिब्राह्मणस्साति लोकसम्मतस्स अपुत्तकस्स मोग्गलिनामब्राह्मणस्स । ननु च कथमेतं नाम वुत्तं “मोग्गलिब्राह्मणस्स गेहे पटिसन्धिं गहेस्सती”ति । किं उपरूपपत्तिया पटिलद्धसमापत्तीनम्पि कामावचरे उप्पत्ति होतीति? होति । सा च कताधिकारानं महापुञ्जानं चेतोपणिधिवसेन होति, न सब्बेसन्ति दट्ठब्बं । अथ महग्गतस्स गरुककम्मस्स विपाकं पटिबाहित्वा परित्तकम्मं कथमत्तनो विपाकस्स ओकासं करोतीति? एत्थ च ताव तीसुपि गण्ठपदेसु इदं वुत्तं “निकन्तिबलेनेव ज्ञाना परिहायति, ततो परिहीनज्झाना निब्बत्तन्ती”ति । केचि पन “अनीवरणावत्थाय निकन्तिया ज्ञानस्स परिहानि वीर्मासित्वा गहेतब्बा”ति वत्वा एवमेत्थ कारणं वदन्ति “सतिपि महग्गतकम्मनो विपाकपटिबाहनसमत्थस्स परित्तकम्मस्सपि अभावे ‘इज्जति, भिक्खवे, सीलवतो चेतोपणिधि विसुद्धत्ता’ति (दी० नि० ३.३३७; अ० नि० ८.३५; सं० नि० ४.३५२) वचनतो कामभवे चेतोपणिधि महग्गतकम्मस्स विपाकं पटिबाहित्वा परित्तकम्मनो विपाकस्स ओकासं करोती”ति ।

साधु सप्पुरिसाति एत्थ साधूति आयाचनत्थे निपातो, तं याचामाति अत्थो । हट्टपहट्टोति चित्तपीणनवसेन पुनप्पुनं सन्तुट्टो । उदग्गुदग्गोति सरीरविकारुप्पादनपीतिवसेन उदग्गुदग्गो । पीतिमा हि पुग्गलो कायचित्तानं उग्गतत्ता अब्भुग्गतत्ता “उदग्गो”ति वुच्चति । साधूति पटिस्सुणित्वाति “साधू”ति पटिवचनं दत्त्वा । तीरेत्वाति निट्ठपेत्वा । पुन पच्चागमिंसूति पुन आगमिंसु । तेन खो पन समयेनाति यस्मिं समये दुतियसङ्गीतिं अकंसु, तस्मिं समयेति अत्थो । नवकाति वुत्तमेवत्थं

विभावेतुं “दहरभिक्षू”ति वुत्तं । तं अधिकरणं न सम्पापुणिंसूति तं वज्जिपुत्तकेहि उप्पादितं अधिकरणं विनिच्छिनितुं न सम्पापुणिंसु नागमिंसु । नो अहुवत्थाति सम्बन्धो । इदं दण्डकम्मन्ति इदानि वत्तब्बं सन्धाय वुत्तं । यावतायुकं ठत्वा परिनिब्बुताति सम्बन्धो, याव अत्तनो अत्तनो आयुपरिमाणं, ताव ठत्वा परिनिब्बुताति अत्थो ।

किं पन कत्वा ते थेरा परिनिब्बुताति आह “दुतियं सङ्गहं कत्वा”तिआदि । अनागतेपि सद्धम्मवुद्धिया हेतुं कत्वा परिनिब्बुताति सम्बन्धो । इदानि “तेपि नाम एवं महानुभावा थेरा अनिच्चताय वसं गता, किमङ्गं पन अज्जे”ति संवेजेत्वा ओवदन्तो आह “खीणासवा”तिआदि । अनिच्चतावसन्ति अनिच्चतावसत्तं, अनिच्चतायत्तभावं अनिच्चताधीनभावन्ति वुत्तं होति । जम्मिं लामकं दुरभिसम्भवं अनभिभवनीयं अतिक्कमितुं असक्कुणेय्यं अनिच्चतं एवं जत्वाति सम्बन्धो । केचि पन “दुरभिसम्भव”न्ति एत्थ “पापुणितुं असक्कुणेय्य”न्ति इममत्थं गहेत्वा “यं दुरभिसम्भवं निच्चं अमतं पदं, तं पत्तुं वायमे धीरो”ति सम्बन्धं वदन्ति । सब्बाकारेनाति सब्बप्पकारेण वत्तब्बं किञ्चिपि असेसेत्वा दुतियसङ्गीति संवण्णिताति अधिप्पायो ।

इति समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय सारत्थदीपनियं

दुतियसङ्गीतिकथावण्णना समत्ता ।

ततियसङ्गीतिकथावण्णना

इमिस्सा पन सङ्गीतिया धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि निक्कट्टिता ते दससहस्सा वज्जिपुत्तका भिक्षू पक्खं परियेसमाना अत्तनो अत्तनो अनुरूपं दुब्बलपक्खं लभित्वा विसुं महासङ्घिकं आचरियकुलं नाम अकंसु, ततो भिज्जित्वा अपरानि द्वे आचरियकुलानि जातानि गोकुलिका च एकव्योहारिका च । गोकुलिकनिकायतो भिज्जित्वा अपरानि द्वे आचरियकुलानि जातानि पण्णत्तिवादा च बाहुलिया च । बहुस्सुतिकतिपि तेसंयेव नामं, तेसंयेव अन्तरा चेतियवादा नाम अपरे आचरियवादा उप्पन्ना । एवं महासङ्घिकाचरियकुलतो दुतिये वस्ससते पञ्चाचरियकुलानि उप्पन्नानि, तानि महासङ्घिकेहि सद्धिं छ होन्ति ।

तस्मिंयेव दुतिये वस्ससते थेरवादतो भिज्जित्वा द्वे आचरियवादा उप्पन्ना महिसासका च वज्जिपुत्तका च । तत्थ वज्जिपुत्तकवादतो भिज्जित्वा अपरे चत्तारो आचरियवादा उप्पन्ना धम्मत्तरिका भद्वयानिका छन्नागारिका समितिकाति । पुन तस्मिंयेव दुतिये वस्ससते महिसासकवादतो भिज्जित्वा सब्बत्थिवादा धम्मगुत्तिकाति द्वे आचरियवादा उप्पन्ना । पुन सब्बत्थिवादकुलतो भिज्जित्वा कस्सपिका नाम जाता, कस्सपिकेसुपि भिन्नेसु अपरे सङ्गन्तिका नाम जाता, सङ्गन्तिकेसु भिन्नेसु सुत्तवादा नाम जाताति थेरवादतो भिज्जित्वा इमे एकादस आचरियवादा उप्पन्ना, ते थेरवादेन सद्धिं द्वादस होन्ति । इति इमे च द्वादस महासङ्घिकानञ्च छ आचरियवादाति सब्बे अट्टारस आचरियवादा दुतिये वस्ससते उप्पन्ना । अट्टारस निकायातिपि अट्टारसाचरियकुलानीतिपि एतेसंयेव नामं । एतेसु पन सत्तरस वादा भिन्नका, थेरवादोवेको असम्भिन्नकोति वेदितब्बो । वुत्तम्पि चेतं दीपवंसे —

“निक्कट्टिता पापभिक्षू, थेरेहि वज्जिपुत्तका ।
अज्जं पक्खं लभित्वान, अधम्मवादी बहू जना ॥

“दससहस्सा समागन्त्वा, अकंसु धम्मसङ्गहं ।

तस्मायं धम्मसङ्गीति, महासङ्गीति वुच्चति ॥

“महासङ्गीतिका भिक्खू, विलोमं अकंसु सासने ।
भिन्दित्वा मूलसङ्गहं, अज्जं अकंसु सङ्गहं ॥

“अज्जत्र सङ्गहितं सुत्तं, अज्जत्र अकरिंसु ते ।
अत्थं धम्मज्च भिन्दिंसु, विनये निकायेसु च पज्चसु ॥

“परियायदेसितज्चापि, अथो निप्परियायदेसितं ।
नीतत्थज्चेव नेय्यत्थं, अजानित्वान भिक्खवो ॥

“अज्जं सन्धाय भणितं, अज्जं अत्थं ठपयिंसु ते ।
ब्यज्जनच्छायाय ते भिक्खू, बहुं अत्थं विनासयुं ॥

“छट्टेत्त्वान एकदेसं, सुत्तं विनयगम्भिरं ।
पतिरूपं सुत्तं विनयं, तज्च अज्जं करिंसु ते ॥

“परिवारं अत्थुद्धारं, अभिधम्मं छप्पकरणं ।
पटिसम्भिदज्च निद्देसं, एकदेसज्च जातकं ।
एत्तकं विस्सज्जेत्त्वान, अज्जानि अकरिंसु ते ॥

“नामं लिङ्गं परिक्खारं, आकप्पकरणानि च ।
पकतिभावं विजहित्वा, तज्च अज्जं अकंसु ते ॥

“पुब्बङ्गमा भिन्नवादा, महासङ्गीतिकारका ।
तेसज्च अनुकारेन, भिन्नवादा बहू अहु ॥

“ततो अपरकालमिह, तस्मिं भेदो अजायथ ।
गोकुलिका एकव्योहारि, द्विधा भिज्जित्थ भिक्खवो ॥

“गोकुलिकानं द्वे भेदा, अपरकालमिह जायथ ।
बहुस्सुतिका च पज्जत्ति, द्विधा भिज्जित्थ भिक्खवो ॥

“चेतिया च पुनवादी, महासङ्गीतिभेदका ।
पज्च वादा इमे सब्बे, महासङ्गीतिमूलका ॥

“अत्थं धम्मज्च भिन्दिंसु, एकदेसज्च सङ्गहं ।
गन्थज्च एकदेसज्चि, छट्टेत्त्वा अज्जं अकंसु ते ॥

“नामं लिङ्गं परिक्खारं, आकप्पकरणानि च ।
पकतिभावं विजहित्वा, तञ्च अञ्जं अकंसु ते ॥

“विसुद्धत्थेरवादमिह, पुन भेदो अजायथ ।
महिंसासका वज्जिपुत्तका, द्विधा भिज्जित्थ भिक्खवो ॥

“वज्जिपुत्तकवादमिह, चतुधा भेदो अजायथ ।
धम्मत्तुरिका भद्दयानिका, छन्नागारिका च समिति ॥

“महिंसासकानं द्वे भेदा, अपरकालमिह अजायथ ।
सब्बत्थिवादा धम्मगुत्ता, द्विधा भिज्जित्थ भिक्खवो ॥

“सब्बत्थिवादानं कस्सपिका, सङ्कन्ति कस्सपिकेन च ।
सङ्कन्तिकानं सुत्तवादी, अनुपुब्बेन भिज्जथ ॥

“इमे एकादस वादा, पभिन्ना थेरवादतो ।
अत्थं धम्मञ्च भिन्दिंसु, एकदेसञ्च सङ्गहं ।
गन्थञ्च एकदेसञ्चिह, छट्ठेत्वा अञ्जं अकंसु ते ॥

“नामं लिङ्गं परिक्खारं, आकप्पकरणानि च ।
पकतिभावं विजहित्वा, तञ्च अञ्जं अकंसु ते ॥

“सत्तरस भिन्नवादा, एकवादो अभिन्नको ।
सब्बेवट्टारस होन्ति, भिन्नवादेन ते सह ।
निग्रोधोव महारुक्खो, थेरवादानमुत्तमो ॥

“अनूनं अनधिकञ्च, केवलं जिनसासनं ।
कण्टका विय रुक्खमिह, निब्बत्ता वादसेसका ॥

“पठमे वस्ससते नत्थि, दुतिये वस्ससतन्तरे ।
भिन्ना सत्तरस वादा, उप्पन्ना जिनसासने’ति ॥

अपरापरं पन हेमवता राजगिरिका सिद्धत्थिका पुब्बसेलिया अपरसेलिया वाजिरियाति अञ्जेपि छ आचरियवादा उप्पन्ना । पुरिमकानं पन अट्टारसन्नं आचरियवादानं वसेन पवत्तमाने सासने असोको धम्मराजा पटिलद्धसद्धो दिवसे दिवसे बुद्धपूजाय सतसहस्सं, धम्मपूजाय सतसहस्सं, सङ्घपूजाय सतसहस्सं, अत्तनो आचरियस्स निग्रोधत्थेरस्स सतसहस्सं, चतूसु द्वारेसु भेसज्जत्थाय सतसहस्सन्ति पञ्च सतसहस्सानि परिच्चजन्तो सासने उळारं लाभसक्कारं पवत्तेसि । तदा हतलाभसक्कारेहि तित्थियेहि उप्पादितं अनेकप्पकारं सासनमलं विसोधेत्वा मोग्गलिपुत्ततित्थेरस्स तिपिटकपरियत्तिधरानं पभिन्नपटिसम्भिदानं भिक्खूनं सहस्समेकं गहेत्वा यथा महाकस्सपत्थेरो च यसत्थेरो च धम्मञ्च

विनयञ्च सङ्गायिंसु, एवमेव सङ्गायन्तो ततियसङ्गीतिं अकासि । इदानि तं ततियसङ्गीतिं मूलतो पभुति वित्थारेत्वा दस्सेन्तो आह “**तिस्सोपि खो महाब्रह्मा ब्रह्मलोकतो चवित्वा मोग्गलिब्राह्मणस्स गेहे पटिसन्धिं अग्गहेसी**”तिआदि ।

तत्थ गेहे पटिसन्धिं अग्गहेसीति मोग्गलिब्राह्मणस्स गेहे ब्राह्मणिया कुच्छिम्हि पटिसन्धिं अग्गहेसीति अत्थो । गेहस्स पन तन्निस्सयत्ता निस्सिते निस्सयवोहारवसेन “गेहे पटिसन्धिं अग्गहेसी”ति वुत्तं यथा “मञ्चा उक्कुट्टिं करोन्ति, सब्बो गामो आगतो”ति । **सत्तवस्सानीति** अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । **अतिच्छथाति** अतिक्कमित्वा इच्छथ, इध भिक्खा न लब्धति, इतो अञ्जत्थ गन्त्वा भिक्खं परियेसथाति अधिप्पायो । “**भो पब्बजिता**”तिआदि ब्राह्मणो अत्तनो गेहे भिक्खालाभं अनिच्छन्तो आह । **पटियादितभत्ततोति** सम्पादेत्वा ठपितभत्ततो । **तदुपियन्ति** तदनु रूपं । **उपसमं दिस्वाति** थेरस्स कायचित्तवूपसमं पुनप्पुनं दिस्वा, जत्वाति अत्थो । इरियापथवूपसमसन्दस्सनेन हि तन्निबन्धिनो चित्तस्स योनिस्सो पवत्तिउपसमोपि विञ्जायति । **भिय्योसो मत्ताय पसीदित्वाति** पुनप्पुनं विसेसतो अधिकतरं पसीदित्वा । **भत्तविस्सग्गकरणत्थायाति** भत्तकिच्चकरणत्थाय । **अधिवासेत्वाति** सम्पटिच्छित्वा ।

सोळसवस्सुद्देसिकोति सोळसवस्सोति उद्दिसितब्बो वोहरितब्बोति सोळसवस्सुद्देसो, सोयेव सोळसवस्सुद्देसिको । सोळसवस्सोति वा उद्दिसितब्बतं अरहतीति सोळसवस्सुद्देसिको, सोळसवस्सानि वा उद्दिसितब्बानि अस्साति सोळसवस्सुद्देसिको, सोळसवस्सोति उद्देसो वा अस्स अत्थीति सोळसवस्सुद्देसिको, अत्थतो पन सोळसवस्सिकोति वुत्तं होति । **तिण्णं वेदानं पारगूति** इरुवेदयजुवेदसामवेदसङ्घातानं तिण्णं वेदानं पगुणकरणवसेन पारं गतोति पारगू । पारगूति चेत्थ निच्चसापेक्खताय समासादिकं वेदितब्बं । **लग्गेत्वाति** ओलम्बेत्वा । **न च काचीति** एत्थ च-सद्दो अवधारणे, काचि कथा नेव उप्पज्जतीति अत्थो । **पल्लङ्कन्ति** निसीदितब्बासनं । **उप्पज्जिस्सतीति** एत्थापि “कथा”ति इदं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । **कुपितो अनत्तमनोति** कोपेन कुपितो, अनत्तमनो दोमनस्सेन । दोमनस्ससमङ्गी हि पुगलो पीतिसुखेहि न अत्तमनो न अत्तचित्तोति अनत्तमनोति वुच्चति । न सकमनोति वा अनत्तमनो अत्तनो वसे अट्टितचित्तत्ता ।

चण्डिक्कभावेति चण्डिको वुच्चति चण्डो थद्दपुगलो, तस्स भावो चण्डिक्कं, थद्दभावोति अत्थो । इध पन “चण्डिक्कभावे”ति वुत्तत्ता चण्डिकोयेव चण्डिक्कन्ति गहेतब्बं, तेन “चण्डिक्कभावे”ति एत्थ थद्दभावेति अत्थो वेदितब्बो । **किञ्चि मन्तन्ति** किञ्चि वेदं । **अञ्जे के जानिस्सन्तीति** न केचि जानिस्सन्तीति अधिप्पायो । **पुच्छित्वा सक्का जानितुन्ति** अत्तनो पदेसजाणे ठितत्ता थेरो एवमाह । सब्बञ्जुबुद्धा एव हि “पुच्छ, माणव, यदाकङ्कुसी”तिआदिना पच्चेकबुद्धादीहि असाधारणं सब्बञ्जुपवारणं पवारेन्ति । सावका पन पदेसजाणे ठितत्ता “सुत्वा वेदिस्सामा”ति वा “पुच्छित्वा सक्का जानितु”न्ति वा वदन्ति ।

तीसु वेदेसूतिआदीसु तयो वेदा पुब्बे वुत्तनया एव । **निघण्डूति** नामनिघण्डुरुक्खादीनं वेवचनप्पकासकं सत्थं, **वेवचनप्पकासकन्ति** च परियायसद्ददीपकन्ति अत्थो, एकेकस्स अत्थस्स अनेकपरियायवचनविभावकन्ति वुत्तं होति । निदस्सनमत्तञ्चेतं अनेकेसं अत्थानं एकसद्दस्स वचनीयताविभावनवसेनपि तस्स गन्थस्स पवत्तत्ता । वचनीयवाचकभावेन अत्थं सद्दञ्च निखण्डेति भिन्दति विभज्ज दस्सेतीति निखण्डु, सो एव इध ख-कारस्स घ-कारं कत्वा निघण्डूति वुत्तो । **केटुभन्ति** किरियाकप्पविकप्पो कवीनं उपकारसत्थं । एत्थ च **किरियाकप्पविकप्पोति** वचीभेदादिलक्खणा किरिया कप्पीयति विकप्पीयति एतेनाति किरियाकप्पो, सो पन वण्णपदबन्धपदत्थादिविभागतो बहुविकप्पोति किरियाकप्पविकप्पोति वुच्चति । इदञ्च मूलकिरियाकप्पगन्थं सन्धाय वुत्तं । सो हि सतसहस्सपरिमाणो नयादिचरियादिकं पकरणं । वचनत्थतो पन किटति गमेति किरियादिविभागं, तं वा अनवसेसपरियादानतो गमेन्तो पूरेतीति केटुभन्ति वुच्चति,

सह निघण्टुना केटुभेन च सनिघण्टुकेटुभा, तयो वेदा । तेसु सनिघण्टुकेटुभेसु । ठानकरणादिविभागतो निब्वचनविभागतो च अक्खरा पभेदीयन्ति एतेनाति अक्खरप्पभेदो, सिक्खा च निरुत्ति च । सह अक्खरप्पभेदेनाति साक्खरप्पभेदा, तेसु साक्खरप्पभेदेसु । इतिहासपञ्चमेसूति अथब्बनवेदं चतुत्थं कत्वा “इतिह आस इतिह आसा”ति ईदिसवचनपटिसंयुत्तो पुराणकथासङ्घातो इतिहासो पञ्चमो एतेसन्ति इतिहासपञ्चमा, तयो वेदा । तेसु इतिहासपञ्चमेसु । नेव अत्तना पस्सतीति नेव सयं पस्सति, नेव जानातीति अत्थो । पुच्छ, ब्याकरिस्सामीति “सब्बापि पुच्छा वेदेसुयेव अन्तोगधा”ति सल्लक्खेन्तो एवमाह ।

यस्स चित्तन्तिआदिपञ्चद्वयं चुतिचित्तसमङ्गिनो खीणासवस्स चुतिचित्तस्स उप्पादक्खणं सन्धाय वुत्तं । तत्थ पठमपञ्हे उप्पज्जतीति उप्पादक्खणसमङ्गिताय उप्पज्जति । न निरुज्झतीति निरोधक्खणं अप्पत्तताय न निरुज्झति । तस्स चित्तन्ति तस्स पुग्गलस्स ततो पट्टाय चित्तं निरुज्झिस्सति नुप्पज्जिस्सतीति पुच्छति । यस्स वा पनातिआदिके पन दुतियपञ्हे निरुज्झिस्सतीति यस्स चित्तं भङ्गक्खणं पत्वा निरुज्झिस्सति । नुप्पज्जिस्सतीति भङ्गतो परभागे सयं वा अज्जं वा नुप्पज्जिस्सति, तस्स पुग्गलस्स चित्तं उप्पज्जति न निरुज्झतीति पुच्छति । इमेसं पन पञ्चानं पठमो पञ्हो विभज्जब्याकरणीयो, तस्मा “यस्स चित्तं उप्पज्जति न निरुज्झति, तस्स चित्तं निरुज्झिस्सति नुप्पज्जिस्सती”ति (यम० २.चित्तयमक.६३) एवं पुट्टेन सता एवमयं पञ्हो च विस्सज्जेतब्बो “पच्छिमचित्तस्स उप्पादक्खणे तेसं चित्तं उप्पज्जति न निरुज्झति निरुज्झिस्सति न उप्पज्जिस्सति, इतरेसं चित्तस्स उप्पादक्खणे तेसं चित्तं उप्पज्जति न निरुज्झति, निरुज्झिस्सति चेव उप्पज्जिस्सति चा”ति (यम० २.चित्तयमक.६३) । येसज्हि परिच्छिन्नवट्टदुक्खानं खीणासवानं सब्बपच्छिमस्स चुतिचित्तस्स उप्पादक्खणे वत्तति, तेसं तदेव चुतिचित्तं निरुज्झिस्सति नुप्पज्जिस्सतीति । उप्पादप्पत्तताय उप्पज्जति नाम, भङ्गं अप्पत्तताय न निरुज्झति । भङ्गं पन पत्वा तं तेसं चित्तं निरुज्झिस्सति, ततो अप्पटिसन्धिकत्ता अज्जं न उप्पज्जिस्सति । ठपेत्वा पन पच्छिमचित्तसमङ्गिखीणासवं इतरेसं सेक्खासेक्खपुत्थुज्जनानं उप्पादक्खणसमङ्गिचित्तं उप्पादप्पत्तताय उप्पज्जति नाम, भङ्गं अप्पत्तताय न निरुज्झति । भङ्गं पन पत्वा निरुज्झिस्सतेव, अज्जं पन तस्मिं वा अज्जस्मिं वा अत्तभावे उप्पज्जिस्सति चेव निरुज्झिस्सति च । दुतियो पन पञ्हो अरहतो चुतिचित्तस्स उप्पादक्खणे नियमितत्ता एकंसब्याकरणीयो, तस्मा “यस्स वा पन चित्तं निरुज्झिस्सति न उप्पज्जिस्सति, तस्स चित्तं उप्पज्जति न निरुज्झती”ति पुट्टेन “आमन्ता”ति वत्तब्बं । खीणासवस्स हि उप्पादक्खणसमङ्गिचुतिचित्तं भङ्गं पत्वा निरुज्झिस्सति नाम, ततो परं नुप्पज्जिस्सति । उप्पादक्खणसमङ्गिताय पन उप्पज्जति चेव भङ्गं अप्पत्तताय न निरुज्झति चाति वुच्चति ।

अयं पन माणवो एवमिमे पञ्हे विस्सज्जेतुमसक्कोन्तो विघातं पापुणि, तस्मा वुत्तं “माणवो उद्धं वा अधो वा हरितुं असक्कोन्तो”तिआदि । तत्थ उद्धं वा अधो वा हरितुं असक्कोन्तोति उपरिमपदे वा हेट्टिमपदं, हेट्टिमपदे वा उपरिमपदं अत्थतो समन्नाहरितुं असक्कोन्तोति अत्थो, पुब्बेनापरं योजेत्वा पञ्हस्स अत्थं परिच्छिन्दितुं असक्कोन्तोति वुत्तं होति । द्वत्तिसाकारकम्मट्टानं ताव आचिक्खीति “अत्थि इमस्मिं काये”तिआदिकं द्वत्तिसाकारकम्मट्टानं “मन्तस्स उपचारो अय”न्ति पठमं आचिक्खि । सोतापन्नानं सीलेसु परिपूरकारिताय समादिन्नसीलतो नत्थि परिहानीति आह “अभब्बो दानि सासनतो निवत्तितु”न्ति । वट्टेत्वाति उपरिमगत्थाय कम्मट्टानं वट्टेत्वा । अप्पोस्सुक्को भवेय्य बुद्धवचनं गहेतुन्ति अरहत्तप्पत्तिया कतकिच्चभावतोति अधिप्पायो । वोहारविधिम्हि छेकभावत्थं “उपज्झायो मं भन्ते तुम्हाकं सन्तिकं पहिणी”तिआदि वुत्तं ।

उदकदन्तपोनं उपट्टापेसीति परिभोगत्थाय उदकञ्च दन्तकट्टञ्च पटियादेत्वा ठपेसि । दन्ते पुनन्ति विसोधेन्ति एतेनाति दन्तपोनं वुच्चति दन्तकट्टं । गुणवन्तानं सङ्गहेतब्बभावतो थेरो सामणेस्स च खन्तिवीरियउपट्टानादिगुणे

पचचक्रकरणत्थं विनाव अभिञ्जाय पकतिया वीमंसमानो पुन सम्मज्जनादिं अकासि । “सामणेस्स चित्तदमनत्थं अकासी”तिपि वदन्ति । **बुद्धवचनं पट्टपेसीति** बुद्धवचनं उग्गणहापेतुं आरभि । **ठपेत्वा विनयपिटकन्ति** एत्थ “सामणेरां विनयपरियापुणनं चारित्तं न होतीति ठपेत्वा विनयपिटकं अवसेसं बुद्धवचनं उग्गणहापेसी”ति तीसुपि **गण्ठपदेसु** वुत्तं । **अवस्सिकोव समानोति** उपसम्पदतो पट्टाय अपरिपुण्णएकवस्सोति अधिप्पायो । मोग्गलिपुत्ततिस्सत्थेरस्स हदये पतिट्टापितम्पि बुद्धवचनं वोहारवसेन तस्स हत्थे पतिट्टापितं नाम होतीति कत्वा वुत्तं “**हत्थे सकलं बुद्धवचनं पतिट्टापेत्वा**”ति । **यावतायुकं ठत्वा परिनिब्बायिंसूति** मोग्गलिपुत्ततिस्सत्थेरस्स हत्थे सकलसासनपतिट्टापानेन दुतियसङ्गीतिकारकारोपितदण्डकम्मतो मुत्ता हुत्वा यावतायुकं ठत्वा परिनिब्बायिंसु ।

बिन्दुसारस्स रज्जो एकसतपुत्ताति एत्थ **बिन्दुसारो** नाम सक्कुकुलप्पसुतो चन्दगुत्तस्स नाम रज्जो पुत्तो । तथा हि विटट्ठभसङ्गामे कपिलवत्थुतो निक्खन्तसक्कपुत्तेहि मापिते मोरियनगरे खत्तियकुलसम्भवो चन्दगुत्तकुमारो पाटलिपुत्ते राजा अहोसि । तस्स पुत्तो बिन्दुसारो नाम राजकुमारो पितु अच्चयेन राजा हुत्वा एकसतपुत्तकानं जनको अहोसि । **एकसतन्ति** एकञ्च सतञ्च एकसतं, एकेनाधिकं सतन्ति अत्थो । एकाव माता अस्साति **एकमातिकं**, अत्तना सहोदरन्ति वुत्तं होति । न ताव एकरज्जं कतन्ति आह “**अनभिसित्तोव रज्जं कारेत्वा**”ति । **एकरज्जाभिसेकन्ति** सकलजम्बुदीपे एकाधिपचवसेन करियमानं अभिसेकं । पुञ्जप्पभावेन पापुणितब्बापि राजिद्धियो अरहत्तमग्गेन आगता पटिसम्भिदादयो अवसेसविसेसा विय पयोगसम्पत्तिभूता अभिसेकानुभावेनेव आगताति आह “**अभिसेकानुभावेन चस्स इमा राजिद्धियो आगता**”ति ।

तत्थ **राजिद्धियोति** राजभावानुगतप्पभावा । **यतोति** यतो सोळसघटतो । **सासने उप्पन्नसद्धोति** बुद्धसासने पटिलद्धसद्धो । **असन्धिमित्ताति** तस्साव नामं । तस्सा किर सरीरे सन्धयो न पञ्जायन्ति, तस्मा एवंनामिका जातातिपि वदन्ति । देवता एव दिवसे दिवसे आहरन्तीति सम्बन्धो । **देवसिकन्ति** दिवसे दिवसे । **अगदामलकन्ति** अप्पकेनेव सरीरसोधनादिसमत्थं सब्बदोसहरणं ओसधामलकं । **अगदहरीतकम्पि** तादिसमेव हरीतकं । तेसु किर द्वीसु यथाकाममेकं परिभुञ्जति । **छद्दन्तदहतोति** छद्दन्तदहसमीपे ठितदेवविमानतो कप्परुक्खतो वा । “छद्दन्तदहे तादिसा रुक्खविसेसा सन्ति, ततो आहरन्ती”तिपि वदन्ति । **दिब्बञ्च पानकन्ति** दिब्बफलरसपानकञ्च । **असुत्तमयिकन्ति** कप्परुक्खतो निब्बत्तदिब्बदुस्सत्ता सुत्तोहि न कतन्ति असुत्तमयिकं । **सुमनपुप्फपटन्ति** सब्बत्थ सुखुमं हुत्वा उग्गतपुप्फानं अत्थिताय सुमनपुप्फपटं नाम जातं । **उट्टितस्स सालिनोति** सयंजातसालिनो । समुदायापेक्खञ्चेत्थ एकवचनं, सालीनन्ति अत्थो । **नव वाहसहस्सानीति** एत्थ “चतस्सो मुट्टियो एको कुडुवो, चत्तारो कुडुवा एको पत्थो, चत्तारो पत्था एको आळहको, चत्तारो आळहका एकं दोणं, चत्तारो दोणा एकमानिका, चतस्सो मानिका एकखारी, वीसति खारियो एको वाहो, तदेव एकं सकट”न्ति सुत्तनिपातट्टकथादीसु (सु० नि० अट्ट० २.कोकालिकसुत्तवण्णना; सं० नि० अट्ट० १.१.१८१; अ० नि० ३.१०; ८९) वुत्तं । इध पन “द्वे सकटानि एको वाहो”ति वदन्ति । **नित्थुसकणे करोन्तीति** थुसकुण्डकरहिते करोन्ति । **मधुं करोन्तीति** आगन्त्वा समीपट्टाने मधुं करोन्ति । **बलिकम्मं करोन्तीति** सब्बत्थ बलिकम्मकारका रट्टवासिनो विय मधुरसरं विकूजन्ता बलिं करोन्ति । “आगन्त्वा आकासेयेव सहं कत्वा अत्तानं अजानापेत्वा गच्छन्ती”ति वदन्ति ।

सुवण्णसङ्खलिकायेव बन्धनं **सुवण्णसङ्खलिकबन्धनं** । **चतुन्नं बुद्धानन्ति** ककुसन्धादीनं चतुन्नं बुद्धानं । **अधिगत रूपदस्सनन्ति** पटिलद्धरूपदस्सनं । अयं किर कप्पायुकत्ता चतुन्नम्पि बुद्धानं रूपसम्पत्तिं पचचक्रतो अट्टक्खि । **काळं नाम नागराजानं आनयित्वाति** एत्थ सो पन नागराजा गङ्गायं निक्खित्तसुवण्णसङ्खलिकाय गन्त्वा अत्तनो पादेसु पतितसञ्जाय आगतोति वेदितब्बो । ननु च असोकस्स रज्जो आणा हेट्टा योजनतो उपरि पवत्तति, इमस्स च विमानं योजनपरिच्छेदतो हेट्टा पतिट्टितं, तस्मा कथं अयं नागराजा रज्जो आणाय आगतोति? किञ्चापि अत्तनो विमानं

योजनपरिच्छेदतो हेड्डा पतिट्टितं, तथापि रज्जो आणापवत्तिट्टानेन सह एकाबद्धताय तस्स आणं अकासि । यथा हि रज्जसीमन्तरवासिनो मनुस्सा तेहि तेहि राजूहि निष्पीळियमाना तेसं तेसं आणाय पवत्तन्ति, एवंसम्पदमिदन्ति वदन्ति ।

आपाथं करोहीति सम्मुखं करोहि, गोचरं करोहीति अत्थो । तेन निम्मितं बुद्धरूपं पस्सन्तोति सम्बन्धो । कीदिसं तं बुद्धरूपन्ति आह “सकलसरीरविष्पकिण्णा”तिआदि । तत्थ **पुञ्जप्पभावनिब्बत्तग्गहणं** तेन निम्मितानम्पि असीतिअनुब्यञ्जनपटिमण्डितानं द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणानं भगवतो पुञ्जप्पभावनिब्बत्तअसीतिअनुब्यञ्जनादीहि सदिसत्ता कतन्ति दट्टब्बं । न हि तेन तदा निम्मितं अनेकाकारपरिपुण्णं बुद्धरूपं भगवतो पुञ्जप्पभावेन निब्बत्तन्ति सक्का वत्तुं । **असीतिअनुब्यञ्जनं** तम्बनखतुङ्गनासादि । **द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणं** सुप्पतिट्टितपादतादि । **विकसित... पे०... सलिलतलन्ति** सूरियरस्मिसम्फस्सेन विकसितेहि विकासमुपगतेहि कं अलङ्करोतीति “कमल”न्ति लद्धनामेहि रत्तपदुमेहि नीलुप्पलादिभेदेहि उप्पलेहि चेव सेतपदुमसङ्घातेहि पुण्डरीकेहि च पटिमण्डितं समन्ततो सज्जितं जलतलमिव । **तारागण... पे०... गगनतलन्ति** सब्बत्थ विष्पकिण्णतारकगणस्स रस्मिजालविसदेहि विष्फुरिताय भासमानाय सोभाय कन्तिया समुज्जलं सम्मा भासमानं गगनतलमिव आकासतलमिव । **सञ्जाप्पभा... पे०... कनकगिरिसिखरन्ति** सञ्जाकालसञ्जातप्पभानुरागेहि इन्दचापेहि विज्जुलताहि च परिक्खित्तं समन्ततो परिवारितं कनकगिरिसिखरमिव सुवण्णपब्बतकूटमिव । **विमलकेतुमाला**ति एत्थ “केतुमाला नाम सीसतो निक्खमित्वा उपरि मुद्धनि पुञ्जो हुत्वा दिस्समानरस्मिरासी”ति वदन्ति । “मुद्धनि मज्झे पञ्जायमानो उन्नतप्पदेसोतिपि वदन्ती”ति तीसुपि **गण्ठपदेसु** वुत्तं । यस्मा पन असोको धम्मराजा सञ्जातपीतिसोमनस्सो सत्ताहं निराहारो हुत्वा यथाठितोव अविक्खित्तचित्तो पसादसोम्मेहि चक्खूहि निरन्तरं बुद्धरूपमेव ओलोकेसि, तस्मा अक्खीहि पूजा कता नाम होतीति आह “**अक्खिपूजं नाम अकासी**”ति । अथ वा चक्खूनं तादिसस्स इट्टारम्मणस्स उपट्टापनेन अक्खीनं पूजा कता नाम होतीति वुत्तं “अक्खिपूजं नाम अकासी”ति ।

इद्धिविभावनाधिकारप्पसङ्गेन चेतं वत्थु वुत्तं, नानुक्कमेन । अयज्हेत्थ अनुक्कमो — असोको किर महाराजा उपरि वक्खमानानुक्कमेन सीहपञ्जरेन ओलोकेन्तो निग्रोधसामणेरं इरियापथसम्पन्नं नागरजननयनानि आकड्डन्तं युगमत्तं पेक्खमानं दिस्वा पसीदित्वा सञ्जातपेमो सबहुमानो आमन्तापेत्वा सेतच्छत्तस्स हेड्डा सीहासने निसीदापेत्वा भोजेत्वा सामणेरस्स वचनादासे दिस्समानं दसबलस्स धम्मकायं दिस्वा रतनत्तये पसीदित्वा सपरिसो सरणसीलेसु पतिट्टाय ततो पट्टाय अभिवड्डमानसद्धो पुब्बे भोजियमानानि तित्थियसट्टिसहस्सानि नीहरित्वा भिक्खूनं सट्टिसहस्सानं सुवकाहतसालिसम्पादितभत्तं पट्टपेत्वा देवतोपनीतं अनोत्तसलिलं नागलतादन्तकट्टञ्च उपनामेत्वा निच्चसङ्घुपट्टानं करोन्तो एकदिवसं सुवण्णसङ्घलिकबन्धनं विस्सज्जेत्वा काळं नागराजानं आनयित्वा तेन निम्मितं वुत्तप्पकारं सिरीसोभगसम्पन्नं बुद्धरूपं पस्सन्तो दीघपुथुलनिच्चलनयनप्पभाहि सत्ताहं अक्खिपूजमकासि ।

इदानि पन यथानुसन्धिं घटेत्वा अनुक्कमेन तस्स सासनावतारं दस्सेन्तो आह “**राजा किर अभिसेकं पापुणित्वा**”तिआदि । **बाहिरकपासण्डन्ति** बाहिरकप्पवेदितं समयवादं । बाहिरकप्पवेदिता हि समयवादा सत्तानं तण्हापासं दिट्ठिपासञ्च डेन्ति ओड्डेन्तीति “पासण्डा”ति वुच्चन्ति । **परिग्गण्हीति** वीमंसमानो परिग्गहेसि । **बिन्दुसारो ब्राह्मणभत्तो अहोसीति** अत्तनो पितु चन्दगुत्तस्स कालतो पट्टाय ब्राह्मणेषु सम्भत्तो अहोसि । चन्दकेन नाम किर ब्राह्मणेन समुस्साहितो चन्दगुत्तकुमारो तेन दिन्ननये ठत्वा सकलजम्बुदीपे एकरज्जमकासि, तस्मा तस्मिं ब्राह्मणे सञ्जातबहुमानवसेन चन्दगुत्तकालतो पट्टाय सट्टिसहस्समत्ता ब्राह्मणजातिका तस्मिं राजकुले निच्चभत्तिका अहेसुं । **ब्राह्मणानन्ति** पण्डरङ्गपरिब्बाजकादिभावमनुपगते दस्सेति । पण्डरङ्गपरिब्बाजकादयो च ब्राह्मणजातिवन्तोति आह

“ब्राह्मणजातियपासण्डान”न्ति । एत्थ पन दिट्ठिपासादीनं ओडुनतो पण्डरङ्गादयोव “पासण्डा”ति वुत्ता । सीहपञ्जरेति महावातपाने । उपसमपरिबाहिरेनाति उपसमतो परिबाहिरेन, उपसमरहितेनाति अत्थो । अन्तेपुरं अतिहरथाति अन्तेपुरं पवेसेथ, आनेथाति वुत्तं होति ।

अमा सह भवन्ति किच्चेसूति अमच्चा, रज्जकिच्चवोसापनका । देवाति राजानं आलपन्ति । राजानो हि दिब्बन्ति कामगुणेहि कीळन्ति, तेसु वा विहरन्ति विजयसमत्थतायोगेन पच्चत्थिके विजेतुं इच्छन्ति, इस्सरियठानादिसक्कारदानगहणं तं तं अत्थानुसासनं वा करोन्ति वोहरन्ति, पुञ्जानुभावप्पत्ताय जुतिया जोतन्तीति वा “देवा”ति वुच्चन्ति । तथा हि ते चतूहि सङ्गहवत्थूहि जनं रज्जेन्ता सयं यथावुत्तेहि विसेसेहि राजन्ति दिप्पन्ति सोभन्तीति “राजानो”ति च वुच्चन्ति । निगण्ठादयोति एत्थ निगण्ठो नाम “अम्हाकं गण्ठनकिलेसो संसारे पलिबुद्धनकिच्चो रागादिकिलेसो खेतवत्थुपुत्तदारादिविसयो नत्थि, किलेसगण्ठरहिता मय”न्ति एवं वादिताय “निगण्ठा”ति लद्धनामा तित्थिया ।

उच्चावचानीति उच्चानि च अवचानि च, महन्तानि चेव खुद्दकानि च, अथ वा विसिद्धानि चेव लामकानि चाति अत्थो । भद्दपीठकेसूति वेत्तमयपीठेसु । सारोति सीलादिगुणसारो । राजङ्गणेनाति राजनिवेसनद्वारे विवटेन भूमिप्पदेसेन । अङ्गणन्ति हि कत्थिच किलेसा वुच्चन्ति “रागो अङ्गण”न्तिआदीसु (विभ० १२४) । रागादयो हि अङ्गन्ति एतेहि तंसमङ्गीपुग्गला निहीनभावं गच्छन्तीति अङ्गणानीति वुच्चन्ति । कत्थिच मलं वा पङ्को वा “तस्सेव रजस्स वा अङ्गणस्स वा पहानाय वायमती”तिआदीसु (म० नि० १.१८४) । अज्जति सम्मक्खेतीति हि अङ्गणं, मलादि । कत्थिच तथारूपो विवटप्पदेसो “चेतियङ्गणं बोधियङ्गण”न्तिआदीसु । अज्जति तत्थ ठितं अतिसुन्दरताय अभिव्यज्जेतीति हि अङ्गणं, विवटो भूमिप्पदेसो । इथापि सोयेव अधिप्पेतो । दन्तन्तिआदीसु किलेसविप्फन्दरहितचित्ताय दन्तं, निच्चं पच्चुपट्टितसतारक्खताय गुत्तं, चक्खादिइन्द्रियानं सन्तताय सन्तिन्द्रियं, पासादिकेन इरियापथेन समन्नागतत्ता सम्पन्नइरियापथं । इदानि निग्रोधसामणेरं सरूपतो विभावेतुकामो आह “को पनायं निग्रोधो नामा”तिआदि ।

तत्रायं अनुपुब्बिकथाति एत्थ बिन्दुसारस्स किर एकसतपुत्तेसु मोरियवंसजाय धम्मदेविया असोकतिस्सनामानं द्विन्नं पुत्तानं मज्झे जेट्ठो असोककुमारो अवन्तिरट्ठं भुज्जति । पितरा पेसितो पाटलिपुत्ततो पञ्जासयोजनमत्थके विट्टूभभयागतानं साकियानमावासं वेटिसं नाम नगरं पत्वा तत्थ वेटिसं नाम सेट्ठिधीतरं आदाय उज्जेनीराजधानियं रज्जं करोन्तो महिन्दं नाम कुमारं सङ्गमित्तञ्च कुमारिकं लभित्वा तेहि सद्धिं रज्जसुखमनुभवन्तो पितुनो गिलानभावं सुत्वा उज्जेनिं पहाय सीघं पाटलिपुत्तं उपगन्त्वा पितु उपट्टानं कत्वा तस्स अच्चयेन रज्जं अगगहेसि । तं सुत्वा युवराजा सुमनाभिधानो कुज्जित्वा “अज्ज मे मरणं वा होतु रज्जं वा”ति अट्टनवुतिभातिकपरिवुतो संवट्टसागरे जलतरङ्गसङ्घातो विय अज्जोत्थरन्तो उपगच्छति । ततो असोको उज्जेनीराजा सङ्गामं पक्खन्दित्वा सत्तुमहनं करोन्तो सुमनं नाम राजकुमारं गहेत्वा घातेसि । तेन वुत्तं “बिन्दुसाररज्जो किर दुब्बलकालेयेव असोककुमारो अत्तना लद्धं उज्जेनीरज्जं पहाय आगन्त्वा सब्बनगरं अत्तनो हत्थगतं कत्वा सुमनं नाम राजकुमारं अगगहेसी”ति ।

परिपुण्णगब्भाति परिपक्कगब्भा । एकं सालन्ति सब्बपरिच्छन्नं एकं पासादं । “देवताय पन आनुभावेन तस्मिं पासादे महाजनेन अदिस्समाना हुत्वा वासं कप्पेसी”ति वदन्ति । निबद्धवत्तन्ति “एकस्स दिवसस्स एत्तकं”न्ति नियामेत्वा ठपितवत्तं । हेतुसम्पदन्ति अरहत्तूपनिस्सयपुञ्जसम्पदं । खुरग्गेयेवाति खुरकम्मपरियोसानेयेव, तचपञ्चककम्मट्टानं गहेत्वा तं परिगणहन्तो अन्तिमाय केसवट्टिया वोरोपनाय समकालमेव च अरहत्तं पापुणीति वुत्तं होति । सरीरं जग्गित्वाति

दन्तकट्टुखादनमुखधोवनादीहि सरीरपरिकम्मं कत्वा ।

सीहपञ्जरे चङ्कमतीति सीहपञ्जरसमीपे अपरापरं चङ्कमति । **तङ्कणञ्जेवाति** तस्मिं खणेयेव । **अयं जनोति** राजङ्गणे चरमानं जनं दिस्वा वदति । **भन्तमिगप्पटिभागोति** अनवट्टितत्ता कायचापल्लेन समन्नागतत्ता भन्तमिगसदिसो । अतिविय सोभतीति सम्बन्धो । **आलोकितविलोकितन्ति** एत्थ **आलोकितं** नाम पुरतोपेक्खनं । अभिमुखोलोकनञ्चि “आलोकित”न्ति वुच्चति । **विलोकितन्ति** अनुदिसापेक्खनं, यं दिसाभिमुखं ओलोकेति, तदनुगतदिसापेक्खनन्ति अत्थो । **समिञ्जनं** पब्बसङ्कोचनं । **पसारणञ्च** तेसंयेव पसारणं । **लोकुत्तरधम्मोति** सेसजनेसु अविज्जमानो विसिद्धधम्मो । **पेमं सण्ठहीति** पेमं पतिट्ठासि, उप्पज्जीति अत्थो । **वाणिजको अहोसीति** मधुवाणिजको अहोसि ।

अतीते किर तयो भातरो मधुवाणिजका अहेसुं । तेसु कनिट्ठो मधुं विक्किणाति, इतरे अरञ्जतो आहरन्ति । तदा एको पच्चेकबुद्धो पण्डुकुरोगातुरो अहोसि । अपरो पन पच्चेकबुद्धो तदत्थं मधुभिक्खाय चरमानो नगरं पाविसि । पविट्ठञ्च तं एका कुम्भदासी उदकहरणत्थं तित्थं गच्छमाना अदस । दिस्वा च पुच्छित्वा आगतकारणञ्च जत्वा “एत्थ, भन्ते, मधुवाणिजका वसन्ति, तत्थ गच्छथा”ति हत्थं पसारेत्वा मधुआपणं दस्सेसि । सो च तत्थ अगमासि । तं दिस्वा कनिट्ठो मधुवाणिजो सञ्जातपीतिसोमनस्सो “केनागतात्थ, भन्ते”ति पुच्छित्वा तमत्थं विदित्वा पत्तं गहेत्वा मधुनो पूरेत्वा ददमानो पत्तपुण्णं मधुं उगन्त्वा मुखतो विस्सन्दित्वा भूमियं पतमानं दिस्वा पसन्नमानसो “इमिनाहं, भन्ते, पुञ्जकम्मेन जम्बुदीपे एकरज्जं करेय्यं, आणा च मे आकासे पथवियञ्च योजनप्पमाणे ठाने फरतू”ति पत्थनमकासि । पच्चेकबुद्धो च “एवं होतु उपासका”ति वत्वा गन्धमादनं गन्त्वा पच्चेकबुद्धस्स भेसज्जमकासि ।

कनिट्ठो पन मधुवाणिजो मधुं दत्त्वा गेहे निसिन्नो इतरे अरञ्जतो आगते दिस्वा एवमाह “तुम्हाकं भातरो चित्तं पसादेथ, ममञ्च तुम्हाकञ्च मधुं गहेत्वा ईदिसस्स नाम पच्चेकबुद्धस्स पत्तं पूरेत्वा अदासि”न्ति । तेसु जेट्ठो कुञ्जित्वा एवमाह “चण्डालापि कासावनिवासिनो होन्ति, ननु तव हत्थतो मधुं पटिग्गहेत्वा गतो चण्डालो भविस्सती”ति । मज्झिमो पन कुञ्जित्वा “तव पच्चेकबुद्धं गहेत्वा परसमुद्दे निक्खिपाही”ति आह । पच्छा पन तेपि द्वे भातरो कनिट्ठेन वुच्चमानं दानानिसंसपटिसंयुत्तकथं सुत्वा अनुमोदिसुयेव । सापि च कुम्भदासी “तस्स मधुदायकस्स अगमहेसी भवेय्य”न्ति पत्थनमकासि । तेसु कनिट्ठो असोको धम्मराजा अहोसि, सा च कुम्भदासी अतिविय रूपसोभगप्पत्ता असन्धिमित्ता नाम तस्स अगमहेसी अहोसि । परसमुद्दवादी पन मज्झिमो इमस्मियेव तम्बपणिणदीपे देवानंपियतिससो नाम महानुभावो राजा अहोसि । जेट्ठो पन चण्डालवादिताय चण्डालगामे जातो निग्रोधो नाम सामणरो अहोसि । तेन वुत्तं “**पुब्बे हि किर पुञ्जकरणकाले एस रञ्जो जेट्ठभाता वाणिजको अहोसी**”ति ।

पुब्बे व सन्निवासेनाति एत्थ (जा० अट्ठ० २.२.१७४) गाथाबन्धवसेन वा-सदस्स रस्सत्तं कतन्ति वेदितब्बं, पुब्बे सन्निवासेन वाति वुत्तं होति । तत्थ **पुब्बेति** अतीतजातियं । **सन्निवासेनाति** सहवासेन । सहसदत्थो हि अयं संसदो । **पच्चुप्पन्नहितेन वाति** पच्चुप्पन्ने वत्तमानभवे हितचरणेन वा । एवं इमेहि द्वीहि कारणेहि सिनेहसङ्घातं पेमं जायते उप्पज्जति । इदं वुत्तं होति — पेमं नामेतं द्वीहिपि कारणेहि जायति, पुरिमभवे माता वा पिता वा धीता वा पुत्तो वा भाता वा भगिनी वा पति वा भरिया वा सहायो वा मित्तो वा हुत्वा यो येन सद्धिं एकट्ठाने निवुत्थपुब्बो, तस्स इमिना पुब्बे वा सन्निवासेन भवन्तरेपि अनुबन्धन्तो सो सिनेहो न विजहति, इमस्मिं अत्तभावे कतेन पच्चुप्पन्नेन हितेन वाति एवं इमेहि द्वीहि कारणेहि तं पेमं नाम जायतीति । किं वियाति आह “**उप्पलं व यथोदके**”ति । एत्थापि वा-सदस्स वुत्तनयेनेव रस्सत्तं कतन्ति दट्ठब्बं । अवुत्तसम्पिण्डनत्थो चेत्य वासदो । तेन पदुमादयो सङ्गहाति । **यथा-सदो** उपमायं । इदं वुत्तं होति — यथा

उपलज्ज च सेसज्ज पदुमादि उदके जायमानं द्वे कारणानि निस्साय जायति उदकज्जेव कललज्ज, तथा एतेहि द्वीहि कारणेहि पेमं जायतीति ।

रज्जो हत्थेति सन्निकं उपगतस्स रज्जो हत्थे । **रज्जो अनुरूपन्ति** एकूनसतभातुकानं घातितत्ता चण्डपकतिताय रज्जे ठितत्ता च “पमादविहारी अयं”न्ति मज्जमानो तदनुरूपं धम्मपदे अप्पमादवगं देसेतुं आरभि । तत्थ (ध० प० अट्ठ० १.२३) **अप्पमादोति** सतिया अविप्पवासो, निच्चं उपट्टिताय सतिया एतं अधिवचनं । **अमतपदन्ति** अमतं वुच्चति निब्बानं । तज्जि अजातत्ता न जीयति न मीयति, तस्मा “अमत”न्ति वुच्चति । अमतस्स पदं अमतपदं, अमतस्स अधिगमुपायोति वुत्तं होति । **पमादोति** पमज्जनभावो, मुट्टस्सच्चसङ्घातस्स सतिया वोस्सग्गस्सेतं नामं । **मच्चुनोति** मरणस्स । **पदन्ति** उपायो मग्गो । पमत्तो हि जातिं नातिवत्तति, जातो पन जीयति चेव मीयति चाति पमादो मच्चुनो पदं नाम होति, मरणं उपनेतीति वुत्तं होति ।

अज्जातं तात, परियोसापेहीति इमिना “सदा अप्पमादेन हुत्वा वत्तितब्बन्ति एत्तकेनेव मया जातं, तुम्हे धम्मदेसनं निट्ठपेथा”ति तस्मिं धम्मे अत्तनो पटिपज्जितुकामतं दीपेन्तो धम्मदेसनाय परियोसानं पापेत्वा कथने उस्साहं जनेति । केचि पन “अभासीति एत्थ ‘भासिस्सामि वितक्केमी”ति अत्थं गहेत्वा ‘सब्बं अप्पमादवगं भासिस्सामी”ति सल्लक्खितत्ता अभासीति वुत्तं, रज्जा पन अट्ठगाथं सुत्वाव ‘अज्जातं तात, परियोसापेही”ति वुत्तत्ता ‘उपरि न कथेसी”ति वदन्ति । “तं पन युत्तं न होती”ति तीसुपि **गण्ठपदेसु** वुत्तं । **धुवभत्तानीति** निच्चभत्तानि । वज्जावज्जं उपनिज्जायतीति उपज्जायोति आह “वज्जावज्जं दिस्वा चोदेता सारेता चा”ति । तत्थ **वज्जावज्जन्ति** खुद्दकं महन्तज्ज वज्जं । **चोदेताति** “इदं तथा दुक्कटं, इदं दुब्भासित”न्ति आदीनि वत्वा चोदेता । **सारेताति** अत्तनो वज्जं अस्सरन्तस्स सतिं उप्पादेता, सम्पापटिपत्तियं वा सारेता, पवत्तेताति अत्थो ।

“एवं तथा बुद्धवचनं सज्जायितब्बं, एवं अभिक्कमितब्बं, एवं पटिक्कमितब्बं”न्ति आदिना आचारस्स सिक्खापनतो आचरियो नामाति आह “**इमस्मिं सासने सिक्खितब्बकधम्मेषु पतिट्ठापेता**”ति । तत्थ **सिक्खितब्बकधम्मो** नाम सकलं बुद्धवचनं सीलादयो च धम्मा । “**पब्बज्जा च उपसम्पदा चा**”ति इदं लब्भमानवसेन वुत्तं । **आचरियुपज्जायानन्ति** इमिना पब्बज्जा उपसम्पदा च योजेतब्बा, **मम चाति** इमिना पन पब्बज्जाव । तदा सामणेरभूमियं ठितत्ता निग्रोधस्स भाविनिं वा उपसम्पदं सन्धाय उभयम्पि योजेतब्बं । सरणगमनवसेन पब्बज्जासिद्धितो भिक्खुसङ्घस्सपि पब्बज्जाय निस्सयभावो वेदितब्बो । भण्डुकम्मवसेनपि निस्सयभावो लब्भतेवाति गहेतब्बं । **दिवसे दिवसे वट्ठापेन्तोति** वुत्तनयेनेव दिवसे दिवसे ततो ततो दिगुणं कत्वा वट्ठापेन्तो । **पोथुज्जनिकेनाति** पुथुज्जनभावानुरूपेन । निग्रोधत्थेरस्स आनुभावकित्तनाधिकारत्ता पुब्बे वुत्तम्पि पच्छा वत्तब्बम्पि सम्पिण्डेत्वा आह “**पुन राजा असोकारामं नाम महाविहारं कारेत्वा**”ति आदि । **चेतियपटिमण्डितानीति** एत्थ चयितब्बं पूजेतब्बन्ति **चेतियं**, इट्ठकादीहि चितत्ता वा चेतियं, चेतियोहि पटिमण्डितानि विभूसितानीति चेतियपटिमण्डितानि । **धम्मेनाति** धम्मतो अनपेतेन ।

वुत्तमेवत्थं वित्थारतो विभावेन्तो आह “**एकदिवसं किरा**”ति आदि । **असोकारामे महादानं दत्वाति** एत्थ कते आरामे पच्छा कारापकस्स रज्जो नामवसेन निरुळ्हं नामपण्णत्तिं सन्धाय वुत्तं “**असोकारामे**”ति । केचि पन “तस्मिं दिवसे राजा अत्तनो घरेयेव सब्बं भिक्खुसङ्घं निसीदापेत्वा भोजेत्वा इमं पज्जं पुच्छी”ति वदन्ति । **महादानं दत्वाति** भोजेत्वा सब्बपरिक्खारदानवसेन महादानं दत्वा । वुत्तज्जेतं **दीपवंसे** —

“निवेसनं पवेसेत्वा, निसीदापेत्वान आसने ।

यागुं नानाविधं खज्जं, भोजनञ्च महारहं ।
अदासि पयतपाणि, यावदत्थं यदिच्छकं ॥

“भुत्ताविभिक्षुसङ्घस्स, ओनीतपत्तपाणिनो ।
एकमेकस्स भिक्षुनो, अदासि युगसाटकं ॥

“पादअब्भञ्जनं तेलं, छत्तञ्चापि उपाहनं ।
सब्बं समणपरिक्खारं, अदासि फाणितं मधुं ॥

“अभिवादेत्वा निसीदि, असोकधम्मो महीपति ।
निसज्ज राजा पवारिसि, भिक्षुसङ्घस्स पच्चयं ॥

“यावता भिक्षू इच्छन्ति, ताव देमि यदिच्छकं ।
सन्तप्पेत्वा परिक्खारेण, पवारेत्वान पच्चये ।
ततो अपुच्छि गम्भीरं, धम्मक्खन्धं सुदेसित”न्ति ॥

अङ्गतो, महाराज, नव अङ्गानीति आदि मोग्गलिपुत्ततिस्सत्थेरेण वुत्तन्ति वदन्ति । नवकम्माधिट्टायकं अदासीति चतुरासीतिविहारसहस्सेसु कत्तब्बस्स नवकम्मस्स अधिट्टायकं विधायकं कत्वा अदासि । एकदिवसमेव सब्बनगरेहि पण्णानि आगमिंसूति सब्बविहारेसु किर राहुना चन्दस्स गहणदिवसे नवकम्मं आरभित्वा पुन राहुना चन्दस्स गहणदिवसेयेव निट्टापेसुं, तस्मा एकदिवसमेव पण्णानि आगमिंसूति वदन्ति । अट्ट सीलङ्गानीति अट्ट उपोसथङ्गसीलानि । “सब्बालङ्कारविभूसिताया”ति इदं असमादिन्नुपोसथङ्गानं वसेन वुत्तं । अमरवतिया राजधानियाति तावतिंसदेवनगरे । अलङ्कृतपटियत्तन्ति अलङ्कृतकरणवसेन सब्बसज्जितं ।

अधिकं कारं अधिकारं, अधिकं किरियन्ति वुत्तं होति । लोकविवरणं नाम पाटिहारियं अकंसूति एत्थ अनेकसहस्ससङ्ख्यस्स ओकासलोकस्स तन्निवासीसत्तलोकस्स च विवटभावकरणपाटिहारियं लोकविवरणं नाम । तं पन करोन्तो इद्धिमा अन्धकारं वा आलोकं करोति, पटिच्छन्नं वा विवटं, अनापाथं वा आपाथं करोति । कथं? अयञ्चि यथा पटिच्छन्नोपि दूरे ठितोपि अत्ता वा परो वा दिस्सति, एवं अत्तानं वा परं वा पाकटं कातुकामो पादकज्झानतो वुट्टाय “इदं अन्धकारद्वानं आलोकजातं होतू”ति वा “इदं पटिच्छन्नं विवटं होतू”ति वा “इदं अनापाथं आपाथं होतू”ति वा आवज्जेत्वा पुन पादकज्झानं समापज्जित्वा वुट्टाय अधिट्टाति । सह अधिट्टानेन यथाधिट्टितमेव होति । अपरे दूरे ठितापि पस्सन्ति, सयम्पि पस्सितुकामो पस्सति भगवा विय देवोरोहणे । भगवा हि देवलोके अभिधम्मदेसनं निट्टपेत्वा सङ्कस्सनगरं ओतरन्तो सिनेरुमुद्धनि ठत्वा पुरत्थिमं लोकधातुं ओलोकेसि, अनेकानि चक्कवाळसहस्सानि विवटानि विय हुत्वा एकङ्गणं विय हुत्वा पकांसिसु । यथा च पुरत्थिमेन, एवं पच्छिमेनपि उत्तरेनपि दक्खिणेनपि सब्बं विवटमद्दस । हेट्टापि याव अवीचि उपरि च याव अकनिट्टभवनं, ताव अद्दस । मनुस्सापि देवे पस्सन्ति, देवापि मनुस्से । तत्थ नेव मनुस्सा उद्धं उल्लोकेन्ति, न देवा अधो ओलोकेन्ति, सब्बे सम्मुखसम्मुखाव अज्जमज्जं पस्सन्ति, तं दिवसं लोकविवरणं नाम अहोसि ।

अपिच तम्बपण्णिदीपे तळङ्गरवासी धम्मदिन्नत्थेरोपि इमं पाटिहारियं अकासि । सो किर एकदिवसं तिस्समहाविहारे चेतियङ्गणम्हि निसीदित्वा “तीहि, भिक्षवे, धम्मेहि समन्नागतो भिक्षु अपण्णकपटिपदं पटिपन्नो होती”ति

अपण्णकसुत्तं (अ० नि० ३.१६) कथेन्तो हेट्टामुखं बीजनिं अकासि, याव अवीचितो एकङ्गणं अहोसि, ततो उपरिमुखं अकासि, याव ब्रह्मलोका एकङ्गणं अहोसि । थेरो निरयभयेन तज्जेत्वा सग्गसुखेन च पलोभेत्वा धम्मं देसेसि । केचि सोतापन्ना अहेसुं, केचि सकदागामी अनागामी अरहन्तोति एवं तस्मिं दिवसेपि लोकविवरणं नाम अहोसि । इमे पन भिक्खू यथा असोको धम्मराजा असोकारामे ठितो चतुद्विसा अनुविलोकेन्तो समन्ततो समुद्वपरियन्तं जम्बुदीपं पस्सति, चतुरासीति च विहारसहस्सानि उळाराय विहारमहपूजाय विरोचमानानि, एवं अधिद्वहत्वा लोकविवरणं नाम पाटिहारियं अकंसु ।

विहारमहपूजायाति विहारमहसङ्घाताय पूजाय । **विभूतिन्ति** सम्पत्तिं । **एवरूपं पीतिपामोज्जन्ति** ईदिसं परिच्चागमूलकं पीतिपामोज्जं । **मोग्गलिपुत्ततिस्सत्थेरस्स भारमकासीति** थेरस्स महानुभावत्ता “उत्तरिपि चे कथेतब्बं अत्थि, तम्पि सोयेव कथेस्सती”ति मञ्जमानो भिक्खुसङ्घो रज्जा पुच्छितपञ्चस्स विसज्जनं थेरस्स भारमकासि । **सासनस्स दायादो होमि, न होमीति** सासनस्स जातको अब्भन्तरो होमि, न होमीति अत्थो । येसं सासने पब्बजिता पुत्तधीतरो न सन्ति, न ते सासने कत्तब्बकिच्चं अत्तनो भारं कत्वा वहन्तीति इममत्थं सन्धाय थेरो एवमाह “**न खो, महाराज, एत्तावता सासनस्स दायादो होती**”ति । **कथञ्चरहि, भन्ते, सासनस्स दायादो होतीति** एत्थ **चरहीति** निपातो अक्खन्तिं दीपेति । इदं वुत्तं होति — यदि एवरूपं परिच्चागं कत्वापि सासनस्स दायादो न होति, अज्जं किं नाम कत्वा होतीति ।

तिस्सकुमारस्स पब्बजितकालतो पभुतीति यदा च तिस्सकुमारो पब्बजितो, येन च कारणेन पब्बजितो, तं सब्बं वित्थारतो उत्तरि आवि भविस्सति । **सक्खसीति** सक्खिस्ससि । **पामोज्जजातोति** सज्जातपामोज्जो । **पुत्तानं मनं लभित्वाति** एत्थ पुत्तीपि सामञ्जतो पुत्तसद्देन वुत्ताति वेदितब्बा, पुत्तो च धीता च पुत्ताति एवं एकसेसनयेन वा एवं वुत्तन्ति दट्टब्बं । धीतुसद्देन सह पयुज्जमानो हि पुत्तसद्दो एकोव अवसिस्सति, धीतुसद्दो निवत्ततीति सद्दसत्थिविदू वदन्ति । **सिक्खाय पतिट्टापेसुन्ति** तस्मिंयेव सीममण्डले सिक्खासम्मुतिं दत्त्वा पाणातिपातावेरमणिआदीसु विकालभोजनावेरमणिपरियोसानासु छसु सिक्खासु समादपनवसेन सिक्खाय पतिट्टापेसुं । सट्ठिवस्सायपि हि सामणेरिया “पाणातिपातावेरमणिं द्वे वस्सानि अवीतिक्कम्म समादानं समादियामी”तिआदिना (पाचि० १०७८-१०७९) छ सिक्खायो समादियित्वा सिक्खितब्बायेव । न हि एतासु छसु सिक्खापदेसु द्वे वस्सानि असिक्खितसिक्खं सामणेरिं उपसम्पादेतुं वट्टति । छ वस्सानि अभिसेकस्स अस्साति **छब्बस्साभिसेको**, अभिसेकतो पट्टाय अतिक्कन्तछवस्सोति वुत्तं होति ।

सब्बं थेरवादन्ति द्वे सङ्गीतियो आरुळ्हा पाळियेवेत्थ “थेरवादो”ति वेदितब्बा । सा हि महाकस्सपपभुतीनं महाथेरानं वादत्ता “थेरवादो”ति वुच्चति । **कोन्तपुत्ततिस्सत्थेरोति** एत्थ कोन्तसकुणियो नाम किन्नरजातियो । “तासु एकस्सा कुच्छियं सयितो मनुस्सजातिको रज्जा पोसितो कोन्तपुत्ततिस्सत्थेरो नामा”ति तीसुपि **गण्ठपदेसु** वुत्तं । **महावंसेपि** चेतं वुत्तं —

“पुरे पाटलिपुत्तम्हा, वने वनचरो चरं ।
कोन्तकिन्नरिया सद्धिं, संवासं किर कप्पयि ॥

“तेन संवासमन्वाय, सा पुत्ते जनयी दुवे ।
तिस्सो जेट्ठो कनिट्ठो तु, सुमित्तो नाम नामतो ॥

“महावरुणत्थेरस्स, काले पब्बजि सन्तिके ।

अरहत्तं पापुणिसु, छळभिज्जागुणं उभो'ति ॥

केचि पन एवं वदन्ति “कोन्ता नाम कट्टवाहनरज्जो वंसे जाता एका राजधीता । तं गरुळयन्तेन अरज्जगतं एको वनचरको आनेत्वा ताय सद्धिं संवासं कर्णेसि । सा तस्स उभो पुत्ते विजायि । तत्रायं जेट्टको मातुनामेन कोन्तपुत्तो नाम जातो'ति । कट्टवाहनरज्जो किर नगरे सब्बेपि विभवसम्पन्ना नदीपब्बतकीळादीसु गरुळसकुणसदिसं यन्तं कारेत्वा कट्टवाहनराजा विय गरुळवाहनेन विचरन्ति ।

ब्याधिपटिकम्मत्थं भिक्खाचारवत्तेन आहिण्डन्तो पसतमत्तं सप्पिं अलभित्वाति तदा किर जेट्टस्स कोन्तपुत्तितस्सत्थेस्स कुच्छिवातो समुट्ठासि । तं बाळहाय दुक्खवेदनाय पीळितं कनिट्ठो सुमित्तो नाम थेरो दिस्वा “किमेत्थ, भन्ते, लद्धं वट्टती'ति पुच्छि । तिस्सत्थेरो, “आवुसो, पसतमत्तं सप्पिं लद्धं वट्टती'ति वत्वा रज्जो निवेदनं तस्स गिलानपच्चयं पच्छाभत्तं सप्पिअत्थाय चरणञ्च पटिक्खित्वा “भिक्खाचारवेलायमेव पिण्डाय चरन्तेन तथा यदि सक्का लद्धं, एवं विचरित्वा यं लद्धं, तं आहरा'ति आह । कनिट्ठोपि वुत्तनयेनेव भिक्खाचारवत्तेन चरन्तो पसतमत्तम्पि सप्पिं नालत्थ । सो पन कुच्छिवातो बलवतरो सप्पिघटसतेनपि वूपसमेतुं असक्कुणय्यो अहोसि । थेरो तेनेव ब्याधिबलेन कालमकासि । केचि पन “विच्छिकनामकेन कीटविसेन डट्टो थेरो तस्स विसवेगेन अधिमत्ताय दुक्खवेदनाय समन्नागतो तं वूपसमेतुं वुत्तनयेनेव पसतमत्तं सप्पिं अलभित्वा परिनिब्बुतो'ति वदन्ति । वुत्तज्हेतं **महावंसे** —

“पादे कीटविसेनासि, डट्टो जेट्टो सवेदनो ।
आह पुट्टो कनिट्ठेन, भेसज्जं पसतं घतं ॥

“रज्जो निवेदनं थेरो, गिलानपच्चयेपि च ।
सप्पिअत्थञ्च चरणं, पच्छाभत्तं पटिक्खपि ॥

“पिण्डाय चे चरं सप्पिं, लभसे त्वं तमाहर ।
इच्चाह तिस्सत्थेरो सो, सुमित्तं थेरमुत्तमं ॥

“पिण्डाय चरता तेन, न लद्धं पसतं घतं ।
सप्पिकुम्भसतेनापि, ब्याधि जातो असाधियो ॥

“तेनेव ब्याधिना थेरो, पत्तो आयुक्खयन्तिकं ।
ओवदित्वप्पमादेन, निब्बातुं मानसं अका ॥

“आकासमिह निसीदित्वा, तेजोधातुवसेन सो ।
यथारुचि अधिट्ठाय, सरीरं परिनिब्बुतो ॥

“जाला सरीरा निक्खम्म, निमंसछारिकं डहि ।
थेरस्स सकलं कायं, अट्टिकानि तु नो डही'ति ॥

अप्पमादेन ओवदित्वाति “अम्हादिसानम्पि एवं पच्चया दुल्लभा, तुम्हे लभमानेसु पच्चयेसु अप्पमज्जित्वा

समणधम्मं करोथा”ति एवं अप्पमादेन ओवदित्वा । पल्लङ्केनाति समन्ततो ऊरुबद्धासनेन । इत्थम्भूतलक्खणे चेतं करणवचनं । तेजोधातुं समापज्जित्वाति तेजोधातुकसिणारम्मणं ज्ञानं समापज्जित्वा । थेरस्स सक्कारं कत्वाति थेरस्स धातुसक्कारं कत्वा । चतूसु द्वारेसु पोक्खरणियो कारापेत्वा भेसज्जस्स पूरापेत्वाति एकस्मिं द्वारे चतस्सो पोक्खरणियो कारापेत्वा तत्थ एकं पोक्खरणिं सप्पिस्स पूरापेत्वा एकं मधुनो, एकं फाणितस्स, एकं सक्कराय पूरापेसि । सेसद्वारेसुपि एवमेव कारापेसीति वदन्ति ।

सभायं सतसहस्सन्ति नगरमज्जे विनिच्छयसालायं सतसहस्सं । इमिना सकलनगरतो समुद्धितं आयं निदस्सेति । पच्चसतसहस्सानि रज्जो उप्पज्जन्तीति च रट्ठतो उप्पज्जनकं आयं ठपेत्वा वुत्तं । ततोति यथावुत्तपच्चसतसहस्सतो । निग्रोधत्थेरस्स देवसिकं सतसहस्सं विसज्जेसीति कथं पन थेरस्स सतसहस्सं विसज्जेसि? राजा किर दिवसस्स तिक्खत्तुं साटके परिवत्तेन्तो “थेरस्स चीवरं नीत”न्ति पुच्छित्वा “आम नीत”न्ति सुत्वाव परिवत्तेति । थेरोपि दिवसस्स तिक्खत्तुं तिचीवरं परिवत्तेति । तस्स हि तिचीवरं हत्थिक्खन्धे ठपेत्वा पच्चहि च गन्धसमुग्गसतेहि पच्चहि च मालासमुग्गसतेहि सद्धिं पातोव आहरीयित्थ, तथा दिवा चेव सायज्च । थेरोपि न भण्डिकं बन्धित्वा ठपेसि, सम्पत्तसब्रह्मचारीनं अदासि । तदा किर जम्बुदीपे भिक्खुसङ्घस्स येभुय्येन निग्रोधत्थेरस्सेव सन्तकं चीवरं अहोसि । एवं थेरस्स दिवसे दिवसे सतसहस्सं विसज्जेसि । उच्चारो लाभसक्कारोति एत्थ लब्भति पापुणीयतीति लाभो, चतुन्नं पच्चयानमेतं अधिवचनं । सक्कच्चं कातब्बो दातब्बोति सक्कारो, चत्तारो पच्चयायेव । पच्चया एव हि पणीतपणीता सुन्दरसुन्दरा अभिसङ्घरित्वा कता “सक्कारो”ति वुच्चन्ति । अथ वा परेहि कातब्बगारवकिरिया पुष्पादीहि पूजा वा सक्कारो ।

दिट्ठिगतानीति एत्थ दिट्ठियेव दिट्ठिगतं “गूथगतं मुत्तगतं (म० नि० २.११९), सङ्घारगत”न्ति आदीसु (महानि० ४१) विय । गन्तब्बाभावतो वा दिट्ठिया गतमत्तं दिट्ठिगतं, दिट्ठिया गहणमत्तन्ति अत्थो । दिट्ठिप्पकारो वा दिट्ठिगतं, दिट्ठिभेदोति वुत्तं होति । लोकिया हि विधयुत्तगतप्पकारसद्धे समानत्थे इच्छन्ति । न खो पनेतं सक्का इमेसं मज्जे वसन्तेन वूपसमेतुन्ति तेसज्हि मज्जे वसन्तो तेसुयेव अन्तो गधत्ता आदेय्यवचनो न होति, तस्मा एवं चिन्तेसि । तदा तस्मिं ठाने वसन्तस्स सुखविहाराभावतो तं पहाय इच्छितब्बसुखविहारमत्तं गहेत्वा वुत्तं “अत्तना फासुकविहारेण विहरितुकामो”ति । अहोगङ्गपब्बतन्ति एवं नामकं पब्बतं । धम्मेन विनयेन सत्थुसासनेनाति एत्थ धम्मोति भूतं वत्थु । विनयोति चोदना सारणा च । सत्थुसासनन्ति जत्तिसम्पदा अनुसावनसम्पदा च, तस्मा भूतेन वत्थुना चोदेत्वा सारेत्वा जत्तिसम्पदाय अनुसावनसम्पदाय च उक्खेपनीयादिकम्मवसेन निग्गह्यमानापीति वुत्तं होति । अब्बुदं थेननट्ठेन, मलं किलिड्ढभावकरणट्ठेन, कण्टकं विज्झनट्ठेन । अग्गिं परिचरन्तीति अग्गिहुत्तका विय अग्गिं पूजेन्ति । पच्च्यातपे तप्पन्तीति चतूसु ठानेसु अग्गिं कत्वा मज्जे ठत्वा सूरियातपेन तप्पन्ति । आदिच्चं अनुपरिवत्तन्तीति उदयकालतो पभुति सूरियं ओलोकयमाना यावत्थङ्गमना सूरियाभिमुखाव परिवत्तन्ति । वोभिन्दिस्सामाति पग्गणिं हंसूति विनासेस्सामाति उस्साहमकंसु । अविसहन्तोति असक्कोन्तो ।

सत्तदिवसेन रज्जं सम्पटिच्छाति सत्तदिवसे रज्जसुखं ताव अनुभव । तमत्थं सज्जापेसीति कुक्कुच्चायितमत्थं बोधेसि । कथं सज्जापेसीति आह “सो किरा”ति आदि । चित्तरूपन्ति चित्तानुरूपं, यथाकामन्ति वुत्तं होति । किस्साति केन कारणेन । अरे त्वं नाम परिच्छिन्नमरणन्ति सत्तहि दिवसेहि परिच्छिन्नमरणं । विस्सत्थोति निरासङ्गचित्तो, मरणसङ्कारहितो निब्भयोति वुत्तं होति । अस्सासपस्सासनिबद्धं मरणं पेक्खमानाति “अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं अस्ससित्वा पस्ससामि पस्ससित्वा वा अस्ससामि, भगवतो सासनं मनसि करेय्यं, बहु वत मे कतं अस्सा”ति एवं

मरणस्सतिया अनुयुञ्जनतो अस्सासपस्सासप्पवत्तिकालपटिबद्धं मरणं पेक्खमाना । तत्थ अस्सासोति बहिनिक्खमननासवातो । पस्सासोति अन्तोपविसनवातो । वुत्तविपरियायेनपि वदन्ति ।

मिगवं निक्खमित्वाति मिगमारणत्थाय “अरञ्जे मिगपरियेसनं चरिस्सामी”ति निक्खमित्वा । तत्थ मिगवन्ति मिगानं वाननतो हेसनतो बाधनतो “मिगव”न्ति लद्धसमञ्जं मिगवं । **योनकमहाधम्मरक्खित्थेरन्ति** योनकविसये जातं इधागन्त्वा पब्बजितं धम्मरक्खितनामधेय्यं महाथेरं । **हत्थिनागेना**ति महाहत्थिना । महन्तपरियायोपि हि नागसद्दोति वदन्ति । अहिनागादितो वा विसेसनत्थं “हत्थिनागेना”ति वुत्तं । **तस्सासयं** तस्स अज्झासयं । **तस्स पस्सन्तस्सेवा**ति अनादरे सामिवचनं, तस्मिं पस्सन्तेयेवाति अत्थो । **आकासे उप्पतित्वा**ति एत्थ अयं विकुब्बनिद्धि न होतीति गिहिस्सपि इमं इद्धिपाटिहारियं दस्सेसि । सा हि “पकतिवण्णं विजहित्वा कुमारकवण्णं वा दस्सेति नागवण्णं वा, विविधम्मि सेनाब्यूहं दस्सेती”ति एवं आगता इद्धि पकतिवण्णविजहनविकारवसेन पवत्तत्ता विकुब्बनिद्धि नाम । अधिद्धानिद्धिया पन पटिक्खेपो नत्थि । तथा च वक्खति **खुद्दकवत्थुक्खन्धकवण्णनायं** (चूळव० अट्ट० २५२) “इद्धिपाटिहारियन्ति एत्थ विकुब्बनिद्धिपाटिहारियं पटिक्खत्तं, अधिद्धानिद्धि पन अप्पटिक्खत्ताति वेदितब्बा”ति । **लग्गेत्वा**ति आकासे कायबन्धनं पसारेत्वा तत्थ चीवरं लग्गेत्वा ।

छणवेसन्ति तुट्टिजननवेसं, उस्सववेसन्ति अत्थो । **पटियादेसुन्ति** “आगतकाले चीवरादीनं परियेसनं भारियं”न्ति पठममेव पत्तचीवरानि सम्पादेसुं । **पधानघरन्ति** भावनानुयोगवसेन वीरियारम्भस्स अनुरूपं विवित्तसेनासनं । **सोपीति** रज्जो भागिनेय्यं सन्धाय वुत्तं । **अनुपब्बजितो**ति उळारविभवेन खत्तियजनेन अनुगन्त्वा पब्बजितो । **गन्त्वा**ति इद्धिया गन्त्वा । **कुसलाधिप्पायो**ति मनापज्झासयो । **द्वेळहकजातो**ति “इमे भिक्खू न एकमग्गेन कथेन्ती”ति संसयमापन्नो । **एकेकं भिक्खुसहस्सपरिवारन्ति** एकेकस्स एकेकसहस्सपरिच्छिन्नं भिक्खुपरिवारञ्च । **गणित्वा आगच्छथा**ति वुत्तेपि “सासनं पग्गणित्तुं समत्थो”ति वुत्तत्ता थेरा भिक्खू “धम्मकम्म”न्ति मज्जमाना गता । ईदिसेसु हि ठानेसु कुक्कुच्चं न कातब्बं । कप्पियसासनज्हेतं न गिहिकम्मपटिसंयुत्तं । **थेरो नागच्छी**ति किञ्चापि “राजा पक्कोसती”ति वुत्तेपि धम्मकम्मत्थाय आगन्तुं वट्टति, द्विक्खत्तुं पन पेसितेपि न आगतो किर । थेरो हि सब्बत्थ विख्यातवसेन सम्भावनुप्पत्तितो सम्भावितस्स च उद्धं कत्तब्बकिच्चसिद्धितो असारुप्पवचनलेसेन न आगच्छीति । **महल्लको नु खो भन्ते थेरो**ति किञ्चापि राजा थेरं दिट्ठपुब्बो, नामं पन सल्लक्खेतुं असक्कोन्तो एवं पुच्छीति वदन्ति । **वद्दन्ति** उपरि मण्डपसदिसं पदरच्छन्नं, सब्बपलिगुण्ठिठं वा छादेत्वा कतं सकटविसेसं वद्दन्ति वदन्ति । **नावासङ्घाटं बन्धित्वा**ति एत्थ **नावा**ति पोतो । सो हि ओरतो पारं पतति गच्छतीति पोतो, सत्ते नेतीति नावाति च वुच्चति । एकतो सङ्घटिता नावा नावासङ्घाटं, तथा तं बन्धित्वाति अत्थो ।

सासनपच्चत्थिकानं बहुभावतो आह “**आरक्खं संविधाया**”ति । यन्ति यस्मा, येन कारणेनाति अत्थो । “आगुं न करोतीति नागो”ति (चूळव० मेत्तगूमाणवपूच्छानिद्देस २७) वचनतो पापकरणाभावतो समणो इध नागो नामाति मज्जमाना “**एको तं महाराज समणनागो दक्खिणहत्थे गणित्थस्सती**”ति ब्याकरिंसु । **अब्बाहिंसू**ति आकङ्गिसु । “रज्जो हत्थग्गहणं लीळावसेन कतं विय होतीति कस्मातिआदिचोदनं कत”न्ति वदन्ति । **बाहिरतो**ति उय्यानस्स बाहिरतो । पस्सन्तानं अतिदुक्करं हुत्वा पज्जायतीति आह “**पदेसपथवीकम्पनं दुक्कर**”न्ति । अधिद्धाने पनेत्थ विसुं दुक्करता नाम नत्थि । **सीमं अक्कमित्वा**ति अन्तोसीमं सीमाय अब्भन्तरं अक्कमित्वा । **अभिज्जापादकन्ति** अभिज्जाय पतिट्ठाभूतं । विकुब्बनिद्धिया एव पटिक्खत्तत्ता पथवीचलनं अधिद्दिह । **रथस्स अन्तोसीमाय ठितो पादोव चली**ति एत्थ **पादो**ति रथचक्कं सन्धाय वुत्तं । तज्जि रथस्स गमनकिच्चसाधनतो पादसदिसत्ता इध “पादो”ति वुत्तं । **सक्खती**ति सक्खिस्सति ।

एतमत्यन्ति विना चेतनाय पापस्स असम्भवसङ्घातं अत्थं । चेतनाहन्ति एत्थ “चेतनं अहं”न्ति पदच्छेदो कातब्बो । चेतयित्वाति चेतनं पवत्तयित्वा । दीपकतित्तिरोति अत्तनो निसिन्नभावस्स दीपनतो एवंलद्धनामो तित्तिरो । यं अरञ्जं नेत्वा साकुणिको तस्स सद्देन आगतागते तित्तिरे गण्हाति ।

तापसं पुच्छीति अतीते किर एकस्मिं पच्चन्तगामे एको साकुणिको एकं दीपकतित्तिरं गहेत्वा सुट्ठु सिक्खापेत्वा पञ्जरे पक्खिपित्वा पटिजग्गति । सो तं अरञ्जं नेत्वा तस्स सद्देन आगतागते तित्तिरे गण्हाति । तित्तिरो “मं निस्साय बहू मम जातका नस्सन्ति, मय्हेतं पाप”न्ति निस्सद्दो अहोसि । सो तस्स निस्सद्दभावं जत्वा वेळुपेसिकाय तं सीसे पहरति । तित्तिरो दुक्खातुरताय सद्दं करोति । एवं सो साकुणिको तं निस्साय तित्तिरे गहेत्वा जीविकं कप्पेसि । अथ सो तित्तिरो चिन्तेसि “इमे मरन्तूति मय्हेतं चेतना नत्थि, पटिच्च कम्मं पन मं फुसति । मयि सद्दं अकरोन्ते हि एते नागच्छन्ति, करोन्तेयेवागच्छन्ति, आगतागते अयं गहेत्वा जीवितक्खयं पापेति, अत्थि नु खो एत्थ मय्हेतं पापं, नत्थी”ति । सो ततो पट्टाय “को नु खो मे इमं कङ्कं छिन्देय्या”ति तथारूपं पण्डितं उपधारेन्तो चरति । अथेकदिवसं सो साकुणिको बहुके तित्तिरे गहेत्वा पच्छिं पूरेत्वा “पानीयं पिविस्सामी”ति बोधिसत्तस्स तापसपब्बज्जाय पब्बजित्वा ज्ञानाभिज्जायो निब्बत्तेत्वा अरञ्जे वसन्तस्स अस्समं गन्त्वा तं पञ्जरं बोधिसत्तस्स सन्तिके ठपेत्वा पानीयं पिवित्वा वालिकातले निपन्नो निद्दं ओक्कमि । तित्तिरो तस्स निद्दमोक्कन्तभावं जत्वा “मम कङ्कं इमं तापसं पुच्छिस्सामि, जानन्तो मे कथेस्सती”ति पञ्जरे निसिन्नोयेव

“जातको नो निसिन्नोति, बहु आगच्छते जनो ।

पटिच्च कम्मं फुसति, तस्मिं मे सङ्कते मनो”ति ॥ (जा० १.४.७५) —

तापसं पुच्छि । तस्सत्थो (जा० अट्ठ० ३.७५) — भन्ते, सचाहं सद्दं न करेय्यं, अयं तित्तिरजनो न आगच्छेय्य, मयि पन सद्दं करोन्ते “जातको नो निसिन्नो”ति अयं बहुजनो आगच्छति, तं आगतागतं लुद्धो गहेत्वा जीवितक्खयं पापेन्तो मं पटिच्च मं निस्साय एतं पाणातिपातकम्मं फुसति पटिलभति विन्दति, तस्मिं मं पटिच्च कते पापे “मम नु खो एतं पाप”न्ति एवं मे मनो सङ्कति परिसङ्कति कुक्कुच्चं आपज्जतीति ।

न पटिच्च कम्मं फुसतीति आदिकाय पन तापसेन वुत्तगाथाय अयमत्थो — यदि तव पापकिरियाय मनो न पदुस्सति, तन्निन्नो तप्पोणो न होति, एवं सन्ते लुद्धेन तं पटिच्च कतम्मि पापकम्मं तं न फुसति न अल्लीयति । पापकिरियाय हि अप्पोस्सुक्कस्स निरालयस्स भद्रस्स परिसुद्धस्स सतो तव पाणातिपातचेतनाय अभावा तं पापं न उपलिम्पति, तव चित्तं न अल्लीयतीति ।

समयं उग्गण्हापेसीति अत्तनो सम्मासम्बुद्धस्स लद्धिं उग्गण्हापेसि । साणिपाकारं परिक्खिपापेत्वाति एत्थ साणिपाकारन्ति करणत्थे उपयोगवचनं, अत्तानञ्च थेरञ्च यथा ते भिक्खू न पस्सन्ति, एवं साणिपाकारेण समन्ततो परिक्खिपापेत्वाति अत्थो, साणिपाकारं वा समन्ततो परिक्खिपापेत्वाति एवमेत्थ अत्थो गहेतब्बो । साणिपाकारन्तरेति साणिपाकारस्स अब्भन्तरे । एकलद्धिकेति समानलद्धिके । किं वदति सीलेनाति किंवादी । अथ वा को कतमो वादो किंवादो, सो एतस्स अत्थीति किंवादी । सस्सतं अत्तानञ्च लोकञ्च वदन्ति पञ्जपेन्ति सीलेनाति सस्सतवादिनो । अथ वा वदन्ति एतेनाति वादो, दिट्ठिया एतं अधिवचनं । सस्सतो वादो सस्सतवादो, सो एतेसं अत्थीति सस्सतवादिनो, सस्सतदिट्ठिनोति अत्थो । अथ सस्सतो वादो एतेसमत्थीति कस्मा वुत्तं, तेसञ्चि अत्ता लोको च सस्सतोति अधिप्पेतो, न वादोति? सच्चमेतं । सस्सतसहचरितताय पन वादोपि सस्सतोति वुत्तो यथा “कुन्ता पचरन्ती”ति । सस्सतोति वादो

एतेसन्ति वा इतिसद्वलोपो ददृब्बो । ये रूपादीसु अज्जतरं अत्ताति च लोकोति च गहेत्वा तं सस्सतं अमतं निच्चं धुवं पज्जपेन्ति, ते सस्सतवादिनोति वेदितब्बा । वुत्तज्हेतं निद्देसे पटिसम्भिदायञ्च —

“रूपं अत्ता चेव लोको च सस्सतो चाति अत्तानञ्च लोकञ्च पज्जपेन्ति । वेदनं... सज्जं... सङ्खारे... विज्जाणं अत्ता चेव लोको च सस्सतो चाति अत्तानञ्च लोकञ्च पज्जपेन्ती”ति ।

अयञ्च अत्थो “रूपं अत्ततो समनुपस्सति, वेदनं... सज्जं... सङ्खारे... विज्जाणं अत्ततो समनुपस्सती”ति इमिस्सा पञ्चविधाय सक्कायदिट्ठिया वसेन वुत्तो । “रूपवन्तं अत्तान”न्ति आदिकाय पन पञ्चदसविधाय सक्कायदिट्ठिया वसेन चत्तारो चत्तारो खन्धे “अत्ता”ति गहेत्वा तदज्जो लोकोति पज्जपेन्तीति अयञ्च अत्थो लब्धति । तथा एकं खन्धं “अत्ता”ति गहेत्वा अज्जो अत्तनो उपभोगभूतो लोकोति, ससन्ततिपतिते वा खन्धे “अत्ता”ति गहेत्वा तदज्जो लोकोति पज्जपेन्तीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । सत्तेसु सङ्खारेसु वा एकच्चं सस्सतं एतस्साति एकच्चसस्सतो, एकच्चसस्सतवादो । सो एतेसमत्थीति **एकच्चसस्सतिका**, एकच्चसस्सतवादिनो । ते दुविधा होन्ति सत्तेकच्चसस्सतिका सङ्खारेकच्चसस्सतिकाति । तत्थ “इस्सरो निच्चो, अज्जे सत्ता अनिच्चा”ति एवं पवत्तवादा **सत्तेकच्चसस्सतिका** सेय्यथापि इस्सरवादा । “निच्चो ब्रह्मा, अज्जे सत्ता अनिच्चा”ति एवं पवत्तवादापि सत्तेकच्चसस्सतिकाति वेदितब्बा । “परमाणवो निच्चा, द्विअणुकादयो अनिच्चा”ति एवं पवत्तवादा **सङ्खारेकच्चसस्सतिका** सेय्यथापि कणादवादादयो । “चक्खादयो अनिच्चा, विज्जाणं निच्च”न्ति एवंवादिनोपि सङ्खारेकच्चसस्सतिकाति वेदितब्बा ।

ननु “एकच्चे धम्मा सस्सता, एकच्चे असस्सता”ति एतस्मिं वादे चक्खादीनं असस्सतभावसन्निट्ठानं यथासभाववबोधो एव, तयिदं कथं मिच्छादस्सनन्ति? को वा एवमाह — “चक्खादीनं असस्सतभावसन्निट्ठानं मिच्छादस्सन”न्ति, असस्सतेसुयेव पन केसञ्चि धम्मानं सस्सतभावाभिनिवेशो इध मिच्छादस्सनं । तेन पन एकवारे पवत्तमानेन चक्खादीनं असस्सतभाववबोधो विदूसितो संसद्वभावतो, विससंसद्वो विय सब्बो सप्पिमण्डो सक्किच्चकरणासमत्थताय सम्मादस्सनपक्खे ठपेतब्बतं नारहतीति । असस्सतभावेन निच्छितापि वा चक्खुआदयो समारोपितजीवसभावा एव दिट्ठिगतिकेहि गदहन्तीति तदवबोधस्स मिच्छादस्सनभावो न सक्का निवारेतुं । एवञ्च कत्वा असङ्खुताय च सङ्खुताय च धातुया वसेन यथाक्कमं एकच्चे धम्मा सस्सता, एकच्चे असस्सताति एवं पवत्तो विभज्जवादापि एकच्चसस्सतवादो आपज्जतीति एवंपकारा चोदना अनवकासा होति अविपरीतधम्मसभावसम्पटिपत्तिभावतो । कामञ्चेत्थ पुरिमसस्सतवादेपि असस्सतानं धम्मानं सस्सताति गहणं विसेसतो मिच्छादस्सनं, सस्सतानं पन सस्सताति गाहो न मिच्छादस्सनं यथासभावगहणभावतो । असस्सतेसुयेव पन केचिदेव धम्मा सस्सताति गहेतब्बधम्मेषु विभागप्पवत्तिया इमस्स वादस्स वादन्तरता वुत्ता । न चेत्थ समुदायन्तो गधत्ता एकदेसस्स सप्पदेससस्सतग्गाहो निप्पदेससस्सतग्गाहे समोधानं गच्छतीति सक्का वत्तुं वादितब्बिसयविसेसवसेन वादद्वयस्स पवत्तत्ता । अज्जे एव हि दिट्ठिगतिका “सब्बे धम्मा सस्सता”ति अभिनिविट्ठा, अज्जे एकच्चसस्सताति सङ्खारानं अनवसेसपरियादानं एकदेसपरिग्गहो च वादद्वयस्स परिब्यत्तोयेवाति ।

अन्तानन्तिकाति एत्थ अमति गच्छति एत्थ सभावो ओसानन्ति अन्तो, मरियादा । तप्पटिसेधेन अनन्तो । कस्स पनायं अन्तानन्तोति? लोकीयति संसारनिस्सरणत्थिकेहि दिट्ठिगतिकेहि, लोकीयति वा एत्थ तेहि पुज्जापुज्जं तब्बिपाको चाति लोकोति सङ्खं गतस्स पटिभागनिमित्तादिसभावस्स अत्तनो । अन्तो च अनन्तो च अन्तानन्तो च नेवन्तनानन्तो चाति अन्तानन्तो सामज्जनिद्देसेन, एकसेसेन वा “नामरूपपच्चया सळायतन”न्ति आदीसु विय । अन्तानन्तसहचरितो वादो

अन्तानन्तो यथा “कुन्ता पचरन्ती”ति । अन्तानन्तसन्निस्सयो वा यथा “मञ्चा उक्कुट्टिं करोन्ती”ति । सो एतेसमत्थीति अन्तानन्तिका, अन्तानन्तवादिनो । “अन्तवा अयं लोको, अनन्तो अयं लोको, अन्तवा च अयं लोको अनन्तो च, नेवायं लोको अन्तवा न पनानन्तो”ति एवं अन्तं वा अनन्तं वा अन्तानन्तं वा नेवन्तानानन्तं वा आरब्ध पवत्तवादाति अत्थो । चतुब्बिधा हि अन्तानन्तवादिनो अन्तवादी अनन्तवादी अन्तानन्तवादी नेवन्तानानन्तवादीति । तथा हि कोचि पटिभागनिमित्तं चक्कवाळपरियन्तं अवट्टेत्वा तं “लोको”ति गहेत्वा अन्तसञ्जी लोकस्मिं होति । चक्कवाळपरियन्तं कत्वा वट्टितकसिणे पन अनन्तसञ्जी होति । उद्धमधो अवट्टेत्वा पन तिरियं वट्टेत्वा उद्धमधो अन्तसञ्जी तिरियं अनन्तसञ्जी होति । कोचि पन यस्मा लोकसञ्जितो अत्ता अधिगतविसेसेहि महेसीहि कदाचि अनन्तो सक्खिदिट्ठो अनुसुय्यति, तस्मा नेवन्तवा । यस्मा पन तेहियेव कदाचि अन्तवा सक्खिदिट्ठो अनुसुय्यति, तस्मा न पन अनन्तोति एवं नेवन्तानानन्तसञ्जी लोकस्मिं होति । केचि पन यदि पनायं अत्ता अन्तवासिया, दूरदेसे उपपज्जमानानुस्सरणादिकिच्चनिष्फत्ति न सिया । अथ अनन्तो इध ठितस्स देवलोकनिरयादीसु सुखदुक्खानुभवनम्पि सिया । सचे पन अन्तवा च अनन्तो च, तदुभयपटिसेधदोससमायोगो, तस्मा अन्तवा अनन्तोति च अब्याकरणीयो अत्ताति एवं तक्कनवसेन नेवन्तानानन्तसञ्जी होतीति वण्णयन्ति ।

एत्थ च युत्तं ताव पुरिमानं तिण्णं वादीनं अन्तञ्च अनन्तञ्च अन्तानन्तञ्च आरब्ध पवत्तवादत्ता अन्तानन्तिकत्तं, पच्छिमस्स पन तदुभयपटिसेधनवसेन पवत्तवादत्ता कथं अन्तानन्तिकत्तन्ति? तदुभयपटिसेधनवसेन पवत्तवादत्ता एव । यस्मा अन्तानन्तपअसेधवादोपि अन्तानन्तविसयो एव तं आरब्ध पवत्तत्ता । एतदत्थमेव हि आरब्ध “पवत्तवादा”ति हेट्ठा वुत्तं, एवं सन्तेपि युत्तं ताव पच्छिमवादद्वयस्स अन्तानन्तिकत्तं, अन्तानन्तानं वसेन उभयविसयत्ता एतेसं वादस्स, पुरिमवादद्वयस्स पन कथं विसुं अन्तानन्तिकत्तन्ति? उपचारवुत्तिया । समुदितेसु हि अन्तानन्तवादेसु पवत्तमानो अन्तानन्तिकसद्दो तत्थ निरुळ्ळहाय पच्चेकम्पि अन्तानन्तवादीसु पवत्तति यथा अरूपज्झानेसु पच्चेकं अट्टुविमोक्खपरियायो, यथा च लोके सत्तिसयोति ।

अमराविक्खेपिकाति एत्थ न मरति न उपच्छिज्जतीति अमरा । का सा? “एवन्तिपि मे नो, तथातिपि मे नो, अञ्जथातिपि मे नो, नोतिपि मे नो, नो नोतिपि मे नो”ति (दी० नि० १.६२) एवं पवत्तवादवसेन परियन्तरहिता दिट्ठिगतिकस्स दिट्ठि चेव वाचा च । “एवन्तिपि मे नो”तिआदिना विविधो नानप्पकारो खेपो परवादीनं खिपनं विक्खेपो, अमराय दिट्ठिया वाचाय वा विक्खेपो अमराविक्खेपो, सो एतेसमत्थीति अमराविक्खेपिका । अथ वा अमराय दिट्ठिया वाचाय विक्खिपन्तीति अमराविक्खेपिनो, अमराविक्खेपिनो एव **अमराविक्खेपिका** । अथ वा अमरा नाम मच्छजाति, सा उम्मुज्जननिमुज्जनादिवसेन उदके सन्धावमाना गहेतुं न सक्का, एवमेव अयम्पि वादो एकस्मिं सभावे अनवट्टानतो इतो चितो च सन्धावति, गाहं न उपगच्छतीति अमराय विक्खेपो वियाति अमराविक्खेपोति वुच्चति । अयञ्चि अमराविक्खेपिको “इदं कुसल”न्ति वा “अकुसल”न्ति वा पुट्ठो न किञ्चि ब्याकरोति । “इदं कुसल”न्ति वा पुट्ठो “एवन्तिपि मे नो”ति वदति । ततो “किं अकुसल”न्ति वुत्ते “तथातिपि मे नो”ति वदति । “किं उभयतो अञ्जथा”तिपि वुत्ते “अञ्जथातिपि मे नो”ति वदति । ततो “तिविधेनपि न होति, किं ते लद्धी”ति वुत्ते “नोतिपि मे नो”ति वदति । ततो “किं नो नो ते लद्धी”ति वुत्ते “नो नोतिपि मे नो”ति वदति । एवं विक्खेपमेव आपज्जति, एकमेकस्मिम्पि पक्खे न तिट्ठति । ततो “अत्थि परो लोको”तिआदिना पुट्ठोपि एवमेव विक्खिपति, न एकस्मिं पक्खे तिट्ठति । सो वुत्तप्पकारो अमराविक्खेपो एतेसमत्थीति अमराविक्खेपिका ।

ननु चायं सब्बोपि अमराविक्खेपिको कुसलादयो धम्मे परलोकत्थिकादीनि च यथाभूतं अनवबुज्जमानो तत्थ तत्थ

पहं पुट्टो पुच्छाय विक्खेपनमत्तं आपज्जति, तस्स कथं दिट्ठिगतिकभावो । न हि अवत्तुकामस्स विय पुच्छितं अजानन्तस्स विक्खेपकरणमत्तेन दिट्ठिगतिकता युत्ताति? वुच्चते — न हेव खो पुच्छाय विक्खेपकरणमत्तेन तस्स दिट्ठिगतिकता, अथ खो मिच्छाभिनिवेसवसेन सस्सताभिनिवेसतो । मिच्छाभिनिविट्ठोयेव हि पुग्गलो मन्दबुद्धिताय कुसलादिधम्मे परलोकत्थिकादीनि च याथावतो असम्पटिपज्जमानो अत्तना अविज्जातस्स अत्थस्स परं विज्जापेतुं असक्कुण्येयताय मुसावादादिभयेन च विक्खेपं आपज्जतीति । तथा च वुत्तं “सत्तेव उच्छेददिट्ठियो, सेसा सस्सतदिट्ठियो”ति । अथ वा पुज्जपापानं तब्बिपाकानञ्च अनवबोधेन असद्दहनेन च तब्बिसयाय पुच्छाय विक्खेपकरणंयेव सुन्दरन्ति खन्तिं रुचिं उप्पादेत्वा अभिनिविसन्तस्स उप्पन्ना विसुंयेव चेसा एका दिट्ठि सत्तभङ्गदिट्ठि वियाति दट्ठब्बं । ततोयेव च वुत्तं “परियन्तरहिता दिट्ठिगतिकस्स दिट्ठि चेव वाचा चा”ति ।

अधिच्चसमुप्पन्निकाति एत्थ अधिच्च यदिच्छकं यं किञ्चि कारणं विना समुप्पन्नो अत्ता च लोको चाति दस्सनं अधिच्चसमुप्पन्नं । अत्तलोकसज्जितानञ्चि खन्धानं अधिच्चुप्पत्तिआकारारम्मणं दस्सनं तदाकारसन्निस्सयवसेन पवत्तितो तदाकारसहचरितताय च अधिच्चसमुप्पन्नन्ति वुच्चति यथा “मञ्चा घोसन्ति, कुन्ता पचरन्ती”ति च । तं एतेसमत्थीति अधिच्चसमुप्पन्निका ।

सज्जीवादाति सज्जी वादो एतेसमत्थीति सज्जीवादा “बुद्धं अस्स अत्थीति बुद्धो”ति यथा । अथ वा सज्जीति पवत्तो वादो सज्जीसहचरणनयेन । सज्जी वादो येसं ते सज्जीवादा । “रूपी अत्ता होति अरोगो परं मरणा, सज्जीति नं पज्जपेन्ति, अरूपी अत्ता होति, रूपी च अरूपी च अत्ता होति, नेव रूपी नारूपी च अत्ता होति । अन्तवा अत्ता होति, अनन्तवा अत्ता होति, अन्तवा च अनन्तवा च अत्ता होति, नेवन्तवा नानन्तवा अत्ता होति । एकत्तसज्जी अत्ता होति, नानत्तसज्जी अत्ता होति । परित्तसज्जी अत्ता होति, अप्पमाणसज्जी अत्ता होति । एकन्तसुखी अत्ता होति, एकन्तदुक्खी अत्ता होति । सुखदुक्खी अत्ता होति, अदुक्खमसुखी अत्ता होति अरोगो परं मरणा, सज्जीति नं पज्जपेन्ती”ति (दी० नि० १.७६) एवं सोळसविधेन विभत्तवादानमेतं अधिवचनं ।

असज्जीवादा नेवसज्जीनासज्जीवादा च सज्जीवादे वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । केवलञ्चि “सज्जी अत्ता”ति गणहन्तानं वसेन सज्जीवादा वुत्ता, “असज्जी”ति च “नेवसज्जीनासज्जी”ति च गणहन्तानं वसेन असज्जीवादा च नेवसज्जीनासज्जीवादा च वुत्ताति वेदितब्बा । तत्थ असज्जीवादा “रूपी अत्ता होति अरोगो परं मरणा, असज्जीति नं पज्जपेन्ति, अरूपी अत्ता होति, रूपी च अरूपी च अत्ता होति, नेव रूपी नारूपी अत्ता होति । अन्तवा अत्ता होति, अनन्तवा अत्ता होति, अन्तवा च अनन्तवा च अत्ता होति, नेवन्तवा नानन्तवा अत्ता होति अरोगो परं मरणा, असज्जीति नं पज्जपेन्ती”ति एवं अट्ठविधेन विभत्ता । नेवसज्जीनासज्जीवादापि एवमेव “रूपी अत्ता होति अरोगो परं मरणा, नेवसज्जीनासज्जीति नं पज्जपेन्ती”ति आदिना (दी० नि० १.८२) अट्ठविधेन विभत्ताति वेदितब्बा ।

उच्छेदवादाति “अयं अत्ता रूपी चातुमहाभूतिको मातापेत्तिकसम्भवो कायस्स भेदा उच्छिज्जति विनस्सति, न होति परं मरणा”ति (दी० नि० १.८५) एवमादिना नयेन पवत्तं उच्छेददस्सनं उच्छेदो सहचरणनयेन । उच्छेदो वादो येसं ते उच्छेदवादा, उच्छेदवादो वा एतेसमत्थीति उच्छेदवादा, उच्छेदं वदन्तीति वा उच्छेदवादा ।

दिट्ठधम्मनिब्बानवादाति एत्थ दिट्ठधम्मो नाम दस्सनभूतेन जाणेन उपलद्धधम्मो, पच्चक्खधम्मोति अत्थो । तत्थ तत्थ पटिलद्धत्तभावस्सेतं अधिवचनं । दिट्ठधम्मे निब्बानं दिट्ठधम्मनिब्बानं, इमस्मिंयेव अत्तभावे दुक्खवूपसमन्ति अत्थो । तं वदन्तीति दिट्ठधम्मनिब्बानवादा । ते पन “यतो खो भो अयं अत्ता पज्चहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गीभूतो परिचारेति,

एत्तावता खो भो अयं अत्ता परमदिदुधम्मनिब्बानप्पत्तो होती”ति (दी० नि० १.९४) एवमादिना नयेन दिद्वेव धम्मे निब्बानं पञ्जपेन्ति । ते हि मन्थातुकामगुणसदिसे मानुसके कामगुणे, परनिम्मितवसवत्तिदेवराजस्स कामगुणसदिसे दिब्बे च कामगुणे उपगतानं दिद्वेव धम्मे निब्बानप्पत्तिं वदन्ति ।

विभज्जवादीति वेरञ्जकण्डे आगतनयेनेव वेनयिकादिभावं विभज्ज वदतीति विभज्जवादी ।

तत्थ हि भगवता “अहज्जि, ब्राह्मण, विनयाय धम्मं देसेमि रागस्सा”तिआदिं वत्त्वा “नो च खो यं त्वं सन्धाय वदेसी”तिआदिना वेरञ्जब्राह्मणस्स अत्तनो वेनयिकादिभावो विभज्ज वुत्तोति । अपिच सोमनस्सादीनं चीवरादीनञ्च सेवितब्बासेवितब्बभावं विभज्ज वदतीति **विभज्जवादी**, सस्सतुच्छेदवादे वा विभज्ज वदतीति विभज्जवादी, “सस्सतो अत्ता च लोको चा”तिआदीनं ठपनीयानं पञ्चानं ठपनतो रागादिखयसङ्घातस्स सस्सतस्स रागादिकायदुच्चरितादिउच्छेदस्स वचनतो विभज्जवादी, सस्सतुच्छेदभूते उभो अन्ते अनुपगम्म मज्झिमपटिपदाभूतस्स पटिच्चसमुप्पादस्स देसनतो विभज्जवादी, भगवा । **परप्पवादं मद्दन्तोति** तस्मिं ततियसङ्गीतिकाले उप्पन्नं वादं, ततो पट्टाय याव सद्धम्मन्तरधाना आयत्तिं उप्पज्जनकवादञ्च सन्धाय वुत्तं । तस्मिज्जि समागमे अयं थेरो यानि च तदा उप्पन्नानि वत्थूनि, यानि च आयत्तिं उप्पज्जिस्सन्ति, सब्बेसम्पि तेसं पटिबाहनत्थं सत्थारा दिन्ननयवसेनेव तथागतेन ठपितमातिकं विभजन्तो सकवादे पञ्च सुत्तसतानि, परवादे पञ्चाति सुत्तसहस्सं आहरित्वा तदा उप्पन्नवादस्स मद्दनतो परप्पवादमद्दनं आयत्तिं उप्पज्जनकवादानं पटिसेधनलक्खणभावतो आयत्तिं पटिसेधलक्खणं कथावत्थुप्पकरणं अकासि ।

इति समन्तपासादिकाय विनयट्टकथाय सारत्थदीपनियं

ततियसङ्गीतिकथावण्णना समत्ता ।

आचरियपरम्परकथावण्णना

“केनाभत”न्ति इमं पञ्चं विसज्जेन्तेन जम्बुदीपे ताव आचरियपरम्परा याव ततियसङ्गीति, ताव दस्सेत्वा इदानि सीहळदीपे आचरियपरम्परं दस्सेतुं “**ततियसङ्गहतो पन उद्ध**”न्तिआदि आरद्धं । **इमं दीपन्ति** इमं तम्बपण्णिदीपं । **कज्जि कालन्ति** किस्मिञ्चि काले । **पोराणाति** अट्टकथाचरिया । **भद्दनामोति** भद्दसालत्थेरो । नामस्स एकदेसेनपि हि वोहारो दिस्सति “देवदत्तो दत्तो”ति यथा । आगुं न करोन्तीति **नागा** । विनयपिटकं वाचयिंसूति सम्बन्धो । **तम्बपण्णियाति** भुम्मवचनं । **निकाये पञ्च वाचेसुन्ति** विनयाभिधम्मवज्जे दीघनिकायादिके पञ्च निकाये च वाचेसुं । **सत्त चेव पकरणेति** धम्मसङ्गणीविभङ्गादिके सत्त अभिधम्मप्पकरणे च वाचेसुन्ति अत्थो । असनि विव सिलुच्चये किलेसे मेधति हिंसतीति मेधा, खिप्पं गहणधारणट्टेन वा मेधा, पञ्जा, सा एतस्स अत्थीति **मेधावी** । **तिपेटकोति** तीणि पिटकानि एतस्स अत्थीति तिपेटको, तेपिटकोति वुत्तं होति, तिपिटकपरियत्तिधरोति अत्थो । तारकानं राजाति **तारकराजा**, चन्दिमा । **अतिरोचथाति** अतिविय विरोचित्थ । **पुप्फनामोति** महापदुमत्थेरो । **सद्धम्मवंसकोविदोति** सद्धम्मतन्तिया कोविदो । **पुप्फनामोति** सुमनत्थेरो । **जम्बुदीपे पतिट्ठितोति** सुमनत्थेरो किर एकस्मिं समये सीहळदीपमिहा सासने ओसक्कमाने जम्बुदीपं गन्त्वा उग्गण्हित्वा सासनं अनुरक्खन्तो तत्थेव पतिट्ठिसि । **मग्गकोविदाति** सग्गमग्गमोक्खमग्गोसु कोविदा ।

भारं कत्वाति तेसं तेसं भिक्खूनं सासनं भारं कत्वा, पटिबद्धं कत्वाति अत्थो । “ते ते भिक्खू तत्थ तत्थ पेसेसी”ति सङ्घेपतो वुत्तमेवत्थं वित्थारेत्वा दस्सेन्तो आह “**मज्झन्तिकत्थेरं कस्मीरगन्धाररट्टं पेसेसी**”तिआदि ।

महिंसकमण्डलन्ति अन्धकरद्वं वदन्ति । वनवासिन्ति वनवासिरद्वं । अत्ता पञ्चमो एतेसन्ति अत्तपञ्चमा, तं तं दिसाभागं पञ्च पञ्चेव भिक्खू अगमंसूति वुत्तं होति ।

इदानि तत्थ तत्थ गतानं थेरानं किच्चानुभावं दस्सेतुकामो मज्झन्तिकत्थेरस्स गतद्वाने किच्चं ताव दस्सेन्तो “तेन खो पन समयेन कस्मीरगन्धाररद्वे”ति आदिमाह । करकवस्सन्ति हिमपातनकवस्सं । हरापेत्वाति उदकोधेन हरापेत्वा । अरवाळदहपिट्टियन्ति अरवाळदहस्स उदकपिट्टियं । छिन्नभिन्नपटधरोति सत्थकेन छिन्नं रङ्गेन भिन्नं वण्णविकारमापन्नं पटं धारेतीति छिन्नभिन्नपटधरो । अथ वा सत्थकेन छिन्नानं गिहिवत्थविसभागानं कासावानं धारणतो छिन्नभिन्नपटधरो । भण्डूति मुण्डको । कासाववसनोति कासाववत्थनिवत्थो । मक्खं असहमानोति थेरं पटिच्च अत्तनो सन्ताने उप्पन्नं परेसं गुणमक्खनलक्खणं मक्खं असहमानो सन्धारेतुं अधिसहितुं वूपसमेतुं असक्कोन्तो । भिसनकानीति भेरवारम्मणानि । तानि दस्सेतुं “ततो ततो भुसा वाता वायन्ती”ति आदिमाह । भुसा वाताति रुक्खभेदनपब्बतकूटनिपातनसमत्था बलववाता । असनियो फलन्तीति असनियो भिज्जन्ति, पतन्तीति वुत्तं होति । पहरणवुट्टियोति अनेकप्पकारा आवुधवुट्टियो । निद्धमथाति गहेत्वा अपनेथ । भिसनकन्ति नागराजस्स कायिकवाचसिकपयोगजनितभयनिमित्तं विप्पकारं ।

मे भयभेरवं जनेतुं पटिबलो न अस्स न भवेय्याति सम्बन्धो । तत्थ भयभेरवं नाम खुद्धानुखुद्दकं भयं । अथ वा भयन्ति चित्तुत्रासभयं, पटिघभयस्सेतं अधिवचनं । भेरवन्ति भयजनकमारम्मणं । सचेपि त्वं महिं सब्बन्ति सचेपि त्वं महानाग सब्बं महिं समुदेन सह ससमुद्वं पब्बतेन सह सपब्बतं उक्खिपित्वा ममूपरि मय्हं सीसोपरि खिपेय्यासीति अत्थो । मे भयभेरवं जनेतुं नेव सक्कुण्येय्यासीति सम्बन्धो । अज्जदत्थूति एकंसेन । तवेवस्स विघातो उरगाधिपाति उरगानं नागानं अधिपति राज तव एव विघातो दुक्खं विहिंसा अस्स भवेय्याति अत्थो ।

धम्मिया कथाय सन्दस्सेत्वाति आदीसु तङ्घणानुरूपाय धम्मदेसनाय दिट्ठधम्मसम्परायिकं अत्थं सन्दस्सेत्वा कुसले धम्मे समादपेत्वा गण्हापेत्वा तत्थ च नं समुत्तेजेत्वा सउस्साहं कत्वा ताय च सउस्साहताय अज्जेहि च विज्जमानगुणेहि सम्पहंसेत्वा तोसेत्वाति अत्थो । थेरेन कतं नागानुसासनं दस्सेन्तो “अथायस्मा”ति आदिमाह । तत्थ इतो उद्धं यथा पुरेति यथा तुम्हे इतो पुरे सद्धम्मसवनुप्पत्तिविरहितकाले परस्स कोधं उप्पादयित्थ, इदानि इतो पट्टाय उद्धं अनागते कोधञ्च मा जनयित्थ, विजातमातुयापि पुत्ते सिनेहच्छेदनं सब्बविनासमूलकं सस्सघातकञ्च मा करित्थाति अत्थो । सुखकामा हि पाणिनोति एत्थ हि-सद्दो कारणोपदेसे, यस्मा सब्बे सत्ता सुखकामा, तस्मा हितसुखउपच्छेदकरं सस्सघातञ्च मा करोथाति वुत्तं होति ।

यथानुसिद्धन्ति यं यं अनुसिद्धं यथानुसिद्धं, अनुसिद्धं अनतिक्कम्म वा यथानुसिद्धं, थेरेन दिन्नोवादं अनतिक्कम्माति वुत्तं होति । धम्माभिसमयो अहोसीति पठममग्गफलाधिगमो अहोसीति वदन्ति । कुलसतसहस्सन्ति इमिना पुरिसानं सतसहस्सं दस्सेति । कस्मीरगन्धाराति कस्मीरगन्धाररद्ववासिनो । कासावपज्जोताति भिक्खूनं निवत्थपारुतकासाववत्थेहि ओभासिता । इसिवातपटिवाताति भिक्खूनं निवासनपारुपनवातेन चैव हत्थपादानं समिज्जनपसारणादिवातेन च समन्ततो बीजियमाना अहेसुं । दुट्टन्ति कुपितं । बन्धनाति संसारबन्धनतो ।

धम्मचक्खुन्ति हेट्टामग्गतये जाणं । केचि पनेत्थ “पठममग्गजाणमेव ते पटिलभिसू”ति वदन्ति । चोदेत्वा देवदूतेहीति (म० नि० अट्ट० ३.२६३ आदयो) देवदूतसुत्तन्तदेसनावसेन (म० नि० ३.२६१ आदयो) दहरकुमारो जराजिण्णसत्तो गिलानसत्तो कम्मकारणा कम्मकारणिका वा मतसत्तोति इमेहि पञ्चहि देवदूतेहि चोदेत्वा ओवदित्वा,

संवेगं उप्पादेत्वाति अत्थो । दहरकुमारादयो हि तत्थ “देवदूता”ति वुच्चन्ति । तथा हि दहरकुमारो अत्थतो एवं वदति नाम “पस्सथ भो मय्हम्पि तुम्हाकं विय हत्थपादा अत्थि, सके पनम्हि मुत्तकरीसे पलिपन्नो, अत्तनो धम्मताय उद्धित्वा नहायित्तुं न सक्कोमि, ‘अहं किलिद्धो, नहापेथ मंन्ति वत्तुम्पि न सक्कोमि, जातितोम्हि अपरिमुत्तताय एदिसो जातो, न खो पनाहमेव, तुम्हेपि जातितो अपरिमुत्ताव । यथेव हि मय्हं, एवं तुम्हाकम्पि जाति आगमिस्सति, इति तस्सा पुरे आगमनाव कल्याणं करोथा”ति । तेनेस देवदूतो नाम जातो ।

जराजिण्णसत्तोपि अत्थतो एवं वदति नाम “पस्सथ भो अहम्पि तुम्हे विय तरुणो अहोसिं ऊरुबलबाहुबलजवसम्पन्नो, तस्स मे ता बलजवसम्पत्तियो अन्तरहिता, हत्थपादा हत्थपादकिच्चञ्च न करोन्ति, जरायम्हि अपरिमुत्तताय एदिसो जातो, न खो पनाहमेव, तुम्हेपि जराय अपरिमुत्ताव । यथेव हि मय्हं, एवं तुम्हाकम्पि जरा आगमिस्सति, इति तस्सा पुरे आगमनाव कल्याणं करोथा”ति । तेनेस देवदूतो नाम जातो ।

गिलानसत्तोपि अत्थतो एवं वदति नाम “पस्सथ भो अहम्पि तुम्हे विय निरोगो अहोसिं, सोम्हि एतरहि ब्याधिना अभिहतो सके मुत्तकरीसे पलिपन्नो, उद्धात्तुम्पि न सक्कोमि, विज्जमानापि मे हत्थपादा हत्थपादकिच्चं न करोन्ति, ब्याधितोम्हि अपरिमुत्तताय एदिसो जातो, न खो पनाहमेव, तुम्हेपि ब्याधितो अपरिमुत्ताव । यथेव हि मय्हं, एवं तुम्हाकम्पि ब्याधि आगमिस्सति, इति तस्स पुरे आगमनाव कल्याणं करोथा”ति । तेनेस देवदूतो नाम जातो ।

कम्मकारणा कम्मकारणिका वा चतुत्थो देवदूतोति वेदितब्बा । तत्थ कम्मकारणपक्खे द्वत्तिस ताव कम्मकारणा अत्थतो एवं वदन्ति नाम “मयं निब्बत्तमाना न रुक्खे वा पासाणे वा निब्बत्ताम, तुम्हादिसानं सरीरे निब्बत्ताम, इति अम्हाकं पुरे निब्बत्तितोव कल्याणं करोथा”ति । तेनेता देवदूता नाम जाता । कम्मकारणिकापि अत्थतो एवं वदन्ति नाम “मयं द्वत्तिस कम्मकारणा करोन्ता न रुक्खादीसु करोम, तुम्हादिसेसु सत्तेसुयेव करोम, इति अम्हाकं तुम्हेसु पुरे कम्मकारणाकारणतोव कल्याणं करोथा”ति । तेनेतेपि देवदूता नाम जाता ।

मतकसत्तोपि अत्थतो एवं वदति नाम “पस्सथ भो मं आमकसुसाने छड्डितं उद्धुमातकादिभावं पत्तं, मरणतोम्हि अपरिमुत्तताय एदिसो जातो, न खो पनाहमेव, तुम्हेपि मरणतो अपरिमुत्ताव । यथेव हि मय्हं, एवं तुम्हाकम्पि मरणं आगमिस्सति, इति तस्स पुरे आगमनाव कल्याणं करोथा”ति । तेनेस देवदूतो नाम जातो । तस्मा दहरकुमारादयो एत्थ “देवदूता”ति वेदितब्बा ।

अनमतगियन्ति अनमतग्गसंयुत्तं (सं० नि० २.१२४) । **धम्मामतं पायेसीति** लोकुत्तरधम्मामतं पानं पटिलाभकरणवसेन पायेसीति अत्थो । **समधिकानीति** सहाधिकानि । सहत्थो हेत्थ संसद्दो । **इसीति** सीलक्खन्धादयो धम्मक्खन्धे एसि गवेसि परियेसीति इसीति वुच्चति । **पञ्च रट्टानीति** पञ्चविधचीनरट्टानि । हिमवन्तं गन्त्वा धम्मचक्कप्पवत्तनं पकासेन्तो यक्खसेनं पसादयीति योजेतब्बं ।

तेन च समयेनाति तस्मिं समये तेसं गमनतो पुब्बभागकाले । **लद्धं भविस्सतीति** वेस्सवणसन्तिका लद्धं भविस्सति । **वेगसाति** वेगेन । **समन्ततो आरक्खं ठपेसीति** “इतो पट्टाय मा पविसन्तू”ति अधिद्वानवसेन समन्ता आरक्खं ठपेसि । **अड्डुड्डानि सहस्सानीति** अड्डेन चतुत्थानि अड्डुड्डानि, अतिरेकपञ्चसतानि तीणि सहस्सानीति वुत्तं होति । **दियड्डुसहस्सन्ति** अड्डेन दितियं दियड्डुं, अतिरेकपञ्चसतं एकं सहस्सन्ति अत्थो । **सोणुत्तराति** सोणो च उत्तरो च सोणुत्तरा । **निद्धमेत्वानाति** पलापेत्वान । **अदेसिसुन्ति** अदेसयुं ।

अज्झिद्वोति आणत्तो । पुन दानीति एत्थ दानीति निपातमत्तं, पुन आगच्छेय्याम वा न वाति अत्थो । राजगहनगरपरिवत्तकेनाति राजगहनगरं परिवज्जेत्वा ततो बहि तं पदक्खिणं कत्वा गतमग्गेन गमनेन वा । इदानि थेरमातुया वेटिसनगरे निवासकारणं दस्सेतुं तस्स नगरस्स तस्सा जातिभूमिभावं थेरस्स च अट्टुप्पत्तिं दस्सेन्तो “असोको किर कुमारकाले”ति आदिमाह ।

अयं पनेत्थ अनुपुब्बिकथा — पुब्बे किर मोरियवंसे जातस्स चन्दगुत्तस्स नाम रज्जो पुत्तो बिन्दुसारो नाम कुमारो पितु अच्चयेन पाटलिपुत्तम्हि नगरे राजा अहोसि । तस्स द्वे पुत्ता सउदरिया अहेसुं, तेसं एकूनसतमत्ता वेमातिकभातरो अहेसुं । राजा पन तेसं सब्बजेट्टकस्स असोककुमारस्स उपरज्जट्टानञ्च अवन्तिरट्टञ्च दत्वा अथेकदिवसं अत्तनो उपट्टानं आगतं दिस्वा “तात, उपराज, तव रट्टं गन्त्वा तत्थ उज्जेनीनगरे वसाही”ति आणापेसि । सो पितु वचनेन तं उज्जेनिं गच्छन्तो अन्तरामग्गे वेटिसगिरिनगरे वेटिसनामकस्स सेट्टिस्स घरे निवासं उपगन्त्वा तस्स सेट्टिस्स धीतरं लक्खणसम्पन्नं योब्बनप्पत्तं वेटिसगिरिं नाम कुमारिं दिस्वा ताय पटिबद्धचित्तो मातापितूनं कथापेत्वा तं तेहि दिन्नं पटिलभित्वा ताय सद्धिं संवासं कप्पेसि । सा तेन संवासेन सज्जातगम्भा हुत्वा ततो उज्जेनिं नीता महिन्दकुमारं जनयि । ततो वस्सद्वये अतिक्कन्ते सद्धमित्तञ्च धीतरं उपलभित्वा उपराजेन सद्धिं तत्थ वसति । उपराजस्स पन पिता बिन्दुसारो मरणमञ्चे निपन्नो पुत्तं असोककुमारं सरित्वा तं पक्कोसापेतुं उज्जेनिं मनुस्से पेसेसि । ते ततो उज्जेनिं गन्त्वा असोकस्स तं पवत्तिं आरोचेसुं । तेसं वचनेन सो पितु सन्तिकं तुरितगमनेनागच्छन्तो अन्तरामग्गे वेटिसगिरिनगरम्हि पुत्तदारे ठपेत्वा पितु सन्तिकं पाटलिपुत्तनगरं गन्त्वा गतसमनन्तरमेव कालकतस्स पितुनो सरीरकिच्चं कारापेत्वा ततो एकूनसतमत्ते वेमातिकभातरो च घातापेत्वा विहतकण्टको हुत्वा तत्थ छत्तं उस्सापेत्वा अभिसेकं गण्हि । तदापि थेरमाता दारके रज्जो सन्तिकं पेसेत्वा सयं तत्थेव वेटिसगिरिनगरे वसि । तेन वुत्तं “सा तस्स माता तेन समयेन जातिघरे वसी”ति ।

आरोपेसीति पटिपादेसि । अम्हाकं इध कत्तब्बकिच्चं निट्टितन्ति मातु दस्सनस्स कतभावं सन्धायाह । अनुभवतु ताव मे पितरा पेसितं अभिसेकन्ति आदीसु अभिसेकपेसनादिकथा वित्थारेन उत्तरतो आवि भविस्सति । छणत्थन्ति छणनिमित्तं, छणहेतूति अत्थो, सयं छणकीळं अकातुकामोति वुत्तं होति । तदा किर देवानंपियतिस्सो जेट्टमूलमासपुण्णमियं नक्खत्तं घोसापेत्वा “सलिलकीळाछणं करोथा”ति अमच्चे आणापेत्वा सयं मिगवं कीळितुकामो मिस्सकपब्बतं अगमासि । मिस्सकपब्बतन्ति पंसुपासाणमिस्सकत्ता एवंलद्धनामं पब्बतं । दिट्टुसच्चोति अनागामिमग्गेन पटिविद्धसच्चो, अनागामिफलं पत्तोति वुत्तं होति । सो किर थेरेन अत्तनो मातुदेविया देसितं धम्मं सुत्वा अनागामिफलं सच्छाकासि, सो च थेरस्स भागिनेय्योति वेदितब्बो । तथा हि थेरस्स मातुदेविया भगिनी तस्सा धीता, तस्सा अयं पुत्तो । वुत्तज्हेतं महावंसे —

“देविया भगिनी धीतु, पुत्तो भण्डुकनामको ।

थेरेन देविया धम्मं, सुत्वा देसितमेव तु ।

अनागामिफलं पत्वा, वसि थेरस्स सन्तिके”ति ॥

सम्मासम्बुद्धेन च तुम्हे ब्याकताति बोधिमूले एव बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेत्वा तम्बपण्णिदीपं दिस्वा अनागते तस्स दीपस्स सम्पत्तिं दिट्ठेन सम्मासम्बुद्धेन “अनागते महिन्दो नाम भिक्खु तम्बपण्णिदीपं पसादेस्सती”ति तुम्हे ब्याकता । तत्थ तम्बपण्णिदीपन्ति दीपवासिनो वुत्ता । इन्द्रियपरोपरियत्तजाणं आसयानुसयजाणञ्च “बुद्धचक्खू”ति वुच्चति । तेन पन इन्द्रियपरोपरादिं विना अज्जं न सक्का दट्टन्ति “वोलोकेन्तो”ति अवत्वा “वोलोकेत्वा”ति वुत्तं । एतमत्थन्ति “अनागते महिन्दो नाम भिक्खु तम्बपण्णिदीपं पसादेस्सती”ति इममत्थं ।

वेदिसगिरिम्हि राजगहेति देविया कतविहारे । कालोव गमनस्स, गच्छाम दीपमुत्तमन्ति योजेतब्बं । इदञ्च तेसं परिवितक्कनिदस्सनं । पळिनाति आकासं पक्खन्दिसु । अम्बरेति आकासे । एवमाकासं पक्खन्दित्वा किं ते अकंसूति चेतियपब्बते निपतिसूति दस्सेन्तो आह “एवमुप्पतिता थेरा, निपतिसु नगुत्तमे”ति । इदानि तस्स पब्बतस्स पतिट्ठितट्ठानं थेरानञ्च तत्थ निपतितट्ठानं दस्सेतुं “पुरतो पुरसेट्टस्सा”ति आदिगाथमाह । पुरतोति पाचीनदिसाभागे । पुरसेट्टस्साति अनुराधपुरसङ्घातस्स पुरवरस्स । मेघसन्निभेति समन्ततो नीलवण्णत्ता नीलमहामेघसदिसे । सीलकूटम्हीति एवंनामके पब्बतकूटे । हंसाव नगमुद्धनीति पब्बतमुद्धनि हंसा विय ।

तत्थ पन पतिट्ठहन्तो कदा पतिट्ठहीति आह “एवं इट्ठियादीहि सद्धि”न्ति आदि । परिनिब्बानतोति परिनिब्बानवस्सतो तं अवधिभूतं मुञ्चित्वा ततो उद्धं द्विन्नं वस्ससतानं उपरि छत्तिसतिमे वस्सेति अत्थो गहेतब्बो । कथं वेदितब्बोति आह “अजातसत्तुस्स ही”ति आदि । तस्मिंयेव वस्सेति एत्थ यस्मिं संवच्छरे यस्मिञ्च दिवसे भगवा परिनिब्बुतो, तस्मिं संवच्छरे तस्मिंयेव च दिवसे विजयकुमारो इमं दीपमागतोति वदन्ति । वुत्तज्हेतं —

“लङ्कायं विजयसनामको कुमारो,
ओतिण्णो थिरमति तम्बपण्णिदीपे ।
सालानं यमकगुणानमन्तरस्मिं,
निब्बातुं सयितदिने तथागतस्सा”ति ॥

सीहकुमारस्स पुत्तोति एत्थ कालिङ्गराजधीतु कुच्छिस्मिं सीहस्स जातो कुमारो सीहकुमारोति वेदितब्बो, पुब्बे अमनुस्सावासत्ता आह “मनुस्सावासं अकासी”ति । चुद्दसमे वस्सेति चुद्दसमे वस्से सम्पत्ते । इध विजयो कालमकासीति इमस्मिं तम्बपण्णिदीपे विजयराजकुमारो अट्ठित्स वस्सानि रज्जं कारेत्वा कालमकासि । तथा हि अजातसत्तु राजा द्वित्स वस्सानि रज्जं कारेसि, उदयभद्दो सोळस वस्सानि, तस्मा अजातसत्तुस्स अट्ठमवस्सं इध विजयस्स पठमवस्सन्ति कत्वा ततो उद्धं अजातसत्तुस्स चतुवीसति वस्सानि उदयभद्दस्स चुद्दस वस्सानीति विजयस्स अट्ठित्स वस्सानि परिपूरिसु । तथा च वुत्तं —

“विजयो लङ्कमागम्म, सत्थु निब्बानवासरे ।
अट्ठित्स समाकासि, रज्जं यक्खविमद्दको”ति ॥

“उदयभद्दस्स पञ्चदसमे वस्से पण्डुवासुदेवो नाम इमस्मिं दीपे रज्जं पापुणी”ति वुत्तत्ता उदयभद्दस्स चुद्दसमवस्ससङ्घातं एकं वस्सं इमस्मिं दीपे विजयस्स पण्डुवासुदेवस्स च अन्तरे सीहळं अराजिकं हुत्वा ठितन्ति वेदितब्बं । तस्मिञ्चि वस्से विजयराजस्स अमच्चा उपतिससं नाम अमच्चं जेट्ठकं कत्वा तस्स नामेन कते उपतिससगामे वसन्ता अराजिकं रज्जमनुसासिसु । वुत्तज्हेतं —

“तस्मिं मते अमच्चा ते, पेक्खन्ता खत्तियागमं ।
उपतिससगामे ठत्वान, रट्ठं समनुसासिसुं ॥

“मते विजयराजम्हि, खत्तियागमना पुरा ।
एकं वस्सं अयं लङ्का-दीपो आसि अराजिको”ति ॥

तथाति जम्बुदीपे । इध पण्डुवासुदेवो कालमकासीति इमस्मिं सीहळदीपे पण्डुवासुदेवो तिस वस्सानि रज्जमनुसासित्वा कालमकासि । तथा हि उदयभदस्स अनन्तरं अनुरुद्धो च मुण्डो च अट्ट वस्सानि रज्जमनुसासिसु, तदनन्तरं नागदासको चतुवीसति वस्सानि, तस्मा उदयभदस्स पञ्चदसमसोळसमवस्सेहि सद्धिं अनुरुद्धस्स च मुण्डस्स च अट्ट वस्सानि, नागदासकस्स च चतुवीसतिवस्सेसु वीसति वस्सानीति पण्डुवासुदेवस्स रज्जो तिस वस्सानि परिपूरिसु । तेनेव वुत्तं —

“ततो पण्डुवासुदेवो, रज्जं तिस समा अका”ति ।

तथाति जम्बुदीपे । सत्तरसमे वस्सेति सत्तरसमे वस्से सम्पत्ते । तथा हि नागदासकस्स अनन्तरा सुसुनागो अट्टारस वस्सानि रज्जं कारेसि, तस्मा नागदासकस्स चतुवीसतिवस्सेसु वीसति वस्सानि ठपेत्वा सेसेहि चतूहि वस्सेहि सद्धिं सुसुनागस्स अट्टारससु वस्सेसु सोळस वस्सानीति इध अभयरज्जो वीसति वस्सानि परिपूरिसु । वुत्तञ्हेतं —

“अभयो वीसति वस्सानि, लङ्कारज्जमकारयी”ति ।

दामरिकोति युद्धकारको चोरो । पण्डुकाभयो पन अभयस्स भागिनेय्यो राजायेव, न चोरो, बलक्कारेन पन रज्जस्स गहितत्ता “दामरिको”ति वुत्तं । रज्जं अग्गहेसीति एकदेसस्स गहितत्ता वुत्तं । अभयस्स हि वीसतिमे वस्से न ताव सब्बं रज्जमग्गहेसीति । तथा हि वीसतिमवस्सतो पट्टाय अभयस्स नव भातिके अत्तनो मातुले तत्थ तत्थ युद्धं कत्वा घातेन्तस्स अनभिसित्तस्सेव सत्तरस वस्सानि अतिक्कमिसु, ततोयेव च तानि राजसुज्जानि नाम अहेसुं । तथा च वुत्तं —

“पण्डुकाभयरज्जो च, अभयस्स च अन्तरे ।

राजसुज्जानि वस्सानि, अहेसुं दस सत्त चा”ति ॥

तथाति जम्बुदीपे । पण्डुकस्साति पण्डुकाभयस्स । भवति हि एकदेसेनपि वोहारो “देवदत्तो दत्तो”ति यथा । सत्तरस वस्सानि परिपूरिसूति अनभिसित्तस्सेव परिपूरिसु । एत्थ च काळासोकस्स सोळसमवस्सं ठपेत्वा पन्नरस वस्सानि हेट्टा सुसुनागस्स सत्तरसमअट्टारसमवस्सानि च द्वे गहेत्वा सत्तरस वस्सानि गणितब्बानि । तानि हेट्टा एकेन वस्सेन सह अट्टारस होन्तीति तानि राजसुज्जानि सत्तरस वस्सानि हेट्टा विजयपण्डुवासुदेवराजूनमन्तरे अराजिकेन एकेन वस्सेन सद्धिं अट्टारस राजसुज्जवस्सानि नाम होन्ति ।

चन्दगुत्तस्स चुद्दसमे वस्से इध पण्डुकाभयो कालमकासीति चन्दगुत्तस्स चुद्दसमे वस्से इमस्मिं तम्बपण्णिदीपे पण्डुकाभयो नाम राजा सत्तति वस्सानि रज्जमनुसासित्वा कालमकासि । तथा हि सुसुनागस्स पुत्तो काळासोको अट्टवीसति वस्सानि रज्जं कारेसि । ततो तस्स पुत्ता दस भातुका द्वेवीसति वस्सानि रज्जं कारेसुं, तेसं पच्छा नव नन्दा द्वेवीसति, चन्दगुत्तो चतुवीसति वस्सानि रज्जं कारेसि । तत्थ काळासोकस्स अट्टवीसतिवस्सेसु पन्नरस वस्सानि हेट्टा गहितानीति तानि ठपेत्वा सेसानि तेरस वस्सानि, दसभातुकानं द्वेवीसति, तथा नवनन्दानं द्वेवीसति, चन्दगुत्तस्स चुद्दसमवस्सं ठपेत्वा तेरस वस्सानीति पण्डुकाभयस्स सत्तति वस्सानि परिपूरिसु । तथा च वुत्तं —

“पण्डुकाभयनामस्स, रज्जो वस्सानि सत्तती”ति ।

तत्थ असोकधम्मराजस्स सत्तरसमे वस्से इध मुटिसिवराजा कालमकासीति तस्मिं जम्बुदीपे असोकधम्मराजस्स

सत्तरसमे वस्से इध मुटसिवो नाम राजा सट्टि वस्सानि रज्जमनुसासित्वा कालमकासि । तथा हि चन्दगुत्तस्स पुत्तो बिन्दुसारो अट्टवीसति वस्सानि रज्जं कारेसि, ततो तस्स पुत्तो असोकधम्मराजा रज्जं पापुणि, तस्मा चन्दगुत्तस्स हेट्ठा वुत्तेसु चतुवीसतिवस्सेसु तेरस वस्सानि गहितानीति तानि ठपेत्वा सेसानि एकादस वस्सानि, बिन्दुसारस्स अट्टवीसति वस्सानि, असोकस्स अनभिसित्तस्स चत्तारि वस्सानि, अभिसित्तस्स सत्तरस वस्सानीति एवं सट्टि वस्सानि इध मुटसिवस्स परिपूरिंसु । तथा च वुत्तं —

“मुटसिवो सट्टि वस्सानि, लङ्कारज्जमकारयी”ति ।

देवानंपियतिस्सो रज्जं पापुणीति असोकधम्मराजस्स अट्टारसमे वस्से पापुणि । इदानि परिनिब्बुते भगवति अजातसत्तुआदीनं वस्सगणनावसेन परिनिब्बानतो द्विन्नं वस्ससतानं उपरि छत्तिसति वस्सानि एकतो गणेत्वा दस्सेन्तो आह “परिनिब्बुते च सम्मासम्बुद्धे”तिआदि । तत्थ अजातसत्तुस्स चतुवीसतीति परिनिब्बानवस्ससङ्घातं अट्टमवस्सं मुञ्चित्वा वुत्तं । असोकस्स पुत्तका दस भातुकराजानोति काळासोकस्स पुत्ता भदसेनो कोरण्डवण्णो मङ्कुरो सब्बज्जहो जालिको उभको सञ्चयो कोरब्यो नन्दिवट्टनो पञ्चमकोति इमे दस भातुकराजानोति वेदितब्बा । उग्गसेननन्दो पण्डुकनन्दो पण्डुगतिनन्दो भूतपालनन्दो रट्टपालनन्दो गोविसाणकनन्दो सविद्धकनन्दो केवट्टकनन्दो धननन्दोति इमे नव नन्दाति वेदितब्बा । एतेन राजवंसानुसारेणाति एतेन जम्बुदीपवासिराजूनं वंसानुसारेण वेदितब्बमेतन्ति अत्थो ।

तम्बपण्णिदीपवासीनम्पि पुन राजूनं वसेन एवं गणना वेदितब्बा — सम्मासम्बुद्धस्स परिनिब्बानवस्सं इध विजयस्स पठमं वस्सन्ति कत्वा तं अपनेत्वा परिनिब्बानवस्सतो उद्धं विजयस्स सत्तित्स वस्सानि, ततो अराजिकमेकवस्सं, पण्डुवासुदेवस्स तिस वस्सानि, अभयस्स वीसति वस्सानि, पण्डुकाभयस्स अभिसेकतो पुब्बे सत्तरस वस्सानि, अभिसित्तस्स सत्तति वस्सानि, मुटसिवस्स सट्टि वस्सानि, देवानंपियतिस्सस्स पठमं वस्सन्ति एवं परिनिब्बानतो द्विन्नं वस्ससतानं उपरि छत्तिस वस्सानि वेदितब्बानि ।

जेट्टमासस्स पुण्णमियं जेट्टनक्खत्तं मूलनक्खत्तं वा होतीति आह “जेट्टमूलनक्खत्तं नाम होती”ति । तस्मिं पन नक्खत्ते कत्तब्बल्लणाम्पि तन्निस्सयत्ता तमेव नामं लभतीति वेदितब्बं । मिगवन्ति मिगानं वाननतो हेसनतो बाधनतो मिगवन्ति लद्धसमज्जं मिगवं । रोहितमिगरूपन्ति गोकण्णमिगवेसं । जियन्ति धनुजियं । अनुबन्धन्तोति पदसा अनुधावन्तो । ममंयेव राजा पस्सतूति एत्थ “अम्हेसु बहूसु दिट्ठेसु राजा अतिविय भायिस्सती”ति इमिना कारणेन अत्तानमेव दस्सेतुं “ममंयेव पस्सतू”ति अधिट्ठासीति वेदितब्बं । “चिन्तेसी”ति वत्वा तस्स चिन्तनाकारं दस्सेन्तो आह “इमस्मिं दीपे जातो”तिआदि । थेरो तस्स परिवितक्कं जानित्वा अत्तनो सभावं कथेत्वा तं अस्सासेतुकामो “समणा मयं महाराजा”तिआदिमाह । महाराज मयं समणा नाम, त्वं परिवितक्कं मा अकासीति वुत्तं होति । तवेव अनुकम्पायाति तव अनुकम्पत्थाय एव आगता, न विमुखभावत्थायाति अधिप्पायो । “इमे समणा नामा”ति अजानन्तस्स “समणा मयं, महाराजा”ति कस्मा थेरो आहाति चे? असोकधम्मराजेन पेसितसासनेनेव पुब्बे गहितसमणसज्जं सारेतुं एवमाहाति । इममत्थं विभावेतुं “तेन च समयेना”तिआदि वुत्तं ।

अदिट्ठा हुत्वा सहायकाति अदिट्टसहायका, अज्जमज्जं अदिस्वाव सहायकभावं उपगताति वुत्तं होति । छातपब्बतपादेति छातवाहस्स नाम पब्बतस्स पादे । तं किर पब्बतं अनुराधपुरा पुब्बदक्खिणदिसाभागे अतिरेकयोजनद्वयमत्थके तिट्ठति । तम्हि ठाने पच्छा सद्भातिस्सो नाम महाराजा विहारं कारापेसि, तं “छातविहार”न्ति वोहरिंसु । “रथयट्ठिप्पमाणाति आयामतो च आवट्टतो च रथपतोदेन समप्पमाणा”ति तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं । महावंसेपि

वृत्तं —

“छातपब्बतपादमिह, तिस्सो च वेळुयड्डियो ।
जाता रथपतोदेन, समाना परिमाणतो”ति ॥

गण्ठपदे पन “रथयड्डिप्पमाणाति रथस्स धजयड्डिप्पमाणा”ति वृत्तं । उप्पज्जिंसूति तस्स अभिसेकसमकालमेव उप्पज्जिंसु । एवमुत्तरिपि वक्खमानानं अच्छरियानं पातुभावो वेदितब्बो । तथा च वृत्तं महावंसे —

“देवानंपियतिस्सो सो, राजासि पितुअच्चये ।
तस्साभिसेकेन समं, बहूनच्छरियानहू”ति ॥

एका लता यट्ठि नामाति कञ्चनलताय पटिमण्डितत्ता एवंलद्धनामा एका यट्ठि अहोसि । तं अलङ्करित्वा उप्पन्नलताति तं रजतवण्णं यट्ठिं अलङ्करित्वा तत्थेव चित्तकम्मकता विय उप्पन्नलता । खायतीति दिस्सति । किञ्जक्खानीति केसरानि । एतानि च पुप्फयट्ठियं नीलपुप्फादीनि सकुणयट्ठियञ्च नानप्पकारा मिगपक्खिनो तत्थेव चित्तकम्मकता विय पञ्जायन्तीति दट्ठब्बं । सेता रजतयट्ठीवाति रजतमययट्ठि विय एका यट्ठि सेतवण्णाति अत्थो । लताति तत्थेव चित्तकम्मकता विय दिस्समानलता । नीलादि यादिसं पुप्फन्ति यादिसं लोके नीलादिपुप्फं अत्थि, तादिसं पुप्फयट्ठिमिह खायतीति अत्थो ।

अनेकविहितं रतनं उप्पज्जीति अनेकप्पकारं रतनं समुद्धतो सयमेव तीरं आरुहित्वा वेलन्ते ऊमिवेगाभिजातमरियादवट्ठि विय उप्पज्जि, उट्ठित्वा अट्ठासीति अत्थो । तम्बपण्णियं पन अट्ठ मुत्ता उप्पज्जिंसूति एत्थापि तम्बपण्णियं समुद्धतो सयमेव उट्ठित्वा जातितो अट्ठ मुत्ता समुद्धतीरे वृत्तनयेनेव ठिताति वेदितब्बो । वृत्तञ्हेतं महावंसे —

“लङ्कादीपमिह सकले, निधयो रतनानि च ।
अन्तोठितानि उगन्त्वा, पथवीतलमारुहं ॥

“लङ्कादीपसमीपमिह, भिन्ननावागतानि च ।
तत्र जातानि च थलं, रतनानि समारुहं ॥

“हयगजा रथामलका, वलयङ्गुलिवेठका ।
ककुधफला पाकतिका, इच्चेता अट्ठ जातितो ॥

“मुत्ता समुद्धा उगन्त्वा, तीरे वट्ठि विय ठिता ।
देवानंपियतिस्सस्स, सब्बपुञ्जविजम्भित”न्ति ॥

हयमुत्ताति अस्सरूपसण्ठानमुत्ता । गजमुत्ताति हत्थिरूपसण्ठाना । एवं सब्बत्थ तंतंसण्ठानवसेन मुत्ताभेदो वेदितब्बो । अङ्गुलिवेठकमुत्ताति अङ्गुलीयकसण्ठाना, मुद्दिकासण्ठानाति अत्थो । ककुधफलमुत्ताति ककुधरुक्खफलाकारा बहू असामुद्दिका मुत्ता । राजककुधभण्डानीति राजारहउत्तमभण्डानि । तानि सरूपेन दस्सेन्तो आह “छत्तं चामर”न्तिआदि ।

अञ्जञ्च बहुविधं पण्णाकारं पहिणीति सम्बन्धो । सङ्गन्ति अभिसेकासिञ्चनकं सामुद्दिकं दक्खिणावट्टं सङ्गं । अनोततोदकमेव “गङ्गोदक”न्ति वुत्तं । वड्ढमानन्ति अलङ्कारचुण्णं । “नहानचुण्ण”न्ति केचि । वटंसकन्ति कण्णपिळन्धनवटंसकन्ति वुत्तं होति । “वटंसकं कण्णचूळिकट्टाने ओलम्बक”न्तिपि वदन्ति । भिङ्गारन्ति सुवण्णमयं महाभिङ्गारं । “मकरमुखसण्ठाना बलिकम्मादिकरणत्थं कता भाजनविकती”तिपि वदन्ति । नन्दियावट्टन्ति काकपदसण्ठाना मङ्गलत्थं कता सुवण्णभाजनविकति । कञ्जन्ति खत्तियकुमारिं । अधोविमं दुस्सयुगन्ति किलिट्टे जाते अग्गिम्हि पक्खित्तमत्ते परिसुद्धभावमुपगच्छन्तं अधोविमं दुस्सयुगं । हत्थपुञ्जनन्ति पीतवण्णं महग्घं हत्थपुञ्जनपटं । हरिचन्दनन्ति हरिवण्णचन्दनं, सुवण्णवण्णचन्दनन्ति अत्थो । लोहितचन्दनं वा, गोसितचन्दनन्ति अत्थो । तं किर उद्धने कुथिततेलम्हि पक्खित्तमत्तं सकलम्पि तेलं अग्गिञ्च निब्बापनसमत्थं चन्दनं । तेनेव “गोसितचन्दन”न्ति वुच्चति । गोसद्देन हि जलं वुच्चति, तं विय सितं चन्दनं गोसितचन्दनं । नागभवनसम्भवं अरुणवण्णमत्तिकं । हरीतकं आमलकन्ति अगदहरीतकं अगदामलकं । तं खिप्पमेव सरीरमलसोधनादिकरणसमत्थं होति ।

उण्हीसन्ति उण्हीसपट्टं । वेठनन्ति सीसवेठनं । सारपामङ्गन्ति उत्तमं रतनपामङ्गसुत्तं । वत्थकोटिकन्ति वत्थयुगमेव । नागमाहटन्ति नागेहि आहटं । म-कारो पदसन्धिकरो । अमतोसधन्ति एवंनामिका गुळिकजाति, अमतसदिसकिच्चत्ता एवं वुच्चति । तं किर परिपन्थं विधमेत्वा सब्बत्थ साधेन्तेहि अगदोसधसम्भारेहि योजेत्वा वट्टेत्वा कतं गुळिकं । तं पन राजूनं मुखसोधननहानपरियोसाने महता परिहारेण उपनेन्ति । तेन ते अङ्गरागं नाम करोन्ति, करोन्ता च यथारहं द्वीहि तीहि अगदोसधरङ्गतिलकाहि नलाटकअंसकूटउरमज्झसङ्घातं अङ्गं सज्जेत्वा अङ्गरागं करोन्तीति वेदितब्बं । सा पन गुळिका अहिविच्छिकादीनम्पि विसं हनति, तेनपि तं वुच्चति “अमतोसध”न्ति ।

अहं बुद्धञ्चातिआदीसु सब्बधम्मे याथावतो अबुज्झि पटिबुज्झीति बुद्धोति सङ्ख्यं गतं सम्मासम्बुद्धञ्च, अधिगतमग्गे सच्छिकतनिरोधे यथानुसिट्टं पटिपज्जमाने च अपायेसु अपतमाने धारेतीति धम्माति सङ्ख्यं गतं परियत्तिया सद्धिं नव लोकुत्तरधम्मञ्च, दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहतत्ता सङ्गोति सङ्ख्यं गतं अरियसावकसङ्गञ्च अहं सरणं गतो परायणन्ति उपगतो, भजिं सेविन्ति अत्थो । अथ वा हिंसति तप्पसादतगरुकताहि विहतकिलेसेन तप्परायणताकारप्पवत्तेन चित्तुप्पादेन सरणगतानं तेनेव सरणगमनेन भयं सन्तासं दुक्खं दुग्गतिं परिकिलेसं हनति विनासेतीति सरणं, रतनत्तयस्सेतं अधिवचनं । अपिच सम्मासम्बुद्धो हिते पवत्तनेन अहिता च निवत्तनेन सत्तानं भयं हिंसतीति सरणन्ति वुच्चति । धम्मोपि भवकन्तारा उत्तारणेन अस्सासदानेन च सत्तानं भयं हिंसतीति सरणन्ति वुच्चति । सङ्गोपि अप्पकानम्पि कारानं विपुलफलपटिलाभकरणेन सत्तानं भयं हिंसतीति सरणन्ति वुच्चति । इमिना अत्थेन सरणभूतं रतनत्तयं तेनेव कारणेन सरणन्ति गतो अवगतो, जानिन्ति अत्थो । उपासकत्तं देसेसिन्ति रतनत्तयं उपासतीति उपासकोति एवं दस्सितं उपासकभावं मयि अभिनिविट्टं वाचाय पकासेसिन्ति अत्थो, “उपासकोहं अज्जतग्गे पाणुपेतं सरणं गतो”ति एवं उपासकत्तं पटिवेदेसिन्ति वुत्तं होति । सक्क्यपुत्तस्स सासनेति सक्क्यस्स सुद्धोदनस्स पुत्तो सो भगवा सक्क्यपुत्तो, तस्स सक्क्यपुत्तस्स सासनेति अत्थो । सद्धाति सद्धाय, “सयं अभिञ्जा सच्छिकत्वा”तिआदीसु विय यकारलोपो दट्टब्बो । उपेहीति उपगच्छ ।

असोकरञ्जा पेसितेन अभिसेकेनाति असोकरञ्जा पेसितेन अभिसेकुपकरणेन । यदा हि देवानंपियतिस्सो महाराजा अत्तनो सहायस्स धम्मासोकरञ्जो इतो वेळुयट्टियादयो महारहे पण्णाकारे पेसेसि । तदा सोपि ते दिस्वा पसीदित्वा अतिविय तुट्टो “इमेहि अतिरेकतरं किं नाम महग्घं पटिपण्णाकारं सहायस्स मे पेसेस्सामी”ति अमच्चेहि सद्धिं मन्तेत्वा लङ्कादीपे अभिसेकपरिहारं पुच्छित्वा “न तत्थ ईदिसो अभिसेकपरिहारो अत्थी”ति सुत्वा “साधु वत मे सहायस्स

अभिसेकपरिहारं पेसेस्सामी”ति वत्वा सामुद्धिकसङ्घादीनि तीणि सङ्घानि च गङ्गोदकञ्च अरुणवण्णमत्तिकञ्च अट्टुट्टु खत्तियब्राह्मणगहपतिकञ्जायो च सुवण्णरजतलोहमत्तिकामयघटे च अट्टुहि सेट्टिकुलेहि सद्धिं अट्टु अमच्चकुलानि चाति एवं सब्बट्टकं नाम इध पेसेसि “इमेहि मे सहायस्स पुन अभिसेकं करोथा”ति, अञ्जञ्च अभिसेकत्थाय बहुं पण्णाकारं पेसेसि । तेन वुत्तं “असोकरञ्जा पेसितेन अभिसेकेना”ति । एको मासो अभिसित्तस्स अस्साति **एकमासाभिसित्तो** । कथं पन तस्स तदा एकमासाभिसित्तता विञ्जायतीति आह “**विसाखपुण्णमायं हिस्स अभिसेकमकंसू**”ति, पुब्बे कताभिसेकस्सपि असोकरञ्जा पेसितेन अनग्घेन परिहारेण विसाखपुण्णमायं पुन अभिसेकमकंसूति अत्थो । वुत्तञ्हेतं **महावंसे** —

“ते मिगसिरमासस्स, आदिचन्दोदयं दिने ।
अभिसित्तञ्च लङ्किन्दं, अमच्चा सामिभत्तिनो ॥

“धम्मासोकस्स वचनं, सुत्वा सामिहिते रता ।
पुनापि अभिसेचिसु, लङ्काहितसुखे रत”न्ति ॥

दीपवंसेपि चेतं वुत्तं —

“विसाखमासे द्वादसियं, जम्बुदीपा इधागता ।
अभिसेकं सपरिवारं, असोकधम्मेण पेसितं ॥

“दुतियं अभिसिञ्चित्थ, राजानं देवानंपियं ।
अभिसित्तो दुतियाभिसेकेन, विसाखमासे उपोसथे ॥

“ततो मासे अतिक्कम्म, जेट्टुमासे उपोसथे ।
महिन्दो सत्तमो हुत्वा, जम्बुदीपा इधागतो”ति ॥

तदा पन तस्स रञ्जो विसाखपुण्णमाय अभिसेकस्स कतत्ता ततो पभुति यावज्जतना विसाखपुण्णमायमेव अभिसेककरणमाचिण्णं । अभिसेकविधानञ्चेत्थ एवं वेदितब्बं — अभिसेकमङ्गलत्थं अलङ्कतप्पटियत्तस्स मण्डपस्स अन्तो कतस्स उदुम्बरसाखमण्डपस्स मज्झे सुप्पतिट्ठिते उदुम्बरभद्रपीठमिह अभिसेकारहं अभिजच्चं खत्तियं निसीदापेत्वा पठमं ताव मङ्गलाभरणभूसिता जातिसम्पन्ना खत्तियकञ्जा गङ्गोदकपुण्णं सामुद्धिकं दक्खिणावट्टुसङ्घं उभोहि हत्थेहि सक्कच्चं गहेत्वा सीसोपरि उस्सापेत्वा तेन तस्स मुद्धनि अभिसेकोदकं अभिसिञ्चित्ति, एवञ्च वदेति “देव, तं सब्बेपि खत्तियगणा अत्तानमारक्खणत्थं इमिना अभिसेकेन अभिसेकिकं महाराजं करोन्ति, त्वं राजधम्मेसु ठितो धम्मेण समेण रज्जं कारेहि, एतेसु खत्तियगणेसु त्वं पुत्तसिनेहानुकम्पाय सहितचित्तो हितसममेत्तचित्तो च भव, रक्खावरणगुत्तिया तेसं रक्खितो च भवाही”ति ।

ततो पुन पुरोहितोपि पुरोहिच्चट्टानानुरूपालङ्कारेहि अलङ्कतप्पटियत्तो गङ्गोदकपुण्णं रजतमयसङ्घं उभोहि हत्थेहि सक्कच्चं गहेत्वा तस्स सीसोपरि उस्सापेत्वा तेन तस्स मुद्धनि अभिसेकोदकं अभिसिञ्चित्ति, एवञ्च वदेति “देव, तं सब्बेपि ब्राह्मणगणा अत्तानमारक्खणत्थं इमिना अभिसेकेन अभिसेकिकं महाराजं करोन्ति, त्वं राजधम्मेसु ठितो धम्मेण

समेन रज्जं कारेहि, एतेसु ब्राह्मणेषु त्वं पुत्तसिनेहानुकम्पाय सहितचित्तो हितसममेत्तचित्तो च भव, रक्खावरणगुत्तिया तेसं रक्खितो च भवाही”ति ।

ततो पुन सेट्ठिपि सेट्ठिद्वानानुरूपभूसनभूसितो गङ्गोदकपुण्णं रतनमयसङ्घं उभोहि हत्थेहि सक्कच्चं गहेत्वा तस्स सीसोपरि उस्सापेत्वा तेन तस्स मुद्दनि अभिसेकोदकं अभिसिञ्चति, एवञ्च वदेति “देव तं सब्बेपि गहपतिगणा अत्तानमारक्खणत्थं इमिना अभिसेकेन अभिसेकिकं महाराजं करोन्ति, त्वं राजधम्मेषु ठितो धम्मेन समेन रज्जं कारेहि, एतेसु गहपतिगणेषु त्वं पुत्तसिनेहानुकम्पाय सहितचित्तो हितसममेत्तचित्तो च भव, रक्खावरणगुत्तिया तेसं रक्खितो च भवाही”ति ।

ते पन तस्स एवं वदन्ता “सचे त्वं अम्हाकं वचनानुरूपेन रज्जं कारेस्ससि, इच्चेतं कुसलं । नो चे कारेस्ससि, तव मुद्दा सत्तथा फलतू”ति एवं रज्जो अभिसपन्ति वियाति दट्ठब्बं । इमस्मिं पन दीपे देवानंपियतिस्सस्स मुद्दनि धम्मासोकेनेव इध पेसिता खत्तियकञ्जायेव अनोत्तोदकपुण्णेन सामुद्धिकदक्खिणावट्टसङ्घेन अभिसेकोदकं अभिसिञ्चीति वदन्ति । इदञ्च यथावुत्तं अभिसेकविधानं मज्झिमनिकाये **चूळसीहनादसुत्तवण्णनायं** सीहळट्टकथायम्पि “पठमं ताव अभिसेकं गणहन्तानं राजूनं सुवण्णमयादीनि तीणि सङ्घानि च गङ्गोदकञ्च खत्तियकञ्च लद्धं वट्टती”तिआदिना वुत्तन्ति वदन्ति ।

सम्मोदनीयं कथं कथयमानोति पीतिपामोज्जसङ्घातसम्मोदजननतो सम्मोदितुं युत्तभावतो च सम्मोदनीयं “कच्चि भन्ते खमनीयं, कच्चि यापनीयं, कच्चि वो अप्पाबाधं अप्पातङ्कं लहुट्टानं बलं फासुविहारो”ति एवमादिकथं कथयमानो । **छ जने दस्सेसी**ति रज्जा सद्धिं आगतानं “न इमे यक्खा, मनुस्सा इमे”ति सज्जाननत्थं भण्डुकस्स उपासकस्स आनीतत्ता तेन सद्धिं छ जने दस्सेसि । **तेविज्जा**ति पुब्बेनिवासदिब्बकक्खुआसवक्खयसङ्घाताहि तीहि विज्जाहि समन्नागता । **इद्धिप्पत्ता**ति इद्धिविधजाणं पत्ता । **चेतोपरियकोविदा**ति परेसं चित्ताचारे कुसला । एवमेत्थ पञ्च अभिज्जा सरूपेन वुत्ता, दिब्बसोतं पन तासं वसेन आगतमेव होति । **बहू**ति एवरूपा छळभिज्जा बुद्धसावका बहू गणनपथं अतिक्कन्ता सकलजम्बुदीपं कासावपज्जोतं कत्वा विचरन्तीति । केचि पन “तेविज्जा इद्धिप्पत्ता च खीणासवा चेतोपरियकोविदा केचि खीणासवाति विसुं योजेत्वा ‘अरहन्तो’ति इमिना सुक्खविपस्सका वुत्ता”ति वदन्ति ।

पज्जावेय्यत्तियन्ति पज्जापाटवं, पज्जाय तिक्खविसदभावन्ति अत्थो । **आसन्नन्ति** आसन्ने ठितं । **साधु महाराज पण्डितोसी**ति राजानं पसंसति । पुन वीमंसन्तो “**अत्थि पन ते महाराजा**”तिआदिमाह । **चूळहत्थिपदोपमसुत्तन्तं कथेसी**ति “अयं राजा ‘इमे समणा नाम ईदिसा, सीलादिपटिपत्ति च तेसं ईदिसी’ति च न जानाति, हन्द नं इमाय चूळहत्थिपदोपमसुत्तन्तदेसनाय समणभावूपगमनं समणपटिपत्तिञ्च विज्जापेस्सामी”ति चिन्तेत्वा पठमं **चूळहत्थिपदोपमसुत्तन्तं** कथेसि । तत्थ हि —

“एवमेव खो, ब्राह्मण, इध तथागतो लोके उप्पज्जति अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो...पे०... सात्थं सब्यञ्जनं केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं पकासेति, तं धम्मं सुणाति गहपति वा गहपतिपुत्तो वा अञ्जतरस्मिं वा कुले पच्चाजातो, सो तं धम्मं सुत्वा तथागते सद्धं पटिलभति, सो तेन सद्धापटिलाभेन समन्नागतो इति पटिसञ्चिक्खति ‘सम्बाधो घरावासो रजोपथो, अब्भोकासो पब्बज्जा, नयिदं सुकरं अगारं अज्झावसता एकन्तपरिपुण्णं एकन्तपरिसुद्धं सङ्घलिखितं ब्रह्मचरियं चरितुं, यन्नूनाहं केसमस्सुं ओहारेत्वा कासायानि वत्थानि अच्छादेत्वा अगारस्मा अनगारियं पब्बजेय्यं’न्ति । सो अपरेन समयेन अप्पं वा भोगक्खन्धं पहाय महन्तं वा भोगक्खन्धं पहाय अप्पं वा जातिपरिवट्टं पहाय महन्तं वा जातिपरिवट्टं पहाय केसमस्सुं ओहारेत्वा कासायानि

वत्थानि अच्छादेत्वा अगारस्मा अनगारियं पब्बजति ।

“सो एवं पब्बजितो समानो भिक्खूनं सिक्खासाजीवसमापन्नो पाणातिपातं पहाय पाणातिपाता पटिविरतो होति निहितदण्डो निहितसत्थो, लज्जी दयापन्नो सब्बपाणभूतहितानुकम्पी विहरति ।

“अदिन्नादानं पहाय अदिन्नादाना पटिविरतो होति दिन्नादायी दिन्नपाटिकङ्घी, अथेनेन सुचिभूतेन अत्तना विहरती”ति (म० नि० १.२९१-२९२) —

एवमादिना सासने सद्धापटिलाभं पटिलद्धसद्धेहि च पब्बज्जुपगमनं पब्बजितेहि च पटिपज्जितत्त्वा सीलक्खन्धादयो धम्मा पकासिता ।

राजा सुत्तन्तं सुणन्तोयेव अज्जासीति “सो बीजगामभूतगामसमारम्भा पटिविरतो होति, एकभत्तिको होति रत्तुपरतो विरतो विकालभोजना”ति एवं तस्मिं सुत्तन्ते (म० नि० १.२९३) आगतत्ता तं सुणन्तोयेव अज्जासि । **इधेव वसिस्सामाति** न ताव रत्तिया उपट्टितत्ता अनागतवचनमकासि । **आगतफलोति** अनागामिफलं सन्धायाह, सम्पत्तअनागामिफलोति अत्थो । ततोयेव च विसेसतो अविपरीतविदितसत्थुसासनत्ता **विज्जातसासनो । इदानि पब्बजिस्सतीति** गिहिलिङ्गेन आनीतकिच्चस्स निट्टितत्ता एवमाह । **अचिरपक्कन्तस्स रज्जोति** रज्जे अचिरपक्कन्तेति अत्थो । **अधिट्टहित्वाति** अन्तोतम्बपण्णिदीपे समागता सुणन्तूति अधिट्टहित्वा ।

भूमत्थरणसङ्घेपेनाति भूमत्थरणाकारेण । **उप्पातपाठकाति** निमित्तपाठका, नेमित्तकाति अत्थो । **गहिता दानि इमेहि पथवीति** आसनानं पथवियं अत्थत्ता एवमाहंसु । **पतिट्टहिस्सतीति चिन्तेन्तोति** एत्थ तेन कारणेण सासनपटिडानस्स अभावतो अवस्सं पतिट्टहन्तस्स सासनस्स पुब्बनिमित्तमिदन्ति एवं पुब्बनिमित्तभावेण सल्लक्खेसीति वेदितब्बं । **पणीतेनाति** उत्तमेण । **सहत्थाति** सहत्थेण **सन्तप्पेत्वाति** सुट्ठु तप्पेत्वा, परिपुण्णं सुहितं यावदत्थं कत्वाति अत्थो । **पेतवत्थुं विमानवत्थुं सच्चसंयुत्तञ्च कथेसीति** देसनाविधिकुसलो थेरो जनस्स संवेगं जनेतुं पठमं पेतवत्थुं कथेत्वा तदनन्तरं संवेगजातं जनं अस्सासेतुं सगगकथावसेण विमानवत्थुञ्च कथेत्वा तदनन्तरं पटिलद्धस्सासानं “मा एत्थ अस्सादं करोथ निब्बानं विना न अज्जं किञ्चि सङ्खारगतं धुवं नाम अत्थि, तस्मा परमस्सासकं निब्बानमधिगन्तुं वायमथा”ति सच्चपटिवेधत्थाय उस्साहं जनेन्तो अन्ते सच्चसंयुत्तं कथेसीति वेदितब्बं ।

तेसं सुत्वाति तेसं सन्तिका थेरानं गुणकथं सुत्वा । **रज्जो संविदितं कत्वाति** रज्जो निवेदनं कत्वा, राजानं पटिवेदयित्वाति अत्थो । **अलं गच्छामाति** पुरस्स अच्छासन्नत्ता सारुप्पं न होतीति पटिपक्खिपन्तो आह । **मेघवनं नाम उय्यानन्ति** महामेघवनुय्यानं । तस्स किर उय्यानस्स भूमिगगहणदिवसे अकालमहामेघो उट्टहित्वा सब्बतळाकपोक्खरणियो पूरेन्तो गिम्हाभिहतरुक्खलतादीनं अनुगगणहन्तोव पावस्सि, तेन कारणेण तं महामेघवनं नाम उय्यानं जातं । वुत्तज्हेतं **महावंसे** —

“उय्यानट्टानगगहणे, महामेघो अकालजो ।

पावस्सि तेन उय्यानं, महामेघवनं अहू”ति ॥

सुखसयितभावं पुच्छित्वाति “कच्चि, भन्ते, इध सुखं सयित्थ, तुम्हाकं इध निवासो सुख”न्ति एवं सुखसयितभावं

पुच्छित्वा ततो थरेन “सुखसयितम्हि, महाराज, भिक्खूनं फासुकमिदं उय्यान”न्ति वुत्ते “एवं सति इदं नो उय्यानं दस्सामी”ति चिन्तेत्वा “**कप्पति, भन्ते, भिक्खुसङ्घस्स आरामो**”ति पुच्छि। **इमं सुत्तन्ति** वेळुवनारामपटिग्गहणे वुत्तमिमं सुत्तं। उदकन्ति दक्खिणोदकं। **महामेघवनुय्यानं अदासीति** “इमं महामेघवनुय्यानं सङ्घस्स दम्मी”ति वत्वा जेट्टमासस्स काळपक्खे दुतियदिवसे अदासि। महाविहारस्स दक्खिणोदकपातेनेव सद्धिं पतिट्ठितभावेपि न ताव तत्थ विहारकम्मं निट्ठितन्ति आह “**इदञ्च पठमं विहारट्टानं भविस्सती**”ति। **पुनदिवसेपीति** काळपक्खस्स दुतियदिवसेयेव। **अट्टुनवमानं पाणसहस्सानन्ति** अट्टेन नवमानं पाणसहस्सानं, पञ्चसताधिकानं अट्टसहस्सानन्ति अत्थो। **जोतिपातुभावट्टानन्ति** जाणालोकस्स पातुभावट्टानं। **अप्पमादसुत्तन्ति** अङ्गुत्तरनिकाये **महाअप्पमादसुत्तं**, राजोवादसुत्तन्ति वुत्तं होति।

महच्चन्ति करणत्थे पच्चत्तवचनं, महता राजानुभावेनाति अत्थो। तुम्हे जाननत्थन्ति सम्बन्धो। **अरिट्टो नाम अमच्चो**ति रज्जो भागिनेय्यो अरिट्टो नाम अमच्चो। **पञ्चपण्णासायाति** एत्थ “चतुपण्णासाया”ति वत्तब्बं। एवञ्चि सति उपरि वुच्चमानं “द्व्वासट्ठि अरहन्तो”ति वचनं समेति। तेनेव च सीहळभासाय लिखिते **महावंसे** “चतुपण्णासाय सद्धि”न्ति वुत्तं। **दसभातिकसमाकुलं राजकुलन्ति** मुटिसिवस्स पुत्तेहि अभयो देवानंपियतस्सो महानागो उत्तियो मत्ताभयो सूरतस्सोति एवमादीहि दसहि भातिकेहि समाकिण्णं राजकुलं। **चेतियगिरिम्हि वस्सं वसिंसूति** आसाळ्हीपुण्णमदिवसे रज्जा दिन्नविहारेयेव पटिग्गहेत्वा पाटिपददिवसे वस्सं वसिंसु। **पवारेत्वाति** महापवारणाय पवारेत्वा। **कत्तिकपुण्णमायन्ति** अपरकत्तिकपुण्णमायं। महामहिन्दत्थेरो हि पुरिमिकायं उपगन्त्वा वुत्थवस्सो महापवारणाय पवारेत्वा ततो एकमासं अतिक्कम्म चातुमासिनियं पुण्णमदिवसे अरियगणपरिवुतो राजकुलं गन्त्वा भोजनावसाने “महाराज, अम्हेहि चिरदिट्टो सम्मासम्बुद्धो”तिआदिवचनमब्बि। एवञ्च कत्वा वक्खति “पुण्णमायं महावीरो, चातुमासिनिया इधा”ति। यं पनेत्थ **केनचि** वुत्तं “वुत्थवस्सो पवारेत्वाति चातुमासिनिया पवारणायाति अत्थो, पठमपवारणाय वा पवारेत्वा एकमासं तत्थेव वसित्वा कत्तिकपुण्णमियं अवोच, अञ्जथा “पुण्णमायं महावीरो”ति वुत्तत्ता न सक्का गहेतु”न्ति, तत्थ चातुमासिनिया पवारणायाति अयमत्थविकप्पो न युज्जति। न हि पुरिमिकाय वस्सूपगता चातुमासिनियं पवारेन्ति। **चिरदिट्टो सम्मासम्बुद्धो**ति सत्थुस्स सरीरावयवो च सम्मासम्बुद्धोयेवाति कत्वा अवयवे समुदायवोहारवसेन एवमाहाति दट्टब्बं यथा “समुद्धो दिट्टो”ति।

थरेन वुत्तम्पि गमनकारणं ठपेत्वा इध वासे पयोजनमेव दस्सेत्वा गमनं पटिसेधेतुकामो आह “**अहं भन्ते तुम्हे**”तिआदि। **अभिवादनादीसु** आचरियं दिस्वा अभिवादनकरणं **अभिवादनं** नाम। यस्मिं वा दिसाभागे आचरियो वसति इरियापथे कप्पेन्तो, ततो अभिमुखोव वन्दित्वा गच्छति, वन्दित्वा तिट्ठति, वन्दित्वा निसीदति, वन्दित्वा निपज्जति, इदं अभिवादनं नाम। आचरियं पन दूरतोव दिस्वा पच्चुट्टाय पच्चुगगमनकरणं **पच्चुट्टानं** नाम। आचरियं पन दिस्वा अञ्जलिं पग्गह सीसे ठपेत्वा आचरियं नमस्सति, यस्मिं दिसाभागे सो वसति, तदभिमुखोपि तथेव नमस्सति, गच्छन्तोपि ठितोपि निसिन्नोपि अञ्जलिं पग्गह नमस्सतियेवाति इदं **अञ्जलिकम्मं** नाम। अनुच्छविककम्मस्स पन करणं **सामीचिकरणं** नाम। चीवरादीसु हि चीवरं देन्तो न यं वा तं वा देति, महग्घं सतमूलग्घम्पि पञ्चसतमूलग्घम्पि सतसहस्समूलग्घम्पि देतियेव। पिण्डपातादीसुपि एसेव नयो। इदं सामीचिकरणं नाम। **सरीरधातुयोति** सरीरावयवा। **अञ्जातन्ति** अञ्जातं, विदितं मयाति अत्थो। **कुतो लच्छामाति** कुतो लभिस्साम। **सुमनेन सद्धिं मन्तेहीति** पठममेव सामणेस्स कथितत्ता वा “जानाति एस अम्हाकमधिप्पाय”न्ति जत्वा वा एवमाहाति दट्टब्बं।

अप्पोस्सुक्को त्वं महाराजाति महाराज त्वं धातूनं पटिलाभे मा उस्सुक्कं करोहि, मा त्वं तत्थ वावटो भव, अञ्जं तया कत्तब्बं करोहीति अधिप्पायो। इदानि तदेव रज्जा कत्तब्बकिच्चं दस्सेन्तो “**वीथियो सोधापेत्वा**”तिआदिमाह।

सब्यताळावचरे उपट्टापेत्वाति कंसताळादिताळं अवचरति एत्थाति ताळावचरं वुच्चति आततविततादि सब्बं तूरियभण्डं । तेनेव परिनिब्बानसुत्तट्टकथायं “सब्यञ्च ताळावचरं सन्निपातेथाति एत्थ सब्यञ्च ताळावचरन्ति सब्बं तूरियभण्डं”न्ति वुत्तं । एत्थ पन सहचरणनयेन सब्यतूरियभण्डानं वादकापि गहेतुं वट्टन्तीति ते सब्ये उपट्टापेत्वा सन्निपातेत्वाति वुत्तं होति । लच्छसीति लभिस्ससि । थेरा चेतियगिरिमेव अगमंसूति राजनिवेसनतो निक्खमित्वा पुन चेतियगिरिमेव अगमंसु ।

तावदेवाति तं खणंयेव । पाटलिपुत्तद्वारेति पाटलिपुत्तनगरद्वारे । किं भन्ते सुमन आहिण्डसीति सुमन त्वं समणधम्मं अकत्वा कस्मा विचरसीति पुच्छति । चेतियगिरिम्हियेव पतिट्टापेत्वाति पच्छा तत्थ विहारत्थाय आकङ्खितब्बभावतो चेतियगिरिम्हियेव पतिट्टापेत्वा । वड्डमानकच्छायायाति पच्छाभत्तन्ति अत्थो । पच्छाभत्तमेव हि छाया वट्टति । अथस्स एतदहोसीति धातुचङ्कोटकं दिस्वा एवं चिन्तेसि । छत्तं अपनमतूति इदं सेतच्छत्तं सयमेव मे सीसोपरितो धातुचङ्कोटकाभिमुखं हुत्वा नमतूति अत्थो । महं मत्थके पतिट्टातूति इदं धातुचङ्कोटकं थेरस्स हत्थतो धातुया सह आगन्त्वा सिरस्सिं मे पतिट्टातूति अत्थो । पोक्खरवस्सं नाम पोक्खरपत्तप्पमाणं वलाहकमञ्जे उट्टहित्वा कमेन फरित्वा तेमेतुकामेयेव तेमयमानं महन्तं हुत्वा वस्सति । महावीरोति महापरक्कमो । महावीरावयवत्ता चेत्य सत्थुवोहारेन धातुयो एव निट्टिटा । धातुसरीरेनागमनञ्चि सन्धाय अयं गाथा वुत्ता ।

पच्छिमदिसाभिमुखोव हुत्वा अपसक्कन्तोति पिट्टितो पिट्टितोयेव पच्छिमदिसाभिमुखो हुत्वा ओसक्कन्तो, गच्छन्तोति अत्थो । किञ्चापि एस पच्छिमदिसं न ओलोकेति, तथापि पच्छिमदिसं सन्धाय गच्छतीति “पच्छिमदिसाभिमुखो”ति वुत्तं । पुरत्थिमेन द्वारेन नगरं पविसित्वाति एत्थ पिट्टितो पिट्टितोयेव आगन्त्वा द्वारे सम्पत्ते परिवत्तेत्वा उजुकेनेव नगरं पाविसीति वेदितब्बं । महेजवत्थु नामाति महेजनामकेन यक्खेन परिग्गहितं एकं देवट्टानन्ति वेदितब्बं । परिभोगचेतियट्टानन्ति एत्थ परिभुत्तूपकरणानि निदहित्वा कतं चेतियं परिभोगचेतियन्ति दट्टब्बं । तिविधञ्चि चेतियं वदन्ति परिभोगचेतियं धातुचेतियं धम्मचेतियन्ति । तत्थ परिभोगचेतियं वुत्तनयमेव । धातुचेतियं पन धातुयो निदहित्वा कतं । पटिच्चसमुप्पादादिलिखितपोत्थकं निदहित्वा कतं पन धम्मचेतियं नाम । सारीरिकं परिभोगिकं उट्टिस्सकन्ति एवम्पि तिप्पभेदं चेतियं वदन्ति । अयं पन पभेदो पटिमारूपस्सपि उट्टिस्सकचेतियेनेव सङ्गहितत्ता सुट्टतरं युज्जति ।

कथं पन इदं ठानं तिण्णं बुद्धानं परिभोगचेतियट्टानं अहोसीति आह “अतीते किरा”तिआदि । पज्जरकेनाति एत्थ पज्जरको नाम रोगो वुच्चति । सो च यक्खानुभावेन समुप्पन्नोति वेदितब्बो । तदा किर पुण्णकाळो नाम यक्खो अत्तनो आनुभावेन मनुस्सानम्पि सरीरे पज्जरकं नाम रोगं समुट्टापेसि । वुत्तञ्हेतं महावंसे —

“रक्खसेहि जनस्सेत्थ, रोगो पज्जरको अहू”ति ।

दीपवंसेपि चेतं वुत्तं —

“रक्खसा च बहू तत्थ, पज्जरा च समुट्टिता ।

पज्जरेन बहू सत्ता, नस्सन्ति दीपमुत्तमे”ति ॥

अनयब्यसनन्ति एत्थ अनयोति अवट्टि । कायिकं चेतसिकञ्च सुखं ब्यसति विक्खिपति विनासेतीति ब्यसनन्ति

दुखं वुच्यति । किञ्चापि “बुद्धचक्खुना लोकं ओलोकेन्तो”ति वुत्तं, तथापि “ते सत्ते अनयव्यसनमापज्जन्ते दिस्वा”ति वचनतो पठमं बुद्धचक्खुना लोकं ओलोकेत्वा पच्छा सब्बञ्जुतञ्जाणेन लोकं ओलोकेन्तो ते सत्ते अनयव्यसनमापज्जन्ते दिस्वाति गहेतब्बं । न हि आसयानुसयादिबुद्धचक्खुस्स ते सत्ता अनयव्यसनं आपज्जन्ता दिस्सन्ति । **दुब्बुट्टिका**ति विसमवस्सादिवसेन दुट्ठा असोभना वुट्टियेव दुब्बुट्टिका, सस्सुप्पत्तिहेतुभूता कायसुखुप्पत्तिसप्पाया सत्तुपकारा सम्मा वुट्टि तत्थ न होतीति अधिप्पायो । ततोयेव च “**दुब्भिकखं दुस्सस्स**”न्ति वुत्तं । भिक्खाय अभावो, दुल्लभभावो वा **दुब्भिकखं**, सुलभा तत्थ भिक्खा न होतीति वुत्तं होति । सस्सानं अभावो, असम्पन्नता वा **दुस्सस्सं** । **देवो**ति मेघस्सेतं नामं । **सम्माधारमनुपवेच्छी**ति उदकधारं सम्मा विमुञ्चि, सम्मा अनुपवस्सीति वुत्तं होति ।

महाविवादो होतीति तस्मिं किर काले जयन्तमहाराजेन च तस्स रञ्जो कनिट्टभातुकेन समिद्धकुमारनामकेन उपराजेन च सद्धिं इमस्मिं दीपे महायुद्धं उपट्टितं । तेनेतं वुत्तं “तेन खो पन समयेन मण्डदीपे महाविवादो होती”ति । **होती**ति किरिया कालमपेक्खित्वा वत्तमानपयोगो, विवादस्स पन अतीतकालिकत्तं “तेन खो पन समयेना”ति इमिनाव विञ्जायति । सहन्तरसन्निधानेन हेत्थ अतीतकालावगमो यथा “भासते वड्ढते तदा”ति । एवं सब्बत्थ ईदिसेसु ठानेसु वत्तमानपयोगो दट्टब्बो । **कलहविग्गहजाता**ति एत्थ कलहो नाम मत्थकप्पत्तो कायकलहोपि वाचाकलहोपि । तत्थ हत्थपरामासादिवसेन कायेन कातब्बो कलहो **कायकलहो** । मम्मघट्टनादिवसेन वाचाय कातब्बो कलहो **वाचाकलहो** । विपच्चनीकगहणं **विग्गहो** । कलहस्स पुब्बभागे उप्पन्नो अञ्जमञ्जविरुद्धगाहो । अथ वा कलहो नाम **वाचाकलहो** । अञ्जमञ्जं हत्थपरामासादिवसेन विरूपं विरुद्धं वा गहणं विग्गहो **कायकलहो** । यथावुत्तो कलहो च विग्गहो च जातो सञ्जातो एतेसन्ति कलहविग्गहजाता, सञ्जातकलहविग्गहाति अत्थो ।

तानि सासनन्तरधानेन नस्सन्तीति परियत्तिपटिवेधपटिपत्तिसङ्घातस्स तिविधस्सपि सासनस्स अन्तरधानेन धातुपरिनिब्बाने सति तानि चेतियानि विनस्सन्ति । तीणि (दी० नि० अट्ट० ३.१६१; विभ० अट्ट० ८०९) हि परिनिब्बानानि किलेसपरिनिब्बानं खन्धपरिनिब्बानं धातुपरिनिब्बानन्ति, तानि पन अम्हाकं भगवतो वसेन एवं वेदितब्बानि । तस्स हि **किलेसपरिनिब्बानं** बोधिपल्लङ्के अहोसि, **खन्धपरिनिब्बानं** कुसिनारायं । **धातुपरिनिब्बानं** अनागते भविस्सति । सासनस्स किर ओसक्कनकाले इमस्मिं तम्बपण्णदीपे धातुयो सन्निपत्तित्वा महाचेतियं गमिस्सन्ति, महाचेतियतो नागदीपे राजायतनचेतियं, ततो महाबोधिपल्लङ्कं गमिस्सन्ति, नागभवनतोपि देवलोकतोपि ब्रह्मलोकतोपि धातुयो महाबोधिपल्लङ्कमेव गमिस्सन्ति, सासपमत्तापि धातु न अन्तरा नस्सिस्सति । सब्बा धातुयो महाबोधिपल्लङ्के रासिभूता सुवण्णक्खन्धो विय एकघना हुत्वा छब्बण्णरस्मियो विस्सज्जेस्सन्ति, ता दससहस्सिलोकधातुं फरिस्सन्ति । ततो दससहस्सचक्कवाळे देवता सन्निपत्तित्वा “अज्ज सत्था परिनिब्बाति, अज्ज सासनं ओसक्कति, पच्छिमदस्सनं दानि इदं अम्हाक”न्ति दसबलस्स परिनिब्बुतदिवसतो महन्ततरं कारुञ्जं करिस्सन्ति, ठपेत्वा अनागामिखीणासवे अवसेसा सकभावेन सण्ठातुं न सक्खिस्सन्ति । धातूसु तेजोधातु उट्टहित्वा याव ब्रह्मलोका उग्गच्छिस्सति, सासपमत्तियापि धातुया सति एकजालाव भविस्सति, धातूसु परियादानं गतासु परिच्छिज्जिस्सति । एवं महन्तं आनुभावं दस्सेत्वा धातूसु अन्तरहितासु सासनं अन्तरहितं नाम होति ।

दिवा बोधिरुक्खट्टाने हत्थिसालायं तिट्ठीतीति दिवा वत्थुविचिननाय ओकासं कुरुमानो ततो धातुं गहेत्वा कुम्भे ठपेत्वा सधातुकोव हुत्वा तिट्ठीतीति वदन्ति । वुत्तञ्हेतं **महावंसे** —

“रत्तिं नागोनुपरियाति, तं ठानं सो सधातुकं ।

बोधिद्वानमिह सालायं, दिवा ठाति सधातुको'ति ॥

थूपपतिद्वानभूमिं परियायतीति मत्थकतो धातुं तत्थ पतिद्वापेत्वा सधातुकं थूपपतिद्वानभूमिं रत्तिभागे परियायति, समन्ततो विचरतीति अत्थो । **जङ्घप्यमाणन्ति** पुप्फद्वानप्यमाणं । थूपकुच्छितो हेद्वाभागज्झि थूपस्स जङ्घाति वदन्ति । **धातुओरोपनत्थायाति** हत्थिकुम्भतो धातुकरण्डकस्स ओरोपनत्थाय । **सकलनगरञ्च जनपदो चाति** नगरवासिनो जनपदवासिनो च अभेदतो नगरजनपदसद्देहि वुत्ता “सब्बो गामो आगतो, मञ्चा उक्कुट्ठिं करोन्ती”ति आदीसु विय । **महाजनकायेति** महाजनसमूहे । समूहपरियायो हेत्थ कायसद्दो । एकेकधातुप्पदेसतो तेजोदकनिक्खमनादिवसेन यमकयमकं हुत्वा पवत्तं पाटिहारियं **यमकपाटिहारियं** । छन्नं वण्णानं रस्मियो चाति सम्बन्धो कातब्बो । छन्नं वण्णानं उदकधारा चाति एवम्पेत्थ सम्बन्धं वदन्ति । परिनिब्बुतेपि भगवति तस्सानुभावेन एवरूपं पाटिहारियमहोसियेवाति दस्सेतुं “**एवं अचिन्तिया**”ति आदिगाथमाह । **बुद्धधम्माति** एत्थ बुद्धगुणा ।

धरमानकालेपि तिक्खत्तुं आगमासीति भगवा किर अभिसम्बोधितो नवमे मासे फुस्सपुण्णमदिवसे यक्खाधिवासं लङ्कादीपमुपगन्त्वा लङ्कामज्झे तियोजनायते योजनवित्थते महानागवनुय्याने महायक्खसमागमे उपरिआकासे ठत्वा कप्पुद्वानसमये समुट्ठितवुट्ठिवातनिब्बिसेसवस्सवायुना च लोकन्तरिकनिरयन्धकारसदिसघोरन्धकारनिकायेन च सीतनरकनिब्बिसेसबहलसीतेन च संवट्टकालसञ्जातवातसङ्घुभितेहि मेघनभगज्जितसदिसेन गगनमेदनीनिन्नादेन च यक्खानं भयं सन्तासं जनेत्वा तेहि याचिताभयो “देथ मे समाग्गा निसीदनद्वान”न्ति वत्वा “देम ते सकलदीपं, देहि नो, मारिस, अभय”न्ति वुत्ते सब्बं तं उपद्वं अन्तरधापेत्वा यक्खदत्तभूमिया चम्मखण्डं पत्थरित्वा तत्थ निसिन्नो समन्ततो जलमानं चम्मखण्डं पसारेत्वा कप्पुद्वानगिसदिसदहनभिभूतानं जलधिसलिलभीतानं समन्ता वेलन्ते भमन्तानं यक्खानं गिरिदीपं दस्सेत्वा तेसु तत्थ पतिद्वितेसु तं यथाठाने पतिद्वापेत्वा चम्मखण्डं सङ्घिपित्वा निसिन्नो तदा समागते अनेकदेवतासन्निपाते धम्मं देसेत्वा अनेकपाणकोटीनं धम्माभिसमयं कत्वा सुमनकूटवासिना महासुमनदेवराजेन समधिगतसोतापत्तिफलेन याचितपूजनीयो सीसं परामसित्वा मुट्ठिमत्ता नीलामलकेसधातुयो तस्स दत्त्वा जम्बुदीपमगमासि ।

दुतियं अभिसम्बोधितो पञ्चमे संवच्छरे चूळोदरमहोदरानं जलथलनिवासीनं मातुलभागिनेय्यानं नागराजूनं मणिपल्लङ्कं निस्साय उपट्ठितमहासङ्गामे नागानं महाविनासं दिस्वा चित्तमासकाळपक्खस्स उपोसथदिवसे पातोव समिद्धसुमनेन नाम रुक्खदेवपुत्तेन छत्तं कत्वा धारितराजायतनो नागदीपं समागन्त्वा सङ्गाममज्झे आकासे पल्लङ्केन निसिन्नो घोरन्धकारेण नागे सन्तासेत्वा अस्सासेन्तो आलोकं दस्सेत्वा सञ्जातपीतिसोमनस्सानं उपगतनागानं सामगिकरणीयं धम्मं देसेत्वा मातुलभागिनेय्येहि द्वीहि नागराजूहि पूजिते पथवीतलगते मणिपल्लङ्के निसिन्नो नागेहि दिब्बन्नपानेहि सन्तप्पितो जलथलनिवासिनो असीतिकोटिनागे सरणेषु च सीलेसु च पतिद्वापेत्वा तेहि नमस्सितुं पल्लङ्कञ्च राजायतनपादपञ्च तत्थ पतिद्वापेत्वा जम्बुदीपमगमासि ।

ततियम्पि अभिसम्बोधितो अट्टमे संवच्छरे महोदरमातुलेन मणिअक्खिकनागराजेनाभियाचितो विसाखपुण्णमदिवसे पञ्चभिक्खुसतपरिवुतो कल्याणीपदेसे मणिअक्खिकस्स भवनमुपगन्त्वा तत्थ मापितरुचिररतनमण्डपे मनोहरवरपल्लङ्के निसिन्नो नागराजेन दिब्बन्नपानेहि सन्तप्पेत्वा नागमाणविकगणपरिवुतेन दिब्बमालागन्धादीहि पूजितो तत्थ धम्मं देसेत्वा वुट्टायासना सुमनकूटे पदं दस्सेत्वा पब्बतपादे दिवाविहारं कत्वा दीघवापिचेतियद्वाने च मुभियङ्गणचेतियद्वाने च कल्याणीचेतियद्वाने च महाबोधिद्वाने च थूपारामद्वाने च महाचेतियद्वाने च ससावको निसीदित्वा निरोधसमापत्तिं समापज्जित्वा सिलाचेतियद्वानेयेव ठत्वा देवनागे समनुसासित्वा जम्बुदीपमगमासि । एवं भगवा धरमानकालेपि इमं दीपं

तिक्खत्तुं आगमासीति वेदितव्वं ।

इदानीं तदेव तिक्खत्तुमागमनं सङ्घेपतो विभावेन्तो आह “**पठमं यक्खदमनत्थ**”न्तिआदि । **रक्खं करोन्तो**ति यक्खानं पुन अपविसनत्थाय रक्खं करोन्तो । **अविज्जी**ति समन्ततो विचरि । **मातुलभागिनेय्यानन्ति** चूळोदरमहोदरानं । एत्थ पन किञ्चापि भगवा समिद्धसुमनेन नाम देवपुत्तेन सद्धिं आगतो, तथापि पच्छासमणेन एकेनपि भिक्खुना सद्धिं अनागतत्ता “**एककोव आगन्त्वा**”ति वुत्तं । तदनु रूपस्स परिपन्थस्स विहतत्ता “**परिळाहं वूपसमेत्वा**”ति वुत्तं । **रज्जो भाता**ति रज्जो कनिड्डभाता । **अभयो**ति मत्ताभयो ।

अनुळा देवीति रज्जो जेट्टुभातुजाया अनुळा देवी । **पुरिमकानं तिण्णं सम्मासम्बुद्धानं बोधि पतिट्ठासी**ति यदा हि सो **ककुसन्धो** नाम भगवा इमस्मिं दीपे मनुस्से पज्जरकाभिभूते अनयव्यसनमापज्जन्ते दिस्वा करुणाय सञ्चोदितहृदयो इमं दीपमागतो, तदा तं रोगभयं वूपसमेत्वा सन्निपतितानं धम्मं देसेन्तो चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयं कत्वा सायन्हसमये बोधिपतिट्ठानारहट्ठानं गन्त्वा तत्थ समापत्तिं समापज्जित्वा वुट्ठाय “मम सिरीसमहाबोधितो दक्खिणमहासाखमादाय रुचनन्दा भिक्खुनी इधागच्छतू”ति अधिट्ठासि । सा सत्थु चित्तं जत्वा तङ्घणञ्जेव खेमवतीराजधानिया खेमराजानमादाय महाबोधिमुपगन्त्वा दक्खिणमहासाखाय मनोसिलालेखं खेमराजेन दापेत्वा तं सयं छिज्जित्वा सुवण्णकटाहे ठितं बोधिसाखमादाय पञ्चसतभिक्खुनीहि चैव देवताहि च परिवारिता इद्धिया इधानेत्वा तथागतेन पसारिते दक्खिणहत्थे ससुवण्णकटाहं महाबोधिं ठपेसि । तं तथागतो अभयस्स नाम रज्जो दत्वा तेन तस्मिं समये “महातित्थवन”न्ति पज्जाते महामेघवनुय्याने पतिट्ठापेसि ।

कोणागमनो च भगवा दुब्बुट्टिपीळिते दीपवासिनो दिस्वा इमं दीपमागतो तं भयं वूपसमेत्वा धम्मं देसेन्तो चतुरासीति पाणसहस्सानि मग्गफलेसु पतिट्ठापेत्वा पुब्बबोधिट्ठानं गन्त्वा समापत्तिपरियोसाने “मम उदुम्बरमहाबोधितो दक्खिणमहासाखमादाय करकनत्ता भिक्खुनी इधागच्छतू”ति चिन्तेसि । सा भगवतो अधिप्पायं विदित्वा तङ्घणञ्जेव सोभराजधानिया सोभराजानमादाय महाबोधिमुपगन्त्वा दक्खिणमहासाखाय मनोसिलालेखं सोभराजेन दापेत्वा तं सयं छिज्जित्वा हेमकटाहे पतिट्ठितं बोधिसाखमादाय पञ्चसतभिक्खुनीहि सद्धिं सुरगणपरिवुता इद्धिया इधाहरित्वा सत्थारा पसारितदक्खिणपाणितले सहेमकटाहं महाबोधिं ठपेसि । तं तथागतो समिद्धस्स रज्जो दत्वा तेन तस्मिं समये “महानागवन”न्ति सङ्ख्यं गते महामेघवनुय्याने महाबोधिं पतिट्ठापेसि ।

कस्सपोपि च भगवा उपट्ठितराजूपराजयुद्धेन पाणिनो विनासं दिस्वा करुणाय चोदितो इमं दीपमागन्त्वा तं कलहं वूपसमेत्वा धम्मं देसेन्तो चतुरासीति पाणसहस्सानि मग्गफलं पापेत्वा महाबोधिट्ठानं गन्त्वा तत्थ समापत्तिं समापज्जित्वा वुट्ठाय “मम निग्रोधमहाबोधितो दक्खिणमहासाखमादाय सुधम्मा भिक्खुनी इधागच्छतू”ति अधिट्ठासि । सा भगवतो चित्तं विदित्वा तङ्घणञ्जेव बाराणसीराजधानिया ब्रह्मदत्तराजानमादाय महाबोधिमुपगन्त्वा दक्खिणमहासाखाय मनोसिलालेखं ब्रह्मदत्तेन दापेत्वा तं सयं छिज्जित्वा कनककटाहे ठितं बोधिसाखमादाय पञ्चसतभिक्खुनीपरिवारा देवगणपरिवुता इद्धिया एत्थ आनेत्वा मुनिन्देन पसारिते दक्खिणकरतले ससुवण्णकटाहं महाबोधिं ठपेसि । तं भगवा जयन्तरज्जो दत्वा तेन तस्मिं समये “महासालवन”न्ति सङ्ख्यं गते महामेघवनुय्याने महाबोधिं पतिट्ठापेसि । एवं इमस्मिं दीपे पुरिमकानं तिण्णं सम्मासम्बुद्धानं बोधिं पतिट्ठापेसि । तं सन्धाय एवमाह “इमस्मिञ्च महाराज दीपे पुरिमकानं तिण्णं सम्मासम्बुद्धानं बोधि पतिट्ठासी”ति ।

सरसरंसिजालविस्सज्जनकेनाति सिनिद्धताय रसवन्तं ओजवन्तं अभिनवरंसिजालं विस्सज्जेन्तेन । अथ वा इतो

चितो च संसरणतो सरसं सजीवं जीवमानं विय रंसिजालं विस्सज्जेन्तेन । अथ वा सरसकाले धरमानकाले बुद्धेन विय रंसिजालं मुञ्चन्तेनाति एवमेत्थ अत्थं वण्णयन्ति । एकदिवसेनेव अगमासीति सम्बन्धो । **पञ्चहि कञ्जासतेहीति** अत्तनो परिचारिकेहि पञ्चहि कञ्जासतेहि । **उपस्सयं कारापेत्वाति** भिक्खुनुपस्सयं कारापेत्वा । **अप्पेसीति** लेखसासनं पतिट्टापेसि । **एवञ्च अवोचाति** राजसन्देसं अप्पेत्वा थेरस्स मुखसासनं विञ्जापेन्तो एवं अवोच । **उदिकखतीति** अपेक्खति पत्थेति ।

छिन्नहत्थं वियाति छिन्नहत्थवन्तं विय । छिन्ना हत्था एतस्साति छिन्नहत्थोति अञ्जपदत्थसमासो दट्टब्बो । **पब्बज्जापुरेक्खाराति** पब्बज्जाभिमुखा, पब्बज्जाय सञ्जाताभिलासा “कदा नु खो पब्बजिस्सामी”ति तत्थ उस्सुक्कमापन्नाति वुत्तं होति । **मं पटिमानेतीति** मं उदिकखति । सत्थेन घातं न अरहतीति **असत्थघातारहं** । **हिमवलाहकगम्भन्ति** हिमपुण्णवलाहकगम्भं । पाटिहारियवसेन जातं हिममेव “वलाहकगम्भ”न्तिपि वदन्ति । **दोणमत्ताति** मगधनाळिया सोळसनाळिप्पमाणा ।

मग्गन्ति सत्तयोजनिकं मग्गं । **पटिजग्गापेत्वाति** सोधापेत्वा, खाणुकण्टकादीनि हरापेत्वा तत्थ बहलविपुलवालुकं ओकिरापेत्वाति वुत्तं होति । **कम्मरवण्णन्ति** रञ्जो पकतिसुवण्णकारवण्णं । **नवहत्थपरिक्खेपन्ति** नवहत्थप्पमाणो परिक्खेपो अस्साति नवहत्थपरिक्खेपं, परिक्खेपतो नवहत्थप्पमाणन्ति वुत्तं होति । “**पञ्चहत्थुब्बेध**”न्ति आदीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । **तिहत्थविक्खम्भन्ति** तिहत्थप्पमाणवित्थारं । **समुस्सितधजपटाकन्ति** उस्सापितनीलपीतादिविविधधजपटाकं । **नानारतनविचित्तन्ति** तत्थ तत्थ रचितनानारतनेहि सुविचित्तं । **अनेकालङ्कारपटिमण्डितन्ति** पसन्नजनपूजितेहि हत्थूपगादीहि नानालङ्कारेहि सज्जितं । **नानाविधकुसुमसमाकिण्णन्ति** उपहारवसेन उपनीतेहि नानप्पकारेहि वण्णगन्धसम्पन्नेहि जलथलपुप्फेहि आकिण्णं । **अनेकतूरियसङ्घट्टन्ति** आतभविततादिपञ्चङ्गिकतूरियसङ्घोसितं । **अवसेसं अदस्सनं अगमासीति** एत्थ “हन्द, महाराज, तथा गहेतब्बा अयं साखा, तस्स उपनिस्सयभूतो अयं खन्धो, न मयं तथा गहेतब्बा”ति वदन्ता विय अवसेसा साखा सत्थु तेजसा अदस्सनमगमंसूति वदन्ति । **गवक्खजालसदिसन्ति** भावनपुंसकं, जालकवाटसदिसं कत्वाति अत्थो । **चेलुक्खेपसतसहस्सानि पवत्तिसूति** तेसं तेसं जनानं सीसोपरि भमन्तानं उत्तरासङ्गचेलानं उक्खेपसतसहस्सानि पवत्तिसूति अत्थो । **मूलसतेनाति** दससु लेखासु एकेकाय दस दस हुत्वा निक्खन्तमूलसतेन । **दस महामूलाति** पठमलेखाय निक्खन्तदसमहामूलानि ।

देवदुन्दुभियो फलिसूति देवदुन्दुभियो थनिसु । **देवदुन्दुभीति** च न एत्थ काचि भेरी अधिप्पेता, अथ खो उप्पातभावेन आकासगतो निग्घोससद्दो । **देवोति** हि मेघो । तस्स हि अच्छभावेन आकासवण्णस्स देवस्साभावेन सुक्खगज्जितसज्जिते सद्दे निच्छरन्ते देवदुन्दुभीति समञ्जा, तस्मा देवदुन्दुभियो फलिसूति देवो सुक्खगज्जितं गज्जीति वुत्तं होति । **पब्बतानं नच्चेहीति** पथवीकम्पेन इतो चितो च भमन्तानं पब्बतानं नच्चेहि । **यक्खानं हिङ्कारेहीति** विम्हयजातानं यक्खानं विम्हयप्पकासनवसेन पवत्तेहि हिङ्कारसद्देहि । यक्खा हि विम्हयजाता “हिं हि”न्ति सद्दं निच्छारेन्ति । **थुतिजप्पेहीति** पसंसावचनेहि । **ब्रह्मानं अप्फोटनेहीति** पीतिसोमनस्सजातानं ब्रह्मानं बाहायं पहरणसङ्घातेहि अप्फोटनेहि । पीतिसोमनस्सजाता हि ब्रह्मानो वामहत्थं समिज्जित्वा दक्खिण्णेन हत्थेन बाहायं पहारं देन्ति । **एककोलाहलन्ति** एकतो पवत्तकोलाहलं । **एकनिन्नादन्ति** एकतो पवत्तनिग्घोसं । फलतो निक्खन्ता छब्बण्णरस्मियो उज्जुकं उग्गन्त्वा ओनमित्वा चक्कवाळपब्बतमुखवट्टिं आहच्च तिट्ठन्तीति आह “**सकलचक्कवाळं रतनगोपानसीविनद्धं विय कुरुमाना**”ति । **तङ्घणतो च पन पभुतीति** वुत्तनयेन सुवण्णकटाहे पतिट्ठितस्स महाबोधिस्स छब्बण्णरस्मीनं विस्सज्जितकालतो पभुति ।

हिमवलाहकगर्भं पविसित्वा अट्टासीति सुवण्णकटाहेनेव सद्धि उगन्त्वा हिमोदकपुण्णं वलाहकगर्भं पविसित्वा अट्टासि । पठमं सुवण्णकटाहे पतिट्टितोयेव हि बोधि पच्छा वुत्तप्पकारअच्छरियपटिमण्डितो हुत्वा हिमवलाहकगर्भं पविसित्वा अट्टासि । तेनेव वक्खति “पठमं सुवण्णकटाहे पतिट्टहि, ततो हिमगर्भसत्ताहं अभिसेकसत्ताहञ्च वीतिनामेत्वा”तिआदि । ततोयेव च महावंसेपि वुत्तं —

“एवं सतेन मूलानं, तत्थेसा गन्धकदमे ।
पतिट्टासि महाबोधि, पसादेन्ती महाजनं ॥

“तस्सा खन्धो दसहत्थो, पञ्च साखा मनोरमा ।
चतुहत्था चतुहत्था, दसड्डुफलमण्डिता ॥

“सहस्सन्तु पसाखानं, साखानं तासमासि च ।
एवं आसि महाबोधि, मनोहरसिरिन्धरा ॥

“कटाहम्मि महाबोधि, पतिट्टितक्खणे मही ।
अकम्पि पाटिहीरानि, अहेसुं विविधानि च ॥

“सयं नादेहि तूरियानं, देवेसु मानुसेसु च ।
साधुकारनिन्नादेहि, देवब्रह्मगणस्स च ॥

“मेघानं मिगपक्खीनं, यक्खादीनं रवेहि च ।
रवेहि च महीकम्पे, एककोलाहलं अहु ॥

“बोधिया फलपत्तेहि, छब्बण्णरंसियो सुभा ।
निक्खमित्वा चक्कवाळं, सकलं सोभयंसु च ॥

“सकटाहा महाबोधि, उगन्त्वान ततो नभं ।
अट्टासि हिमगर्भम्मि, सत्ताहानि अदस्सना”ति ॥

तस्मा सुवण्णकटाहे पतिट्टितोयेव बोधि कटाहेनेव सद्धि उगन्त्वा हिमवलाहकगर्भं पविसित्वा अट्टासीति वेदितब्बं ।

हेट्ठा पन भगवतो अधिट्टानक्कमं दस्सेन्तेन यं वुत्तं —

“भगवा किर महापरिनिब्बानमञ्चे निपन्नो लङ्कादीपे महाबोधिपतिट्टापनत्थाय असोकमहाराजा
महाबोधिगहणत्थं गमिस्सति, तदा महाबोधिस्स दक्खिणसाखा सयमेव छिज्जित्वा सुवण्णकटाहे पतिट्टातूति
अधिट्टासि, इदमेकमधिट्टानं ।

“तत्थ पतिट्टानकाले च ‘महाबोधि हिमवलाहकगर्भं पविसित्वा तिट्टू’ति अधिट्टासि, इदं दुतियमधिट्टानं ।

“सत्तमे दिवसे हिमवलाहकगम्भतो ओरुह सुवण्णकटाहे पतिट्टुहन्तो पत्तेहि च फलेहि च छब्बण्णरस्मियो मुञ्चतूति अधिद्धासि, इदं ततियमधिद्धानं”न्ति ।

तं इमिना न समेति । तत्थ हि पठमं हिमवलाहकगम्भं पविसित्वा पच्छा सत्तमे दिवसे हिमवलाहकगम्भतो ओरुह छब्बण्णरंसिविस्सज्जनं सुवण्णकटाहे पतिट्टुहन्ञ्च वुत्तं, तस्मा अट्टुकथाय पुब्बेनापरं न समेति । **महावंसे** पन अधिद्धानेपि पठमं सुवण्णकटाहे पतिट्टुहन् पच्छायेव छब्बण्णरंसिविस्सज्जनं हिमवलाहकगम्भपविसनञ्च । वुत्तञ्हेतं —

“परिनिब्बानमञ्चम्हि, निपन्नेन जिनेन हि ।
कतं महाअधिद्धानं, पञ्चकं पञ्चचक्खुना ॥

“गय्हमाना महाबोधि-साखासोकेन दक्खिणा ।
छिज्जित्वान सयंयेव, पतिट्टातु कटाहके ॥

“पतिट्टुहित्वा सा साखा, छब्बण्णरस्मियो सुभा ।
राजयन्ती दिसा सब्बा, फलपत्तेहि मुञ्चतु ॥

“ससुवण्णकटाहा सा, उगन्त्वान मनोरमा ।
अदिस्समाना सत्ताहं, हिमगम्भम्हि तिट्टुतू”ति ॥

बोधिवंसेपि च अयमेव अधिद्धानक्कमो वुत्तो, तस्मा अट्टुकथायं वुत्तो अधिद्धानक्कमो यथा पुब्बेनापरं न विरुज्झति, तथा वीमंसित्वा गहेतब्बो ।

हिमञ्च छब्बण्णरंसियो च आवत्तित्वा महाबोधिमेव पविसिंसूति महाबोधिं पटिच्छादेत्वा ठितं हिमञ्च बोधितो निक्खन्तछब्बण्णरस्मियो च आवत्तित्वा पदक्खिणं कत्वा बोधिमेव पविसिंसु, बोधिपविट्टा विय हुत्वा अन्तरहिताति वुत्तं होति । एत्थ पन “हिमञ्च रंसियो चा”ति अयमेव पाठो सतसोधितसम्मते पोरणपोत्थके सेसेसु च सब्बपोत्थकेसु दिस्सति । **महावंसेपि** चेतं वुत्तं —

“अतीते तम्हि सत्ताहे, सब्बे हिमवलाहका ।
पविसिंसु महाबोधिं, सब्बा ता रंसियोपि चा”ति ॥

केनचि पन “पञ्च रंसियो”ति पाठं परिकप्पेत्वा यं वुत्तं “सब्बदिसाहि पञ्च रस्मियो आवत्तित्वाति पञ्चहि फलेहि निक्खन्तत्ता पञ्च, ता पन छब्बण्णावा”ति, तं तस्स सम्मोहविजम्भितमत्तन्ति दट्टुब्बं ।

परिपुण्णखन्धसाखापसाखपञ्चफलपटिमण्डितोति परिपुण्णखन्धसाखापसाखाहि चैव पञ्चहि च फलेहि पटिमण्डितो, समन्ततो विभूसितोति अत्थो । **अभिसेकं दत्त्वाति** अनोतत्तोदकेन अभिसेकं दत्त्वा । **महाबोधिद्धानेयेव अट्टासीति** बोधिसमीपेयेव वसि ।

पुब्बकत्तिकपवारणादिवसेति अस्सयुजमासस्स जुण्हपक्खपुण्णमियं । चातुदसीउपोसथत्ता द्विसत्ताहे जाते उपोसथो सम्पत्तोति आह “**काळपक्खस्स उपोसथदिवसे**”ति, अस्सयुजमासकाळपक्खस्स चातुदसीउपोसथेति अत्थो ।

पाचीनमहासालमूले ठपेसीति नगरस्स पाचीनदिसाभागे जातस्स महासालरुक्खस्स हेट्टा मण्डपं कारेत्वा तत्थ ठपेसि । **सत्तरसमे दिवसेति** पाटिपददिवसतो दुतियदिवसे । **कत्तिकछणपूजं अदसाति** कत्तिकछणवसेन बोधिस्स करियमानं पूजं सुमनसामणोरो अदस्स, दिस्वा च आगतो सब्बं तं पवत्तिं आरोचेसि । तं सन्धायेव च थेरो बोधिआहरणत्थं पेसेसि ।

अट्टारस देवताकुलानीति महाबोधिं परिवारेत्वा ठितनागयक्खादिदेवताकुलानि दत्वाति सम्बन्धो । अमच्चकुलानि बोधिस्स कत्तब्बविचारणत्थाय अदासि, ब्राह्मणकुलानि लोकसम्मत्ता उदकासिञ्चनत्थाय अदासि, कुटुम्बियकुलानि बोधिस्स कत्तब्बपूजोपकरणगोपनत्थाय अदासि । “गोपका राजकम्मिनो तथा तरच्छा”ति **महागण्ठपदे** वुत्तं । **गण्ठपदे** पन “गोपककुलानि बोधिसिञ्चनत्थं खीरधेनुपालनत्थाय तरच्छकुलानि कालिङ्गकुलानि विस्सासिकानि पधानमनुस्सकुलानी”ति वुत्तं । **कालिङ्गकुलानीति** एत्थ “उदकादिगाहका कालिङ्गा”ति **महागण्ठपदे** वुत्तं । “कलिङ्गेषु जनपदे जातिसम्पन्नकुलं कालिङ्गकुलं”न्ति केचि । **इमिना परिवारेनाति** सहत्थे करणवचनं, इमिना वुत्तप्पकारपरिवारेन सद्धिन्ति अत्थो । **विज्झाटविं समतिक्कम्माति** राजा सयम्पि महाबोधिस्स पच्चुग्गमनं करोन्तो सेनङ्गपरिवृतो थलपथेन गच्छन्तो विज्झाटविं नाम अटविं अतिक्कमित्वा । **तामलित्तिं अनुप्पत्तोति** तामलित्तिं नाम तित्थं सम्पत्तो । **इदमस्स ततियन्ति** सुवण्णकटाहे पतिट्ठितमहाबोधिस्स रज्जसम्पदानं सन्धाय वुत्तं । ततो पुब्बे पनेस एकवारं सद्भाय सकलजम्बुदीपरज्जेन महाबोधिं पूजेसियेव, तस्मा तेन सद्धिं चतुत्थमिदं रज्जसम्पदानं । महाबोधिं पन यस्मिं यस्मिं दिवसे रज्जेन पूजेसि, तस्मिं तस्मिं दिवसे सकलजम्बुदीपरज्जतो उप्पन्नं आयं गहेत्वा महाबोधिपूजं कारेसि ।

मागसिरमासस्साति मिगसिरमासस्स । **पठमपाटिपददिवसेति** सुक्कपक्खपाटिपददिवसे । तज्झि कण्हपक्खपाटिपददिवसं अपेक्खित्वा “पठमपाटिपददिवसं”न्ति वुच्चति । इदञ्च इमस्मिं दीपे पवत्तमानवोहारं गहेत्वा वुत्तं । तत्थ पन पुण्णमितो पट्टाय याव अपरा पुण्णमी, ताव एको मासोति वोहारस्स पवत्तत्ता तेन वोहारेन “दुतियपाटिपददिवसे”ति वत्तब्बं सिया । तत्थ हि कण्हपक्खपाटिपददिवसं “पठमपाटिपद”न्ति वुच्चति । **उक्खिपित्वाति** महासालमूले दिन्नेहि सोळसहि जातिसम्पन्नकुलेहि सद्धिं उक्खिपित्वाति वदन्ति । **गच्छति वतरेति** एत्थ अरेति खेदे । तेनेवाह “कन्दित्वा”ति, बोधिया अदस्सनं असहमानो रोदित्वा परिदेवित्वाति अत्थो । **सरसरंसिजालन्ति** एत्थ पन हेट्टा वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । **महाबोधिसमारुळ्हाति** महाबोधिना समारुळ्हा । **पस्सतो पस्सतोति** अनादरे सामिवचनं, पस्सन्तस्सेवाति अत्थो । **महासमुद्दतलं पक्खन्ताति** महासमुद्दस्स उदकतलं पक्खन्दि । **समन्ता योजनन्ति** समन्ततो एकेकेन पस्सेन योजनप्पमाणे पदेसे । अच्चन्तसंयोगे चेत्तं उपयोगवचनं । **वीचियो वूपसन्ताति** वीचियो न उट्ठहिंसु, नाहेसुन्ति वुत्तं होति । **पवज्जिसूति** विरविंसु, नादं पवत्तयिंसूति अत्थो । **रुक्खादिसन्निस्सिताहीति** एत्थ **आदि-**सद्देन पब्बतादिसन्निस्सिता देवता सङ्गण्हाति ।

सुपण्णरूपेनाति सुपण्णसदिसेन रूपेन । **नागकुलानि सन्तासेसीति** महाबोधिग्गहणत्थं आगतानि नागकुलानि सन्तासेसि, तेसं भयं उप्पादेत्वा पलापेसीति वुत्तं होति । तदा हि समुद्दवासिनो नागा महाबोधिं गहेतुं वातवस्सन्धकारादीहि महन्तं विकुब्बनं अकंसु । ततो सङ्गमित्तथेरी गरुळवण्णं मापेत्वा तेन गरुळरूपेन आकासं पूरयमाना सिखामरीचिजालेन गगनं एकन्धकारं कत्वा पक्खप्पहारवातेन महासमुद्दं आलोळ्हेत्वा संवट्टजलधिनादसदिसेन रवेन नागानं हदयानि भिन्दन्ती विय तासेत्वा नागे पलापेसि । **ते च उत्रस्तरूपा नागा आगन्त्वाति** ते च वुत्तनयेन उत्तासिता नागा पुन आगन्त्वा । तं **विभूतिन्ति** तं इद्धिपाटिहारियसङ्घातं विभूतिं, तं अच्छरियन्ति वुत्तं होति । **थेरी याचित्वाति** “अय्ये, अम्हाकं भगवा मुचलिनन्दनागराजस्स भोगावलिं अत्तनो गन्धकुटिं कत्वा सत्ताहं तस्स सङ्गहं अकासि । अभिसम्बुज्जनदिवसे

नेरञ्जरानदीतीरे अत्तनो उच्छिद्रुपत्तं महाकाळनागस्स विस्सज्जेसि । उरुवेलनागेन मापितं विसधूमदहनं अगणेत्वा तस्स सरणसीलाभरणमदासि । महामोगल्लानत्थेरं पेसेत्वा नन्दोपनन्दनागराजानं दमेत्वा निब्बिसं अकासि । एवं सो लोकनायको अम्हाकं उपकारको, त्वम्पि नो दोसमस्सरित्वा मुहुत्तं महाबोधिं विस्सज्जेत्वा नागलोकस्स सग्गमोक्खमग्गं सम्पादेही”ति एवं याचित्वा । **महाबोधिवियोगदुक्खितो**ति महाबोधिवियोगेन दुक्खितो सञ्जातमानसिकदुक्खो । **कन्दित्वा**ति इमस्स परियायवचनमत्तं **रोदित्वा**ति, गुणकित्तनवसेन वा पुनप्पुनं रोदित्वा, विलापं कत्वाति अत्थो ।

उत्तरद्वारतोति अनुराधपुरस्स उत्तरद्वारतो । **मग्गं सोधापेत्वा**ति खाणुकण्टकादीनं उद्धरापनवसेन मग्गं सोधापेत्वा । **अलङ्कारापेत्वा**ति वालुकादीनं ओकिरापनादिवसेन सज्जेत्वा । **समुद्दसालवत्थुस्मिन्ति** समुद्दासन्नसालाय वत्थुभूते पदेसे । तस्मिं किर पदेसे ठितेहि समुद्दस्स दिट्ठत्ता तं अच्छरियं पकासेतुं तत्थ एका साला कता । सा नामेन “समुद्दासन्नसाला”ति पाकटा जाता । वुत्तञ्हेतं —

“समुद्दासन्नसालाय, ठाने ठत्वा महण्णवे ।
आगच्छन्तं महाबोधिं, महाथेरिद्वियाद्दस ॥

“तस्मिं ठाने कता साला, पकासेतुं तमब्भुतं ।
‘समुद्दासन्नसाला’ति, नामेनासिध पाकटा”ति ॥

ताय विभूतियाति ताय वुत्तप्पकाराय पूजासक्कारादिसम्पत्तिया । **थेरस्सा**ति महामहिन्दत्थेरस्स । मग्गस्स किर उभोसु पस्सेसु अन्तरन्तरा पुप्फेहि कूटागारसदिससण्ठानानि पुप्फचेतियानि कारापेसि । तं सन्धायेतं वुत्तं “**अन्तरन्तरे पुप्फअग्घियानि ठपेन्तो**”ति । **आगतो वतरे**ति एत्थ अरेति पसंसायं, साधु वताति अत्थो । **सोळसहि जातिसम्पन्नकुलेही**ति अट्ठहि अमच्चकुलेहि अट्ठहि च ब्राह्मणकुलेहीति एवं सोळसहि जातिसम्पन्नकुलेहि । **समुद्दतीरे महाबोधिं ठपेत्वा**ति समुद्दवेलातले अलङ्कतप्पटियत्ते रमणीये मण्डपे महाबोधिं ठपेत्वा । एवं पन कत्वा सकलतम्बपण्णिरज्जेन महाबोधिं पूजेत्वा सोळसन्नं कुलानं रज्जं निय्यातेत्वा सयं दोवारिकट्टाने ठत्वा तयो दिवसे अनेकप्पकारं पूजं कारापेसि । तं दस्सेन्तो “**तीणि दिवसानी**”ति आदिमाह । **रज्जं विचारेसी**ति रज्जं विचारेतुं विस्सज्जेसि, सोळसहि वा जातिसम्पन्नकुलेहि रज्जं विचारापेसीति अत्थो । **चतुत्थे दिवसे**ति मिगसिरमासस्स सुक्कपक्खदसमियं । **अनुपुब्बेन अनुराधपुरं सम्पत्तो**ति दसमियं अलङ्कतप्पटियत्तरथे महाबोधिं ठपेत्वा उळारपूजं कुरुमानो पाचीनपस्सविहारस्स पतिट्ठातब्बट्टानमानेत्वा तत्थ सङ्गस्स पातरासं पवत्तेत्वा महिन्दत्थेरेन भासितं नागदीपे दसबलेन कतं नागदमनं सुत्वा “सम्मासम्बुद्धेन निसज्जादिना परिभुत्तट्टानेसु थूपादीहि सक्कारं करिस्सामी”ति सञ्जाणं कारेत्वा ततो आहरित्वा तवक्कब्राह्मणस्स गामद्वारे ठपेत्वा पूजेत्वा एवं तस्मिं तस्मिं ठाने पूजं कत्वा इमिना अनुक्कमेन अनुराधपुरं सम्पत्तो । **चातुद्दसीदिवसे**ति मिगसिरमासस्सेव सुक्कपक्खचातुद्दसे । **वड्डमानकच्छायाया**ति छायाय वड्डमानसमये, सायन्हसमयेति वुत्तं होति । **समापत्तिन्ति** फलसमापत्तिं । **तिलकभूते**ति अलङ्कारभूते । **राजवत्थुद्वारकोट्टकट्टाने**ति राजुय्यानस्स द्वारकोट्टकट्टाने । “सकलरज्जं महाबोधिस्स दिन्नपुब्बत्ता उपचारत्थं राजा दोवारिकवेसं गण्ही”ति वदन्ति ।

अनुपुब्बविपस्सनन्ति उदयब्बयादिअनुपुब्बविपस्सनं । **पट्टपेत्वा**ति आरभित्वा । **अत्थङ्गमिते**ति अत्थङ्गते । “सह बोधिपतिट्टानेना”ति वत्तब्बे विभत्तिविपरिणामं कत्वा “**सह बोधिपतिट्टाना**”ति निस्सक्कवचनं कतं । सति हि सहयोगे करणवचनेन भवितब्बं । **महापथवी अकम्पी**ति च इदं मुखमत्तनिदस्सनं, अज्जानिपि अनेकानि अच्छरियानि अहेसुंयेव ।

तथा हि सह बोधिपतिद्वानेन उदकपरियन्तं कत्वा महापथवी अकम्पि, तानि मूलानि कटाहमुखवद्वितो उगन्त्वा तं कटाहं विनन्धन्ता पथवीतलमोतरिंसु, समन्ततो दिब्बकुसुमानि वस्सिंसु, आकासे दिब्बतूरियानि वज्जिंसु, महामेघो उद्वहित्वा वुट्टिधारमकासि, आकासपदेसा विरविंसु, विज्जुलता निच्छरिंसु। देवता साधुकारमदंसु, समागता सकलदीपवासिनो गन्धमालादीहि पूजयिंसु, गहितमकरन्दा मन्दमारुता वारिंसु, समन्ततो घनसीतलहिमवलाहका महाबोधिं छादयिंसु। एवं बोधि पथवियं पतिद्वहित्वा हिमगब्भे सन्निसीदित्वा सत्ताहं लोकस्स अदस्सनं अगमासि। **हिमगब्भे सन्निसीदीति** हिमगब्भस्स अन्तो अट्टासि। **विप्फुरन्ताति** विप्फुरन्ता इतो चितो च संसरन्ता। **निच्छरिंसूति** निक्खमिंसु। **दस्सिंसूति** पज्जायिंसु। **सब्बे दीपवासिनोति** सब्बे तम्बपण्णिदीपवासिनो। **उत्तरसाखतो एकं फलन्ति** उत्तरसाखाय ठितं एकं फलं। “पाचीनसाखाय एकं फलं”न्तिपि केचि। **महाआसनद्वानेति** पुब्बपस्से महासिलासनेन पतिद्वितद्वाने। **इस्सरनिम्मानविहारेति** इस्सरनिम्मानसङ्घाते कस्सपगिरिविहारे। “इस्सरनिम्मानविहारे”ति हि पुब्बसङ्केतवसेन वुत्तं, इदानि पन सो विहारो “कस्सपगिरी”ति पज्जातो। “इस्सरसमणारामे”तिपि केचि पठन्ति। तथा च वुत्तं —

“तवक्कब्राह्मणगामे, थूपारामे तथेव च।
इस्सरसमणारामे, पठमे चेतियङ्गणे”ति ॥

योजनियआरामेसूति अनुराधपुरस्स समन्ता योजनस्स अन्तो कतआरामेसु। समन्ता पतिद्विते महाबोधिम्हीति सम्बन्धो। अनुराधपुरस्स समन्ता एवं पुत्तनत्तुपरम्पराय महाबोधिम्हि पतिद्वितेति अत्थो। **लोहपासादद्वानं पूजेसीति** लोहपासादस्स कत्तब्बद्वानं पूजेसि। “किञ्चापि लोहपासादं देवानंपियतितस्सोयेव महाराजा कारेस्सपति, तथापि तस्मिं समये अभावतो ‘अनागते’ति वुत्तं”न्ति तीसुपि **गण्ठपदेसु** वुत्तं। केचि पन “दुट्टुगामणिअभयेनेव कारितो लोहपासादो”ति वदन्ति। **मूलानि पनस्स न ताव ओतरन्तीति** इमिना, महाराज, इमस्मिं दीपे सत्थुसासनं पतिद्वितमत्तमेव अहोसि, न ताव सुपतिद्वितन्ति दस्सेति, अस्स सत्थुसासनस्स मूलानि पन न ताव ओतिण्णानीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो। **ओतरन्तीति** हि अतीतत्थे वत्तमानवचनं। तेनेवाह “**कदा पन भन्ते मूलानि ओतिण्णानि नाम भविस्सन्ती**”ति। यो अमच्चो चतुपण्णासाय जेडुककनिट्टुभातुकेहि सद्धिं चेतियगिरिम्हि पब्बजितो, तं सन्धाय वुत्तं “**महाअरिट्टो भिक्खू**”ति। **मेघवण्णाभयस्स अमच्चस्स परिवेणद्वानेति** मेघवण्णाभयस्स रज्जो अमच्चेन कत्तब्बस्स परिवेणस्स वत्थुभूते ठाने। **मण्डपप्पकारन्ति** मण्डपसदिसं। सदिसत्थम्पि हि पकारसद्वं वण्णयन्ति। **सासनस्स मूलानि ओतरन्तानि पस्सिस्सामीति** इमिना सासनस्स सुट्टु पतिद्वानाकारं पस्सिस्सामीति दीपेति।

मेघविरहितस्स निम्मलस्सेव आकासस्स विरवितत्ता “**आकासं महाविरवं रवी**”ति वुत्तं। **पच्चेकगणीहीति** विसुं विसुं गणाचरियेहि। पच्चेकं गणं एतेसं अत्थीति पच्चेकगणिनो। यथा वेज्जो गिलानेसु करुणाय तिकिच्छनमेव पुरक्खत्वा विगतच्छन्ददोसो जिगुच्छनीयेसु वणेसु गुह्यद्वानेसु च भेसज्जलेपनादिना तिकिच्छनमेव करोति, एवं भगवापि किलेसब्याधिपीळितेसु सत्तेसु करुणाय ते सत्ते किलेसब्याधिदुक्खतो मोचेतुकामो अवत्तब्बारहानि गुह्यद्वाननिस्सितानिपि असप्पायानि वदन्तो विनयपज्जत्तिया सत्तानं किलेसब्याधिं तिकिच्छति। तेन वुत्तं “**सत्थु करुणागुणपरिदीपक**”न्ति। **अनुसिद्धिकरानन्ति** अनुसासनीकरानं, ये भगवतो अनुसासनिं सम्मा पटिपज्जन्ति, तेसन्ति अत्थो। **कायकम्मवचीकम्मविप्फन्दितविनयनन्ति** कायवचीद्वारेसु अज्झाचारवसेन पवत्तस्स किलेसविप्फन्दितस्स विनयनकरं।

राजिनोति उपयोगत्थे सामिवचनं, राजानमनुसासिंसूति अत्थो। **आलोकन्ति** जाणालोकं। **निब्बायिंसु** महेसयोति

एत्थ महामहिन्दत्थेरो द्वासवस्सिको हुत्वा तम्बपण्णिदीपं सम्पत्तो, तत्थ द्वे वस्सानि वसित्वा विनयं पतिट्ठोपेसि ।
द्वासट्ठिवस्सिको हुत्वा परिनिब्बुतोति वदन्ति ।

तेसं थेरानं अन्तेवासिकाति तेसं महामहिन्दत्थेरप्पमुखानं थेरानं अन्तेवासिका । तिस्सदत्तादयो पन महाअरिट्ठत्थेरस्स अन्तेवासिका, तस्मा तिस्सदत्तकाळसुमनदीघसुमनादयो महाअरिट्ठत्थेरस्स अन्तेवासिका चाति योजेतब्बं । **अन्तेवासिकानं अन्तेवासिकाति** उभयथा वुत्तअन्तेवासिकानं अन्तेवासिका । **पुब्बे वुत्तप्पकाराति** —

“ततो महिन्दो इट्ठियो, उत्तियो सम्बलो तथा ।
भद्दनामो च पण्डितो ॥

“एते नागा महापज्जा, जम्बुदीपा इधागता ।
विनयं ते वाचयिंसु, पिटकं तम्बपण्णिया ॥

“निकाये पञ्च वाचेसुं, सत्त चेव पकरणे ।
ततो अरिट्ठो मेधावी, तिस्सदत्तो च पण्डितो ॥

“विसारदो काळसुमनो, थेरो च दीघनामको”ति ॥ —

एवमादिना पुब्बे वुत्तप्पकारा आचरियपरम्परा ।

आचरियपरम्परकथावण्णना निट्ठिता ।

विनयानिसंसकथावण्णना

एत्तावता च “केनाभत”न्ति इमं पज्जं वित्थारतो विभजित्वा इदानि “कत्थ पतिट्ठित”न्ति इमं पज्जं विस्सज्जेन्तो आह “कत्थ पतिट्ठित”न्ति आदि । तत्थ तेलमिवाति सीहतेलमिव । अधिमत्तसतिगतिधीतिमन्तेसूति एत्थ सतीति बुद्धवचनं उग्गहेत्वा धारणकसति । गतीति उग्गणहनकगति । धीतीति सन्निट्ठानं कत्वा गणहनकजाणं । गतीति वा पज्जागति । धीतीति बुद्धवचनं उग्गणहनवीरियं सज्झायनवीरियं धारणवीरियञ्च । लज्जीसूति पापजिगुच्छनकलक्खणाय लज्जाय समन्नागतेसु । कुक्कुच्चकेसूति अणुमत्तेसुपि वज्जेसु दोसदस्साविताय कप्पियाकप्पियं निस्साय कुक्कुच्चकारीसु । सिक्खाकामेसूति अधिसीलअअचित्तअधिपज्जावसेन तिस्सो सिक्खा कामयमानेसु सम्पियायित्वा सिक्खन्तेसु ।

अकत्तब्बतो निवारेत्वा कत्तब्बेसु पतिट्ठापनतो मातापितुट्ठानियोति वुत्तं । आचारगोचरकुसलताति वेळुदानादिमिच्छाजीवस्स कायपागब्भियादीनञ्च अकरणेन सब्बसो अनाचारं वज्जेत्वा “कायिको अवीतिककमो वाचसिको अवीतिककमो”ति (विभ० ५११) एवं वुत्तभिक्षुसारुपआचारसम्पत्तिया वेसियादिअगोचरं वज्जेत्वा पिण्डपातादिअत्थं उपसङ्कमितुं युत्तट्ठानसङ्घातगोचरेण च सम्पन्नत्ता समणाचारेसु चेव समणगोचरेसु च कुसलता । अपिच यो भिक्षु सत्थरि सगारवो सप्पतिस्सो सब्रह्मचारीसु सगारवो सप्पतिस्सो हिरोत्तप्पसम्पन्नो सुनिवत्थो सुपारुतो पासादिकेन अभिक्कन्तेन पटिक्कन्तेन आलोकितेन विलोकितेन समिज्जितेन पसारितेन ओक्खित्तचक्खु इरियापथसम्पन्नो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो भोजने मत्तञ्जू जागरियमनुयुत्तो सतिसम्पज्जेन समन्नागतो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो आरद्धवीरियो पविचित्तो असंसट्ठो

आभिसमाचारिकेसु सक्कच्चकारी गरुचितीकारबहुलो विहरति, अयं वुच्चति **आचारो** ।

गोचरो पन उपनिस्सयगोचरो आरक्खगोचरो उपनिबन्धगोचरोति तिविधो । तत्थ दसकथावत्थुगुणसमन्नागतो कल्याणमित्तो, यं निस्साय अस्सुतं सुणाति, सुतं परियोदापेति, कङ्खं वितरति, दिट्ठिं उजुं करोति, चित्तं पसादेति, यस्स वा पन अनुसिक्खमानो सद्भाय वड्ढति, सीलेन, सुतेन, चागेन, पज्जाय वड्ढति, अयं **उपनिस्सयगोचरो** । यो पन भिक्खु अन्तरघरं पविट्ठो वीथिपटिपन्नो ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सावी संवुतो गच्छति, न हत्थिं ओलोकेन्तो, न अस्सं, न रथं, न पत्तिं, न इत्थिं, न पुरिसं ओलोकेन्तो, न उद्धं ओलोकेन्तो, न अधो ओलोकेन्तो, न दिसाविदिसम्पि पेक्खमानो गच्छति, अयं **आरक्खगोचरो** । उपनिबन्धगोचरो पन चत्तारो सतिपट्टाना, यत्थ भिक्खु अत्तनो चित्तं उपनिबन्धति । वुत्तज्हेतं भगवता — “को च, भिक्खवे, भिक्खुनो गोचरो सको पेत्तिको विसयो, यदिदं चत्तारो सतिपट्टाना”ति । अयं **उपनिबन्धगोचरो** । इति इमिना च आचारेन इमिना च गोचरेन समन्नागतत्ता आचारगोचरकुसलता । एवं अनाचारं अगोचरञ्च वज्जेत्वा सद्भापब्बजितानं यथावुत्तआचारगोचरेसु कुसलभावो विनयधरायत्तोति अयमानिसंसो विनयपरियत्तिया दस्सितोति वेदितब्बो ।

विनयपरियत्तिं निस्सायाति विनयपरियापुणनं निस्साय । **अत्तनो सीलक्खन्धो सुगुत्तो होति सुरक्खितोति** कथमस्स अत्तनो सीलक्खन्धो सुगुत्तो होति सुरक्खितो? आपत्तिञ्चि आपज्जन्तो छहाकारेहि आपज्जति अलज्जिता, अज्जाणता, कुक्कुच्चपकतता, अकप्पिये कप्पियसज्जिता, कप्पिये अकप्पियसज्जिता, सतिसम्मोसाति । विनयधरो पन इमेहि छहाकारेहि आपत्तिं नापज्जति ।

कथं **अलज्जिताय** नापज्जति? सो हि “पस्सथ भो, अयं कप्पियाकप्पियं जानन्तोयेव पण्णत्तिवीतिक्कमं करोती”ति इमं परूपवादां रक्खन्तोपि अकप्पियभावं जानन्तोयेव मद्दित्वा वीतिक्कमं न करोति । एवं अलज्जिताय नापज्जति । सहसा आपन्नम्पि देसनागामिनिं देसेत्वा वुट्ठानगामिनिया वुट्ठित्वा सुद्धन्ते पतिट्ठाति, ततो —

“सज्चिच्च आपत्तिं नापज्जति, आपत्तिं न परिगूहति ।

अगतिगमनञ्च न गच्छति, एदिसो वुच्चति लज्जिपुग्गलो”ति ॥ (परि० ३५९) —

इमस्मिं लज्जिभावे पतिट्ठितोव होति ।

कथं **अज्जाणताय** नापज्जति? सो हि कप्पियाकप्पियं जानाति, तस्मा कप्पियंयेव करोति, अकप्पियं न करोति । एवं अज्जाणताय नापज्जति ।

कथं **कुक्कुच्चपकतताय** नापज्जति? कप्पियाकप्पियं निस्साय कुक्कुच्चे उप्पन्ने वत्थुं ओलोकेत्वा मातिकं पदभाजनं अन्तरापत्तिं अनापत्तिं ओलोकेत्वा कप्पियं चे होति, करोति, अकप्पियं चे, न करोति । उप्पन्नं पन कुक्कुच्चं अविनिच्छिनित्वाव “वट्ठती”ति मद्दित्वा न वीतिक्कमति । एवं कुक्कुच्चपकतताय नापज्जति ।

कथं **अकप्पिये कप्पियसज्जिता**दीहि नापज्जति? सो हि कप्पियाकप्पियं जानाति, तस्मा अकप्पिये कप्पियसज्जी न होति, कप्पिये अकप्पियसज्जी न होति, सुपतिट्ठिता चस्स सति होति, अधिट्ठातब्बं अधिट्ठेति, विकप्पेतब्बं विकप्पेति । इति इमेहि छहाकारेहि आपत्तिं नापज्जति, आपत्तिं अनापज्जन्तो अखण्डसीलो होति परिसुद्धसीलो । एवमस्स अत्तनो

सीलक्खन्धो सुगुत्तो होति सुरक्खितो ।

कुक्कुच्चपकतानन्ति कप्पियाकप्पियं निस्साय उप्पन्नेन कुक्कुच्चेन अभिभूतानं । कथं पन कुक्कुच्चपकतानं पटिसरणं होति? तिरोरट्टेसु तिरोजनपदेसु च उप्पन्नकुक्कुच्चा भिक्खू “असुकस्मिं किर विहारे विनयधरो वसती”ति दूरतोपि तस्स सन्तिकं आगन्त्वा कुक्कुच्चं पुच्छन्ति । सो तेहि कतकम्मस्स वत्थुं ओलोकेत्वा आपत्तानापत्तिं गरुकलहुकादिभेदं सल्लक्खेत्वा देसनागामिनिं देसापेत्वा वुट्टानगामिनिया वुट्टापेत्वा सुद्धन्ते पतिट्टापेति । एवं कुक्कुच्चपकतानं पटिसरणं होति ।

विसारदो सङ्गमज्जे वोहरतीति विगतो सारदो भयं एतस्साति विसारदो, अभीतोति अत्थो । अविनयधरस्स हि सङ्गमज्जे कथेन्तस्स भयं सारज्जं ओक्कमति, विनयधरस्स तं न होति । कस्मा? “एवं कथेन्तस्स दोसो होति, एवं न दोसो”ति जत्वा कथनतो ।

पच्चत्थिके सहधम्मेन सुनिग्गहितं निग्गणहातीति एत्थ द्विधा पच्चत्थिका नाम अत्तपच्चत्थिका च सासनपच्चत्थिका च । तत्थ मेत्तियभुम्मजका च भिक्खू वड्डो च लिच्छवी अमूलकेन अन्तिमवत्थुना चोदेसुं, इमे **अत्तपच्चत्थिका** नाम । ये वा पनज्जेपि दुस्सीला पापधम्मा, सब्बे ते अत्तपच्चत्थिका । विपरीतदस्सना पन अरिट्ठिभिक्खुकण्टकसामणेरेवेसालिकवज्जिपुत्तका महासङ्घिकादयो च अबुद्धसासनं “बुद्धसासन”न्ति वत्वा कतपग्गहा **सासनपच्चत्थिका** नाम । ते सब्बेपि सहधम्मेन सहकारणेन वचनेन यथा तं असद्धम्मं पतिट्टापेतुं न सक्कोन्ति, एवं सुनिग्गहितं कत्वा निग्गणहाति ।

सद्धम्मद्वितिया पटिपन्नो होतीति एत्थ पन तिविधो सद्धम्मो परियत्तिपटिपत्तिअधिगमवसेन । तत्थ तिपिटकं बुद्धवचनं **परियत्तिसद्धम्मो** नाम । तेरस धुतङ्गगुणा चुद्दस खन्धकवत्तानि द्वेअसीति महावत्तानीति अयं **पटिपत्तिसद्धम्मो** नाम । चत्तारो मग्गा च चत्तारि फलानि च, अयं **अधिगमसद्धम्मो** नाम । तत्थ केचि थेरा “यो वो, आनन्द, मया धम्मो च विनयो च देसितो पञ्चत्तो, सो वो ममच्चयेन सत्था”ति (दी० नि० २.२१६) इमिना सुत्तेन “सासनस्स परियत्ति मूल”न्ति वदन्ति । केचि थेरा “इमे च, सुभद्द, भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा”ति इमिना सुत्तेन (दी० नि० २.२१४) “सासनस्स पटिपत्ति मूल”न्ति वत्वा “याव पञ्च भिक्खू सम्मा पटिपन्ना संविज्जन्ति, ताव सासनं ठितं होती”ति आहंसु । इतरे पन थेरा “परियत्तिया अन्तरहिताय सुप्पटिपन्नस्सपि धम्माभिसमयो नत्थी”ति वत्वा आहंसु । सचेपि पञ्च भिक्खू चत्तारि पाराजिकानि रक्खणका होन्ति, ते सद्धे कुलपुत्ते पब्बाजेत्वा पच्चन्तिमे जनपदे उपसम्पादेत्वा दसवग्गगणं पूरेत्वा मज्झिमजनपदेपि उपसम्पदं करिस्सन्ति । एतेनुपायेन वीसतिवग्गसङ्घं पूरेत्वा अत्तनोपि अब्भानकम्मं कत्वा सासनं वुट्ठिं विरुद्धिं गमयिस्सन्ति । एवमयं विनयधरो तिविधस्सपि सद्धम्मस्स चिरद्वितिया पटिपन्नो होतीति । एवमयं विनयधरो इमे पञ्चानिसंसे पटिलभतीति वेदितब्बो ।

विनयो संवरत्थायाति आदीसु (परि० अट्ठ० ३६६) **विनयोति** विनयस्स परियापुणनं, **विनयोति** वा विनयपञ्चत्ति वुत्ता, तस्मा सकलापि विनयपञ्चत्ति विनयपरियापुणनं वा कायवचीद्वारसंवरत्थायाति अत्थो, आजीवपारिसुद्धिपरियोसानस्स सीलस्स उपनिस्सयपच्चयो होतीति वुत्तं होति । **अविप्पटिसारोति** पापपुञ्जानं कताकतानुसोचनवसेन पवत्तचित्तविप्पटिसाराभावो । **पामोज्जन्ति** दुब्बला तरुणपीति । **पीतीति** बलवपीति । **पस्सद्धीति** कायचित्तदरथपटिप्पस्सद्धि । **सुखन्ति** कायिकं चेतसिकञ्च सुखं । तज्हि दुविधम्मि समाधिस्स उपनिस्सयपच्चयो होति । **समाधीति** चित्तेकग्गता । **यथाभूतजाणदस्सनन्ति** सप्पच्चयनामरूपपरिग्गहो । **निब्बिदाति** विपस्सना । अथ वा

यथाभूतजाणदस्सनं तरुणविपस्सना, उदयब्बयजाणस्सेतं अधिवचनं । चित्तेकग्गता हि तरुणविपस्सनाय उपनिस्सयपच्चयो होति । **निब्बिदाति** सिखाप्पत्ता वुट्टानगामिनिबलवविपस्सना । **विरागोति** अरियमग्गो । **विमुत्तीति** अरहत्तफलं । चतुब्बिधोपि हि अरियमग्गो अरहत्तस्स उपनिस्सयपच्चयो होति । **विमुत्तिजाणदस्सनन्ति** पच्चवेक्खणजाणं । **अनुपादापरिनिब्बानत्थायाति** कञ्चि धम्मं अग्गहेत्वा अनवसेसेत्वा परिनिब्बानत्थाय, अप्पच्चयपरिनिब्बानत्थायाति अत्थो । अप्पच्चयपरिनिब्बानस्स हि विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चयो होति तस्मिं अनुप्पत्ते अवस्सं परिनिब्बायितब्बतो, न च पच्चवेक्खणजाणे अनुप्पन्ने अन्तरा परिनिब्बानं होति ।

एतदत्था कथाति अयं विनयकथा नाम एतदत्थाय, अनुपादापरिनिब्बानत्थायाति अत्थो । एवं सब्बत्थपि । **मन्तनापि** विनयमन्तनाएव, “एवं करिस्साम, न करिस्सामा”ति विनयपटिबद्धसंसन्दना । **एतदत्था उपनिसाति** उपनिसीदति एत्थ फलं तप्पटिबद्धवुत्तितायाति उपनिसा वुच्चति कारणं पच्चयोति । “विनयो संवरत्थाया”तिआदिका कारणपरम्परा एतदत्थाति अत्थो । **एतदत्थं सोतावधानन्ति** इमिस्सा परम्परपच्चयकथाय सोतावधानं इमं कथं सुत्वा यं उप्पज्जति जाणं, तम्पि एतदत्थं । **यदिदं अनुपादाचित्तस्स विमोक्खोति यदिदन्ति** निपातो । सब्बलिङ्गविभक्तिवचनेसु तादिसोव तत्थ तत्थ अत्थतो परिणामेतब्बो, तस्मा एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो — यो अयं चतूहि उपादानेहि अनुपादियित्वा चित्तस्स अरहत्तफलसङ्घातो विमोक्खो, सोपि एतदत्थाय अनुपादापरिनिब्बानत्थायाति एवमेत्थ सम्बन्धो वेदितब्बो । यो अयं अनुपादाचित्तस्स विमोक्खसङ्घातो मग्गो, हेट्ठा वुत्तं सब्बम्पि एतदत्थमेवाति । एवञ्च सति इमिना महुस्साहतो साधितब्बं नियतप्पयोजनं दस्सितं होति । हेट्ठा “विरागो...पे०... निब्बानत्थाया”ति इमिना पन लब्भमानानिसंसफलं दस्सितन्ति वेदितब्बं । **आयोगोति** उग्गहणचिन्तनादिवसेन पुनप्पुनं अभियोगो ।

विनयानिसंसकथावण्णना निट्ठिता ।

इति समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय सारत्थदीपनियं

बाहिरनिदानवण्णना समत्ता ।

वेरञ्जकण्डवण्णना

१. **सेय्यथिदन्ति** तं कतमं, तं कथन्ति वा अत्थो । **अनियमनिद्देसवचनन्ति** नत्थि एतस्स नियमोति अनियमो, निद्दिसीयति अत्थो एतेनाति निद्देसो, वुच्चति एतेनाति वचनं, निद्देसोयेव वचनं निद्देसवचनं, अनियमस्स निद्देसवचनं अनियमनिद्देसवचनं, पठमं अनियमितस्स समयस्स निद्देसवचनन्ति अत्थो । “येनाति अवत्वा तेनाति वुत्तता अनियमं कत्वा निद्दिट्ठवचनं अनियमनिद्देसवचनं”न्तिपि वदन्ति । यंतंसद्धानं निच्चसम्बन्धभावतो आह “**तस्स सरूपेन अवुत्तेनपी**”तिआदि । तत्थ **तस्साति** “तेना”ति एतस्स । **सरूपेन अवुत्तेनपीति** “येना”ति एवं सरूपतो पाळियं अवुत्तेनपि । **अत्थतो सिद्धेनाति** परभागे सारिपुत्तथेरस्स उप्पज्जनकपरिवितक्कसङ्घातअत्थतो सिद्धेन । परिवितक्के हि सिद्धे येन समयेन परिवितक्को उदपादीति इदं अत्थतो सिद्धमेव होति । तेनेवाह “**अपरभागे हि विनयपञ्जत्तियाचनहेतुभूतो आयस्मतो सारिपुत्तस्स परिवितक्को सिद्धो**”तिआदि । “तेना”ति वत्वा ततो तदत्थमेव “येना”ति अत्थतो वुच्चमानत्ता “येना”ति अयं “तेना”ति एतस्स पटिनिद्देसो नाम जातो । **पटिनिद्देसोति** च वित्थारनिद्देसोति अत्थो ।

अपरभागे हीति एत्थ हि-सद्वो हेतुम्हि, यस्माति अत्थो । विनयपञ्जत्तियाचनहेतुभूतोति “एतस्स भगवा कालो, एतस्स सुगत कालो, यं भगवा सावकानं सिक्खापदं पञ्जपेय्य, उद्दिसेय्य पातिमोक्खं । यथयिदं ब्रह्मचरियं अद्भनियं अस्स चिरट्ठितिकं”न्ति एवं पवत्तस्स विनयपञ्जत्तियाचनस्स कारणभूतोति अत्थो । परिवितक्कोति “कतमेसानं खो बुद्धानं भगवन्तानं ब्रह्मचरियं न चिरट्ठितिकं अहोसि, कतमेसानं बुद्धानं भगवन्तानं ब्रह्मचरियं चिरट्ठितिकं अहोसी”ति एवं पवत्तो परिवितक्को । यंतंसद्धानं निच्चसम्बन्धोति आह “तस्मा येन समयेना”तिआदि । पुब्बे वा पच्छा वा अत्थतो सिद्धेनाति पुब्बे वा पच्छा वा उप्पन्नअत्थतो सिद्धेन । पटिनिद्देसो कत्तब्बोति एतस्स “यदिदं”न्ति इमिना सम्बन्धो । “पटिनिद्देसो कत्तब्बो”ति यदिदं यं इदं विधानं, अयं सब्बस्मिं विनये युत्तीति अत्थो । अथ वा “पटिनिद्देसो कत्तब्बो”ति यदिदं या अयं युत्ति, अयं सब्बस्मिं विनये युत्तीति अत्थो ।

तत्रिदं मुखमत्तनिदस्सनन्ति तस्सा यथावुत्तयुत्तिया परिदीपने इदं मुखमत्तनिदस्सनं, उपायमत्तनिदस्सनन्ति अत्थो । मुखं द्वारं उपायोति हि अत्थतो एकं । “तेन हि भिक्खवे भिक्खूनं सिक्खापदं पञ्जपेस्सामी”ति पाळिं दस्सेत्वा तत्थ पटिनिद्देसमाह “येन सुदिन्नो”तिआदिना । तेनाति हेतुअत्थे करणवचनत्ता तस्स पटिनिद्देसोपि तादिसोयेवाति आह “यस्मा पटिसेवी”ति । पुब्बे अत्थतो सिद्धेनाति पुब्बे उप्पन्नमेथुनधम्मपटिसेवनसङ्घातअत्थतो सिद्धेन । पच्छा अत्थतो सिद्धेनाति रज्जा अदिन्नं दारूनं आदियनसङ्घातपच्छाउप्पन्नअत्थतो सिद्धेन । समयसद्दोति एतस्स “दिस्सती”ति इमिना सम्बन्धो ।

समवायेति पच्चयसामग्गियं, कारणसमवायेति अत्थो । खणेति ओकासे । अस्साति अस्स समयसद्दस्स समवायो अत्थोति सम्बन्धो । अप्पेव नाम स्वेपि उपसङ्कमेय्याम कालञ्च समयञ्च उपादायाति एत्थ कालो नाम उपसङ्कमनस्स युत्तपयुत्तकालो । समयो नाम तस्सेव पच्चयसामग्गी, अत्थतो तदनु रूपं सरीरबलञ्चेव तप्पच्चयपरिस्सयाभावो च । उपादानं नाम जाणेन तेसं गहणं सल्लक्खणं, तस्मा कालञ्च समयञ्च पञ्जाय गहेत्वा उपधारेत्वाति अत्थो । इदं वुत्तं होति — सचे अम्हाकं स्वे गमनस्स युत्तकालो भविस्सति, काये बलमत्ता चेव फरिस्सति, गमनपच्चया च अज्जो अफासुविहारो न भविस्सति, अथेतं कालञ्च गमनकारणसमवायसङ्घातं समयञ्च उपधारेत्वा अपि एव नाम स्वे आगच्छेय्यामाति ।

खणोति ओकासो । तथागतुप्पादादिको हि मग्गब्रह्मचरियस्स ओकासो तप्पच्चयपटिलाभहेतुत्ता, खणो एव च समयो । यो खणोति च समयोति च वुच्चति, सो एकोवाति हि अत्थो । महासमयोति महासमूहो । पवुद्धं वनं पवनं, तस्मिं पवनस्मिं, वनसण्डेति अत्थो । समयोपि खो ते भद्दालि अप्पटिविद्धो अहोसीति एत्थ समयोति सिक्खापदपूरणस्स हेतु । भद्दालीति तस्स भिक्खुनो नामं । इदं वुत्तं होति — भद्दालि तथा पटिविज्झितब्बयुत्तकं एतं कारणं अत्थि, तम्पि ते न पटिविद्धं न सल्लक्खितन्ति । किं तं कारणन्ति आह “भगवा खो”तिआदि ।

उग्गाहमानो तिआदीसु मानोति तस्स परिब्बाजकस्स पकतिनामं, किञ्चि किञ्चि पन उग्गहेतुं समत्थताय “उग्गाहमानो”ति नं सज्जानन्ति, तस्मा “उग्गाहमानो”ति वुच्चति । समणमुण्डिकाय पुत्तो समणमुण्डिकापुत्तो । सो किर देवदत्तस्स उपट्टाको । समयं दिट्ठिं पवदन्ति एत्थाति समयप्पवादको, तस्मिं समयप्पवादके, दिट्ठिप्पवादकेति अत्थो । तस्मिं किर ठाने चङ्गीतारुक्खपोक्खरसातिपभुतयो ब्राह्मणा निगण्ठाचेलकपरिब्बाजकादयो च परिब्बाजका सन्निपतित्वा अत्तनो अत्तनो समयं दिट्ठिं पवदन्ति कथेन्ति दीपेन्ति, तस्मा सो आरामो “समयप्पवादको”ति वुच्चति, स्वेव तिन्दुकाचीरसङ्घाताय तिम्बरुक्खपन्तिया परिविखत्तत्ता “तिन्दुकाचीर”न्ति वुच्चति । एका साला एत्थाति एकसालको । यस्मा पनेत्थ पठमं एका साला कता अहोसि, पच्छा महापुज्जं पोट्टुपादपरिब्बाजकं निस्साय बहू साला कता, तस्मा तमेव एकं सालमुपादाय

लद्धनामवसेन “एकसालको”ति वुच्चति । मल्लिकाय पन पसेनदिरज्जो देविया उय्यानभूतो सो पुप्फफलसञ्चन्तो आरामोति कत्वा “मल्लिकाय आरामो”ति सङ्ख्यं गतो । तस्मिं समयप्पवादके तिन्दुकाचीरे एकसालके मल्लिकाय आरामे । पटिवसतीति तस्मिं वासफासुताय वसति ।

दिट्ठे धम्मैति पच्चक्खे अत्तभावे । अत्थोति वुट्ठि । सम्परायिकोति कम्मकिलेसवसेन सम्परेतब्बतो सम्पापुणितब्बतो सम्परायो, परलोको । तत्थ नियुत्तो सम्परायिको, परलोकत्थो । अत्थाभिसमयाति यथावुत्तउभयत्थसङ्घातहितपटिलाभा । सम्परायिकोपि हि अत्थो कारणस्स निप्फन्नत्ता पटिलद्धो नाम होतीति तमत्थद्वयं एकतो कत्वा “अत्थाभिसमया”ति वुत्तं । धिया पञ्जाय राति गणहातीति धीरो । अथ वा धी पञ्जा एतस्स अत्थीति धीरो ।

सम्मा मानाभिसमयाति मानस्स सम्मा पहानेन । सम्माति इमिना मानस्स अगगमग्गजाणेन समुच्छेदप्पहानं वुत्तं । दुक्खस्स पीळनट्ठोतिआदीसु दुक्खसच्चस्स पीळनं तंसमङ्गिनो हिंसनं अविप्फारिकताकरणं, पीळनमेव अत्थो पीळनट्ठो, त्थकारस्स ट्ठुकारं कत्वा वुत्तं । एवं सेसेसुपि । समेच्च पच्चयेहि कतभावो सङ्घतट्ठो । सन्तापो दुक्खदुक्खतादिवसेन सन्तापनं परिदहनं । विपरिणामो जराय मरणेन चाति द्विधा विपरिणामेतब्बता । अभिसमेतब्बो पटिविज्झितब्बोति अभिसमयो, अभिसमयोव अत्थो अभिसमयट्ठो, पीळनादीनि । तानि हि अभिसमेतब्बभावेन एकीभावं उपनेत्वा “अभिसमयट्ठो”ति वुत्तानि, अभिसमयस्स वा पटिवेधस्स विसयभूतो अत्थो अभिसमयट्ठोति तानेव पीळनादीनि अभिसमयस्स विसयभावूपगमनसामञ्जतो एकत्तेन वुत्तानि ।

एत्थ च उपसग्गानं जोतकमत्तत्ता तस्स तस्स अत्थस्स वाचको समयसद्वो एवाति समयसद्वस्स अत्थुद्धारेपि सउपसग्गो अभिसमयसद्वो वुत्तो । तत्थ सहकारीकारणसन्निज्झं समेति समवेतीति समयो, समवायो । समेति समागच्छति मग्गब्रह्मचरियं एत्थ तदाधारपुग्गलेहीति समयो, खणो । समेन्ति एत्थ, एतेन वा संगच्छन्ति धम्मा सहजातधम्मैहि उप्पादादीहि वाति समयो, कालो । धम्मप्पवत्तिमत्तताय अत्थतो अभूतोपि हि कालो धम्मप्पवत्तिया अधिकरणं कारणं विय च परिकप्पनामत्तसिद्धेन रूपेण वोहरीयति । समं, सह वा अवयवानं अयनं पवत्ति अवट्टानन्ति समयो, समूहो यथा “समुदायो”ति । अवयवेन सहावट्टानमेव हि समूहो । पच्चयन्तरसमागमे एति फलं एतस्मा उप्पज्जति पवत्तति चाति समयो, हेतु यथा “समुदयो”ति । समेति संयोजनभावतो सम्बन्धो एति अत्तनो विसये पवत्तति, दळ्ळहग्गहणभावतो वा तंसंयुत्ता अयन्ति पवत्तन्ति सत्ता यथाभिनिवेशं एतेनाति समयो, दिट्ठि । दिट्ठिसंयोजनेन हि सत्ता अतिविय बज्जन्ति । समिति सङ्गति समोधानन्ति समयो, पटिलाभो । समस्स निरोधस्स यानं, सम्मा वा यानं अपगमो अप्पवत्तीति समयो, पहानं । जाणेन अभिमुखं सम्मा एतब्बो अधिगन्तब्बोति अभिसमयो, धम्मानं अविपरीतो सभावो । अभिमुखभावेन सम्मा एति गच्छति बुज्जतीति अभिसमयो, धम्मानं यथाभूतसभावावबोधो । एवं तस्मिं तस्मिं अत्थे समयसद्वस्स पवत्ति वेदितब्बा ।

ननु च अत्थमत्तं पटिच्च सद्दा अभिनिविसन्ति, न एकेन सद्देन अनेके अत्था अभिधीयन्तीति? सच्चमेतं सद्दविसेसे अपेक्खते । सद्दविसेसे हि अपेक्खियमाने एकेन सद्देन अनेकत्थाभिधानं न सम्भवति । न हि यो कालत्थो समयसद्वो, सोयेव समूहादिअत्थं वदति । एत्थ पन तेसं तेसं अत्थानं समयसद्वचनीयतासामञ्जमुपादाय अनेकत्थता समयसद्वस्स वुत्ता । एवं सच्चत्थ अत्थुद्धारे अधिप्पायो वेदितब्बो । इध पनस्स कालो अत्थोति अस्स समयसद्वस्स इध कालो अत्थो समवायादीनं अत्थानं इध असम्भवतो देसदेसकादीनं विय निदानभावेन कालस्स अपदिसितब्बतो च ।

उपयोगवचनेन भुम्मवचनेन च निद्देसकत्वा इध करणवचनेन निद्देसे पयोजनं निद्दारेतुकामो परम्मुखेन चोदनं समुट्ठापेति “एत्थाहा”तिआदि । एत्थ “तेन समयेना”ति इमस्मिं ठाने वितण्डवादी आहाति अत्थो । अत्थाति चोदनाय

कत्तुकामतं दीपेति, ननूति इमिना समानत्थो । कस्मा करणवचनेन निद्देशो कतोति सम्बन्धो । भुम्मवचनेन निद्देशो कतोति योजेतब्बं । एत्थापि “यथा”ति इदं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । तत्थाति तेसु सुत्ताभिधम्मेषु । तत्थाति उपयोगभुम्मवचनेहि । इधाति इमस्मिं विनये । अज्जथाति करणवचनेन । अच्चन्तमेवाति आरम्भतो पट्टाय याव देसनानिद्धानं, ताव अच्चन्तमेव, निरन्तरमेवाति अत्थो । करुणाविहारेनाति परहितपटिपत्तिसङ्घातेन करुणाविहारेन । तथा हि करुणानिदानत्ता देसनाय इध परहितपटिपत्ति “करुणाविहारो”ति वुत्ता, न पन करुणासमआपत्तिविहारो । न हि देसनाकाले देसेतब्बधम्मविसयस्स देसनाजाणस्स सत्तविसयाय महाकरुणाय सहुप्पत्ति सम्भवति भिन्नविसयत्ता, तस्मा करुणावसेन पवत्तो परहितपअपत्तिसङ्घातो विहारो इध करुणाविहारोति वेदितब्बो । तदत्थजोतनत्थन्ति अच्चन्तसंयोगत्थदीपनत्थं उपयोगनिद्देशो कतो यथा “मासं अज्जेती”ति ।

अधिकरणत्थोति आधारत्थो । भावो नाम किरिया, किरियाय किरियन्तरलक्खणं भावेनभावलक्खणं, सोयेवत्थो **भावेनभावलक्खणत्थो** । कथं पन अभिधम्मे यथावुत्तअत्थद्वयसम्भवोति आह “अधिकरणज्ही”तिआदि । तत्थ कालसङ्घातो अत्थो **कालत्थो**, समूहसङ्घातो अत्थो **समूहत्थो** । अथ वा कालसदस्स अत्थो **कालत्थो**, समूहसदस्स अत्थो समूहत्थो । को सो? समयो । इदं वुत्तं होति — कालत्थो समूहत्थो च समयो तत्थ अभिधम्मे वुत्तानं फस्सादिधम्मानं अधिकरणं आधारोति यस्मिं काले धम्मपुज्जे वा कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति, तस्मिंयेव काले पुज्जे च फस्सादयोपि होन्तीति अयज्हि तत्थ अत्थो ।

ननु चायं उपादाय पज्जत्तो कालो समूहो च वोहारमत्तको, सो कथं आधारो तत्थ वुत्तधम्मानन्ति? नायं दोसो । यथा हि कालो सभावधम्मपरिच्छिन्नो सयं परमत्थतो अविज्जमानोपि आधारभावेन पज्जत्तो तद्दणुणप्पवत्तानं ततो पुब्बे परतो च अभावतो “पुब्बण्हे जातो सायन्हे गच्छती”तिआदीसु, समूहो च अवयवविनिमुत्तो अविज्जमानोपि कप्पनामत्तसिद्धो अवयवानं आधारभावेन पज्जपीयति “रुक्खे साखा, यवरासिम्हि सम्भूतो”तिआदीसु, एवमिधापीति दट्टुब्बं ।

अभिधम्मे आधारत्थसम्भवं दस्सेत्वा इदानि भावेनभावलक्खणत्थसम्भवं दस्सेन्तो आह “**खणसमवायहेतुसङ्घातस्सा**”तिआदि । तत्थ **खणो** नाम अट्टक्खणविनिमुत्तो नवमो बुद्धुप्पादसङ्घातो खणो, यानि वा पनेतानि “चत्तारिमानि, भिक्खवे, चक्कानि येहि समन्नागतानं देवमनुस्सानं चतुचक्कं पवत्तती”ति (अ० नि० ४.३१) एत्थ पतिरूपदेसवासो, सप्पुरिसूपनिस्सयो, अत्तसम्मापणिधि, पुब्बे च कतपुज्जताति चत्तारि चक्कानि वुत्तानि, तानि एकज्जं कत्वा ओकासट्टेन खणोति वेदितब्बो । तानि हि कुसलुप्पत्तिया ओकासभूतानि । **समवायो** नाम “चक्खुज्ज पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाण”न्ति (म० नि० १.२०४; ३.४२१; सं० नि० ४.६०) एवमादिना निद्दिट्ठा चक्खुविज्जाणादिसङ्घातसाधारणफलनिष्फादकत्तेन सण्ठिता चक्खुरूपादिपच्चयसामग्गी । चक्खुरूपादीनज्हि चक्खुविज्जाणादिसाधारणफलं । हेतूति जनकहेतु । यथावुत्तखणसङ्घातस्स समवायसङ्घातस्स हेतुसङ्घातस्स च समयस्स भावेन सत्ताय तेसं फस्सादिधम्मानं भावो सत्ता लक्खीयति विज्जायतीति अत्थो । इदं वुत्तं होति — यथा “गावीसु दुहमानासु गतो, दुद्धासु आगतो”ति दोहनकिरियाय गमनकिरिया लक्खीयति, एवमिधापि “यस्मिं समये, तस्मिं समये”ति च वुत्ते “सती”ति अयमत्थो विज्जायमानो एव होति अज्जकिरियाय सम्बन्धाभावे पदत्थस्स सत्ताविरहाभावतोति समयस्स सत्ताकिरियाय चित्तस्स उप्पादकिरिया फस्सादिभवनकिरिया च लक्खीयतीति । अयज्हि तत्थ अत्थो यस्मिं यथावुत्ते खणे पच्चयसमवाये हेतुम्हि च सति कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति, तस्मिंयेव खणे पच्चयसमवाये हेतुम्हि च सति फस्सादयोपि होन्तीति । तदत्थजोतनत्थन्ति अधिकरणत्थस्स भावेनभावलक्खणत्थस्स च दीपनत्थं ।

इध पनाति इमस्मिं विनये। हेतुअत्थो करणत्थो च सम्भवतीति “अन्नेन वसति, विज्जाय वसती”तिआदीसु विय हेतुअत्थो “फरसुना छिन्दति, कुदालेन खणती”तिआदीसु विय करणत्थो च सम्भवति। कथं सम्भवतीति आह “यो हि सो”तिआदि। तेन समयेन हेतुभूतेन करणभूतेनाति एत्थ पन तंतंवत्थुवीतिक्कमोव सिक्खापदपञ्जत्तिया हेतु चेव करणञ्च। तथा हि यदा भगवा सिक्खापदपञ्जत्तिया पठममेव तेसं तेसं तत्थ तत्थ तंतंसिक्खापदपञ्जत्तिहेतुभूतं वीतिक्कमं अपेक्खमानो विहरति, तदा तं तं वीतिक्कमं अपेक्खित्वा तदत्थं वसतीति सिद्धो वत्थुवीतिक्कमस्स हेतुभावो “अन्नेन वसति, अन्नं अपेक्खित्वा तदत्थाय वसती”तिआदीसु विय। सिक्खापदपञ्जत्तिकाले पन तेनेव पुब्बसिद्धेन वीतिक्कमेन सिक्खापदं पञ्जपेतीति सिक्खापदपञ्जत्तिया साधकतमत्ता करणभावोपि वीतिक्कमस्सेव सिद्धो “असिना छिन्दती”तिआदीसु विय। वीतिक्कमं पन अपेक्खमानो तेनेव सद्धिं तन्निस्सयकालम्पि अपेक्खित्वा विहरतीति कालस्सपि इध हेतुभावो वुत्तो, सिक्खापदं पञ्जपेन्तो च तं तं वीतिक्कमकालं अनतिक्कमित्वा तेनेव कालेन सिक्खापदं पञ्जपेतीति वीतिक्कमनिस्सयस्स कालस्सपि करणभावो वुत्तो, तस्मा इमिना परियायेन कालस्सपि हेतुभावो करणभावो च लब्धतीति वुत्तं “तेन समयेन हेतुभूतेन करणभूतेना”ति। निप्परियायतो पन वीतिक्कमोयेव हेतुभूतो करणभूतो च। सो हि वीतिक्कमक्खणे हेतु हुत्वा पच्छा सिक्खापदपञ्जापने करणम्पि होतीति।

सिक्खापदानि पञ्जापयन्तोति वीतिक्कमं पुच्छित्वा भिक्खुसङ्घं सन्निपातापेत्वा ओतिण्णवत्थुकं पुगलं पटिपुच्छित्वा विगरहित्वा च तं तं वत्थुं ओतिण्णकालं अनतिक्कमित्वा तेनेव कालेन करणभूतेन सिक्खापदानि पञ्जापयन्तो। सिक्खापदपञ्जत्तिहेतुञ्च अपेक्खमानोति ततियपाराजिकादीसु विय सिक्खापदपञ्जत्तिया हेतुभूतं तं तं वत्थुं वीतिक्कमसमयं अपेक्खमानो तेन समयेन हेतुभूतेन भगवा तत्थ तत्थ विहासीति अत्थो। “सिक्खापदानि पञ्जापयन्तो सिक्खापदपञ्जत्तिहेतुञ्च अपेक्खमानो”ति वचनतो “तेन समयेन करणभूतेन हेतुभूतेना”ति एवं वत्तब्बेपि पठमं “हेतुभूतेना”ति वचनं इध हेतुअत्थस्स अधिप्पेतत्ता वुत्तं। भगवा हि वेरञ्जायं विहरन्तो थेरस्स सिक्खापदपञ्जत्तियाचनहेतुभूतं परिवितक्कसमयं अपेक्खमानो तेन समयेन हेतुभूतेन विहासीति तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं। किं पनेत्थ युत्तिचिन्ताय, आचरियस्स इध कमवचनिच्छा नत्थीति एवमेतं गहेतब्बं। तेनेव दीघनिकायट्ठकथायम्पि (दी० नि० अट्ठ० १.परिब्बाजककथावण्णना) “तेन समयेन हेतुभूतेन करणभूतेना”तिआदिना अयमेव अनुक्कमो वुत्तो। न हि तत्थ पठमं “हेतुभूतेना”ति वचनं इध “तेन समयेन वेरञ्जायं विहरती”ति एत्थ हेतुअत्थस्स अधिप्पेतभावदीपनत्थं वुत्तं। “सिक्खापदानि पञ्जापयन्तो हेतुभूतेन करणभूतेन समयेन विहासि, सिक्खापदपञ्जत्तिहेतुञ्च अपेक्खमानो हेतुभूतेन समयेन विहासीति एवमेत्थ सम्बन्धो कातब्बो”तिपि वदन्ति। तदत्थजोतनत्थन्ति हेतुअत्थस्स करणत्थस्स वा दीपनत्थं। इधाति इमस्मिं विनये। होति चेत्याति एत्थ इमस्मिं पदेसे यथावुत्तत्थसङ्गहवसेन अयं गाथा होति। अञ्जत्राति सुत्ताभिधम्मेषु।

पोराणाति अट्ठकथाचरिया। अभिलापमत्तभेदोति वचनमत्तेन विसेसो। तेन सुत्तविनयेसु विभत्तिविपरिणामो कतोति दस्सेति। परतो अत्थं वण्णयिस्सामाति परतो “इतिपि सो भगवा”तिआदिना आगतट्ठाने वण्णयिस्साम। वेरञ्जायन्ति एत्थ “बलिकरगगहणेन जनस्स पीळाभावतो निद्दोसत्ता विगतो रजो अस्साति वेरञ्जा, सेरिवाणिजजातके देवदत्तस्स वेरुप्पन्नपदेसे कतत्ता वेरं एत्थ जातन्ति वेरञ्जा, पविट्ठपविट्ठे नटसमज्जादीहि खादनीयभोजनीयालङ्कारादीहि च विविधेहि उपकरणेहि रञ्जनतो विविधेहि रञ्जयतीति वेरञ्जा, पटिपक्खे अभिभवित्वा कतभावतो वेरं अभिभवित्वा जाताति वेरञ्जा, वेरञ्जस्स नाम इसिनो अस्समट्ठाने कतत्ता वेरञ्जा”ति एवमादिना केचि वण्णयन्ति। किं इमिना, नाममत्तमेतं तस्स नगरस्साति दस्सेन्तो आह “वेरञ्जाति अञ्जतरस्स नगरस्सेतं अधिवचन”न्ति। समीपत्थे भुम्मवचनन्ति “गङ्गायं गावो चरन्ति, कूपे गगकुल”न्तिआदीसु विय। अविसेसेनाति “पातिमोक्खसंवरसंवुतो विहरति। पठमं ज्ञानं

उपसम्पज्ज विहरति । मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरति । सब्बनिमित्तानं अमनसिकारा अनिमित्तं चेतोसमाधिं समापज्जित्वा विहरती”ति आदीसु विय सहन्तरसन्निधानसिद्धेन विसेसपरामसनेन विना । अथ वा **अविसेसेनाति** न विसेसेन, विहारभावसामञ्जेनाति अत्थो ।

इरियापथ...पे०... विहारेसूति इरियापथविहारो दिब्बविहारो ब्रह्मविहारो अरियविहारोति एतेसु चतूसु विहारेसु । तत्थ इरियनं पवत्तनं इरिया, कायप्पयोगो कायिककिरिया । तस्सा पवत्तनुपायभावतो इरियाय पथोति इरियापथो, ठाननिसज्जादि । न हि ठाननिसज्जादीहि अवत्थाहि विना कञ्चि कायिककिरियं पवत्तेतुं सक्का । ठानसमङ्गी वा हि कायेन किञ्चि करेय्य गमनादीसु अञ्जतरसमङ्गी वाति । विहरणं, विहरति एतेनाति वा विहारो, इरियापथोव विहारो **इरियापथविहारो**, सो च अत्थतो ठाननिसज्जादिआकारप्पवत्तो चतुसन्ततिरूपप्पबन्धोव । दिवि भवो दिब्बो, तत्थ बहुलप्पवत्तिया ब्रह्मपारिसज्जादिदेवलोकभवोति अत्थो । तत्थ यो दिब्बानुभावो तदत्थाय संवत्ततीति वा दिब्बो, अभिञ्जाभिनीहारवसेन महागतिकत्ता वा दिब्बो, दिब्बो च सो विहारो चाति **दिब्बविहारो**, दिब्बभावावहो वा विहारो दिब्बविहारो, महगतज्झानानि । आरुप्पसमापत्तियोपि हि एत्थेव सङ्गहं गच्छन्ति । **नेत्तियं** पन “चतस्सो आरुप्पसमापत्तियो आनेञ्जविहारो”ति वुत्तं, तं मेत्ताज्ञानादीनं ब्रह्मविहारता विय तासं भावनाविसेसभावं सन्धाय वुत्तं । अट्टकथासु पन दिब्बभावावहसामञ्जतो तापि “दिब्बविहारा”त्वेव वुत्ता । ब्रह्मानं विहारा **ब्रह्मविहारा**, ब्रह्मानो वा विहारा ब्रह्मविहारा, हितूपसंहरादिवसेन पवत्तिया ब्रह्मभूता सेट्टभूता विहाराति अत्थो, मेत्ताज्ञानादिका चतस्सो अप्पमञ्जायो । अरिया उत्तमा विहाराति **अरियविहारा**, अनञ्जसाधारणत्ता अरियानं वा विहारा अरियविहारा, चतस्सो फलसमापत्तियो । विसेसतो पन रूपावचरचतुत्थज्झानं चतस्सो अप्पमञ्जायो चतुत्थज्झानिकफलसमापत्ति च भगवतो दिब्बब्रह्मअरियविहारा ।

अञ्जतरविहारसमङ्गीपरिदीपनन्ति यथावुत्तविहारेसु अञ्जतरविहारसमङ्गीभावपरिदीपनं । भगवा हि लोभदोसमोहुस्सन्नकाले लोके तस्स सकाय पटिपत्तिया विनयनत्थं दिब्बब्रह्मअयविहारे उपसम्पज्ज विहरति । तथा हि यदा सत्ता कामेसु विप्पटिपज्जन्ति, तदा किर भगवा दिब्बेन विहारेन विहरति तेसं अलोभकुसलमूलुप्पादनत्थं “अप्पेव नाम इमं पटिपत्तिं दिस्वा एत्थ रुचिं उप्पादेन्ता कामेसु विरज्जेय्यु”न्ति । यदा पन इस्सरियत्थं सत्तेसु विप्पटिपज्जन्ति, तदा पन ब्रह्मविहारेन विहरति तेसं अदोसकुसलमूलुप्पादनत्थं “अप्पेव नाम इमं पटिपत्तिं दिस्वा एत्थ रुचिं उप्पादेत्वा अदोसेन दोसं वूपसमेय्यु”न्ति । यदा पन पब्बजिता धम्माधिकरणं विवदन्ति, तदा अरियविहारेन विहरति तेसं अमोहकुसलमूलुप्पादनत्थं “अप्पेव नाम इमं पटिपत्तिं दिस्वा तत्थ रुचिं उप्पादेत्वा अमोहेन मोहं वूपसमेय्यु”न्ति । एवञ्च कत्वा इमेहि दिब्बब्रह्मअरियविहारेहि सत्तानं विविधं हितसुखं हरति उपहरति उपनेति जनेति उप्पादेतीति “विहरती”ति वुच्चति ।

इरियापथविहारेन पन न कदाचि न विहरति तं विना अत्तभावपरिहरणाभावतो, ततोयेव च दिब्बविहारादीनम्पि साधारणो इरियापथविहारोति आह “**इध पना**”ति आदि । **इरियापथसमायोगपरिदीपनन्ति** इतरविहारसमायोगपरिदीपनस्स विसेसवचनस्स अभावतो इरियापथसमायोगपरिदीपनस्स च अत्थसिद्धत्ता वुत्तं । अस्मिं पन पक्खे **विहरतीति** एत्थ **वि-**सद्दो विच्छेदत्थजोतनो, **हरतीति** नेति पवत्तेतीति अत्थो, विच्छिन्दित्वा हरतीति वुत्तं होति । तत्थ कस्स केन विच्छिन्दनं, कथं कस्स पवत्तनन्ति अन्तोलीनचोदनं सन्धायह “**सो ही**”ति आदि । **सोति** भगवा । यदिपि भगवा एकेनपि इरियापथेन चिरतरं कालं अत्तभावं पवत्तेतुं सक्कोति, तथापि उपादिन्नकसरीरस्स नाम अयं सभावोति दस्सेतुं “**एकं इरियापथबाधन**”न्ति आदि वुत्तं । **अपरिपतन्तन्ति** अपतन्तं । यस्मा पन भगवा यत्थ कत्थचि वसन्तो विनेय्यानं धम्मं देसेन्तो नानासमापत्तीहि च कालं वीतिनामेन्तो वसतीति सत्तानं अत्तनो च विविधं हितसुखं हरति उपनेति,

तस्मा विविधं हरतीति विहरतीति एवमेतथ अत्थो वेदितब्बो ।

नळेरुपुचिमन्दमूलेति एत्थ वण्णयन्ति — **नळेरू**ति तस्मिं रुक्खे अधिवत्थयक्खस्सेतं अधिवचनं, तस्मा तेन अधिवत्थो पुचिमन्दो “नळेरुस्स पुचिमन्दो नळेरुपुचिमन्दो”ति वुच्चति । अथ वा नळे रुहत्ता जातत्ता नळेरु । सुसिरमेत्थ नळसद्देन वुच्चति, तस्मा रुक्खसुसिरे जातत्ता नळेरु च सो पुचिमन्दो चाति नळेरुपुचिमन्दोति वुच्चति । नळवने रुहत्ता जातत्ता वा नळेरु । नळवने किर सो पुचिमन्दरुक्खो जातो । उरुनळो पुचिमन्दो नळेरुपुचिमन्दो । उरुसद्दो चेत्थ महन्तपरियायो, नळसद्दो सुसिरपरियायो, तस्मा महन्तेन सुसिरेन समन्नागतो पुचिमन्दो नळेरुपुचिमन्दोति वुच्चतीति । आचरियो पन किमेत्थ बहुभासितेनाति एकमेवत्थं दस्सेन्तो “**नळेरु नाम यक्खो**”तिआदिमाह ।

मूल-सद्दो एत्थ समीपवचनो अधिप्पेतो, न मूलमूलादीसु वत्तमानोति दस्सेन्तो आह “**मूलन्ति समीप**”न्तिआदि । निप्परियायेन साखादिमतो सङ्घातस्स सुप्पतिट्ठितभावसाधने अवयवविसेसे पवत्तमानो मूलसद्दो यस्मा तंसदिसेसु तन्निस्सये पदेसे च रुळ्हीवसेन परियायतो पवत्तति, तस्मा “मूलानि उद्धरेय्या”ति एत्थ निप्परियायतो मूलं अधिप्पेतन्ति एकेन मूलसद्देन विसेसेत्वा आह “**मूलमूले दिस्सती**”ति यथा “दुक्खदुक्खं, रूपरूप”न्ति च । **असाधारणहेतुम्ही**ति असाधारणकारणे । लोभो हि लोभसहगतअकुसलचित्तुप्पादस्सेव हेतुत्ता असाधारणो, तस्मा लोभसहगतचित्तुप्पादानमेव आवेणिके नेसं सुप्पतिट्ठितभावसाधनतो मूलद्वेन उपकारके पच्चयधम्मविसेसेति अत्थो । अथ वा यथा अलोभादयो कुसलाब्बाकतसाधारणा, लोभादयो पन तथा न होन्ति अकुसलस्सेव साधारणत्ताति असाधारणकारणं । अथ वा **आदीसू**ति एत्थ **आदि-**सद्देन अलोभादीनम्पि कुसलाब्बाकतमूलानं सङ्गहो दड्डब्बो । तेसुपि हि अलोभादिकुसलमूलं अकुसलाब्बाकतेहि असाधारणत्ता असाधारणकारणं, तथा अलोभादिअब्बाकतमूलम्पि इतरद्वयेहि असाधारणत्ताति । **निवाते**ति वातरहिते पदेसे, वातस्स अभावे वा । **पतन्ती**ति निपतन्ति, अयमेव वा पाठो । **रमणीयो**ति मनुज्जो । **पासादिको**ति पसादावहो, पसादजनकोति अत्थो । आधिपच्चं कुरुमानो वियाति सम्बन्धो ।

तत्थाति “तेन समयेन बुद्धो भगवा वेरञ्जायं विहरति नळेरुपुचिमन्दमूले”ति यं वुत्तं, तत्थ । **सिया**ति कस्सचि एवं परिवितक्को सिया, वक्खमानाकारेन कदाचि चोदेय्य वाति अत्थो । **यदि ताव भगवा**तिआदीसु चोदकस्सायमधिप्पायो — “पाटलिपुत्ते पासादे वसती”तिआदीसु विय अधिकरणाधिकरणं यदि भवेय्य, तदा “वेरञ्जायं विहरति नळेरुपुचिमन्दमूले”ति अधिकरणद्वयनिद्देशो युत्तो सिया, इमेसं पन भिन्नदेसत्ता न युत्तो उभयनिद्देशोति । **अथ तत्थ विहरती**ति यदि नळेरुपुचिमन्दमूले विहरति । **न वत्तब्बन्ति** नानाठानभूतत्ता वेरञ्जानळेरुपुचिमन्दमूलानं “तेन समयेना”ति च वुत्तत्ताति अधिप्पायो । इदानि चोदको तमेव अत्तनो अधिप्पायं “**न हि सक्का**”तिआदिना विवरति । वेरञ्जानळेरुपुचिमन्दमूलानं भूमिभागवसेन भिन्नत्तायेव हि न सक्का उभयत्थ तेनेव समयेन विहरितुं, “उभयत्थ तेनेव समयेना”ति च वुत्तत्ता नानासमये विहारो अवारितोति वेदितब्बो ।

इतरो सब्बमेतं अविपरीतमत्थं अजानन्तेन तथा वुत्तन्ति दस्सेन्तो “**न खो पनेतं एवं दड्डब्बं**”न्तिआदिमाह । तत्थ **एतन्ति** “वेरञ्जायं विहरति नळेरुपुचिमन्दमूले”ति एतं वचनं । **एवन्ति** “यदि ताव भगवा”तिआदिना यं तं भवता चोदितं, तं अत्थतो एवं न खो पन दड्डब्बं, न उभयत्थ अपुब्बं अचरिमं विहारदस्सनत्थन्ति अत्थो । इदानि अत्तना यथाधिप्पेतं अविपरीतमत्थं तस्स च पटिकच्चेव वुत्तभावं तेन च अप्पटिविद्धतं पकासेन्तो “**ननु अवोचुम्ह समीपत्थे भुम्मवचन**”न्तिआदिमाह । **गोयूथानी**ति गोमण्डलानि । एवम्पि नळेरुपुचिमन्दमूले विहरतिच्चेव वत्तब्बं, न वेरञ्जायन्ति, तस्मा समीपाधिकरणत्थवसेन उभयथा निदानकित्तने किं पयोजनन्ति चोदनं मनसि निधायाह

“गोचरगामनिदस्सनत्थ”न्तिआदि । अस्साति भगवतो ।

अवस्सज्चेत्थ गोचरगामकित्तनं कत्तब्बं । यथा हि नळेरुपुचिमन्दमूलकित्तनं पब्बजितानुग्गहकरणादिअनेकप्पयोजनं, एवं गोचरगामकित्तनम्पि गहट्टानुग्गहकरणादिविविधप्पयोजनन्ति दस्सेन्तो “वेरञ्जाकित्तनेना”तिआदिमाह । तत्थ गहट्टानुग्गहकरणन्ति तेसं तत्थ पच्चयग्गहणेन उपसङ्कमनपयिरुपासनादीनं ओकासदानेन धम्मदेसनाय सरणेसु सीलेसु च पतिट्टापनेन यथूपनिस्सयं उपरिविसेसाधिगमावहनेन च गहट्टानं अनुग्गहकरणं । पब्बजितानुग्गहकरणन्ति उग्गहपरिपुच्छानं कम्मट्टानानुयोगस्स च अनुरूपवसनट्टानपरिग्गहेनेत्थ पब्बजितानं अनुग्गहकरणं ।

पच्चयग्गहणेनेव पच्चयपरिभोगसिद्धितो आह “तथा पुरिमेन...पे०... विवज्जनन्ति । तत्थ पुरिमेनाति वेरञ्जावचनेन । आहितो अहंमानो एत्थाति अत्ता, अत्तभावो । तस्स किलमथो किलन्तभावो अत्तकिलमथो, अत्तपीळा अत्तदुक्खन्ति वुत्तं होति, तस्स अनुयोगो करणं अत्तकिलमथानुयोगो, उपवासकण्टकापस्सयसेय्यादिना अत्तनो दुक्खुप्पादनन्ति वुत्तं होति । तस्स विवज्जनं अत्तकिलमथानुयोगविवज्जनं । अन्तोगामे वसन्तानं अनिच्छन्तानम्पि विसभागरूपादिआरम्मणदस्सनादिसम्भवतो बहिगामे पतिरूपट्टाने वसन्तानं तदभावतो आह “पच्छिमेन वत्थुकामप्पहानतो”तिआदि । तत्थ पच्छिमेनाति नळेरुपुचिमन्दमूलवचनेन । किलेसकामस्स वत्थुभूतत्ता रूपादयो पच्च कामगुणा वत्थुकामो, तस्स पहानं वत्थुकामप्पहानं । कामसुखल्लिकानुयोगविवज्जनुपायदस्सनन्ति वत्थुकामेसु किलेसकामसंयुत्तस्स सुखस्स योगो अनुयोगो अनुभवो, तस्स परिवज्जने उपायदस्सनं ।

सयमेव गोचरगामं उपसङ्कमित्वा अत्तनो धम्मस्सवनानुरूपभब्बपुग्गलानं दस्सनतो धम्मदेसनाय कालो सम्पत्तो नाम होतीति धम्मदेसनाय अभियोगो विञ्जायतीति आह “पुरिमेन च धम्मदेसनाभियोग”न्ति । धम्मदेसनाय सउस्साहभावो धम्मदेसनाभियोगो । बहिगामे विवित्तोकासे वसन्तस्स आकिण्णविहाराभावतो कायविवेकादीसु अधिमुत्ति तप्पोणता विञ्जायतीति आह “पच्छिमेन विवेकाधिमुत्ति”न्ति ।

धम्मदेसनाभियोगविवेकाधिमुत्तीनं हेतुभूता एव करुणापञ्जा धम्मदेसनाय उपगमनस्स ततो अपगमनस्स कारणभूता होन्तीति आह “पुरिमेन करुणाय उपगमन”न्तिआदि । करुणापञ्जायेव हि अनन्तरदुकस्स हेतू होन्ति । एतेन च करुणाय उपगमनं न लाभादिनिमित्तं, पञ्जाय अपगमनं न विरोधादिनिमित्तन्ति उपगमनापगमनानं निरुपक्किलेसतं विभाविभन्ति दट्टब्बं । अधिमुत्तन्ति तन्निन्नभावं । निरुपलेपन्ति अनुपलेपनं अनल्लीयनं ।

धम्मिकसुखापरिच्चागनिमित्तन्ति एत्थ धम्मिकसुखं नाम अनवज्जसुखं । तज्जि धम्मिकं लाभं पटिच्च उप्पन्नत्ता “धम्मिकसुख”न्ति वुच्चति । उत्तरिमनुस्सधम्माभियोगनिमित्तं फासुविहारन्ति सम्बन्धो । मनुस्सानं उपकारबहुलन्ति पच्चयपटिग्गहणधम्मदेसनादिवसेन उपकारबहुलतं । देवतानं उपकारबहुलतं जनविवित्तताय । पचुरजनविवित्तज्जि ठानं देवा उपसङ्कमितब्बं मज्जन्ति । लोके संवट्टुभावन्ति आमिसोपभोगेन संवट्टितभावं ।

एकपुग्गलोति एत्थ (अ० नि० अट्ट० १.१.१७०) एकोति दुतियादिपटिक्खेपत्थो गणनपरिच्छेदो । पुग्गलोति सम्मुतिकथा, न परमत्थकथा । बुद्धस्स हि भगवतो दुविधा देसना सम्मुतिदेसना परमत्थदेसना चाति । अयमत्थो पन हेट्टा वित्थारितोवाति इध न वुच्चति । एको च सो पुग्गलो चाति एकपुग्गलो । केनट्टेन एकपुग्गलो? असदिसट्टेन गुणविसिट्टेन असमसमट्टेन । सो हि दसन्नं पारमीनं पटिपाटिया आवज्जनं आदिं कत्वा बोधिसम्भारगुणेहि चैव बुद्धगुणेहि च सेसमहाजनेन असदिसोति असदिसट्टेनपि एकपुग्गलो । ये चस्स ते गुणा, तेपि अज्जसत्तानं गुणेहि विसिट्टाति

गुणविसिद्धेनपि एकपुग्गलो । पुरिमका सम्मासम्बुद्धा सब्बसत्तेहि असमा, तेहि सद्धिं अयमेव एको रूपकायगुणेहि चेव नामकायगुणेहि च समोति **असमसमद्वेनपि** एकपुग्गलो । **लोकेति** सत्तलोके ।

उप्पज्जमानो उप्पज्जतीति इदं पन उभयमि विप्पकतवचनमेव । उप्पज्जन्तो बहुजनहितत्थाय उप्पज्जति, न अज्जेन कारणेनाति एवं पनेत्थ अत्थो वेदितब्बो । एवरूपज्जेत्थ लक्खणं न सक्का एतं अज्जेन सद्वलक्खणेन पटिबाहितुं । अपिच उप्पज्जमानो नाम, उप्पज्जति नाम, उप्पन्नो नामाति अयमेत्थ भेदो वेदितब्बो । एस हि दीपङ्करपादमूलतो लद्धब्याकरणो बुद्धकारकधम्मे परियेसन्तो दस पारमियो दिस्वा “इमे धम्मा मया पूरेतब्बा”ति कतसन्निट्ठानो दानपारमिं पूरेन्तोपि **उप्पज्जमानो** नाम । सीलपारमिं...पे... उपेक्खापारमिन्ति इमा दस पारमियो पूरेन्तोपि, दस उपपारमियो पूरेन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । दस परमत्थपारमियो पूरेन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । जातत्थचरियं लोकत्थचरियं बुद्धत्थचरियं पूरयमानोपि उप्पज्जमानो नाम । कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि बुद्धकारके धम्मे मत्थकं पापेन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । वेस्सन्तरत्तभावं पहाय तुसितपुरे पटिसन्धिं गहेत्वा सट्ठिवस्ससतसहस्साधिका सत्तपण्णास वस्सकोटियो तिट्ठन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । देवताहि याचितो पञ्च महाविलोकनानि विलोकेत्वा मायादेविया कुच्छिस्मिं पटिसन्धिं गणहन्तोपि, अनूनाधिके दस मासे गम्भवासं वसन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । एकूनतिस वस्सानि अगारमज्जे तिट्ठन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । कामेसु आदीनवं नेक्खम्मे च आनिसंसं दिस्वा राहुलभद्वस्स जातदिवसे छन्नसहायो कण्डकं अस्सवरमारुह् न्निक्खमन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । तीणि रज्जानि अतिक्कमन्तो अनोमनदितीरे पब्बजन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । छब्बस्सानि महापधानं करोन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । परिपाकगते जाणे ओळारिकं आहारं आहरन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । सायन्हसमये विसाखपुण्णमायं महाबोधिमण्डं आरुह् मारबलं विधमेत्वा पठमयामे पुब्बेनिवासं अनुस्सरित्वा मज्झिमयामे दिब्बचक्खुं परिसोधेत्वा पच्छिमयामसमनन्तरे द्वादसङ्गं पटिच्चसमुप्पादं अनुलोमपटिलोमतो सम्मसित्वा सोतापत्तिमगं पटिविज्जन्तोपि उप्पज्जमानो नाम । सोतापत्तिफलक्खणेपि सकदागामिफलक्खणेपि अनागामिफलक्खणेपि उप्पज्जमानो नाम । अरहत्तमगगक्खणे पन **उप्पज्जति** नाम । अरहत्तफलक्खणे **उप्पन्नो** नाम । बुद्धानज्हि सावकानं विय न पटिपाटिया इद्धिविधजाणादीनि उप्पज्जन्ति, सहेव पन अरहत्तमग्गेन सकलोपि सब्बज्जुत्तजाणादि गुणरासि आगतोव नाम होति, तस्मा निब्बत्तसब्बकिच्चत्ता अरहत्तफलक्खणे उप्पन्नो नाम होति । इमस्मिम्पि सुत्ते अरहत्तफलक्खणंयेव सन्धाय “उप्पज्जती”ति वुत्तं । उप्पन्नो होतीति अयज्हेत्थ अत्थो ।

बहुजनहितायाति महाजनस्स हितत्थाय उप्पज्जति । **बहुजनसुखायाति** महाजनस्स सुखत्थाय उप्पज्जति । **लोकानुकम्पायाति** सत्तलोकस्स अनुकम्पं पटिच्च उप्पज्जति । कतरसत्तलोकस्साति? यो तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा अमतपानं पिपि, धम्मं पटिविज्झि, तस्स । भगवता हि महाबोधिमण्डे सत्तसत्ताहं वीतिनामेत्वा बोधिमण्डा इसिपतनं आगम्म “द्वेमे, भिक्खवे, अन्ता पब्बजितेन न सेवितब्बा”ति धम्मचक्कप्पवत्तनसुत्तन्ते (सं० नि० ३.५; महाव० १३) देसिते आयस्मता अज्जासिकोण्डज्जत्थेरेन सद्धिं अट्टारसकोटिसङ्घा ब्रह्मानो अमतपानं पिपिसु, एतस्स सत्तलोकस्स अनुकम्पाय उप्पन्नो । पञ्चमदिवसे अनत्तलक्खणसुत्तन्तपरियोसाने पञ्चवगियत्थेरा अरहत्ते पतिट्ठहिंसु, एतस्सपि सत्तलोकस्स अनुकम्पाय उप्पन्नो । ततो यसदारकप्पमुखे पञ्चपण्णास पुरिसे अरहत्ते पतिट्ठापेसि, ततो कप्पासिकवनसण्डे तिस भद्वगिये तयो मग्गे च फलानि च सम्पापेसि, एतस्सपि सत्तलोकस्स अनुकम्पाय उप्पन्नो । गयासीसे आदित्तपरियायपरियोसाने (सं० नि० ४.२८; महाव० ५४) जटिलसहस्सं अरहत्ते पतिट्ठापेसि, ततो लट्ठिवने बिम्बिसारप्पमुखा एकादस नहुता ब्राह्मणगहपतिका सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा सोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसु, एकं नहुतं सरणेसु पतिट्ठितं । तिरोकुट्टअनुमोदनावसाने (खु० पा० ७. १ आदयो) चतुरासीतिया पाणसहस्सेहि अमतपानं पीतं ।

सुमनमालाकारसमागमे चतुरासीतिया, धनपालसमागमे दसहि पाणसहस्सेहि, खदिरङ्गारजातकसमागमे चतुरासीतिया पाणसहस्सेहि, जम्बुकआजीवकसमागमे चतुरासीतियाव, आनन्दसेट्टिसमागमे चतुरासीतियाव पाणसहस्सेहि अमतपानं पीतं। पासाणकचेतिये पारायनसुत्तकथादिवसे (सु० नि० ९८२ आदयो) चुद्दस कोटियो अमतपानं पिंविंसु। यमकपाटिहारियदिवसे वीसति पाणकोटियो, तावतिसभवने पण्डुकम्बलसिलायं निसीदित्वा मातरं कायसक्खिं कत्वा सत्तप्पकरणं अभिधम्मं देसेन्तस्स असीति पाणकोटियो, देवोरोहणे तिस पाणकोटियो, सक्कपञ्चसुत्तन्ते (दी० नि० २.३४४ आदयो) असीति देवसहस्सानि अमतपानं पिंविंसु। महासमयसुत्तन्ते (दी० नि० २.३३१ आदयो) मङ्गलसुत्ते (खु० पा० ५.१ आदयो; सु० नि० मङ्गलसुत्त) चूळराहुलोवादे (म० नि० ३.४१६ आदयो) समचित्तपटिपदायाति (अ० नि० २.३३) इमेसु चतूसु ठानेसु अभिसमयप्पत्तसत्तानं परिच्छेदो नत्थि, एतस्सपि सत्तलोकस्स अनुकम्पाय उप्पन्नोति। यावज्जदिवसा इतो परम्पि अनागते इमं सासनं निस्साय सग्गमोक्खमग्गे पतिट्ठहन्तानं वसेनपि अयमत्थो वेदितब्बो।

देवमनुस्सानन्ति न केवलं देवमनुस्सानयेव, अवसेसानं नागसुपण्णादीनम्पि अत्थाय हिताय सुखायेव उप्पन्नो। सहेतुकपटिसन्धिके पन मग्गफलसच्छिकिरियाय भब्बे पुग्गले दस्सेतुं एवं वुत्तं। तस्मा एतेसम्पि अत्थत्थाय हितत्थाय सुखत्थायेव उप्पन्नोति वेदितब्बो।

कतमो एकपुग्गलोति कथेतुकम्यतापुच्छा। इदानि ताय पुच्छाय पुट्टं एकपुग्गलं विभावेन्तो “**तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो**”ति आह। **तदत्थपरिनिष्फादनन्ति** लोकत्थनिष्फादनं, बुद्धकिच्चसम्पादनन्ति अत्थो। **पठमं लुम्बिनीवने दुतियं बोधिमण्डेति** लुम्बिनीवने रूपकायेन जातो, बोधिमण्डे धम्मकायेन। **एवमादिनाति आदि-**सद्देन वेरज्जाकित्तनतो रूपकायस्स अनुग्गणहनं दस्सेति, नळेरुपुचिमन्दमूलकित्तनतो धम्मकायस्स। तथा पुरिमेन पराधीनकिरियाकरणं, दुतियेन अत्ताधीनकिरियाकरणं। पुरिमेन वा करुणाकिच्चं, इतरेन पञ्जाकिच्चं, पुरिमेन चस्स परमाय अनुकम्पाय समन्नागमं, पच्छिमेन परमाय उपेक्खाय समन्नागमन्ति एवमादिं सङ्गणहाति।

पच्छिमकोति गुणेन पच्छिमको। आनन्दत्थेरं सन्धायेतं वुत्तं। **सङ्ख्यायपीति** गणनतोपि। दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहतत्ता सङ्घोति इममत्थं विभावेन्तो आह “**दिट्ठिसीलसामञ्जसङ्घातसङ्घातेन समणगणेना**”ति। एत्थ पन “यायं दिट्ठि अरिया निय्यानिका निय्याति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयाय, तथारूपाय दिट्ठिया दिट्ठिसामञ्जगतो विहरती”ति (दी० नि० ३.३२४, ३५६, म० नि० १.४९२; ३.५४) एवं वुत्ताय दिट्ठिया, “यानि तानि सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानि भुजिस्सानि विञ्जुप्पसत्थानि अपरामट्टानि समाधिसंवत्तनिकानि, तथारूपेसु सीलेसु सीलसामञ्जगतो विहरती”ति (दी० नि० ३.३२४; ३५६; म० नि० १.४९२; ३.५४) एवं वुत्तानञ्च सीलानं सामञ्जसङ्घातेन सङ्घतो सङ्घटितो समेतोति **दिट्ठिसीलसामञ्जसङ्घातसङ्घातो**, समणगणो। दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहतोति वुत्तं होति। तथा हि “अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो सञ्चिच्च पाणं जीविता वोरुपेय्य, नेतं ठानं विज्जती”ति आदिवचनतो दिट्ठिसीलानं नियतसभावत्ता सोतापन्नापि अञ्जमञ्जं दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहता, पगेव सकदागामिआदयो। अरियपुग्गला हि यत्थ कत्थचि दूरे ठितापि अत्तनो गुणसामग्गिया संहतायेव। “तथारूपाय दिट्ठिया दिट्ठिसामञ्जगतो विहरति (दी० नि० ३.३२४, ३५६; म० नि० १.४९२; ३.५४), तथारूपेसु सीलेसु सीलसामञ्जगतो विहरती”ति (दी० नि० ३.३२४, ३५६; म० नि० १.४९२; ३.५४) वचनतो पुथुज्जनानम्पि दिट्ठिसीलसामञ्जेन संहतभावो लब्धतियेव, इध पन अरियसङ्घोयेव अधिप्पेतो “यो तत्थ पच्छिमको, सो सोतापन्नो”ति वचनतो। **एतेनाति** “पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेही”ति एतेन वचनेन। **अस्साति** पञ्चमत्तस्स भिक्खुसतस्स। **निरब्बुदोति**आदीनं वचनत्थो परतो एव आवि भविस्सति।

अस्सोसीति एत्थ सवनमुपलब्धोति आह “अस्सोसीति सुणि उपलभी”ति, अज्जासीति अत्थो। सो चायमुपलब्धो सवनवसेनेवाति इममत्थं दस्सेन्तो आह “सोतद्वारसम्पत्तवचननिग्घोसानुसारेण अज्जासी”ति। अवधारणफलत्ता सद्व्ययोगस्स सब्बम्पि वाक्यं अन्तो गधावधारणन्ति आह “खोति पदपूरणमत्ते निपातो”ति। अवधारणत्थेति पन इमिना अन्तो गधावधारणेपि सब्बस्मिं वाक्ये इद्वतोवधारणत्थं खोसद्देण गहणन्ति दस्सेति। तमेव इद्वतोवधारणं दस्सेन्तो आह “तत्थ अवधारणत्थेना”ति आदि। अथ पदपूरणत्थेण खोसद्देण किंपयोजनन्ति आह “पदपूरणेण पन व्यञ्जनसिलिद्वतामत्तमेवा”ति। “अस्सोसी”ति हि पदं खोसद्दे गहिते तेन फुल्लितमण्डितविभूसितं विय होन्तं पूरितं नाम होति, तेन च पुरिमपच्छिमपदानि सिलिद्वानि होन्ति, न तस्मिं अगहिते, तस्मा पदपूरणेण व्यञ्जनसिलिद्वतामत्तमेव पयोजनं। मत्त-सद्दो चेत्थ विसेसनवत्ति अत्थो, तेनस्स अनत्थन्तरदीपनतं दस्सेति, एव-सद्देण पन व्यञ्जनसिलिद्वताय एकन्तिकतं।

वेरज्जोति एत्थ सद्वलक्खणानुसारेण अत्थं दस्सेन्तो आह “वेरज्जायं जातो”ति आदि। ब्रह्मं अणतीति एत्थ ब्रह्मन्ति वेदो वुच्चति, सो पन मन्तब्रह्मकम्पवसेन तिविधो। तत्थ मन्ता पधानमूलभावतोयेव अद्वकादीहि पवुत्ता, इतरे पन तन्निस्सयेन जाता, तेन पधानस्सेव गहणं। मन्ते सज्जायतीति इरुवेदादिके मन्तसत्थे सज्जायतीति अत्थो। इरुवेदादयो हि गुत्तभासितब्बताय “मन्ता”ति वुच्चन्ति। इदमेव हीति अवधारणेण ब्रह्मतो जातोति आदिकं निरुत्तिं पटिक्खपति। जातिब्राह्मणानन्ति इमिना अज्जेपि ब्राह्मणा अत्थीति दस्सेति। दुविधा हि ब्राह्मणा जातिब्राह्मणा विसुद्धिब्राह्मणा चाति। इदानि तत्थ विसुद्धिब्राह्मणानं निरुत्तिं दस्सेन्तो आह “अरिया पना”ति आदि।

समितपापत्ताति अच्चन्तं अनवसेसतो सवासनं समितपापत्ता। एवज्जि बाहिरकअवीतरागसेक्खासेक्खपापसमणतो भगवतो पापसमणं विसेसितं होति। वुत्तमेवत्थं उदाहरणेण विभावेन्तो आह “वुत्तज्जेत”न्ति आदि। एत्थ पन “बाहितपापोति ब्राह्मणो, समितपापत्ता समणोति वुच्चतीति इदं भिन्नगाथासन्निस्सितपदद्वयं एकतो गहेत्वा वुत्त”न्ति वदन्ति। वुत्तज्जेतं तीसुपि गण्ठपदेसु “समितत्ता हि पापानं, समणोति पवुच्चतीति इदं वचनं गहेत्वा ‘समितत्ता समणोति वुच्चती’ति वुत्तं। बाहितपापोति ब्राह्मणोति इदं पन अज्जस्मिं गाथाबन्धे वुत्तवचन”न्ति। अनेकत्थत्ता निपातानं इध अनुस्सवनत्थे अधिप्पेतोति आह “खलूति अनुस्सवनत्थे निपातो”ति। जातिसमुदागतन्ति जातिया आगतं, जातिसिद्धन्ति वुत्तं होति। आलपनमत्तन्ति पियालापवचनमत्तं। पियसमुदाहारा हेते भोति वा आवुसोति वा देवानम्पियाति वा। भोवादी नाम सो होतीति यो आमन्तनादीसु “भो भो”ति वदन्तो विचरति, सो भोवादी नाम होतीति अत्थो। सकिञ्चनोति रागादीहि किञ्चनेहि सकिञ्चनो। रागादयो हि सत्ते किञ्चेन्ति मद्दन्ति पलिबुन्धन्तीति “किञ्चनानी”ति वुच्चन्ति। मनुस्सा किर गोणेहि खलं मद्दापेन्ता “किञ्चेहि कपिल, किञ्चेहि काळका”ति वदन्ति, तस्मा मदनद्वो किञ्चनद्वोति वेदितब्बो।

गोत्तवसेनाति एत्थ गं तायतीति गोत्तं। गोसद्देण चेत्थ अभिधानं बुद्धि च वुच्चति, तस्मा एवमेत्थ अत्थो दद्वब्बो। गोतमोति पवत्तमानं अभिधानं बुद्धिञ्च एकंसिकविसयताय तायाति रक्खतीति गोत्तं। यथा हि बुद्धि आरम्भणभूतेन अत्थेण विना न वत्तति, एवं अभिधानं अभिधेय्यभूतेन, तस्मा सो गोत्तसद्द्वगतो अत्थो तानि बुद्धिअभिधानानि तायाति रक्खतीति वुच्चति। सो पन अज्जकुलपरम्पराय असाधारणं तस्स कुलस्स आदिपुरिससमुदागतं तं कुलपरियापन्नसाधारणं सामज्जरूपन्ति दद्वब्बं। एत्थ च समणोति इमिना सरिक्खकजनेहि भगवतो बहुमतभावो दस्सितो समितपापताकित्तनतो, गोतमोति इमिना लोकियजनेहि उळारकुलसम्भूततादीपनतो। सक्यस्स सुद्धोदनमहाराजस्स पुत्तो सक्यपुत्तो। इमिना च उदितोदितविपुलखत्तियकुलविभावनतो वुत्तं “इदं पन भगवतो उच्चाकुलपअदीपन”न्ति। सब्बखत्तियानज्जि

आदिभूतमहासम्मतमहाराजतो पट्टाय असम्भिन्नं उच्छारतमं सक्थराजकुलं । केनचि पारिजुञ्जेन अनभिभूतोति जातिपारिजुञ्जभोगपारिजुञ्जादिना केनचि पारिजुञ्जेन परिहानिया अनभिभूतो अनज्जोत्थटो । तथा हि लोकनाथस्स अभिजातियं तस्स कुलस्स न किञ्चि पारिजुञ्जं, अथ खो वड्डियेव । अभिनिक्खमने च ततो समिद्धतमभावो लोके पाकटो पञ्जातो । तेन “सक्थकुला पब्बजितो”ति इदं वचनं भगवतो सद्भापब्बजितभावपरिदीपनत्थं वुत्तं महन्तं जातिपरिवट्टं महन्तञ्च भोगक्खन्धं पहाय पब्बजितभावसिद्धितो । ततो परन्ति “वेरञ्जायं विहरती”तिआदि ।

इत्थम्भूताख्यानत्थे उपयोगवचनन्ति इत्थं इमं पकारं भूतो आपन्नोति इत्तम्भूतो, तस्स आख्यानं इत्थम्भूताख्यानं, सोयेव अत्थो इत्थम्भूताख्यानत्थो । अथ वा इत्थं एवं पकारो भूतो जातोति एवं कथनत्थो इत्थम्भूताख्यानत्थो, तस्मिं उपयोगवचनन्ति अत्थो । एत्थ च अब्भुग्गतोति एत्थ अभि-सद्दो इत्थम्भूताख्यानत्थजोतको अभिभवित्वा उग्गमनप्पकारस्स दीपनतो । तेन योगतो “तं खो पन भवन्तं गोतमं”न्ति इदं उपयोगवचनं सामिअत्थेपि समानं इत्थम्भूताख्यानदीपनतो “इत्थम्भूताख्यानत्थे”ति वुत्तं । तेनेवाह “तस्स खो पन भोतो गोतमस्साति अत्थो”ति । इदं वुत्तं होति — यथा “साधु देवदत्तो मातरमभी”ति एत्थ अभिसद्दयोगतो इत्थम्भूताख्याने उपयोगवचनं कतं, एवमिधापि तं खो पन भवन्तं गोतमं अभि एवं कल्याणो कित्तिसद्दो उग्गतोति अभिसद्दयोगतो इत्थम्भूताख्याने उपयोगवचनन्ति । “साधु देवदत्तो मातरमभी”ति एत्थ हि “देवदत्तो मातरमभि मातरि विसये मातुया वा साधू”ति एवं अधिकरणत्थे सामिअत्थे वा भुम्मवचनस्स वा सामिवचनस्स वा पसङ्गे इत्थम्भूताख्यानत्थजोतकेन अभिसद्देन योगे उपयोगवचनं कतं । यथा चेत्य “देवदत्तो मातु विसये मातुसम्बन्धी वा साधुत्तप्पकारप्पत्तो”ति अयमत्थो विञ्जायति, एवमिधापि “भोतो गोतमस्स सम्बन्धी कित्तिसद्दो अब्भुग्गतो अभिभवित्वा उग्गमनप्पकारप्पत्तो”ति अयमत्थो विञ्जायति । तत्थ हि देवदत्तगहणं विय इध कित्तिसद्दगहणं, तथा तत्थ “मातरं”न्ति वचनं विय इध “तं खो पन भवन्तं गोतमं”न्ति वचनं, तत्थ साधुसद्दगहणं विय इध उग्गतसद्दगहणं वेदितब्बं ।

कल्याणोति भद्दको । कल्याणभावो चस्स कल्याणगुणविसयतायाति आह “कल्याणगुणसमन्नागतो”ति, कल्याणेहि गुणेहि समन्नागतो तं विसयताय युत्तोति अत्थो । तं विसयता हेत्थ समन्नागमो कल्याणगुणविसयताय तन्निस्सितोति अधिप्पायो । सेट्टोति एत्थापि एसेव नयो । सेट्टुगुणविसयताय एव हि कित्तिसद्दस्स सेट्टुता “भगवाति वचनं सेट्टु”न्तिआदीसु विय । “भगवा अरहं”न्तिआदिना गुणानं संकित्तनतो सद्दनीयतो च कित्तिसद्दो वण्णोति आह “कित्तिसद्दोति कित्ति एवा”ति । वण्णोयेव हि कित्तेतब्बतो कित्तिसद्दनीयतो सद्दोति च वुच्चति । कित्तिपरियायो हि सद्दसद्दो यथा “उच्छारसद्दा इसयो, गुणवन्तो तपस्सिनो”ति । अभित्थवनवसेन पवत्तो सद्दो थुतिघोसो, अभित्थवुदाहारो ।

“अब्भुग्गतो”ति पन एतस्स अत्थो अट्टकथायं न दस्सितो, तस्मा तस्सत्थो एवं वेदितब्बो — अब्भुग्गतोति अभिभवित्वा उग्गतो, अनञ्जसाधारणगुणे आरब्भ पवत्तत्ता सदेवकं लोकं अज्जोत्थरित्वा पवत्तोति वुत्तं होति । किन्ति सद्दो अब्भुग्गतोति आह “इतिपि सो भगवा”तिआदि । इतो परं पन ईदिसेसु ठानेसु यत्थ यत्थ पाळिपाठस्स अत्थो वत्तब्बो सिया, तत्थ तत्थ “पाळियं पना”ति वत्ता अत्थं दस्सयिस्साम, इदानि तत्थ पदयोजनापुब्बकं अत्थं दस्सेन्तो आह “इतिपि सो भगवातिआदीसु पन अयं ताव योजना”तिआदि । सो भगवाति यो सो समतिंस पारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे भञ्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो देवानं अतिदेवो सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा लोकनाथो भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि भगवाति लद्धनामो, सो भगवा । भगवाति हि इदं सत्थु नामकित्तनं । तेनाह आयस्सा धम्मसेनापति “भगवाति नेतं नामं मातरा कतं”न्तिआदि (महानि० ८४) । परतो पन भगवाति गुणकित्तनमेव । यथा कम्मट्टानिकेन “अरहं”न्तिआदीसु नवसु ठानेसु पच्चेकं इतिपिसद्दं योजेत्वा बुद्धगुणा अनुस्सरीयन्ति, एवं

बुद्धगुणसंकिक्तेनपीति दस्सेन्तो “इतिपि अरहं इतिपि सम्मासम्बुद्धो...पे०... इतिपि भगवा”ति आह। एवञ्चि सति “अरह”न्तिआदीहि नवहि पदेहि ये सदेवके लोके अतिविय पाकटा पञ्जाता बुद्धगुणा, ते नानप्पकारतो विभाविता होन्ति। “इतिपेतं भूतं, इतिपेतं तच्छ”न्तिआदीसु (दी० नि० १.६) विय हि इध इति-सद्दो आसन्नपच्चक्खकारणत्थो, पि-सद्दो सम्पिण्डनत्थो, तेन च तेसं गुणानं बहुभावो दीपितो, तानि च गुणसल्लक्खणकारणानि सद्दोसम्पन्नानं विञ्जुजातिकानं पच्चक्खानि होन्तीति तानि संकिक्तेन्तेन विञ्जुना चित्तस्स सम्मुखीभूतानेव कत्वा संकिक्तेतब्बानीति दस्सेन्तो “इमिना च इमिना च कारणेनाति वुत्तं होती”ति आह।

“सुत्तन्तिकानं वचनानमत्थं, सुत्तानुरूपं परिदीपयन्ती”ति हेट्ठा वुत्तत्ता **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धि० १.१२५-१२८) सब्बाकारतो संवणितम्पि अत्थं इधापि वित्थारेत्वा दस्सेतुकामो तत्थ पयोजनमाह “इदानि विनयधरान”न्तिआदि। तत्थ **चित्तसम्पहंसनत्थन्ति** चित्तसन्तोसनत्थं, चित्तप्पसादजननत्थन्ति वुत्तं होति। “आरकत्ता”तिआदीसु **आरकत्ताति** सुविदूरत्ता। **अरीनन्ति** किलेसारीनं। **अरानन्ति** संसारचक्कस्स अरानं। **हतत्ताति** विद्धंसितत्ता। **पच्चयादीनन्ति** चीवरादिपच्चयानञ्चेव पूजाविसेसानञ्च।

इदानि यथावुत्तमेवत्थं विभावेन्तो आह “आरका हि सो”तिआदि। दूरता नाम आसन्नता विय उपादायुपादाय वुच्चतीति परमुक्कंसगतं दूरभावं दस्सेन्तो “सुविदूरविदूरे ठितो”ति आह, सुट्ठु विदूरभावेनेव विदूरे ठितोति अत्थो। सो पनस्स किलेसेहि दूरे ठितभावो, न पदेसवसेन, अथ खो तेसं सब्बसो पहीनत्ताति दस्सेन्तो आह “मग्गेन किलेसानं विद्धंसितत्ता”ति। ननु अञ्जेसम्पि खीणासवानं ते पहीना एवाति अनुयोगं मनसि कत्वा वुत्तं “सवासनान”न्ति। न हि ठपेत्वा भगवन्तं अञ्जे सह वासनाय किलेसे पहातुं सक्कोन्ति। एतेन अञ्जेहि असाधारणं भगवतो अरहत्तन्ति दस्सितं होति। का पनायं वासना नाम? पहीनकिलेसस्सपि अप्पहीनकिलेसस्स पयोगसदिसपयोगहेतुभूतो किलेसनिस्सितो सामत्थियविसेसो आयस्मतो पिलिन्दवच्छस्स वसलसमुदाचारनिमित्तं विय। कथं पन “आरका”ति वुत्ते “किलेसेही”ति अयमत्थो लब्धतीति सामञ्जचोदनाय विसेसे अवट्टानतो विसेसत्थिना च विसेसस्स अनुपयुज्जितब्बतो “आरकास्स होन्ति पापका अकुसला धम्मा”तिआदीनि (म० नि० १.४३४) सुत्तपदानेत्थ उदाहरितब्बानि। **आरकाति** चेत्थ आ-कारस्स रस्सत्तं, क-कारस्स च हकारं सानुसारं कत्वा निरुत्तनयेन “अरह”न्ति पदसिद्धि वेदितब्बा। यथावुत्तस्सेवत्थस्स सुखग्गहणत्थं इदमेत्थ वुच्चति —

“सो ततो आरका नाम, यस्स येनासमङ्गिता।

असमङ्गी च दोसेहि, नाथो तेनारहं मतो”ति ॥ (विसुद्धि० १.१२५)।

अनत्थचरणेन किलेसा एव अरयोति **किलेसारयो**। अरीनं हतत्ता अरिहाति वत्तब्बे निरुत्तनयेन “अरह”न्ति वुत्तं। एत्थापि यथावुत्तस्सत्थस्स सुखग्गहणत्थं इदं वेदितब्बं —

“यस्मा रागादिसङ्घाता, सब्बेपि अरयो हता।

पञ्जासत्थेन नाथेन, तस्मापि अरहं मतो”ति ॥ (विसुद्धि० १.१२६)।

यञ्चेतं संसारचक्कन्ति सम्बन्धो। रथचक्कस्स नाभि विय मूलावयवभूतं अन्तो बहि च समवट्ठितं अविज्जाभवतण्हाद्वयन्ति वुत्तं “अविज्जाभवतण्हामयनाभी”ति। नाभिया नेमिया च सम्बद्धअरसदिसा पच्चयफलभूतेहि अविज्जातण्हाजरामरणेहि सम्बद्धा पुञ्जाभिसङ्खारअपुञ्जाभिसङ्खारआनेज्जाभिसङ्खाराति वुत्तं

“पुञ्जादिअभिसङ्कारार”न्ति । तत्थ तत्थ भवे परियन्तभावेन पाकटं जरामरणन्ति तं नेमिद्वानियं कत्वा आह “जरामरणनेमी”ति । यथा रथचक्कप्पवत्तिया पधानकारणं अक्खो, एवं संसारचक्कप्पवत्तिया आसवसमुदयोति आह “आसवसमुदयमयेन अक्खेन विज्झित्वा”ति । आसवा एव अविज्जादीनं कारणत्ता आसवसमुदयो । यथाह “आसवसमुदया अविज्जासमुदयो”ति (म० नि० १.१०३) । विपाककटत्तारूपप्पभेदो कामभवादिको तिभवो एव रथो, तस्मिं तिभवरथे । अत्तनो पच्चयेहि समं, सब्बसो वा आदितो पट्टाय योजितन्ति **समायोजितं** । आदिरहितं कालं पवत्ततीति कत्वा अनादिकालप्पवत्तं ।

“खन्धानञ्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारोति पवुच्चती”ति ॥ (विसुद्धि० २.६१९; दी० नि० अट्ट० २.९५ अपसादनावणणा; सं० नि० अट्ट० २.२.६०; अ० नि० अट्ट० २.४.१९९) —

एवं वुत्तसंसारोव **संसारचक्कं** । अनेनाति भगवता । **बोधिमण्डेति** बोधिसङ्गातस्स जाणस्स मण्डभावप्पत्ते ठाने काले वा । बोधीति पञ्जा, सा एत्थ मण्डा पसन्ना जाताति **बोधिमण्डो** । **वीरियपादेहीति** संकिलेसवोदानपक्खियेसु सन्निरुम्भनसन्निक्खपनकिच्चताय द्विधा पवत्तेति अत्तनो वीरियसङ्गातेहि पादेहि । **सीलपथवियन्ति** पतिट्टानट्टेन सीलमेव पथवी, तस्सं । **पतिट्टायाति** सम्पादनवसेन पतिट्टहित्वा । **सद्धाहत्थेनाति** अनवज्जधम्मादानसाधनतो सद्धाव हत्थो, तेन । **कम्मक्खयकरन्ति** कायकम्मादिभेदस्स सब्बस्सपि कम्मस्स खयकरणतो कम्मक्खयकरं । **जाणफरसुन्ति** समाधिसिलायं सुनिसितं मग्गजाणफरसुं गहेत्वा ।

एवं “अरानं हतत्ता”ति एत्थ वुत्तं अरसङ्गातं संसारं चक्कं विय चक्कन्ति गहेत्वा अत्थयोजनं कत्वा इदानि पटिच्चसमुप्पाददेसनाक्कमेनपि तं दस्सेतुं “अथ वा”तिआदि वुत्तं । तत्थ **अनमतग्गसंसारवट्टन्ति** अनु अनु अमतग्गं अविज्जातपुब्बकोटिकं संसारमण्डलं । **सेसा दस धम्माति** सङ्गारादयो जातिपरियोसाना दस धम्मा । कथं तेसं सङ्गारादीनं अरभावोति आह “अविज्जामूलकत्ता जरामरणपरियन्तत्ता चा”ति । तत्थ अविज्जा मूलं पधानकारणं येसं सङ्गारादीनं ते अविज्जामूलका, तेसं भावो **अविज्जामूलकत्तं** । जरामरणं परियन्तं परियोसानभूतं एतेसन्ति जरामरणपरियन्ता, सङ्गारादयो दस धम्मा । तेसं भावो **जरामरणपरियन्तत्तं** । सङ्गारादिजातिपरियोसानानं दसधम्मानं अविज्जामूलकत्ता जरामरणपरियोसानत्ता चाति अत्थो, नाभिभूताय अविज्जाय मूलतो नेमिभूतेन जरामरणेन अन्ततो सङ्गारादीनं सम्बन्धत्ताति अधिप्पायो ।

दुक्खादीसूति दुक्खसमुदयनिरोधमग्गोसु । **अज्जाणन्ति** जाणप्पटिपक्खत्ता मोहो अज्जाणं, न पन जाणतो अज्जं, नपि जाणस्स अभावमत्तं । तत्थ दुक्खादीसु अज्जाणं यथासभावप्पटिवेधाप्पदानतो तप्पटिच्छादनवसेनेव । एत्थ हि किञ्चापि ठपेत्वा लोकुत्तरसच्चद्वयं सेसट्टानेसु आरम्भणवसेनेपि अविज्जा उप्पज्जति, एवं सन्तेपि पटिच्छादनवसेनेव इध अधिप्पेता । सा हि उप्पन्ना दुक्खसच्चं पटिच्छादेत्वा तिट्ठति, याथावसरसलक्खणं पटिविज्झितुं न देति, तथा समुदयं निरोधं मग्गन्ति ।

दुक्खन्ति चेत्य दुक्खं अरियसच्चं अधिप्पेतन्ति तं कामभवादिवसेन तिधा भिन्दित्वा तथा तप्पटिच्छादिकञ्च अविज्जं तिधा कत्वा अविज्जादिपच्चये तीसु भवेसु सङ्गारादिके पटिपाटिया दस्सेन्तो “**कामभवे च अविज्जा**”तिआदिमाह । तत्थ **कामभवे च अविज्जाति** कामभवे आदीनवपटिच्छादिका अविज्जा । **रूपभवे अविज्जा अरूपभवे अविज्जाति** एत्थापि एसेव नयो । **कामभवे सङ्गारानन्ति** कामभूमिपरियापन्नानं पुञ्जापुञ्जसङ्गारानं, कामभवे वा निप्पादेतब्बा ये पुञ्जापुञ्जसङ्गारा, तेसं कामभवूपपत्तिनिब्बत्तकसङ्गारानन्ति अत्थो । **सङ्गाराति** चेत्य

लोकियकुसलाकुसलचेतना वेदितब्बा । **पच्चयो होतीति** पुज्जाभिसङ्कारानं ताव आरम्मणपच्चयेन च वे उपनिस्सयपच्चयेन चाति द्विधा पच्चयो होति, अपुज्जाभिसङ्कारेसु सहजातस्स सहजातादिवसेन, असहजातस्स अनन्तरसमनन्तरादिवसेन, अनानन्तरस्स पन आरम्मणवसेन च वे उपनिस्सयवसेन च पच्चयो होति । **अरूपभवे सङ्कारानन्ति** आनेज्जाभिसङ्कारानं । **पच्चयो होतीति** उपनिस्सयपच्चयवसेनेव । इमस्मिञ्च पनत्थे एत्थ वित्थारियमाने अतिप्पपच्चो होति, तस्मा तं नयिध वित्थारयिस्साम । **इतरेसूति** रूपारूपभवेसु ।

तिण्णं आयतनानन्ति चक्खुसोतमनायतनानं घानादित्तयस्स तत्थ असम्भवतो । **एकस्साति** मनायतनस्स इतरेसं तत्थ असम्भवतो । इमिना नयेन **तिण्णं फस्सानन्ति** आदीसुपि अत्थो वेदितब्बो । **छब्बिधस्स फस्सस्साति** चक्खुसम्फस्ससोतसम्फस्सघानसम्फस्सजिह्वासम्फस्सकायसम्फस्समनोसम्फस्सानं वसेन छब्बिधस्स फस्सस्स । **छन्नं वेदनानन्ति** चक्खुसम्फस्सजा वेदना, तथा सोतसम्फस्सजा घानसम्फस्सजा जिह्वासम्फस्सजा कायसम्फस्सजा मनोसम्फस्सजा वेदनाति इमासं छन्नं वेदनानं । **छन्नं तण्हाकायानन्ति** रूपतण्हा सद्वतण्हा गन्धतण्हा रसतण्हा फोड्ढुत्तण्हा धम्मतण्हाति इमेसं छन्नं तण्हाकायानं । **तत्थ तत्थ सा सा तण्हाति** रूपतण्हादिभेदा तत्थ तत्थ कामभवादीसु उप्पज्जनकतण्हा ।

सा तण्हादिमूलिका कथा अतिसंखित्ताति तं उपादानभवे च विभजित्वा वित्थारेत्वा दस्सेतुं “**कथं**”न्ति आदि वुत्तं । तत्थ **कामे परिभुज्जिस्सामीति** इमिना कामतण्हापवत्तिमाह, तथा **सग्गसम्पत्तिं अनुभविस्सामीति** आदीहि । सा पन तण्हा यस्मा भुसमादानवसेन पवत्तमाना कामुपादानं नाम होति, तस्मा वुत्तं “**कामुपादानपच्चया**”ति । तथेवाति कामुपादानपच्चया एव । **ब्रह्मलोकसम्पत्तिन्ति** रूपीब्रह्मलोके सम्पत्तिं । “सब्बेपि तेभूमका धम्मा कामनीयट्ठेन कामा”ति वचनतो भवरागोपि कामुपादानमेवाति कत्वा “**कामुपादानपच्चया एव मेत्तं भावेती**”ति आदि वुत्तं । तत्थ **मेत्तं भावेतीति** मिज्जति सिनिह्हेतीति मेत्ता, तं भावेति वट्ठेतीति अत्थो । अथ वा मेत्ता एतस्स अत्थीति मेत्तं, चित्तं, तंसम्पयुत्तं ज्ञानं वा, तं भावेति वट्ठेति उप्पादेति वाति अत्थो । **करुणं भावेतीति** आदीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो ।

सेसुपादानमूलिकासुपीति दिट्ठुपादानसीलब्बतुपादानअत्तवादुपादानमूलिकासुपि योजनासु एसेव नयोति अत्थो । तत्थायं योजना — इधेकच्चो “नत्थि परलोको”ति नत्थिकदिट्ठिं गण्हाति, सो दिट्ठुपादानपच्चया कायेन दुच्चरितं चरतीति आदि वुत्तनयेन योजेतब्बं । अपरो “असुकस्मिं सम्पत्तिभवे अत्ता उच्छिज्जती”ति उच्छेददिट्ठिं गण्हाति, सो ततूपपत्तिया कायेन सुचरितं चरतीति आदि वुत्तनयेनेव योजेतब्बं । अपरो “रूपी मनोमयो हुत्वा अत्ता उच्छिज्जती”ति रूपूपपत्तिया मग्गं भावेति भावनापारिपूरियाति सब्बं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अपरोपि “अरूपभवे उप्पज्जित्वा अत्ता उच्छिज्जती”ति अरूपूपपत्तिया मग्गं भावेति भावनापारिपूरियाति सब्बं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एताहियेव अत्तवादुपादानमूलिकापि योजना संवण्णिताति दट्ठब्बं । एवं दिट्ठधम्मनिब्बानवादवसेनपि योजना वेदितब्बा । अपरो “सीलेन सुद्धि, वतेन सुद्धी”ति असुद्धिमग्गं “सुद्धिमग्गो”ति परामसन्तो सीलब्बतुपादानपच्चया कायेन दुच्चरितं चरतीति आदि सब्बं वुत्तनयेनेव योजेतब्बं ।

इदानि ख्वायं संसारचक्कं दस्सेन्तेन “कामभवे अविज्जा कामभवे सङ्कारानं पच्चयो होती”ति आदिना अविज्जादीनं पच्चयभावो सङ्कारादीनं पच्चयुप्पन्नभावो च दस्सितो, तमेव **पटिसम्भिदामग्गपाळिं** आनेत्वा निगमनवसेन दस्सेन्तो “**एवमयं**”न्ति आदिमाह । तत्थ यथा सङ्कारा हेतुनिब्बत्ता, एवं अविज्जापि कामासवादिना सहेतुका एवाति आह “**उभोपेते हेतुसमुप्पन्ना**”ति । **पच्चयपरिग्गहेति** नामरूपस्स पच्चयानं अविज्जादीनं परिच्छिज्ज गहणे । निष्फादेतब्बे भुम्मं ।

पञ्जाति कङ्खामवितरणविसुद्धिसङ्ख्वाता पकारतो जानना । धम्मट्ठित्तिजाणन्ति तिट्ठन्ति एत्थ फलधम्मा तदायत्तवुत्तित्तायाति ठित्ति, कारणं, धम्मानं ठित्ति धम्मट्ठित्ति, धम्मट्ठित्तिजाणं, पच्चयजाणन्ति अत्थो, पटिच्चसमुप्पादावबोधोति वुत्तं होति । कामञ्चेत्थ पच्चयपरिग्गहे पञ्जायेव धम्मट्ठित्तिजाणं, सङ्खारेसु पन अदिट्ठेसु अविज्जाय सङ्खारानं पच्चयभावो न सक्का दट्ठन्ति “सङ्खारा हेतुसमुप्पन्ना”ति पच्चयुप्पन्नधम्मानम्पि गहणं कतन्ति वेदितब्बं । उभोपेते हेतुसमुप्पन्नाति इदं पन उभिन्नम्पि पच्चयुप्पन्नभावं दस्सेतुकामताय वुत्तं । इदञ्च धम्मट्ठित्तिजाणं यस्मा अद्धत्तये कङ्खामलवितरणवसेन पवत्तति, तस्मा “अतीतम्पि अब्धान”न्तिआदि वुत्तं । एतेन नयेन सब्बपदानि वित्थारेतब्बानीति एतेन नयेन “अविज्जा हेतू”तिआदिना अविज्जायं वुत्तनयेन “सङ्खारा हेतु, विज्जाणं हेतुसमुप्पन्न”न्तिआदिना सब्बपदानि वित्थारेतब्बानि ।

संखिप्पन्ति एत्थ अविज्जादयो विज्जाणादयो चाति सङ्खेपो, हेतु विपाको च । अथ वा हेतुविपाकोति संखिप्पतीति सङ्खेपो, अविज्जादयो विज्जाणादयो च । सङ्खेपभावसामञ्जेन पन एकवचनं कतन्ति दट्ठब्बं । ते पन सङ्खेपा अतीते हेतु, एतरहि विपाको, एतरहि हेतु, आर्याति विपाकोति एवं कालविभागेन चत्तारो जाता, तेनाह “पुरिमसङ्खेपो चेत्थ अतीतो अब्धा”तिआदि । पच्चुप्पन्नो अब्धाति सम्बन्धो । तणहुपादानभवा गहिताव होन्तीति एत्थ अविज्जागहणेन किलेसभावसामञ्जतो तणहुपादाना गहिता, सङ्खारगहणेन कम्मभावसामञ्जतो भवो गहितो, अविज्जासङ्खारानं तेहि विना सकिच्चाकरणतो च तणहुपादानभवा गहिताव होन्ति । अथ वा अविद्धा परितस्सति, परितसितो उपादियति, तस्सुपादानपच्चया भवो, तस्मा तणहुपादानभवापि गहिता होन्ति । तथा च वुत्तं —

“पुरिमकम्मभवस्मिं मोहो अविज्जा, आयूहना सङ्खारा । निकन्ति तण्हा, उपगमनं उपादानं, चेतना भवो, इति इमे पञ्च धम्मा पुरिमकम्मभवस्मिं इध पटिसन्धिया पच्चया”ति (पटि० म० १.४७) ।

तत्थ (विभ० अट्ठ० २४२; पटि० म० अट्ठ० १.१.४७) पुरिमकम्मभवस्मिन्ति पुरिमे कम्मभवे, अतीतजातियं कम्मभवे करियमानेति अत्थो । मोहो अविज्जाति यो तदा दुक्खादीसु मोहो येन मूळहो कम्मं करोति, सा अविज्जा । आयूहना सङ्खाराति तं कम्मं करोतो या पुरिमचेतनायो, यथा “दानं दस्सामी”ति चित्तं उप्पादेत्वा मासम्पि संवच्छरम्पि दानूपकरणानि सज्जेन्तस्स उप्पन्ना पुरिमचेतनायो, पटिग्गाहकानं पन हत्थे दक्खिणं पतिट्ठापयतो चेतना भवोति वुच्चति । एकावज्जनेसु वा छसु जवनेसु चेतना आयूहनसङ्खारा नाम, सत्तमा भवो । या काचि वा पन चेतना भवो, सम्पयुत्ता आयूहनसङ्खारा नाम । निकन्ति तण्हाति या कम्मं करोन्तस्स तस्स फले उपपत्तिभवे निकामना पत्थना, सा तण्हा नाम । उपगमनं उपादानन्ति यं कम्मभवस्स पच्चयभूतं “इदं कत्वा असुकस्मिं नाम ठाने कामे सेविस्सामि उच्छिज्जिस्सामी”तिआदिना नयेन पवत्तं उपगमनं गहणं परामसनं, इदं उपादानं नाम । चेतना भवोति “तं कम्मं करोतो या पुरिमा चेतनायो”तिआदिना हेट्ठा वुत्तेसु तीसु अत्थविकप्पेसु या चेतना भवोति वुत्ता, सा चेतना भवोति एवमत्थो वेदितब्बो ।

इदानि सब्बेपेते अविज्जादयो धम्मे द्वीहि वट्ठेहि सङ्गहेत्वा दस्सेतुकामो आह “इमे पञ्च धम्मा अतीते कम्मवट्ठ”न्ति । एत्थ च निष्परियायतो सङ्खारा भवो च कम्मं, अविज्जादयो पन कम्मसहायताय कम्मसरिक्खका तदुपकारका चाति कम्मन्ति वुत्ता । अविज्जादयो हि विपाकधम्मधम्मताय कम्मसरिक्खका सहजातकोटिया उपनिस्सयकोटिया च कम्मस्स च उपकारका । कम्ममेव च अञ्जमञ्जसम्बन्धं हुत्वा पुनप्पुनं परिवत्तनट्ठेन कम्मवट्ठं । विज्जाणादयो पञ्चाति विज्जाणादयो वेदनापरियन्ता पञ्च एतरहि इदानि इमस्मिं अत्तभावेति वुत्तं होति ।

अविज्जासङ्कारा गहिताव होन्तीति एत्थापि पुब्बे विय किलेसकम्मभावसामञ्जतो तण्हुपादानग्गहणेन अविज्जा गहिता, भवग्गहणेन सङ्कारा गहिताति दट्टब्बं । अथ वा भवे गहिते तस्स पुब्बभागा तंसम्पयुत्ता वा सङ्कारा गहिताव होन्ति, तण्हुपादानग्गहणेन च तंसम्पयुत्ता याय वा मूळ्हो कम्मं करोति, सा अविज्जाव होतीति तण्हुपादानभवग्गहणेन अविज्जासङ्कारा गहिताव होन्ति । तेनेव वुत्तं —

“इध परिपक्कत्ता आयतनानं मोहो अविज्जा, आयूहना सङ्कारा, निकन्ति तण्हा, उपगमनं उपादानं, चेतना भवो, इति इमे पञ्च धम्मा इध कम्मभवस्सिं आयतिं पटिसन्धिया पच्चया”ति (पटि० म० १.४७) ।

तत्थ इध परिपक्कत्ता आयतनानन्ति परिपक्कायतनस्स कम्मकरणकाले सम्मोहो दस्सितो । सेसं हेट्टा वुत्तनयमेव ।

विज्जाणनामरूपसळायतनफस्सवेदनानं जातिजराभङ्गावत्था जातिजरामरणन्ति वुत्ताति अवत्थानं गहणेन अवत्थावन्ता गहिताव होन्ति तदविनाभावतोति आह “जातिजरामरणापदेसेन विज्जाणादीनं निद्दिट्ता”ति । अपदेसेनाति जातिजरामरणानं कथनेन । इमेति विज्जाणादयो । आयतिं विपाकवट्टन्ति पच्चुप्पन्नहेतुतो भावीनं अनागतानं गहितत्ता । तेति अविज्जादयो । आकारतोति सरूपतो अवुत्तापि तस्मिं तस्मिं सङ्गहे आकिरीयन्ति अविज्जासङ्कारादिग्गहणेहि पकासीयन्तीति आकारा, अतीतहेतुआदीनं वा पकारा आकारा । ततो आकारतो । वीसतिविधा होन्तीति अतीते हेतुपञ्चकादिभेदतो वीसतिविधा होन्ति ।

सङ्कारविज्जाणानञ्चेत्थ अन्तरा एको सन्धीति हेतुतो फलस्स अविच्छेदप्पवत्तिभावतो हेतुफलस्स सम्बन्धभूतो एको सन्धि, तथा भवजातीनमन्तरा । वेदनातण्हानमन्तरा पन फलतो हेतुनो अविच्छेदप्पवत्तिभावतो फलहेतुसम्बन्धभूतो एको सन्धि । फलभूतोपि हि धम्मो अञ्जस्स हेतुसभावस्स धम्मस्स पच्चयो होतीति ।

इतीति वुत्तप्पकारपरामसनं । तेनाह “चतुसङ्केप”न्तिआदि । सब्बाकारतोति इध वुत्तेहि च अवुत्तेहि च पटिच्चसमुप्पादविभङ्गे अनन्तनयसमन्तपट्टानादीसु च आगतेहि सब्बेहि आकारेहि । जानातीति अवबुज्जति । पस्सतीति दस्सनभूतेन जाणचक्खुना पच्चक्खतो पस्सति । अञ्जाति पटिविज्जतीति तेसंयेव वेवचनं । तन्ति तं जाननं । जातट्टेनाति यथासभावतो जाननट्टेन । पजाननट्टेनाति अनिच्चादीहि पकारेहि पटिविज्जनट्टेन ।

इदानि यदत्थमिदं भवचक्कं इधानीतं, तं दस्सेतुं “इमिना”तिआदि वुत्तं । तत्थ ते धम्मेति ते अविज्जादिके धम्मे । यथाभूतं अत्वाति महावजिरजाणेन याथावतो जानित्वा । निब्बिन्दन्तोति बलवविपस्सनाय निब्बिन्दन्तो । विरज्जन्तो विमुच्चन्तोति अरियमग्गेहि विरज्जन्तो विमुच्चन्तो । अरे हनीति सम्बन्धो । तत्थ यदा भगवा विरज्जति विमुच्चति, तदा अरे हनति नाम । ततो परं पन अभिसम्बुद्धक्खणं गहेत्वा वुत्तं “हनि विहनि विद्धंसेसी”ति । एवम्पि अरानं हतत्ता अरहन्ति एवं इमिनापि पकारेन यथावुत्तसंसारचक्कस्स सङ्कारादिअरानं हतत्ता अरहं । एत्थेदं वुच्चति —

“अरा संसारचक्कस्स, हता जाणासिना यतो ।

लोकनाथेन तेनेस, अरहन्ति पवुच्चती”ति ॥ (विसुद्धि० १.१२८) ।

अग्गदक्खिण्येत्ताति उत्तमदक्खिण्येय्यभावतो । चक्कवत्तिनो अचेतने चक्करतने उप्पन्ने तत्थेव लोको पूजं करोति, अञ्जत्थ पूजाविसेसा पच्छिज्जन्ति, किमङ्गं पन सम्मासम्बुद्धे उप्पन्नेति दस्सेन्तो “उप्पन्ने तथागते”तिआदिमाह ।

“एकेकं धम्मक्खन्धं एकेकविहारेण पूजेस्सामी”ति वुत्तेपि सत्थारंयेव उद्दिस्स कतत्ता “**भगवन्तं उद्दिस्सा**”तिआदि वुत्तं। **को पन वादो अज्जेसं पूजाविसेसानन्ति** यथावुत्ततो अज्जेसं अमहेसक्खेहि देवमनुस्सेहि करियमानानं नातिउळारानं पूजाविसेसानं अरहभावे का नाम कथा। **पच्चयादीनं अरहत्तापि अरहन्ति** यथावुत्तचीवरादिपच्चयानं पूजाविसेसस्स च अग्गदक्खिण्येय्यभावेन अनुच्छविकत्तापि अरहं। इमस्सपि अत्थस्स सुखग्गहणत्थं इदं वुच्चति —

“पूजाविसेसं सह पच्चयेहि,
यस्मा अयं अरहति लोकनाथो।
अत्थानुरूपं अरहन्ति लोके,
तस्मा जिनो अरहति नाममेत”न्ति ॥ (विसुद्धि० १.१२९)।

असिलोकभयेनाति अकित्तिभयेन, अयसभयेन गरहाभयेनाति वुत्तं होति। **रहो पापं करोन्तीति** “मा नं कोचि जज्जा”ति रहसि पापं करोन्ति। **एवमेस न कदाचि करोतीति** एस भगवा पापहेतूनं बोधिमण्डेयेव सुप्पहीनत्ता कदाचिपि एवं न करोति। होति चेत्थ —

“यस्मा नत्थि रहो नाम, पापकम्मेसु तादिनो।
रहाभावेन तेनेस, अरहं इति विस्सुतो”ति ॥ (विसुद्धि० १.१३०)।

इदानि सुखग्गहणत्थं यथावुत्तमत्थं सब्बम्पि सङ्गहेत्वा दस्सेन्तो आह “**होति चेत्था**”तिआदि। **किलेसारीन सो मुनीति** एत्थ गाथाबन्धसुखत्थं निग्गहीतलोपो दट्टब्बो, किलेसारीनं हतत्ताति अत्थो। **पच्चयादीन चारहोति** एत्थापि निग्गहीतलोपो वुत्तनयेनेव दट्टब्बो।

अरहन्ति एत्थ अयमपरोपि नयो दट्टब्बो — आरकाति **अरहं**, सुविदूरभावतो इच्चेव अत्थो। कुतो पन सुविदूरभावतोति? ये अभावितकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावितपज्जा, ततो एव अप्पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स अकोविदा अरियधम्मे अविनीता अरियधम्मस्स अदस्साविनो अप्पटिपन्ना मिच्छापटिपन्ना च, ततो सुविदूरभावतो। वुत्तज्हेतं भगवता —

“सङ्गाटिकण्णे चेपि मे, भिक्खवे, भिक्खु गहेत्वा पिट्ठितो पिट्ठितो अनुबन्धो अस्स पादे पादं निक्खिपन्तो, सो च होति अभिज्जालु कामेसु तिब्बसारागो ब्यापन्नचित्तो पदुट्टमनसङ्कप्पो मुट्टस्सति असम्पजानो असमाहितो विब्भन्तचित्तो पाकतिन्द्रियो, अथ खो सो आरकाव मय्हं, अहज्च तस्स। तं किस्स हेतु? धम्मज्हि सो, भिक्खवे, भिक्खु न पस्सति, धम्मं अपस्सन्तो न मं पस्सती”ति (इतिवु० ९२)।

यथावुत्तपुग्गला हि सचेपि सायंपातं सत्थु सन्तिकावचराव सियुं, न ते तावता “सत्थु सन्तिका”ति वत्तब्बा, तथा सत्थापि नेसं। इति असप्पुरिसानं आरका दूरेति अरहं। तेनेदं वुच्चति —

“सम्मा न पटिपज्जन्ति, ये निहीनासया नरा।
आरका तेहि भगवा, दूरे तेनारहं मतो”ति ॥

तथा आरकाति **अरहं**, आसन्नभावतोति अत्थो। कुतो पन आसन्नभावतोति? ये भावितकाया भावितसीला

भाविताचित्ता भावितपञ्जा, ततो एव पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स कोविदा अरियधम्मो सुविनीता अरियधम्मस्स दस्साविनो सम्मापटिपन्ना, ततो आसन्नभावतो । वुत्तम्पि चेतं भगवता —

“योजनसते चेपि मे, भिक्खवे, भिक्खु विहरेय्य, सो च होति अनभिज्जालु कामेसु न तिब्बसारागो अब्यापन्नचित्तो अपदुद्धमनसङ्कप्पो उपट्टितस्सति सम्पजानो समाहितो एकग्गचित्तो संवुत्तिन्द्रियो, अथ खो सो सन्तिकेव मय्हं, अहञ्च तस्स । तं किस्स हेतु? धम्मज्झि सो, भिक्खवे, भिक्खु पस्सति, धम्मं पस्सन्तो मं पस्सती”ति (इतिवु० ९२) ।

तथारूपा हि पुग्गला सत्थु योजनसतन्तरिकापि होन्ति, न तावता ते “सत्थु दूरचारिनो”ति वत्तब्बा, तथा सत्थापि नेसं । इति सप्पुरिसानं आरका आसन्नेति अरहं । तेनेदं वुच्चति —

“ये सम्मा पटिपज्जन्ति, सुप्पणीताधिमुत्तिका ।
आरका तेहि आसन्ने, तेनापि अरहं जिनो”ति ॥

ये इमे रागादयो पापधम्मा यस्मिं सन्ताने उप्पज्जन्ति, तस्स दिट्ठधम्मिकम्पि सम्परायिकम्पि अनत्थं आवहन्ति, निब्बानगामिनिया पटिपदाय एकंसेनेव उज्जुविपच्चनीकभूता च, ते अत्तहितं परहितञ्च परिपूरेतुं सम्मा पटिपज्जन्तोहि साधूहि दूरतो रहितब्बा परिच्चजितब्बा पहातब्बाति रहा नाम, ते च यस्मा भगवतो बोधिमूलेयेव अरियमग्गेन सब्बसो पहीना सुसमुच्छिन्ना । यथाह —

“तथागतस्स खो, ब्राह्मण, रागो पहीनो दोसो मोहो, सब्बेपि पापका अकुसला धम्मा पहीना उच्छिन्नमूला तालावत्थुकता अनभावंकता आयतिं अनुप्पादधम्मा”ति (पारा० ९) ।

तस्मा सब्बसो न सन्ति एतस्स रहाति अरहोति वत्तब्बे ओकारस्स सानुसारं अकारादेसं कत्वा “अरह”न्ति वुत्तं । तेनेदं वुच्चति —

“पापधम्मा रहा नाम, साधूहि रहितब्बतो ।
तेसं सुद्धु पहीनत्ता, भगवा अरहं मतो”ति ॥

ये ते सब्बसो परिज्जातक्खन्धा पहीनकिलेसा भावितमग्गा सच्छिकतनिरोधा अरहन्तो खीणासवा, ये च सेखा अप्पत्तमानसा अनुत्तरं योगक्खेमं पत्थयमाना विहरन्ति, ये च परिसुद्धप्पयोगा कल्याणज्जासया सद्धासीलसुतादिगुणसम्पन्ना पुग्गला, तेहि न रहितब्बो न परिच्चजितब्बो, ते च भगवताति अरहं । तथा हि अरियपुग्गला सत्थारा दिट्ठधम्मस्स पच्चक्खकरणतो सत्थु धम्मसरीरेन अविरहिताव होन्ति । यथाह आयस्मा पिङ्गियो —

“पस्सामि नं मनसा चक्खुनाव,
रत्तिन्दिवं ब्राह्मण अप्पमत्तो ।
नमस्समानो विवसेमि रत्तिं,
तेनेव मज्जामि अविप्पवासं ॥

“सद्भा च पीति च मनो सति च,
नापेन्तिमे गोतमसासनम्हा ।
यं यं दिसं वजति भूरिपञ्जो,
स तेन तेनेव नतोहमस्मी”ति ॥ (सु० नि० ११४८-११४९) ।

तेनेव च ते अञ्जं सत्थारं न उद्दिसन्ति । यथाह —

“अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो अञ्जं सत्थारं उद्दिसेय्य, नेतं ठानं विज्जती”ति
(म० नि० ३.१२८; अ० नि० १.२७६) ।

कल्याणपुथुज्जनापि येभुय्येन सत्थरि निच्चलसद्भा एव होन्ति । इति सुप्पटिपन्नेहि पुरिसविसेसेहि अविरहितब्बतो तेसञ्च अविरहनतो न सन्ति एतस्स रहा परिच्चजनका, नत्थि वा एतस्स रहा साधूहि परिच्चजितब्बताति अरहं । तेनेदं वुच्चति —

“ये सच्छिकतसद्भम्मा, अरिया सुद्धगोचरा ।
न तेहि रहितो होति, नाथो तेनारहं मतो”ति ॥

रहोति च गमनं वुच्चति, भगवतो च नानागतीसु परिब्भमनसङ्घातं संसारे गमनं नत्थि कम्मक्खयकरेन अरियमग्गेन बोधिमूलेयेव सब्बसो ससम्भारस्स कम्मवट्टस्स विद्धंसितत्ता । यथाह —

“येन देवूपपत्यस्स, गन्धब्बो वा विहङ्गमो ।
यक्खत्तं येन गच्छेय्यं, मनुस्सत्तञ्च अब्बजे ।
ते मय्हं आसवा खीणा, विद्धस्ता विनळीकता”ति ॥ (अ० नि० ४.३६) ।

एवं नत्थि एतस्स रहो गमनं गतीसु पच्चाजातीतिपि अरहं । तेनेदं वुच्चति —

“रहो वा गमनं यस्स, संसारे नत्थि सब्बसो ।
पहीनजातिमरणो, अरहं सुगतो मतो”ति ॥

पासंसत्ता वा भगवा अरहं । अक्खरचिन्तका हि पासंसायं अरहसदं वण्णेन्ति । पासंसभावो च भगवतो अनञ्जसाधारणतो यथाभुच्चगुणाधिगतो सदेवके लोके सुप्पतिट्ठितो । तथा हेस अनुत्तरेण सीलेन अनुत्तरेण समाधिना अनुत्तराय पञ्जाय अनुत्तराय विमुत्तिया असमो असमसमो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलोति एवं तस्मिं तस्मिं गुणे विभजित्वा वुच्चमाने पण्डितपुरिसेहि देवेहि ब्रह्मेहि भगवता वा पन परियोसापेतुं असक्कुणेय्यरूपो । इति पासंसत्तापि भगवा अरहं । तेनेदं वुच्चति —

“गुणेहि सदिसो नत्थि, यस्मा लोके सदेवके ।
तस्मा पासंसियत्तापि, अरहं द्विपदुत्तमो”ति ॥

सब्बसङ्गहवसेन पन —

आरका मन्दबुद्धीनं, आरका च विजानतं ।
रहानं सुप्पहीनत्ता, विदूनमरहेय्यतो ।
भवेसु च रहाभावा, पासंसा अरहं जिनीति ॥

एत्तावता च “अरह”न्ति पदस्स सब्बसो अत्थो विभत्तो होति ।

इदानि **सम्मासम्बुद्धो**ति इमस्स अत्थं विभजित्वा दस्सेन्तो आह “**सम्मा सामञ्चा**”तिआदि । तत्थ **सम्मा**ति अविपरीतं । **सामन्ति** सयमेव, अपरनेय्यो हुत्वाति अत्थो । **सम्बुद्धो**ति हि एत्थ **सं**-सद्वो सयन्ति एतस्स अत्थस्स बोधकोति दट्टब्बो । **सब्बधम्मानन्ति** अनवसेसानं नेय्यधम्मानं । कथं पनेत्थ सब्बधम्मानन्ति अयं विसेसो लब्भतीति? एकदेसस्स अग्गहणतो । पदेसग्गहणे हि असति गहेतब्बस्स निप्पदेसताव विज्जायति यथा “दिक्खितो न ददाती”ति । एवञ्च कत्वा अत्थविसेसनपेक्खा कत्तरि एव बुद्धसद्वसिद्धि वेदितब्बा कम्मवचनिच्छाय अभावतो । “सम्मा सामञ्च बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धो”ति एत्तकमेव हि इध सद्वतो लब्भति, “सब्बधम्मान”न्ति इदं पन अत्थतो लब्भमानं गहेत्वा वुत्तं । न हि बुज्जनकिरिया अविशया युज्जति ।

इदानि तस्सा विसयं “सब्बधम्मे”ति सामञ्जतो वुत्तं विभजित्वा दस्सेतुं “**अभिज्जेय्ये धम्मे**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **अभिज्जेय्ये**ति अनिच्चादितो लक्खणरसादितो च अभिविसिट्ठेन जाणेन जानितब्बे चतुसच्चधम्मे । **अभिज्जेय्यतो बुद्धो**ति अभिज्जेय्यभावतो बुज्झि, पुब्बभागे विपस्सनापज्जादीहि अधिगमक्खणे मग्गपज्जाय अपरभागे सब्बज्जुतज्जाणादीहि अज्जासीति अत्थो । इतो परेसुपि एसेव नयो । **परिज्जेय्ये धम्मे**ति अनिच्चादिवसेन परिजानितब्बं दुक्खं अरियसच्चमाह । **पहातब्बे**ति समुदयपक्खिये । **सच्छिकातब्बे**ति निब्बानं सन्धायाह । बहुवचननिद्वेसो पनेत्थ सोपादिसेसादिकं परियायसिद्धं भेदमपेक्खित्वा कतो, उद्वेसो वा अयं चतुसच्चधम्मानम्पि । तथा हि वक्खति “चक्खु दुक्खसच्च”न्तिआदि । उद्वेसो च अविनिच्छित्तत्थपरिच्छेदस्स धम्मस्स वसेन करीयति । उद्वेसेन हि उद्विसियमानानं अत्थितामत्तं वुच्चति, न परिच्छेदोति अपरिच्छेदेन बहुवचनेन वुत्तं यथा “अप्पच्चया धम्मा, असङ्घता धम्मा”ति । **सच्छिकातब्बे**ति वा फलविमुत्तीनम्पि गहणं, न निब्बानस्सेवाति बहुवचननिद्वेसो कतो । एवञ्च **भावेतब्बे**ति एत्थ ज्ञानानम्पि गहणं दट्टब्बं । **तेनेव चाहाति** सेलब्राह्मणस्स अत्तनो बुद्धभावं साधेन्तो एवमाह ।

किं पन भगवा सयमेव अत्तनो सम्मासम्बुद्धभावं साधेतीति? साधेति महाकरुणाय अज्जेसं अविशयतो । तत्थ “एकोमिह सम्मासम्बुद्धो, सब्बाभिभू सब्बविदूहमस्मी”तिआदीनि (म० नि० २.३४१; महाव० ११) सुत्तपदानि, इदमेव च “अभिज्जेय्य”न्तिआदि सुत्तपदं एतस्स अत्थस्स साधकं । तत्थ **अभिज्जेय्यन्ति** इमिना दुक्खसच्चमाह, **भावेतब्बन्ति** मग्गसच्चं । **च**-सद्वो पनेत्थ अवुत्तसमुच्चयत्थो, तेन सच्छिकातब्बस्स गहणं वेदितब्बं । अथ वा **अभिज्जेय्यन्ति** इमिनाव पारिसेसजायेन परिज्जेय्यधम्मे सच्छिकातब्बधम्मे च दस्सेति । **तस्मा बुद्धोस्मी**ति यस्मा चत्तारि सच्चानि मया बुद्धानि, सच्चविनिमुत्तञ्च किञ्चि जेय्यं नत्थि, तस्मा सब्बम्पि जेय्यं बुद्धोस्मि, अब्भज्जासिन्ति अत्थो । **सेलसुत्तदुक्कथायं** पन इदं वुत्तं —

“अभिज्जेय्यन्ति विज्जा च विमुत्ति च । भावेतब्बं मग्गसच्चं । पहातब्बं समुदयसच्चं । हेतुवचनेन पन फलसिद्धितो तेसं फलानि निरोधसच्चदुक्खसच्चानिपि वुत्तानेव हान्ति । एवं सच्छिकातब्बं सच्छिकतं,

परिञ्जातब्बं परिञ्जातन्ति इदम्पेत्य सङ्गहितमेवाति चतुसच्चभावनं चतुसच्चभावनाफलञ्च विमुत्तिं दस्सेन्तो 'बुञ्जितब्बं बुञ्जित्वा बुद्धो जातोस्मी'ति युत्तहेतुना बुद्धभावं साधेती'ति (म० नि० अट्ट० २.३९९)।

तत्थ विज्जाति मग्गविज्जा वुत्ता उक्कट्टुनिद्वेसेन । विमुत्तीति फलविमुत्ति । कामञ्चेत्थ मग्गविज्जापि भावेतब्बभावेन गहिता, सब्बेपि पन सभावधम्मा अभिञ्जेय्याति विज्जाय अभिञ्जेय्यभावो वुत्तो । इमिनाव नयेन सब्बेसम्पि अभिञ्जेय्यभावो वुत्तो एवाति दट्टुब्बं । फलेन विना हेतुभावस्सेव अभावतो हेतुवचनेन फलसिद्धि वुत्ताति वेदितब्बं । निरोधस्स हि सम्पापनेन मग्गस्स हेतुभावो, दुक्खस्स निब्बत्तनेन तण्हाय समुदयभावोति ।

एवं सच्चवसेन सामञ्जतो वुत्तमत्थं द्वारारम्मणेहि सिद्धिं द्वारप्पवत्तधम्मोहि चेव खन्धादीहि च सच्चवसेनेव विभजित्वा दस्सेत्तुं "अपिचा"तिआदि आरब्धं । मूलकारणभावेनाति सन्तेसुपि अविज्जादीसु अञ्जेसु कारणेसु तेसम्पि मूलभूतकारणभावेन । तण्हा हि कम्मस्स विचित्तभावहेतुतो सहायभावूपगमनतो च दुक्खविचित्तताय पधानकारणं । समुट्ठापिकाति उप्पादिका । पुरिमतण्हाति पुरिमभवसिद्धा तण्हा । उभिन्नन्ति चक्खुस्स तंसमुदयस्स च । अप्पवत्तीति अप्पवत्तिनिमित्तं । निरोधप्पजाननाति सच्छिकिरियाभिसमयवसेन निरोधस्स पटिविज्जना । एकेकपदुद्धारेनाति "चक्खुं चक्खुसमुदयो चक्खुनिरोधो"तिआदिना एकेककोट्टासनिद्धारणेन । तण्हायपि परिञ्जेय्यभावसम्भावतो उपादानक्खन्धोगधत्ता सङ्खारदुक्खभावतो च दुक्खसच्चसङ्गहं दस्सेत्तुं "रूपतण्हादयो छ तण्हाकाया"ति वुत्तं, तस्मा वत्तमानभवे तण्हा खन्धपरियापन्नत्ता सङ्खारदुक्खभावतो च दुक्खसच्चं । यस्मिं पन अत्तभावे सा उप्पज्जति, तस्स अत्तभावस्स मूलकारणभावेन समुट्ठापिका पुरिमभवसिद्धा तण्हा समुदयसच्चन्ति गहेतब्बा ।

कसिणानीति कसिणारम्मणिकज्झानानि । द्वत्तिसाकाराति द्वत्तिस कोट्टासा तदारम्मणज्झानानि च । नव भवाति कामभवो रूपभवो अरूपभवो सञ्जीभवो असञ्जीभवो नेवसञ्जीनासञ्जीभवो एकवोकारभवो चतुवोकारभवो पञ्चवोकारभवोति नव भवा । तत्थ भवतीति भवो, कामरागसङ्घातेन कामेन युत्तो भवो, कामसङ्घातो वा भवो कामभवो, एकादस कामावचरभूमियो । कामे पहाय रूपरागसङ्घातेन रूपेन युत्तो भवो, रूपसङ्घातो वा भवो रूपभवो, सोळस रूपावचरभूमियो । कामञ्च रूपञ्च पहाय अरूपरागसङ्घातेन अरूपेन युत्तो भवो, अरूपसङ्घातो वा भवो अरूपभवो, चतस्सो आरुप्पभूमियो । सञ्जावत्तं भवो सञ्जीभवो, सञ्जा वा एत्थ भवे अत्थीति सञ्जीभवो, सो कामभवो च असञ्जीभवमुत्तो रूपभवो च नेवसञ्जीनासञ्जीभवमुत्तो अरूपभवो च होति । न सञ्जीभवो असञ्जीभवो, सो रूपभवेकदेसो । ओळारिकत्ताभावतो नेवसञ्जा, सुखुमत्तस्स सभावतो नासञ्जाति नेवसञ्जानासञ्जा, ताय युत्तो भवो नेवसञ्जानासञ्जाभवो । अथ वा ओळारिकाय सञ्जाय अभावा सुखुमाय च भावा नेवसञ्जा नासञ्जा अस्मिं भवेति नेवसञ्जानासञ्जाभवो, सो अरूपभवेकदेसो । एकेन रूपक्खन्धेन वोकिण्णो भवो, एकेन वा वोकारो अस्स भवस्साति एकवोकारभवो, सो असञ्जीभवो । चतूहि अरूपक्खन्धेहि वोकिण्णो भवो, चतूहि वा वोकारो अस्स भवस्साति चतुवोकारभवो, सो अरूपभवो एव । पञ्चहि खन्धेहि वोकिण्णो भवो, पञ्चहि वा वोकारो अस्स भवस्साति पञ्चवोकारभवो, सो कामभवो च रूपभवेकदेसो च होति । वोकारोति वा खन्धानमेतमधिवचनं, तस्मा एको वोकारो अस्स भवस्साति एकवोकारभवोति एवमादिनापेत्य अत्थो वेदितब्बो । चत्तारि ज्ञानानीति अग्गहितारम्मणविसेसानि चत्तारि रूपावचरज्झानानि । विपाकज्झानानं वा एतं गहणं । एत्थ च कुसलधम्मानं उपनिस्सयभूता तण्हासमुट्ठापिका पुरिमतण्हाति वेदितब्बा । किरियधम्मानं पन यत्थ ते किरियधम्मा उप्पज्जन्ति, तस्स अत्तभावस्स कारणभूता तण्हा । अनुलोमतोति एत्थ "सङ्खारा दुक्खसच्चं, अविज्जा समुदयसच्च"न्ति इमिना अनुक्कमेन योजेतब्बं ।

अनुबुद्धोति बुज्झितब्बधम्मस्स अनुरूपतो बुद्धो । तेनाति यस्मा सामञ्जतो विसेसतो च एकेकपदुद्धारेण सब्बधम्मो बुद्धो, तस्मा वुत्तं । किं वुत्तन्ति आह “सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता”ति, सब्बस्सपि जेय्यस्स सब्बाकारतो अविपरीतं सयमेव अभिसम्बुद्धत्ताति अत्थो । इमिनास्स परोपदेसरहितस्स सब्बाकारेण सब्बधम्मावबोधनसमत्थस्स आकङ्खप्पटिबद्धवुत्तिनो अनावरणजाणसङ्घातस्स सब्बञ्जुतञ्जाणस्स अधिगमो दस्सितो ।

ननु च सब्बञ्जुतञ्जाणतो अञ्जं अनावरणजाणं, अञ्जथा “छ असाधारणजाणानि बुद्धजाणानी”ति वचनं विरुज्जेय्याति? न विरुज्झति विसयप्पवत्तिभेदवसेन अञ्जेहि असाधारणभावदस्सनत्थं एकस्सेव जाणस्स द्विधा वुत्तता । एकमेव हि तं जाणं अनवसेससङ्घतासङ्घतसम्मतिधम्मविसयताय सब्बञ्जुतञ्जाणं, तत्थ च आवरणाभावतो निस्सङ्गचारमुपादाय अनावरणजाणन्ति वुत्तं । यथाह पटिसम्भिदायं (पटि० म० १.११९) “सब्बं सङ्घतमसङ्घतं अनवसेसं जानातीति सब्बञ्जुतञ्जाणं, तत्थ आवरणं नत्थीति अनावरणजाण”न्तिआदि । तस्मा नत्थि नेसं अत्थतो भेदो, एकन्तेन चेतं एवमिच्छितब्बं । अञ्जथा सब्बञ्जुतानावरणजाणानं साधारणता असब्बधम्मरम्मणता च आपज्जेय्य । न हि भगवतो जाणस्स अणुमत्तम्पि आवरणं अत्थि, अनावरणजाणस्स असब्बधम्मरम्मणभावे यत्थ तं न पवत्तति, तत्थावरणसम्भावतो अनावरणभावोयेव न सिया । अथ वा पन होतु अञ्जमेव अनावरणजाणं सब्बञ्जुतञ्जाणतो, इध पन सब्बत्थ अप्पटिहतवुत्तिताय अनावरणजाणन्ति सब्बञ्जुतञ्जाणमेव अधिप्पेतं, तस्स चाधिगमनेन भगवा सब्बञ्जू सब्बविदू सम्मासम्बुद्धोति च वुच्चति न सकिंयेव सब्बधम्मावबोधनतो । तथा च वुत्तं पटिसम्भिदायं (पटि० म० १.१६२) “विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बञ्जुतञ्जाणस्स पटिलाभा सच्छिका पज्जति यदिदं बुद्धो”ति । सब्बधम्मावबोधनसमत्थजाणसमधिगमेन हि भगवतो सन्ताने अनवसेसधम्मो पटिविज्झितुं समत्थता अहोसीति ।

एत्थाह — किं पनिदं जाणं पवत्तमानं सकिंयेव सब्बस्मिं विसये पवत्तति, उदाहु कमेनाति । किञ्चेत्थ — यदि ताव सकिंयेव सब्बस्मिं विसये पवत्तति, अतीतानागतपच्चुप्पन्नअज्झत्तबहिद्धादिभेदभिन्नानं सङ्घतधम्मानं असङ्घतसम्मतिधम्मानञ्च एकज्झं उपट्टाने दूरतो चित्तपटं पेक्खन्तस्स विय पटिविभागेनावबोधो न सिया, तथा सति “सब्बे धम्मा अनत्ता”ति विपस्सन्तानं अनत्ताकारेण विय सब्बधम्मा अनिरूपितरूपेण भगवतो जाणस्स विसया होन्तीति आपज्जति । येषि “सब्बजेय्यधम्मानं ठितलक्खणविसयं विकप्परहितं सब्बकालं बुद्धानं जाणं पवत्तति, तेन ते सब्बविदूति वुच्चन्ति, एवञ्च कत्वा “चरं समाहितो नागो, तिट्ठन्तोपि समाहितो”ति इदम्पि वचनं सुवुत्तं होती”ति वदन्ति, तेसम्पि वुत्तदोसा नातिवत्ति, ठितलक्खणारम्मणताय च अतीतानागतसम्मतिधम्मानं तदभावतो एकदेसविसयमेव भगवतो जाणं सिया, तस्मा सकिंयेव जाणं पवत्ततीति न युज्जति ।

अथ कमेन सब्बस्मिं विसये जाणं पवत्ततीति । एवम्पि न युज्जति । न हि जातिभूमिसभावादिवसेन दिसादेसकालादिवसेन च अनेकभेदभिन्ने जेय्ये कमेन गय्हमाने तस्स अनवसेसप्पटिवेधो सम्भवति अपरियन्तभावतो जेय्यस्स । ये पन “अत्थस्स अविशंवादनतो जेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा सेसेपि एवन्ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनेन सब्बञ्जू भगवा, तञ्च जाणं न अनुमानजाणं संसयाभावतो । संसयानुबद्धिहि लोके अनुमानजाण”न्ति वदन्ति, तेसम्पि तं न युत्तं । सब्बस्स हि अप्पच्चक्खभावे अत्थाविशंवादानेन जेय्यस्स एकदेसं पच्चक्खं कत्वा सेसेपि एवन्ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनस्स असम्भवतो । यज्झि तं सेसं, तं अप्पच्चक्खन्ति ।

अथ तम्पि पच्चक्खं तस्स सेसभावो एव न सियाति? सब्बमेतं अकारणं । कस्मा? अविसयविचारणभावतो । वुत्तञ्हेतं

भगवता — “बुद्धविसयो, भिक्खवे, अचिन्तेय्यो न चिन्तेतब्बो, यो चिन्तेय्य, उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्सा”ति (अ० नि० ४.७७)। इदं पनेत्थ सन्निट्ठानं — यं किञ्चि भगवता जातुं इच्छितं सकलं एकदेसो वा, तत्थ तत्थ अप्पटिहतवुत्तिताय पच्चक्खतो जाणं पवत्तति निच्चसमाधानञ्च विक्खेपाभावतो। जातुं इच्छितस्स च सकलस्स अविषयभावे तस्स आकङ्खप्पटिबद्धवुत्तिता न सिया, एकन्तेनेवस्सा इच्छितब्बा “सब्बे धम्मा बुद्धस्स भगवतो आवज्जनप्पटिबद्धा आकङ्खप्पटिबद्धा मनसिकारप्पटिबद्धा चित्तुप्पादप्पटिबद्धा”ति (महानि० ६९; पटि० म० ३.५) वचनतो। अतीतानागतविसयम्पि भगवतो जाणं अनुमानागमतक्कगहणविरहितत्ता पच्चक्खमेव।

ननु च एतस्मिम्पि पक्खे यदा सकलं जातुं इच्छितं, तदा सकियेव सकलविसयताय अनिरूपितरूपेण भगवतो जाणं पवत्तेय्याति वुत्तदोसा नातिवत्तियेवाति? न, तस्स विसोधितत्ता। विसोधितो हि सो बुद्धविसयो अचिन्तेय्योति। अज्जथा पचुरजनजाणसमानवुत्तिताय बुद्धानं भगवन्तानं जाणस्स अचिन्तेय्यता न सिया, तस्मा सकलधम्मरम्मणम्पि तं एकधम्मरम्मणं विय सुववत्थापितेयेव ते धम्मे कत्वा पवत्ततीति इदमेत्थ अचिन्तेय्यं, “यावतकं जेय्यं, तावतकं जाणं। यावतकं जाणं, तावतकं जेय्यं। जेय्यपरियन्तिकं जाणं, जाणपरियन्तिकं जेय्यं”न्ति (पटि० म० ३.५) एवमेकज्झं विसुं सकिं कमेण वा इच्छानुरूपं सम्मा सामं सब्बधम्मानं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धो।

विज्जाहीति एत्थ विन्दियं विन्दतीति विज्जा, याथावतो उपलब्धतीति अत्थो। अत्तनो वा पटिपक्खस्स विज्जनट्टेण विज्जा, तमोक्खन्धादिकस्स पदालनट्टेणाति अत्थो। ततो एव अत्तनो विसयस्स विदितकरणट्टेणपि विज्जा। **सम्पन्नत्ताति** समन्नागतत्ता परिपुण्णत्ता वा, अविक्कलत्ताति अत्थो। **तत्राति** अम्बट्टसुत्ते। **मनोमयिद्धियाति** एत्थ “इध भिक्खु इमम्हा काया अज्जं कायं अभिनिम्मिनाति रूपिं मनोमयं सब्बङ्गपच्चङ्गं अहीनिन्द्रिय”न्ति (दी० नि० १.२३६) इमिना नयेन आगता इद्धि सरीरब्भन्तरे अज्जस्सेव ज्ञानमनेन निब्बत्तत्ता मनोमयस्स सरीरस्स निब्बत्तिवसेन पवत्ता मनोमयिद्धि नाम। **छ** **अभिज्जाति** आसवक्खयजाणेण सद्धिं इद्धिविधादिका पञ्चाभिज्जायो। तिस्सन्नं अट्टन्नञ्च विज्जानं तत्थ तत्थ सुत्ते गहणं वेनेय्यज्झासयवसेनाति दट्टुब्बं। **सत्त सद्धम्मा** नाम सद्धा हिरी ओत्तप्पं बाहुसच्चं वीरियं सति पज्जा च। ये सन्धाय वुत्तं “इध भिक्खु सद्धो होति, हिरिमा, ओत्तप्पी, बहुस्सुतो, आरद्धवीरियो, उपट्ठितस्सति, पज्जवा होती”ति (दी० नि० ३.३३०)। **चत्तारि ज्ञानानीति** यानि कानिचि चत्तारि रूपावचरज्झानानि।

कस्मा पनेत्थ सीलादयोयेव पन्नरस “चरण”न्ति वुत्ताति चोदनं सन्धायाह “इमेयेव ही”तिआदि। तेन तेसं सिक्खत्तयसङ्गहतो निब्बानुपगमने एकंसतो साधनभावमाह। इदानि तदत्थसाधनाय आगमं दस्सेन्तो “यथाहा”तिआदिमाह। **भगवाति**आदि वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनवसेन वुत्तं। ननु चायं विज्जाचरणसम्पदा सावकेसुपि लब्धतीति? किञ्चापि लब्धति, न पन तथा, यथा भगवतोति दस्सेतुं “तत्थ विज्जासम्पदा”तिआदि वुत्तं। आसवक्खयविज्जाय सब्बज्जुभावसिद्धितो आह “विज्जासम्पदा भगवतो सब्बज्जुतं पूरेत्वा ठिता”ति। चतूसु ज्ञानेसु अन्तो गधभावेन चरणधम्मपरियापन्नत्ता करुणाब्रह्मविहारस्स यथारहं तस्स च महाकरुणासमापत्तिवसेन असाधारणसभावस्स भगवति उपलब्धनतो आह “चरणसम्पदा महाकारुणिकतं पूरेत्वा ठिता”ति। यथा सत्तानं अनत्थं परिवज्जेत्वा अत्थे नियोजनं पज्जाय विना न होति, एवं नेसं अत्थानत्थजाननं सत्थु करुणाय विना न होतीति उभयम्पि उभयत्थ सकिच्चकमेव सिया। यत्थ पन यस्सा पधानभावो, तं दस्सेतुं “सो सब्बज्जुताया”तिआदि वुत्तं। **यथा तं विज्जाचरणसम्पन्नोति** एत्थ तन्ति निपातमत्तं, यथा अज्जोपि विज्जाचरणसम्पन्नो नियोजेति, तथा अयन्ति अत्थो। तेन विज्जाचरणसम्पन्नस्सेवायं आवेणिका पटिपत्तीति दस्सेति। सा पनायं सत्थु विज्जाचरणसम्पदा सासनस्स नित्यानिकताय सावकानं सम्मापटिपत्तिया एकन्तकारणन्ति दस्सेतुं “तेनस्सा”तिआदि वुत्तं। तत्थ **अत्तन्त्पादयोति आदि**-सद्देन

परन्तपउभयन्तपा गहिता । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

एत्थ च विज्जासम्पदाय सत्थु पज्जामहत्तं पकासितं होति, चरणसम्पदाय करुणामहत्तं । तेसु पज्जाय भगवतो धम्मरज्जप्पत्ति, करुणाय धम्मसंविभागो । पज्जाय संसारदुक्खनिब्बिदा, करुणाय संसारदुक्खसहनं । पज्जाय परदुक्खपरिजाननं, करुणाय परदुक्खपतिकारारम्भो । पज्जाय परिनिब्बानाभिमुखभावो, करुणाय तदधिगमो । पज्जाय सयं तरणं, करुणाय परेसं तारणं । पज्जाय बुद्धभावसिद्धि, करुणाय बुद्धकिच्चसिद्धि । करुणाय वा बोधिसत्तभूमियं संसाराभिमुखभावो, पज्जाय तत्थ अनभिरति, तथा करुणाय परेसं अभिसापनं, पज्जाय सयं परेहि अभायनं । करुणाय परं रक्खन्तो अत्तानं रक्खति, पज्जाय अत्तानं रक्खन्तो परं रक्खति । तथा करुणाय अपरन्तपो, पज्जाय अनत्तन्तपो, तेन अत्तहिताय पटिपन्नादीसु चतूसु पुग्गलेसु चतुत्थपुग्गलभावो सिद्धो होति । तथा करुणाय लोकनाथता, पज्जाय अत्तनाथता । करुणाय चस्स निन्नताभावो, पज्जाय उन्नमाभावो । तथा करुणाय सब्बसत्तेसु जनितानुग्गहो, पज्जानुगतत्ता न च न सब्बत्थ विरत्तचित्तो, पज्जाय सब्बधम्मेषु विरत्तचित्तो, करुणानुगतत्ता न च न सब्बसत्तानुग्गहाय पवत्तो । यथा हि करुणा भगवतो सिनेहसोकविरहिता, एवं पज्जा अहंकारममंकारविनिमुत्ताति अज्जमज्जविसोधिता परमविसुद्धा गुणविसेसा विज्जाचरणसम्पदाहि पकासिताति दट्टब्बं ।

इदानि सुगतोति इमस्स अत्थं दस्सेन्तो आह “**सोभनगमनत्ता**”तिआदि । “गते ठिते”तिआदीसु गमनम्पि गतन्ति वुच्चतीति आह “**गमनम्पि हि गतन्ति वुच्चती**”ति । सोभनन्ति सुभं, सुभभावो विसुद्धताय, विसुद्धता दोसविगमेनाति आह “**परिसुद्धमनवज्ज**”न्ति । गमनञ्च नाम बहुविधन्ति इधाधिप्येतं गमनं दस्सेन्तो “**अरियमग्गो**”ति आह । सो हि निब्बानस्स गति अधिगमोति च कत्वा गतं गमनन्ति च वुच्चति । इदानि तस्सेव गमने कारणं दस्सेतुं “**तेन हेसा**”तिआदि वुत्तं । **खेमं दिसन्ति** निब्बानं । **असज्जमानो**ति परिपन्थाभावेन सुगतिगमनेपि असज्जन्तो सङ्गं अकरोन्तो, पगेव इतरत्थ । अथ वा एकासने निसीदित्वा खिप्पाभिज्जावसेनेव चतुन्नम्पि मग्गानं पटिलद्धभावतो असज्जमानो अबज्जन्तो गतो । यं गमनं गच्छन्तो सब्बगमनत्थं आवहति, सब्बञ्च अनुत्तरं सम्पत्तिं आवहति, तदेव सोभनं नाम, तेन च भगवा गतोति आह “**इति सोभनगमनत्ता सुगतो**”ति सोभनत्थो सुसद्दोति कत्वा ।

असुन्दरानं दुक्खानं सङ्घारप्पवत्तीनं अभावतो अच्चन्तसुखत्ता एकन्ततो सुन्दरं नाम असङ्घता धातूति आह “**सुन्दरञ्चेस ठानं गतो अमतं निब्बानं**”न्ति । तेनाह भगवा “निब्बानं परमं सुखं”न्ति (म० नि० २.२१५; ध० प० २०३-२०४) । सम्माति सुट्टु । सुट्टु गमनञ्च नाम पटिपक्खेन अनभिभूतस्स गमनन्ति आह “**पहीने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो**”ति, पहीनानं पुन असमुदाचारवसेन अपच्चागच्छन्तो । वुत्तमेवत्थं आगमं दस्सेत्वा विभावेन्तो आह “**वुत्तञ्चेत**”न्तिआदि । एतन्ति तेन तेन मग्गेन पहीनकिलेसानं पुन अपच्चागमनं, इदञ्च सिखाप्पत्तं सम्मागमनं, याय आगमनीयपटिपदाय सिद्धं, सापि सम्मागमनमेवाति एवम्पि भगवा सुगतोति दस्सेतुं “**सम्मा वा आगतो**”तिआदि वुत्तं । **सम्मापटिपत्तियाति** सम्मासम्बोधिया सम्पापने अविपरीतपटिपत्तिया । **सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्ताति** एतेन महाबोधिया पटिपदा अविभागेन सब्बसत्तानं सब्बदा हितसुखावहभावेनेव पवत्ततीति दस्सेति । **सस्सतं उच्छेदन्ति इमे अन्ते अनुपगच्छन्तो गतोति** एतेन पटिच्चसमुप्पादगतिं दस्सेति । **कामसुखं अत्तकिलमथन्ति इमे अनुपगच्छन्तो गतोति** एतेन अरियमग्गगतिं दस्सेति ।

तत्राति युत्तट्टाने युत्तस्सेव भासने । निष्फादेतब्बे साधेतब्बे चेतं भुम्मं । **अभूतन्ति** अभूतत्थं । अत्थमुखेन हि वाचाय अभूतता भूतता वा । **अतच्छन्ति** तस्सेव वेवचनं । **अनत्थसंहितन्ति** दिट्ठधम्मिकेन सम्परायिकेन वा अनत्थेन संहितं

अनत्थसंहितं, अनत्थावहं । न अत्थोति अनत्थो, अत्थस्स पटिपक्खो अभावो च, तेन संहितं, पिसुणवाचं सम्फप्पलापञ्चाति अत्थो । एवमेत्थ चतुब्बिधस्सपि वचीदुच्चरितस्स सङ्गहो दट्ठब्बो । एत्थ च पठमा वाचा सीलवन्तं “दुस्सीलो”ति, अचण्डालादिं “चण्डालो”तिआदिना भासमानस्स दट्ठब्बा । दुतिया दुस्सीलं “दुस्सीलो”ति, चण्डालादिमेव “चण्डालो”तिआदिना अविनयेन भासमानस्स । ततिया नेरयिकादिकस्स नेरयिकादिभावविभावनीकथा यथा “आपायिको देवदत्तो नेरयिको”तिआदिका । चतुत्थी “वेदविहितेन यञ्जविधिना पाणातिपातादिकतं सुगतिं आवहती”ति लोकस्स ब्यामोहनकथा । पञ्चमी भूतेन पेसुञ्जुपसंहारा कथा । छट्ठा युत्तपत्तट्टाने पवत्तिता दानसीलादिकथा वेदितब्बा । **एवं सम्मा गदत्ताति** यथावुत्तं अभूतादिं वज्जेत्वा भूतं तच्छं अत्थसंहितं पियं मनापं ततो एव सम्मा सुट्ठु गदनतो सुगतो । आपाथगमनमत्तेन कस्सचि अप्पियम्पि हि भगवतो वचनं पियं मनापमेव अत्थसिद्धिया लोकस्स हितसुखावहत्ता । एत्थ पन द-कारस्स त-कारं कत्वा “सुगतो”ति वुत्तन्ति दट्ठब्बं ।

अपरो नयो — सोभनं गतं गमनं एतस्साति **सुगतो** । भगवतो हि वेनेय्यजनुपसङ्गमनं एकन्तेन तेसं हितसुखनिष्पादनतो सोभनं भदकं । तथा लक्खणानुब्यञ्जनप्पटिमण्डितरूपकायताय दुतविलम्बितखलितानुकड्ढननिष्पीठनुक्कुटिककुटिलाकुलतादिदोसविरहितं विलासितराजहंसवसभवारणमिगराजगमनं कायगमनं जाणगमनञ्च विपुलनिम्मलकरुणासतिवीरियादिगुणविसेसहितमभिनीहारतो याव महाबोधि अनवज्जताय सत्तानं हितसुखावहताय च सोभनमेव । अथ वा सयम्भूजाणेन सकलम्पि लोकं परिञ्जाभिसमयवसेन परिजानन्तो सम्मा गतो अवगतोति **सुगतो** । तथा लोकसमुदयं पहानाभिसमयवसेन पजहन्तो अनुप्पत्तिधम्मतं आपादेन्तो सम्मा गतो अतीतोति सुगतो । लोकनिरोधं निब्बानं सच्छिकिरियाभिसमयवसेन सम्मा गतो अधिगतोति सुगतो । लोकनिरोधगामिनिं पटिपदं भावनाभिसमयवसेन सम्मा गतो पटिपन्नोति सुगतो । तथा यं इमस्स सदेवकस्स लोकस्स दिट्ठं सुतं मुतं विञ्जातं पत्तं परियेसितं जातं अनुविचरितं मनसा, सब्बं तं हत्थतले आमलकं विय सम्मा पच्चक्खतो गतो अब्भञ्जासीति सुगतो ।

इदानि **लोकविदूति** इमस्स अत्थं पकासेन्तो आह “**सब्बथा विदितलोकत्ता**”तिआदि । तत्थ **सब्बथा**ति सब्बप्पकारेन, यो यो लोको येन येन पकारेन वेदितब्बो, तेन तेन पकारेनाति अत्थो । ते पन पकारे दस्सेतुं “**सभावतो**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **सभावतो**ति दुक्खसभावतो । सब्बो हि लोको दुक्खसभावो । यथाह “संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा”ति । **समुदयतो**ति यतो समुदेति, ततो तणहादितो । **निरोधतो**ति यत्थ सो निरुज्झति, ततो विसङ्खारतो । **निरोधूपायतो**ति येन विधिना सो निरोधो पत्तब्बो, ततो अरियमगतो इतो अञ्जस्स पकारस्स अभावा । इति “सब्बथा लोकं अवेदी”ति वत्वा तदत्थसाधकं सुत्तं दस्सेन्तो “**यत्थ खो, आवुसो**”तिआदिमाह । इदञ्च सुत्तं “यत्थ खो, भन्ते, न जायति...पे... न उपपज्जति, सक्का नु खो सो, भन्ते, गमनेन लोकस्स अन्तो जातुं वा दट्ठुं वा पापुणितुं वा”ति (सं० नि० १.१०७; अ० नि० ४.४५) ओकासलोकस्स गतिं सन्धाय रोहितदेवपुत्तेन पुट्ठो भगवा अभासि । तत्थ **न जायतीति**आदिना उजुकं जातिआदीनि पटिक्खिपित्वा **न चवति न उपपज्जतीति** पदद्वयेन अपरापरं चवनुपपतनानि पटिक्खिपति । केचि पन “न जायतीतिआदि गम्भसेय्यकादिवसेन वुत्तं, इतरं ओपपातिकवसेना”ति वदन्ति । तन्ति जातिआदिरहितं । **गमनेनाति** पदसा गमनेन । **लोकस्सन्तन्ति** सङ्खारलोकस्स अन्तभूतं निब्बानं । **जातेय्यन्ति** जानितब्बं । **दट्ठेय्यन्ति** दट्ठब्बं । **पत्तेय्यन्ति** पत्तब्बं । “जातायं दिट्ठायं पत्ताय”न्ति वा पाठो, तत्थ गमनेन लोकस्सन्तं जाता अयं दिट्ठा अयं पत्ता अयन्ति न वदामीति अत्थो । **अयन्ति** निब्बानत्थिको ।

कामं पदसा गमनेन गन्त्वा लोकस्सन्तं जातुं दट्ठुं पत्तुं वा न सक्का, अपि च परिमितपरिच्छिन्नट्टाने तं पञ्जापेत्वा दस्सेमीति दस्सेन्तो “**अपि चा**”तिआदिमाह । तत्थ **ब्याममत्ते कळेवरे**ति ब्यामप्पमाणे अत्तभावे । इमिना रूपक्खन्धं

दस्सेति । **ससञ्जिहीति** सञ्जाय सहिते । इमिना सञ्जासीसेन वेदनादयो तयो खन्धे दस्सेति सञ्जासहितत्ता एव । **समनकेति** सविञ्जाणकेति अत्थो । इमिना विञ्जाणक्खन्धं दस्सेति, अविञ्जाणके पन उतुसमुद्धानरूपसमुदायमत्ते पञ्जापेतुं न सक्काति अधिप्पायो । **लोकन्ति** खन्धादिलोकं । **लोकनिरोधन्ति** तस्स लोकस्स निरुज्झनं निब्बानमेव वा । निब्बानम्पि हि खन्धे पटिच्च पञ्जापनतो सररीरस्मिंयेव पञ्जापेति । अदेसम्पि हि तं येसं निरोधो, तेसं वसेन देसतोपि उपचारवसेन निद्विसीयति यथा “चक्खुं लोके पियरूपं सातरूपं, एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति, एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झती”ति (दी० नि० २.४०१; म० नि० १.१३४; विभ० २०४) ।

गमनेनाति पाकतिकगमनेन । **लोकस्सन्तोति** सङ्खारलोकस्स अन्तो अन्तकिरियाय हेतुभूतं निब्बानं । **कुदाचनन्ति** कदाचिपि । **अप्पत्वाति** अगमगगेन अनधिगन्त्वा । **पमोचनन्ति** पमुत्ति निस्सरणं । **तस्माति** यस्मा लोकन्तं अप्पत्वा वट्टदुक्खतो मुत्ति नत्थि, तस्मा । **हवेति** निपातमत्तं । **लोकविदूति** सभावादितो सब्बं लोकं विजानन्तो । **सुमेधोति** सुन्दरपञ्जो । **लोकन्तगूति** परिञ्जाभिसमयेन लोकं विदित्वा पहानाभिसमयेन लोकन्तगू । मग्गब्रह्मचरियस्स परिनिद्वितत्ता **वुसितब्रह्मचरियो** । सब्बेसं किलेसानं समितत्ता चतुसच्चधम्मनं वा अभिसमितत्ता **समितावी** । **नासीसतीति** न पत्थेति, यथा इमं लोकं, एवं परञ्च लोकं नासीसति अप्पटिसन्धिकत्ता ।

एवं यदिपि लोकविदुता अनवसेसतो दस्सिता सभावादितो दस्सितत्ता, लोको पन एकदेसेनेव वुत्तोति तं अनवसेसतो दस्सेतुं “**अपि च तयो लोका**”ति आदि वुत्तं । तत्थ इन्द्रियबद्धानं खन्धानं समूहो सन्तानो च **सत्तलोको** । रूपादीसु सत्तविसत्तताय सत्तो, लोकीयति एत्थ कुसलाकुसलं तब्बिपाको चाति लोको । अनिन्द्रियबद्धानं रूपादीनं समूहो सन्तानो च **ओकासलोको** लोकीयन्ति एत्थ जङ्गमा थावरा च तेसञ्च ओकासभूतोति कत्वा । तदाधारताय हेस “भाजनलोको”तिपि वुच्चति । उभयेपि खन्धा **सङ्खारलोको** पच्चयेहि सङ्खरीयन्ति लुज्जन्ति पलुज्जन्ति चाति । **आहारद्वितिकाति** पच्चयद्वितिका, पच्चयायत्तवुत्तिकाति अत्थो । पच्चयत्थो हेत्थ आहारसद्वो “अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स उप्पादाया”ति आदीसु (सं० नि० ५.२३२) विय । एवञ्चि “सब्बे सत्ता”ति इमिना असञ्जसत्तापि परिग्गहिता होन्ति । सा पनायं आहारद्वितिकता निप्परियायतो सङ्खारधम्मो, न सत्तधम्मोति आह “**आहारद्वितिकाति आगतद्वाने सङ्खारलोको वेदितब्बो**”ति ।

यदि एवं “सब्बे सत्ता”ति इदं कथन्ति? पुग्गलाधिद्वानदेसनाति नायं दोसो । कस्मा पन भगवा कत्थचि पुग्गलाधिद्वानं कत्वा धम्मं देसेति, कत्थचि धम्माधिद्वानं कत्वा धम्मं देसेतीति? देसनाविलासतो वेनेय्यज्झासयतो च । देसनाविलासप्पत्ता हि बुद्धा भगवन्तो, ते यथारुचि कत्थचि पुग्गलाधिद्वानं कत्वा कत्थचि धम्माधिद्वानं कत्वा धम्मं देसेन्ति । ये वा पन वेनेय्या सासनक्कमं अनोतिण्णा, तेसं पुग्गलाधिद्वानं देसनं देसेन्ति । ये च ओतिण्णा, तेसं धम्माधिद्वानं । सम्मुतिसच्चविसया पुग्गलाधिद्वाना देसना, इतरा परमत्थसच्चविसया । पुरिमा करुणानुकूला, इतरा पञ्जानुकूला । सद्धानुसारीगोत्तानं वा पुरिमा । ते हि पुग्गलप्पमाणिका, पच्छिमा धम्मानुसारीगोत्तानं । सद्दाचरितताय वा लोकाधिपतीनं वसेन पुग्गलाधिद्वाना, पञ्जाचरितताय धम्माधिपतीनं वसेन धम्माधिद्वाना । पुरिमा च नेय्यत्था, पच्छिमा नीतत्था । इति भगवा तं तं विसेसं अपेक्खित्वा तत्थ तत्थ दुविधं देसनं देसेतीति वेदितब्बं ।

दिद्विगतिकानं सस्सतादिवसेन “अत्ता लोको”ति परिकप्पना येभुय्येन सत्तविसया, न सङ्खारविसयाति आह “**सस्सतो लोकोति वा असस्सतो लोकोति वाति आगतद्वाने सत्तलोको वेदितब्बो**”ति । यावता **चन्दिमसूरिया परिहरन्तीति** यत्तके ठाने चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ति परिब्भमन्ति । **दिसा भन्ति विरोचमानाति** तेसं परिब्भमनेनेव ता ता

दिसा पभस्सरा हुत्वा विरोचन्ति । अथ वा दिसाति उपयोगबहुवचनं, तस्मा सयं विरोचमाना चन्दिमसूरिया यत्तका दिसा भन्ति सोभेन्ति ओभासयन्तीति अत्थो । ताव सहस्सथा लोकोति तत्तकेन पमाणेन सहस्सप्पकारो ओकासलोको, सहस्सलोकधातुयोति अत्थो । “तावसहस्सवा”ति वा पाठो, ताव तत्तकं सहस्सं अस्स अत्थीति तावसहस्सवा । एत्थाति सहस्सलोकधातुसङ्घाते लोके ।

तम्पीति तिविधम्पि लोकं । सब्बथा अवेदीति सब्बप्पकारतो पटिविज्झि । कथं पटिविज्झीति आह “तथा ही”तिआदि । तथा हिस्साति इमस्स “सब्बथा विदितो”ति एतेन सम्बन्धो । अस्साति अनेन भगवता । एको लोको सब्बे सत्ता आहारट्टितिकाति याय पुग्गलाधिट्टानाय कथाय सब्बेसं सङ्गारानं पच्चयायत्तवुत्तता वुत्ता, ताय सब्बो सङ्गारलोको एकविधो पकारन्तरस्स अभावतो । द्वे लोकातिआदीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । नामग्गहणेन चेत्य निब्बानस्स अग्गहणं तस्स अलोकसभावत्ता । ननु च “आहारट्टितिका”ति एत्थ पच्चयायत्तवुत्तताय मग्गफलधम्मानम्पि लोकता आपज्जतीति? नापज्जति परिज्जेय्यानं दुक्खसच्चधम्मानं इध लोकोति अधिप्पेतत्ता । अथ वा न लुज्जति न पलुज्जतीति यो गहितो तथा न होति, सो लोकोति तंगहणरहितानं लोकुत्तरानं नत्थि लोकता ।

तिस्सो वेदनाति सुखदुक्खउपेक्खावसेन । चत्तारो आहाराति कबळीकाराहारो फस्साहारो मनोसञ्चेतनाहारो विज्जाणाहारोति चत्तारो आहारा । तत्थ कबळीकाराहारो ओज्जुमकं रूपं आहरतीति आहारो । फस्सो तिस्सो वेदना आहरतीति आहारो । मनोसञ्चेतना तीसु भवेसु पटिसन्धिं आहरतीति आहारो । विज्जाणं पटिसन्धिक्खणे नामरूपं आहरतीति आहारो । उपादानानं आरम्मणभूता खन्धा उपादानक्खन्धा । छ अज्झत्तिकानि आयतनानीति चक्खायतनादिमनायतनपरियन्तानि । सत्त विज्जाणट्टितियोति नानत्तकाया नानत्तसज्जिनो, नानत्तकाया एकत्तसज्जिनो, एकत्तकाया नानत्तसज्जिनो, एकत्तकाया एकत्तसज्जिनो, हेट्टिमा च तयो आरुप्पाति इमा सत्त “विज्जाणं तिट्टति एत्थाति विज्जाणट्टितियो”ति वुच्चन्ति । तत्थ नानत्तं कायो एतेसं, नानत्तो वा कायो एतेसन्ति नानत्तकाया, नानत्तसज्जा एतेसं अत्थीति नानत्तसज्जिनो । इमिना नयेन सेसपदेसुपि अत्थो वेदितब्बो ।

सब्बे मनुस्सा (दी० नि० अट्ठ० २.१२७; अ० नि० अट्ठ० ३.७.४४-४५) छकामावचरा च देवा एकच्चे च विनिपातिका “नानत्तकाया नानत्तसज्जिनो”ति वुच्चन्ति । अपरिमाणेसु हि चक्कवाळेसु अपरिमाणानं मनुस्सानं वण्णसण्ठानादिवसेन द्वेपि एकसदिसा नत्थि । येपि कत्थचि यमकभातरो वण्णेन वा सण्ठानेन वा एकसदिसा होन्ति, तेसम्पि आलोकितविलोकितकथितहसितगमनठानादीहि विसेसो होतियेव, पटिसन्धिसज्जा च नेसं तिहेतुकापि दुहेतुकापि अहेतुकापि होति, तस्मा सब्बेपि मनुस्सा नानत्तकाया नानत्तसज्जिनो । छकामावचरदेवेसु च केसज्जि कायो नीलो होति, केसज्जि पीतादिवण्णो, पटिसन्धिसज्जा च नेसं दुहेतुकापि तिहेतुकापि होति, तस्मा तेपि नानत्तकाया नानत्तसज्जिनो । एकच्चे विनिपातिका पन चतुअपायविनिमुत्तका उत्तरमाता यक्खिनी, पियङ्करमाता, धम्मगुत्ताति एवमादयो दट्टब्बा । एतेसज्हि ओदातकआळमङ्गुरच्छविसामवण्णादिवसेन चैव किसथूलरस्सदीघादिवसेन च कायो नाना होति, मनुस्सानं विय तिहेतुकदुहेतुकाहेतुकवसेन पटिसन्धिसज्जापि, ते पन देवा विय न महेसक्खा, कपणमनुस्सा विय अप्पेसक्खा दुल्लभघासच्छादना दुक्खपीळिता विहरन्ति, एकच्चे काळपक्खे दुक्खिता जुण्हपक्खे सुखिता होन्ति, तस्मा सुखसमुस्सयतो विनिपतितत्ता सुखसमुस्सयतो विनिपातो एतेसं अत्थीति विनिपातिकाति वुत्ता सतिपि देवभावे दिब्बसम्पत्तिया अभावतो । ये पनेत्थ तिहेतुका, तेसं धम्माभिसमयोपि होति । पियङ्करमाता हि यक्खिनी पच्चूससमये अनुरुद्धत्थेरस्स धम्मं सज्जायतो सुत्वा —

“मा सद्दं करि पियङ्कर, भिक्खु धम्मपदानि भासति ।
अपिच धम्मपदं विजानिय, पटिपज्जेम हिताय नो सिया ॥

“पाणेषु च संयमामसे, सम्पजानमुसा न भणामसे ।
सिक्खेम सुसील्यमत्तनो, अपि मुच्चेम पिसाचयोनिया”ति ॥ (सं० नि० १.२४०) —

एवं पुत्तकं सञ्जापेत्वा तं दिवसं सोतापत्तिफलं पत्ता । उत्तरमाता पन भगवतो धम्मं सुत्वाव सोतापन्ना जाता । एवमिमेपि कायस्स चैव पटिसन्धिसञ्जाय च नानत्ता “नानत्तकाया नानत्तसञ्जिनो”त्वेव सङ्ख्यं गच्छन्ति ।

ब्रह्मपारिसज्जब्रह्मपुरोहितमहाब्रह्मसङ्घाता पन हीनमज्झिमपणीतभेदभिन्नेन पठमज्झानेन निब्बत्ता ब्रह्मकायिका चैव चतूसु अपायेसु सत्ता च “नानत्तकाया एकत्तसञ्जिनो”ति वुच्चन्ति । एतेसु हि ब्रह्मकायिकेसु ब्रह्मपुरोहितानं कायो ब्रह्मपारिसज्जेहि पमाणतो विपुलतरो होति, महाब्रह्मानं कायो पन ब्रह्मपुरोहितेहिपि पमाणतो विपुलतरो होति । कामञ्च नेसं पभावसेनपि कायो हेट्टिमहेट्टिमेहि उच्चारतरो होति, तं पन इध अप्पमाणं । तथा हि परित्ताभादीनं परित्तसुभादीनञ्च काये सतिपि पभावेमत्ते एकत्तवसेनेव ववत्थपीयतीति “एकत्तकाया”त्वेव ते वुच्चन्ति । एवमिमे ब्रह्मकायिका कायस्स नानत्ता पठमज्झानविपाकवसेन पन पटिसन्धिसञ्जाय च एकत्ता नानत्तकाया एकत्तसञ्जिनो । यथा च ते, एवं चतूसु अपायेसु सत्ता । निरयेसु हि केसञ्चि गावुतं, केसञ्चि अड्डयोजनं, केसञ्चि योजनं अत्तभावो होति, देवदत्तस्स पन योजनसतिको जातो । तिरच्छानेसुपि केचि खुद्दका, केचि महन्ता, पेत्तिसयेपि केचि सट्टिहत्था, केचि असीतिहत्था होन्ति, केचि सुवण्णा, केचि दुब्बण्णा, तथा कालकञ्चिका असुरा । अपि चेत्य दीघपिट्टिकपेता नाम सट्टियोजनिकापि होन्ति, पटिसन्धिसञ्जा पन सब्बेसमि अकुसलविपाकाहेतुकाव होति । इति आपायिकापि “नानत्तकाया एकत्तसञ्जिनो”त्वेव सङ्ख्यं गच्छन्ति ।

दुतियज्झानभूमिका पन परित्ताभा अप्पमाणाभा आभस्सरा “एकत्तकाया नानत्तसञ्जिनो”ति वुच्चन्ति । नेसञ्चि सब्बेसं कायो एकप्पमाणोव होति, पटिसन्धिसञ्जा पन दुतियततियज्झानविपाकवसेन नाना होति ।

परित्तसुभा अप्पमाणसुभा सुभकिण्हा पन ततियज्झानभूमिका एकत्तकाया एकत्तसञ्जिनो । तेसं वुत्तनयेन कायस्स चैव चतुत्थज्झानविपाकवसेन पटिसन्धिसञ्जाय च एकत्ता । “वेहप्फलापि इमंयेव चतुत्थविज्जाणट्टितिं भजन्ति कायस्स चैव पञ्चमज्झानविपाकवसेन पटिसन्धिसञ्जाय च एकरूपत्ता । सुद्धावासा पन अपुनरावत्तनतो विवट्टपक्खे ठिता, न सब्बकालिका । कप्पसतसहस्समि असङ्ख्येय्यमि बुद्धसुञ्जे लोके नुप्पज्जन्ति, सोळसकप्पसहस्सम्भन्तरे बुद्धेसु उप्पज्जन्तेसुयेव उप्पज्जन्ति, धम्मचक्कप्पवत्तस्स भगवतो खन्धावारट्टानसदिसा होन्ति, तस्मा नेव विज्जाणट्टितिं, न सत्तावासं भजन्ती”ति वदन्ति । महासीवत्थेरो पन “न खो पन सो सारिपुत्त आवासो सुलभरूपो, यो मया अनावुट्टपुब्बो इमिना दीघेन अद्धुना अञ्जत्र सुद्धावासेहि देवेही”ति (म० नि० १.१६०) इमिना सुत्तेन “सुद्धावासापि चतुत्थविज्जाणट्टितिं चतुत्थसत्तावासं भजन्ती”ति वदति, तं अप्पटिबाहियत्ता सुत्तस्स अनुज्जातं । तस्मा असञ्जसत्तं अपनेत्वा परित्तसुभादीसु अकनिट्टपरियोसानासु नवसु भूमिसु सत्ता “एकत्तकाया एकत्तसञ्जिनो”ति गहेतब्बा ।

असञ्जसत्ता पन विज्जाणाभावा एत्थ सङ्गहं न गच्छन्ति । तथा हि अनुप्पन्ने बुद्धे तित्थायतने पब्बजिता वायोकासिणे परिकम्मं कत्वा चतुत्थज्झानं निब्बत्तेत्वा ततो वुट्टाय “धी चित्तं, धी चित्तं, चित्तस्स नाम अभावोयेव साधु । चित्तञ्चि निस्साय वधबन्धादिपच्चयं दुक्खं उप्पज्जति, चित्ते असति नत्थेत्”न्ति खन्तिं रुचिं उप्पादेत्वा अपरिहीनज्झाना कालं कत्वा रूपपटिसन्धिवसेन असञ्जभवे निब्बत्तन्ति । यो यस्स इरियापथो मनुस्सलोके पणिहितो अहोसि, सो तेन इरियापथेन

निब्वत्तित्वा पञ्च कप्पसतानि ठितो वा निसिन्नो वा निपन्नो वा होति । एवं चित्तविरागभावनावसेन तेसं तत्थ विज्जाणुप्पत्ति न होतीति विज्जाणाभावतो विज्जाणद्धितं ते न भजन्ति । नेवसज्जानासज्जायतनं पन यथेव सज्जाय, एवं विज्जाणस्सपि सुखुमत्ता विज्जाणद्धितीसु सङ्गहं न गच्छति । तज्हि सज्जाय विय विज्जाणस्सपि सङ्घारावसेसुखुमभावप्पत्तत्ता परिब्यत्तविज्जाणकिच्चाभावतो नेव विज्जाणं, न च सब्बसो अविज्जाणं होतीति नेवविज्जाणा नाविज्जाणं, तस्मा परिप्फुटविज्जाणकिच्चवन्तीसु विज्जाणद्धितीसु सङ्गहं न गच्छति । तस्मा विनिपातिकेहि सद्धिं छकामावचरदेवा मनुस्सा च नानत्तकाया नानत्तसज्जिनो, पठमज्झानभूमिका अपायसत्ता च नानत्तकाया एकत्तसज्जिनो, दुतियज्झानभूमिका एकत्तकाया नानत्तसज्जिनो, ततियज्झानभूमिका असज्जसत्तं वज्जेत्वा सेसा चतुत्थज्झानभूमिका च एकत्तकाया एकत्तसज्जिनोति इमा चतस्सो विज्जाणद्धितियो नेवसज्जानासज्जायतनं वज्जेत्वा आकासानज्जायतनादिहेट्ठिमारुप्पत्तयेन सद्धिं “सत्त विज्जाणद्धितियो”ति वेदितब्बा ।

अट्ट लोकधम्माति लाभो अलाभो यसो अयसो निन्दा पसंसा सुखं दुक्खन्ति इमे अट्ट लोकस्स धम्मत्ता लोकधम्मा । इमे हि सत्तलोकस्स अवस्संभाविनो धम्मा, तस्मा एतेहि विनिमुत्तो नाम कोचि सत्तो नत्थि । ते हि अपरापरं कदाचि लोकं अनुपतन्ति, कदाचि ते लोको च अनुपतति । वुत्तम्पि चेतं “अट्टिमे, भिक्खवे, लोकधम्मा लोकं अनुपरिवत्तन्ति, लोको च अट्ट लोकधम्मे अनुपरिवत्तती”ति (अ० नि० ८.६) । घासच्छादनादीनं लद्धिं, तानि एव वा लद्धब्बतो **लाभो** । तदभावो **अलाभो** । लाभगहणेन चेत्य तब्बिसयो अनुरोधो गहितो, अलाभगहणेन विरोधो । एवं **यसादीसुपि** तब्बिसयानुरोधविरोधानं गहणं वेदितब्बं । लाभे पन आगते अलाभो आगतोयेव होतीति लाभो च अलाभो च वुत्तो । **यसादीसुपि** एसेव नयो । तथा च लोहिते सति तदुपघातवसेन पुब्बो विय लाभादीसु अनुरोधे सति अलाभादीसु विरोधो लद्धावसरो एव होति ।

नव सत्तावासाति हेट्ठा वुत्तसत्तविज्जाणद्धितियो एव असज्जसत्तचतुत्थारुप्पेहि सद्धिं “नव सत्तावासा”ति वुच्चन्ति । सत्ता आवसन्ति एतेसूति सत्तावासा, नानत्तकायनानत्तसज्जीआदिभेदा सत्तनिकाया । ते हि सत्तनिकाया तप्परियापन्नानं सत्तानं ताय एव तप्परियापन्ताय आधरो विय वत्तब्बतं अरहन्ति समुदायाधारताय अवयवस्स यथा “रुक्खे साखा”ति । सुद्धावासानम्पि सत्तावासगहणे कारणं हेट्ठा वुत्तमेव ।

दसायतनानीति अरूपसभावं मनायतनं रूपारूपादिमिस्सकं धम्मायतनञ्च ठपेत्वा केवलं रूपधम्मानंयेव वसेन चक्खायतनादयो पञ्च, रूपायतनादयो पञ्चाति दसायतनानि वुत्तानि, मनायतनधम्मायतनेहि पन सद्धिं तानियेव “**द्वादसायतनानी**”ति वुत्तानि ।

कस्मा पनेत्थ चक्खादयो “आयतनानी”ति वुच्चन्ति? आयतनतो (विभ० अट्ट० १५४) आयानं वा तननतो आयतस्स च नयनतो आयतनानि । चक्खुरूपादीसु हि तंतं द्वारारम्मणा चित्तचेतसिका धम्मा सेन सेन अनुभवनादिना किच्चेन आयतन्ति उट्टहन्ति घटन्ति वायमन्ति, ते च पन आयभूते धम्मे एतानि तनोन्ति वित्थारेन्ति, इदञ्च अनमतगो संसारे पवत्तं अतिविय आयतं संसारदुक्खं याव न निवत्तति, ताव नयन्ति पवत्तयन्ति, तस्मा “आयतनानी”ति वुच्चन्ति । अपि च निवासट्टानट्टेन आकरट्टेन समोसरणट्टेन सज्जातिदेसट्टेन कारणट्टेन च आयतनानि । तथा हि लोके “इस्सरायतनं वासुदेवायतनं”न्तिआदीसु निवासट्टानं आयतनन्ति वुच्चति । “सुवण्णायतनं रजतायतनं”न्तिआदीसु आकरो । सासने पन “मनोरमे आयतने, सेवन्ति नं विहङ्गमा”तिआदीसु (अ० नि० ५.३८) समोसरणट्टानं । “दक्खिणापथो गुणं आयतनं”न्तिआदीसु सज्जातिदेसो । “तत्र तत्रेव सक्खिभब्बतं पापुणाति सति सतिआयतने”तिआदीसु (म० नि० ३.१५८;

अ० नि० ३.१०२; ५.२३) कारणं आयतनन्ति वुच्चति । चक्खुआदीसु च ते ते चित्तचेतसिका धम्मा निवसन्ति तदायत्तवृत्तितयाति चक्खादयो तेसं निवासद्वानं । चक्खादीसु च ते आकिण्णा तन्निस्सितत्ता तदारम्मणत्ता चाति चक्खादयोव नेसं आकरो । तत्थ तत्थ वत्थुद्वारारम्मणवसेन समोसरणतो चक्खादयोव नेसं समोसरणद्वानं । तन्निस्सयारम्मणभावेन तत्थेव उप्पत्तितो चक्खादयोव नेसं सज्जातिदेसो । चक्खादीनं अभावे अभावतो चक्खादयोव नेसं कारणन्ति यथावुत्तेनत्थेन चक्खु च तं आयतनञ्चाति चक्खायतनं । एवं सेसानिपि ।

इमानेव पन द्वादसायतनानि चक्खुविज्जाणादिछविज्जाणेहि सद्धिं अट्टारस विदहनादितो “धातुयो”ति वुच्चन्ति । तथा हि चक्खादीसु एकेको धम्मो यथासम्भवं विदहति, धीयते, विधानं, विधीयते एताय, एत्थ वा धीयतीति धातूति वुच्चति । लोकिया हि धातुयो कारणभावेन ववत्थिताव हुत्वा सुवण्णरजतादिधातुयो विय सुवण्णरजतादिं, अनेकप्पकारं संसारदुक्खं विदहन्ति, भारहारेहि च भारो विय सत्तेहि धीयन्ति धारीयन्ति, दुक्खविधानमत्तमेव चेता अवसवत्तनतो । एताहि च कारणभूताहि संसारदुक्खं सत्तेहि अनुविधीयति, तथाविहितञ्च तं एतास्वेव धीयति ठपीयति, तस्मा “धातुयो”ति वुच्चन्ति । अपि च यथा तिथियानं अत्ता नाम सभावतो नत्थि, न एवमेता, एता पन अत्तनो सभावं धारेन्तीति धातुयो । यथा च लोके विचिन्ता हरितालमनोसिलादयो सेलावयवा “धातुयो”ति वुच्चन्ति, एवमेतापि धातुयो विय धातुयो । विचिन्ता हेता जाणजेय्यावयवाति । यथा वा सरीरसङ्घातस्स समुदायस्स अवयवभूतेसु रससोणितादीसु अञ्जमञ्जविसभागलक्खणपरिच्छिन्नेसु धातुसमञ्जा, एवमेतेसुपि पञ्चक्खन्धसङ्घातस्स अत्तभावस्स अवयवेसु धातुसमञ्जा वेदितब्बा । अञ्जमञ्जविसभागलक्खणपरिच्छिन्ना हेते चक्खादयोति । अपि च धातूति निज्जीवमत्तस्सेतं अधिवचनं । तथा हि भगवा “छधातुरो अयं भिक्खु पुरिसो”ति आदीसु (म० नि० ३.३४३) जीवसञ्जासमूहननत्थं धातुदेसनमकासि । तस्मा निज्जीवद्वेनपि धातुयोति वुच्चन्ति ।

एत्थ च “आहारद्वितिका”ति पच्चयायत्तवृत्तित्तावचनेन सङ्घारानं अनिच्चता, ताय च “यदनिच्चं तं दुक्खं, यं दुक्खं तदनत्ता”ति (सं० नि० ३.१५) वचनतो दुक्खानत्तता च पकासिता होन्तीति तीणिपि सामञ्जलक्खणानि गहितानि । नामन्ति चत्तारो अरूपिनो खन्धा, ते च अत्थतो फस्सादयो । रूपन्ति भूतुपादायरूपानि, तानि च अत्थतो पथवीआदयोति अविसेसेनेव सलक्खणतो सङ्घारा गहिता । तग्गहणेनेव ये ते सविसेसा कुसलादयो हेतुआदयो च, तेषि गहिता एव होन्तीति आह “इति अयं सङ्घारलोकोपि सब्बथा विदितो”ति ।

एवं सङ्घारलोकस्स सब्बथा विदितभावं दस्सेत्वा इदानि सत्तलोकस्सपि सब्बथा विदितभावं दस्सेन्तो “यस्मा पनेसा”ति आदिमाह । तत्थ आसयं जानातीति आगम्म चित्तं सेति एत्थाति आसयो मिगासयो विय । यथा मिगो गोचराय गन्त्वा पच्चागन्त्वा तत्थेव वनगहने सयतीति सो तस्स आसयो, एवं अञ्जथा पवत्तित्वापि चित्तं आगम्म यत्थ सेति, सो तस्स आसयोति वुच्चति । सो पन सस्सतदिट्ठिआदिवसेन चतुब्बिधो । वुत्तञ्च —

“सस्सतुच्छेददिट्ठी च, खन्ति चवानुलोमिका ।
यथाभूतञ्च यं जाणं, एतं आसयसद्धित”न्ति ॥

तत्थ सब्बदिट्ठिनं सस्सतुच्छेददिट्ठीहि सङ्गहितत्ता सब्बेपि दिट्ठिगतिका सत्ता इमा एव द्वे दिट्ठियो सन्निस्सिता । यथाह “द्वयनिस्सितो ख्वायं कच्चान लोको येभ्य्येन अत्थितञ्चेव नत्थितञ्चा”ति (सं० नि० २.१५) । अत्थिताति हि सस्सतग्गाहो अधिप्पेतो, नत्थिताति उच्छेदग्गाहो । अयं ताव वट्टनिस्सितानं पुथुज्जनानं आसयो, विवट्टनिस्सितानं पन सुद्धसत्तानं अनुलोमिका खन्ति यथाभूतजाणन्ति दुविधो आसयो । तत्थ “अनुलोमिका खन्ति विपस्सनाजाणं, यथाभूतजाणं

पन मग्गजाणं'न्ति सम्मोहविनोदनिया विभङ्गद्वकथायं (विभ० अट्ट० ८१५) वुत्तं । तं चतुब्बिधम्पि सत्तानं आसयं जानाति, जानन्तो च तेसं दिट्ठिगतानं तेसञ्च जाणानं अप्पवत्तिक्खणोपि जानाति । वुत्तञ्जेतं —

“कामं सेवन्तञ्जेव जानाति ‘अयं पुग्गलो कामगरुको कामासयो कामाधिमुत्तो’ति, कामं सेवन्तञ्जेव जानाति ‘अयं पुग्गलो नेक्खम्मगरुको नेक्खम्मासयो नेक्खम्माधिमुत्तो’”तिआदि (पटि० म० १.११३) ।

अनुसयं जानातीति अनु अनु सयन्तीति अनुसया, अनुरूपं कारणं लभित्वा उप्पज्जन्तीति अत्थो । एतेन नेसं कारणलाभे उप्पज्जनारहतं दस्सेति । अप्पहीना हि किलेसा कारणलाभे सति उप्पज्जन्ति । के पन ते? कामरागादयो सत्त अनागता किलेसा, अतीता पच्चुप्पन्ना च तंसभावत्ता तथा वुच्चन्ति । न हि धम्मानं कालभेदेन सभावभेदो अत्थि, तं सत्तविधं अनुसयं तस्स तस्स सत्तस्स सन्ताने परोपरभावेन पवत्तमानं जानाति ।

चरितं जानातीति एत्थ चरितन्ति सुचरितदुच्चरितं । तज्झि विभङ्गे (विभ० ८१४ आदयो) चरितनिद्वेसे निद्विट्ठं । अथ वा चरितन्ति चरिया वेदितब्बा । ता पन रागदोसमोहसद्भाबुद्धिवितक्कवसेन छ मूलचरिया, तासं अपरियन्तो अन्तरभेदो, संसग्गभेदो पन तेसट्ठिविधो । तं चरितं सभावतो संकिलेसतो वोदानतो समुद्धानतो फलतो निस्सन्दतोति एवमादिना पकारेन जानाति ।

अधिमुत्तिं जानातीति एत्थ अधिमुत्तीति अज्झासयधातु । सा दुविधा हीनाधिमुत्ति पणीताधिमुत्तीति । याय हीनाधिमुत्तिका सत्ता हीनाधिमुत्तिकेयेव सेवन्ति, पणीताधिमुत्तिका च पणीताधिमुत्तिके एव । सचे हि आचरियुपज्झाया न सीलवन्तो होन्ति, सद्धिविहारिका सीलवन्तो होन्ति, ते अत्तनो आचरियुपज्झायेपि न उपसङ्कमन्ति, अत्तना सदिसे सारुप्पभिक्खूयेव उपसङ्कमन्ति । सचे आचरियुपज्झाया सारुप्पभिक्खू, इतरे असारुप्पा, तेपि न आचरियुपज्झाये उपसङ्कमन्ति, अत्तना सदिसे हीनाधिमुत्तिके एव उपसङ्कमन्ति । तिपिटकचूळाभयत्थेरो किर नागदीपे चेतियवन्दनाय पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं गच्छन्तो एकस्मिं गामे मनुस्सेहि निमन्तितो थेरेन च सद्धिं एको असारुप्पभिक्खु अत्थि, धुरविहारेपि एको असारुप्पभिक्खु अत्थि, भिक्खुसङ्घेसु गामं ओसरन्तेसु ते उभो जना किञ्चापि आगन्तुकेन नेवासिको, नेवासिकेन वा आगन्तुको न दिट्ठपुब्बो, एवं सन्तेपि एकतो हुत्वा हसित्वा हसित्वा कथयमाना अट्ठसु । थेरो दिस्वा “सम्मासम्बुद्धेन जानित्वा धातुसंयुत्तं (सं० नि० २.८५ आदयो) कथितं”न्ति आह । एवमयं हीनाधिमुत्तिकादीनं अज्जमज्जोपसेवनादिनियामिका अज्झासयधातु अज्झासयभावो अधिमुत्तीति वुच्चति, तं अधिमुत्तिं जानाति । “इमस्स अधिमुत्ति हीना, इमस्स पणीता । तत्थापि इमस्स मुदु, इमस्स मुदुतरा, इमस्स मुदुतमा”तिआदिना पटिविज्जति । अधिमुत्तिया पन तिक्खमुदुभावादिको इन्द्रियानं तिक्खमुदुभावादिना वेदितब्बो ।

अप्परजक्खेति पज्जामये अक्खिम्हि अप्पं परित्तं रागदोसमोहरजं एतेसन्ति अप्परजक्खा, अप्पं वा रागादिरजं एतेसन्ति अप्परजक्खा, अनुस्सदरागादिरजा सत्ता । ते अप्परजक्खे । **महारजक्खेति** एत्थापि एसेव नयो, उस्सदरागादिरजा महारजक्खा । **जानातीति** “इमस्स रागरजो अप्पो, इमस्स दोसरजो अप्पो”तिआदिना अप्परजक्खादिके जानाति ।

तिक्खिन्द्रियेति तिक्खिणेहि सद्भादीहि इन्द्रियेहि समन्नागते । **मुदिन्द्रियेति** मुदुकेहि सद्भादीहि इन्द्रियेहि समन्नागते । उभयत्थापि उपनिस्सयभूतिन्द्रियानि अधिप्पेतानि । **स्वाकारेति** सुन्दराकारे, कल्याणपकतिके विवट्टज्झासयेति अत्थो । येसं वा आसयादयो आकारा कोट्टासा सुन्दरा, ते **स्वाकारा** । विपरीता **द्वाकारा** । **सुविज्जापयेति** सम्मत्तनियामं विज्जापेतुं सुकरे सद्धे पज्जवन्ते च, ये वा कथितं कारणं सल्लक्खेन्ति, सुखेन सक्का होन्ति विज्जापेतुं, ते **सुविज्जापया** । विपरीता

दुविज्जापया । भब्बे अभब्बेति एत्थ ये अरियमग्गप्पटिवेधस्स अनुच्छविका उपनिस्सयसम्पन्ना कम्मावरणकिलेसावरणविपाकावरणरहिता, ते **भब्बा** । विपरीता **अभब्बा** । **तस्माति** यस्मा भगवा अपरिमाणे सत्ते आसयादितो अनवसेसेत्वा जानाति, तस्मा अस्स भगवतो सत्तलोकोपि सब्बथा विदितो ।

ननु च सत्तेसु पमाणादिपि जानितब्बो अत्थीति? अत्थि, तस्स पन जाननं न निब्बिदाय विरागाय निरोधायाति इध न गहितं, भगवतो पन तम्मि सुविदितं सुववत्थापितमेव, पयोजनाभावा देसनं नारुळ्हं । तेन वुत्तं —

“अथ खो भगवा परित्तं नखसिखायं पंसुं आरोपेत्वा भिक्खू आमन्तेसि — ‘तं किं मज्जथ, भिक्खवे, कतमं नु खो बहुतरं यो वायं मया परित्तो नखसिखायं पंसुं आरोपितो, अयं वा महापथवी’”तिआदि (सं० नि० ५.११२१) ।

एवं सत्तलोकस्सपि सब्बथा विदितभावं दस्सेत्वा इदानि ओकासलोकस्सपि तथेव विदितभावं दस्सेन्तो आह “**यथा च सत्तलोको**”तिआदि । ओकासलोकोपि सब्बथा विदितोति सम्बन्धो । **चक्कवाळन्ति** लोकधातु । सा हि नेमिमण्डलसदिसेन चक्कवाळपब्बतेन समन्ततो परिकिखत्तत्ता “चक्कवाळ”न्ति वुच्चति । **अड्डुड्डानीति** उपड्डुचतुत्थानि, तीणि सतानि पज्जासज्जाति अत्थो । **नहुतानीति** दससहस्सानि । **सङ्घाताति** कथिता । यस्मा पथवी नामायं तिरियं अपरिच्छिन्ना, तस्मा “**एत्तकं बहलत्तेन, सङ्घातायं वसुन्धरा**”ति बहलतोयेव परिच्छेदो वुत्तो । ननु चक्कवाळपब्बतेहि तंतंचक्कवाळपथवी परिच्छिन्नाति? न तदज्जचक्कवाळपथविया एकाबद्धभावतो । तिण्णं तिण्णज्जि पत्तानं अन्तराळसदिसे तिण्णं तिण्णं लोकधातूनं अन्तरेयेव पथवी नत्थि लोकन्तरनिरयभावतो, चक्कवाळपब्बतानं पन चक्कवाळपब्बतन्तरेहि सम्बद्धद्वाने पथवी एकाबद्धाव, विवट्टकाले सण्ठहमानापि पथवी यथासण्ठितपथविया एकाबद्धाव सण्ठहति ।

सण्ठितीति हेट्ठा उपरितो चाति सब्बसो ठिति । एवं **सण्ठितेति** एवं अवट्टिते । **एत्थाति** चक्कवाळे । **अज्झोगाळ्होति** ओगाहित्वा अनुपविसित्वा ठितो । **अच्चुग्गतो तावदेवाति** तत्तकमेव चतुरासीति योजनसतसहस्सानियेव उग्गतो । न केवलज्जेत्थ उब्बेधोव, अथ खो आयामवित्थारापिस्स तत्तकायेव । वुत्तज्जेतं —

“सिनेरु, भिक्खवे, पब्बतराजा चतुरासीति योजनसहस्सानि आयामेन, चतुरासीति योजनसहस्सानि वित्थारेना”ति (अ० नि० ७.६६) ।

सिनेरुपब्बतुत्तमोति पब्बतेसु उत्तमो, पब्बतोयेव वा उत्तमो पब्बतुत्तमो, सिनेरुसङ्घातो पब्बतुत्तमो सिनेरुपब्बतुत्तमो, सिनेरुपब्बतराजाति वुत्तं होति । तस्स च पाचीनपस्सं रजतमयं, तस्मा तस्स पभाय अज्झोत्थरन्तिया पाचीनदिसाय समुद्दोदकं खीरं विय पज्जायति । दक्खिणपस्सं पन इन्दनीलमणिमयं, तस्मा दक्खिणदिसाय समुद्दोदकं येभुय्येन नीलवण्णं हुत्वा पज्जायति, तथा आकासं । पच्छिमपस्सं फलिकमयं । उत्तरपस्सं सुवण्णमयं । चत्तारो समुद्दोदकं सिनेरुस्मीहि एव परिच्छिन्ना । तथा हि पुब्बदक्खिणपस्सेहि निक्खन्ता रजतमणिरस्मियो एकतो हुत्वा महासमुद्दपिट्ठेन गन्त्वा चक्कवाळपब्बतं आहच्च तिट्ठन्ति, दक्खिणपच्छिमपस्सेहि निक्खन्ता मणिफलिकरस्मियो, पच्छिमत्तरपस्सेहि निक्खन्ता फलिकसुवण्णरस्मियो, उत्तरपाचीनपस्सेहि निक्खन्ता सुवण्णरजतरस्मियो एकतो हुत्वा महासमुद्दपिट्ठेन गन्त्वा चक्कवाळपब्बतं आहच्च तिट्ठन्ति, तासं रस्मीनं अन्तरेसु चत्तारो महासमुद्दा होन्ति ।

ततोति सिनेरुस्स हेट्ठा उपरि च वुत्तप्पमाणतो । **उपड्डुपट्टेनाति** उपट्टेन उपट्टेन । इदं वुत्तं होति — द्वाचत्तालीस

योजनसहस्सानि समुद्धे अज्झोगाळ्हो तत्तकमेव उपरि उग्गतो युगन्धरपब्बतो, एकवीसति योजनसहस्सानि महासमुद्धे अज्झोगाळ्हो तत्तकमेव च उपरि उग्गतो ईसधरो पब्बतोति इमिना नयेन सेसेसुपि उपड्डुपड्डुप्पमाणता वेदितब्बा । यथा महासमुद्धो याव चक्कवाळपादमूला अनुपुब्बनिन्नो, एवं याव सिनेरुपादमूलाति हेट्ठा सिनेरुप्पमाणतो उपड्डुप्पमाणोपि युगन्धरपब्बतो पथवियं सुप्पतिट्ठितो, एवं ईसधरादयोपीति दट्ठब्बं । वुत्तञ्जेतं “महासमुद्धो, भिक्खवे, अनुपुब्बनिन्नो अनुपुब्बपोणो अनुपुब्बपब्भारो”ति (चूळव० १८४; उदा० ४५) । सिनेरुयुगन्धरादीनं अन्तरे सीदन्तरसमुद्धा नाम होन्ति । तत्थ किर उदकं सुखुमं मोरपत्तमत्तम्पि पक्खित्तं पतिट्ठातुं न सक्कोति सीदतेव, तस्मा ते सीदसमुद्धा नाम वुच्चन्ति । ते पन वित्थारतो यथाक्कमं सिनेरुआदीनं अच्चुग्गमसमानपअमाणाति वदन्ति । अज्झोगाळ्हुग्गताति अज्झोगाळ्हो च उग्गता च । ब्रहाति महन्ता ।

सिनेरुस्स समन्ततोति परिक्खिपनवसेन सिनेरुस्स समन्ततो ठिता । सिनेरुं ताव परिक्खिपित्वा ठितो युगन्धरो, तं परिक्खिपित्वा ईसधरो । एवं तं तं परिक्खिपित्वा ठिता “सिनेरुस्स समन्ततो”ति वुत्ता । कत्थचि पन “सिनेरुं परिक्खिपित्वा अस्सकण्णो नाम पब्बतो पतिट्ठितो, तं परिक्खिपित्वा विनतको नाम पब्बतो”ति एवं अज्जोयेव अनुक्कमो आगतो । तथा हि निमिजातके —

“सहस्सयुत्तं हयवाहिं, दिब्बयानमधिट्ठितो ।
यायमानो महाराजा, अद्दा सीदन्तरे नगे ।
दिस्वानामन्तयी सूतं, इमे के नाम पब्बता”ति ॥ (जा० २.२२.५६६)

एवं निमिमहाराजेन पुट्टेन मातलिदेवपुत्तेन —

“सुदस्सनो करवीको, ईसधरो युगन्धरो ।
नेमिन्धरो विनतको, अस्सकण्णो गिरी ब्रहा ॥
“एते सीदन्तरे नगा, अनुपुब्बसमुग्गता ।
महाराजानमावासा, यानि त्वं राज पस्ससी”ति ॥ (जा० २.२२.५६८-५६९)

वुत्तं ।

तत्थ अट्ठकथायं इदं वुत्तं —

“अयं, महाराज, एतेसं सब्बबाहिरो सुदस्सनो पब्बतो नाम, तदनन्तरे करवीको नाम, सो सुदस्सनतो उच्चतरो । उभिन्नम्पि पन तेसं अन्तरे एकोपि सीदन्तरमहासमुद्धो । करवीकस्स अनन्तरे ईसधरो नाम, सो करवीकतो उच्चतरो । तेसम्पि अन्तरे एको सीदन्तरमहासमुद्धो । ईसधरस्स अनन्तरे युगन्धरो नाम, सो ईसधरतो उच्चतरो । तेसम्पि अन्तरे एको सीदन्तरमहासमुद्धो । युगन्धरस्स अनन्तरे नेमिन्धरो नाम, सो युगन्धरतो उच्चतरो । तेसम्पि अन्तरे एको सीदन्तरमहासमुद्धो । नेमिन्धरस्स अनन्तरे विनतको नाम, सो नेमिन्धरतो उच्चतरो । तेसम्पि अन्तरे एको सीदन्तरमहासमुद्धो । विनतकस्स अनन्तरे अस्सकण्णो नाम, सो विनतकतो उच्चतरो । तेसम्पि अन्तरे एको सीदन्तरमहासमुद्धो । एते सीदन्तरमहासमुद्धे सत्त पब्बता अनुपटिपाटिया समुग्गता सोपानसदिसा हुत्वा

ठिता'ति (जा० अट्ट० ६.२२.५६९)।

योजनानं सतानुच्चो, हिमवा पञ्च पब्बतोति हिमवा पब्बतो पञ्च योजनसतानि उच्चो, उब्बेधोति अत्थो। तत्थ हिमवाति हिमपातसमये हिमयुत्तताय हिमं अस्स अत्थीति हिमवा, गिम्हकाले हिमं वमतीति हिमवा। **पब्बतोति** सेलो। सेलो हि सन्धिसङ्घातेहि पब्बेहि सहितत्ता “पब्बतो”ति वुच्चति, पसवनादिवसेन जलस्स सारभूतानं भेसज्जादीनं वत्थूनञ्च गिरणतो “गिरी”ति च वुच्चति। **योजनानं सहस्सानि, तीणि आयतवित्थतोति** योजनानं तीणि सहस्सानि आयामतो च वित्थारतो चाति अत्थो, आयामतो च वित्थारतो च तीणि योजनसहस्सानीति वुत्तं होति।

चतुरासीतिसहस्सेहि, कूटेहि पटिमण्डतोति सुदस्सनकूटचित्रकूटादीहि चतुरासीतिकूटसहस्सेहि पटिमण्डतो, सोभितोति अत्थो। अपिचेत्थ अवुत्तोपि अयं विसेसो वेदितब्बो (म० नि० अट्ट० २.३१; अ० नि० अट्ट० ३.८.१९; सु० नि० अट्ट० सेलसुत्तवण्णना) — अयं हिमवा नाम पब्बतो समन्ततो सन्दमानपञ्चसतनदीविचित्तो, यत्थ आयामवित्थारेण च व गम्भीरताय च पण्णास पण्णास योजना दियड्ढयोजनसतपरिमण्डला अनोतत्तदहो कण्णमुण्डदहो रथकारदहो छदन्तदहो कुणालदहो मन्दाकिनीदहो सीहप्पपातदहोति सत्त महासरा पतिट्ठिता। तेसु **अनोतत्तो** सुदस्सनकूटं चित्रकूटं काळकूटं गन्धमादनकूटं केलासकूटन्ति इमेहि पञ्चहि पब्बतेहि परिकिखत्तो। तत्थ **सुदस्सनकूटं** सोवण्णमयं द्वियोजनसतुब्बेधं अन्तोवड्ढं काकमुखसण्ठानं तमेव सरं पटिच्छादेत्वा ठितं। **चित्रकूटं** सब्बरतनमयं। **काळकूटं** अञ्जनमयं। **गन्धमादनकूटं** सानुमयं अब्भन्तरे मुग्गवण्णं काळानुसारियादिमूलगन्धो चन्दनादिसारगन्धो सरलादिफेग्गुगन्धो लवङ्गादितचगन्धो कपिट्ठादिपटिकगन्धो सज्जादिरसगन्धो तमालादिपत्तगन्धो नागकुङ्कुमादिपुप्फगन्धो जातिफलादिफलगन्धो सब्बथा गन्धभावतो गन्धगन्धोति इमेहि दसहि गन्धेहि उस्सन्नं नानप्पकारओसधसञ्चन्नं काळपक्खउपोसथदिवसे आदित्तमिव अङ्गारं जलन्तं तिट्ठति।

तत्थेव नन्दमूलकं (सु० नि० अट्ट० १.३५) नाम पब्भारं पच्चेकबुद्धानं वसनोकासो। तिस्सो गुहायो सुवण्णगुहा मणिगुहा रजतगुहाति। तत्थ मणिगुहाद्वारे मञ्जूसको नाम रुक्खो योजनं उब्बेधेन, योजनं वित्थारेण, सो यत्तकानि उदके वा थले वा पुप्फानि, सब्बानि पुप्फति विसेसेन पच्चेकबुद्भागमनदिवसे, तस्सूपरितो सब्बरतनमाळो होति। तत्थ सम्मज्जनकवातो कचवरं छड्ढेति, समकरणवातो सब्बरतनमयं वालिकं समं करोति, सिञ्चनकवातो अनोतत्तदहो आनेत्वा उदकं सिञ्चति, सुगन्धकरणवातो सब्बेसं गन्धरुक्खानं गन्धे आनेति, ओचिनकवातो पुप्फानि ओचिनित्वा पातेति, सन्थरणकवातो सब्बत्थ सन्थरति, सदा पञ्चत्तानेव चेत्थ आसनानि होन्ति। येसु पच्चेकबुद्दुप्पाददिवसे उपोसथदिवसे च सब्बपच्चेकबुद्दा सन्निपतित्वा निसीदन्ति, अयं तत्थ पकति। अभिसम्बुद्धपच्चेकबुद्दो तत्थ गन्त्वा पञ्चत्तासने निसीदति। ततो सचे तस्मिं काले अञ्जेपि पच्चेकबुद्दा संविज्जन्ति, तेपि तङ्घणं सन्निपतित्वा पञ्चत्तासनेसु निसीदन्ति, निसीदित्वा किञ्चिदेव समापत्तिं समापज्जित्वा वुट्ठहन्ति। ततो सङ्घत्थेरो अधुनागतं पच्चेकबुद्दं सब्बेसं अनुमोदनत्थाय “कथमधिगत”न्ति कम्मट्ठानं पुच्छति, तदा सो अत्तनो उदानव्याकरणगाथं भासति। एवमिदं गन्धमादनकूटं पच्चेकबुद्धानं आवासट्ठानं होतीति वेदितब्बं।

केलासकूटं पन रजतमयं। सब्बानि चेतानि चित्रकूटादीनि सुदस्सनेन समानुब्बेधसण्ठानानि तमेव सरं पटिच्छादेत्वा ठितानि। सब्बानि पन पुथुलतो पञ्जासयोजनानि, आयामतो पन उब्बेधतो विय द्वियोजनसतानेवाति वदन्ति। तानि सब्बानि देवानुभावेन नागानुभावेन च ठस्सन्ति, नदियो च तेसु सन्दन्ति, तं सब्बम्पि उदकं अनोतत्तमेव पविसति, चन्दिमसूरिया दक्खिणेण वा उत्तरेण वा गच्छन्ता पब्बतन्तरेण तत्थ ओभासं करोन्ति, उजुं गच्छन्ता न करोन्ति, तेनेवस्स “अनोतत्त”न्ति

सङ्घा उदपादि । तत्थ रतनमयमनुञ्जसोपानसिलातलानि निम्मच्छकच्छपानि फलिकसदिसनिम्मलूदकानि न्हानतित्थानि तदुपभोगीसत्तानं साधारणकम्मुनाव सुप्पटियत्तानि सुसण्ठितानि होन्ति, येसु बुद्धपच्चेकबुद्धखीणासवा च इद्धिमन्तो च इसयो न्हायन्ति, देवयक्खादयो उय्यानकीळं कीळन्ति ।

तस्स चतूसु पस्सेसु सीहमुखं हत्थिमुखं अस्समुखं उसभमुखन्ति चत्तारि मुखानि होन्ति, येहि चतस्सो नदियो सन्दन्ति । सीहमुखेन निक्खन्तनदीतीरे सीहा बहुतरा होन्ति, हत्थिमुखादीहि हत्थिअस्सउसभा । पुरत्थिमदिसतो निक्खन्तनदी अनोतत्तं तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा इतरा तिस्सो नदियो अनुपगम्म पाचीनहिमवन्तेनेव अमनुस्सपथं गन्त्वा महासमुद्धं पविसति । पच्छिमदिसतो च उत्तरदिसतो च निक्खन्तनदियोपि तथेव पदक्खिणं कत्वा पच्छिमहिमवन्तेनेव उत्तरहिमवन्तेनेव च अमनुस्सपथं गन्त्वा महासमुद्धं पविसन्ति । दक्खिणादिसतो निक्खन्तनदी पन तं तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा दक्खिणेन उजुकं पासाणापिट्टेनेव सट्ठि योजनानि गन्त्वा पब्बतं पहरित्वा वुट्ठाय परिक्खेपेन तिगावुत्तप्पमाणा उदकधारा हुत्वा आकासेन सट्ठि योजनानि गन्त्वा तियग्गळे नाम पासाणे पतिता, पासाणो उदकधारावेगेन भिन्नो । तत्थ पञ्जासयोजनप्पमाणा तियग्गळा नाम महापोक्खरणी जाता, महापोक्खरणिा कूलं भिन्दित्वा पासाणं पविसित्वा सट्ठि योजनानि गता, ततो घनपथविं भिन्दित्वा उमङ्गेन सट्ठि योजनानि गन्त्वा विज्झं नाम तिरच्छानपब्बतं पहरित्वा हत्थतले पञ्चङ्गुलिसदिसा पञ्चधारा हुत्वा पवत्तति । सा तिक्खत्तुं अनोतत्तं पदक्खिणं कत्वा गतद्धाने “आवट्टगङ्गा”ति वुच्चति, उजुकं पासाणापिट्टेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने “कण्हगङ्गा”ति, आकासेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने “आकासगङ्गा”ति, तियग्गळपासाणे पञ्जासयोजनोकासे ठिता “तियग्गळपोक्खरणी”ति, कूलं भिन्दित्वा पासाणं पविसित्वा सट्ठि योजनानि गतद्धाने “बहलगङ्गा”ति, उमङ्गेन सट्ठि योजनानि गतद्धाने “उमङ्गगङ्गा”ति वुच्चति । विज्झं नाम तिरच्छानपब्बतं पहरित्वा पञ्चधारा हुत्वा पवत्तद्धाने पन गङ्गा यमुना अचिरवती सरभू महीति पञ्चधा सङ्ख्यं गता । एवमेता पञ्च महानदियो हिमवन्ततो पभवन्ति ।

छद्दन्तदहस्स पन (जा० अट्ट० ५.१६.छद्दन्तजातकवण्णना) मज्झे द्वादसयोजनप्पमाणे ठाने सेवालो वा पणकं वा नत्थि, मणिक्खन्धवण्णं उदकमेव सन्तिट्ठति, तदनन्तरं योजनवित्थतं सुद्धकल्लहारवनं तं उदकं परिक्खिपित्वा ठितं, तदनन्तरं योजनवित्थतमेव सुद्धनीलुप्पलवनं तं परिक्खिपित्वा ठितं, योजनयोजनवित्थतानेव रत्तुप्पलसेतुप्पलरत्तपदुमसेतपदुमकुमुदवनानि पुरिमं पुरिमं परिक्खिपित्वा ठितानि, इमेसं पन सत्तन्नं वनानं अनन्तरं सब्बेसम्पि कल्लहारादीनं वसेन वोमिस्सकवनं योजनवित्थतमेव तानि परिक्खिपित्वा ठितं, तदनन्तरं नागानं कटिप्पमाणे उदके योजनवित्थतमेव रत्तसालिवनं, तदनन्तरं उदकपरियन्ते नीलपीतलोहितोदातसुरभिसुखुमकुसुमसमाकिण्णं खुद्धकगच्छवनन्ति इमानि दस वनानि योजनयोजनवित्थतानेव । ततो खुद्धकराजमासमहाराजमासमुग्गवनं, तदनन्तरं तिपुसएळालुकअलाबुकुम्भण्डवल्लिवनानि, ततो पूगरुक्खप्पमाणं उच्छुवनं, ततो हत्थिदन्तप्पमाणफलं कदलिवनं, ततो सालवनं, तदनन्तरं चाटिप्पमाणफलं पनसवनं, ततो मधुरफलं अम्बवनं, ततो चिञ्चवनं, ततो कपिट्टवनं, ततो वोमिस्सको महावनसण्डो, ततो वेणुवनं, वेणुवनं पन परिक्खिपित्वा सत्त पब्बता ठिता, तेसं बाहिरन्ततो पट्टाय पठमो चूळकाळपब्बतो नाम, दुतियो महाकाळपब्बतो नाम, ततो उदकपस्सपब्बतो नाम, ततो चन्दपस्सपब्बतो नाम, ततो सूरियपस्सपब्बतो नाम, ततो मणिपस्सपब्बतो नाम, सत्तमो सुवण्णपस्सपब्बतो नाम । सो उब्बेधतो सत्तयोजनिको छद्दन्तदहं परिक्खिपित्वा पत्तस्स मुखवट्ठि विय ठितो । तस्स अब्भन्तरिमपस्सं सुवण्णवण्णं, ततो निक्खन्तेन ओभासेन छद्दन्तदहो समुग्गतबालसूरियो विय होति । बाहिरिमपब्बतेसु पन एको उब्बेधतो छ योजनानि, एको पञ्च, एको चत्तारि, एको तीणि, एको द्वे, एको योजनं ।

एवं सत्तपब्बतपरिक्खित्तस्स पन तस्स दहस्स पुब्बुत्तरकण्णे उदकवातप्पहरणोकासे महानिग्रोधरुक्खो, तस्स खन्धो

परिक्खेपतो पञ्चयोजनिको, उब्बेधतो सत्तयोजनिको । चतूसु दिसासु चतस्सो साखायो छयोजनिका, उब्धं उग्गतसाखापि छयोजनिकाव । इति सो मूलतो पट्टाय उब्बेधेन तेरसयोजनिको साखानं ओरिमन्ततो याव पारिमन्ता द्वादसयोजनिको अट्टहि पारोहसहस्सेहि पटिमण्डितो मुण्डमणिपब्बतो विय विलासमानो तिट्ठति । छदन्तदहस्स पन पच्छिमदिसाभागे सुवण्णपब्बते द्वादसयोजनिका कञ्चनगुहा । छदन्तो नागराजा वस्सारत्ते अट्टसहस्सनागपरिवुतो कञ्चनगुहायं वसति, गिम्हकाले उदकवातं सम्पटिच्छमानो महानिग्रोधमूले पारोहन्तरे तिट्ठति ।

मन्दाकिनिया पन मज्जे पञ्चवीसतियोजनमत्ते ठाने सेवालो वा पणकं वा नत्थि, फलिकवण्णं उदकमेव होति, ततो परं पन नागानं कटिप्पमाणे उदके अट्टयोजनवित्थतं सेतपदुमवनं तं उदकं परिक्खिपित्वा ठितं । तत्थ मुळालं नङ्गलसीसमत्तं होति, भिसं महाभेरिपोक्खरप्पमाणं होति । तस्स एकेकस्मिं पब्बन्तरे आळ्हकप्पमाणं खीरं होति । पदुमानं पुप्फसमये वातो रेणुवट्ठिं उट्ठापेत्वा पदुमिनीपत्तेसु ठपेति, तत्थ उदकफुसितानि पतन्ति, ततो आदिच्चपाकेन पच्चित्वा पक्कअयोघटिका विय पोक्खरमधु तिट्ठति, तदनन्तरं तावमहन्तमेव रत्तपदुमवनं, तदनन्तरं रत्तकुमुदवनं, तदनन्तरं सेतकुमुदवनं, तदनन्तरं नीलुप्पलवनं, तदनन्तरं रत्तुप्पलवनं, तदनन्तरं सुगन्धसालिवनं, तदनन्तरं एळालुकअलाबुकुम्भण्डादीनि मधुररसानि वल्लिफलानि, तदनन्तरं अट्टयोजनवित्थतमेव उच्छुवनं, तत्थ पूगरुक्खक्खन्धप्पमाणं उच्छु । तदनन्तरं कदलिवनं, यतो दुवे पक्कानि खादन्ता किलमन्ति । तदनन्तरं चाटिप्पमाणफलं पनसवनं, तदनन्तरं अम्बवनं, जम्बुवनं, कपिट्ठवनन्ति सङ्घेपतो तस्मिं दहे खादितब्बयुत्तकं फलं नाम नत्थीति न वत्तब्बं । इति इमस्मिं हिमवति विज्जमानकसत्तमहासरप्पभुतीनं पमाणसण्ठानादिभेदं सब्बमेव विसेसं भगवा सब्बथा अवेदि अज्जासि पटिविज्जियेवाति दट्ठब्बं ।

तिपञ्चयोजनक्खन्धपरिक्खेपाति पन्नरसयोजनप्पमाणक्खन्धपरिक्खेपा, खन्धस्स परिणाहो पन्नरसयोजनप्पमाणोति वुत्तं होति । **नगव्हायाति** नगसद्देन अव्हातब्बा, रुक्खाभिधानाति अत्थो । रुक्खो हि न गच्छतीति नगोति वुच्चति । नगव्हाया जम्बूति योजेतब्बं । **पञ्जासयोजनक्खन्धसाखायामाति** उब्बेधतो पञ्जासयोजनप्पमाणक्खन्धायामा उब्बेधतो समन्ततो च पञ्जासयोजनसाखायामा च । ततो एव **सतयोजनवित्थिण्णा, तावदेव च उग्गता** । जम्बुरुक्खस्स हि मूलतो पट्टाय याव साखाविटपा, ताव पण्णास योजनानि, ततो परम्पि उजुकं उग्गतसाखा पण्णास योजनानि, समन्ततो च एकेका साखा पण्णास पण्णास योजनानि वट्ठितानि । तासु पन महन्ता महन्ता नदियो सन्दन्ति, तासं नदीनं उभयतीरे जम्बुपक्कानं पतितट्ठाने सुवण्णङ्कुरा उट्ठहन्ति, ते नदीजलेन वुहमाना अनुपुब्बेन महासमुद्दं पविसन्ति, ततोयेव जम्बुनदियं निब्बत्तत्ता “जम्बुनद”न्ति तं सुवण्णं वुच्चति ।

यस्सानुभावेनाति यस्सा महन्तता कप्पट्टायिकादिप्पकारेण पभावेन । यञ्चेतं जम्बुया पमाणं, एतदेव असुरानं चित्तपाटलिया, गरुळानं सिम्बलिरुक्खस्स, अपरगोयाने कदम्बस्स, उत्तरकुरूसु कप्परुक्खस्स, पुब्बविदेहे सिरीसस्स, तावतिंसेसु पारिच्छत्तकस्साति । तेनाहु पोराना —

“पाटली सिम्बली जम्बू, देवानं पारिच्छत्तको ।

कदम्बो कप्परुक्खो च, सिरीसेन भवति सत्तम”न्ति ॥ (विसुद्धि० १.१३७; अ० नि० अट्ठ० १.१.३२२) ।

एत्थ **सिरीसेन भवति सत्तमन्ति** एत्थ **सिरीसेनाति** पच्चत्ते करणवचनं । **सत्तमन्ति** लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं, सिरीसो भवति सत्तमोति अत्थो ।

चक्कवाळसिलुच्चयोति चक्कवाळपब्बतो । **परिक्खिपित्वा तं सब्बं, लोकधातुमयं ठितोति** हेट्ठा वुत्तं सब्बम्पि तं

परिक्खिपित्वा चक्कवाळसिलुच्चयो पतिट्टितो, अयं एका लोकधातु नामाति अत्थो । म-कारो पदसन्धिवसेन आगतो । “तं सब्बं लोकधातुं परिक्खिपित्वा अयं चक्कवाळसिलुच्चयो ठितो”ति एवम्पेत्य सम्बन्धं वदन्ति, एवं वुत्तेपि चक्कवाळपब्बतोपि लोकधातुयेवाति वेदितब्बं ।

तत्थाति तिस्सं लोकधातुयं । **चन्दमण्डलं एकूनपञ्जासयोजनन्ति** उजुकं आयामतो वित्थारतो उब्बेधतो च एकूनपञ्जासयोजनं, परिमण्डलतो पन तीहि योजनेहि ऊनदियड्डुसतयोजनं । **सूरियमण्डलं पञ्जासयोजनन्ति** एत्थापि चन्दमण्डले वुत्तनयेनेव उजुकं पञ्जासयोजनन्ति वेदितब्बं, परिमण्डलतो पन दियड्डुसतयोजनं ।

तेसु पन चन्दमण्डलं (दी० नि० अट्ट० ३.१२१) हेट्टा, सूरियमण्डलं उपरि, अन्तरा नेसं योजनं होति । चन्दस्स हेट्टिमन्ततो सूरियस्स उपरिमन्तं योजनसतं होति, चन्दविमानं अन्तो मणिमयं, बहि रजतेन परिक्खित्तं, अन्तो च बहि च सीतलमेव होति । सूरियविमानं अन्तो कनकमयं, बाहिरं फलिकपरिक्खित्तं होति, अन्तो च बहि च उण्हमेव । चन्दो उजुकं सणिकं गच्छति । सो हि अमावासियं सूरियेन सद्धिं गच्छन्तो दिवसे दिवसे थोकं थोकं ओहीयन्तो पुण्णमासियं उपड्डुमगतो ओहीयति, तिरियं पन सीघं गच्छति । तथा हेस एकस्मिं मासे कदाचि दक्खिणतो, कदाचि उत्तरतो दिस्सति, चन्दस्स उभोसु पस्सेसु नक्खत्ततारका गच्छन्ति, चन्दो धेनु विय वच्छं तं तं नक्खत्तं उपसङ्कमति, नक्खत्तानि पन अत्तनो गमनट्टानं न विजहन्ति, अत्तनो वीथियाव गच्छन्ति । सूरियस्स पन उजुकं गमनं सीघं, तिरियं गमनं दन्धं । तिरियं गमनं नाम दक्खिणदिसतो उत्तरदिसाय, उत्तरदिसतो दक्खिणदिसाय गमनं, तं दन्धं छहि छहि मासेहि इज्जनतो ।

सूरियो काळपक्खउपोसथे चन्देन सहेव गन्त्वा ततो परं पाटिपददिवसे योजनानं सतसहस्सं चन्दमण्डलं ओहाय गच्छति अत्तनो सीघगामिताय तस्स च दन्धगामिताय, अथ चन्दो लेखा विय पञ्जायति । ततो परम्पि पक्खस्स दुतियाय योजनानं सतसहस्सं चन्दमण्डलं ओहाय गच्छति । एवं दिवसे दिवसे याव सुक्कपक्खउपोसथदिवसा सतसहस्सं सतसहस्सं ओहाय गच्छति, अथ चन्दो अनुक्कमेन वड्डित्वा उपोसथदिवसे परिपुण्णो होति । अनुक्कमेन वड्डुनञ्चेत्थ उपरिभागतो पतितसूरियालोकताय हेट्टतो पवत्ताय सूरियस्स दूरभावेन दिवसे दिवसे अनुक्कमेन परिहायमानाय अत्तनो छायाय वसेन अनुक्कमेन चण्डमण्डलपदेसस्स वड्डुमानस्स विय दिस्समानतायाति वेदितब्बं, तस्मा अनुक्कमेन वड्डित्वा विय उपोसथदिवसे पुण्णमायं परिपुण्णमण्डलो हुत्वा दिस्सति । अथ सूरियो पाटिपददिवसे योजनानं सतसहस्सं धावित्वा पुन चन्दमण्डलं गण्हाति चन्दस्स दन्धगतिताय अत्तनो च सीघगतिताय, तथा दुतियाय सतसहस्सन्ति एवं याव उपोसथदिवसा सतसहस्सं सतसहस्सं धावित्वा गण्हाति । अथ चन्दो अनुक्कमेन हायित्वा काळपक्खउपोसथदिवसे सब्बसो न पञ्जायति, अनुक्कमेन हायमानता चेत्थ अनुक्कमेन वड्डुमानताय वुत्तनयेन वेदितब्बा । तत्थ पन छायाय हायमानताय मण्डलं वड्डुमानं विय दिस्सति, इध च छायाय वड्डुमानताय मण्डलं हायमानं विय दिस्सति, तस्मा अनुक्कमेन हायित्वा विय उपोसथदिवसे सब्बसो न पञ्जायति । चन्दं हेट्टा कत्वा सूरियो उपरि होति, महतिया पातिया खुह्कभाजनं विय चन्दमण्डलं पिधीयति, मज्झन्हिके गेहच्छाया विय चन्दस्स छाया न पञ्जायति । सो छायाय अपञ्जायमानाय दूरे ठितानं दिवा पदीपो विय सयम्पि न पञ्जायति ।

इमेसं पन अजवीथि नागवीथि गोवीथीति तिस्सो गमनवीथियो होन्ति । तत्थ अजानं उदकं पटिकूलं होति, हत्थिनागानं मनापं, गुन्नं सीतुण्हसमताय फासु होति । तथा च याय वीथिया सूरिये गच्छन्ते वस्सवलाहकदेवपुत्ता सूरियाभितापसन्तत्ता अत्तनो विमानतो न निक्खमन्ति, कीळापसुता हुत्वा न विचरन्ति, तदा किर सूरियविमानं पकतिमगतो अधो ओतरित्वा विचरति, तस्स ओरुह् चरणेनेव चन्दविमानम्पि अधो ओरुह् चरति तगतिकत्ता, तस्मा सा वीथि उदकाभावेन

अजानुरूपताय “अजवीथी”ति समञ्जा गता । याय पन वीथिया सूरिये गच्छन्ते वस्सवलाहकदेवपुत्ता सूरियाभितापाभावतो अभिण्हं अत्तनो विमानतो बहि निक्खमित्वा कीळापसुता हुत्वा इतो चितो च विचरन्ति, तदा किर सूरियविमानं पकतिमग्गतो उद्धं आरुहित्वा विचरति, तस्स उद्धं आरुह्य चरणेनेव चन्दविमानम्पि उद्धं आरुह्य चरति तग्गतिकत्ता, तग्गतिकता च समानगति नाम वातमण्डलेन विमानस्स फेल्लितब्बत्ता, तस्मा सा वीथि उदकबहुभावेन नागानुरूपताय “नागवीथी”ति समञ्जा गता । यदा सूरियो उद्धं अनारोहन्तो अधो च अनोतरन्तो पकतिमग्गेनेव गच्छति, तदा वस्सवलाहका यथाकालं यथारुचिञ्च विमानतो निक्खमित्वा सुखेन विचरन्ति, तेन कालेन कालं वस्सनतो लोके उतुसमता होति, ताय उतुसमताय हेतुभूताय सा चन्दिमसूरियानं गति गवानुरूपताय “गोवीथी”ति समञ्जा गता । तस्मा यं कालं चन्दिमसूरिया अजवीथिं आरुहन्ति, तदा देवो एकबिन्दुम्पि न वस्सति । यदा नागवीथिं आरोहन्ति, तदा भिन्नं विय नभं पग्घरति । यदा गोवीथिं आरोहन्ति, तदा उतुसमता सम्पज्जति ।

यदा पन राजानो अधम्मिका होन्ति, तेसं अधम्मिकताय उपराजसेनापतिप्पभुतयो सब्बे देवा ब्रह्मानो च अधम्मिका होन्ति, तदा तेसं अधम्मिकताय विसमं चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ति । तदा हि बह्वाबाधतादिअनिट्टफलूपनिस्सयभूतस्स यथावुत्तस्स अधम्मिकतासञ्जितस्स साधारणस्स पापकम्मस्स बलेन विसमं वायन्तेन वायुना फेल्लियमाना चन्दिमसूरिया सिनेरुं परिक्खिपन्ता विसमं परिवत्तन्ति, यथामग्गेन न पवत्तन्ति । वातो यथामग्गेन न वायति, अयथामग्गेन वायति, अयथामग्गेन वायन्तो आकासट्टविमानानि खोभेति, विमानेसु खोभितेसु देवतानं कीळनत्थाय चित्तानि न नमन्ति, चित्तेसु अनमन्तेसु सीतुण्हभेदो उतु यथाकालेन न सम्पज्जति, तस्मिं असम्पज्जन्ते न सम्मा देवो वस्सति, कदाचि वस्सति, कदाचि न वस्सति, कत्थचि वस्सति, कत्थचि न वस्सति । वस्सन्तोपि वप्पकाले अङ्कुरकाले नाळकाले पुप्फकाले खीरग्गहणादिकालेसु यथा यथा सस्सानं उपकारो न होति, तथा तथा वस्सति च विगच्छति च । तेन सस्सानि विसमपाकानि होन्ति विगतगन्धरसादिसम्पदानि, एकभाजने पक्खित्तण्डुलेसुपि एकस्मिं पदेसे भत्तं उत्तण्डुलं होति, एकस्मिं अतिकिलिन्नं, एकस्मिं समपाकं । तं परिभुत्तं कुच्छियम्पि सब्बसो अपरिणतं, एकदेसेन परिणतं, सुपरिणतन्ति एवं तीहियेव पकारेहि पच्चति, पक्कासयं न सम्मा उपगच्छति । तेन सत्ता बह्वाबाधा चेव होन्ति अप्पायुका च ।

धम्मिकानं पन राजूनं काले वुत्तविपरियायेन चन्दिमसूरिया समं परिवत्तन्ति, यथामग्गेन पवत्तन्ति, उतुसमता च सम्पज्जति, चन्दिमसूरिया छ मासे सिनेरुतो बहि निक्खमन्ति, छ मासे अन्तो विचरन्ति । तथा हि सिनेरुसमीपेन तं पदक्खिणं कत्वा गच्छन्ता छ मासे ततो गमनवीथितो बहि अत्तनो तिरियं गमनेन चक्कवाळाभिमुखा निक्खमन्ति । एवं छ मासे खणे खणे सिनेरुतो अपसक्कनवसेन ततो निक्खमित्वा चक्कवाळसमीपं पत्ता । ततोपि छ मासे खणे खणे अपसक्कनवसेन निक्खमित्वा सिनेरुसमीपं पापुणन्ता अन्तो विचरन्ति । ते हि आसाळ्हीमासे सिनेरुसमीपेन चरन्ति, ततो द्वे मासे निक्खमित्वा बहि चरन्ति । पठमकत्तिकमासे मज्झेन गच्छन्ति, ततो चक्कवाळाभिमुखा गन्त्वा तयो मासे चक्कवाळसमीपेन विचरित्वा पुन निक्खमित्वा चित्रमासे मज्झेन गन्त्वा ततो परे द्वे मासे सिनेरुअभिमुखा पक्खन्दित्वा पुन आसाळ्हे सिनेरुसमीपेन चरन्ति । एत्थ च सिनेरुस्स चक्कवाळस्स च यं ठानं वेमज्झं, तस्स सिनेरुस्स च यं ठानं वेमज्झं, तेन गच्छन्ता सिनेरुसमीपेन चरन्तीति वेदितब्बा, न सिनेरुस्स अग्गालिन्दं अल्लीना, चक्कवाळसमीपेन चरणम्पि इमिनाव नयेन वेदितब्बं । यदा पन सिनेरुस्स चक्कवाळस्स उजुकं वेमज्झेन गच्छन्ति, तदा वेमज्झेन विचरन्तीति वेदितब्बं ।

एवं विचरन्ता च एकप्पहारेन तीसुपि दीपेसु आलोकं करोन्ति । एकेकाय दिसाय नव नव योजनसतसहस्सानि अन्धकारं विधमित्वा आलोकं दस्सेन्ति । कथं? इमस्मिज्हि दीपे सूरियुगमनकालो पुब्बविदेहे मज्झन्हिको होति, उत्तरकुरूसु अत्थङ्गमनकालो, अपरगोयाने मज्झिमयामो, पुब्बविदेहम्हि उग्गमनकालो उत्तरकुरूसु मज्झन्हिको,

अपरगोयाने अत्थङ्गमनकालो, इध मज्झिमयामो, उत्तरकुरूसु उग्गमनकालो अपरगोयाने मज्झन्हिको, इध अत्थङ्गमनकालो, पुब्बविदेहे मज्झिमयामो, अपरगोयानदीपे उग्गमनकालो इध मज्झन्हिको, पुब्बविदेहदीपे अत्थङ्गमनकालो, उत्तरकुरूसु मज्झिमयामो । इमस्मिज्झि दीपे ठितमज्झन्हिकवेलायं पुब्बविदेहवासीनं अत्थङ्गमनवसेन उपड्डं सूरियमण्डलं पज्जायति, अपरगोयानवासीनं उग्गमनवसेन उपड्डं पज्जायति । एवं सेसदीपेसुपि । इति इमिनाव पकारेण तीसु दीपेसु एकप्पहारेनेव चन्दिमसूरिया आलोकं दस्सेन्तीति वेदितब्बं ।

इतो अज्जथा पन द्वीसु एव दीपेसु एकप्पहारेनेव आलोकं दस्सेन्ति । यस्मिज्झि दीपे अत्थङ्गमनवसेन उपड्डं सूरियमण्डलं पज्जायति, अत्थङ्गमिते तत्थ न पज्जायति, आलोकं न दस्सेति, द्वीसु एव दीपेसु एकप्पहारेण उभयं । एकेकाय दिसाय नव नव योजनसतसहस्सानि अन्धकारविधमनम्पि इमिनाव नयेन दट्टब्बं । इमस्मिज्झि दीपे ठितमज्झन्हिकवेलायं पुब्बविदेहवासीनं अत्थङ्गमनवसेन उपड्डं सूरियमण्डलं पज्जायतीति पुब्बविदेहे नवयोजनसतसहस्सप्पमाणे ठाने अन्धकारं विधमित्वा आलोकं दस्सेति, तथा अपरगोयाने उग्गमनवसेन तत्थापि उपड्डस्सेव पज्जायमानत्ता । पुब्बविदेहानं पन अत्थङ्गमिते न पज्जायतीति द्वीसु दीपेसु सब्बत्थ अन्धकारं विधमित्वा आलोकं दस्सेति अपरगोयानेपि उग्गते सूरिये सब्बत्थ अन्धकारविधमनतो ।

पातुभवन्ता च चन्दिमसूरिया एकतोव लोके पातुभवन्ति, तेसु सूरियो पठमतरं पज्जायति । पठमकप्पिकानज्झि सत्तानं सयंपभाय अन्तरहिताय अन्धकारो अहोसि । ते भीततसिता “भद्वकं वतस्स, सचे अज्जो आलोको भवेय्या”ति चिन्तयिंसु । ततो महाजनस्स सूरभावं जनयमानं सूरियमण्डलं उट्टहि, तेनेवस्स “सूरियो”ति नामं अहोसि । तस्मिं दिवसं आलोकं कत्वा अत्थङ्गमिते पुन अन्धकारो अहोसि । ते भीततसिता “भद्वकं वतस्स, सचे अज्जो आलोको उप्पज्जेय्या”ति चिन्तयिंसु । अथ नेसं छन्दं जत्वा विय चन्दमण्डलं उट्टहि, तेनेवस्स “चन्दो”ति नामं अहोसि । एवं चन्दिमसूरियेसु पातुभूतेसु नक्खत्तानि तारकरूपानि पातुभवन्ति, ततो पभुति रत्तिन्दिवा पज्जायन्ति । अनुक्कमेन च मासड्डुमासउतुसंवच्छरा जायन्ति । चन्दिमसूरियानं पन पातुभूतदिवसेयेव सिनेरुचक्कवाळहिमवन्तपब्बता चत्तारो च दीपा पातुभवन्ति, ते च खो अपुब्बं अचरिमं फग्गुणपुण्णमदिवसेयेव पातुभवन्तीति वेदितब्बं ।

यस्मा चेत्थ “एकं चक्कवाळं आयामतो च वित्थारतो च योजनानं द्वादस सतसहस्सानि तीणि सहस्सानि चत्तारि सतानि पज्जासञ्च योजनानी”ति **अट्टकथायं** (पारा० अट्ट० १.१ वेरज्जकण्डवण्णना) वुत्तं, तस्मा वुत्तप्पमाणतो इमस्स चक्कवाळस्स सिनेरुपतिट्ठितोकासे चतुरासीति योजनसहस्सानि परतो याव चक्कवाळपब्बता उत्तरदिसाभागप्पमाणञ्च पहाय इमिस्सा दक्खिणदिसाय —

सिनेरुचक्कवाळानं, अन्तरं परिमाणतो ।
पञ्च सतसहस्सानि, सहस्सानूनसट्ठि च ॥

सतानि सत्त जेय्यानि, पञ्चवीसुत्तरानि च ।
मज्झवीथिगतो नाम, तत्थ वेमज्झगो रवि ॥

मज्झतो याव मेरुम्हा, चक्कवाळानमन्तरे ।
वेमज्झगो यदा होति, उभयन्तगतो तदा ॥

मज्झतो याव मेरुम्हा, चक्कवाळा च पब्बता ।
दुवे सतसहस्सानि, सहस्सानूनसीति च ॥

अट्टसतं दुवे सट्ठि, योजनानि द्विगावुतं ।
उभतो अन्ततो मेरु-चक्कवाळानमन्तरे ॥

एकं सतसहस्सञ्च, सहस्सानूनतालीसं ।
नवसतानेकत्तिस, योजनानि च गावुतं ॥

पमाणतो समन्ता च, मण्डलं मज्झवीथिया ।
सतसहस्सानूनवीस, सहस्सानेकत्तिस च ॥

सतमेकञ्च विज्जेय्यं, पञ्चसत्तति उत्तरं ।
दक्खिणं उत्तरञ्चापि, गच्छन्तो पन भाणुमा ॥

मज्झवीथिप्पमाणेन, मण्डलेनेव गच्छति ।
गच्छन्तो च पनेवं सो, ओरुय्होरुय्ह हेट्टतो ॥

आरुय्हारुय्ह उद्धञ्च, यतो गच्छति सब्बदा ।
ततो गतिवसेनस्स, दूरमद्धानमासि तं ॥

त्तिस सतसहस्सानि, योजनानि पमाणतो ।
तस्मा सो परितो याति, तत्तकं व दिने दिने ॥

सहस्समेकं पञ्चसतं, चतुपञ्जासयोजनं ।
तिगावुतं तेरसूसभं, तत्तिस रतनानि च ॥

अट्टङ्गुलानि च तिरियं, गच्छतेकदिने रवि ।
छतालीससहस्सानि, छ सतानि तिगावुतं ॥

योजनानं तितालीसं, मासेनेकेन गच्छति ।
तेनवुतिसहस्सानि, द्विसतं सत्तसीति च ॥

गावुतानि दुवे चापि, द्वीहि मासेहि गच्छति ।
इमाय गतिया अन्त-वीथितो वीथिअन्तिमं ॥

गच्छति छहि मासेहि, तिमासेहि च मज्झिमं ।
सिनेरुसन्तिके अन्त-वीथितो पन भाणुमा ।

आगच्छन्तो द्विमासेहि, अस्स दीपस्स मज्झगो ॥

तस्मा सीहळदीपस्स, मज्झतो मेरुअन्तरं ।
दुवे सतसहस्सानि, द्विसतेनाधिकानि तु ॥

तेत्तिसञ्च सहस्सानि, अट्टारस तिगावुतं ।
चक्कवाळन्तरञ्चस्स, दीपस्सेव च मज्झतो ॥

तीणि सतसहस्सानि, सहस्सानि छवीसति ।
छ उत्तरानि पञ्चेव, सतानेकञ्च गावुतन्ति ॥

एवमेत्थ अयम्पि विसेसो वेदितब्बो ।

तावतिसभवनं दससहस्सयोजनन्ति एत्थ तेत्तिस सहपुञ्जकारिनो एत्थ निब्बत्ताति तंसहचरितट्टानं तेत्तिसं, तदेव तावतिसं, तं निवासो एतेसन्ति तावतिसा, देवा, तेसं भवनं तावतिसभवनं । तथा हि मघेन माणवेन सद्धिं मचलगामके कालं कत्वा तत्थ उप्पन्ने तेत्तिस देवपुत्ते उपादाय अस्स देवलोकस्स अयं पण्णत्ति जाताति वदन्ति । अथ वा यस्मा सेसचक्कवाळेसुपि छ कामावचरदेवलोका अत्थि । वुत्तम्पि चेत्तं “सहस्सं चातुमहाराजिकानं सहस्सं तावतिसानं”न्ति । तस्मा नामपण्णत्तियेवेसा तस्स देवलोकस्साति वेदितब्बा । **दससहस्सयोजनन्ति** इदं पन सक्कपुरं सन्धाय वुत्तन्ति वेदितब्बं । तथा हि तावतिसकायिका देवा अत्थि पब्बतट्टका, अत्थि आकासट्टका, तेसं परम्परा चक्कवाळपब्बतं पत्ता, तथा चातुमहाराजिकानं यामादीनञ्च । एकदेवलोकेपि हि देवानं परम्परा चक्कवाळपब्बतं अप्पत्ता नाम नत्थि । इदं पन तावतिसभवनं सिनेरुस्स उपरिमतले दससहस्सयोजनिके ठाने पतिट्टितन्ति वेदितब्बं । तस्स पाचीनपच्छिमद्वारानं अन्तरा दसयोजनसहस्सं होति, तथा दक्खिणुत्तरद्वारानं । तं खो पन नगरं द्वारसहस्सयुत्तं अहोसि आरामपोक्खरणीपटिमण्डितं ।

तस्स मज्झे (ध० प० अट्ट० १.२९ मघवत्थु) तियोजनसतुब्बेधेहि, धजेहि पटिमण्डितो सत्तरतनमयो सत्तयोजनसतुब्बेधो सक्कस्स **वेजयन्तो** नाम पासादो । तत्थ सुवण्णयट्ठीसु मणिधजा अहेसुं, मणियट्ठीसु सुवण्णधजा, पवाळयट्ठीसु मुत्तधजा, मुत्तयट्ठीसु पवाळधजा, सत्तरतनमयासु यट्ठीसु सत्तरतनमया धजा ।

दियट्ठयोजनसतायामो **वेजयन्तरथो** (सं० नि० अट्ट० १.१.२४९ आदयो) । तस्स हि पच्छिमन्तो पण्णासयोजनो, मज्झे रथपञ्जरो पण्णासयोजनो, रथसन्धितो याव रथसीसा पण्णासेव योजनानि । तदेव पमाणं दिगुणं कत्वा “तियोजनसतायामो”तिपि वदन्तियेव । तस्मिं योजनिकपल्लङ्को अत्थतो तिट्ठति । तत्थ तियोजनिकं सेतच्छत्तं, एकस्मिंयेव युगे सहस्सआजञ्चयुत्तं । सेसालङ्कारस्स पमाणं नत्थि । धजो पनस्स अट्ठितियानि योजनसतानि उगगतो, यस्स वाताहतस्स पञ्चङ्गिकतूरियस्सेव सद्दो निच्छरति ।

सक्कस्स पन **एरावणो** नाम हत्थी दियट्ठयोजनसतिको, सोपि देवपुत्तोयेव । न हि देवलोकस्मिं तिरच्छानगता होन्ति, तस्मा सो उय्यानकीळाय निक्खमनकाले अत्तभावं विजहित्वा दियट्ठयोजनसतिको एरावणो नाम हत्थी होति । सो तेत्तिसकुम्भे मापेति आवट्टेन गावुतअट्ठयोजनप्पमाणे, सब्बेसं मज्झे सक्कस्स अत्थाय सुदस्सनं नाम तिसयोजनिकं कुम्भं मापेति । तस्स उपरि द्वादसयोजनिको रतनमण्डपो होति । तत्थ अन्तरन्तरा सत्तरतनमया योजनुब्बेधा धजा उट्टहन्ति ।

परियन्ते किङ्किणिकजाला ओलम्बन्ति, यस्स मन्दवातेरितस्स पञ्चङ्गिकतूरियसद्दसदिसो दिब्बगीतसद्दो विय रवो निच्छरति । मण्डपमज्जे सक्कस्स योजनिको मणिपल्लङ्को पञ्जत्तो होति, तत्थ सक्को निसीदति । तेत्तिसाय कुम्भानं एकेकस्मिं कुम्भे सत्त सत्त दन्ते मापेति, तेसु एकेको पण्णासयोजनायामो । एकेकस्मिञ्चेत्थ दन्ते सत्त सत्त पोक्खरणियो होन्ति, एकेकाय पोक्खरणिया सत्त सत्त पदुमिनीगच्छा, एकेकस्मिं गच्छे सत्त सत्त पुप्फानि होन्ति, एकेकस्स पुप्फस्स सत्त सत्त पत्तानि, एकेकस्मिं पत्ते सत्त सत्त देवधीतरो नच्चन्ति । एवं समन्ता पण्णासयोजनट्टाने हत्थिदन्तेसुयेव नच्चनटसमज्जो होति ।

नन्दा नाम पन पोक्खरणी पञ्जासयोजना । “पञ्चसतयोजनिका”तिपि वदन्ति ।

चित्तलतावनं पन सट्टियोजनिकं । “पञ्चयोजनसतिकं”न्तिपि वदन्ति । तं पन दिब्बरुक्खसहस्सपटिमण्डितं, तथा **नन्दनवनं फारुसकवनञ्च** । सक्को पनेत्थ अच्छरासङ्घपरिवृतो सट्टियोजनिकं सुवण्णमहावीथिं ओतरित्वा नक्खत्तं कीळन्तो नन्दनवनादीसु विचरति ।

पारिच्छत्तको पन कोविळारो समन्ता तियोजनसतपरिमण्डलो पञ्चदसयोजनपरिणाहक्खन्धो योजनसतुब्बेधो । तस्स मूले सट्टियोजनायामा पञ्जासयोजनवित्थारा पञ्चदसयोजनुब्बेधा जयसुमनपुप्फकवण्णा **पण्डुकम्बलसिला**, यस्सा मुदुताय सक्कस्स निसीदतो उपड्डकायो अनुपविसति, उट्टितकाले ऊनं परिपूरति ।

सुधम्मा नाम देवसभा आयामतो च वित्थारतो च तियोजनसतिका, परिक्खेपतो नवयोजनसतिका, उब्बेधतो पञ्चयोजनसतिका, तस्सा फलिकमया भूमि, थम्भतुलासङ्घाटादीसु वाळरूपादिसङ्घट्टनकआणियो मणिमया, सुवण्णमया थम्भा, रजतमया थम्भघटका च सङ्घाटञ्च, पवाळमयानि वाळरूपानि, सत्तरतनमया गोपानसियो च पक्खपासा च मुखवट्टि च, इन्दनीलइट्टकाहि छदनं, सोवण्णमयं छदनविधं, रजतमया थुपिका ।

आसावती नाम एका लता अत्थि, “सा पुप्फिस्सती”ति देवा वस्ससहस्सं उपट्टानं गच्छन्ति, पारिच्छत्तके पुप्फमाने एकं वस्सं उपट्टानं गच्छन्ति । ते तस्स पण्डुपलासादिभावतो पट्टाय अत्तमना होन्ति । यथाह —

“यस्मिं, भिक्खवे, समये देवानं तावत्तिसानं पारिच्छत्तको कोविळारो पण्डुपलासो होति, अत्तमना, भिक्खवे, देवा तावत्तिसा तस्मिं समये होन्ति ‘पण्डुपलासो दानि पारिच्छत्तको कोविळारो, न चिरस्सेव दानि पन्नपलासो भविस्सती’”तिआदि (अ० नि० ७.६९) ।

सब्बपालिफुल्लस्स पन पारिच्छत्तकस्स कोविळारस्स समन्ता पञ्च योजनसतानि आभा फरति, अनुवातं योजनसतं गन्धो गच्छति । पुप्फिते पारिच्छत्तके आरोहणकिच्चं वा अङ्कुसं गहेत्वा नामनकिच्चं वा पुप्फाहरणत्थं चङ्कोटककिच्चं वा नत्थि । कन्तनकवातो उट्टहित्वा पुप्फानि वण्टतो कन्तति, सम्पटिच्छनकवातो सम्पटिच्छति, पवेसनकवातो सुधम्मदेवसभं पवेसेति, सम्मज्जनकवातो पुराणपुप्फानि नीहरति, सन्थरणकवातो पत्तकण्णिककेसरानि रचेन्तो सन्थरति, मज्जट्टाने धम्मासनं होति योजनप्पमाणो रतनपल्लङ्को, तस्स उपरि धारियमानं तियोजनिकं सेतच्छत्तं, तदनन्तरं सक्कस्स देवरज्जो आसनं अत्थरीयति, ततो बात्तिसाय देवपुत्तानं, ततो अज्जेसं महेसक्खदेवतानं । अज्जेसं देवतानं पन पुप्फकण्णिकाव आसनं होति । देवा देवसभं पविसित्वा निसीदन्ति । ततो पुप्फेहि रेणुवट्टि उग्गन्त्वा उपरि कण्णिकं आहच्च निपतमाना देवतानं तिगावुत्तप्पमाणं अत्तभावं लाखापरिकम्मसज्जितं विय करोति, तेसं सा कीळा चतूहि मासेहि परियोसानं गच्छति ।

इति इमाहि सम्पत्तीहि समन्नागतं तावतिसभवनं भगवा सब्बथा अवेदीति वेदितब्बं ।

तथा असुरभवनन्ति एत्थ देवा विय न सुरन्ति न ईसरन्ति न विरोचन्तीति असुरा । सुरा नाम देवा, तेसं पटिपक्खाति वा असुरा । सक्को किर मचलगामके मघो नाम माणवो हुत्वा तेत्तिस पुरिसे गहेत्वा कल्याणकम्मं करोन्तो सत्त वत्तपदानि पूरेत्वा तत्थ कालकतो देवलोके निब्बत्ति सद्धिं परिसाय । ततो पुब्बदेवा “आगन्तुकदेवपुत्ता आगता, सक्कारं नेसं करोमा”ति वत्वा दिब्बपदुमानि उपनामेसुं, उपडूरज्जेन च निमन्तेसुं । सक्को उपडूरज्जेन असन्तुट्ठो अहोसि, अथ नेवासिका “आगन्तुकदेवपुत्तानं सक्कारं करोमा”ति गन्धपानं सज्जयिंसु । सक्को सकपरिसाय सज्जं अदासि “मारिसा मा गन्धपानं पिवित्थ, पिवमानाकारमत्तमेव दस्सेथा”ति । ते तथा अकंसु । नेवासिकदेवता सुवण्णसरकेहि उपनीतं गन्धपानं यावदत्थं पिवित्वा मत्ता तत्थ तत्थ सुवण्णपथवियं पतित्वा सयिंसु । सक्को “गण्हथ धुत्ते, हरथ धुत्ते”ति ते पादेसु गाहापेत्वा सिनेरुपादे खिपापेसि । सक्कस्स पुज्जतेजेन तदनुवत्तकापि सब्बे तत्थेव पतिसु । अथ नेसं कम्मपच्चयउतुसमुट्ठानं सिनेरुस्स हेट्टिमतले दसयोजनसहस्सं असुरभवनं निब्बत्ति पारिच्छत्तकपटिच्छन्नभूताय चित्रपाटलिया उपसोभितं । सक्को तेसं निवत्तित्वा अनागमनत्थाय आरक्खं ठपेसि । यं सन्धाय वुत्तं —

“अन्तरा द्विन्नं अयुज्झपुरानं, पञ्चविधा ठपिता अभिरक्खा ।

उरगकरोटिपयस्स च हारी, मदनयुता चतुरो च महत्था”ति ॥ (सं० नि० अट्ठ० १.१.२४७; जा० अट्ठ० १.१.३१) ।

तत्थ **द्विन्नं अयुज्झपुरानन्ति** द्विन्नं देवासुरनगरानं अन्तराति अत्थो । द्वे किर नगरानि युद्धेन गहेतुं असक्कुण्येयताय **अयुज्झपुरानि** नाम जातानि । यदा हि असुरा बलवन्तो होन्ति, अथ देवेहि पलायित्वा देवनगरं पविसित्वा द्वारे पिहिते असुरानं सतसहस्समिप्पि किञ्चि कातुं न सक्कोति । यदा देवा बलवन्तो होन्ति, अथ असुरेहि पलायित्वा असुरनगरं पविसित्वा द्वारे पिहिते सक्कानं सतसहस्समिप्पि किञ्चि कातुं न सक्कोति । इति इमानि द्वे नगरानि अयुज्झपुरानि नाम । तेसं अन्तरा एतेसु उरगादीसु पञ्चसु ठानेसु सक्केन आरक्खा ठपिता । तत्थ **उरगसद्देन** नागा गहिता । ते उदके महब्बला होन्ति, तस्मा सिनेरुस्स पठमालिन्दे एतेसं आरक्खा । सिनेरुस्स किर समन्ततो बहलतो पुथुलतो च पञ्चयोजनसहस्सपरिमाणानि चत्तारि परिभण्डानि तावतिसभवनस्स आरक्खाय नागेहि गरुळेहि कुम्भण्डेहि यक्खेहि च अधिट्टितानि । तेहि किर सिनेरुस्स उपट्ठं परियादिन्नं, एतानियेव च सिनेरुस्स आलिन्दानि मेखलानि च वुच्चन्ति । **करोटिसद्देन** सुपण्णा गहिता । तेसं किर करोटि नाम पानभोजनं, तेन नामं लभिंसु, दुतियालिन्दे तेसं आरक्खा । **पयस्सहारीसद्देन** कुम्भण्डा गहिता । दानवरक्खसा किर ते, ततियालिन्दे तेसं आरक्खा । **मदनयुतसद्देन** यक्खा गहिता । विसमचारिनो किर ते युद्धसोण्डा, चतुत्थालिन्दे तेसं आरक्खा । **चतुरो च महत्था**ति चत्तारो महाराजानो वुत्ता । ते हि सिनेरुस्स तस्मिं तस्मिं पस्से युगन्धरादीसु पञ्चसतपरित्तदीपपरिवारे महादीपे च सासितब्बस्स महतो अत्थस्स वसेन “महत्था”ति वुच्चन्ति, पञ्चमालिन्दे तेसं आरक्खा ।

ते पन असुरा आयुवण्णयसइस्सरियसम्पत्तीहि तावतिससदिसाव । तस्मा अन्तरा अत्तानं अजानित्वा पाटलिया पुप्फिताय “नयिदं देवनगरं, तत्थ पारिच्छत्तको पुप्फति, इध पन चित्तपाटली, जरसक्केन मयं सुरं पायेत्वा वञ्चिता, देवनगरञ्च नो गहितं, गच्छाम तेन सद्धिं युज्झिस्सामा”ति हत्थिअस्सरथे आरुह्य सुवण्णरजतमणिफलकानि गहेत्वा युद्धसज्जा हुत्वा असुरभेरियो वादेन्ता महासमुद्दे उदकं द्विधा भिन्दित्वा उट्टहन्ति । ते देवे वुट्ठे वम्मिकमक्खिका वम्मिकं विय सिनेरुं अभिरुहितुं आरभन्ति । अथ नेसं पठमं नागेहि सद्धिं युद्धं होति । तस्मिं खो पन युद्धे न कस्सचि छवि वा चम्मं वा छिज्जति, न लोहितं उप्पज्जति, केवलं कुमारकानं दारुमेण्डकयुद्धं विय अज्जमज्जं सन्तासनमत्तमेव होति । कोटिसतापि

कोटिसहस्सापि नागा तेहि सद्धिं युञ्जित्वा असुरपुरंयेव पवेसेत्वा निवत्तन्ति । सचे पन असुरा बलवन्तो होन्ति, अथ नागा ओसक्कित्वा दुतिये आलिन्दे सुपण्णेहि सद्धिं एकतो हुत्वा युञ्जन्ति । एस नयो सुपण्णादीसुपि । यदा पन तानि पञ्चपि ठानानि असुरा मद्दन्ति, तदा एकतो सम्पिण्डितानिपि तानि पञ्च बलानि ओसक्कन्ति । अथ चत्तारो महाराजानो गन्त्वा सक्कस्स पवत्तिं आरोचेन्ति । सक्को तेसं वचनं सुत्वा दियड्ढयोजनसतिकं वेजयन्तरथं आरुह्य सयं वा निक्खमति, एकं वा पुत्तं पेसेति । एकस्मिं पन दिवसे एवं निक्खमित्वा असुरे युद्धेन अब्भुगन्त्वा समुद्धे पक्खित्वा चतूसु द्वारेसु अत्तना सदिसा पटिमा मापेत्वा ठपेति, तस्मा असुरा नागादयो जिनित्वा आगतापि इन्दपटिमा दिस्वा “सक्को निक्खन्तो”ति पलायन्ति । इति सुरानं पटिपक्खाति असुरा, वेपचित्तिपहारादादयो, तेसं भवनं असुरभवनं । तं पन आयामतो च वित्थारतो च दससहस्सयोजनन्ति दस्सेतुं “तथा असुरभवन”न्ति वुत्तं ।

अवीचिमहानिरयो जम्बुदीपो चाति एत्थापि तथा-सद्धो योजेतब्बो, अवीचिमहानिरयो जम्बुदीपो च तथा दससहस्सयोजनमेवाति अत्थो । एत्थ च अवीचिमहानिरयस्स अब्भन्तरं आयामेन च वित्थारेन च योजनसतं होति, लोहपथवी लोहछदनं एकेका च भित्ति नवनवयोजनिका होति । पुरत्थिमाय भित्तिया अच्चि उट्टहित्वा पच्छिमं भित्तिं गहेत्वा तं विनिविञ्जित्वा परतो योजनसतं गच्छति । सेसदिसासुपि एसेव नयो । इति जालपरियन्तवसेन आयामवित्थारतो अट्टारसयोजनाधिकानि तीणि योजनसतानि होन्ति, परिक्खेपेन नव योजनसतानि चतुपण्णासञ्च योजनानि । समन्ता पन उस्सदेहि सद्धिं दसयोजनसहस्सं होति । कस्मा पनेस नरको “अवीची”ति सङ्ख्यं गतोति? वीचि नाम अन्तरं वुच्चति, तत्थ च अग्गिजालानं वा सत्तानं वा दुक्खस्स वा अन्तरं नत्थि, तस्मा सो “अवीची”ति सङ्ख्यं गतो । तस्स हि पुरत्थिमभित्तितो जाला उट्टहित्वा संसिब्बमानयोजनसतं गन्त्वा भित्तिं विनिविञ्जित्वा परतो योजनसतं गच्छति । सेसदिसासुपि एसेव नयो । एवं जालानं निरन्तरताय अवीचि । अब्भन्तरे पनस्स योजनसतिके ठाने नाळियं कोट्टेत्वा पूरिततिपुपिट्ठं विय सत्ता निरन्तरा, “इमस्मिं ठाने सत्तो अत्थि, इमस्मिं ठाने नत्थी”ति न वत्तब्बं, गच्छन्तानं ठितानं निसिन्नानं निपन्नानञ्च पच्चमानानं अन्तो नत्थि, गच्छन्ता ठिते वा निसिन्ने वा निपन्ने वा न बाधेन्ति । एवं सत्तानं निरन्तरताय अवीचि । कायद्वारे पन छ उपेक्खासहगतानि चित्तानि उप्पज्जन्ति, एकं दुक्खसहगतं । एवं सन्तेपि यथा जिह्वागो छ मधुबिन्दूनि ठपेत्वा एकस्मिं तम्बलोहबिन्दुम्हि ठपिते अनुदहनबलवताय तदेव पञ्जायति, इतरानि अब्बोहारिकानि होन्ति, एवं अनुदहनबलवताय दुक्खमेवेत्थ निरन्तरं, इतरानि अब्बोहारिकानीति एवं दुक्खस्स निरन्तरताय अवीचीति वुच्चति । “अयञ्च अवीचिमहानिरयो जम्बुदीपस्स हेट्ठा पतिट्ठितो”ति वदन्ति ।

जम्बुदीपो पन आयामतो च वित्थारतो च दससहस्सयोजनपरिमाणो । तत्थ च चतुसहस्सयोजनप्पमाणो पदेसो तदुपभोगीसत्तानं पुञ्जक्खया उदकेन अज्झोत्थटो “समुद्धो”ति सङ्ख्यं गतो । तिसहस्सयोजनप्पमाणे मनुस्सा वसन्ति, तिसहस्सयोजनप्पमाणे हिमवा पतिट्ठितोति वेदितब्बो ।

अपरगोयानं सत्तसहस्सयोजनन्ति आदीसु आयामतो च वित्थारतो च पमाणं दस्सितन्ति वेदितब्बं । तत्थ जम्बुदीपो सकटसण्ठानो, छन्नवुत्तिया पट्टनकोटिसतसहस्सेहि छपण्णासरतनागारेहि नवनवुत्तिया दोगमुखसतसहस्सेहि तिक्खत्तुं तेसद्धिया नगरसहस्सेहि च समन्नागतो । जम्बुदीपे किर आदितो तेसद्धिमत्तानि नगरसहस्सानि उप्पन्नानि, तथा दुतियं, तथा ततियं । तानि पन सम्पिण्डेत्वा सतसहस्सं, ततो परं असीति सहस्सानि च नव सहस्सानि च होन्ति । **दोगमुखन्ति** च महानगरस्स आयुप्पत्तिट्टानभूतं पधानघरं वुच्चति । अपरगोयानो आदाससण्ठानो, पुब्बविदेहो अट्टचन्दसण्ठानो, उत्तरकुरु पीठसण्ठानो । “तंतंनिवासीनं तंतंपरिवारदीपवासीनञ्च मनुस्सानं मुखम्पि तंतंसण्ठान”न्ति वदन्ति ।

अपि चेत्थ उत्तरकुरुकानं पुञ्जानुभावसिद्धो अयम्पि विसेसो वेदितब्बो । तत्थ किर तेसु तेसु पदेसेसु घननिचितपत्तसञ्चन्नसाखापसाखा कूटागारुपमा मनोरमा रुक्खा तेसं मनुस्सानं निवेसनकिच्चं साधेन्ति । यत्थ सुखं निवसन्ति, अञ्जेपि तत्थ रुक्खा सुजाता सब्बदापि पुप्फितग्गा तिट्ठन्ति । जलासयापि विकसितपदुमपुण्डरीकसोगन्धिकादिपुप्फसञ्चन्ना सब्बकालं परमसुगन्धा समन्ततो पवायन्ता तिट्ठन्ति ।

सरीरम्पि तेसं अतिदीघतादिदोसरहितं आरोहपरिणाहसम्पन्नं जराय अनभिभूतत्ता वलितपलितादिदोसविरहितं यावतायुक्तं अपरिक्खीणजवबलपरक्कमसोभमेव हुत्वा तिट्ठति । अनुष्ठानफलूपजीविताय न च तेसं कसिवणिज्जादिवसेन आहारपरियेद्विवसेन दुक्खं अत्थि, ततो एव न दासदासीकम्मकरादिपरिग्गहो अत्थि । न च तत्थ सीतुण्हडंसमकसवातातपसरीसपवाळादिपरिस्सयो अत्थि । यथा नामेत्य गिम्हानं पच्छिमे मासे पच्चूसवेलायं समसीतुण्हो उतु होति, एवमेव सब्बकालं तत्थ समसीतुण्होव उतु होति, न च नेसं कोचि उपघातो विहेसा वा उप्पज्जति ।

अकट्टपाकिममेव सालिं अकणं अथुसं सुद्धं सुगन्धं तण्डुलफलं निद्धूमङ्गारेण अग्गिना पचित्वा परिभुज्जन्ति । तत्थ किर जोतिकपासाणा नाम होन्ति, अथ ते तयो पासाणे ठपेत्वा तत्थ उक्खलिं आरोपेन्ति, पासाणेहि तेजो समुद्धित्वा तं पाचेत्ति, अञ्जो सूपो वा ब्यञ्जनो वा न होति, भुज्जन्तानं चित्तानुकूलोयेवस्स रसो होति । तं पन भुज्जन्तानं नेसं कुट्टं गण्डो किलासो सोसो कासो अपमारो जरोति एवमादिको न कोचि रोगो उप्पज्जति । ते तं ठानं सम्पत्तानं देन्तियेव, मच्छरियचित्तं नाम नेव होति, बुद्धपच्चेकबुद्धादयोपि महिद्धिका तत्थ गन्त्वा पिण्डपातं गण्हन्ति । न च ते खुज्जा वा वामना वा काणा वा कुणी वा खज्जा वा पक्खहता वा विकलङ्गा वा विकलिन्द्रिया वा होन्ति ।

इत्थियोपि तत्थ नातिदीघा नातिरस्सा नातिकिसा नातिथूला नातिकाळिका नाच्चोदाता सोभग्गप्पत्तरूपा होन्ति । तथा हि दीघङ्गुली तम्बनखा अलम्बथना तनुमज्झा पुण्णचन्दमुखी विसालक्खी मुदुगत्ता सहिभोरू ओदातदन्ता गम्भीरनाभी तनुजङ्घा दीघनीलवेल्लितकेसी पुथुलसुस्सोणी नातिलोमा नालोमा सुभगा उतुसुखसम्फस्सा सण्हा सखिलसम्भासा नानाभरणविभूसिता विचरन्ति, सब्बदापि सोळसवस्सुद्देसिका विय होन्ति ।

पुरिसापि पञ्चवीसतिवस्सुद्देसिका विय, न पुत्ता मातादीसु रज्जन्ति, अयं तत्थ धम्मता । सत्ताहिकमेव च तत्थ इत्थिपुरिसा कामरतिया विहरन्ति, ततो वीतरागा विय यथासुखं गच्छन्ति, न तत्थ इध विय गम्भोक्कन्तिमूलकं गम्भपरिहरणमूलकं वा दुक्खं विजायनमूलकं वा दुक्खं होति, रत्तकञ्चुकतो कञ्चनपटिमा विय दारका मातुकुच्छितो अमक्खिता एव सेम्हादिना सुखेनेव निक्खमन्ति, अयं तत्थ धम्मता । माता पन पुत्तं वा धीतरं वा विजायित्वा तेसं विचरणकप्पदेसे ठपेत्वा अनपेक्खा यथारुचि गच्छति । तेसं तत्थ सयितानं ये पस्सन्ति पुरिसा वा इत्थियो वा, ते अत्तनो अङ्गुलियो उपनामेन्ति, तेसं कम्मबलेन ततो खीरं पवत्तति, तेन ते दारका यापेन्ति । एवं पन वट्टन्ता कतिपयदिवसेयेव लद्धबला हुत्वा दारिका इत्थियो उपगच्छन्ति, दारका पुरिसे ।

कप्परुक्खतो एव च तेसं तत्थ वत्थाभरणानि निप्फज्जन्ति । नानाविरागवण्णविचित्तानि हि वत्थानि सुखुमानि मुदुसुखसम्फस्सानि तत्थ तत्थ कप्परुक्खेसु ओलम्बन्तानि तिट्ठन्ति ।

नानाविधरंसिजालसमुज्जलविविधवण्णरतनविन्दानि अनेकविधमालाकम्मलताकम्मभित्तिकम्मविचित्तानि सीसूपगगीवूपगकटूपगहत्थूपगपादूपगानि सोवण्णमयानि आभरणानि च कप्परुक्खतो ओलम्बन्ति । तथा वीणामुदिङ्गपणवसम्मताळसङ्खवंसवेताळपरिवारादीनि वल्लकीपभउतिकानि तूरियभण्डानिपि ततो ओलम्बन्ति । तत्थ च बहू फलरुक्खा कुम्भमत्तानि फलानि फलन्ति, मधुररसानि यानि परिभुज्जित्वा ते सत्ताहम्पि खुप्पिपासाहि न बाधीयन्ति ।

नज्जोपि तत्थ सुविसुद्धजला सुपतित्था रमणीया अकद्धमा वालुकतला नातिसीता नातिउण्हा सुरभिगन्धीहि जलजपुप्फेहि सञ्चन्ना सब्बकालं सुरभी वायन्तियो सन्दन्ति, न तत्थ कण्टकिना कक्खळगच्छलता होन्ति, अकण्टका पुप्फफलसञ्चन्ना एव होन्ति, चन्दननागरुक्खा सयमेव रसं पग्घरन्ति । नहायितुकामा च नदीतित्थे एकज्झं वत्थाभरणानि ठपेत्वा नदिं ओतरित्वा नहायित्वा उत्तिण्णा उत्तिण्णा उपरिट्ठिमं उपरिट्ठिमं वत्थाभरणं गण्हन्ति, न तेसं एवं होति “इदं मम, इदं परस्सा”ति । ततो एव न तेसं कोचि विग्गहो वा विवादो वा, सत्ताहिका एव च नेसं कामरतिकीळा होति, ततो वीतरागा विय विचरन्ति । यत्थ च रुक्खे सयितुकामा होन्ति, तत्थेव सयनं उपलब्भति ।

मते च सत्ते न रोदन्ति न सोचन्ति, तज्ज मण्डयित्वा निक्खिपन्ति । तावदेव च तथारूपा सकुणा उपगन्त्वा मतं दीपन्तरं नेन्ति, तस्मा सुसानं वा असुचिट्ठानं वा तत्थ नत्थि, न च ततो मता निरयं वा तिरच्छानयोनिं वा पेत्तिविसयं वा उपपज्जन्ति । “धम्मतासिद्धस्स पञ्चसीलस्स आनुभावेन ते देवलोके निब्बत्तन्ती”ति वदन्ति । वस्ससहस्समेव च नेसं सब्बकालं आयुप्पमाणं, सब्बमेतं नेसं पञ्चसीलं विय धम्मतासिद्धमेवाति वेदितब्बं ।

तदन्तरेसूति तेसं चक्कवाळानं अन्तरेसु । लोकन्तरिकनिरयाति लोकानं लोकधातूनं अन्तरो विवरो लोकन्तरो, तत्थ भवा लोकन्तरिका, निरया । तिण्णज्झि सकटचक्कानं पत्तानं वा अज्जमज्जं आसन्नभावेन ठपितानं अन्तरसदिसेसु तिण्णं तिण्णं चक्कवाळानं अन्तरेसु एकेको लोकन्तरिकनिरयो । सो पन परिमाणतो अट्टयोजनसहस्सप्पमाणो होति निच्चविवटो हेट्ठा उपरि च केनचि न पिहितो । यथा हि हेट्ठा उदकस्स पिधायिका पथवी नत्थीति असंवुता लोकन्तरिकनिरया, एवं उपरिपि चक्कवाळेसु विय देवविमानानं अभावतो असंवुता अपिहिता चक्खुविज्जाणुप्पत्तिनिवारणसमत्थेन च अन्धकारेन समन्नागता । तत्थ किर चक्खुविज्जाणं न जायति आलोकस्स अभावतो । तीसु दीपेसु एकप्पहारेन आलोककरणसमत्थापि चन्दिमसूरिया तत्थ आलोकं न दस्सेन्ति । ते हि युगन्धरसमप्पमाणे आकासप्पदेसे विचरणतो चक्कवाळपब्बतस्स वेमज्जेन विचरन्ति, चक्कवाळपब्बतज्ज अतिक्कम्म लोकन्तरिकनिरया, तस्मा ते तत्थ आलोकं न दस्सेन्तीति चक्खुविज्जाणं नुप्पज्जति । यदा पन सब्बज्जुबोधिसत्तस्स पटिसन्धिग्गहणादीसु ओभासो उप्पज्जति, तदा चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति । “अज्जेपि किर भो सन्ति सत्ता इधूपपन्ना”ति तं दिवसं अज्जमज्जं पस्सन्ति । अयं पन ओभासो एकं यागुपानमत्तम्पि न तिट्ठति, अच्छरासङ्घाटमत्तमेव विज्जोभासो विय निच्छरित्वा “किं इद”न्ति भणन्तानंयेव अन्तरधायति ।

किं पन कम्मं कत्वा तत्थ सत्ता निब्बत्तन्तीति? भारियं दारुणं गरुकं मातापितूनं धम्मिकसमणब्राह्मणानज्ज उपरि अपराधं अज्जज्ज दिवसे दिवसे पाणवधादिं साहसिककम्मं कत्वा उप्पज्जन्ति तम्बपण्णिदीपे अभयचोरनागचोरादयो विय । तेसं अत्तभावो तिगावुतिको होति, वग्गुलीनं विय दीघनखा होन्ति । ते रुक्खे वग्गुलियो विय नखेहि चक्कवाळपादे लग्गन्ति, यदा संसप्पन्ता अज्जमज्जस्स हत्थपासगता होन्ति, अथ “भक्खो नो लद्धो”ति मज्जमाना खादनत्थं गण्हितुं उपक्कमन्ता विपरिवत्तित्वा लोकसन्धारके उदके पतन्ति, वाते पहरन्तेपि मधुकफलानि विय छिज्जित्वा उदके पतन्ति, पतितमत्ताव अच्छन्तखारे उदके पिट्ठपिण्डं विय विलीयन्ति अतिसीतलभावतो आतपसन्तापाभावेन । अतिसीतलभावमेव हि सन्धाय अच्छन्तखारता वुत्ता । न हि तं कप्पसण्ठहनउदकं सम्पत्तिकरमहामेघवुट्ठं पथवीसन्धारकं कप्पविनासकउदकं विय खारं भवितुं अरहति । तथा हि सति पथवीपि विलीयेय्य, तेसं वा पापकम्मबलेन पेतानं पकतिउदकस्स पुब्बखेळभावापत्ति विय तस्स उदकस्स तदा खारभावप्पत्ति होतीति वुत्तं “अच्छन्तखारे उदके पिट्ठपिण्डं विय विलीयन्ती”ति ।

अनन्तानीति अपरिमाणानि, “एत्तकानी”ति अज्जेहि मिनितुं असक्कुण्येय्यानि । तानि च भगवा अनन्तेन बुद्धजाणेन

अवेदि “अनन्तो आकासो, अनन्तो सत्तनिकायो, अनन्तानि चक्कवाळानी”ति । तिविधमि हि अनन्तं बुद्धजाणेन परिच्छिन्दति सयमि अनन्तत्ता । यावतकञ्चि जेय्यं, तावतकं जाणं । यावतकं जाणं, तावतकमेव जेय्यं । जेय्यपरियन्तिकं जाणं, जाणपरियन्तिकं जेय्यन्ति । तेन वुत्तं “अनन्तेन बुद्धजाणेन अवेदी”तिआदि । अनन्तता चस्स अनन्तजेय्यप्पटिविज्जनेनेव वेदितब्बा तत्थ अप्पटिहतचारत्ता । इदानि यथावुत्तमत्थं निगमेन्तो आह “एवमस्स ओकासलोकोपि सब्बथा विदितो”ति ।

अपि चेत्थ विवट्टादीनमि विदितता वत्तब्बा, तस्मा विवट्टादयोपि आदितो पभुति एवं वेदितब्बा — संवट्टो संवट्टट्टायी विवट्टो विवट्टट्टायीति कप्पस्स चत्तारि असङ्ख्येय्यानि । तत्थ संवट्टनं विनस्सनं **संवट्टो**, विनस्समानो असङ्ख्येय्यकप्पो । सो पन अत्थतो कालोयेव, तदा पवत्तमानसङ्खारवसेनस्स विनासो वेदितब्बो । संवट्टतो उद्धं तथाठायीकालो **संवट्टट्टायी** । विवट्टनं निब्बत्तनं वट्टनं वा **विवट्टो**, वट्टमानो असङ्ख्येय्यकप्पो । सोपि अत्थतो कालोयेव, तदा पवत्तमानसङ्खारवसेनस्स वट्टि वेदितब्बा । विवट्टतो उद्धं तथाठायीकालो **विवट्टट्टायी** । तत्थ तयो संवट्टा तेजोसंवट्टो आपोसंवट्टो वायोसंवट्टोति । तिस्सो संवट्टसीमा आभस्सरा सुभकिण्हा वेहप्फलाति । यदा कप्पो तेजेन संवट्टति, तदा आभस्सरतो हेट्टा अग्गिना ड्य्हति । यदा आपेन संवट्टति, तदा सुभकिण्हतो हेट्टा उदकेन विलीयति । यदा वायुना संवट्टति, तदा वेहप्फलतो हेट्टा वातेन विद्धंसति ।

वित्थारतो पन तीसुपि संवट्टकालेसु एकं बुद्धक्खेत्तं विनस्सति । बुद्धक्खेत्तं नाम तिविधं होति जातिक्खेत्तं आणाक्खेत्तं विसयक्खेत्तञ्च । तत्थ **जातिक्खेत्तं** दससहस्सचक्कवाळपरियन्तं होति, यं तथागतस्स पटिसन्धिग्गहणादीसु कम्पति । यत्तके हि ठाने तथागतस्स पटिसन्धिजाणादिजाणानुभावो पुञ्जफलसमुत्तेजितो सरसेनेव पटिविजम्भति, तं सब्बमि बुद्धङ्करस्स निब्बत्तनक्खेत्तं नामाति बुद्धक्खेत्तन्ति वुच्चति । **आणाक्खेत्तं** पन कोटिसतसहस्सचक्कवाळपरियन्तं, यत्थ रतनसुत्तं (खु० पा० ६.१ आदयो; सु० नि० २२४ आदयो) खन्धपरित्तं (अ० नि० ४.६७; जा० १.२.१०५-१०६; चूळव० २५१ आदयो) धजग्गपरित्तं (सं० नि० १.२४९) आटानाटियपरित्तं (दी० नि० ३.२७५ आदयो) मोरपरित्तन्ति (जा० १.२.१७-१८) इमेसं परित्तानं आनुभावो वत्तति । इद्धिमा हि चेतोवसिप्पत्तो आणाक्खेत्तपरियापन्ने यत्थ कत्थचि चक्कवाळे ठत्वा अत्तनो अत्थाय परित्तं कत्वा तत्थेव अज्जं चक्कवाळं गतोपि कतपरित्तो एव होति । एकचक्कवाळे ठत्वा सब्बसत्तानं अत्थाय परित्ते कते आणाक्खेत्ते सब्बसत्तानमि अभिसम्भुणातेव परित्तानुभावो तत्थ देवताहि परित्तानं सम्पटिच्छित्तब्बतो, तस्मा तं आणाक्खेत्तन्ति वुच्चति । **विसयक्खेत्तं** पन अनन्तं अपरिमाणं । अनन्तापरिमाणेसु हि चक्कवाळेसु यं यं तथागतो आकङ्कति, तं तं जानाति आकङ्कप्पटिबद्धवुत्तिताय बुद्धजाणस्स । एवमेतेसु तीसु बुद्धक्खेत्तेसु एकं आणाक्खेत्तं विनस्सति, तस्मिं पन विनस्सन्ते जातिक्खेत्तं विनट्टमेव होति । विनस्सन्तमि एकतोव विनस्सति, सण्ठहन्तमि एकतोव सण्ठहति, तस्सेवं विनासो सण्ठहनञ्च वेदितब्बं ।

यस्मिं समये कप्पो **अग्गिना** नस्सति, आदितोव कप्पविनासकमहामेघो उट्टहित्वा कोटिसतसहस्सचक्कवाळे एकं महावस्सं वस्सति, मनुस्सा तुट्टा सब्बबीजानि नीहरित्वा वपन्ति, सस्सेसु पन गोखायितमत्तेसु जातेसु गद्रभरवं रवन्तो एकबिन्दुमि न वस्सति, तदा पच्छिन्नपच्छिन्नमेव होति वस्सं । इदं सन्धाय हि भगवता “होति सो, भिक्खवे, समयो यं बहूनि वस्सानि बहूनि वस्ससतानि बहूनि वस्ससहस्सानि बहूनि वस्ससतसहस्सानि देवो न वस्सती”ति (अ० नि० ७.६६) वुत्तं । वस्सूपजीविनोपि सत्ता कालं कत्वा परित्ताभादिब्रह्मलोके निब्बत्तन्ति, पुप्फफलूपजीविनयो च देवता । एवं दीघे अद्धाने वीतिवत्ते तत्थ तत्थ उदकं परिक्खयं गच्छति, अथानुपुब्बेन मच्छकच्छपापि कालं कत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्तन्ति नेरयिकसत्तापि । तत्थ नेरयिका सत्तमसूरियपातुभावे विनस्सन्तीति एके ।

ज्ञानं पन विना नत्थि ब्रह्मलोके निब्बत्ति, एतेसञ्च केचि दुब्भिकखपीळिता, केचि अभब्बा ज्ञानाधिगमाय, ते कथं तत्थ निब्बत्तन्तीति? देवलोके पटिलद्धज्ज्ञानवसेन । तदा हि “वस्ससतसहस्सस्स अच्चयेन कप्पवुट्टानं भविस्सती”ति लोकब्यूहा नाम कामावचरदेवा मुत्तिसिरा विकिण्णकेसा रुदम्मुखा अस्सूनि हत्थेहि पुञ्छमाना रत्तवत्थनिवत्था अतिविय विरूपवेसधारिनो हुत्वा मनुस्सपथे विचरन्ता एवं आरोचेन्ति “मारिसा मारिसा इतो वस्ससतसहस्सस्स अच्चयेन कप्पवुट्टानं भविस्सति, अयं लोको विनस्सिस्सति, महासमुद्धोपि उस्सुस्सिस्सति, अयञ्च महापथवी सिनेरु च पब्बतराजा डक्खिस्सन्ति विनस्सिस्सन्ति, याव ब्रह्मलोका लोकविनासो भविस्सति, मेत्तं मारिसा भावेथ, करुणं, मुदितं, उपेक्खं मारिसा भावेथ, मातरं उपट्टहथ, पितरं उपट्टहथ, कुले जेट्टापचायिनो होथा”ति । ते पन देवा लोकं ब्यूहेन्ति सम्पिण्डेन्तीति “लोकब्यूहा”ति वुच्चन्ति । ते किर दिस्वा मनुस्सा यत्थ कत्थचि ठितापि निसिन्नापि संवेगजाता सम्भमप्पत्ताव हुत्वा तेसं आसन्ने ठाने सन्निपतन्ति ।

कथं पनेते कप्पवुट्टानं जानन्तीति? “धम्मताय सञ्चोदिता”ति आचरिया । “तादिसनिमित्तदस्सनेना”ति एके । “ब्रह्मदेवताहि उय्योजिता”ति अपरे । तेसं पन वचनं सुत्वा येभुय्येन मनुस्सा च भुम्मदेवता च संवेगजाता अञ्जमञ्जं मुदुचित्ता हुत्वा मेत्तादीनि पुञ्जानि करित्वा देवलोके निब्बत्तन्ति । तत्थ दिब्बसुधाभोजनं भुञ्जित्वा ततो वायोकसिणे परिकम्मं कत्वा ज्ञानं पटिलभन्ति । देवानं किर सुखसम्फस्सवाताग्गहणपअचयेन वायोकसिणे ज्ञानानि सुखेनेव इज्जन्ति । तदञ्जे पन आपायिका सत्ता अपरापरियवेदनीयेन कम्मेन देवलोके निब्बत्तन्ति । अपरापरियवेदनीयकम्मरहितो हि संसारे संसरन्तो नाम सत्तो नत्थि । तेपि तत्थ तथेव ज्ञानं पटिलभन्ति । एवं देवलोके पटिलद्धज्ज्ञानवसेन सब्बेपि ब्रह्मलोके निब्बत्तन्ति । इदञ्च येभुय्यवसेन वुत्तं ।

केचि पन “अपायसत्ता संवट्टमानलोकधातूहि अञ्जेसु लोकधातूसुपि निब्बत्तन्ति । न हि सब्बे अपायसत्ता तदा रूपारूपभवेसु उपपज्जन्तीति सक्का विञ्जातुं अपायेसु दीघायुकानं देवलोकूपपत्तिया असम्भवतो । नियतमिच्छादिट्टिको पन विनस्समानेपि कप्पे निरयतो न मुच्चतियेव, तस्मा सो तत्थ अनिब्बत्तित्वा पिट्टिचक्कवाळे निब्बत्तति । नियतमिच्छादिट्टिया हि समन्नागतस्स भवतो वुट्टानं नाम नत्थि । ताय हि समन्नागतस्स नेव सग्गो अत्थि, न मग्गो, तस्मा सो संवट्टमानचक्कवाळतो अञ्जत्थ निरये निब्बत्तित्वा पच्चति । किं पन पिट्टिचक्कवाळं न ज्ञायतीति? ज्ञायति । तस्मिं ज्ञायमानेपि एस आकासे एकस्मिं पदेसे पच्चती”ति वदन्ति ।

वस्सूपच्छेदतो पन उद्धं दीघस्स अद्धुनो अच्चयेन दुतियो सूरियो पातुभवति, पातुभूते पन तस्मिं नेव रत्तिपरिच्छेदो, न दिवापरिच्छेदो पज्जायति । एको सूरियो उट्ठेति, एको अत्थं गच्छति, अविच्छिन्नसूरियसन्तापोव लोको होति । यथा च कप्पवुट्टानकालतो पुब्बे उपपन्नसूरियविमाने सूरियदेवपुत्तो होति, एवं कप्पविनासकसूरिये नत्थि । कप्पवुट्टानकाले पन यथा अञ्जे कामावचरदेवा, एवं सूरियदेवपुत्तोपि ज्ञानं निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोकं उपपज्जति । सूरियमण्डलं पन पभस्सरतरञ्चेव तेजवन्तरञ्च हुत्वा पवत्तति । तं अन्तरधायित्वा अञ्जमेव उपपज्जतीति अपरे । तत्थ पकतिसूरिये वत्तमाने आकासे वलाहकापि धूमसिखापि वत्तन्ति, कप्पविनासकसूरिये वत्तमाने विगतधूमवलाहकं आदासमण्डलं विय निम्मलं नभं होति । ठपेत्वा पञ्च महानदियो सेसकुन्निदिआदीसु उदकं सुस्सति ।

ततोपि दीघस्स अद्धुनो अच्चयेन ततियो सूरियो पातुभवति, यस्स पातुभावा महानदियोपि सुस्सन्ति ।

ततोपि दीघस्स अद्धुनो अच्चयेन चतुत्थो सूरियो पातुभवति, यस्स पातुभावा हिमवति महानदीनं पभवा सीहप्पपातदहो मन्दाकिनीदहो कण्णमुण्डदहो रथकारदहो अनोतत्तदहो छदन्तदहो कुणालदहोति इमे सत्त महासरा

सुस्सन्ति ।

ततोपि दीघस्स अद्धुनो अच्चयेन पञ्चमो सूरियो पातुभवति, यस्स पातुभावा अनुपुब्बेन महासमुद्दे अङ्गुलिपब्बतेमनमत्तम्पि उदकं न सण्ठाति ।

ततोपि दीघस्स अद्धुनो अच्चयेन छट्ठो सूरियो पातुभवति, यस्स पातुभावा सकलचक्कवाळं एकधूमं होति परियादिन्नसिनेहं धूमेन । याय हि आपोधातुया तत्थ तत्थ पथवीधातु आबन्धत्ता सम्पिण्डिता हुत्वा तिड्ढति, सा छट्ठसूरियपातुभावेन परिक्खयं गच्छति । यथा चिदं, एवं कोटिसतसहस्सचक्कवाळानिपि ।

ततोपि दीघस्स अद्धुनो अच्चयेन सत्तमो सूरियो पातुभवति, यस्स पातुभावा सकलचक्कवाळं एकजालं होति सद्धिं कोटिसतसहस्सचक्कवाळेहि, योजनसतिकदिभेदानि सिनेरुकूटानि पलुज्जित्वा आकासेयेव अन्तरधायन्ति । सा अग्गिजाला उट्ठित्वा चातुमहाराजिके गण्हाति । तत्थ कनकविमानरतनविमानमणिविमानानि झापेत्वा तावतिसभवनं गण्हाति । एतेनेवूपायेन याव पठमज्झानभूमिं गण्हाति, तत्थ तयोपि ब्रह्मलोके झापेत्वा आभस्सरे आहच्च तिड्ढति । सा याव अणुमत्तम्पि सङ्खारगतं अत्थि, ताव न निब्बायति । सब्बसङ्खारपरिक्खया पन सप्पितेलज्झापनगिसिखा विय छारिकम्पि अनवसेसेत्वा निब्बायति । हेट्ठाआकासेन सह उपरिआकासो एको होति महन्धकारो ।

एवं एकमसङ्ख्येय्यं एकङ्गणं हुत्वा ठिते लोकसन्निवासे लोकस्स सण्ठानत्थाय देवो वस्सितुं आरभति, आदितोव अन्तरट्टके हिमपातो विय होति । ततो कणमत्ता तण्डुलमत्ता मुग्गमासबदरआमलकएळालुककुम्भण्डअलाबुमत्ता उदकधारा हुत्वा अनुक्कमेन उसभद्वेउसभअङ्गुगावुतगावुतअङ्गुयोजनयोजनद्वियोजन...पे०... योजनसतयोजनसहस्समत्ता हुत्वा कोटिसतसहस्सचक्कवाळगम्भन्तरं याव अविनट्टब्रह्मलोका पूरेत्वा अन्तरधायति । तं उदकं हेट्ठा च तिरियञ्च वातो समुट्ठित्वा घनं करोति परिवट्टुमं पदुमिनीपत्ते उदकबिन्दुसदिसं ।

कथं तावमहन्तं उदकरासिं घनं करोतीति चे? विवरसम्पदानतो वातस्साति । तज्झिस्स तहिं तहिं विवरं देति । तं एवं वातेन सम्पिण्डियमानं घनं करियमानं परिक्खयमानं अनुपुब्बेन हेट्ठा ओतरति । ओतिण्णे ओतिण्णे उदके ब्रह्मलोकट्टाने ब्रह्मलोको, उपरिचतुकामावचरदेवलोकट्टाने च देवलोका पातुभवन्ति । चातुमहाराजिकतावतिसभवनानि पन पथवीसम्बन्धताय न ताव पातुभवन्ति । पुरिमपथविट्ठानं ओतिण्णे पन बलववाता उप्पज्जन्ति, ते तं पिहितद्वारे धम्मकरणे ठितउदकमिव निरुस्सासं कत्वा रुम्भन्ति । मधुरोदकं परिक्खयं गच्छमानं उपरि रसपथविं समुट्ठापेति, उदकपिट्ठे उप्पलिनीपत्तं विय पथवी सण्ठाति । सा वण्णसम्पन्ना चेव होति गन्धरससम्पन्ना च निरुदकपायासस्स उपरि पटलं विय । एत्थ पन महाबोधिपल्लङ्कट्टानं विनस्समाने लोके पच्छा विनस्सति, सण्ठहमाने पठमं सण्ठहतीति वेदितब्बं ।

तदा च आभस्सरब्रह्मलोके पठमतराभिनिब्बत्ता सत्ता आयुक्खया वा पुञ्जक्खया वा ततो चवित्वा ओपपातिका हुत्वा इधूपपज्जन्ति, ते होन्ति सयंपभा अन्तलिक्खचरा, ते तं रसपथविं सायित्वा तण्हाभिभूता आलुप्पकारकं परिभुज्जितुं उपक्कमन्ति । अथ तेसं सयंपभा अन्तरधायति, अन्धकारो होति । ते अन्धकारं दिस्वा भायन्ति । ततो तेसं भयं नासेत्वा सूरभावं जनयन्तं परिपुण्णपञ्जासयोजनं सूरियमण्डलं पातुभवति । ते तं दिस्वा “आलोकं पटिलभिम्हा”ति हट्टुट्टा हुत्वा “अम्हाकं भीतानं भयं नासेत्वा सूरभावं जनयन्तो उट्ठितो, तस्मा सूरियो होतू”ति सूरियोत्वेवस्स नामं करोन्ति ।

अथ सूरिये दिवसं आलोकं कत्वा अत्थङ्गते “यम्पि आलोकं लभिम्ह, सोपि नो नट्ठो”ति पुन भीता होन्ति । तेसं एवं

होति “साधु वतस्स, सचे अञ्जं आलोकं लभेय्यामा”ति । तेसं चित्तं जत्वा विय एकूनपञ्जासयोजनं चन्दमण्डलं पातुभवति । ते तं दिस्वा भिय्योसो मत्ताय हट्टुट्टा हुत्वा “अम्हाकं छन्दं जत्वा विय उट्टितो, तस्मा चन्दो होतू”ति चन्दोत्वेवस्स नामं करोन्ति ।

एवं चन्दिमसूरियेसु पातुभूतेसु नक्खत्तानि तारकरूपानि पातुभवन्ति, ततो पभुति रत्तिन्दिवा पञ्जायन्ति, अनुक्कमेन च मासड्ढमासउतुसंवच्छरा, चन्दिमसूरियानं पातुभूतदिवसेयेव सिनेरुचक्कवाळहिमवन्तपब्बता दीपसमुद्दा च पातुभवन्ति । ते च खो अपुब्बं अचरिमं फग्गुणपुण्णमदिवसेयेव पातुभवन्ति । कथं? यथा नाम कङ्कुभत्ते पच्चमाने एकप्पहारेनेव पुब्बुळका उट्टहन्ति, एके पदेसा थूपथूपा होन्ति, एके निन्ननिन्ना, एके समसमा, एवमेव थूपथूपट्टाने पब्बता होन्ति, निन्ननिन्नट्टाने समुद्दा, समसमट्टाने दीपाति ।

अथ तेसं सत्तानं रसपथविं परिभुञ्जन्तानं कम्मेन एकच्चे वण्णवन्तो होन्ति, एकच्चे दुब्बण्णा होन्ति । तत्थ वण्णवन्तो दुब्बण्णे अतिमञ्जन्ति, तेसं अतिमानपच्चया सापि रसपथवी अन्तरधायति, भूमिपप्पटको पातुभवति । अथ नेसं तेनेव नयेन सोपि अन्तरधायति, अथ पदालता पातुभवति । तेनेव नयेन सापि अन्तरधायति, अकट्टपाको सालि पातुभवति अकणो अथुसो सुगन्धो तण्डुलफलो । ततो नेसं भाजनानि उप्पज्जन्ति । ते सालिं भाजने ठपेत्वा पासाणपिट्टियं ठपेन्ति, सयमेव जालसिखा उट्टहित्वा तं पचति । सो होति ओदनो सुमनजातिपुप्फसदिसो, न तस्स सूपेन वा ब्यञ्जनेन वा करणीयं अत्थि, यं यं रसं भुञ्जितुकामा होन्ति, तंतरसोव होति । तेसं तं ओळारिकं आहारं आहरयतं ततो पभुति मुत्तकरीसं सञ्जायति । तथा हि रसपथवी भूमिपप्पटको पदालताति इमे ताव परिभुत्ता सुधाहारो विय खुदं विनोदेत्वा रसहरणीहि रसमेव परिव्यूहेन्ता तिट्टन्ति वत्थुनो सुखुमभावेन, न निस्सन्दा, सुखुमभावेनेव गहणिन्धनमेव च होति । ओदनो पन परिभुत्तो रसं वट्टेन्तोपि वत्थुनो ओळारिकभावेनेव निस्सन्दं विस्सज्जेन्तो पस्सावं करीसञ्च उप्पादेति ।

अथ तेसं निक्खमनत्थाय वणमुखानि पभिज्जन्ति । पुरिसस्स पुरिसभावो, इत्थिया इत्थिभावो पातुभवति । पुरिमत्तभावेसु हि पवत्तउपचारज्झानानुभावेन याव सत्तसन्तानेसु कामरागो विक्खम्भनवेगेन समितो, न ताव बहलकामरागूपनिस्सयानि इत्थिपुरिसिन्द्रियानि पातुरहेसुं । यदा पनस्स विच्छिन्नताय बहलकामरागो लद्दावसरो अहोसि, तदा तदुपनिस्सयानि तानि सत्तानं अत्तभावेसु सञ्चारिंसु, तदा इत्थी पुरिसं, पुरिसो च इत्थिं अतिवेलं उपनिज्झायति । तेसं अतिवेलं उपनिज्झायनपच्चया कामपरिळाहो उप्पज्जति, ततो मेथुनं धम्मं पटिसेवन्ति । ते असद्धम्मपटिसेवनपच्चया विञ्जूहि गरहियमाना विहेठियमाना तस्स असद्धम्मस्स पटिच्छादनहेतु अगारानि करोन्ति । ते अगारं अज्झावसमाना अनुक्कमेन अञ्जतरस्स अलसजातिकस्स सत्तस्स दिट्टानुगतिं आपज्जन्ता सन्निधिं करोन्ति । ततो पभुति कणोपि थुसोपि तण्डुलं परियोनन्धन्ति, लायितट्टानम्पि न पटिविरुहति ।

ते सन्निपतित्वा अनुत्थुनन्ति “पापका वत भो धम्मा सत्तेसु पातुभूता, मयज्झि पुब्बे मनोमया अहुम्हा”ति, अग्गञ्जसुत्ते (दी० नि० ३.१२८) वुत्तनयेन वित्थारेतब्बं । ततो मरियादं ठपेन्ति, अथञ्जतरो सत्तो अञ्जस्स भागं अदिन्नं आदियति, तं द्विक्खत्तुं परिभासेत्वा ततियवारे पाणिलेड्डुदण्डेहि पहरन्ति । ते एवं अदिन्नादाने कलहमुसावाददण्डादानेसु उप्पन्नेसु च सन्निपतित्वा चिन्तयन्ति “यन्नून मयं एकं सत्तं सम्मन्नेय्याम, यो नो सम्मा खीयितब्बं खीयेय्य, गरहितब्बं गरहेय्य, पब्बाजेतब्बं पब्बाजेय्य, मयं पनस्स सालीनं भागमनुप्पदस्सामा”ति । एवं कतसन्निट्टानेसु पन सत्तेसु इमस्मिं ताव कप्पे अयमेव भगवा बोधिसत्तभूतो तेन समयेन तेसु सत्तेसु अभिरूपतरो च दस्सनीयतरो च महेसक्खतरो च बुद्धिसम्पन्नो पटिबलो निग्गहपग्गहं कातुं । ते तं उपसङ्कमित्वा याचित्वा सम्मन्निंसु । सो तेन महाजनेन सम्मतोति महासम्मतो, खेत्तानं

अधिपतीति **खत्तियो**, धम्मेन समेन परेसं रञ्जेतीति **राजा**ति तीहि नामेहि पञ्जायित्थ । यञ्हि लोके अच्छरियट्ठानं, बोधिसत्तोव तत्थ आदिपुरिसोति एवं बोधिसत्तं आदिं कत्त्वा खत्तियमण्डले सण्ठिते अनुपुब्बेन ब्राह्मणादयोपि वण्णा सण्ठहिंसु ।

तत्थ कप्पविनासकमहामेघतो याव जालोपच्छेदो, इदमेकमसङ्ख्येय्यं **संवट्टो**ति वुच्चति । कप्पविनासकजालोपच्छेदतो याव कोटिसतसहस्सचक्कवाळपरिपूरको सम्पत्तिमहामेघो, इदं दुतियमसङ्ख्येय्यं **संवट्टाया**ति वुच्चति । सम्पत्तिमहामेघतो याव चन्दिमसूरियपातुभावो, इदं ततियमसङ्ख्येय्यं **विवट्टो**ति वुच्चति । चन्दिमसूरियपातुभावतो याव पुन कप्पविनासकमहामेघो, इदं चतुत्थमसङ्ख्येय्यं **विवट्टाया**ति वुच्चति । विवट्टायाअसङ्ख्येय्यं चतुसट्ठिअन्तरकप्पसङ्गहं । “वीसतिअन्तरकप्पसङ्गहं”न्ति केचि । सेसासङ्ख्येय्यानि कालतो तेन समप्पमाणानेव । इमानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि एको महाकप्पो होति । एवं ताव अग्गिना विनासो च सण्ठहनञ्च वेदितब्बं ।

यस्मिं पन समये कप्पो **उदकेन** नस्सति, आदितोव कप्पविनासकमहामेघो वुट्ठहित्वाति पुब्बे वुत्तनयेनेव वित्थारेतब्बं । अयं पन विसेसो — यथा तत्थ दुतियसूरियो, एवमिध कप्पविनासको खारुदकमहामेघो वुट्ठाति । सो आदितो सुखुमं सुखुमं वस्सन्तो अनुक्कमेन महाधाराहि कोटिसतसहस्सचक्कवाळानं पूरेन्तो वस्सति । खारुदकेन फुट्टफुट्टा पथवीपब्बतादयो विलीयन्ति, उदकं समन्ततो वातेहि धारीयति । पथविया हेट्ठिमन्ततो पभुति याव दुतियज्झानभूमिं उदकं गण्हाति । तेन हि खारुदकेन फुट्टफुट्टा पथवीपब्बतादयो उदके पक्खित्तलोणसक्खरा विय विलीयन्तेव, तस्मा पथवीसन्धारकउदकेन सद्धिं एकूदकमेव तं होतीति केचि । अपरे पन “पथवीसन्धारकउदकं तं सन्धारकवायुक्खन्धञ्च अनवसेसतो विनासेत्वा सब्बत्थ सयमेव एको घनभूतो तिट्ठती”ति वदन्ति, तं युत्तं । उपरि पन छपि ब्रह्मलोके विलीयापेत्वा सुभकिण्हे आहच्च तिट्ठति, तं याव अणुमत्तम्पि सङ्घारगतं अत्थि, ताव न वूपसम्मति, उदकानुगतं पन सब्बं सङ्घारगतं अभिभवित्वा सहसा वूपसम्मति, अन्तरधानं गच्छति । हेट्टाआकासेन सह उपरिआकासो एको होति महन्धकारोति सब्बं वुत्तसदिसं । केवलं पनिध आभस्सरब्रह्मलोकं आदिं कत्त्वा लोको पातुभवति । सुभकिण्हतो चवित्वा आभस्सरट्टानादीसु सत्ता निब्बत्तन्ति । तत्थ कप्पविनासकमहामेघतो याव कप्पविनासकखारुदकोपच्छेदो, इदमेकमसङ्ख्येय्यं । उदकुपच्छेदतो याव सम्पत्तिमहामेघो, इदं दुतियमसङ्ख्येय्यं । सम्पत्तिमहामेघतो याव चन्दिमसूरियपातुभावो, इदं ततियमसङ्ख्येय्यं । चन्दिमसूरियपातुभावतो याव कप्पविनासकमहामेघो, इदं चतुत्थमसङ्ख्येय्यं । इमानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि एको महाकप्पो होति । एवं उदकेन विनासो च सण्ठहनञ्च वेदितब्बं ।

यस्मिं समये कप्पो **वातेन** नस्सति, आदितोव कप्पविनासकमहामेघो वुट्ठहित्वाति पुब्बे वुत्तनयेनेव वित्थारेतब्बं । अयं पन विसेसो — यथा तत्थ दुतियसूरियो, एवमिध कप्पविनासनत्थं वातो समुट्ठाति । सो पठमं थूलरजं उट्ठापेति, ततो सण्हरजं सुखुमवालिकं थूलवालिकं सक्खरपासाणादयोति यावकूटागारमत्ते पासाणे विसमट्टाने ठितमहारुक्खे च उट्ठापेति । ते पथवितो नभमुग्गता न पुन पतन्ति, तत्थेव चुण्णविचुण्णा हुत्वा अभावं गच्छन्ति । अथानुक्कमेन हेट्टा महापथविया वातो समुट्ठहित्वा पथविं परिवत्तेत्वा उद्धं मूलं कत्त्वा आकासे खिपति । योजनसतप्पमाणापि पथविप्पदेसा द्वियोजनतियोजनचतुयोजनपञ्चयोजनछयोजनसत्तयोजनप्पमाणापि पभिज्जित्वा वातवेगुक्खित्ता आकासेयेव चुण्णविचुण्णा हुत्वा अभावं गच्छन्ति । चक्कवाळपब्बतम्पि सिनेरुपब्बतम्पि वातो उक्खिपित्वा आकासे खिपति । ते अञ्जमञ्जं अभिहन्त्वा चुण्णविचुण्णा हुत्वा विनस्सन्ति । एतेनेवूपायेन भूमट्टकविमानानि च आकासट्टकविमानानि च विनासेन्तो छकामावचरदेवलोके विनासेत्वा कोटिसतसहस्सचक्कवाळानि विनासेति । तत्थ चक्कवाळा चक्कवाळेहि,

हिमवन्ता हिमवन्तेहि, सिनेरू सिनेरूहि अञ्जमञ्जं समागन्त्वा चुण्णविचुण्णा हुत्वा विनस्सन्ति । पथवितो याव ततियञ्जानभूमि वातो गण्हाति, नवपि ब्रह्मलोके विनासेत्वा वेहफ्ले आहच्च तिड्ढति । एवं पथवीसन्धारकउदकेन तंसन्धारकवातेन च सद्धिं सब्बसङ्खारगतं विनासेत्वा सयम्पि विनस्सति अवट्टानस्स कारणाभावतो । हेट्टाआकासेन सह उपरिआकासो एको होति महन्धकारोति सब्बं वुत्तसदिसं । इध पन सुभकिण्हब्रह्मलोकं आदिं कत्वा लोको पातुभवति । वेहफ्लतो चवित्वा सुभकिण्हट्टानादीसु सत्ता निब्बत्तन्ति । तत्थ कप्पविनासकमहामेघतो याव कप्पविनासकवातुपच्छेदो, इदमेकमसङ्ख्येय्यं । वातुपच्छेदतो याव सम्पत्तिमहामेघो, इदं दुतियमसङ्ख्येय्यन्तिआदि वुत्तनयमेव । एवं वातेन विनासो च सण्ठहनञ्च वेदितब्बं ।

अथ किंकारणा एवं लोको विनस्सति । यदिपि हि सङ्खारानं अहेतुको सरसनिरोधो विनासकाभावतो, सन्ताननिरोधो पन हेतुविरहितो नत्थि । यथा तं सत्तनिकायेसूति भाजनलोकस्सपि सहेतुकेन विनासेन भवितब्बं, तस्मा किमेवं लोकविनासे कारणन्ति? अकुसलमूलं कारणं । यथा हि तत्थ निब्बत्तनकसत्तानं पुञ्जबलेन पठमं लोको विवट्टति, एवं तेसं पापकम्मबलेन संवट्टति, तस्मा अकुसलमूलेसु उस्सन्नेसु एवं लोको विनस्सति । यथा हि रागदोसमोहानं अधिकभावेन यथाक्कमं रोगन्तरकप्पो सत्थन्तरकप्पो दुब्भिकखन्तरकप्पोति इमे तिविधा अन्तरकप्पा विवट्टट्टायिम्हि असङ्ख्येय्यकप्पे जायन्ति । एवमेते यथावुत्ता तयो संवट्टा रागादीनं अधिकभावेनेव होन्ति ।

तत्थ रागे उस्सन्नतरे अग्गिना विनस्सति, दोसे उस्सन्नतरे उदकेन विनस्सति । दोसे हि उस्सन्नतरे अधिकतरेन दोसेन विय तिकखतरेन खारुदकेन विनासो युत्तोति । केचि पन “दोसे उस्सन्नतरे अग्गिना, रागे उदकेना”ति वदन्ति, तेसं किर अयमधिप्पायो — पाकटसत्तुसदिसस्स दोसस्स अग्गिसदिसता, अपाकटसत्तुसदिसस्स रागस्स खारुदकसदिसता च युत्ताति । मोहे पन उस्सन्नतरे वातेन विनस्सति । एवं विनस्सन्तोपि च निरन्तरमेव सत्त वारे अग्गिना नस्सति, अट्टमे वारे उदकेन, पुन सत्त वारे अग्गिना, अट्टमे उदकेनाति एवं अट्टमे अट्टमे वारे विनस्सन्तो सत्तकखत्तुं उदकेन विनस्सित्वा पुन सत्त वारे अग्गिना नस्सति । एत्तावता तेसद्धि कप्पा अतीता होन्ति । एत्थन्तरे उदकेन नस्सनवारं सम्पत्तिम्पि पटिबाहित्वा लद्धोकासो वातो परिपुण्णचतुसद्धिकप्पायुके सुभकिणहे विद्धंसेन्तो लोकं विनासेति । एत्थ पन रागो सत्तानं बहुलं पवत्ततीति अग्गिवसेन बहुसो लोकविनासो वेदितब्बो । इति एवं इमेहि कारणेहि विनस्सित्वा सण्ठहन्तं सण्ठहित्वा ठितञ्च ओकासलोकं भगवा याथावतो अवेदीति एवम्पिस्स सब्बथा ओकासलोको विदितोति दट्टब्बं ।

यं पन हेट्टा वुत्तं “सब्बथा विदितलोकत्ता लोकविदू”ति, इदानि तं निगमेन्तो आह “एवं सब्बथा विदितलोकत्ता लोकविदू”ति । तत्थ सब्बथाति लक्खणादिप्पभेदतो सङ्खारलोकस्स, आसयादिप्पभेदतो सत्तलोकस्स, परिमाणसण्ठानादिप्पभेदतो ओकासलोकस्साति एवं सब्बप्पकारेण विदितलोकत्ताति अत्थो ।

इदानि अनुत्तरोति पदस्स अत्थं संवण्णेन्तो आह “अत्तनो पन गुणेही”तिआदि । तत्थ अत्तनोति निस्सक्कत्थे सामिवचनमेतं, अत्ततोति अत्थो । गुणेहि अत्तनो विसिट्ठतरस्साति सम्बन्धो । तरग्गहणञ्चेत्थ “अनुत्तरो”ति पदस्स अत्थनिद्देसताय कतं, न विसिट्ठस्स कस्सचि अत्थिताय । सदेवके हि लोके सदिसकप्पोपि नाम कोचि तथागतस्स नत्थि, कुतो सदिसो, विसिट्ठे पन का कथा । कस्सचीति कस्सचिपि । अभिभवतीति सीलसम्पदाय उपनिस्सयभूतानं हिरोत्तप्पमेत्ताकरुणानं विसेसपच्चयानं सद्धासतिवीरियपञ्चानञ्च उक्कंसप्पत्तिया समुदागमतो पट्टाय न अञ्जसाधारणो सवासनपटिपक्खस्स पहीनत्ता उक्कंसपारमिप्पत्तो सत्थु सीलगुणो, तेन भगवा सदेवकं लोकं अञ्जदत्थु अभिभुय्य पवत्तति, न सयं केनचि अभिभुय्यतीति अधिप्पायो । एवं समाधिगुणादीसुपि यथारहं वत्तब्बं । सीलादयो चेते

लोकियलोकुत्तरमिस्सका वेदितब्बा, विमुत्तिजाणदस्सनं पन लोकियं कामावचरमेव ।

यदि एवं कथं तेन सदेवकं लोकं अभिभवतीति? तस्सपि आनुभावतो असदिसत्ता । तम्पि हि विसयतो पवत्तितो पवत्तिआकारतो च उत्तरितरमेव । तज्झि अनञ्जसाधारणं सत्थु विमुत्तिगुणं आरब्ध पवत्तति, पवत्तमानञ्च अतक्कावचरं परमगम्भीरं सण्हं सुखुमं सातिसयं पटिपक्खधम्मानं सुप्पहीनत्ता सुट्ठु पाकटं विभूततरं कत्वा पवत्तति, सम्मदेव च वसीभावस्स पापकत्ता भवङ्गपरिवासस्स च अतिपरित्तकत्ता लहु लहु पवत्ततीति ।

एवं सीलादिगुणेहि भगवतो उत्तरितरस्स अभावं दस्सेत्वा इदानि सदिसस्सपि अभावं दस्सेतुं “**सीलगुणेनपि असमो**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **असमो**ति एकस्मिं काले नत्थि एतस्स सीलादिगुणेन समो सदिसोति असमो । तथा असमेहि समो **असमसमो** । असमा वा समा एतस्साति असमसमो । सीलादिगुणेन नत्थि एतस्स पटिमाति **अप्पटिमो** । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । तत्थ उपमामत्तं पटिमा, सदिसूपमा पटिभागो, युगग्गाहवसेन ठितो पटिपुगगलोति वेदितब्बो ।

न खो पनाहं भिक्खवे समनुपस्सामीतिआदीसु मम समन्तचक्खुना हत्थतले आमलकं विय सब्बं लोकं पस्सन्तोपि तत्थ सदेवके...पे०... पजाय अत्तनो अत्ततो सीलसम्पन्नतरं सम्पन्नतरसीलं कञ्चिपि पुगगलं न खो पन पस्सामि तादिसस्स अभावतोति अधिप्पायो ।

अगगप्पसादसुत्तादीनीति एत्थ —

“यावता, भिक्खवे, सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सञ्जिनो वा असञ्जिनो वा नेवसञ्जीनासञ्जिनो वा, तथागतो तेसं अगगमक्खायति अरहं सम्मासम्बुद्धो । ये, भिक्खवे, बुद्धे पसन्ना, अगगे ते पसन्ना । अगगे खो पन पसन्नानं अगगो विपाको होती”ति (अ० नि० ४.३४; इतिवु० ९०) —

इदं अगगप्पसादसुत्तं । **आदि-सद्देन** —

“सदेवके, भिक्खवे, लोके...पे०... सदेवमनुस्साय तथागतो अभिभू अनभिभूतो अञ्जदत्थु दसो वसवत्ती, तस्मा तथागतोति वुच्चती”ति (अ० नि० ४.२३; दी० नि० ३.१८८) —

एवमादीनि सुत्तपदानि वेदितब्बानि । **आदिका गाथायो**ति —

“अहज्झि अरहा लोके, अहं सत्था अनुत्तरो ।

एकोम्हि सम्मासम्बुद्धो, सीतिभूतोस्मि निब्बुतो ॥ (महाव० ११; म० नि० १.२८५; २.३४१) ।

“दन्तो दमयतं सेट्ठो, सन्तो समयतं इसि ।

मुत्तो मोचयतं अगगो, तिण्णो तारयतं वरो ॥ (इतिवु० ११२)

“नयिमस्मिं लोके परस्मिं वा पन,

बुद्धेन सेट्ठो सदिसो च विज्जति ।

आहुनेय्यानं परमाहुतिं गतो,

पुञ्जत्थिकानं विपुलप्फलेसिनं”न्ति ॥ (वि० व० १०४७; कथा० ७९९) —

एवमादिका गाथा वित्थारेतब्बा ।

पुरिसदम्मसारथीति आदीसु दमितब्बाति दम्मा, दमितुं अरहरूपा । पुरिसा च ते दम्मा चाति पुरिसदम्मा । विसेसनस्स चेत्य परनिपातं कत्वा निद्वेसो, दम्मपुरिसाति अत्थो । “सतिपि मातुगामस्सपि दम्मभावे पुरिसग्गहणं उक्कट्टुपरिच्छेदवसेना”ति वदन्ति । **सारेती**ति इमस्स अत्थं दस्सेन्तो आह “**दमेती**”ति आदि । तत्थ **दमेती**ति समेति, कायसमादीहि योजेतीति अत्थो । तं पन कायसमादीहि योजनं यथारहं तदङ्गविनयादीसु पतिट्ठापनं होतीति आह “**विनेतीति वुत्तं होती**”ति । **अदन्ता**ति इदं सब्बेन सब्बं दमतं अनुपगता पुरिसदम्माति वुत्ताति कत्वा वुत्तं । ये पन विप्पकतदम्मभावा सब्बथा दमेतब्बतं नातिवत्ता, तेपि पुरिसदम्मा एव, यतो ते सत्था दमेति । भगवा हि विसुद्धसीलस्स पठमज्झानं आचिक्खति, पठमज्झानलाभिनो दुतियज्झानन्ति आदिना तस्स तस्स उपरूपरि विसेसं आचिक्खन्तो एकदेसेन दन्तेपि समेति । तेनेव वुत्तं **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धि० १.१३९) “अपि च सो भगवा विसुद्धसीलादीनं पठमज्झानादीनि सोतापन्नादीनञ्च उत्तरिमग्गप्पटिपदं आचिक्खन्तो दन्तेपि दमेतियेवा”ति । अथ वा सब्बेन सब्बं अदन्ता एकदेसेन दन्ता च इध अदन्तग्गहणेनेव सङ्गहिताति वेदितब्बं । **दमेतुं युत्ता**ति दमनारहा ।

तिरच्छानपुरिसाति आदीसु उद्धं अनुगन्त्वा तिरियं अञ्चिता गता वड्ढिताति तिरच्छाना, देवमनुस्सादयो विय उद्धं दीघं अहुत्वा तिरियं दीघाति अत्थो । तिरच्छानायेव पुरिसा तिरच्छानपुरिसा । मनस्स उस्सन्नताय **मनुस्सा** । सतिसूरभावब्रह्मचरिययोग्यतादिगुणवसेन उपचितमानसा उक्कट्टुगुणचित्ता । के पन ते? जम्बुदीपवासिनो सत्तविसेसा । तेनाह भगवा —

“तीहि, भिक्खवे, ठानेहि जम्बुदीपका मनुस्सा उत्तरकुरुके च मनुस्से अधिग्गणहन्ति देवे च तावतिसे । कतमेहि तीहि? सूरा सतिमन्तो इध ब्रह्मचरियवासो”ति (अ० नि० ९.२१) ।

तथा हि बुद्धा भगवन्तो पच्चेकबुद्धा अग्गसावका महासावका चक्कवत्तिनो अञ्जे च महानुभावा सत्ता तत्थेव उप्यज्जन्ति । तेहि समानरूपादिताय पन सद्धिं परित्तदीपवासीहि इतरमहादीपवासिनोपि मनुस्सात्त्वेव पज्जायिंसूति एके । अपरे पन भणन्ति — लोभादीहि च अलोभादीहि च सहितस्स मनस्स उस्सन्नताय मनुस्सा । ये हि सत्ता मनुस्सजातिका, तेसु विसेसतो लोभादयो अलोभादयो च उस्सन्ना, ते लोभादिउस्सन्नताय अपायमग्गं, अलोभादिउस्सन्नताय सुगतिमग्गं निब्बानगामिमग्गञ्च पूरेन्ति, तस्मा लोभादीहि अलोभादीहि च सहितस्स मनस्स उस्सन्नताय परित्तदीपवासीहि सद्धिं चतुमहादीपवासिनो सत्तविसेसा मनुस्साति वुच्चन्ति । लोकिया पन “मनुनो अपच्चभावेन मनुस्सा”ति वदन्ति । मनु नाम पठमकप्पिको लोकमरियादाय आदिभूतो हिताहितविधायको सत्तानं पितुट्ठानियो, यो सासने महासम्मतोति वुच्चति, पच्चक्खतो परम्पराय च तस्स ओवादानुसासनियं ठिता तस्स पुत्तसदिसताय मनुस्सा मानुसाति च वुच्चन्ति । ततो एव हि ते माणवा “मनुजा”ति च वोहरीयन्ति, मनुस्सा च ते पुरिसा चाति मनुस्सपुरिसा ।

अमनुस्सपुरिसाति एत्थ न मनुस्साति अमनुस्सा । तंसदिसता एत्थ जोतीयति । तेन मनुस्सत्तमतं नत्थि, अञ्जं समानन्ति यक्खादयो अमनुस्साति अधिप्पेता । न ये केचि मनुस्सेहि अञ्जे, तथा तिरच्छानपुरिसानं विसुं गहणं कतं । यक्खादयो एव च निद्विट्ठा । अपलालो हिमवन्तवासी, चूळोदरमहोदरा नागदीपवासिनो, अगिसिखधूमसिखा सीहळदीपवासिनो निब्बिसा कता दोसविसस्स विनोदनेन । तेनाह “**सरणेषु च सीलेषु च पतिट्ठापिता**”ति ।

कूटदन्तादयोति आदि-सद्देन घोरमुखउपालिगहपतिआदीनं सङ्गहो ददुब्बो । **सक्कादयोति आदि-**सद्देन अजकलापयक्खबकब्रह्मादीनं सङ्गहो ददुब्बो । एतेसं पन दमनं तत्थ तत्थ वुत्तनयेनेव सक्का विज्जातुन्ति अतिप्पपञ्चभावतो इध न वुच्चति । **इदञ्चेत्थ सुत्तं वित्थारेतब्बन्ति** इदं केसीसुत्तं “**विनीता विचित्रेहि विनयनूपायेही**”ति एतस्मिं अत्थे वित्थारेतब्बं यथारहं सण्हादीहि उपायेहि विनयनस्स दीपनतो ।

अत्थपदन्ति अत्थाभिव्यञ्जनकं पदं, वाक्यन्ति अत्थो । वाक्येन हि अत्थाभिव्यत्ति, न नामादिपदमत्तेन, एकपदभावेन च अनञ्जसाधारणो सत्थु पुरिसदम्मसारथिभावो दस्सितो होति । तेनाह “**भगवा ही**”तिआदि । **अट्टु दिसाति** अट्टु समापत्तियो । ता हि अञ्जमञ्जं सम्बन्धापि असंकिण्णभावेन दिस्सन्ति अपदिस्सन्ति, दिसा वियाति वा दिसा । **असज्जमानाति** न सज्जमाना वसीभावप्पत्तिया निस्सङ्गचारा । **धावन्तीति** जवनवुत्तियोगतो धावन्ति । **एकंयेव दिसं धावतीति** अत्तनो कायं अपरिवत्तन्तीति अधिप्पायो, सत्थारा पन दमिता पुरिसदम्मा एकिरियापथेनेव अट्टु दिसा धावन्ति । तेनाह “**एकपल्लङ्केनेव निसिन्ना**”ति । **अट्टु दिसाति** च निदस्सनमत्तमेतं लोकियेहि अगतपुब्बं निरोधसमापत्तिदिसं अमतदिसञ्च पक्खन्दनतो ।

दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहीतिआदीसु दिट्ठधम्मो वुच्चति पच्चक्खो अत्तभावो, तत्थ नियुत्तोति दिट्ठधम्मिको, इधलोकत्थो । कम्मकिलेसवसेन सम्परेतब्बतो सम्मा गन्तब्बतो सम्परायो, परलोको । तत्थ नियुत्तोति सम्परायिको, परलोकत्थो । परमो उत्तमो अत्थो परमत्थो, निब्बानं । तेहि दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि । **यथारहन्ति** यथानुरूपं, तेसु तेसु अत्थेसु यो यो पुग्गलो यं यं अरहति, तदनुरूपं । **अनुसासतीति** विनेति तस्मिं तस्मिं अत्थे पतिट्ठापेति । सह अत्थेन वत्ततीति **सत्थो**, भण्डमूलेन वणिज्जाय देसन्तरं गच्छन्तो जनसमूहो । हितुपदेसादिवसेन परिपालेतब्बो सासितब्बो सो एतस्स अत्थीति **सत्था** सत्थवाहो निरुत्तनयेन । सो विय भगवाति आह “**सत्था वियाति सत्था, भगवा सत्थवाहो**”ति ।

इदानि तमत्थं निद्देसपाळिनयेन दस्सेतुं “**यथा सत्थवाहो**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **सत्थेति** सत्थिके जने । कं उदकं तारेन्ति एत्थाति **कन्तारो**, निरुदको अरञ्जप्पदेसो । रुळ्हीवसेन पन इतरापि अरञ्जप्पदेसो तथा वुच्चति । **चोरकन्तारन्ति** चोरेहि अधिडुत्तकन्तारं, तथा **वाळकन्तारं** । **दुब्भिकखकन्तारन्ति** दुल्लभभिकखं कन्तारं । **तारेतीति** अखेमन्तट्टानं अतिक्कामेति । **उत्तारेतीति**आदि उपसग्गेन पदं वड्ढेत्वा वुत्तं । अथ वा **उत्तारेतीति** खेमन्तभूमिं उपनेन्तो तारेति । **नित्तारेतीति** अखेमन्तट्टानतो निक्खामेन्तो तारेति । **पतारेतीति** परिग्गहेत्वा तारेति, हत्थेन परिग्गहेत्वा तारेति विय तारेतीति अत्थो । सब्बम्पेतं तारणुत्तारणादि खेमट्टाने ठपनमेवाति आह “**खेमन्तभूमिं सम्पापेती**”ति । **सत्तेति** वेनेय्यसत्ते । महागहनताय महानत्थताय दुन्नित्थरताय च जातियेव कन्तारो **जातिकन्तारो**, तं जातिकन्तारं ।

उक्कट्टुपरिच्छेदवसेनाति उक्कट्टुसत्तपरिच्छेदवसेन । देवमनुस्सा एव हि उक्कट्टुसत्ता, न तिरच्छानादयो । **एतन्ति** “देवमनुस्सान”न्ति एतं वचनं । **भब्बपुग्गलपरिच्छेदवसेनाति** सम्मत्तनियामोक्कमनस्स योग्यपुग्गलस्स परिच्छिन्दनवसेन । **भगवतोति** निस्सक्के सामिवचनं यथा “उपज्झायतो अज्जेती”ति । भगवतो सन्तिके वाति अत्थो । **उपनिस्सयसम्पत्तिन्ति** तिहेतुकपटिसन्धिआदिकं मग्गफलाधिगमस्स बलवकारणं । **गग्गरायाति** गग्गराय नाम रज्जो देविया, ताय वा कारितत्ता “गग्गरा”ति लद्धनामाय । **सरे निमित्तं अग्गहेसीति** “धम्मो एसो वुच्चती”ति धम्मसञ्जाय सरे निमित्तं गण्हि, गण्हन्तो च पसन्नचित्तो परिसपरियन्ते निपज्जि । **सन्निरुम्भित्वा अट्टासीति** तस्स सीसे दण्डस्स ठपितभावं अपस्सन्तो तत्थ दण्डं उप्पीळ्ढेत्वा अट्टासि । मण्डूकोपि दण्डे ठपितेपि उप्पीळ्ढितेपि धम्मगतेन पसादेन विस्सरमकरोन्तोव कालमकासि । देवलोके निब्बत्तसत्तानं अयं धम्मता, या “कुतोहं इध निब्बत्तो, तत्थ किन्नु खो कम्ममकासि”न्ति

आवज्जना । तस्मा अत्तनो पुरिमभवस्स दिट्ठत्ता आह “अरे अहम्मि नाम इध निब्बत्तो”ति । भगवतो पादे सिरसा वन्दीति कतञ्जुतासंवड्ढितेन पेमगारवबहुमानेन वन्दि ।

जानन्तोव पुच्छीति महाजनस्स कम्मफलं बुद्धानुभावञ्च पच्चक्खं कातुकामो भगवा “को मे वन्दती”ति गाथाय पुच्छि । तत्थ (वि० व० अट्ठ० ८५७) कोति देवनागयक्खगन्धब्बादीसु को, कतमोति अत्थो । मेति मम । पादानीति पादे । इद्धियाति इमाय एवरूपाय देविद्धिया । यससाति इमिना एदिसेन यसेन च परिवारेण च । जलन्ति विज्जोतमानो । अभिक्कन्तेनाति अतिविय कन्तेन कामनीयेन सुन्दरेण । वण्णेनाति छविवण्णेण सरीरवण्णनिभाय । सब्बा ओभासयं दिसाति सब्बा दसपि दिसा पभासेन्तो, चन्दो विय सूरियो विय च एकोभासं एकालोकं करोन्तोति अत्थो ।

एवं पन भगवता पुच्छितो देवपुत्तो अत्तानं पवेदेन्तो “मण्डूकोहं पुरे आसि”न्ति गाथमाह । तत्थ पुरेति पुरिमजातियं । उदकेति इदं तदा अत्तनो उप्पत्तिट्ठानदस्सनं । उदके मण्डूकोति तेन उद्धुमायिकादिकस्स थले मण्डूकस्स निवत्तनं कतं होति । गावो चरन्ति एत्थाति गोचरो, गुन्नं घासेसनट्ठानं । इध पन गोचरो वियाति गोचरो, वारि उदकं गोचरो एतस्साति वारिगोचरो । उदकचारीपि हि कोचि कच्छपादि अवारिगोचरोपि होतीति “वारिगोचरो”ति विसेसेत्वा वुत्तं । तव धम्मं सुणन्तस्साति ब्रह्मस्सरेण करवीकरुतमञ्जुना देसेन्तस्स तव धम्मं “धम्मो एसो वुच्चती”ति सरे निमित्तग्गाहवसेन सुणन्तस्स । अनादरे चेतं सामिवचनं । अवधी वच्छपालकोति वच्छे रक्खन्तो गोपालकदारको मम समीपं आगन्त्वा दण्डमोलुब्ध तिट्ठन्तो मम सीसे दण्डं सन्निरुम्भित्वा मं मारेसीति अत्थो ।

सितं कत्वाति “तथा परित्ततरेणपि पुञ्जानुभावेण एवं अतिविय उळारा लोकियलोकुत्तरसम्पत्तियो लब्धन्ती”ति पीतिसोमनस्सजातो भासुरतरधवळविप्फुरन्तदसनखकिरणावळीहि भिय्योसो मत्ताय तं पदेसं ओभासेन्तो सितं कत्वा । पीतिसोमनस्सवसेन हि सो —

“मुहुत्तं चित्तपसादस्स, इद्धिं पस्स यसञ्च मे ।
आनुभावञ्च मे पस्स, वण्णं पस्स जुतिञ्च मे ॥

“ये च ते दीघमद्धानं, धम्मं अस्सोसुं गोतम ।
पत्ता ते अचलट्ठानं, यत्थ गन्त्वा न सोचरे”ति ॥ (वि० व० ८५९-८६०) —

इमा द्वे गाथा वत्वा पक्कामि ।

यं पन किञ्चीति एत्थ यन्ति अनियमितवचनं, तथा किञ्चीति । पनाति वचनालङ्कारमत्तं । तस्मा यं किञ्चीति जेय्यस्स अनवसेसपरियादानं कतं होति । पनाति वा विसेसत्थदीपको निपातो । तेन “सम्मासम्बुद्धो”ति इमिना सङ्घेपतो वित्थारतो च सत्थु चतुसच्चाभिसम्बोधो वुत्तो । बुद्धोति पन इमिना तदञ्जस्सपि जेय्यस्स अवबोधो । पुरिमेण वा सत्थु पटिवेधजाणानुभावो, पच्छिमेण देसनाजाणानुभावो । पी-ति उपरि वुच्चमानो विसेसो जोतीयति । विमोक्खन्तिकजाणवसेनाति एत्थ सब्बसो पटिपक्खेहि विमुच्चतीति विमोक्खो, अग्गमग्गो, तस्स अन्तो, अग्गफलं, तस्मिं लद्धे लद्धब्बतो तत्थ भवं विमोक्खन्तिकं, जाणं सब्बञ्जुतञ्जाणेण सद्धिं सब्बम्मि बुद्धजाणं ।

एवं पवत्तोति एत्थ —

“सब्बञ्जुताय बुद्धो, सब्बदस्साविताय बुद्धो, अनञ्जनेय्यताय बुद्धो, विसविताय बुद्धो, खीणासवसङ्घातेन बुद्धो, निरुपलेपसङ्घातेन बुद्धो, एकन्तवीतरागोति बुद्धो, एकन्तवीतदोसोति बुद्धो, एकन्तवीतमोहोति बुद्धो, एकन्तनिक्किलेसोति बुद्धो, एकायनमग्गं गतोति बुद्धो, एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति बुद्धो, अबुद्धिविहतत्ता बुद्धिपटिलाभा बुद्धो । बुद्धोति नेतं नामं मातरा कतं, न पितरा कतं, न भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मित्तामच्चेहि कतं, न जातिसालोहितेहि कतं, न समणब्राह्मणेहि कतं, न देवताहि कतं, विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बञ्जुतञ्जाणस्स पटिलाभा सच्छिका पञ्जत्ति यदिदं बुद्धो”ति (महानि० १९२) —

अयं निद्देसपाळिनयो । यस्मा चेत्थ तस्सा पटिसम्भिदापाळिया (पटि० म० १.१६२) भेदो नत्थि, तस्मा द्वीसु एकेनपि अत्थिसिद्धीति दस्सनत्थं “**पटिसम्भिदानयो वा**”ति अनियमत्थो वासदो वुत्तो ।

तत्थ (पटि० म० अट्ट० २.१.१६२; महानि० अट्ट० १९२) यथा लोके अवगन्ता “अवगतो”ति वुच्चति, एवं **बुद्धिना सच्चानीति बुद्धो** सुद्धकत्तुवसेन । यथा पण्णसोसा वाता “पण्णसुसा”ति वुच्चन्ति, एवं **बोधेता पजायाति बुद्धो** हेतुकत्तुवसेन । हेतुअत्थो चेत्थ अन्तोनीतो । **सब्बञ्जुताय बुद्धोति** सब्बधम्मबुद्धनसमत्थाय बुद्धिया बुद्धोति अत्थो । **सब्बदस्साविताय बुद्धोति** सब्बधम्मबोधनसमत्थाय बुद्धिया बुद्धोति अत्थो । **अनञ्जनेय्यताय बुद्धोति** अञ्जेन अबोधितो सयमेव बुद्धत्ता बुद्धोति अत्थो । **विसविताय बुद्धोति** नानागुणविसवन्तो पदुममिव विकसनट्टेन बुद्धोति अत्थो । **खीणासवसङ्घातेन बुद्धोति** एवमादीहि छहि पदेहि चित्तसङ्कोचकरधम्मप्पहानेन निद्वाक्खयविबुद्धो पुरिसो विय सब्बकिलेसनिद्वाक्खयविबुद्धत्ता बुद्धोति वुत्तं होति । तत्थ सङ्घा सङ्घातन्ति अत्थतो एकत्ता **सङ्घातेनाति** वचनस्स कोट्टासेनाति अत्थो । तण्हालेपदिट्टिलेपाभावेन **निरुपलेपसङ्घातेन** । सवासनानं सब्बकिलेसानं पहीनत्ता एकन्तवचनेनेव विसेसेत्वा “**एकन्तवीतरागो**”तिआदि वुत्तं । **एकन्तनिक्किलेसोति** रागदोसमोहावसेसेहि सब्बकिलेसेहि निक्किलेसो । **एकायनमग्गं गतोति बुद्धोति** गमनत्थानं बुद्धिअत्थता विय बुद्धिअत्थानम्पि गमनत्थता लब्भतीति एकायनमग्गं गतत्ता बुद्धोति वुच्चतीति अत्थो । **एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति बुद्धोति** न परेहि बुद्धत्ता बुद्धो, अथ खो सयमेव अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धत्ता बुद्धोति अत्थो । **अबुद्धिविहतत्ता बुद्धिपटिलाभा बुद्धोति** बुद्धि बुद्धं बोधोति अनत्थन्तरं । तत्थ यथा रत्तगुणयोगतो रत्तो पटो, एवं बुद्धगुणयोगतो बुद्धोति जापनत्थं वुत्तं । ततो परं **बुद्धोति नेतं नामन्ति**आदि अत्थानुगतायं पञ्जत्तीति बोधनत्थं वुत्तन्ति एवमेत्थ इमिनापि कारणेन भगवा बुद्धोति वेदितब्बो ।

इदानीं भगवाति इमस्स अत्थं दस्सेन्तो आह “**भगवाति इदं पनस्सा**”तिआदि । तत्थ **अस्साति** भगवतो । **गुणविसिद्धसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनन्ति** सब्बेहि सीलादिगुणेहि विसिद्धस्स ततो एव सब्बसत्तेहि उत्तमस्स गरुनो गारववसेन वुच्चमानवचनमेतं भगवाति । तथा हि लोकनाथो अपरिमितनिरुपमप्पभावसीलादिगुणविसेससमङ्गिताय सब्बानत्थपरिहारपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तुपकारिताय च अपरिमाणसु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं उत्तमं गारवट्टानन्ति ।

भगवाति वचनं सेट्टन्ति सेट्टवाचकं वचनं सेट्टगुणसहचरणतो “सेट्ट”न्ति वुत्तं । अथ वा वुच्चतीति वचनं, अत्थो, तस्मा यो “भगवा”ति वचनेन वचनीयो अत्थो, सो सेट्टोति अत्थो । **भगवाति वचनमुत्तमन्ति** एत्थापि एसेव नयो । **गारवयुत्तोति** गरुभावयुत्तो गरुगुणयोगतो । गरुकरणं वा सातिसयं अरहतीति गारवयुत्तो, गारवारहोति अत्थो । “सिप्पादिसिक्खापका गरू होन्ति, न च गारवयुत्ता, अयं पन तादिसो न होति, तस्मा ‘गरू’ति वत्त्वा ‘गारवयुत्तो’ति

वृत्तं'न्ति केचि ।

गुणविसेसहेतुकं “भगवा”ति इदं भगवतो नामन्ति सङ्घेपतो वृत्तमर्थं वित्थारतो विभजितुकामो नामंयेव ताव अत्थुद्धारवसेन दस्सेन्तो “चतुब्धिज्झि नाम”न्ति आदिमाह । तत्थ आवत्थिकन्ति अवत्थाय विदितं तं तं अवत्थं उपादाय पञ्जत्तं वोहरितं । तथा लिङ्गिकं तेन तेन लिङ्गेन वोहरितं । नेमित्तिकन्ति निमित्ततो आगतं । अधिच्चसमुप्यन्नन्ति यदिच्छाय पवत्तं, यदिच्छाय आगतं यदिच्छकं । इदानि आवत्थिकादीनि नामानि सरूपतो दस्सेन्तो आह “तत्थ वच्छो दम्मो बलिबद्धो”ति आदि । तत्थ पठमेन आदि-सद्देन बालो युवा वुड्ढोति एवमादिं सङ्गण्हाति, दुतियेन मुण्डी जटीति एवमादिं, ततियेन बहुस्सुतो धम्मकथिको ज्ञायीति एवमादिं, चतुत्थेन अघपदीपनं पावचनन्ति एवमादिं सङ्गण्हाति । नेमित्तिकन्ति वृत्तमर्थं ब्यतिरेकवसेन पतिट्ठुपेतुं “न महामायाया”ति आदि वृत्तं । विमोक्खन्तिकन्ति इमिना पन इदं नामं अरियाय जातिया जातक्खणयेव जातन्ति दस्सेति । यदि विमोक्खन्तिकं, अथ कस्मा अज्जेहि खीणासवेहि असाधारणन्ति आह “सह सब्बज्जुतज्जाणस्स पटिलाभा”ति । बुद्धानज्झि अरहत्तफलं निप्फज्जमानं सब्बज्जुतज्जाणादीहि सब्बेहि बुद्दगुणेहि सङ्घियेव निप्फज्जति । तेन वृत्तं “विमोक्खन्तिक”न्ति । सच्छिका पञ्जतीति सब्बधम्मानं सच्छिकिरियाय निमित्ता पञ्जन्ति । अथ वा सच्छिका पञ्जतीति पच्चक्खसिद्धा पञ्जन्ति । यंगुणनिमित्ता हि सा, ते सत्थु पच्चक्खभूता, तंगुणा विय सापि सच्छिकता एव नाम होति, न परेसं वोहारमत्तेनाति अधिप्पायो ।

वदन्तीति महाथेरस्स गरुभावतो बहुवचनेनाह, सङ्गीतिकारेहि वा कतमनुवादं सन्धाय । इस्सरियादिभेदो भगो अस्स अत्थीति भगी । मग्गफलादिअरियधम्मरतनं अरज्जवनपत्थानि पन्तानि सेनासनानि अप्पसद्धानि गुणयुत्तानि भजि सेवि सीलेनाति भजी, भजनसीलोति अत्थो । भागीति चीवरपिण्डपातादीनं चतुन्नं पच्चयानज्जेव अत्थधम्मविमुत्तरिस्स च अधिसीलादीनज्ज भागीति अत्थो । विभजि पविभजि धम्मरतनन्ति विभत्तवा । अकासि भग्गन्ति रागादिपापधम्मं भग्गं अकासीति भगवाति अत्थो । गरुपि लोके भगवाति वुच्चतीति आह “गरू”ति । यस्मा गरु, तस्मापि भगवाति वृत्तं होति । हेतुअत्थो हि इति-सद्दो । सो च यत्थ इति-सद्दो नत्थि भगीतिआदीसु, तत्थ पच्चेकं योजेतब्बो । भाग्यमस्स अत्थीति भाग्यवा । बहूहि जायेहीति कायभावनादिकेहि अनेकेहि भावनाक्कमेहि । सुभावितत्तनोति सम्मदेव भावितसभावस्स । पच्चत्ते चेतं सामिवचनं, तेन सुभावितत्ताति वृत्तं होति, सुभावितसभावोति अत्थो । महागण्ठिपदे पन “सुभावितत्तनो सुभावितकायो”ति वृत्तं । भवानं अन्तं निब्बानं गतोति भवन्तगो ।

निद्देसे वृत्तनयेनाति एत्थायं निद्देसनयो —

“भगवाति गारवाधिवचनमेतं । अपिच भग्गरागोति भगवा, भग्गदोसोति भगवा, भग्गमोहोति भगवा, भग्गमानोति भगवा, भग्गदिट्ठीति भगवा, भग्गतण्होति भगवा, भग्गकिलेसोति भगवा, भजि विभजि पविभजि धम्मरतनन्ति भगवा, भवानं अन्तकरोति भगवा, भावितकायो भावितसीलो भावितचित्तो भावितपज्जोति भगवा, भजि वा भगवा अरज्जवनपत्थानि पन्तानि सेनासनानि अप्पसद्धानि अप्पनिग्घोसानि विजनवातानि मनुस्सराहस्सेय्यकानि पटिसल्लानसारुप्पानीति भगवा । भागी वा भगवा चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानन्ति भगवा । भागी वा भगवा अत्थरसस्स धम्मरसस्स विमुत्तरिस्स अधिसीलस्स अधिचित्तस्स अधिपज्जायाति भगवा । भागी वा भगवा चतुन्नं ज्ञानानं चतुन्नं अप्पमज्जानं चतुन्नं अरूपसमापत्तीनन्ति भगवा । भागी वा भगवा अट्टन्नं विमोक्खानं अट्टन्नं अभिभायतनानं नवन्नं अनुपुब्बविहारसमापत्तीनन्ति भगवा । भागी वा भगवा दसन्नं सज्जाभावानानं दसन्नं कसिणसमापत्तीनं

आनापानस्सतिसमाधिस्स असुभसमापत्तियाति भगवा । भागी वा भगवा चतुन्नं सतिपट्टानानं चतुन्नं सम्मप्पधानानं चतुन्नं इद्धिपादानं पच्चन्नं इन्द्रियानं पच्चन्नं बलानं सत्तन्नं बोज्झङ्गानं अरियस्स अट्ठङ्गिकस्स मग्गस्साति भगवा । भागी वा भगवा दसन्नं तथागतबलानं चतुन्नं वेसारज्जानं चतुन्नं पटिसम्भिदानं छन्नं अभिज्जानं छन्नं बुद्धधम्मानन्ति भगवा । भगवाति नेतं नामं... पे०... सच्छिका पच्चत्ति यदिदं भगवा”ति (महानि० ८४) ।

एत्थ च “गारवाधिवचन”न्तिआदीनि यदिपि गाथायं आगतपदानुक्कमेन न निद्धिद्वानि, यथारहं पन तेसं सब्बेसम्पि निद्देसभावेन वेदितब्बानि । तत्थ गारवाधिवचनन्ति गरून् गरुभाववाचकं वचनं । भजीति भागसो कथेसि । तेनाह “विभजि पविभजि धम्मरतन”न्ति । मग्गफलादि अरियधम्मोयेव धम्मरतनं । पुन भजीति इमस्स सेवीति अत्थो । भागीति भागाभिधेय्यवा । पुन भागीति एत्थ भजनसीलोति अत्थो । अत्थरसस्साति अत्थसन्निस्सयस्स रसस्स । विमुत्तायतनसीसे हि ठत्वा धम्मं कथेन्तस्स सुणन्तस्स च तदत्थं आरब्भ उप्पज्जनकपीतिसोमनस्सं अत्थरसो । धम्मं आरब्भ धम्मरसो । यं सन्धाय वुत्तं “लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं”न्ति (अ० नि० ६.१०) । विमुत्तिरसस्साति विमुत्तिभूतस्स विमुत्तिसन्निस्सयस्स वा रसस्स । सज्जाभावानन्ति अनिच्चसज्जादीनं दसन्नं सज्जाभावानानं । छन्नं बुद्धधम्मानन्ति छ असाधारणजाणानि सन्धाय वुत्तं । तत्थ तत्थ भगवातिसद्दिसिद्धि निरुत्तिनयेनेव वेदितब्बा ।

यदिपि “भाग्यवा”तिआदीहि पदेहि वुच्चमानो अत्थो “भगी भजी”ति (महानि० ८४) निद्देसगाथाय सङ्गहितो एव, तथापि पदसिद्धिअत्थविभागअत्थयोजनादिसहितो संवण्णनानयो ततो अज्जाकारोति वुत्तं “अयं पन अपरो नयो”ति । वण्णविपरियायोति एतन्ति एत्थ इतिसद्दो आदिअत्थो, तेन वण्णविकारो वण्णलोपो धातुअत्थेन नियोजनज्जाति इमं तिविधं लक्खणं सङ्गणहाति । सद्दयेनाति सद्दलक्खणनयेन । पिसोदरादीनं सद्दानं आकतिगणभावतो वुत्तं “पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं गहेत्वा”ति । पक्खिपनमेव लक्खणं । तप्परियापन्नताकरणज्हि पक्खिपनं । पारप्पत्तन्ति परमुक्कंसगतं पारमीभावप्पत्तं । भाग्यन्ति कुसलं । तत्थ मग्गकुसलं लोकुत्तरसुखनिब्बत्तकं, इतरं लोकियसुखनिब्बत्तकं, इतरम्पि वा विवट्टुपनिस्सयं परियायतो लोकुत्तरसुखनिब्बत्तकं सिया ।

इदानि भगवाति इमस्स अत्थं विभजित्वा दस्सेन्तो आह “यस्मा पना”तिआदि । तत्थ लोभादयो एककवसेन गहिता, तथा विपरीतमनसिकारो विपल्लासभावसामज्जेन, अहिरिकादयो दुक्कवसेन । तत्थ कुज्जनलक्खणो कोधो, सो नवविधआघातवत्थुसम्भवो । “अक्कोच्छि मं अवधि म”न्तिआदिना (ध० प० ३-४) पुनप्पुनं कुज्जनवसेन चित्तपरियोन्धनो उपनाहो । उभयम्पि पटिघोयेव, सो पवत्तिनानत्ततो भिन्दित्वा वुत्तो । सकिं उप्पन्नो कोधो कोधोयेव, तदुत्तरि उपनाहो । वुत्तज्चेतं “पुब्बकाले कोधो, अपरकाले उपनाहो”ति (विभ० ८९१) । अगारियस्स (म० नि० अट्ठ० १.७१) अनगारियस्स वा सुकतकरणविनासनो मक्खो । अगारियोपि हि केनचि अनुकम्पकेन दलिदो समानो उच्चे ठाने ठपितो अपरेन समयेन “किं तथा मय्हं कत”न्ति तस्स सुकतकरणं विनासेति । अनगारियोपि सामणेकालतो पभुति आचरियेन वा उपज्जायेन वा चतूहि पच्चयेहि उद्देसपरिपुच्छादीहि च अनुग्गहेत्वा धम्मकथानयप्पकरणकोसल्लादीनि सिक्खापितो अपरेन समयेन राजराजमहामत्तादीहि सक्कतो गरुकतो आचरियुपज्जायेसु अचित्तीकतो चरमानो “अयं अम्हेहि दहरकाले एवं अनुग्गहितो संवट्ठितो च, अथ च पनिदानि निस्सिनेहो जातो”ति वुच्चमानो “किं मय्हं तुम्हेहि कत”न्ति तेसं सुकतकरणं विनासेति, तस्सेसो पुब्बकारितालक्खणस्स गुणस्स विनासनो उदकपुञ्चनिया विय सरीरानुगतं उदकं निपुञ्चन्तो मक्खो । तथा हि सो परेसं गुणानं मक्खनट्ठेन “मक्खो”ति वुच्चति । पळासतीति पळासो, परस्स गुणे दस्सेत्वा अत्तनो गुणेहि समे करोतीति अत्थो । सो पन बहुस्सुतेपि पुग्गले अज्झोत्थरित्वा “ईदिसस्स च बहुस्सुतस्स

अनियता गति, तव वा मम वा को विसो”ति, रत्तञ्जू चिरपब्बजिते पुग्गले अज्झोत्थरित्वा “त्वम्पि इमस्मिं सासने पब्बजितो, अहम्पि पब्बजितो, त्वम्पि सीलमत्ते ठितो, अहम्पी”ति आदिना नयेन उप्पज्जमानो युगग्गाहो । युगग्गाहलक्खणो हि पळासो ।

परेसं सक्कारादीनि खीयमाना उसूयमाना **इस्सा** । अत्तनो सम्पत्तिया निगूहनं परेहि साधारणभावं असहमानं **मच्छरियं** । वच्चनिकचरियभूता **माया**, सा सकदोसपटिच्छादनलक्खणा । तथा हि सा अत्तनो विज्जमानदोसपटिच्छादनतो चक्खुमोहनमाया वियाति “माया”ति वुच्चति । अत्तनो अविज्जमानगुणप्पकासनलक्खणं केराटिकभावेन उप्पज्जमानं **साठेय्यं** । असन्तगुणदीपनञ्चि “केराटिय”न्ति वुच्चति । केराटिको हि पुग्गलो आयनमच्छो विय होति । आयनमच्छो नाम सप्पमुखमच्छवाला एका मच्छजाति । सो किर मच्छानं नङ्गुट्टं दस्सेति, सप्पानं सीसं “तुम्हाकं सदिसो अहं”न्ति जानापेतुं, एवमेव केराटिको पुग्गलो यं यं सुत्तन्तिकं वा आभिधम्मिकं वा उपसङ्कमति, तं तं एवं वदति “अहं तुम्हाकं अन्तेवासी, तुम्हे मय्हं अनुकम्पका, नाहं तुम्हे मुञ्चामी”ति । एवमेते “सगारवो अयं अम्हेसु सप्पतिस्सो”ति मञ्जिस्सन्ति, तस्सेवं केराटिकभावेन उप्पज्जमानं साठेय्यं ।

सब्बसो मद्दवाभावेन वातभरितभस्तसदिसस्स थद्धभावस्स अनोनमितदण्डसदिसताय पग्गहितसिरअनिवातवुत्तिकायस्स च कारको **थम्भो** । तदुत्तरिकरणो **सारम्भो** । सो दुविधेन लब्भति अकुसलवसेन चैव कुसलवसेन च । तत्थ अगारियस्स परेन कतं अलङ्कारादिं दिस्वा तद्दिगुणतद्दिगुणकरणेन उप्पज्जमानो, अनगारियस्स च यत्तकं यत्तकं परो परियापुणाति वा कथेति वा, मानवसेन तद्दिगुणतद्दिगुणकरणेन उप्पज्जमानो अकुसलो । तेन हि समन्नागतो पुग्गलो तद्दिगुणं तद्दिगुणं करोति । अगारियो समानो एकेनेकस्मिं घरवत्थुस्मिं सज्जिते अपरो द्वे वत्थूनि सज्जेति, अपरो चत्तारो, अपरो अट्ट, अपरो सोळस । अनगारियो समानो एकेनेकस्मिं निकाये गहिते “नाहं एतस्स हेट्टा भविस्सामी”ति अपरो द्वे गण्हाति, अपरो तयो, अपरो चत्तारो, अपरो पञ्च । सारम्भवसेन हि गण्हितुं न वट्टति । अकुसलपक्खो हेस निरयगामिमग्गो । अगारियस्स पन परं एकं सलाकभत्तं देन्तं दिस्वा अत्तनो द्वे वा तीणि वा दातुकामताय उप्पज्जमानो, अनगारियस्स च परेन एकनिकाये गहिते मानं अनिस्साय केवलं तं दिस्वा अत्तनो आलसियं अभिभुय्य द्वे निकाये गहेतुकामताय उप्पज्जमानो कुसलो । कुसलपक्खवसेन हि एकस्मिं एकं सलाकभत्तं देन्ते द्वे, द्वे देन्ते चत्तारि दातुं वट्टति । भिक्खुनापि परेन एकस्मिं निकाये गहिते “द्वे निकाये गहेत्वा सज्जायन्तस्स मे फासु होती”ति विवट्टपक्खे ठत्वा तदुत्तरि गण्हितुं वट्टति, इध पन अकुसलपक्खियो तदुत्तरिकरणो “सारम्भो”ति वुत्तो ।

जातिआदीनि निस्साय सेय्यस्स “सेय्योहमस्मी”ति आदिना उन्नतिवसेन पग्गणहनवसेन पवत्तो **मानो** । अब्भुन्नतिवसेन पवत्तो **अतिमानो** । पुब्बे केनचि अत्तानं सदिसं कत्वा पच्छा ततो अधिकतो दहतो उप्पज्जमानको अतिमानोति वेदितब्बो । जातिआदिं पटिच्च मज्जनाकारो **मदो**, सोपि अत्थतो मानो एव । सो पन जातिमदो गोत्तमदो आरोग्यमदो योब्बनमदो जीवितमदो लाभमदो सक्कारमदो गरुकारमदो पुरेक्खारमदो परिवारमदो भोगमदो वण्णमदो सुतमदो पटिभानमदो रत्तञ्जुमदो पिण्डपातिकमदो अनवञ्जत्तिमदो इरियापथमदो इद्धिमदो यसमदो सीलमदो ज्ञानमदो सिप्पमदो आरोहमदो परिणाहमदो सण्ठानमदो पारिपूरिमदोति अनेकविधो ।

तत्थ (विभ० अट्ट० ८४३-८४४) जातिं निस्साय उप्पन्नो मज्जनाकारप्पवत्तो मानो **जातिमदो**, सो खत्तियादीनं चतुन्नम्पि वण्णानं उप्पज्जति । जातिसम्पन्नो हि खत्तियो “मादिसो अज्जो नत्थि, अवसेसा अन्तरा उट्ठाय खत्तिया जाता, अहं पन वंसागतखत्तियो”ति मानं करोति । ब्राह्मणादीसुपि एसेव नयो । गोत्तं निस्साय उप्पन्नो मज्जनाकारप्पवत्तो मानो

गोतमदो, सोपि खत्तियादीनं चतुन्नम्पि वण्णानं उप्पज्जति । खत्तियोपि हि “अहं कोण्डञ्जगोत्तो, अहं आदिच्चगोत्तो”ति मानं करोति । ब्राह्मणोपि “अहं कस्सपगोत्तो, अहं भारद्वाजगोत्तो”ति मानं करोति । वेस्सोपि सुद्वोपि अत्तनो अत्तनो कुलगोत्तं निस्साय मानं करोति । आरोग्यमदादीसुपि “अहं अरोगो, सेसा रोगबहुला, कण्डुवनमत्तम्पि मय्हं ब्याधि नाम नत्थी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **आरोग्यमदो** नाम । “अहं तरुणो, अवसेससत्तानं अत्तभावो पपाते ठितरुक्खसदिसो, अहं पन पठमवये ठितो”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **योब्बनमदो** । “अहं चिरं जीविं, चिरं जीवामि, चिरं जीविस्सामि, सुखं जीविं, सुखं जीवामि, सुखं जीविस्सामी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **जीवितमदो** नाम । “अहं लाभी, अवसेसा सत्ता अप्पलाभा, मय्हं पन लाभस्स पमाणं नत्थी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **लाभमदो** नाम ।

“अवसेसा सत्ता यं वा तं वा लभन्ति, अहं पन सुकतं पणीतं चीवरादिपच्चयं लभामी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **सक्कारमदो** नाम । “अवसेसभिक्षूनं पादपिड्डियं अक्कमित्वा गच्छन्ता मनुस्सा ‘अयं समणो’तिपि न वन्दन्ति, मं पन दिस्वा वन्दन्ति, पासाणच्छत्तं विय गरुकं कत्वा अगिक्खन्धं विय च दुरासदं कत्वा मज्जन्ती”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **गरुकारमदो** नाम । “उप्पन्नो पज्जो मय्हमेव मुखेन छिज्जति, भिक्षाचारं गच्छन्तापि आगच्छन्तापि ममेव पुरतो कत्वा परिवारेत्वा गच्छन्ती”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **पुरेक्खारमदो** नाम । अगारियस्स ताव महापरिवारस्स “पुरिससतम्पि पुरिससहस्सम्पि मं परिवारेती”ति, अनगारियस्स “समणसतम्पि समणसहस्सम्पि मं परिवारेति, सेसा अप्पपरिवारा, अहं महापरिवारो चेव सुचिपरिवारो चा”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **परिवारमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता अत्तनो परिभोगमत्तकम्पि न लभन्ति, मय्हं पन निधानगतस्सेव धनस्स पमाणं नत्थी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **भोगमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता दुब्बण्णा दुरूपा, अहं अभिरूपो पासादिको”तिपि “अवसेससत्ता निग्गुणा पत्थटअकित्तिनो, मय्हं पन कित्तिसद्वो देवमनुस्सेसु पाकटो ‘इतिपि थेरो बहुस्सुतो, इतिपि सीलवा, इतिपि धुतगुणयुत्तो’”ति, एवं सरीरवण्णं गुणवण्णञ्च पटिच्च मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **वण्णमदो** नाम ।

“अवसेसा सत्ता अप्पस्सुता, अहं पन बहुस्सुतो”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **सुतमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता अप्पटिभाना, मय्हं पन पटिभानस्स पमाणं नत्थी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **पटिभानमदो** नाम । “अहं रत्तञ्जू असुकं बुद्धवंसं राजवंसं जनपदवंसं गामवंसं रत्तिन्दिवपरिच्छेदं नक्खत्तमुहत्तयोगं जानामी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **रत्तञ्जुमदो** नाम । “अवसेसा भिक्षू अन्तरा पिण्डपातिका जाता, अहं पन जातिपिण्डपातिको”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **पिण्डपातिकमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता उज्जाता अवज्जाता, अहं पन अनवज्जातो”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **अनवज्जत्तिमदो** नाम । “अवसेसानं सत्तानं इरियापथो अपासादिको, मय्हं पन पासादिको”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **इरियापथमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता छिन्नपक्खकाकसदिसा, अहं पन महिद्धिको महानुभावो”ति वा “अहं यं यं कम्मं करोमि, तं तं इज्झती”ति वा मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **इद्धिमदो** नाम ।

यसमदो पन अगारिकेनपि अनगारिकेनपि दीपेतब्बो । अगारिकोपि हि एकच्चो अट्टारससु सेणीसु एकस्सा जेट्टुको होति, तस्स “अवसेसे पुरिसे अहं पट्टपेमि, अहं विचारेमी”ति, अनगारिकोपि एकच्चो कत्थचि जेट्टुको होति, तस्स “अवसेसा भिक्षू मय्हं ओवादे वत्तन्ति, अहं जेट्टुको”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **यसमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता दुस्सीला, अहं पन सीलवा”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **सीलमदो** नाम । “अवसेसानं सत्तानं कुक्कुटस्स उदकपानमत्तेपि काले चित्तेकग्गता नत्थि, अहं पन उपचारप्पनानं लाभी”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **ज्ञानमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता निस्सिप्पा, अहं सिप्पवा”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **सिप्पमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता रस्सा, अहं दीघो”ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो **आरोहमदो** नाम । “अवसेसा सत्ता रस्सा वा होन्ति दीघा वा, अहं

निग्रोधपरिमण्डलो'ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो परिणाहमदो नाम । “अवसेसानं सत्तानं सरीरसण्ठानं विरूपं बीभच्छं, मय्हं पन मनापं पासादिक'न्ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो सण्ठानमदो नाम । “अवसेसानं सत्तानं सरीरे बहू दोसा, मय्हं पन सरीरे केसग्गमत्तम्पि वज्जं नत्थी'ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो पारिपूरिमदो नाम । एवमयं सब्बोपि जातिआदिं निस्साय मज्जनाकारवसप्पवत्तो मानो इध “मदो'ति वुत्तो । कामगुणेषु चित्तस्स वोस्सग्गो पमादो, पञ्चसु कामगुणेषु सतिया अनिग्गण्हित्वा चित्तस्स वोस्सज्जनं, सतिविरहोति वुत्तं होति । तण्हाविज्जा पाकटायेव ।

लोभादयो च पुन तिविधाकुसलमूलन्ति तिकवसेन गहिता । दुच्चरितादीसुपि तिविध-सद्वो पच्चेकं योजेतब्बो । तत्थ कायदुच्चरितादीनि तिविधदुच्चरितानि । तण्हासंकिलेसादयो तिविधसंकिलेसा । रागमलादयो मलीनभावकरत्ता तिविधमलानि । रागादयो हि चित्तं मलीनं करोन्ति, मलं गाहापेन्ति, तस्मा “मलानी'ति वुच्चन्ति । “रागो विसमं, दोसो विसमं, मोहो विसम'न्ति (विभ० ९२४) एवं वुत्ता रागादयो “कायविसमं वचीविसमं मनोविसम'न्ति (विभ० ९२४) एवमागता कायदुच्चरितादयो च तिविधविसमानि । तानि पन यस्मा रागादीसु चेव कायदुच्चरितादीसु च सत्ता पक्खलन्ति, पक्खलिता च सासनतोपि सुगतितोपि पतन्ति, तस्मा पक्खलनपातहेतुभावतो “विसमानी'ति वुच्चन्ति । “कामसज्जा ब्यापादसज्जा विहिंसासज्जा'ति (विभ० ९११) एवमागता कामादिपटिसंयुत्ता सज्जा तिविधसज्जा । तथा “कामवितक्को ब्यापादवितक्को विहिंसावितक्को'ति एवमागता तिविधवितक्का । तण्हापपञ्चो दिट्ठिपपञ्चो मानपपञ्चोति इमे तिविधपपञ्चा । वट्ठस्मिं सत्ते पपञ्चेन्तीति तण्हादयो “पपञ्चा'ति वुच्चन्ति ।

चतुब्बिधविपरियेसातिआदीसु चतुब्बिध-सद्वो पच्चेकं योजेतब्बो । तत्थ अनिच्चादीनि वत्थूनि निच्चन्तिआदिना नयेन विपरीततो एसन्तीति विपरियेसा । “अनिच्चे निच्चन्ति सज्जाविपरियेसो चित्तविपरियेसो दिट्ठिविपरियेसो, दुक्खे सुखन्ति सज्जाविपरियेसो चित्तविपरियेसो दिट्ठिविपरियेसो, असुभे सुभन्ति सज्जाविपरियेसो चित्तविपरियेसो दिट्ठिविपरियेसो, अनत्तनि अत्ताति सज्जाविपरियेसो चित्तविपरियेसो दिट्ठिविपरियेसो'ति एवमागता द्वादस विपल्लासा चतुन्नं अनिच्चादिवत्थून् वसेन “चतुब्बिधविपरियेसा'ति वुत्ता । एत्थ पन चित्तकिच्चस्स दुब्बलट्ठाने दिट्ठिविरहिताय अकुसलसज्जाय सककिच्चस्स बलवकाले सज्जाविपल्लासो वेदितब्बो, दिट्ठिविरहितस्सेव अकुसलचित्तस्स सककिच्चस्स बलवकाले चित्तविपल्लासो, दिट्ठिसम्पयुत्तचित्ते दिट्ठिविपल्लासो । तस्मा सब्बदुब्बलो सज्जाविपल्लासो, ततो बलवतरो चित्तविपल्लासो, सब्बबलवतरो दिट्ठिविपल्लासो । अजातबुद्धिदारकस्स कहापणदस्सनं विय सज्जा आरम्मणस्स उपट्टानाकारमत्तगहणतो । गामिकपुरिसस्स कहापणदस्सनं विय चित्तं लक्खणप्पटिवेधस्सपि सम्पादनतो । कम्मरस्स महासण्डासेन अयोगहणं विय दिट्ठि अभिनिवेसपरामसनतो । तत्थ चत्तारो दिट्ठिविपल्लासा, अनिच्चानत्तेसु निच्चन्तिआदिवसप्पवत्ता चत्तारो सज्जाचित्तविपल्लासाति इमे अट्ट विपल्लासा सोतापत्तिमग्गेन पहीयन्ति । असुभे सुभन्ति सज्जाचित्तविपल्लासा सकदागामिमग्गेन तनुका होन्ति, अनागामिमग्गेन पहीयन्ति । दुक्खे सुखन्ति सज्जाचित्तविपल्लासा अरहत्तमग्गेन पहीयन्तीति वेदितब्बा ।

“कामासवो भवासवो दिट्ठासवो अविज्जासवो'ति (चूळनि० जतुकण्णिमाणवपुच्छानिद्देस ६९) एवमागता कामतण्हादयो चत्तारो आसवन्ति चक्खुआदितो सन्दन्ति पवत्तन्तीति आसवा । किञ्चापि चक्खुआदितो कुसलादीनम्पि पवत्ति अत्थि, कामासवादयो एव पन वणतो यूसं विय पग्घरणकअसुचिभावेन सन्दन्ति, तस्मा ते एव “आसवा'ति वुच्चन्ति । तत्थ हि पग्घरणकअसुचिम्हि निरुळ्ळो आसवसद्दोति । अथ वा धम्मतो याव गोत्रभुं, ओकासतो याव भवग्गं सवन्ति गच्छन्ति आरम्मणकरणवसेन पवत्तन्तीति आसवा, एते धम्मे एतच्च ओकासं अन्तोकरित्वा पवत्तन्तीति अत्थो । अवधिअत्थो हि आ-कारो । अवधि च मरियादाभिविधिभेदतो दुविधो । तत्थ मरियादं किरियं बहिकत्वा पवत्तति यथा

“आपाटलिपुत्तं वृद्धो देवो”ति, अभिविधि पन किरियं व्यापेत्वा पवत्तति यथा “आभवगं भगवतो यसो पवत्तती”ति, अभिविधिअत्थो चायं आ-कारो इध गहितो, तस्मा ते धम्मे तच्च ओकासं अन्तोकरित्वा आरम्मणकरणवसेन सवन्तीति “आसवा”ति वुच्चन्ति । चिरपारिवासियट्टेन मदिरादयो आसवा वियातिपि आसवा । लोकस्मिञ्चि चिरपारिवासिका मदिरादयो “आसवा”ति वुच्चन्ति । यदि च चिरपारिवासियट्टेन आसवा, एतेयेव भवितुमरहन्ति । वुत्तञ्हेतं “पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पञ्जायति अविज्जाय, इतो पुब्बे अविज्जा नाहोसी”तिआदि (अ० नि० १०.६१) । अज्जेसु पन यथावुत्ते धम्मे ओकासञ्च आरम्मणं कत्वा पवत्तमानेसु मानादीसु च विज्जमानेसु अत्तत्तनियादिग्गाहवसेन अभिव्यापनं मदनकरणवसेन आसवसदिसता च एतेसंयेव, न अज्जेसन्ति द्वीसुपि अत्थविकप्पेसु एतेसुयेव आसवसदो निरुळ्ळोहोति दट्टब्बो । आयतं वा संसारदुक्खं सवन्ति पसवन्तीतिपि आसवा । न हि तं किञ्चि संसारदुक्खं अत्थि, यं आसवेहि विना उप्पज्जेय्य ।

“अभिज्झा कायगन्थो व्यापादो कायगन्थो सीलब्बतपरामासो कायगन्थो इदं सच्चाभिनिवेशो कायगन्थो”ति (सं० नि० ५.१७५; महानि० २९, १४७) एवमागता अभिज्झादयो चत्तारो यस्स संविज्जन्ति, तं चुतिपटिसन्धिवसेन वट्टस्मिं गन्थेन्ति घटेन्तीति **गन्था** । “कामोघो भवोघो दिट्ठोघो अविज्जोघो”ति (सं० नि० ५.१७२; महानि० १४; चूळनि० मेत्तगूमाणवपुच्छानिद्वेस २१) एवमागता चत्तारो कामतण्हादयो यस्स संविज्जन्ति, तं वट्टस्मिं ओहनन्ति ओसीदापेन्तीति **ओघा** । तेयेव “कामयोगो भवयोगो दिट्ठियोगो अविज्जायोगो”ति (सं० नि० ५.१७३; अ० नि० ४.१०) एवमागता वट्टस्मिं योजेन्तीति **योगा** । अरिया एताय न गच्छन्तीति **अगति**, सा छन्दादिवसेन चतुब्बिधा । “चीवरहेतु वा भिक्खुनो तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, पिण्डपात, सेनासन, इतिभवाभवहेतु वा भिक्खुनो तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जती”ति (अ० नि० ४.९) एवमागता चत्तारो **तण्हुप्पादा** । तत्थ **इतिभवाभवहेतु**ति एत्थ **इती**ति निदस्सने निपातो, यथा चीवरादिहेतु, एवं भवाभवहेतुपीति अत्थो । **भवाभवो**ति चेत्य पणीतपणीतरानि तेलमधुफाणितादीनि अधिप्पेतानि । कामुपादानादीनि चत्तारि उपादानानि ।

पञ्च चेतोखिलातिआदीसु “बुद्धे कङ्कति, धम्मे, सङ्के, सिक्खाय कङ्कति, सब्रह्मचारीसु कुपितो होति अनत्तमनो आहतचित्तो खिलजातो”ति (म० नि० १.१८५; दी० नि० ३.३१९) एवमागतानि पञ्च चेतोखिलानि, चेतो खिलयति थद्धभावं आपज्जति एतेहीति **चेतोखिलानि** । **विनिबन्धादीसुपि पञ्च**-सदो पच्चेकं योजेतब्बो । “कामे अवीतरागो होति, काये अवीतरागो, रूपे अवीतरागो, यावदत्थं उदरावदेहकं भुज्जित्वा सेय्यसुखं पस्ससुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरति, अज्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरती”ति (म० नि० १.१८६; दी० नि० ३.३२०) आगता पञ्च चित्तं बन्धित्वा मुट्ठियं कत्वा विय गणहन्तीति **चेतोविनिबन्धा** । एते हि तण्हाप्पवत्तिभावतो कुसलप्पवत्तिया अवसराप्पदानवसेन चित्तं बन्धं विय समोरोधेत्वा गणहन्ति । सदत्थतो पन चेतो विरूपं निबन्धीयति संयमीयति एतेहीति चेतोविनिबन्धा । कामच्छन्दादीनि पञ्च कुसलधम्मे नीवारेन्ति आवरन्तीति **नीवरणानि** । रूपाभिनन्दनादयो **पञ्चाभिनन्दना** ।

छ विवादमूलातिआदीसु कोधो मक्खो इस्सा साठेय्यं पापिच्छता सन्दिट्ठिपरामासोति इमानि **छ विवादमूलानि** । यस्मा कुब्धो वा कोधवसेन...पे०... सन्दिट्ठिपरामासी वा सन्दिट्ठिपरामसिताय कलहं विग्गहं विवादं आपज्जति, तस्मा कोधादयो “छ विवादमूलानी”ति वुच्चन्ति । रूपतण्हासद्वतण्हादयो **छ तण्हाकाया** । कामरागपटिघदिट्ठिविचिकिच्छाभवरागमानाविज्जा **सत्तानुसया** । थामगतट्टेन अप्पहीनट्टेन च अनुसेन्तीति अनुसया । मिच्छादिट्ठिमिच्छासङ्कप्पमिच्छावाचामिच्छाकम्मन्तमिच्छाआजीवमिच्छावायामिच्छासतिमिच्छासमाधी **अट्ट मिच्छत्ता** ।

“तण्हं पटिच्च परियेसना, परियेसनं पटिच्च लाभो, लाभं पटिच्च विनिच्छयो, विनिच्छयं पटिच्च छन्दरागो, छन्दरागं पटिच्च अज्झोसानं, अज्झोसानं पटिच्च परिग्गहो, परिग्गहं पटिच्च मच्छरियं, मच्छरियं पटिच्च आरक्खो, आरक्खाधिकरणं दण्डादानसत्थादानकलहविग्गहविवादतुवंतुवंपेसुज्जमुसावादा अनेके पापका अकुसला धम्मा सम्भवन्ती”ति (दी० नि० २.१०३; ३.३५९) एवमागता परियेसनादयो **नव तण्हामूलका**। तत्थ (दी० नि० अट्ट० २.१०३) **तण्हं पटिच्चाति** तण्हं निस्साय। **परियेसनाति** रूपादिआरम्मणपरियेसना। सा हि तण्हाय सति होति। **लाभोति** रूपादिआरम्मणपटिलाभो। सो हि परियेसनाय सति होति। **विनिच्छयोति** इध वितक्को अधिप्पेतो। लाभं लभित्वा हि इट्ठानिट्ठं सुन्दरासुन्दरञ्च वितक्केनेव विनिच्छिनति “एत्तकं मे रूपाारम्मणत्थाय भविस्सति, एत्तकं सद्दादिआरम्मणत्थाय, एत्तकं मय्हं भविस्सति, एत्तकं परस्स, एत्तकं परिभुज्जिस्सामि, एत्तकं निदहिस्सामी”ति। तेन वुत्तं “लाभं पटिच्च विनिच्छयो”ति। **छन्दरागोति** एवं अकुसलवितक्केन वितक्किते वत्थुस्मिं दुब्बलरागो च बलवरागो च उप्पज्जति। **छन्दोति** हि इध दुब्बलरागस्साधिवचनं। **अज्झोसानन्ति** अहं ममन्ति बलवसन्निट्ठानं। **परिग्गहोति** तण्हादिट्ठिवसेन परिग्गहकरणं। **मच्छरियन्ति** परेहि साधारणभावस्स असहनता। तेनेवस्स पोराणा एवं वचनत्थं वदन्ति “इदं अच्छरियं मय्हमेव होतु, मा अज्जस्स अच्छरियं होतूति पवत्तता मच्छरियन्ति वुच्चती”ति। **आरक्खोति** द्वारपिदहनमज्जुसगोपनादिवसेन सुट्ठु रक्खणं। अधिकरोतीति **अधिकरणं**, कारणस्सेतं नामं। **आरक्खाधिकरणन्ति** भावनपुंसकं, आरक्खहेतूति अत्थो। दण्डादानादीसु परनिसेधनत्थं दण्डस्स आदानं **दण्डादानं**। एकतोधारादिनो सत्थस्स आदानं **सत्थादानं**। **कलहोति** कायकलहोपि वाचाकलहोपि। पुरिमो पुरिमो विरोधो **विग्गहो**। पच्छिमो पच्छिमो **विवादो**। **तुवं तुवन्ति** अगारववचनं, त्वं त्वन्ति अत्थो।

पाणातिपातअदिन्नादानकामेसुमिच्छाचारमुसावादिपिसुणवाचाफरुसवाचासम्फप्पलापअभिज्झाब्यापादमिच्छादिट्ठी **दस अकुसलकम्मपथा**। चत्तारो सस्सतवादा चत्तारो एकच्चसस्सतवादा चत्तारो अन्तानन्तिका चत्तारो अमराविकखेपिका द्वे अधिच्चसमुप्पन्निका सोळस सज्जीवादा अट्ट असज्जीवादा अट्ट नेवसज्जीनासज्जीवादा सत्त उच्छेदवादा पञ्च परमदिट्ठधम्मनिब्बानवादाति एतानि **द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि**। रूपतण्हादिछतण्हायेव पच्चेकं कामतण्हाभवतण्हाविभवतण्हावसेन अट्टारस होन्ति। तथा हि रूपाारम्मणा तण्हा, रूपे वा तण्हाति रूपतण्हा, सा कामरागभावेन रूपं अस्सादेन्ती पवत्तमाना कामतण्हा, सस्सतदिट्ठिसहगतारागभावेन “रूपं निच्चं धुवं सस्सत”न्ति एवं अस्सादेन्ती पवत्तमाना भवतण्हा, उच्छेददिट्ठिसहगतारागभावेन “रूपं उच्छिज्जति विनस्सति पेच्च न भवती”ति एवं अस्सादेन्ती पवत्तमाना विभवतण्हाति एवं तिविधा होति। यथा च रूपतण्हा, एवं सद्दतण्हादयोपीति एतानि अट्टारस तण्हाविचरितानि होन्ति, तानि अज्जत्तरूपादीसु अट्टारस, बहिद्दरूपादीसु अट्टारसाति छत्तिस, इति अतीतानि छत्तिस, अनागतानि छत्तिस, पच्चुप्पन्नानि छत्तिसाति **अट्टसततण्हाविचरितानि**, अट्टत्तरसततण्हाविचरितानीति अत्थो। **पभेद-**सद्दो पच्चेकं सम्बन्धितब्बो। तत्थायं योजना “लोभप्पभेदो दोसप्पभेदो याव अट्टसततण्हाविचरितप्पभेदो”ति। **सब्बदरथपरिळाहकिलेससतसहस्सानीति** सब्बानि सत्तानं दरथपरिळाहकरानि किलेसानं अनेकानि सतसहस्सानि। आरम्मणादिविभागतो हि पवत्तिआकारविभागतो च अनन्तप्पभेदा किलेसा।

सङ्खेपतो वाति आदीसु सम्पति आयतिञ्च सत्तानं अनत्थावहत्ता मारणट्टेन विबाधनट्टेन किलेसाव मारोति **किलेसमारो**। वधकट्टेन खन्धाव मारोति **खन्धमारो**। तथा हि वुत्तं “वधकं रूपं, वधकं रूपन्ति यथाभूतं नप्पजानाती”तिआदि। जातिजरादिमहाब्यसननिब्बत्तनेन अभिसङ्खारोव मारो **अभिसङ्खारमारो**। संकिलेसनिमित्तं हुत्वा गुणमारणट्टेन देवपुत्तोव मारोति **देवपुत्तमारो**। सत्तानं जीवितस्स जीवितपरिक्खारानञ्च जानिकरणेन महाबाधरूपत्ता मच्चु एव मारोति **मच्चुमारो**। तत्थ समुच्छेदप्पहानवसेन सब्बसो अप्पवत्तिकरणेन किलेसमारं, समुदयप्पहानपरिज्जावसेन

खन्धमारं, सहायवेकल्लकरणवसेन सब्बसो अप्पवत्तिकरणेन अभिसङ्खारमारं, बलविधमनविसयातिक्कमनवसेन देवपुत्तमच्चुमारञ्च अभञ्जि, भग्गे अकासीति अत्थो । **परिस्सयानन्ति उपह्वानं** ।

सतपुञ्जजलक्खणधरस्साति अनेक सत पुञ्ज निब्बत्तमहा पुरिसलक्खणधरस्स । एत्थ हि “केवलं सतमत्तेन पुञ्जकम्मेन एकेकलक्खणं निब्बत्त”न्ति इममत्थं न रोचयिंसु अट्टकथाचरिया “एवं सन्ते यो कोचि बुद्धो भवेय्या”ति, अनन्तासु पन लोकधातूसु यत्तका सत्ता, तेहि सब्बेहि पच्चेकं सतक्खत्तुं कतानि दानादीनि पुञ्जकम्मानि यत्तकानि, ततो एकेकं पुञ्जकम्मं महासत्तेन सतगुणं कतं सतन्ति अधिप्पेतन्ति इममत्थं रोचयिंसु । तस्मा इध **सत-सद्दो** बहुभावपरियायो, न सङ्ख्याविसेसवचनोति दट्टब्बो “सतग्धं सतं देवमनुस्सा”तिआदीसु विय । **रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति** इतरासं फलसम्पदानं मूलभावतो अधिद्वानभावतो च । **दीपिता होतीति** इदं धम्मकायसम्पत्तीतिआदीसुपि योजेतब्बं । तत्थ पहानसम्पदापुब्बकत्ता जाणसम्पदादीनं धम्मकायसम्पत्ति दीपिता होतीति वेदितब्बं । **लोकियसरिक्खकानं बहुमतभावोति** एत्थ भाग्यवन्तताय लोकियानं बहुमतभावो, भग्गदोसताय सरिक्खकानं बहुमतभावोति योजेतब्बं । एवं इतो परेसुपि यथाक्कमं योजना वेदितब्बा ।

पुञ्जवन्तं गहट्टा खत्तियादयो अभिगच्छन्ति, पहीनदोसं दोसविनयाय धम्मं देसेतीति पब्बजिता तापसपरिब्बाजकादयो अभिगच्छन्तीति आह “**गहट्टपब्बजितेहि अभिगमनीयता**”ति । अभिगतानञ्च तेसं कायचित्तदुक्खापनयने पटिबलभावो आमिसदानधम्मदानेहि उपकारसम्भावतो रूपकायं तस्स पसादचक्खुना, धम्मकायं पञ्जाचक्खुना दिस्वा दुक्खद्वयस्स पटिप्पस्सम्भनतोति वेदितब्बो । भाग्यवन्तताय उपगतानं आमिसदानं देति, भग्गदोसताय धम्मदानं देतीति आह “**आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता**”ति । **लोकियलोकुत्तरसुखेहि च संयोजनसमत्थता दीपिता होतीति** “पुब्बे आमिसदानधम्मदानेहि मया अयं लोकगभावो अधिगतो, तस्मा तुम्हेहिपि एवमेव पटिपज्जितब्ब”न्ति एवं सम्पापटिपत्तियं नियोजनेन अभिगतानं लोकियलोकुत्तरसुखेहि संयोजनसमत्थता च दीपिता होति ।

सकचित्ते इस्सरियं नाम अत्तनो चित्तस्स वसीभावापादनंयेव, पटिकूलादीसु अप्पटिकूलसञ्जितादिविहारसिद्धि, अधिद्वानिद्धिआदिको इद्धिविधोपि चित्तस्सरियमेव चित्तभावनाय वसीभावप्पत्तिया इज्जनतो । **अणिमालधिमादिकन्ति आदि-सद्देन** महिमा पत्ति पाकम्मं ईसिता वसिता यत्थकामावसायिताति इमे छपि सङ्गहिता । तत्थ कायस्स अणुभावकरणं **अणिमा** । आकासे पदसा गमनादीनं अरहभावेन लहुभावो **लधिमा** । महत्तं **महिमा** कायस्स महन्ततापादनं । इट्टदेसस्स पापुणनं **पत्ति** । अधिद्वानादिवसेन इच्छितनिष्फादनं **पाकम्मं** । सयंवसिता इस्सरभावो **ईसिता** । इद्धिविधे वसीभावो **वसिता** । आकासेन वा गच्छतो अज्जं वा किञ्चि करोतो यत्थ कत्थचि वोसानप्पत्ति **यत्थकामावसायिता** । “कुमारकरूपादिदस्सन”न्तिपि वदन्ति । एवमिदं अट्टविधं लोकियसम्मत्तं इस्सरियं । तं पन भगवतो इद्धिविधन्तोग्धं अनञ्जसाधारणञ्चाति आह “**सब्बकारपरिपूरं अत्थी**”ति । तथा लोकुत्तरो धम्मो अत्थीति सम्बन्धो । एवं यसादीसुपि **अत्थि-सद्दो** योजेतब्बो ।

केसञ्चि यसो पदेसवुत्ति अयथाभूतगुणसन्निस्सयत्ता अपरिसुद्धो च होति, न एवं तथागतस्साति दस्सेतुं “**लोकत्तयव्यापको**”ति वुत्तं । तत्थ इध अधिगतसत्थुगुणानं आरुप्पे उप्पन्नानं “इतिपि सो भगवा”तिआदिना भगवतो यसो पाकटो होतीति आह “**लोकत्तयव्यापको**”ति । **यथाभुच्चगुणाधिगतोति** यथाभूतगुणोहि अधिगतो । **अतिविय परिस्सुद्धोति** यथाभूतगुणाधिगतत्ता एव अच्चन्तपरिसुद्धो । **सब्बाकारपरिपूराति** अनवसेसलक्खणानुब्यञ्जनादिसम्पत्तिया सब्बाकारेहि परिपुण्णा । **सब्बङ्गपच्चङ्गसिरीति** सब्बेसं अङ्गपच्चङ्गानं सोभा । **यं यं एतेन इच्छितं पत्थितन्ति** “तिण्णो

तारेय्य'न्ति आदिना यं यं एतेन लोकनाथेन मनोवचीपणिधानवसेन इच्छितं कायपणिधानवसेन पत्थितं। तथेवाति पणिधानानुरूपमेव। **सम्मावायामसङ्घातो पयत्तो**ति वीरियपारमिभावप्पत्तो अरियमग्गपरियापन्नो च सम्मावायामसङ्घातो उस्साहो।

कुसलादीहि भेदेहीति सब्बत्तिकदुकपदसङ्गहितेहि कुसलादिप्पभेदेहि। **पटिच्चसमुप्पादादीही**ति आदि-सहेन न केवलं विभङ्गपाळियं आगता सतिपट्टानादयोव सङ्गहिता, अथ खो सङ्गहादयो समयविमुत्तादयो ठपनादयो तिकपट्टानादयो च सङ्गहिताति वेदितब्बं। **पीळनसङ्गतसन्तापविपरिणामट्टेन वा दुक्खमरियसच्चन्ति** आदीसु **पीळनट्टो** तंसमङ्गिनो सत्तस्स हिंसनं अविप्फारिकताकरणं। **सङ्गतट्टो** समेच्च सङ्गम्म सम्भूय पच्चयेहि कतभावो। **सन्तापट्टो** दुक्खदुक्खतादीहि सन्तापनं परिदहनं। **विपरिणामट्टो** जराय मरणेन चाति द्विधा विपरिणामेत्तब्बता। समुदयस्स **आयूहनट्टो** दुक्खस्स निब्बत्तनवसेन सम्पिण्डनं। **निदानट्टो** “इदं तं दुक्ख”न्ति निदस्सेन्तस्स विय समुट्टापनं। **संयोगट्टो** संसारदुक्खेन संयोजनं। **पलिबोधट्टो** मग्गाधिगमस्स निवारणं। निरोधस्स **निस्सरणट्टो** सब्बूपधीनं पटिनिस्सग्गसभावत्ता ततो विनिस्सटता, तंनिस्सरणनिमित्तता वा। **विवेकट्टो** सब्बसङ्खारविसंयुत्तता। **असङ्गतट्टो** केनचिपि पच्चयेन अनभिसङ्गतता। **अमतट्टो** निच्चसभावत्ता मरणाभावो, सत्तानं मरणाभावहेतुता वा। **मग्गस्स निव्यानट्टो** वट्टदुक्खतो निक्कमनट्टो। **हेतुअत्थो** निब्बानस्स सम्पापकभावो। **दस्सनट्टो** अच्चन्तसुखुमस्स निब्बानस्स सच्छिकरणं। **आधिपतेय्यट्टो** चतुसच्चदस्सने सम्पयुत्तानं आधिपच्चकरणं, आरम्मणाधिपतिभावो वा विसेसतो मग्गाधिपतिवचनतो। सतिपि हि झानादीनं आरम्मणाधिपतिभावे “झानाधिपतिनो धम्मा”ति एवमादिं अवत्वा “मग्गाधिपतिनो धम्मा”इच्चेव वुत्तं, तस्मा विज्जायति “अत्थि मग्गस्स आरम्मणाधिपतिभावे विसेसो”ति। एतेयेव च पीळनादयो सोळसाकाराति वुच्चन्ति।

दिब्बब्रह्मअरियविहारेति आदीसु कसिणादिआरम्मणानि रूपावचरज्झानानि **दिब्बविहारो**। मेत्तादिज्झानानि **ब्रह्मविहारो**। फलसमापत्ति **अरियविहारो**। कामेहि विवेकट्टुकायतावसेन एकीभावो **कायविवेको**। पठमज्झानादिना नीवरणादीहि विवित्तचित्तता **चित्तविवेको**। **उपधिविवेको** निब्बानं। **उपधी**ति चेत्य चत्तारो उपधी कामुपधि खन्धुपधि किलेसुपधि अभिसङ्खारुपधीति। कामापि हि “यं पच्च कामगुणे पटिच्च उप्पज्जति सुखं सोमनस्सं, अयं कामानं अस्सादो”ति (म० नि० १.१६६) एवं वुत्तस्स सुखस्स अधिद्वानभावतो उपधीयति एत्थ सुखन्ति इमिना वचनत्थेन “उपधी”ति वुच्चन्ति, खन्धापि खन्धमूलकस्स दुक्खस्स अधिद्वानभावतो, किलेसापि अपायदुक्खस्स अधिद्वानभावतो, अभिसङ्खारापि भवदुक्खस्स अधिद्वानभावतो वुत्तनयेन “उपधी”ति वुच्चन्ति। इमेहि पन चतूहि उपधीहि विवित्तताय निब्बानं “उपधिविवेको”ति वुच्चति।

सुज्जताकारेण निब्बानं आरम्मणं कत्वा पवत्तो अरियमग्गो **सुज्जतविमोक्खो**। सो हि सुज्जताय धातुया उप्पन्नत्ता सुज्जतो, किलेसेहि च विमुत्तता विमोक्खो। एतेनेव नयेन अप्पणिहिताकारेण निब्बानं आरम्मणं कत्वा पवत्तो **अप्पणिहितविमोक्खो**। अनिमित्ताकारेण निब्बानं आरम्मणं कत्वा पवत्तो **अनिमित्तविमोक्खो**। अथ वा सुज्जतानुपस्सनासङ्घाताय अनत्तानुपस्सनाय वसेन पटिलद्धो अरियमग्गो आगमनवसेन “सुज्जतविमोक्खो”ति वुच्चति। तथा अप्पणिहितानुपस्सनासङ्घाताय दुक्खानुपस्सनाय वसेन पटिलद्धो अप्पणिहितविमोक्खो। अनिमित्तानुपस्सनासङ्घाताय अनिच्चानुपस्सनाय वसेन पटिलद्धो “अनिमित्तविमोक्खो”ति वेदितब्बो। वुत्तज्हेतं —

“अनिच्चतो मनसिकरोन्तो अधिमोक्खबहुलो अनिमित्तविमोक्खं पटिलभति, दुक्खतो मनसिकरोन्तो पस्सद्धिबहुलो अप्पणिहितविमोक्खं पटिलभति, अनत्ततो मनसिकरोन्तो वेदबहुलो सुज्जतविमोक्खं

पटिलभती'ति (पटि० म० १.२२३)।

अञ्जेति लोकियअभिञ्जादिके ।

किलेसाभिसङ्खारवसेन भवेसु परिब्भमनं, तञ्च तण्हापधानन्ति आह “तण्हासङ्खातं गमनं”न्ति । वन्तन्ति अरियमग्गमुखेन उगिरितं पुन अपच्चागमनवसेन छड्ढितं । भगवाति वुच्चति निरुत्तिनयेनाति दस्सेन्तो आह “यथा लोके”तिआदि । यथा लोके निरुत्तिनयेन एकेकपदतो एकेकमक्खरं गहेत्वा “मेखला”ति वुत्तं, एवमिधापीति अत्थो । मेहनस्साति गुह्णपदेसस्स । खस्साति ओकासस्स ।

अपरो नयो (इतिवु० अट्ट० निदानवण्णना) — भागवाति भगवा । भतवाति भगवा । भागे वनीति भगवा । भगे वनीति भगवा । भत्तवाति भगवा । भगे वमीति भगवा । भागे वमीति भगवा ।

भागवा भतवा भागे, भगे च वनि भत्तवा ।
भगे वमि तथा भागे, वमीति भगवा जिनो ॥

तत्थ कथं भागवाति भगवा? ये ते सीलादयो धम्मक्खन्धा गुणकोट्टासा, ते अनञ्जसाधारणा निरतिसया तथागतस्स अत्थि उपलब्भन्ति । तथा हिस्स सीलं समाधि पञ्जा विमुत्ति विमुत्तिजाणदस्सनं, हिरी ओत्तप्पं, सद्धा वीरियं, सति सम्पजञ्जं, सीलविसुद्धि दिट्ठिविसुद्धि, समथो विपस्सना, तीणि कुसलमूलानि, तीणि सुचरितानि, तयो सम्मावितक्का, तिस्सो अनवज्जसञ्जा, तिस्सो धातुयो, चत्तारो सतिपट्टाना, चत्तारो सम्मपपधाना, चत्तारो इद्धिपादा, चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि अरियफलानि, चतस्सो पटिसम्भिदा, चतुयोनिपरिच्छेदकजाणानि, चत्तारो अरियवंसा, चत्तारि वेसारज्जजाणानि, पञ्च पधानियङ्गानि, पञ्चङ्गिको सम्मासमाधि, पञ्चजाणिको सम्मासमाधि, पञ्चिन्द्रियानि, पञ्च बलानि, पञ्च निस्सारणीया धातुयो, पञ्च विमुत्तायतनजाणानि, पञ्च विमुत्तिपरिपाचनीया सञ्जा, छ अनुस्सतिट्टानानि, छ गारवा, छ निस्सारणीया धातुयो, छ सततविहारा, छ अनुत्तरियानि, छनिब्बेधभागिया सञ्जा, छ अभिञ्जा, छ असाधारणजाणानि, सत्त अपरिहानीया धम्मा, सत्त अरियधनानि, सत्त बोज्झङ्गानि, सत्त सप्पुरिसधम्मा, सत्त निज्जरवत्थूनि, सत्त सञ्जा, सत्तदक्खिण्यपुगलदेसना, सत्तखीणासवबलदेसना, अट्टपञ्जापटिलाभहेतुदेसना, अट्ट सम्मत्तानि, अट्टलोकधम्मातिक्कमो, अट्ट आरम्भवत्थूनि, अट्टअक्खणदेसना, अट्ट महापुरिसवितक्का, अट्टअभिभायतनदेसना, अट्ट विमोक्खा, नव योनिसोमनसिकारमूलका धम्मा, नव पारिसुद्धिपधानियङ्गानि, नवसत्तावासदेसना, नव आघातप्पटिविनया, नव सञ्जा, नव नानत्ता, नव अनुपुब्बविहारा, दस नाथकरणा धम्मा, दस कसिणायतनानि, दस कुसलकम्मपथा, दस सम्मत्तानि, दस अरियवासा, दस असेक्खधम्मा, दस तथागतबलानि, एकादस मेत्तानिसंसा, द्वादस धम्मचक्काकारा, तेरस धुतगुणा, चुद्दस बुद्धजाणानि, पञ्चदस विमुत्तिपरिपाचनीया धम्मा, सोळसविधा आनापानस्सति, सोळस अपरन्तपनीया धम्मा, अट्टारस बुद्धधम्मा, एकूनवीसति पच्चवेक्खणजाणानि, चतुचत्तालीस जाणवत्थूनि, पञ्जास उदयब्बयजाणानि, परोपण्णास कुसलधम्मा, सत्तसत्तति जाणवत्थूनि, चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससमापत्तिसञ्चारिमहावजिरजाणं, अनन्तनयसमन्तपट्टानपविचयपच्चवेक्खणदेसनाजाणानि, तथा अनन्तासु लोकधातूसु अनन्तानं सत्तानं आसयादिविभावनजाणानि चाति एवमादयो अनन्तापरिमाणभेदा अनञ्जसाधारणा निरतिसया गुणभागा गुणकोट्टासा संविज्जन्ति उपलब्भन्ति, तस्मा यथावुत्तविभागा गुणभागा अस्स अत्थीति भागवाति वत्तब्बे आकारस्स रस्सत्तं कत्वा “भगवा”ति वुत्तो । एवं ताव भागवाति भगवा ।

यस्मा सीलादयो सब्बे, गुणभागा असेसतो ।
विज्जन्ति सुगते तस्मा, भगवाति पवुच्चति ॥

कथं भतवाति भगवा? ये ते सब्बलोकहिताय उस्सुक्कमापन्नेहि मनुस्सत्तादिके अट्ट धम्मे समोधानेत्वा सम्मासम्बोधिया कतमहाभिनीहारेहि महाबोधिसत्तेहि परिपूरेतब्बा दानपारमी सीलनेक्खम्मपञ्जावीरियखन्तिसच्चअधिट्टानमेत्ताउपेक्खापारमीति दस पारमियो दस उपपारमियो दस परमत्थपारमियोति समतिंस पारमियो, दानादीनि चत्तारि सङ्गहवत्थूनि, चत्तारि अधिट्टानानि, अत्तपरिच्चागो नयनधनरज्जपुत्तदारपरिच्चागोति पञ्च महापरिच्चागा, पुब्बयोगो, पुब्बचरिया, धम्मक्खानं, जातत्थचरिया, लोकत्थचरिया, बुद्धत्थचरियाति एवमादयो सङ्घेपतो वा पुञ्जसम्भारजाणसम्भारा बुद्धकरा धम्मा, ते महाभिनीहारतो पट्टाय कप्पानं सतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि यथा हानभागिया संकिलेसभागिया ठितिभागिया वा न होन्ति, अथ खो उत्तरुत्तरि विसेसभागियाव होन्ति, एवं सक्कच्चं निरन्तरं अनवसेसतो भता सम्भता अस्स अत्थीति भतवाति भगवा निरुत्तिनयेन त-कारस्स ग-कारं कत्त्वा । अथ वा भतवाति तेयेव यथावुत्ते बुद्धकरे धम्मे वुत्तनयेन भरि सम्भरि, परिपूरेसीति अत्थो । एवम्पि भतवाति भगवा ।

यस्मा सम्बोधिया सब्बे, दानपारमिआदिके ।
सम्भारे भतवा नाथो, तस्मापि भगवा मतो ॥

कथं भागे वनीति भगवा? ये ते चतुर्वीसतिकोटिसतसहस्ससङ्घा देवसिकं वळञ्जनकसमापत्तिभागा, ते अनवसेसतो लोकहितत्थं अत्तनो च दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं निच्चकप्पं वनि भजि सेवि बहुलमकासीति भागे वनीति भगवा । अथ वा अभिज्जेय्यधम्मेषु कुसलादीसु खन्धादीसु च ये ते परिज्जेय्यादिवसेन सङ्घेपतो वा चतुब्बिधा अभिसमयभागा, वित्थारतो पन “चक्खु परिज्जेय्यं, सोतं परिज्जेय्यं...पे०... जरामरणं परिज्जेय्यं”न्तिआदिना (पटि० म० १.२१) अनेके परिज्जेय्यभागा, “चक्खुस्स समुदयो पहातब्बो...पे०... जरामरणस्स समुदयो पहातब्बो”तिआदिना नयेन पहातब्बभागा, “चक्खुस्स निरोधो...पे०... जरामरणस्स निरोधो सच्छिकातब्बो”तिआदिना सच्छिकातब्बभागा, “चक्खुस्स निरोधगामिनी पटिपदा”तिआदिना “चत्तारो सतिपट्टाना”तिआदिना च अनेकभेदा भावेतब्बभागा च धम्मा वुत्ता, ते सब्बे वनि भजि यथारहं गोचरभावनासेवनानं वसेन सेवि । एवम्पि भागे वनीति भगवा । अथ वा ये इमे सीलादयो धम्मक्खन्धा सावकेहि साधारणा गुणकोट्टासा गुणभागा, किन्ति नु खो ते विनेय्यसन्तानेषु पतिट्टपेय्यन्ति महाकरुणाय वनि अभिपत्थयि, सा चस्स अभिपत्थना यथाधिप्पेतफलावहा अहोसि । एवम्पि भागे वनीति भगवा ।

यस्मा जेय्यसमापत्ति-गुणभागे तथागतो ।
भजि पत्थयि सत्तानं, हिताय भगवा ततो ॥

कथं भगे वनीति भगवा? समासतो ताव कतपुज्जेहि पयोगसम्पन्नेहि यथाविभवं भजीयन्तीति भगा, लोकियलोकुत्तरसम्पत्तियो । तत्थ लोकिये ताव तथागतो सम्बोधितो पुब्बे बोधिसत्तभूतो परमुक्कंसगते वनि भजि सेवि, यत्थ पतिट्टाय निरवसेसतो बुद्धकरधम्मे समन्नानेन्तो बुद्धधम्मे परिपाचेसि । बुद्धभूतो पन ते निरवज्जसुखूपसंहिते अनज्जसाधारणे लोकुत्तरेपि वनि भजि सेवि । वित्थारतो पन पदेसरज्जइस्सरियचक्कवत्तिसम्पत्तिदेवरज्जसम्पत्तिआदिवसेन ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तिजाणदस्सनमगगभावनाफलसच्छिकिरियादिउत्तरिमनुस्सधम्मवसेन च अनेकविहिते अनज्जसाधारणे भगे वनि भजि सेवि । एवं भगे वनीति भगवा ।

या ता सम्पत्तियो लोके, या च लोकुत्तरा पुथु ।
सब्बा ता भजि सम्बुद्धो, तस्मापि भगवा मतो ॥

कथं भक्तवाति भगवा? भक्ता दळ्हभक्तिका अस्स बहू अत्थीति भक्त्वा । तथागतो हि महाकरुणासब्बञ्जुतञ्जाणादिअपरिमितनिरुपमप्यभावगुणविसेससमङ्गीभावतो सब्बसत्ताउत्तमो, सब्बानत्थपरिहारपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तुपकारिताय द्वत्तिस महापुरिसलक्खणासीति अनुब्यञ्जन ब्यामप्यभादि अनञ्जसाधारणविसेसपटिमण्डितरूपकायताय यथाभुच्चगुणाधिगतेन “इतिपि सो भगवा”ति आदिनयप्यवत्तेन लोकत्तयब्यापिना सुविपुलेन सुविसुद्धेन च थुतिघोसेन समन्नागतत्ता उक्कंसपारमिप्यत्तासु अप्पिच्छतासन्तुट्ठिताआदीसु सुप्पतिट्ठितभावतो दसबलचतुवेसारज्जादिनिरतिसयगुणविसेससमङ्गीभावतो च रूपप्यमाणो रूपप्यसन्नो, घोसप्यमाणो घोसप्यसन्नो, लूखप्यमाणो लूखप्यसन्नो, धम्मप्यमाणो धम्मप्यसन्नोति एवं चतुप्यमाणिके लोकसन्निवासे सब्बथापि पसादावहभावेन समन्तपासादिकत्ता अपरिमाणानं सत्तानं सदेवमनुस्सानं आदरबहुमानगारवायतनताय परमपेमसम्भत्तिट्ठानं । ये चस्स ओवादे पतिट्ठिता अवेच्चप्यसादेन समन्नागता होन्ति, केनचि असंहारिया तेसं सम्भत्ति समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना वाति । तथा हि ते अत्तनो जीवितपअच्चागोपि तत्थ पसादं न परिच्चजन्ति तस्स वा आणं दळ्हभक्तिभावतो । तेनेवाह –

“यो वे कतञ्जू कतवेदि धीरो,
कल्याणमित्तो दळ्हभक्ति च होती”ति ॥ (जा० २.१७.७८) ।

“सेय्यथापि, भिक्खवे, महासमुद्धो ठितधम्मो वेलं नातिवत्तति, एवमेव खो, भिक्खवे, यं मया सावकानं सिक्खापदं पञ्चत्तं, तं मम सावका जीवितहेतुपि नातिक्कमन्ती”ति (उदा० ४५; चूळव० ३८५) च ।

एवं भक्तवाति भगवा निरुत्तिनयेन एकस्स त-कारस्स लोपं कत्वा इतरस्स त-कारस्स ग-कारं कत्वा ।

गुणातिसययुत्तस्स, यस्मा लोकहितेसिनो ।
सम्भत्ता बहवो सत्थु, भगवा तेन वुच्चति ॥

कथं भगे वमीति भगवा? यस्मा तथागतो बोधिसत्तभूतोपि पुरिमासु जातीसु पारमियो पूरेन्तो भगसङ्घातं सिरिं इस्सरियं यसञ्च वमि उगगिरि, खेळपिण्डं विय अनपेक्खो छड्डियि । तथा हिस्स सोमनस्सकुमारकाले(जा० १.१५.२११ आदयो) हत्थिपालकुमारकाले (जा० १.१५.३३७ आदयो) अयोधरपण्डितकाले(जा० १.१५.३६३ आदयो) मूगपक्खपण्डितकाले (जा० २.२२.१ आदयो) चूळसुतसोमकालेति (जा० २.१७.१९५ आदयो) एवमादीसु नेक्खम्मपारमीपूरणवसेन देवरज्जसदिसाय रज्जसिरिया परिच्चत्तभावानं पमाणं नत्थि, चरिमत्तभावेपि हत्थगतं चक्कवत्तिसिरिं देवलोकाधिपच्चसअसं चतुदीपिस्सरियं चक्कवत्तिसम्पत्तिसन्निस्सयं सत्तरतनसमुज्जलं यसञ्च तिणायपि अमञ्जमानो निरपेक्खो पहाय अभिनिक्खमित्वा सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, तस्मा इमे सिरिआदिके भगे वमीति भगवा । अथ वा भानि नाम नक्खत्तानि, तेहि समं गच्छन्ति पवत्तन्तीति भगा, सिनेरुयुगन्धरउत्तरकुरुहिमवन्तादिभाजनलोकविसेससन्निस्सया सोभा कप्पट्टायिभावतो, तेपि भगवा वमि तंनिवासिसत्तावाससमतिक्कमनतो तप्पटिबद्धछन्दरागप्यहानेन पजहीति । एवमि भगे वमीति भगवा ।

चक्कवत्तिसिरिं यस्मा, यसं इस्सरियं सुखं ।
पहासि लोकचित्तञ्च, सुगतो भगवा ततो ॥

कथं भागे वमीति भगवा? भागा नाम सभागधम्मकोट्टासा, ते खन्धायतनधातादिवसेन, तत्थापि रूपवेदनादिवसेन अतीतादिवसेन च अनेकविधा, ते च भगवा सब्बं पपञ्चं सब्बं योगं सब्बं गन्थं सब्बं संयोजनं समुच्छिन्दित्वा अमतधातुं समधिगच्छन्तो वमि उगिरि, अनपेक्खो छड्डियि न पच्चागमि । तथा हेस सब्बत्थकमेव पथविं आपं तेजं वायं, चक्खुं सोतं घानं जिह्वं कायं मनं, रूपे सद्दे गन्धे रसे फोड्डब्बे धम्मे, चक्खुविज्जाणं...पे०... मनोविज्जाणं, चक्खुसम्फस्सं...पे०... मनोसम्फस्सं, चक्खुसम्फस्सजं वेदनं...पे०... मनोसम्फस्सजं वेदनं, चक्खुसम्फस्सजं सज्जं...पे०... मनोसम्फस्सजं सज्जं, चक्खुसम्फस्सजं चेतनं...पे०... मनोसम्फस्सजं चेतनं, रूपतण्हं...पे०... धम्मतण्हं, रूपवितक्कं...पे०... धम्मवितक्कं, रूपविचारं...पे०... धम्मविचारन्तिआदिना अनुपदधम्मविभागवसेनपि सब्बेव धम्मकोट्टासे अनवसेसतो वमि उगिरि, अनपेक्खपरिच्चागेन छड्डियि । वुत्तज्जेतं “यं तं, आनन्द, चत्तं वन्तं मुत्तं पहीनं पटिनिस्सट्ठं, तं तथागतो पुन पच्चागमिस्सतीति नेतं ठानं विज्जती”ति (दी० नि० २.१८३) । एवमि भागे वमीति भगवा । अथ वा भागे वमीति सब्बेपि कुसलाकुसले सावज्जानवज्जे हीनपणीते कण्हसुक्कसप्पटिभागे धम्मे अरियमग्गजाणमुखेन वमि उगिरि, अनपेक्खो परिच्चजि पजहि, परेसञ्च तथत्ताय धम्मं देसेसि । वुत्तमि चेतं “धम्मापि वो, भिक्खवे, पहातब्बा पगेव अधम्मा (म० नि० २४०) । कुल्लूपमं वो, भिक्खवे, धम्मं देसेस्सामि नित्थरणत्थाय, नो गहणत्थाया”तिआदि (म० नि० १.२४०) । एवमि भागे वमीति भगवा ।

खन्धायतनधातादि धम्मभेदा महेसिना ।
कण्हा सुक्का यतो वन्ता, ततोपि भगवा मतो ॥

तेन वुत्तं —

“भागवा भतवा भागे, भगे च वनि भत्तवा ।
भगे वमि तथा भागे, वमीति भगवा जिनो”ति ॥

एत्थ च यस्मा सङ्घेपतो अत्तहितसम्पत्तिपरहितपटिपत्तिवसेन दुविधा बुद्धगुणा, तासु अत्तहितसम्पत्ति प्हानसम्पदाजाणसम्पदाभेदतो दुविधा आनुभावसम्पदादीनं तदविनाभावेन तदन्तोगधत्ता । परहितपटिपत्ति पयोगासयभेदतो दुविधा । तत्थ पयोगतो लाभसक्कारादिनिरपेक्खचित्तस्स सब्बदुक्खनिथ्यानिकधम्मूपदेसो, आसयतो पटिविरुद्धेसुपि निच्चं हितेसिता जाणपरिपाककालागमनादिपरहितपटिपत्ति । आमिसपटिग्गहणादिनापि अत्थचरिया परहितपअपत्ति होतियेव, तस्मा तेसमि विभावनवसेन पाळियं “अरह”न्तिआदीनं पदानं गहणं वेदितब्बं ।

तत्थ अरहन्ति इमिना पदेन प्हानसम्पदावसेन भगवतो अत्तहितसम्पत्ति विभाविता, सम्मासम्बुद्धो लोकविदूति च इमेहि पदेहि जाणसम्पदावसेन । ननु च “लोकविदू”ति इमिनापि सम्मासम्बुद्धता विभावीयतीति? सच्चं विभावीयति, अत्थि पन विसेसो “सम्मासम्बुद्धो”ति इमिना सब्बज्जुतज्जाणानुभावो विभावितो, “लोकविदू”ति पन इमिना आसयानुसयजाणादीनमि आनुभावो विभावितोति । विज्जाचरणसम्पन्नोति इमिना सब्बापि भगवतो अत्तहितसम्पत्ति विभाविता । सुगतोति पन इमिना समुदागततो पट्टाय भगवतो अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता । अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानन्ति इमेहि पदेहि भगवतो परहितपटिपत्ति विभाविता । बुद्धोति इमिना भगवतो

अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता । एवञ्च कत्वा “सम्मासम्बुद्धो”ति वत्वा “बुद्धो”ति वचनं समत्थितं होति । तेनेवाह “अत्तनापि बुज्झि, अज्जेपि सत्ते बोधेसी”तिआदि । भगवाति च इमिनापि समुदागमतो पट्टाय भगवतो सब्बा अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता ।

अपरो नयो — हेतुफलसत्तुपकारवसेन सङ्खेपतो तिविधा बुद्धगुणा । तत्थ अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो लोकविदूति इमेहि पदेहि फलसम्पत्तिवसेन बुद्धगुणा विभाविता । अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानन्ति इमेहि सत्तुपकारवसेन बुद्धगुणा पकासिता । बुद्धोति इमिना फलवसेन सत्तुपकारवसेन च बुद्धगुणा विभाविता । सुगतो भगवाति पन इमेहि पदेहि हेतुफलसत्तुपकारवसेन बुद्धगुणा विभाविताति वेदितब्बं ।

सो इमं लोकन्तिआदीसु सो भगवाति यो “अरह”न्तिआदिना कित्तितगुणो, सो भगवा । इमं लोकन्ति नयिदं महाजनस्स सम्मुखामत्तं सन्थाय वुत्तं, अथ खो अनवसेसं परियादायाति दस्सेतुं “सदेवक”न्तिआदि वुत्तं । तेनाह “इदानि वत्तब्बं निदस्सेती”ति । पजातत्ताति यथासकं कम्मकिलेसेहि निब्बत्तता । सदेवकवचनेन पञ्चकामावचरदेवग्गहणं पारिसेसजायेनाति वेदितब्बं इतरेसं पदन्तरेहि सङ्गहितत्ता । सदेवकन्ति च अवयवेन विग्गहो समुदायो समासत्थो । समारकवचनेन छट्टुकामावचरदेवग्गहणं पच्चासत्तिजायेनाति दट्टब्बं । तत्थ हि सो जातो तंनिवासी च । सब्रह्मकवचनेन ब्रह्मकायिकादिब्रह्मग्गहणन्ति एत्थापि एसेव नयो । पच्चत्थिका...पे०... समणब्राह्मणग्गहणन्ति निदस्सनमत्तमेतं अपच्चत्थिकानं असमिताबाहितपापानञ्च समणब्राह्मणानं सस्समणब्राह्मणीवचनेन गहितत्ता । कामं “सदेवक”न्तिआदिविसेसनानं वसेन सत्तविसयो लोकसद्दोति विज्जायति तुल्ययोगविसयत्ता तेसं, “सलोमको सपक्खको”तिआदीसु पन अतुल्ययोगेपि अयं समासो लब्भतीति ब्यभिचारदस्सनतो पजागहणन्ति आह “पजावचनेन सत्तलोकग्गहण”न्ति । सदेवकादिवचनेन उपपत्तिदेवानं, सस्समणब्राह्मणीवचनेन विसुद्धिदेवानञ्च गहितत्ता आह “सदेवमनुस्सवचनेन सम्मुतिदेववसेसमनुस्सग्गहण”न्ति । तत्थ सम्मुतिदेवा राजानो । अवसेसमनुस्सग्गहणन्ति समणब्राह्मणेहि अवसेसमनुस्सग्गहणं । तीहि पदेहीति सदेवकसमारकसबर्हकवचनेहि । द्वीहीति सस्समणब्राह्मणिं सदेवमनुस्सन्ति इमेहि द्वीहि पदेहि ।

अरूपी सत्ता अत्तनो आनेज्जविहारेण विहरन्ता दिब्बन्तीति देवाति इमं निब्बचनं लभन्तीति आह “सदेवकग्गहणेन अरूपावचरलोको गहितो”ति । तेनेवाह भगवा “आकासानञ्चायतनूपगानं देवानं सहब्यत”न्तिआदि (अ० नि० ३.११७) । छकामावचरदेवलोकस्स सविसेसं मारस्स वसे वत्तनतो आह “समारकग्गहणेन छकामावचरदेवलोको”ति । अरूपीब्रह्मलोकस्स विसुं गहितत्ता आह “रूपी ब्रह्मलोको”ति । चतुपरिसवसेनाति खत्तियपरिसा, ब्राह्मणगहपतिसमणचातुमहाराजिकतावतिसमारब्रह्मपरिसाति इमासु अट्टसु परिसासु खत्तियादिचतुपरिसवसेन । इतरा पन चतस्सो परिसा समारकग्गहणेन गहिता एवाति ।

कथं पनेत्थ चतुपरिसवसेन मनुस्सलोको गहितो? “सस्समणब्राह्मणि”न्ति इमिना समणपरिसा ब्राह्मणपरिसा च गहिता होन्ति, “सदेवमनुस्स”न्ति इमिना खत्तियपरिसा गहपतिपरिसा च गहिता, “पज”न्ति इमिना पन इमायेव चतस्सो परिसा वुत्ता, चतुपरिससङ्घातं पजन्ति वुत्तं होति, कथं पन सम्मुतिदेवेहि सह मनुस्सलोको गहितो? एत्थापि “सस्समणब्राह्मणि”न्ति इमिना समणब्राह्मणा गहिता, “सदेवमनुस्स”न्ति इमिना सम्मुतिदेवसङ्घाता खत्तिया, गहपतिसुद्धसङ्घाता अवसेसमनुस्सा च गहिता होन्ति । इतो पन अज्जेसं मनुस्ससत्तानं अभावतो “पज”न्ति इमिना चतूहि पकारेहि ठिता एतेयेव मनुस्ससत्ता वुत्ताति दट्टब्बं । एवं विकप्पद्वयेपि पजाग्गहणेन चतुपरिसादिवसेन ठितानं मनुस्सानंयेव

गहितत्ता इदानी “पज”न्ति इमिना अवसेससत्ते सङ्गहेत्वा दस्सेतुकामो आह “**अवसेससब्बसत्तलोको वा**”ति । तत्थ नागगरुळादिवसेन अवसेससत्तलोको वेदितब्बो । एत्थापि चतुपरिसवसेन सम्मुतिदेवेहि वा सह अवसेससब्बसत्तलोको वाति योजेतब्बं । चतुपरिससहितो अवसेससुद्धनागसुपण्णनेरयिकादिसत्तलोको, चतुधा ठितमनुस्ससहितो वा अवसेसनागसुपण्णनेरयिकादिसत्तलोको गहितोति वुत्तं होति ।

एत्तावता भागसो लोकं गहेत्वा योजनं दस्सेत्वा इदानी तेन तेन विसेसेन अभागसो लोकं गहेत्वा योजनं दस्सेतुं “**अपिचेत्था**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **उक्कट्टुपरिच्छेदतो**ति उक्कंसगतिविजाननेन । पञ्चसु हि गतीसु देवगतिपरियापन्नाव सेट्ठा, तत्थापि अरूपिनो दूरसमुस्सारितकिलेसदुक्खताय सन्तपणीतआनेज्जविहारसमङ्गिताय अतिविय दीघायुकतायाति एवमादीहि विसेसेहि अतिविय उक्कट्टा । **ब्रह्मा महानुभावो**ति दससहस्सियं महाब्रह्मनो वसेन वदति । “उक्कट्टुपरिच्छेदतो”ति हि वुत्तं । **अनुत्तरन्ति** सेट्ठं नवलोकुत्तरं । **अनुसन्धिकम्मो**ति अत्थानञ्चेव पदानञ्च अनुसन्धानुक्कम्मो । पोरणा पनेत्थ एवं वण्णयन्ति — **सदेवकन्ति** देवताहि सद्धिं अवसेसं लोकं । **समारकन्ति** मारेन सद्धिं अवसेसं लोकं । **सब्रह्मकन्ति** ब्रह्मेहि सद्धिं अवसेसं लोकं । एवं सब्बेपि तिभवूपगे सत्ते देवमारब्रह्मसहिततासङ्घातेहि तीहि पकारेहि “सदेवक”न्तिआदीसु तीसु पदेसु पक्खिपित्वा पुन द्वीहि पदेहि परियादियन्तो “**सस्समणब्राह्मणिं पजं सदेवमनुस्स**”न्ति आह । एवं पञ्चहिपि पदेहि सदेवकत्तादिना तेन तेन पकारेन तेधातुकमेव परियादिन्नन्ति ।

अभिञ्जाति यकारलोपेनायं निद्देशो, अभिजानित्वाति अयमेत्थ अत्थोति आह “**अभिञ्जाय अधिकेन जाणेन जत्वा**”ति । **अनुमानादिपटिक्खेपो**ति अनुमानउपमानअत्थापत्तिआदिपटिक्खेपो एकप्पमाणत्ता । सब्बत्थ अप्पटिहतजाणचारताय हि सब्बपच्चक्खा बुद्धा भगवन्तो । **अनुत्तरं विवेकसुखन्ति** फलसमापत्तिसुखं । तेन वीथिमिस्सापि कदाचि भगवतो धम्मदेसना होतीति **हित्वापी**ति पिसद्दग्गहणं । भगवा हि धम्मं देसेन्तो यस्मिं खणे परिसा साधुकारं वा देति, यथासुतं वा धम्मं पच्चवेक्खति, तं खणं पुब्बभागेन परिच्छिन्दित्वा फलसमापत्तिं समापज्जति, यथापरिच्छेदञ्च समापत्तितो वुट्ठाय ठितट्टानतो पट्टाय धम्मं देसेति । **अप्यं वा बहुं वा देसेन्तो**ति उग्घटितञ्जुस्स वसेन अप्यं वा, विपज्चितञ्जुस्स नेय्यस्स वा वसेन बहुं वा देसेन्तो । **आदिकल्याणादिप्पकारमेव देसेतीति** आदिमिहिपि कल्याणं भद्दकं अनवज्जमेव कत्वा देसेति । मज्झेपि परियोसानेपि कल्याणं भद्दकं अनवज्जमेव कत्वा देसेतीति वुत्तं होति । धम्मस्स हि कल्याणता निय्यानिकताय निय्यानिकता च सब्बसो अनवज्जभावेन ।

समन्तभद्दकत्ताति सब्बभागेहि सुन्दरत्ता । **धम्मस्साति** परियत्तिधम्मस्स । किञ्चापि अवयवविनिमुत्तो समुदायो नाम परमत्थतो कोचि नत्थि, येसु पन अवयवेषु समुदायरूपेन अपेक्खितेसु गाथाति समञ्जा, तं ततो भिन्नं विय कत्वा संसामिवोहारं आरोपेत्वा दस्सेन्तो “**पठमपादेन आदिकल्याणा**”तिआदिमाह । **एकानुसन्धिकन्ति** इदं नातिबहुविभागं यथानुसन्धिना एकानुसन्धिकं सन्धाय वुत्तं । इतरस्स पन तेनेव देसेतब्बधम्मविभागेन आदिमज्झपरियोसानभागा लब्धन्तीति । **निदानेनाति** आनन्दत्थेरेन ठपितकालदेसदेसकपरिसादिअपदिसनलक्खणेन निदानगन्थेन । **निगमेनाति** “इदमवोचा”तिआदिकेन “इति यं तं वुत्तं, इदमेतं पटिच्च वुत्त”न्ति वा यथावुत्तत्थनिगमनेन । सङ्गीतिकारकेहि ठपितानिपि हि निदाननिगमनानि दस्सेत्वा तीणि पिटकानि सत्थु देसनाय अनुविधानतो तदन्तोगधानेव । तेनेव **दीघनिकायट्टकथायं** “एकानुसन्धिकस्स सुत्तस्स निदानं आदि, इदमवोचाति परियोसानं, उभिन्नमन्तरा मज्झ”न्ति (दी० नि० अट्ठ० १.१९०) वुत्तं ।

एवं सुत्तन्तपिटकवसेन धम्मस्स आदिकल्याणादितं दस्सेत्वा इदानी तीणि पिटकानि एकज्झं गहेत्वा तं दस्सेतुं

“सकलोपी”तिआदि वुत्तं । तत्थ सासनधम्मोति —

“सब्बपापस्स अकरणं, कुसलस्स उपसम्पदा ।

सचित्तपरियोदपनं, एतं बुद्धान सासन”न्ति ॥ (दी० नि० २.१०; ध० प० १८३; नेत्ति० ३०, ५०) —

एवं वुत्तस्स सत्थुसासनस्स पकासको परियत्तिधम्मो । सीलमूलकत्ता सासनस्स “सीलेन आदिकल्याणो”ति वुत्तं । समथादीनं सासनसम्पत्तिया वेमज्झभावतो आह “समथविपस्सनामग्गफलेहि मज्झेकल्याणो”ति । निब्बानाधिगमतो उत्तरि करणीयाभावतो वुत्तं “निब्बानेन परियोसानकल्याणो”ति । सासने सम्पापटिपत्ति नाम पञ्जाय होति, तस्सा च सीलं समाधि च मूलन्ति आह “सीलसमाधीहि वा आदिकल्याणो”ति । पञ्जा पन अनुबोधपअवेधवसेन दुविधाति तदुभयम्पि गणहन्तो “विपस्सनामग्गेहि मज्झेकल्याणो”ति आह । तस्सा निष्फत्तिफलकिच्चं निब्बानसच्छिकिरिया, ततो परं कत्तब्बं नत्थीति दस्सेन्तो आह “फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो”ति । फलग्गहणेन वा सउपादिसेसं निब्बानमाह, इतरेण इतरं तदुभयञ्च सासनसम्पत्तिया ओसानन्ति आह “फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो”ति ।

बुद्धसुबोधिताय वा आदिकल्याणोति बुद्धस्स सुबोधिता सम्पासम्बुद्धता, ताय आदिकल्याणो तप्पभवत्ता । सब्बसो संकिलेसप्पहानं वोदानपारिपूरी च धम्मसुधम्मता, ताय मज्झेकल्याणो तंसरीरत्ता । सत्थारा यथानुसिद्धं तथा पटिपत्ति सङ्घसुप्पटिपत्ति, ताय परियोसानकल्याणो ताय सासनस्स लोके सुप्पतिट्ठितभावतो । तन्ति सासनधम्मं । तथत्तायाति यथत्ताय भगवता धम्मो देसितो, तथत्ताय तथभावाय । सो पन अभिसम्बोधि पच्चेकबोधि सावकबोधीति तिविधो इतो अञ्जथा निब्बानाधिगमस्स अभावतो । तत्थ सब्बगुणेहि अग्गभावतो इतरबोधिद्वयमूलताय च पठमाय बोधिया आदिकल्याणता, गुणेहि वेमज्झभावतो दुतियाय मज्झेकल्याणता, तदुभयताय वा वोसानताय च सासनधम्मस्स ततियाय परियोसानकल्याणता वुत्ता ।

एसोति सासनधम्मो । नीवरणविक्खम्भनतोति विमुत्तायतनसीसे ठत्वा सद्धम्मं सुणन्तस्स नीवरणानं विक्खम्भनसम्भावतो । वुत्तञ्हेतं —

“यथा यथावुसो, भिक्खुनो सत्था वा धम्मं देसेति, अञ्जतरो वा गरुड्ढानीयो सब्रह्मचारी, तथा तथा सो तत्थ लभति अत्थवेदं लभति धम्मवेद”न्ति ।

“यस्मिं, भिक्खवे, समये अरियसावको ओहितसोतो धम्मं सुणाति, पञ्चस्स नीवरणानि तस्मिं समये पहीनानि होन्ती”ति —

च आदि । समथविपस्सनासुखावहनतोति समथसुखस्स विपस्सनासुखस्स च सम्पापनतो । वुत्तम्पि चेतं “सो विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुख”न्तिआदि, तथा —

“यतो यतो सम्मसति, खन्धानं उदयब्बयं ।

लभती पीतिपामोज्जं, अमतं तं विजानतं ॥

अमानुसी रती होति, सम्पा धम्मं विपस्सतो”ति च ॥ (ध० प० ३७४-३७३) ।

तथा पटिपन्नोति यथा समथविपस्सनासुखं आवहति, यथा वा सत्थारा अनुसिद्धं, तथा पटिपन्नो सासनधम्मो ।

तादिभावावहनतोति छळङ्गुपेक्खावसेन इट्ठादीसु तादिभावस्स लोकधम्मोहि अनुपलेपस्स आवहनतो । नाथप्पभवत्ताति पभवति एतस्माति पभवो, उप्पत्तिट्ठानं, नाथोव पभवो एतस्साति नाथप्पभवो, तस्स भावो नाथप्पभवत्तं, तस्मा सासनधम्मस्स नाथहेतुकत्ताति अत्थो । अत्थसुद्धिया मज्झेकल्याणोति निरुपक्विकलेसताय निय्यानिकता अत्थसुद्धि, ताय मज्झेकल्याणो । किच्चसुद्धिया परियोसानकल्याणोति सुप्पटिपत्तिसङ्घातकिच्चस्स सुद्धिया परियोसानकल्याणो सुप्पटिपत्तिपरियोसानत्ता सासनधम्मस्स । यथावुत्तमत्थं निगमेन्तो आह “तस्मा”तिआदि ।

सासनब्रह्मचरियन्तिआदीसु अविसेसेन तिस्सो सिक्खा सकलो च तन्तिधम्मो सासनब्रह्मचरियं । यं सन्धाय वुत्तं “कतमेसानं खो, भन्ते, बुद्धानं भगवन्तानं ब्रह्मचरियं न चिरट्ठितिकमहोसी”तिआदि (पारा० १८) । अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो मग्गब्रह्मचरियं । यं सन्धाय वुत्तं “खीणा जाति, वुसितं ब्रह्मचरियं, कतं करणीय”न्ति (पारा० १४) । यथानुरूपन्ति यथारहं । सिक्खत्तयसङ्गहज्झि सासनब्रह्मचरियं अत्थसम्पत्तिया सात्थं, तथा मग्गब्रह्मचरियं । इतरं पन तन्तिधम्मसङ्घातं सासनब्रह्मचरियं यथावुत्तेनत्थेन सात्थं सब्यञ्जनञ्च । अत्थसम्पत्तियाति सम्पन्नत्थताय । सम्पत्तिअत्थो हि इध सहसद्धो । ब्यञ्जनसम्पत्तियाति एत्थापि एसेव नयो । यस्स हि यागुभत्तादिइत्थिपुरिसादिवण्णनानिस्सिता देसना होति, न सो सात्थं देसेति निय्यानत्थविरहतो तस्सा देसनाय । भगवा पन तथारूपं देसनं पहाय चतुसतिपट्टानादिनिस्सितं देसनं देसेति, तस्मा “अत्थसम्पत्तिया सात्थं देसेती”ति वुच्चति । यस्स पन देसना सिथिलधनितादिभेदेसु ब्यञ्जनेसु एकप्पकारेनेव द्विप्पकारेनेव वा ब्यञ्जनेन युत्तताय एकब्यञ्जनादियुत्ता वा दमिळभासा विय, विवटकरणताय ओट्टे अफुसापेत्वा उच्चारेतब्बतो सब्बनिरोट्टब्यञ्जना वा किरातभासा विय, सब्बत्थेव विस्सज्जनीययुत्तताय सब्बविस्सट्टब्यञ्जना वा यवनभासा विय, सब्बत्थेव सानुसारताय सब्बनिग्गहीतब्यञ्जना वा पादसिकादि मिलक्खुभासा विय, तस्स ब्यञ्जनपारिपूरिया अभावतो अब्यञ्जना नाम देसना होति । सब्बापि हि एसा ब्यञ्जनेकदेसवसेनेव पवत्तिया अपरिपुण्णब्यञ्जनाति कत्वा “अब्यञ्जना”ति वुच्चति । भगवा पन —

“सिथिलं धनितञ्च दीघरस्सं, गरुकं लहुकञ्च निग्गहीतं ।

सम्बन्धं ववत्थितं विमुत्तं, दसधा ब्यञ्जनबुद्धिया पभेदो”ति ॥ (दी० नि० अट्ठ० १.१९०; म० नि० अट्ठ० १.२९१; परि० अट्ठ० ४८५) —

एवं वुत्तं दसविधं ब्यञ्जनं अमक्खेत्वा परिपुण्णब्यञ्जनमेव कत्वा धम्मं देसेति, तस्मा “ब्यञ्जनसम्पत्तिया सब्यञ्जनं देसेती”ति वुच्चति ।

इदानि “सात्थं सब्यञ्जन”न्ति एत्थ नेत्तिनयेनपि अत्थं दस्सेतुं “सङ्कासनं...पे०... सब्यञ्जन”न्ति वुत्तं । तत्थ यदिपि नेत्तियं “ब्यञ्जनमुखेन ब्यञ्जनत्थग्गहणं होतीति अक्खरं पद”न्तिआदिना ब्यञ्जनपदानि पठमं उट्ठिट्ठानि, इध पन पाळियं “सात्थं सब्यञ्जन”न्ति आगतत्ता अत्थपदानियेव पठमं दस्सेतुं “सङ्कासनपकासना”तिआदि वुत्तं । तत्थ सङ्केपतो कासनं दीपनं सङ्कासनं । कासनन्ति च कासीयति दीपीयति विभावीयतीति अत्थो । “मञ्जमानो खो भिक्खु बद्धो मारस्स अमञ्जमानो मुत्तो”तिआदीसु विय सङ्केपेन दीपनं सङ्कासनं नाम । तत्तकेन हि तेन भिक्खुना पटिविद्धं । तेनाह “अञ्जातं भगवा”तिआदि । पठमं कासनं पकासनं । “सब्बं, भिक्खवे, आदित्त”न्ति एवमादीसु पच्छा कथितब्बमत्थं पठमं वचनेन दीपनं पकासनं नाम । आदिकम्मस्मिज्झि अयं प-सद्धो “पञ्जपेति पट्टपेती”तिआदीसु विय । तिक्खिन्द्रियापेक्खञ्चेतं पदद्वयं उट्ठेसभावतो । तिक्खिन्द्रियो हि सङ्केपतो पठमञ्च वुत्तमत्थं पटिपज्जति । संखित्तस्स वित्थारवचनं सकिं वुत्तस्स पुन वचनञ्च विवरणविभजनानि, यथा “कुसला धम्मा”ति सङ्केपतो सकिंयेव च वुत्तस्स अत्थस्स “कतमे धम्मा कुसला?

यस्मिं समये कामावचरं कुसलं चित्तं”न्ति आदिना वित्थारतो विवरणवसेन विभजनवसेन च पुन वचनं । मज्झिमिन्द्रियापेक्खमेतं पदद्वयं निद्देशभावतो । विवटस्स वित्थारतराभिधानं विभत्तस्स च पकारेहि जापनं विनेय्यानं चित्तपरितोसनं **उत्तानीकरणपञ्जापनानि**, यथा “फस्सो होती”ति आदिना विवटविभत्तस्स अत्थस्स “कतमो तस्मिं समये फस्सो होति? यो तस्मिं समये फस्सो फुसना संफुसना”ति आदिना उत्तानीकिरिया पञ्जापना च । मुदिन्द्रियापेक्खमेतं पदद्वयं पटिनिद्देशभावतो ।

अथ वा “सब्बं, भिक्खवे, आदित्तं”न्ति एवं पठमं दीपितमत्थं पुन पाकटं कत्वा दीपनेन “किञ्च, भिक्खवे, सब्बं आदित्तं? चक्खु, भिक्खवे, आदित्तं, रूपा आदित्ता”ति एवमादिना संखित्तस्स वित्थाराभिधानेन सकिं वुत्तस्स पुनपि अभिधानेन वित्थारेत्वा देसनं **विवरणं** नाम । “कुसला धम्मा”ति सङ्घेपेन निक्खित्तस्स “कतमे धम्मा कुसला? यस्मिं समये कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होती”ति निद्देशवसेन विवरिते कुसले धम्मे “तस्मिं समये फस्सो होति वेदना होती”ति विभागकरणं **विभजनं** नाम । विवटस्स वित्थाराभिधानेन विभत्तस्स च उपमाभिधानेन उत्तानिं करोतीति विवरणेन विवरितत्थस्स “कतमो तस्मिं समये फस्सो होति? यो तस्मिं समये फस्सो फुसना संफुसना”ति अतिविवरित्वा कथनं, विभजनेन विभत्तस्स “सेय्यथापि, भिक्खवे, गावी निच्चम्मा, एवमेव ख्वायं भिक्खवे फस्साहारो दट्ठुब्बोति वदामी”ति एवमादिउपमाकथनञ्च **उत्तानीकरणं** नाम । धम्मं सुणन्तानं धम्मदेसनेन विचित्तेन अनेकविधेन सोमनस्सस्स उप्पादनं अतिखिणबुद्धीनं अनेकविधेन जाणतिखिणकरणञ्च **पञ्जति** नाम सोतूनं चित्ततोसनेन चित्तनिसानेन च पञ्जापनं पञ्जतीति कत्वा । **अत्थपदसमायोगतो सात्थन्ति** परियत्तिअत्थस्स सङ्कासनादिअत्थपदरूपत्ता यथावुत्तच्छअत्थपदसमायोगतो **सात्थं** । सङ्कासनपकासनादयो हि अत्थाकारत्ता “**अत्थपदानी**”ति वुच्चन्ति । अत्थोयेव हि व्यञ्जनपदेहि सङ्कासीयति पकासीयति विवरीयति विभजीयति उत्तानी करीयति पञ्जापीयति ।

अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिद्देशसम्पत्तियाति एत्थ “सट्ठि वस्ससहस्सानी”ति एवमादीसु स-कार दु-कार सो-कारादि विय उच्चारणवेलाय अपरियोसिते पदे वण्णो **अक्खरं** परियायवसेन अक्खरणतो अवेवचनतो । न हि वण्णस्स परियायो विज्जति । यथा हि पदं सवेवचनताय अत्थवसेन परियायं चरन्तं सञ्चरन्तं विय होति, न एवं वण्णो अवेवचनत्ता । एकक्खरं वा पदं अक्खरं “मा एवं किर त”न्ति आदीसु मा-कारादयो विय । केचि पन “तीसु द्वारेसु परिसुद्धपयोगभावेन विसुद्धकरणट्टानानं चित्तेन पवत्तितदेसनावाचाहि अक्खरणतो अवेवचनतो अकथितत्ता अक्खरन्ति सञ्जिता । तं पारायनिकब्राह्मणानं मनसा पुच्छितपञ्चानं वसेन भगवता रतनघरे निसीदित्वा सम्मसितपट्टानमहापकरणवसेन च गहेतब्ब”न्ति वदन्ति । विभत्तियन्तं अत्थस्स जापनतो **पदं** । पज्जति अत्थो एतेनाति हि पदं । तं नामपदं आख्यातपदं उपसगगपदं निपातपदन्ति चतुब्बिधं । तत्थ फस्सो वेदना चित्तन्ति एवमादिकं दब्बपधानं **नामपदं** । नामपदेहि दब्बमाविभूतरूपं, किरिया अनाविभूतरूपा । फुसति वेदयति विजानातीति एवमादिकं किरियापधानं **आख्यातपदं** । आख्यातपदेहि किरिया आविभूतरूपा, दब्बमनाविभूतरूपं । यथा “चिरप्पवासि”न्ति एत्थ प-सद्वो वसनकिरियाय वियोगविसिट्ठतं दीपेति, एवं किरियाविसेसदीपनतो किरियाविसेसावबोधनिमित्तं । प-इति एवमादिकं **उपसगगपदं** । किरियाय दब्बस्स च सरूपविसेसप्पकासनहेतुभूतं एवन्ति एवमादिकं **निपातपदं** । “एवं मनसि करोथ, मा एवं मनसाकत्था”ति आदीसु हि किरियाविसेसदीपनतो किरियाविसेसस्स जोतको एवंसद्वो, “एवंसीला एवंधम्मा”ति आदीसु दब्बविसेसस्स । सङ्घेपतो वुत्तं पदाभिहितं अत्थं व्यञ्जेतीति **व्यञ्जनं**, वाक्यं । “चत्तारो इद्धिपादा”ति सङ्घेपेन कथितमत्थं “कतमे चत्तारो? इध, भिक्खवे, भिक्खु छन्दसमाधिपधानसङ्घारसमन्नागतं इद्धिपादं भावेति, वीरिय, चित्त, वीमंससमाधिपधानसङ्घारसमन्नागतं इद्धिपादं भावेती”ति आदिना पाकटं करोतीति वाक्यमेव व्यञ्जनं, तं पन अत्थतो पदसमुदायोति दट्ठुब्बं । सआख्यातं सनिपातं सकारकं सविसेसनं वाक्यन्ति हि वदन्ति । ननु च पदेनपि अत्थो व्यञ्जीयतीति

पदम्पि व्यञ्जनन्ति आपज्जतीति? तं न । पदमत्तसवनेपि हि अधिकारादिवसेन लब्धमानेहि पदन्तरेहि अनुसन्धानं कत्वाव अत्थसम्पटिपत्ति होतीति वाक्यमेव अत्थं व्यञ्जयतीति ।

पकारतो वाक्यविभागो **आकारो** । “तत्थ कतमो छन्दो? यो छन्दो छन्दिकता कत्तुकम्यता”ति एवमादीसु कथितस्सेव वाक्यस्स अनेकविधेन विभागकरणं आकारो नाम । आकाराभिहितं निब्बचनं **निरुत्ति** । “फस्सो वेदना”ति एवमादीसु आकारेण कथितं “फुसतीति फस्सो, वेदयतीति वेदना”ति नीहरित्वा वित्थारवचनं निरुत्ति नाम । “निब्बानं मग्गीति, निब्बानत्थिकेहि वा मग्गीयति, किलेसे वा मारेन्तो गच्छतीति मग्गो”ति आदिना निब्बचनवित्थारो निरवसेसदेसनत्ता **निद्देसो** । अथ वा वेदयतीति वेदनाति निब्बचनलद्धपदेसु सुखदुक्खअदुक्खमसुखासु सुखयतीति सुखा, दुक्खयतीति दुक्खा, नेव दुक्खयति न सुखयतीति अदुक्खमसुखाति अत्थवित्थारो निरवसेसेन कथितत्ता **निद्देसो** नाम । एतेसं अक्खरादीनं व्यञ्जनपदानं सम्पत्तिया सम्पन्नताय **सव्यञ्जनं** ।

एवं पनस्स अत्थपदसमायोगो व्यञ्जनपदसम्पत्ति च वेदितब्बा । तत्थ भगवा अक्खरेहि सङ्कासेति, पदेहि पकासेति, व्यञ्जनेहि विवरति, आकारेहि विभजति, निरुत्तीहि उत्तानिं करोति, निद्देसेहि पञ्जपेति । तथा हि पदावयवगहणमुखेन पदगहणं, गहितेन च पदेन पदत्थावबोधो गहितपुब्बसङ्केतस्स होतीति भगवा अक्खरेहि सङ्कासेति । यस्मा पन अक्खरेहि संखित्तेन दीपियमानो अत्थो पदपरियोसाने वाक्यस्स अपरियोसितत्ता पदेन पठमं पकासितो दीपितो होति, तस्मा पदेहि पकासेति । वाक्यपरियोसाने पन सो अत्थो विवरितो विवटो कतो होतीति व्यञ्जनेहि विवरति । यस्मा च पकारेहि वाक्यभेदे कते तदत्थो विभत्तो नाम होति, तस्मा आकारेहि विभजति । तथा वाक्यावयवानं पच्चेकं निब्बचनविभागे कते सो अत्थो पाकटो होतीति निरुत्तीहि उत्तानिं करोति । कतनिब्बचनेहि पन वाक्यावयवेहि वित्थारवसेन निरवसेसतो देसितेहि वेनेय्यानं चित्तपरितोसनं बुद्धिनिसानञ्च कतं होतीति निद्देसेहि पञ्जपेति । अपिच भगवा अक्खरेहि उग्घटेत्वा पदेहि विनेति उग्घटितञ्जुं, व्यञ्जनेहि विपञ्चेत्वा आकारेहि विनेति विपञ्चितञ्जुं, निरुत्तीहि नेत्वा निद्देसेहि विनेति नेय्यं । एवञ्चायं धम्मो उग्घटियमानो उग्घटितञ्जुं विनेति, विपञ्चियमानो विपञ्चितञ्जुं, नीयमानो नेय्यं । तत्थ उग्घटना आदि, विपञ्चना मज्झे, नयनं अन्ते । एवं तीसु कालेसु तिधा देसितो दोसत्तयविधमनो गुणत्तयावहो तिविधविनेय्यविनयनोति एवम्पि तिविधकल्याणोयं धम्मो अत्थव्यञ्जनपारिपूरिया सात्थो सव्यञ्जनोति वेदितब्बो । वुत्तञ्हेतं **नेत्तिपकरणे** (नेत्ति० ९) —

“तत्थ भगवा अक्खरेहि सङ्कासेति, पदेहि पकासेति, व्यञ्जनेहि विवरति, आकारेहि विभजति, निरुत्तीहि उत्तानिं करोति, निद्देसेहि पञ्जपेति । तत्थ भगवा अक्खरेहि च पदेहि च उग्घटेति, व्यञ्जनेहि च आकारेहि च विपञ्चेति, निरुत्तीहि च निद्देसेहि च वित्थारेति । तत्थ उग्घटना आदि, विपञ्चना मज्झे, वित्थारना परियोसानं । सोयं धम्मविनयो उग्घटियन्तो उग्घटितञ्जुं पुग्गलं विनेति, तेन नं आहु आदिकल्याणोति । विपञ्चियन्तो विपञ्चितञ्जुं पुग्गलं विनेति, तेन नं आहु मज्झेकल्याणोति । वित्थारियन्तो नेय्यं पुग्गलं विनेति, तेन नं आहु परियोसानकल्याणोती”ति ।

अत्थगम्भीरताति आदीसु **अत्थो** नाम तन्ति अत्थो । **धम्मो** तन्ति । **पटिवेधो** तन्तिया तन्ति अत्थस्स च यथाभूतावबोधो । **देसना** नाम मनसा ववत्थापिताय तन्तिया देसना । ते पनेते अत्थादयो यस्मा ससादीहि विय महासमुद्धो मन्दबुद्धीहि दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च, तस्मा **गम्भीरा** । अथ वा **अत्थो** नाम हेतुफलं । **धम्मो** हेतु । **देसना** पञ्जत्ति, यथाधम्मं धम्माभिलापो । अनुलोमपटिलोमसङ्केपवित्थारादिवसेन वा कथनं । **पटिवेधो** अभिसमयो, अत्थानुरूपं धम्मेसु, धम्मानुरूपं अत्थेसु, पञ्जत्तिपथानुरूपं पञ्जत्तीसु अवबोधो । तेसं तेसं वा धम्मानं पटिविज्झितब्बो लक्खणसङ्घातो

अविपरीतसभावो । तेषि चेतो अत्थादयो यस्मा अनुपचितकुसलसम्भारेहि दुष्पञ्जेहि ससादीहि विय महासमुदो दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च, तस्मा **गम्भीरा** । तेसु पटिवेधस्सपि अत्थसन्निस्सितत्ता वुत्तं “**अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि सात्थ**”न्ति अत्थगुणदीपनतो । तासं धम्मदेसनानं ब्यञ्जनसन्निस्सितत्ता वुत्तं “**धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सब्यञ्जन**”न्ति तासं ब्यञ्जनसम्पत्तिदीपनतो । अत्थेसु पभेदगतं जाणं अत्थपटिसम्भिदा, अत्थधम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदासु पभेदगतं जाणं पटिभानपटिसम्भिदाति इमिस्सापि पटिसम्भिदाय अत्थविसयत्ता आह “**अत्थपटिभानपटिसम्भिदाविसयतो सात्थ**”न्ति अत्थसम्पत्तिया असति तदभावतो । **धम्मो**ति तन्ति । **निरुत्ती**ति तन्तिपदानं निद्धारेत्वा वचनं । तत्थ पभेदगतानि जाणानि धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाति आह “**धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सब्यञ्जन**”न्ति असति ब्यञ्जनसम्पत्तिया तदभावतो ।

परिक्खकजनप्पसादकन्तीति एत्थ **इति**-सदो हेतुअत्थो । यस्मा परिक्खकजनानं किंकुसलगवेसीनं पसादावहं, तस्मा **सात्थं** । अत्थसम्पन्नन्ति फलेन हेतुनो अनुमानं नदीपूरेन विय उपरि वुट्ठिपवत्तिया । सात्थकता पनस्स **पण्डितवेदनीयताय**, सा परमगम्भीरसण्हसुखुमभावतो वेदितब्बा । वुत्तञ्हेतं “**गम्भीरो दुद्दसो**”तिआदि । **लोकियजनप्पसादकन्ति** **सब्यञ्जनन्ति** यस्मा लोकियजनस्स पसादावहं, तस्मा **सब्यञ्जनं** । लोकियजनो हि ब्यञ्जनसम्पत्तिया तुस्सति । इधापि फलेन हेतुनो अनुमानं । सब्यञ्जनता पनस्स **सद्धेय्यताय**, सा आदिकल्याणादिभावतो वेदितब्बा । अथ वा **पण्डितवेदनीयतो सात्थन्ति** पञ्जापदट्टानताय अत्थसम्पन्नतं आह, ततो **परिक्खकजनप्पसादकं सद्धेय्यतो** **सब्यञ्जनन्ति** सद्धापदट्टानताय ब्यञ्जनसम्पन्नतं, ततो लोकियजनप्पसादतन्ति एवमेत्थ अत्थो दट्टब्बो । **गम्भीराधिप्पायतो सात्थन्ति** अधिप्पायतो अगाधापारताय अत्थसम्पन्नं अञ्जथा तदभावतो । **उत्तानपदतो सब्यञ्जनन्ति** सुबोधसद्धकताय ब्यञ्जनसम्पन्नं परमगम्भीरस्सपि अत्थस्स विनेय्यानं सुविञ्जेय्यभावापादनतो । सब्बोपेस अत्थसम्पत्तिया सात्थं, ब्यञ्जनसम्पत्तिया सब्यञ्जनन्ति सब्बपठमं वुत्तस्सेव अत्थद्वयस्स पपञ्चोति दट्टब्बो । तथा चेव तत्थ तत्थ संवण्णितं । तथा हेत्थ विकप्पस्स समुच्चयस्स वा अग्गहणं । **उपनेतब्बस्स अभावतो**ति पक्खिपितब्बस्स वोदानत्थस्स अवुत्तस्स अभावतो । **केवलसदो सकलाधिवचनन्ति** आह “**सकलपरिपुण्णभावेना**”ति, सब्बभागोहि परिपुण्णतायाति अत्थो । **अपनेतब्बस्साति** संकिलेसधम्मस्स ।

ब्रह्मचरियं पकासेतीति एत्थ पन अयं **ब्रह्मचरिय-**सदो दाने वेय्यावच्चे पञ्चसिक्खापदसीले अप्पमज्जासु मेथुनविरतियं सदारसन्तोसे वीरिये उपोसथङ्गेषु अरियमग्गे सासनेति इमेसु अत्थेसु दिस्सति ।

“किं ते वतं किं पन ब्रह्मचरियं,
किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
इद्धी जुती बलवीरियूपपत्ति,
इदञ्च ते नागमहाविमानं ॥

“अहञ्च भरिया च मनुस्सलोके,
सद्धा उभो दानपती अहुम्हा ।
ओपानभूतं मे घरं तदासि,
सन्तप्पिता समणब्राह्मणा च ॥

“तं मे वतं तं पन ब्रह्मचरियं,

तस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
इद्धी जुती बलवीरियूपपत्ति,
इदञ्च मे धीर महाविमान”न्ति ॥ —

इमस्मिंहे पुण्णकजातके (जा० २.२२.१५९२-१५९३, १५९५) दानं “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तं ।

“केन पाणि कामददो, केन पाणि मधुस्सवो ।
केन ते ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिह इज्झति ॥

“तेन पाणि कामददो, तेन पाणि मधुस्सवो ।
तेन मे ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिह इज्झती”ति ॥ —

इमस्मिं अङ्कुरपेतवत्थुमिह (पे० व० २७५, २७७) वेय्यावच्चं “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तं । “एवं खो तं भिक्खवे तित्तिरियं नाम ब्रह्मचरियं अहोसी”ति (चूळव० ३११) इमस्मिं तित्तिरजातके पञ्चसिक्खापदसीलं “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तं । “तं खो पन मे पञ्चसिख ब्रह्मचरियं नेव निब्बिदाय न विरागाय न निरोधाय यावदेव ब्रह्मलोकूपपत्तिया”ति इमस्मिं महागोविन्दसुत्ते (दी० नि० २.३२९) चतस्सो अप्पमञ्जायो “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्ता । “परे अब्रह्मचारी भविस्सन्ति, मयमेत्थ ब्रह्मचारी भविस्सामा”ति इमस्मिं सल्लेखसुत्ते (म० नि० १.८३) मेथुनविरति “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्ता ।

“मयञ्च भरिया नातिक्कमाम,
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति ।
अञ्जत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम,
तस्मा हि अम्हं दहरा न मीयरे”ति ॥ —

महाधम्मपालजातके (जा० १.१०.९७) सदारसन्तोसो “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तो । “अभिजानामि खो पनाहं, सारिपुत्त, चतुरङ्गसमन्नागतं ब्रह्मचरियं चरिता, तपस्सी सुदं होमी”ति लोमहंसनसुत्ते (म० नि० १.१५५) वीरियं “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तं ।

“हीनेन ब्रह्मचरियेन, खत्तिये उपपज्जति ।
मज्झिमेन च देवत्तं, उत्तमेन विसुज्झती”ति ॥ —

एवं (जा० २.२२.४२९) निमिजातके अत्तदमनवसेन कतो अट्ठङ्गिको उपोसथो “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तो । “इदं खो पन मे, पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्तनिब्बिदाय विरागाय...पे०... अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो”ति महागोविन्दसुत्तस्मियेव (दी० नि० २.३२९) अरियमग्गो “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तो । “तयिदं ब्रह्मचरियं इद्धञ्चेव फीतञ्च वित्थारिकं बाहुजञ्जं पुथुभूतं यावदेव मनुस्सेहि सुप्पकासित”न्ति पासादिकसुत्ते (दी० नि० ३.१७४) सिक्खत्तयसङ्गहं सकलसासनं “ब्रह्मचरिय”न्ति वुत्तं । इमस्मिंमि ठाने इदमेव “ब्रह्मचरिय”न्ति अधिप्पेतन्ति आह “सिक्खत्तयपरिग्गहितत्ता”ति आदि । सेट्ठेहीति बुद्धादीहि सेट्ठेहि । सेट्ठेनेन ब्रह्मभूतं वा चरियं ब्रह्मचरियं ।

सनिदानन्ति हेट्ठा वुत्तलक्खणेन निदानेन सनिदानं । सउप्पत्तिकन्ति सअट्ठुप्पत्तिकं । वेनेय्यानं अनुरूपतोति वेनेय्यानं

चरियादिअनुरूपतो । अत्थस्साति देसियमानस्स सीलादिअत्थस्स । हेतुदाहरणयुत्ततोति “तं किस्स हेतु सेय्यथापि, भिक्खवे”ति च आदिना तत्थ हेतुपमग्गहणेन हेतुदाहरणेहि युत्ततो । सद्भापटिलाभेनाति “ते तं धम्मं सुत्वा तथागते सद्धं पटिलभन्ती”तिआदिना वुत्तसद्भापटिलाभेन । पटिपत्तियाति सीलविसुद्धियादिसम्मापटिपत्तिया, पटिपत्तिनिमित्तन्ति अत्थो । अधिगमव्यत्तितोति सच्चप्पटिवेधेन अधिगमवेय्यत्तियसम्भावतो सात्थं कपिलमतादि विय तुच्छं निरत्थकं अहुत्वा अत्थसम्पन्नन्ति कत्वा । परियत्तियाति परियत्तिधम्मपरिचयेन । आगमव्यत्तितोति दुरक्खातधम्मेसु परिचयं करोन्तस्स विय सम्मोहं अजनेत्वा बाहुसच्चवेय्यत्तियसम्भावतो सव्यञ्जनं । व्यञ्जनसम्पत्तिया हि सति आगमव्यत्तीति । सीलादिपञ्चधम्मखन्धयुत्ततोति सीलादीहि पञ्चहि धम्मकोट्टासेहि अविरहितत्ता । केवलपरिपुण्णन्ति अनवसेसेन समन्ततो पुण्णं पूरितं । निरुपक्विकलेसतोति दिट्ठिमानादिउपक्विकलेसाभावतो । नित्थरणत्थायाति वट्टदुक्खतो निस्सरणाय । लोकाभिसनिरपेक्खतोति कथञ्चिपि तण्हासन्निस्सयस्स अनिस्सयतो परिसुद्धं । इदं वुत्तं होति — यो “इमं धम्मदेसनं निस्साय लाभं वा सक्कारं वा लभिस्सामी”ति देसेति, तस्स अपरिसुद्धा देसना होति । भगवा पन लोकाभिसनिरपेक्खो हितफरणेन मेत्ताभावनाय मुदुहदयो उल्लुम्पनसभावसण्ठितेन चित्तेन देसेति, तस्मा तस्स देसना परिसुद्धाति ।

साधूति अयं सद्दो “साधु मे भन्ते भगवा संखित्तेन धम्मं देसेतू”तिआदीसु (सं० नि० ४.९५) आयाचने दिस्सति । “साधु भन्तेति खो सो भिक्खु भगवतो भासितं अभिनन्दित्वा अनुमोदित्वा”तिआदीसु (म० नि० ३.८६) सम्पटिच्छने । “साधु साधु सारिपुत्ता”तिआदीसु (दी० नि० ३.३४९) सम्पहंसने । “तेन हि ब्राह्मण साधुकं सुणोही”तिआदीसु (म० नि० ५.१९२) दळ्हीकम्मे आणत्तियञ्च दिस्सति ।

“साधु धम्मरुचि राजा, साधु पञ्जाणवा नरो ।
साधु मित्तानमहुब्भो, पापस्साकरणं सुख”न्ति ॥ —

आदीसु (जा० २.१८.१०१) सुन्दरे । इथापि सुन्दरेयेव दट्टब्बोति आह “साधु खो पनाति सुन्दरं खो पना”ति । तत्थ सुन्दरन्ति भद्दकं । भद्दकता च पस्सन्तस्स हितसुखावहभावेनाति आह “अत्थावहं सुखावह”न्ति । तत्थ अत्थावहन्ति दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थसञ्जितहितावहं । सुखावहन्ति यथावुत्ततिविधसुखावहं । तथारूपानन्ति तादिसानं । यादिसेहि पन गुणेहि भगवा समन्नागतो, तेहि चतुप्पमाणिकस्स लोकस्स सब्बकालेपि अच्चन्ताय पसादनीयो तेसं यथाभूतसभावत्ताति दस्सेन्तो “यथारूपो”तिआदिमाह । तत्थ यथाभुच्च...पे०... अरहतन्ति इमिना धम्मप्पमाणानं लूखप्पमाणानञ्च सत्तानं भगवतो पसादावहतं दस्सेति, तंदस्सनेन च इतरेसम्पि रूपप्पमाणघोसप्पमाणानं पसादावहता दस्सिता होतीति दट्टब्बं तदविनाभावतो । ब्रह्मचरियं पकासेतीति कित्तिसद्दो अब्भुग्गतोति एवमेत्थ सम्बन्धोति आह “दस्सनमत्तम्पि साधु होतीति एवमज्झासयं कत्वा”तिआदि । तत्थ दस्सनमत्तम्पि साधु होतीति एत्थ कोसियसकुणवत्थु कथेतब्बं ।

२. येन वा कारणेनाति हेतुमिह इदं करणवचनं । हेतुअत्थो हि किरियाकारणं, न करणं विय किरियत्थो, तस्मानानप्पकारगुणविसेसाधिगमत्था इध उपसङ्कमनकिरियाति “अन्नेन वसती”तिआदीसु विय हेतुअत्थमेवेतं करणवचनं युत्तं, न करणत्थं तस्स अयुज्जमानत्ताति वुत्तं “येन वा कारणेना”ति । अविभागतो हि सततप्पवत्तनिरतिसयसादुविपुलामतरससद्दम्मफलतायस्स सादुफलनिच्चफलितमहारुक्खेन भगवा उपमितो । सादुफलपभोगाधिप्पायगहणेनेव हि महारुक्खस्स सादुफलता गहिताति । उपसङ्कमीति उपसङ्कमन्तो । सम्पत्तकामताय हि किञ्चि ठानं गच्छन्तो तंतंपदेसातिक्कमनेन उपसङ्कमि उपसङ्कमन्तोति वत्तब्बतं लभति । तेनाह “गतोति वुत्तं होती”ति,

उपगतोति अत्थो। **उपसङ्कमि**त्वाति पुब्बकालकिरियानिद्वेसोति आह “**उपसङ्कमनपरियोसानदीपन**”न्ति। ततोति यं ठानं पत्तो उपसङ्कमीति वुत्तो, ततो उपगतट्टानतो। **आसन्नतरं ठानन्ति** पञ्हं वा पुच्छित्तुं धम्मं वा सोत्तुं सक्कुणेय्यट्टानं।

यथा खमनीयादीनि पुच्छन्तोति यथा भगवा “कच्चि ते ब्राह्मण खमनीयं, कच्चि यापनीय”न्ति आदिना खमनीयादीनि पुच्छन्तो तेन ब्राह्मणेन सद्धिं समप्पवत्तमोदो अहोसि। पुब्बभासिताय तदनुकरणेन एवं सोपि ब्राह्मणो भगवता सद्धिं समप्पवत्तमोदो अहोसीति योजना। तं पन समप्पवत्तमोदतं उपमाय दस्सेत्तुं “**सीतोदकं विया**”ति आदि वुत्तं। **सम्मोदितन्ति** संसन्दितं। **एकीभावन्ति** सम्मोदनकिरियाय समानतं एकरूपतं। **खमनीयन्ति** “इदं चतुचक्कं नवद्वारं सरीरयन्तं दुक्खबहुलताय सभावतो दुस्सहं, कच्चि खमित्तुं सक्कुणेय्यन्ति पुच्छति। **यापनीयन्ति** पच्चयायत्तवुत्तिकं चिरप्पबन्धसङ्घाताय यापनाय कच्चि यापेतुं सक्कुणेय्यं। सीसरोगादिआबाधाभावेन **कच्चि अप्पाबाधं**। दुक्खजीविकाभावेन **कच्चि अप्पातङ्कं**। तंतंकिच्चकरणे उट्टानसुखताय **कच्चि लहुट्टानं**। तदनुरूपबलयोगतो **कच्चि बलं**। सुखविहारसम्भवेन **कच्चि फासुविहारो** अत्थीति तत्थ तत्थ कच्चिसदं योजेत्वा अत्थो वेदितब्बो। बलप्पत्ता पीति पीतियेव। तरुणपीति **पामोज्जं**। सम्मोदं जनेति करोतीति सम्मोदनिकं, तदेव सम्मोदनीयन्ति आह “**सम्मोदजननतो**”ति। सम्मोदितब्बतो सम्मोदनीयन्ति इदं पन अत्थं दस्सेन्तो “**सम्मोदित्तुं युत्तभावतो**”ति आह। **सरितब्बभावतो**ति अनुस्सरितब्बभावतो। “सरणीय”न्ति वत्तब्बे दीघं कत्वा “**सारणीय**”न्ति वुत्तं। **सुय्यमानसुखतो**ति आपाथमधुरतमाह। **अनुस्सरियमानसुखतो**ति विमहरमणीयतं। **व्यञ्जनपरिसुद्धताया**ति सभावनिरुत्तिभावेन तस्सा कथाय वचनचातुरियमाह। **अत्थपरिसुद्धताया**ति अत्थस्स निरुपक्किलेसतं। **अनेकेहि परियायेही**ति अनेकेहि कारणेहि।

अतिदूरअच्चासन्नपटिक्खेपेन नातिदूरनाच्चासन्नं नाम गहितं, तं पन अवकंसतो उभिन्नं पसारितहत्थासङ्घट्टेनेन दट्टब्बं। **गीवं पसारेत्वा**ति गीवं परिवत्तनवसेन पसारेत्वा। **मेति** कत्तुअत्थे सामिवचनन्ति आह “**मया सुत**”न्ति। **जातिब्राह्मणे**ति जातिया ब्राह्मणे, न बाहितपापतायाति वुत्तं होति। **खण्डिच्चादिभावं आपादिते**ति खण्डितदन्तपलितकेसादिभावं सम्पापिते। **वुट्ठिमरियादप्पत्ते**ति वुट्ठिपरिच्छेदं सम्पत्ते, वुट्ठिपरियन्तप्पत्तेति वुत्तं होति। **जातिमहल्लकताया**ति उप्पत्तिया महल्लकभावेन। महत्तं लाति गण्हातीति महल्लको, जातिया महल्लको, न विभवादिनाति जातिमहल्लको। **अद्धानन्ति** दीघकालं। कित्तको पन सोति आह “**द्वे तयो राजपरिवट्टे**”ति, द्विन्नं तिण्णं राजूनं रज्जपसासनपटिपाटियोति अत्थो। “अद्भगते”ति वत्त्वा कथं वयोगहणं ओसानवयापेक्खन्ति आह “**पच्छिमवयं अनुप्पत्ते**”ति। **पच्छिमो ततियभागो**ति सत्तसद्धितो पट्टाय पच्छिमवयो कोट्टासो।

दुतिये अत्थविकप्पे **जिण्णे**ति नायं जिण्णता वयोमत्तेन, अथ खो कुलपरिवट्टेन पुराणतायाति आह “**जिण्णेति पोरणे**”ति आदि। तेन तेसं ब्राह्मणानं कुलवसेन उदितोदितभावमाह। “वयोअनुप्पत्ते”ति इमिना जातिवुट्ठिया वक्खमानत्ता गुणवुट्ठिया ततो सातिसयत्ता च “**वुट्ठेति सीलाचारादिगुणवुट्ठियुत्ते**”ति आह। तथा जातिमहल्लकतायपि तेनेव वक्खमानत्ता **महल्लके**ति पदेन विभवमहत्तता योजिता। **मग्गपटिपन्ने**ति ब्राह्मणानं पटिपत्तिविधिं उपगते तं अवोक्कम्म चरणतो। **अन्तिमवयन्ति** पच्छिमवयं।

पच्चुट्टानं नाम आसना वुट्टानन्ति आह “**नासना वुट्टहती**”ति, निसिन्नासनतो न वुट्टातीति अत्थो। एत्थ च जिण्णे... पे०... वयोअनुप्पत्तेति उपयोगवचनं आसना वुट्टानकिरियापेक्खं न होति, तस्मा जिण्णे... पे०... वयोअनुप्पत्ते दिस्वाति अज्झाहारं कत्वा अत्थो वेदितब्बो। अथ वा पच्चुग्गमनकिरियापेक्खं उपयोगवचनं, तस्मा **न पच्चुट्टेती**ति उट्टाय पच्चुग्गमनं न करोतीति अत्थो वेदितब्बो। पच्चुग्गमनम्पि हि पच्चुट्टानन्ति वुच्चति। वुत्तज्जेतं “आचरियं पन दूरतोव दिस्वा

पच्चुट्टाय पच्चुगगमनकरणं पच्चुट्टानं नामा'ति । नासना वुट्टातीति इमिना पन पच्चुगगमनाभावस्स उपलक्खणमत्तं दस्सितन्ति दट्टब्बं । **विभावने नाम अत्थेति** पकतिविभावनसङ्घाते अत्थे, **न अभिवादेति वाति** न अभिवादेतब्बन्ति सल्लक्खेतीति वुत्तं होति ।

तं **अञ्जाणन्ति** “अयं मम अभिवादनादीनि कातुं अरहरूपो न होती”ति अजाननवसेन पवत्तं अञ्जाणं । **ओलोकेन्तोति** “दुक्खं खो अगारवो विहरति अप्पतिस्सो, किं नु खो अहं समणं वा ब्राह्मणं वा सक्करेय्यं, गरुं करेय्य”न्ति आदिसुत्तवसेन (अ० नि० ४.२१) जाणचक्खुना ओलोकेन्तो । **निपच्चकारारहन्ति** पणिपातारहं । **सम्पतिजातोति** मुहुत्तजातो, जातसमनन्तरमेवाति वुत्तं होति । उत्तरेण मुखोति **उत्तराभिमुखो**, उत्तरदिसाभिमुखोति वुत्तं होति । **सत्तपदवीतिहारेण गन्त्वा सकलं दससहस्सिलोकधातुं ओलोकेसिन्ति** इदं “धम्मता एसा, भिक्खवे, सम्पतिजातो बोधिसत्तो समेहि पादेहि पतिट्टहित्वा उत्तराभिमुखो सत्तपदवीतिहारेण गच्छति, सेतम्हि छत्ते अनुधारियमाने सब्बा दिसा विलोकेति, आसभिञ्च वाचं भासती”ति एवं पाळियं (दी० नि० २.३१) सत्तपदवीतिहारूपपरिट्टितस्स विय सब्बदिसानुविलोकनस्स कथितत्ता वुत्तं, न पनेतं एवं दट्टब्बं, सत्तपदवीतिहारतो पगेव दिसाविलोकनस्स कतत्ता । महासत्तो हि मनुस्सानं हत्थतो मुच्चित्वा पुरत्थिमदिसं ओलोकेसि, अनेकानि चक्कवाळसहस्सानि एकङ्गणानि अहेसुं । तत्थ देवमनुस्सा गन्धमालादीहि पूजयमाना “महापुरिस इध तुम्हेहि सदिसोपि नत्थि, कुतो उत्तरितरो”ति आहंसु । एवं चतस्सो दिसा चतस्सो अनुदिसा हेट्ठा उपरीति दसपि दिसा अनुविलोकेत्वा अत्तनो सदिसं अदिस्वा “अयं उत्तरा दिसा”ति सत्तपदवीतिहारेण अगमासीति वेदितब्बो । **ओलोकेसिन्ति** मम पुञ्जानुभावेण लोकविवरणपाटिहारिये जाते पञ्जायमानं दससहस्सिलोकधातुं मंसचक्खुनाव ओलोकेसिन्ति अत्थो ।

महापुरिसोति जातिगोत्तकुलप्पदेसादिवसेन महन्तपुरिसो । **अग्गोति** गुणेहि सब्बपधानो । **जेट्ठोति** गुणवसेनेव सब्बेसं वुट्टतमो, गुणेहि महल्लकतमोति वुत्तं होति । **सेट्ठोति** गुणवसेनेव सब्बेसं पसत्थतमो । अत्थतो पन पच्छिमानि द्वे पुरिमस्सेव वेवचनानीति वेदितब्बं । **तयाति** निस्सक्के करणवचनं । **उत्तरितरोति** अधिकतरो । **पतिमानेसीति** पूजेसि । **आसभिन्ति** उत्तमं । **मय्हं अभिवादनादिरहो पुग्गलोति** मय्हं अभिवादनादिकिरियाय अरहो अनुच्छविको पुग्गलो । निच्चसापेक्खताय पनेत्थ समासो दट्टब्बो । **तथागताति** तथागततो, तथागतस्स सन्तिकति वुत्तं होति । **एवरूपन्ति** अभिवादनादिसभावं । **परिपाकसिथिलबन्धनन्ति** परिपाकेन सिथिलबन्धनं ।

३. तं **वचनन्ति** “नाहं तं ब्राह्मणा”ति आदिवचनं । “नाहं अरसरूपो, मादिसा वा अरसरूपो”ति वुत्ते ब्राह्मणो थद्धो भवेय्य । तेन वुत्तं “**चित्तमुदुभावजननत्थं**”न्ति । **अयञ्चि परियायसद्दो देसनावारकारणेसु वत्ततीति** एत्थ परियायेति देसेतब्बमत्थं अवगमेति बोधेतीति **परियायो**, देसना । परियायति अपरापरं परिवत्तेतीति **परियायो**, वारो । परियायति अत्तनो फलं परिग्गहेत्वा वत्तति, तस्स वा कारणभावं गच्छतीति **परियायो**, कारणन्ति एवं परियायसद्दस्स देसनावारकारणेसु पवत्ति वेदितब्बा । **अञ्जाय सण्ठहेय्याति** अरहत्ते पतिट्टहेय्य । **कतमो पन सोति** परियायापेक्खो पुल्लिङ्गनिद्देशो, कतमो सो परियायोति अत्थो । **जातिवसेनाति** खत्तियादिजातिवसेन । **उपपत्तिवसेनाति** देवेसु उपपत्तिवसेन । **सेट्ठसम्मतानम्पीति अपि-**सद्देण पगेव असेट्ठसम्मतानन्ति दस्सेति । **अभिनन्दन्तानन्ति** सप्पीतिकतण्हावसेन पमोदमानानं । **रज्जन्तानन्ति** बलवरागवसेन रज्जन्तानं । रूपादिपरिभोगेण उप्पन्नतण्हायुत्तसोमनस्सवेदना रूपतो निब्बत्तित्वा हृदयतप्पनतो अम्बरसादयो विय “**रूपरसा**”ति वुच्चन्ति । **आविञ्छन्तीति** आकङ्कन्ति । **वत्थारम्मणादिसामगियन्ति** वत्थुआरम्मणादिकारणसामगियं । **अनुक्खिपन्तोति** अत्तुक्कंसनवसेन कथिते ब्राह्मणस्स असप्पायभावतो अत्तानं अनुक्खिपन्तो अनुक्कंसेन्तो ।

एतस्मिं पनत्थे करणे सामिवचनन्ति “जहिता”ति एतस्मिं अत्थे । तथागतस्साति करणे सामिवचनं, तथागतेन जहिताति अत्थो । मूलन्ति भवमूलं । “तालवत्थुवत्थुकता”ति वत्तब्बे “ओट्टमुखो”तिआदीसु विय मज्जेपदलोपं कत्वा अकारञ्च दीघं कत्वा “तालावत्थुकता”ति वुत्तन्ति आह “तालवत्थु विय नेसं वत्थु कतन्ति तालावत्थुकता”ति । तत्थ तालस्स वत्थु तालवत्थु । यथा आरामस्स वत्थुभूतपुब्बो पदेसो आरामस्स अभावे “आरामवत्थू”ति वुच्चति, एवं तालस्स पतिट्ठितोकासो समूलं उद्धरिते ताले पदेसमत्ते ठिते तालस्स वत्थुभूतपुब्बत्ता “तालवत्थू”ति वुच्चति । नेसन्ति रूपरसादीनं । कथं पन तालवत्थु विय नेसं वत्थु कतन्ति आह “यथा ही”तिआदि । रूपादिपरिभोगेन उप्पन्नतण्हायुत्तसोमनस्सवेदनासङ्घातरूपरसादीनं चित्तसन्तानस्स अधिट्ठानभावतो वुत्तं “तेसं पुब्बे उप्पन्नपुब्बभावेन वत्थुमत्ते चित्तसन्ताने कते”ति । तत्थ पुब्बेति पुरे, सरागकालेति वुत्तं होति । तालावत्थुकताति वुच्चन्तीति तालवत्थु विय अत्तनो वत्थुस्स कतत्ता रूपरसादयो “तालावत्थुकता”ति वुच्चन्ति । एतेन पहीनकिलेसानं पुन उप्पत्तिया अभावो दस्सितो ।

अविरुद्धिहधम्मत्ताति अविरुद्धिहसभावताय । मत्थकच्छिन्नो तालो पत्तफलादीनं अवत्थुभूतो तालावत्थूति आह “मत्थकच्छिन्नतालो विय कता”ति । एतेन “तालावत्थु विय कताति तालावत्थुकता”ति अयं विग्गहो दस्सितो । एत्थ पन अवत्थुभूतो तालो विय कताति अवत्थुतालाकताति वत्तब्बे विसेसनस्स पदस्स परनिपातं कत्वा “तालावत्थुकता”ति वुत्तन्ति दट्ठब्बं । इमिना पनत्थेन इदं दस्सेति — रूपरसादिवचनेन विपाकधम्मधम्मा हुत्वा पुब्बे उप्पन्ना कुसलाकुसलधम्मा गहिता, ते उप्पन्नापि मत्थकसदिसानं तण्हाविज्जानं मग्गसत्थेन छिन्नत्ता आयतिं तालपत्तसदिसे विपाककखन्धे निब्बत्तेतुं असमत्था जाता, तस्मा तालावत्थु विय कताति तालावत्थुकता रूपरसादयोति । इमस्मिज्हि अत्थे “अभिनन्दन्तान”न्ति इमिना पदेन कुसलसोमनस्साम्पि सङ्गहितन्ति वदन्ति ।

अनभावंकताति एत्थ अनु-सद्दो पच्छा-सद्देन समानत्थोति आह “यथा नेसं पच्छाभावो न होती”तिआदि । अनुअभावं गताति पच्छा अनुप्पत्तिधम्मतावसेन अभावं गता विनासमुपगता, पहीनाति अत्थो । “इमा अनच्छरिया गाथायो पटिभंसू”ति (महाव० ७, ८) एत्थ अनच्छरियसद्दं उदाहरणवसेन दस्सेन्तो आह “यथा अनुअच्छरिया अनच्छरिया”ति । तत्थ अनुअच्छरियाति सवनकाले उपरूपरि विम्हयकराति अत्थो ।

यञ्च खो त्वं वदेसि, सो परियायो न होतीति यं वन्दनादिसामगिरसाभावसङ्घातं कारणं अरसरूपताय वदेसि, तं कारणं न होति, न विज्जतीति अत्थो । ननु च ब्राह्मणो यं वन्दनादिसामगिरसाभावसङ्घातं परियायं सन्धाय “अरसरूपो भवं गोतमो”ति आह, सो परियायो नत्थीति वुत्ते वन्दनादीनि भगवा करोतीति आपज्जतीति इमं अनिडुप्पसङ्गं दस्सेन्तो आह “कस्मा पन भगवा एवमाहा”तिआदि ।

४. सब्बपरियायेसूति सब्बवारेसु । सन्धाय भासितमत्तन्ति यं सन्धाय ब्राह्मणो “निब्भोगो भवं गोतमो”तिआदिमाह, भगवा च यं सन्धाय निब्भोगतादिं अत्तनि अनुजानाति, तं सन्धाय भासितमत्तं । छन्दरागपरिभोगोति छन्दरागवसेन परिभोगो । अपरं परियायन्ति अज्जं कारणं ।

५. कुलसमुदाचारकम्मन्ति कुलाचारसङ्घातं कम्मं, कुलचारित्तन्ति वुत्तं होति । अकिरियन्ति अकरणभावं । दुट्ठु चरितं दुच्चरितं, कायद्वारे बाहुल्लवुत्तितो कायतो पवत्तं दुच्चरितन्ति कायदुच्चरितं । तं सरूपतो दस्सेन्तो “तत्थ चा”तिआदिमाह । पाणातिपातअदिन्नादानमिच्छाचारचेतना वेदितब्बाति एत्थ (इतिवु० अट्ठ० ७४) पाणोति परमत्थतो जीवितिन्द्रियं, वोहारतो सत्तो । जीवितिन्द्रियञ्चेत्थ रूपारूपवसेन वेदितब्बं । रूपजीवितिन्द्रिये हि विकोपिते

इतरमपि तंसम्बन्धताय विनस्सति । सत्तोति च खन्धसन्तानो गहेतब्बो । तत्थ हि सत्तपञ्जत्ति । सरसेनेव पतनसभावस्स अन्तरा एव अतीव पातनं अतिपातो, सणिकं पतितुं अदत्त्वा सीघं पातनन्ति अत्थो । अतिक्कम्म वा सत्थादीहि अभिभवित्वा पातनं अतिपातो, पाणस्स अतिपातो **पाणातिपातो**, पाणवधो पाणघातोति वुत्तं होति । अत्थतो पन पाणे पाणसञ्जिनो परस्स जीवित्तिन्द्रियुपच्छेदकपयोगसमुट्ठापिका कायवचीद्वारानमञ्जतरप्पवत्ता वधकचेतना । याय हि चेतनाय वत्तमानस्स जीवित्तिन्द्रियस्स निस्सयभूतेसु महाभूतेसु उपक्कमकरणहेतुकमहाभूतपच्चया उप्पज्जनकमहाभूता नुप्पज्जिस्सन्ति, सा तादिसप्पयोगसमुट्ठापिका चेतना पाणातिपातो । लद्धुपक्कमानि हि भूतानि इतरभूतानि विय न विसदानीति समानजातियानं कारणानि न होन्ति ।

एत्थाह — खणे खणे निरुज्जनसभावेसु सङ्घारेसु को हन्ता, को वा हञ्जति, यदि चित्तचेतसिकसन्तानो, सो अरूपताय न छेदनभेदनादिवसेन विकोपनसमत्थो, नपि विकोपनीयो । अथ रूपसन्तानो, सो अचेतनताय कट्टकलिङ्गरूपमोति न तत्थ छेदनादिना पाणातिपातो लब्धति यथा मतसरीरे । पयोगोपि पाणातिपातस्स पहरणप्पहारादि अतीतेसु वा सङ्घारेसु भवेय्य अनागतेसु वा पच्चुप्पन्नेसु वा, तत्थ न ताव अतीतानागतेसु सम्भवति तेसं अभावतो, पच्चुप्पन्नेसु च सङ्घारानं खणिकत्ता सरसेनेव निरुज्जनसभावताय विनासाभिमुखेसु निप्पयोजनो पयोगो सिया, विनासस्स च कारणरहितत्ता न पहरणप्पहारादिप्पयोगहेतुकं मरणं, निरीहकताय च सङ्घारानं कस्स सो पयोगो, खणिकत्ता वधाधिप्पायसमकालभिज्जनतो कस्स किरिया, परियोसानकालानवट्टानतो कस्स वा पाणातिपातकम्मबद्धोति?

वुच्चते — यथावुत्तवधकचेतनासहितो सङ्घारानं पुज्जो सत्तसङ्घातो हन्ता । तेन पवत्तितवधप्पयोगनिमित्तं अपगतुस्साविज्जाणजीवित्तिन्द्रियो मतवोहारप्पवत्तिनिबन्धनो यथावुत्तवधप्पयोगकरणे उप्पज्जनारहो रूपारूपधम्मसमूहो हञ्जति, केवलो वा चित्तचेतसिकसन्तानो । वधप्पयोगाविसयभावेपि तस्स पञ्चवोकारभवे रूपसन्तानाधीनवृत्तिताय रूपसन्ताने परेन पयोजितजीवित्तिन्द्रियुपच्छेदकपयोगवसेन तन्निब्वत्तिविनिबन्धकविसदिसरूपुप्पत्तिया विहते विच्छेदो होतीति न पाणातिपातस्स असम्भवो, नपि अहेतुको पाणातिपातो, न च पयोगो निप्पयोजनो । पच्चुप्पन्नेसु सङ्घारेसु कतपयोगवसेन तदनन्तरं उप्पज्जनारहस्स सङ्घारकलापस्स तथा अनुप्पत्तितो खणिकानं सङ्घारानं खणिकमरणस्स इध मरणभावेन अनधिप्पेतत्ता सन्ततिमरणस्स च यथावुत्तनयेन सहेतुकभावतो न अहेतुकं मरणं, न च कत्तुरहितो पाणातिपातपयोगो निरीहकेसुपि सङ्घारेसु सन्निहिततामत्तेन उपकारकेसु अत्तनो अत्तनो अनुरूपफलुप्पादनियतेसु कारणेसु कत्तुवोहारसिद्धितो यथा “पदीपो पकासेति, निसाकरोव चन्दिमा”ति । न च केवलस्स वधाधिप्पायसहभुनो चित्तचेतसिककलापस्स पाणातिपातो इच्छितब्बो सन्तानवसेन अवट्टितस्सेव पटिजाननतो । सन्तानवसेन वत्तमानानञ्च पदीपादीनं अत्थकिरिया दिस्सतीति अत्थेव पाणातिपातेन कम्मबद्धो । अयञ्च विचारो अदिन्नादानादीसुपि यथासम्भवं विभावेतब्बो ।

सो (म० नि० अट्ठ० १.८९; ध० स० अट्ठ० अकुसलकम्मपथकथा) च पाणातिपातो गुणविरहितेसु तिरच्छानगतादीसु पाणेसु खुद्दके पाणे अप्पसावज्जो, महन्ते महासावज्जो । कस्मा? पयोगमहन्तताय, पयोगसमत्तेपि वत्थुमहन्तताय । गुणवन्तेसु मनुस्सादीसु अप्पगुणे पाणे अप्पसावज्जो, महागुणे महासावज्जो । सरीरगुणानं पन समभावे सतिपि किलेसानं उपक्कमानञ्च मुदुताय अप्पसावज्जो, तिब्बताय महासावज्जोति वेदितब्बो ।

कायवाचाहि न दिन्नन्ति अदिन्नं, परसन्तकं, तस्स आदानं **अदिन्नादानं** । परस्सहरणं थेय्यं, चोरिकाति वुत्तं होति । अत्थतो पन परपरिग्गहे परपरिग्गहितसञ्जिनो तदादायकउपक्कमसमुट्ठापिका कायवचीद्वारानमञ्जतरद्वारप्पवत्ता

थेय्यचेतना । तं हीने परसन्तके अप्पसावज्जं, पणीते महासावज्जं । कस्मा? वत्थुपणीतताय । वत्थुसमत्ते सति गुणाधिकानं सन्तके वत्थुस्मिं महासावज्जं, तंतंगुणाधिकं उपादाय ततो ततो हीनगुणस्स सन्तके वत्थुस्मिं अप्पसावज्जं ।

मिच्छा चरणं **मिच्छाचारो**, मेथुनसमाचारेसु एकन्तनिन्दितो लामकाचारो । सो पन लक्खणतो असद्धम्माधिप्पायेन कायद्वारप्पवत्ता अगमनीयद्वानवीतिक्कमचेतना । सो पनेस मिच्छाचारो सीलादिगुणविरहिते अगमनीयद्वाने अप्पसावज्जो, सीलादिगुणसम्पन्ने महासावज्जो । तस्स चत्तारो सम्भारा — अगमनीयवत्थु, तस्मिं सेवनचित्तं, सेवनपयोगो, मग्गेनमग्गप्पटिपत्तिअधिवासनन्ति । एको पयोगो साहत्थिको एव ।

वचीद्वारे बाहुल्लवुत्तितो वाचतो पवत्तं दुच्चरितन्ति **वचीदुच्चरितं** । तं सरूपतो दस्सेन्तो आह “**मुसावादपिसुणवाचाफरुसवाचासम्फप्पलापचेतना वेदितब्बा**”ति । तत्थ **मुसा**ति अभूतं अतच्छं वत्थु । मुसा वदीयति वुच्चति एतायाति **मुसावादो**, अतथं वत्थुं तथतो परं विज्जापेतुकामस्स तथाविज्जत्तिसमुट्ठापिका चेतना । सो यमत्थं भज्जति, तस्स अप्पताय अप्पसावज्जो, महन्तताय महासावज्जो । अपिच गहद्वानं अत्तनो सन्तकं अदातुकामताय नत्थीति आदिनयप्पवत्तो अप्पसावज्जो, सक्खिना हुत्वा अत्थभज्जनत्थं वुत्तो महासावज्जो । पब्बजितानं अप्पकम्पि तेलं वा सप्पिं वा लभित्वा हसाधिप्पायेन “अज्ज गामे तेलं नदी मज्जे सन्दती”ति पूरणकथानयेन पवत्तो अप्पसावज्जो, अदिट्ठंयेव पन दिट्ठन्तिआदिना नयेन वदन्तानं महासावज्जो । तस्स चत्तारो सम्भारा होन्ति — अतथं वत्थु, विसंवादनचित्तं, तज्जो वायामो, परस्स तदत्थविज्जापनन्ति । एको पयोगो साहत्थिकोव । सो कायेन वा कायपटिबद्धेन वा वाचाय वा परविसंवादककिरियाकरणे दट्ठब्बो । ताय चे किरियाय परो तमत्थं जानाति, अयं किरियासमुट्ठापिकचेतनाक्खणेयेव मुसावादकम्मुना बज्जति । यस्मा पन यथा कायकायपटिबद्धवाचाहि परं विसंवादेति, तथा “इदमस्स भणाही”ति आणापेन्तोपि, पण्णं लिखित्वा पुरतो निस्सज्जन्तोपि, “अयं अत्थो एवं वेदितब्बो”ति कुट्टादीसु लिखित्वा ठपेन्तोपि, तस्मा एत्थ आणत्तिकनिस्सग्गियथावरापि पयोगा युज्जन्ति । अट्ठकथासु पन अनागतत्ता वीमंसित्वा गहेतब्बा ।

पिसतीति **पिसुणा**, समग्गे सत्ते अवयवभूते वग्गे भिन्ने करोतीति अत्थो । निरुत्तिनयेन वा पियसुज्जकरणतो **पिसुणा** । याय हि वाचाय यस्स तं वाचं भासति, तस्स हृदये अत्तनो पियभावं, परस्स च पियसुज्जभावं करोति, सा **पिसुणवाचा** । लक्खणतो पन संकिलिट्ठचित्तस्स परेसं वा भेदाय अत्तनो पियकम्यताय वा कायवचीपयोगसमुट्ठापिका चेतना पिसुणवाचा पिसुणं वदति एतायाति कत्वा । सा यस्स भेदं करोति, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जा । तस्सा चत्तारो सम्भारा — भिन्दितब्बो परो, “इति इमे नाना भविस्सन्ति विना भविस्सन्ती”ति भेदपुरेक्खारता वा “इति अहं पियो भविस्सामि विस्सासिको”ति पियकम्यता वा, तज्जो वायामो, तस्स तदत्थविजाननन्ति । परे पन अभिन्ने कम्मपथभेदो नत्थि, भिन्ने एव होति ।

फरुसयतीति **फरुसा**, वाचा । याय हि वाचाय अत्तानम्पि परम्पि फरुसं सिनेहाभावेन लूखं करोति, सा **फरुसवाचा** । अथ वा सयम्पि फरुसा दोमनस्ससमुट्ठितत्ता सभावेनपि कक्कसा नेव कण्णसुखा न हृदयसुखाति **फरुसवाचा** । एत्थ पन परेसं मम्मच्छेदनवसेन पवत्तिया एकन्तनिदुरताय सभावेन कारणवोहारेण च वाचाय फरुससद्वप्पवत्ति दट्ठब्बा । तं फरुसं वदति एतायाति फरुसवाचा, परस्स मम्मच्छेदककायवचीपयोगसमुट्ठापिका एकन्तफरुसा चेतना । तस्सा आविभावत्थमिदं वत्थु — एको किर दारको मातु वचनं अनादियित्वा अरज्जं गच्छति, तं माता निवत्तेतुं असक्कोन्ती “चण्डा तं महिंसी अनुबन्धतू”ति अक्कोसि । अथस्स तथेव अरज्जे महिंसी उट्ठासि । दारको “यं मम माता मुखेन कथेसि, तं मा होतु । यं चित्तेन चित्तेसि, तं होतू”ति सच्चकिरियमकासि । महिंसी तत्थेव बद्धा विय अट्ठासि । एवं मम्मच्छेदकोपि पयोगो

चित्तसण्हाताय फरुसवाचा न होति । मातापितरो हि कदाचि पुत्तके एवम्पि वदन्ति “चोरा वो खण्डाखण्डिकं करोन्तू”ति, उप्पलपत्तम्पि च नेसं उपरि पतन्तं न इच्छन्ति । आचरियुपज्झाया च कदाचि निस्सितके एवं वदन्ति “किं इमे अहिरिका अनोत्तप्पिनो चरन्ति, निद्धमथ ने”ति । अथ च नेसं आगमाधिगमसम्पत्तिं इच्छन्ति, यथा चित्तसण्हाताय फरुसवाचा न होति, एवं वचनसण्हाताय अफरुसवाचापि न होति । न हि मारापेतुकामस्स “इमं सुखं सयापेथा”ति वचनं अफरुसवाचा होति, चित्तफरुसताय पन एसा फरुसवाचाव । सा यं सन्धाय पवत्तिता, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जा । तस्सा तयो सम्भारा — अक्कोसितब्बो परो, कुपितचित्तं, अक्कोसनाति ।

सं सुखं हितञ्च फलति विसरति विनासेतीति सम्फं, अत्तनो परेसञ्च अनुपकारकं यं किञ्चि, सम्फं पलपति एतायाति **सम्फप्पलापो**, अनत्थविज्जापिककायवचीपयोगसमउट्टापिका अकुसलचेतना । सो आसेवनमन्दताय अप्पसावज्जो, आसेवनमहन्तताय महासावज्जो । तस्स द्वे सम्भारा — भारतयुद्धसीताहरणादिनिरत्थककथापुरेक्खारता, तथारूपीकथाकथनञ्च । परे पन तं कथं अगणहन्ते कम्मपथभेदो नत्थि, परेन पन सम्फप्पलापे गहितेयेव होति ।

अभिज्झाब्यापादमिच्छादिट्टियोति एत्थ परसम्पत्तिं अभिमुखं ज्ञायतीति **अभिज्झा**, परसम्पत्तीसु लोभो । सा पन “अहो वत इदं ममस्सा”ति एवं परभण्डाभिज्झायनलक्खणा । अदिन्नादानं विय अप्पसावज्जा महासावज्जा च । तस्सा द्वे सम्भारा — परभण्डं, अत्तनो परिणामनञ्च । परभण्डवत्थुके हि लोभे उप्पन्नेपि न ताव कम्मपथभेदो होति, याव “अहो वत इदं ममस्सा”ति अत्तनो न परिणामेति ।

हितसुखं ब्यापादेति विनासेतीति **ब्यापादो**, पटिघो । सो परविनासाय मनोपदोसलक्खणो । सो फरुसवाचा विय अप्पसावज्जो महासावज्जो च । तस्स द्वे सम्भारा — परसत्तो, तस्स च विनासनचिन्ता । परसत्तवत्थुके हि कोधे उप्पन्नेपि न ताव कम्मपथभेदो होति, याव “अहो वतायं उच्छिज्जेय्य विनस्सेय्या”ति तस्स विनासनं न चिन्तेति ।

यथाभुच्चगहणाभावेन मिच्छा पस्सतीति **मिच्छादिट्टि** । सा “नत्थि दिन्”न्ति आदिना नयेन विपरीतदस्सनलक्खणा । सम्फप्पलापो विय अप्पसावज्जा महासावज्जा च । अपिच अनियता अप्पसावज्जा, नियता महासावज्जा । तस्स द्वे सम्भारा — वत्थुनो गहिताकारविपरीतता, यथा च तं गणहाति, तथाभावेन तस्सुपट्टानन्ति । तत्थ नत्थिकाहेतुकअअरियदिट्ठीहि एव कम्मपथभेदो होति ।

“अनेकविहितानं पापकानं अकुसलानं धम्मान”न्ति सामञ्जवचनेपि पारिसेसजायतो वुत्तावसेसा अकुसला धम्मा गहेतब्बाति आह “**ठपेत्वा ते धम्मे**”ति आदि । ते यथावुत्तकायदुच्चरितादिके अकुसलधम्मे ठपेत्वाति अत्थो । **अनेकविहिताति** अनेकप्पकारा ।

६. अयं लोकतन्तीति अयं वुट्टानं अभिवादानादिकिरियालक्खणा लोकप्पवेणी । अनागामिब्रह्मानं अलङ्कारादीसु अनागामिभिक्षूनञ्च चीवरादीसु निकन्तिवसेन रागुप्पत्ति होतीति अनागामिमग्गेन पञ्चकामगुणिकरागस्सेव पहानं वेदितब्बन्ति आह “**पञ्चकामगुणिकरागस्सा**”ति । रूपादीसु पञ्चसु कामगुणेषु वत्थुकामकोट्टासेसु उप्पज्जमानो रागो “पञ्चकामगुणिकरागो”ति वेदितब्बो । कोट्टासवचनो हेत्थ गुणसद्वो “वयोगुणा अनुपुब्बं जहन्ती”ति आदीसु (सं० नि० १.४) विय । **द्वीसु अकुसलचित्तेसूति** दोमनस्ससहगतेसु द्वीसु अकुसलचित्तेसु । मोहस्स सब्बाकुसलसाधारणत्ता आह “**सब्बाकुसलसम्भवस्सा**”ति । **अवसेसानन्ति** सक्कायदिट्ठीआदीनं ।

७. जिगुच्छति मञ्जेति “अहमभिजातो रूपवा पञ्जवा, कथं नाम अञ्जेसं अभिवादानादिं करेय्य”न्ति जिगुच्छति विय जिगुच्छतीति वा सल्लक्खेमि । अकोसल्लसम्भूतद्वेनाति अञ्जाणसम्भूतद्वेन । अकुसले धम्मे जिगुच्छमानो तेसं समङ्गीभावमि जिगुच्छतीति वुत्तं “अकुसलानं धम्मानं समापत्ती”ति । समापत्तीति एतस्सेव वेवचनं समापज्जना समङ्गीभावोति । मण्डनकजातियोति मण्डनसभावो, मण्डनसीलोति अत्थो । जेगुच्छितन्ति जिगुच्छनसीलतं ।

८. लोकजेडुककम्मन्ति लोके जेडुकानं कत्तब्बकम्मं, लोके वा सेट्टसम्मतं कम्मं । तत्राति यथावुत्तेसु द्वीसुपि अत्थविकप्पेसु । पदाभिहितो अत्थो पदत्थो, ब्यञ्जनत्थोति वुत्तं होति । विनयं वा अरहतीति एत्थ विनयनं विनयो, निग्गणहनन्ति अत्थो । तेनाह “निग्गहं अरहतीति वुत्तं होती”ति । ननु च पठमं वुत्तेसु द्वीसुपि अत्थविकप्पेसु सकत्थे अरहत्थे च भद्धितपच्चयो सहलक्खणतो दिस्सति, न पन “विनयाय धम्मं देसेती”ति इमस्मिं अत्थे, तस्मा कथमेत्थ तद्धितपच्चयोति आह “विचित्रा हि तद्धितवुत्ती”ति । विचित्रता चेत्थ लोकप्पमाणतो वेदितब्बा । तथा हि यस्मिं यस्मिं अत्थे तद्धितप्पयोगो लोकस्स, तत्थ तत्थ तद्धितवुत्ति लोकतो सिद्धाति विचित्रा तद्धितवुत्ति । तस्मा यथा “मा सहमकासी”ति वदन्तो “मासद्विको”ति वुच्चति, एवं विनयाय धम्मं देसेतीति वेनयिकोति वुच्चतीति अधिप्पायो ।

९. कपणपुरिसोति गुणविरहितताय दीनमनुस्सो । ब्यञ्जनानि अविचारेत्वाति तिस्सदत्तादिसद्वेसु विय “इमस्मिं अत्थे अयं नाम पच्चयो”ति एवं ब्यञ्जनं विचारं अकत्वा, अनिप्फन्नपाटिपदिकवसेनाति वुत्तं होति ।

१०. देवलोकगब्भसम्पत्तियाति वत्वा ठपेत्वा भुम्मदेवे सेसेसु देवेसु गब्भग्गहणस्स अभावतो पटिसन्धियेवेत्थ गब्भसम्पत्तीति वेदितब्बाति वुत्तमेवत्थं विवरित्वा दस्सेन्तो आह “देवलोकपटिसन्धिपटिलाभाय संवत्तती”ति । अस्साति अभिवादानादिसामीचिकम्मस्स । मातुकुच्छिस्मिं पटिसन्धिग्गहणे दोसं दस्सेन्तोति मातितो अपरिसुद्धभावं दस्सेन्तो, अक्कोसितुकामस्स दासिया पुत्तोति दासिकुच्छिस्मिं निब्बत्तभावे दोसं दस्सेत्वा अक्कोसनं विय भगवतो मातुकुच्छिस्मिं पटिसन्धिग्गहणे दोसं दस्सेत्वा अक्कोसन्तोपि एवमाहाति अधिप्पायो । गब्भतोति देवलोकपटिसन्धितो । तेनेवाह “अब्भो देवलोकूपपत्तिं पापुणितुन्ति अधिप्पायो”ति । हीनो वा गब्भो अस्साति अपगब्भोति इमस्स विग्गहस्स एकेन परियायेन अधिप्पायं दस्सेन्तो आह “देवलोकगब्भपरिबाहिरत्ता आयतिं हीनगब्भपटिलाभभागीती”ति । इति-सद्दा ए हेतुअत्थो, यस्मा आयतिमिपि हीनगब्भपटिलाभभागी, तस्मा हीनो वा गब्भो अस्साति अपगब्भोति अधिप्पायो ।

पुन तस्सेव विग्गहस्स कोधवसेन...पे०... दस्सेन्तोति हेट्ठा वुत्तनयस्स अनुरूपं कत्वा अधिप्पायं दस्सेन्तो आह “हीनो वास्स मातुकुच्छिस्मिं गब्भवासो अहोसीति अधिप्पायो”ति । गब्भ-सद्दो अत्थि मातुकुच्छिपरियायो “गब्भे वसति माणवो”तिआदीसु (जा० १.१५.३६३) विय । अत्थि मातुकुच्छिस्मिं निब्बत्तसत्तपरियायो “अन्तमसो गब्भपातनं उपादाया”तिआदीसु (महाव० १२९) विय । तत्थ मातुकुच्छिपरियायं गहेत्वा अत्थं दस्सेन्तो आह “अनागते गब्भसेय्या”ति । गब्भे सेय्या गब्भसेय्या । अनुत्तरेन मग्गेनाति अग्गमग्गेन । कम्मकिलेसानं मग्गेन विहतत्ता आह “विहतकारणत्ता”ति । इतरा तिस्सोपीति अण्डजसंसेदजओपपातिका । एत्थ च यदिपि “अपगब्भो”ति इमस्स अनुरूपतो गब्भसेय्या एव वत्तब्बा, पसङ्गतो पन लब्भमानं सब्बमिपि वत्तुं वट्टतीति पुनब्भवाभिनिब्बत्तिपि वुत्ताति वेदितब्बा ।

इदानि सत्तपरियायस्स गब्भसद्दस्स वसेन विग्गहनानत्तं दस्सेन्तो आह “अपिचा”तिआदि । इमस्मिं पन विकप्पे गब्भसेय्या पुनब्भवाभिनिब्बत्तीति उभयमिपि गब्भसेय्यवसेनेव वुत्तन्तिपि वदन्ति । ननु च “आयतिं गब्भसेय्या पहीना”ति (पारा० १०) वुत्तत्ता गब्भस्स सेय्या एव पहीना, न पन गब्भोति आपज्जतीति आह “यथा चा”तिआदि । अथ “अभिनिब्बत्ती”ति एत्तकमेव अवत्वा पुनब्भवग्गहणं किमत्थन्ति आह “अभिनिब्बत्ति च नामा”तिआदि ।

अपुनब्भवभूताति खणे खणे उपपज्जमानानं धम्मानं अभिनिब्बत्ति ।

११. धम्मधातुन्ति एत्थ धम्मे अनवसेसे धारेति याथावतो उपधारेतीति धम्मधातु, धम्मानं यथासभावतो अवबुज्जनसभावो, सब्बञ्जुतञ्जाणस्सेतं अधिवचनं । पटिविज्झित्वाति सच्छिकत्वा, पटिलभित्वाति अत्थो, पटिलाभहेतूति वुत्तं होति । देसनाविलासप्यत्तो होतीति रुचिवसेन परिवत्तेत्वा देसेतुं समत्थता देसनाविलासो, तं पत्तो अधिगतोति अत्थो । करुणाविष्कारन्ति सब्बसत्तेसु महाकरुणाय फरणं । तादिगुणलक्खणमेव पुन उपमाय विभावेत्वा दस्सेन्तो आह “पथवीसमचित्त”न्ति । यथा पथवी सुचिअसुचिनिक्खेपछेदनभेदनादीसु न विकम्पति, अनुरोधविरोधं न पापुणाति, एवं इट्ठानिट्ठेसु लाभालाभादीसु अनुरोधविरोधप्पहानतो अविकम्पितचित्तताय पथवीसमचित्तन्ति अत्थो । अकुप्पधम्मन्ति एत्थ “अकुप्पधम्मो नाम फलसमापत्ती”ति तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं । “परेसु पन अक्कोसन्तेसुपि अत्तनो पथवीसमचित्ततालक्खणं अकुज्जनसभावन्ति एवमेत्थ अत्थो गहेतब्बो”ति अम्हाकं खन्ति । जराय अनुसटन्ति जराय पलिवेठितं । वट्टखाणुभूतन्ति अनेकेसं अनयव्यसनानं निपातलक्खणत्थम्भभूतताय संसारखाणुभूतं । ब्राह्मणस्स वुट्टताय आसन्नवुत्तिमरणन्ति सम्भावनवसेन “अज्ज मरित्वा”तिआदि वुत्तं । महन्तेन खो पन उस्साहेनाति “साधु खो पन तथारूपानं अरहतं दस्सनं होती”ति एवं सज्जातमहुस्साहेन । अप्पटिसमं पुरेजातभावन्ति अनज्जसाधारणं पुरेजातभावं । नत्थि एतस्स पटिसमोति अप्पटिसमो, पुरेजातभावो ।

“अपी”ति अवत्वा “पी”ति वदन्तो पि-सद्दोपि विसुं अत्थि निपातोति दस्सेति । सम्भावनत्थेति “अपि नामेवं सिया”ति विकप्पनत्थो सम्भावनत्थो, तस्मिं जोतकताय पिसद्दो वत्तति । वचनसिलिट्ठतायाति वचनस्स मधुरभावत्थं, मुदुभावत्थन्ति अत्थो । एवञ्चि लोके सिलिट्ठवचनं होतीति एवं एकमेव गणनं अवत्वा अपराय गणनाय सद्धिं वचनं लोके सिलिट्ठवचनं होति यथा “द्वे वा तीणि वा उदकफुसितानी”ति । सम्मा अधिसयितानीति पादादीहि अत्तना नेसं किञ्चि उपघातं अकरोन्तिया बहिवातादिपरिस्सयपरिहारत्थं सम्मदेव उपरि सयितानि । उपरिअत्थो हेत्थ अधि-सद्दो । उतुं गणहापेन्तियाति तेसं अल्लसिनेहपरियादानत्थं अत्तनो कायुस्मावसेन उतुं गणहापेन्तिया । तेनाह “उस्मीकतानी”ति । सम्मा परिभावितानीति सम्मदेव सब्बसो कुक्कुटवासनाय वासितानि । तेनाह “कुक्कुटगन्धं गाहापितानी”ति ।

एत्थ च सम्मा परिसेदं कुक्कुटगन्धपरिभावनञ्च सम्मा अधिसयननिष्फत्तिया आनुभावनिष्फादितन्ति दट्टब्बं । सम्मा अधिसयनेनेव हि इतरद्वयं इज्झति । न हि सम्मा अधिसयनतो विसुं सम्मा परिसेदनस्स सम्मा परिभावनस्स च करणं अत्थि, तेन पन सद्धियेव इतरेसं द्विन्नम्पि इज्जनतो वुत्तं “एवं तीहि पकारेहि तानि अण्डानि परिपालियमानानी”ति । नखसिखाति नखग्गानि । मुखतुण्डकन्ति मुखग्गं । कपालस्स तनुकत्ताति एत्थ यथा कपालस्स तनुता आलोकस्स अन्तो पज्जायमानस्स कारणं, तथा कपालस्स तनुताय नखसिखामुखतुण्डकानं खरताय च अल्लसिनेहपरियादानं कारणवचनन्ति दट्टब्बं । सद्धुटितहत्थपादाति एत्थ हत्थाति पक्खा । न हि कुक्कुटानं पक्खतो अज्जो हत्थो नाम अत्थि । एत्थाति आलोकट्टाने । पक्खे विधुनन्ताति पक्खे चालेन्ता । निक्खमन्तानन्ति निद्धारणे सामिवचनं, निक्खमन्तेसूति अत्थो ।

सो जेट्ठो इति अस्स वचनीयोति यो पठमतरं अण्डकोसतो निक्खन्तो कुक्कुटपोतको, सोयेव जेट्ठोति वचनीयो अस्स, भवेय्याति अत्थो । सम्पटिपादेन्तोति संसन्देन्तो । तिभूमकपरियापन्नापि सत्ता अविज्जाकोसस्स अन्तो पविट्ठा तत्थ तत्थ अप्पहीनाय अविज्जाय वेठितत्ताति आह “अविज्जाकोसस्स अन्तो पविट्ठेसु सत्तेसू”ति । अण्डकोसन्ति बीजकपालं । लोकसन्निवासेति लोको एव लोकसन्निवासो । सम्मासम्बोधिन्ति एत्थ सम्माति अविपरीतत्थो, सं-सद्दो

सामन्ति इममत्थं दीपेति, तस्मा सम्मा अविपरीतेनाकारेण सयमेव चत्तारि सच्चानि बुज्झति पटिविज्झतीति सम्मासम्बोधीति मग्गो वुच्चति । तेनाह “**सम्मा सामञ्च बोधि**”न्ति, सम्मा सयमेव च बुज्जनकन्ति अत्थो । **सम्मा**ति वा पसत्थवचनो, **सं-सद्दो** सुन्दरवचनोति आह “**अथ वा पसत्थं सुन्दरञ्च बोधि**”न्ति । बोधिसद्दस्स अनेकत्थतं दस्सेत्वा इधाधिपेतमत्थं निद्दारेत्वा दस्सेतुकामो आह “**बोधीति रुक्खोपि मग्गोपी**”तिआदि । तत्थ अबुज्झि एत्थाति **रुक्खो** बोधि । सयं बुज्झति, बुज्झन्ति वा तेन अरियाति **मग्गो** बोधि । सब्बधम्मे सब्बाकारतो बुज्झति पटिविज्झतीति **सब्बञ्जुतञ्जाणं** बोधि । बुज्झीयति सच्छिकरीयतीति **निब्बानं** बोधि । **अन्तरा च बोधि**न्ति दुतियमुदाहरणं विनापि रुक्खसद्देन बोधिसद्दस्स रुक्खे पवत्तिदस्सनत्थं वुत्तं । **वरभूरिमेधसो**ति महापथवी विय पत्थटवरपञ्जोति अत्थो । **असब्बगुणदायकत्ता**ति सब्बगुणानं अदायकत्ता । सब्बगुणे न ददातीति हि असब्बगुणदायको, अयुत्तसमासोयं गमकत्ता यथा “**असूरियंपस्सानि मुखानी**”ति ।

तिस्सो विज्जाति उपनिस्सयवतो सहेव अरहत्तफलेन तिस्सो विज्जा देति । ननु चेत्थ तीसु विज्जासु आसवक्खयजाणस्स मग्गपरियापन्नत्ता कथमेतं युज्जति “**मग्गो तिस्सो विज्जा देती**”ति? नायं दोसो । सतिपि आसवक्खयजाणस्स मग्गपरियापन्नभावे अट्टङ्गिके मग्गे सति मग्गजाणेन सद्दिं तिस्सो विज्जा परिपुण्णा होन्तीति “**मग्गो तिस्सो विज्जा देती**”ति वुच्चति । **छ अभिज्जा**ति एत्थापि एसेव नयो । **सावकपारमिजाण**न्ति अग्गसावकेहि पटिलभितब्बं सब्बमेव लोकियलोकुत्तरजाणं । **पच्चेकबोधिजाण**न्ति एत्थापि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । **अब्भज्जासि**न्ति जानिं । जाननञ्च न अनुस्सवादिवसेनाति आह “**पटिविज्झि**”न्ति, पच्चक्खमकासिन्ति अत्थो । पटिवेधोपि न दूरे ठितस्स लक्खणप्पटिवेधो वियाति आह “**पत्तोम्ही**”ति, पापुण्णन्ति अत्थो । पापुणनञ्च न सयं गन्त्वाति आह “**अधिगतोम्ही**”ति, सकसन्ताने उप्पादनवसेन पटिलभिन्ति अत्थो ।

ओपम्मसम्पटिपादनन्ति ओपम्मत्थस्स उपमेय्येन सम्मदेव पटिपादनं । **अत्थेना**ति उपमेय्यत्थेन । यथा कुक्कुटिया अण्डेसु तिविधकिरियाकरणं कुक्कुटच्छापकानं अण्डकोसतो निक्खमनस्स मूलकारणं, एवं बोधिसत्तभूतस्स भगवतो तिविधानुपस्सनाकरणं अविज्जण्डकोसतो निक्खमनस्स मूलकारणन्ति आह “**यथा हि तस्सा कुक्कुटिया...पे०... तिविधानुपस्सनाकरणं**”न्ति । “**सन्ताने**”ति वुत्तत्ता अण्डसदिसता सन्तानस्स बहि निक्खन्तकुक्कुटच्छापकसदिसता बुद्धगुणानं, बुद्धगुणाति च अत्थतो बुद्धोयेव “**तथागतस्स खो एतं, वासेट्टु, अधिवचनं धम्मकायो इतिपी**”ति वचनतो । **अविज्जण्डकोसस्स तनुभावो**ति बलवविपस्सनावसेन अविज्जण्डकोसस्स तनुभावो, पटिच्छादनसामञ्जेन च अविज्जाय अण्डकोससदिसता । मुदुभूतस्सपि खरभावापत्ति होतीति तन्निवत्तनत्थं “**थद्धखरभावो**”ति वुत्तं । **तिक्खखरविप्पसन्नसूरभावो**ति एत्थ परिग्गह्मानेसु सङ्घारेसु विपस्सनाजाणस्स समाधिन्द्रियवसेन सुखानुप्पवेसो **तिक्खता**, अनुपविसित्वापि सतिन्द्रियवसेन अनतिकमनतो अकुण्ठता **खरभावो** । तिक्खोपि हि एकच्चो सरो लक्खं पत्वा कुण्ठो होति, न तथा इदं । सतिपि खरभावे सुखुमप्पवत्तिवसेन किलेससमुदाचारसङ्घोभरहितताय सद्दिन्द्रियवसेन **पसन्नभावो**, सतिपि च पसन्नभावे अन्तरा अनोसक्कित्वा किलेसपच्चत्थिकानं सुट्टु अभिभवनतो वीरियिन्द्रियवसेन **सूरभावो** वेदितब्बो । एवमिमेहि पकारेहि सङ्घारुपेक्खाजाणमेव गहितन्ति दट्टब्बं । **विपस्सनाजाणस्स परिणामकालो**ति विपस्सनाय वुट्टानगामिनिभावप्पत्ति, तदा च सा मग्गजाणगब्भं धारेन्ती विय होतीति आह “**गब्भगहणकालो**”ति । **गब्भं गणहापेत्वा**ति सङ्घारुपेक्खाय अनन्तरं सिखाप्पत्तानुलोमविपस्सनावसेन मग्गविजायनत्थं गब्भं गणहापेत्वा । **अनुपुब्बाधिगतेना**ति पठममग्गपटिपाटिया अधिगतेन । **अभिज्जापक्खे**ति लोकियाभिज्जापक्खे । लोकुत्तराभिज्जा हि अविज्जण्डकोसं पदालिता । पोत्थकेसु पन कत्थचि “**छअभिज्जापक्खे**”ति लिखन्ति, सो अपाठोति वेदितब्बो । **जेट्टो** सेट्टोति वुद्धतमत्ता **जेट्टो**, सब्बगुणेहि उत्तमत्ता पसत्थतमोति **सेट्टो** ।

इदानीं “आरद्धं खो पन मे ब्राह्मण वीरिय”न्ति आदिकाय देसनाय अनुसन्धिं दस्सेन्तो आह “एवं भगवा”ति आदि । तत्थ पुब्बभागतो पभुतीति भावनाय पुब्बभागियवीरियारम्भादितो पट्टाय । चित्तमेवमुप्पन्नन्ति एवं उपरि वक्खमानपरिवितक्कवसेन चित्तमुप्पन्नन्ति अत्थो । “चित्तमेव उप्पन्न”न्तिपि पाठो, तत्थ चित्तमेव उप्पन्नं, न ताव भगवति पसादोति अत्थो । मुट्टस्सतिनाति विनट्टस्सतिना, सतिविरहितेनाति अत्थो । सारद्धकायेनाति सदरथकायेन । बोधिमण्डेति बोधिसङ्घातस्स जाणस्स मण्डभावप्पत्ते ठाने । बोधीति हि पज्जा वुच्चति, सा एत्थ मण्डा पसन्ना जाताति सो पदेसो “बोधिमण्डो”ति पज्जातो । चतुरङ्गसमन्नागतन्ति “कामं तचो च न्हारु च अट्टि च अवसिस्सतु, सरीरे उपसुस्सतु मंसलोहित”न्ति (म० नि० २.१८४; सं० नि० २.२२; अ० नि० २.५; महानि० १९६) एवं वुत्तचतुरङ्गसमन्नागतं वीरियं । तत्थ तचोति एकं अङ्गं न्हारु एकं अङ्गं अट्टि एकं अङ्गं मंसलोहितं एकं अङ्गन्ति वेदितब्बं । तचो एकं अङ्गन्ति च तचे निरपेक्खभावो एकं अङ्गन्ति गहेतब्बं । पधानं अनुयुञ्जन्तस्स हि तचे पलुज्जमानेपि तंनिमित्तं अवोसानापज्जनं तस्स वीरियस्स एकं अङ्गं एकं कारणं । एवं सेसेसुपि अत्थो वेदितब्बो । पग्गहितन्ति आरम्भं सिथिलं अकत्वा दळ्ळपरक्कमसङ्घातुस्साहनभावेन गहितं । तेनाह “असिथिलप्पवत्तितन्ति वुत्तं होती”ति ।

असल्लीनन्ति असङ्कुचितं कोसज्जवसेन सङ्कोचं अनापन्नं । उपट्टिताति ओगाहनसङ्घातेन अपिलापभावेन आरम्भणं उपगन्त्वा ठिता । तेनाह “आरम्भणाभिमुखीभावेना”ति । सम्मोसस्स विद्धंसनवसेन पवत्तिया न सम्मुट्टाति असम्मुट्टा । किञ्चापि चित्तपस्सद्धिवसेनेव चित्तमेव पस्सद्धं, कायपस्सद्धिवसेनेव च कायो पस्सद्धो होति, तथापि यस्मा कायपस्सद्धि उप्पज्जमाना चित्तपस्सद्धिया सहेव उप्पज्जति, न विना, तस्मा वुत्तं “कायचित्तपस्सद्धिवसेना”ति । कायपस्सद्धिया उभयेसम्पि कायानं पस्सम्भनावहत्ता वुत्तं “रूपकायोपि पस्सद्धोयेव होती”ति । सो च खोति सो च खो कायो । विगतदरथोति विगतकिलेसदरथो । नामकाये हि विगतदरथे रूपकायोपि वूपसन्तदरथपरिळाहो होति । सम्मा आहितन्ति नानारम्भणेषु विधावनसङ्घातं विक्खेपं विच्छिन्दित्वा एकस्मिंयेव आरम्भणे अविक्खित्तभावापादनेन सम्मदेव आहितं ठपितं । तेनाह “सुट्टु ठपित”न्ति आदि । चित्तस्स अनेकगभावो विक्खेपवसेन चञ्चलता, सा सति एकगताय न होतीति आह “एकगं अचलं निष्फन्दन”न्ति । एत्तावताति “आरद्धं खो पना”ति आदिना वीरियसतिपस्सद्धिसमाधीनं किच्चसिद्धिदस्सनेन ।

ननु च सद्धापज्जानम्पि किच्चसिद्धि ज्ञानस्स पुब्बपटिपदाय इच्छितब्बाति? सच्चं इच्छितब्बा, सा पन नानन्तरिकभावेन अवुत्तसिद्धाति न गहिता । असति हि सद्धाय वीरियारम्भादीनं असम्भवोयेव, पज्जापरिग्गहे च नेसं असति जायारम्भादिभावो न सिया, तथा असल्लीनासम्मोसतादयो वीरियादीनन्ति असल्लीनतादिग्गहणेनेवेत्थ पज्जाकिच्चसिद्धि गहिताति दट्टब्बं । ज्ञानभावनायं वा समाधिकिच्चं अधिकं इच्छितब्बन्ति दस्सेतुं समाधिपरियोसानाव ज्ञानस्स पुब्बपटिपदा कथिताति दट्टब्बं ।

पठमज्ज्ञानकथा

इदानीं “विविच्चेव कामेही”ति आदिनयप्पवत्ताय पाळिया ज्ञानविभङ्गे (विभ० ५०८) वुत्तम्पि अत्थं अट्टकथानयेनेव संवण्णेतुकामो विभङ्गपाळियं वुत्तनयेन अवचने कारणं दस्सेतुं “किञ्चापि तत्थ कतमे कामा”ति आदिमाह । तत्थ पत्थनाकारेण पवत्तो दुब्बलो लोभो छन्दनट्टेन छन्दो, ततो बलवा रज्जनट्टेन रागो, ततोपि बलवतरो बहलरागो छन्दरागो । निमित्तानुब्यञ्जनानि सङ्कप्पेति एतेनाति सङ्कप्पो, तथापवत्तो लोभो । तत्थ निमित्तसङ्कप्पना नाम अवयवे समोधानेत्वा “इत्थी पुरिसो”ति आदिना एकज्जं कत्वा उपरूपरि किलेसुप्पत्तिया निमित्तस्स कप्पना । अनुब्यञ्जनसङ्कप्पना पन “हत्था

सोभना, पादा सोभना'ति एवं अनुब्यञ्जनवसेन विभजित्वा कप्पनाति । किलेसानञ्जि अनु अनु ब्यञ्जनतो परिब्यञ्जनतो परिब्यत्तिवसेन उप्पत्तिया पच्चयभावतो अनुब्यञ्जनं हत्थपादादिअवयवा वुच्चन्ति । ततो बलवा रञ्जनङ्गेन रागो, सङ्कप्पवसेनेव पवत्तो ततोपि बलवतरो **सङ्कप्परागो** । स्वायं पभेदो एकस्सेव लोभस्स पवत्तिआकारवसेन अवत्थाभेदवसेन च वेदितब्बो यथा “वच्छो दम्मो बलीबद्धो”ति । **कामाति** किलेसकामा, कामेन्तीति कामा, कामेन्ति एतेहीति वा ।

सेय्यथिदन्ति इमस्स तं कतमं, तं कथन्ति वा अत्थो । **विविच्चित्वाति** विसुं हुत्वा । तेनाह “**विना हुत्वा अपसक्कित्वा**”ति, पजहनवसेन अपक्कमित्वाति अत्थो । **विविच्चेव कामेहीति** एत्थ **विविच्चाति** इमिना विवेचनं ज्ञानक्खणे कामानं अभावमत्तं वुत्तं । **विविच्चेवाति** पन इमिना एकंसतो कामानं विवेचेतब्बतादीपनेन तप्पटिपक्खता ज्ञानस्स कामविवेकप्पहानस्स च ज्ञानाधिगमूपायता दस्सिता होतीति इममत्थं दस्सेतुं “**पठमज्ज्ञान**”न्तिआदिं वत्वा तमेवत्थं पाकटतरं कातुं “**कथ**”न्तिआदि वुत्तं । **अन्धकारे सति पदीपो वियाति** एतेन यथा पदीपाभावेन रत्तियं अन्धकाराभिभवो, एवं ज्ञानाभावेन चित्तसन्ततियं कामाभिभवोति दस्सेति ।

एतन्ति पुब्बपदेयेव अवधारणवचनं, न खो पन एवं दट्टब्बं “कामेहि एवा”ति अवधारणस्स अकतत्ता । **तन्निस्सरणतोति** निस्सरन्ति निग्गच्छन्ति एतेन, एत्थ वाति निस्सरणं । के निग्गच्छन्ति? कामा । तेसं कामानं निस्सरणं पहानं **तन्निस्सरणं**, ततो कामनिस्सरणतोति अत्थो । कथं पन समाने विक्खम्भने कामानमेवेतं निस्सरणं, न ब्यापादादीनन्ति चोदनं युत्तितो आगमतो च साधेतुं “**कामधातू**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **कामधातुसमतिककमनतोति** सकलस्सपि कामभवस्स समतिककमपटिपदाभावतो । तेन इमस्स ज्ञानस्स कामपरिज्जाभावमाह । **कामरागपटिपक्खतोति** “छन्दो कामो”तिआदिना (महानि० १) वुत्तविभागस्स किलेसकामस्स पच्चत्थिकभावतो । तेन यथा मेत्ता ब्यापादस्स, करुणा विहिंसाय, एवमिदं ज्ञानं कामरागस्स उजुविपच्चनीकभूतन्ति दस्सेति । विपाकेन चेत्थ कामधातुसमतिककमो अत्तनो पवत्तिकखणे कामरागपटिपक्खता च वेदितब्बा । एवमत्तनो पवत्तिया विपाकप्पवत्तिया च कामरागतो कामधातुतो च विनिवत्तसभावत्ता इदं ज्ञानं विसेसतो कामानमेव निस्सरणं, स्वायमत्थो पाठागतो एवाति आह “**यथाहा**”तिआदि । **नेक्खम्मन्ति पठमज्ज्ञानं** ।

कामञ्चेत्थ तमत्थं दीपेतुं पुरिमपदेयेव अवधारणं गहितं, उत्तरपदेपि पन तं गहेतब्बमेव तथा अत्थसम्भवतोति दस्सेतुं “**उत्तरपदेपी**”तिआदि वुत्तं । इतोति कामच्छन्दतो । **एस दट्टब्बोति** एस नियमो दट्टब्बो । **साधारणवचनेनाति** सब्बविवेकसाधारणवचनेन । तदङ्गविक्खम्भनसमुच्छेदपटिप्पस्सद्धिनिस्सरणविवेका **तदङ्गविवेकादयो** । कायचित्तउपधिविवेका **कायविवेकादयो** । **तयो एव इध दट्टब्बाति** तयो एव इध ज्ञानकथायं दट्टब्बा समुच्छेदविवेकादीनं असम्भवतो । **निद्वेसेति** महानिद्वेसे (महानि० १) । तत्थ हि “उद्दानतो द्वे कामा वत्थुकामा किलेसकामा चा”ति उद्दिसित्वा तत्थ “कतमे वत्थुकामा मनापिया रूपा...पे०... मनापिया फोडुब्बा”तिआदिना वत्थुकामा निद्विद्धा । ते पन कामीयन्तीति कामाति वेदितब्बा । **तत्थेवाति** निद्वेसेयेव । **विभङ्गेति** ज्ञानविभङ्गे । **एवञ्जि सतीति** एवं उभयेसम्पि कामानं सङ्गहे सति । **वत्थुकामेहिपीति** वत्थुकामेहि विविच्चेवातिपि अत्थो युज्जतीति एवं युज्जमानत्थन्तरसमुच्चयत्थो **पि-सद्वो**, न किलेसकामसमुच्चयत्थो । कस्मा? इमस्मिं अत्थे किलेसकामेहि विवेकस्स दुतियपदेन वुत्तत्ता । **तेनाति** वत्थुकामविवेकेन । **कायविवेको वुत्तो होतीति** पुत्तदारादिपरिग्गहविवेकदीपनतो कायविवेको वुत्तो होति ।

पुरिमेनाति कायविवेकेन । **एत्थाति** “विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेही”ति एतस्मिं पदद्वये । इतो वा

निद्धारिते विवेकद्वये, अकुसलसद्देन यदि किलेसकामा, सब्बाकुसलापि वा गहिता, सब्बथा किलेसकामेहि विवेको वुत्तोति आह “**दुतियेन किलेसकामेहि विवेकवचनतो**”ति । **दुतियेनाति** च चित्तविवेकेनाति अत्थो । एतेसन्ति यथावुत्तानं द्विन्नं पदानं । निद्धारणे चेतं सामिवचनं । तण्हादिसंकिलेसानं वत्थुनो पहानं **संकिलेसवत्थुप्पहानं** । **लोलभावो** नाम तत्थ तत्थ रूपादीसु तण्हुप्पादो, तस्स हेतू वत्थुकामा एव वेदितब्बा । बालभावस्स हेतुपरिच्चागोति सम्बन्धो । **बालभावो** नाम अविज्जा, दुचिन्तितचिन्तितादि वा, तस्स अयोनिमोमनसिकारो, सब्बेपि वा अकुसला धम्मा हेतू । कामगुणाधिगमहेतु पाणातिपातादिसुद्धप्पयोगो होतीति तब्बिवेकेन **पयोगसुद्धि** विभाविता । तण्हासंकिलेससोधनेन विवट्टूपनिस्सयसंवट्टुनेन च अज्झासयविसोधनं **आसयपोसनं** । **आसयपोसनन्ति** च ज्ञानभावनाय पच्चयभूता पुब्बयोगादिवसेन सिद्धा अज्झासयसम्पदा, सा पन तण्हुपतापविगमेन होति । तेन वुत्तं “तण्हासंकिलेसविसोधनेना”ति । **कामेसूति** निद्धारणे भुम्मं ।

अनेकभेदोति कामासवकामरागसंयोजनादिवसेन रूपतण्हादिवसेन च अनेकप्पभेदो । **कामच्छन्दोयेवाति** कामसभावोयेव छन्दो, न कत्तुकम्यताछन्दो नपि कुसलच्छन्दोति अधिप्पायो । **अकुसलपरियापन्नोपीति** “विविच्च अकुसलेही”ति एत्थ वुत्तअकुसलेसु अन्तोगधोपि । **ज्ञानपटिपक्खतोति** ज्ञानस्स पटिपक्खभावतो तंहेतु तंनिमित्तं विसुं वुत्तो, अकुसलभावसामज्जेन अगगहेत्वा विसुं सरूपेन गहितो । यदि किलेसकामोव पुरिमपदे वुत्तो, तं कथं बहुवचनन्ति आह “**अनेकभेदतो**”तिआदि । **अज्जेसम्पीति** दिट्ठिमानअहिरिकानोत्तप्पादीनं तंसहितफस्सादीनञ्च । **उपरिज्ञानङ्गपच्चनीकपटिपक्खभावदस्सनतोति** “सवितक्कं सविचार”न्तिआदिना उपरि वुच्चमानानि ज्ञानङ्गानि उपरिज्ञानङ्गानि, तेसं अत्तनो पच्चनीकानं पटिपक्खभावदस्सनतो तप्पच्चनीकनीवरणवचनं । “उपरिज्ञानङ्गानं पच्चनीकपटिपक्खभावदस्सनतो”तिपि पाठो । तत्थ **पच्चनीकपटिपक्खभावदस्सनतोति** उपरि वुच्चमानज्ञानङ्गानं उज्जुविपच्चनीकवसेन पटिपक्खभावदस्सनतोति अत्थं वदन्ति । **ज्ञानङ्गपच्चनीकानीति** ज्ञानङ्गानं पवत्तिनिवारणतो ज्ञानङ्गपच्चनीकानि । **विद्धंसकानीति** विघातकानि । **समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खोति** रागपणिधिया उज्जुविपच्चनीकभावतो नानारम्मणेहि पलोभितस्स परिभमन्तस्स चित्तस्स समाधानतो कामच्छन्दस्स समाधि पटिपक्खो । **पीति ब्यापादस्साति** पामोज्जेन समानयोगक्खेमत्ता ब्यापादस्स पीति पटिपक्खा । **वितक्को थिनमिद्धस्साति** योनिमो सङ्कप्पनवसेन सविप्फारप्पवत्तितो वितक्को थिनमिद्धस्स पटिपक्खो । **सुखं उद्धच्चकुक्कुच्चस्साति** सुखं वूपसन्तसीतलसभावत्ता अवूपसमानुतापसभावस्स उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पटिपक्खं । **विचारो विचिकिच्छायाति** विचारो आरम्मणे अनुमज्जनवसेन पज्जापतिरूपसभावत्ता विचिकिच्छाय पटिपक्खो । महाकच्चानत्थेरेन देसिता पिटकानं संवण्णना पेटकं, तस्मिं **पेटके** ।

पच्चकामगुणभेदविसयस्साति रूपादिपच्चकामगुणविसेसविसयस्स । **आघातवत्थुभेदादिविसयानन्ति** ब्यापादविवेकवचनेन “अनत्थं मे अचरी”तिआदिआघातवत्थुभेदविसयस्स दोसस्स, मोहाधिकेहि थिनमिद्धादीहि विवेकवचनेन पटिच्छादनवसेन दुक्खादिपुब्बन्तादिभेदविसयस्स मोहस्स विक्खम्भनविवेको वुत्तो । कामरागब्यापादतदेकट्ठथिनमिद्धादिविक्खम्भकञ्चेतं सब्बाकुसलपटिपक्खसभावत्ता सब्बकुसलानं, तेन सभावेन सब्बाकुसलप्पहायकं होन्तम्पि कामरागादिविक्खम्भनसभावमेव होति तंसभावत्ताति अविसेसेत्वा नीवरणाकुसलमूलादीनं विक्खम्भनविवेको वुत्तो होतीति आह ।

यथापच्चयं पवत्तमानानं सभावधम्मनं नत्थि काचि वसवत्तिताति वसवत्तिभावनिवारणत्थं “**वितक्कनं वितक्को**”ति वुत्तं । **वितक्कनन्ति** हि वितक्कनकिरिया, सा च वितक्कस्स अत्तनो पच्चयेहि पवत्तिमत्तमेवाति भावनिद्देसो

वसवत्तिभावनिवारणाय होति । तयिदं वितक्कं “ईदिसमिद”न्ति आरम्मणपरिकप्पनन्ति आह “ऊहनन्ति वुत्तं होती”ति । यस्मा चित्तं वितक्कबलेन आरम्मणं अभिनिरुद्धं विय होति, तस्मा सो आरम्मणाभिनरोपनलक्खणो वुत्तो । यथा हि कोचि राजवल्लभं जातिं वा मित्तं वा निस्साय राजगेहं आरोहति अनुपविसति, एवं वितक्कं निस्साय चित्तं आरम्मणं आरोहति । यदि एवं कथं अविक्कं चित्तं आरम्मणं आरोहतीति? वितक्कबलेनेव । यथा हि सो पुरिसो परिचयेन तेन विनापि निरासङ्को राजगेहं पविसति, एवं परिचयेन वितक्केन विनापि अविक्कं चित्तं आरम्मणं आरोहति । **परिचयेनाति** च सन्ताने पवत्तवितक्कभावनासङ्घातेन परिचयेन । वितक्कस्स हि सन्ताने अभिण्हं पवत्तस्स वसेन चित्तस्स आरम्मणाभिरुहनं चिरपरिचित्तं, तेन तं कदाचि वितक्केन विनापि तत्थ पवत्ततेव । यथा तं जाणसहितं हुत्वा सम्मसनवसेन चिरपरिचित्तं कदाचि जाणरहितम्पि सम्मसनवसेन पवत्तति, यथा वा किलेससहितं हुत्वा पवत्तं सब्बसो किलेसरहितम्पि परिचयेन किलेसवासनावसेन पवत्तति, एवंसम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

आहननपरियाहननरसोति आदितो, अभिमुखं वा हननं **आहननं** । परितो, परिवत्तित्वा वा आहननं **परियाहननं** । “रूपं रूपं, पथवी पथवी”ति आकोटेन्तस्स विय पवत्ति आहननं परियाहननन्ति च वेदितब्बं । यस्मिञ्चि आरम्मणे चित्तं अभिनरोपेति, तं तस्स गहणयोग्यं करोन्तो वितक्को आकोटेन्तो विय होति । यदि एवं नागसेनत्थेरेन “आकोटनलक्खणो वितक्को । यथा, महाराज, भेरी आकोटिता अथ पच्छा अनुरवति अनुसद्दायति, एवमेव खो, महाराज, यथा आकोटना, एवं वितक्को दट्ठब्बो । अथ पच्छा अनुरवना अनुसद्दना, एवं विचारो दट्ठब्बो”ति आकोटनलक्खणता वितक्कस्स कस्मा वुत्ता? नायं विरोधो । थेरेन हि किच्चसन्निस्सितं कत्वा लक्खणं वुत्तं । धम्मान्चि सभावविनिमुत्ता काचि किरिया नाम नत्थि तथा गहेतब्बाकारो च । बोधनेय्यजनानुरोधेन पन परमत्थतो एकीभावोपि सभावधम्मो परियायवचनेहि विय समारोपितरूपेहि बहूहि पकारेहि पकासीयति । एवञ्चि सो सुट्ठु पकासितो होति । **आनयनपच्चुपट्टानोति** एत्थ **आनयनं** चित्ते आरम्मणस्स उपनयनं, आकट्टनं वा ।

अनुसञ्चरणं अनुपरिब्भमनं । स्वायं विसेसो सन्तानमिह लब्भमानो एव सन्ताने पाकटो होतीति दट्ठब्बो । सेसेसुपि एसेव नयो । **अनुमज्जनन्ति** आरम्मणे चित्तस्स अनुमसनं, परिमज्जनन्ति अत्थो । तथा हि “विचारो परिमज्जनहत्थो विय सञ्चरणहत्थो विया”ति च वुत्तो । **तत्थाति** आरम्मणे । सहजातानं अनुयोजनं आरम्मणे अनुविचरणसङ्घातानुमज्जनवसेनेव वेदितब्बं । अनुप्पबन्धनं आरम्मणे चित्तस्स अविच्छिन्नस्स विय पवत्ति । तथा हि सो “अनुप्पबन्धनता”ति निद्विट्ठो । तेनेव च “घण्टानुरवो विय, परिब्भमनं विया”ति च वुत्तो । **कत्थचीति** पठमज्झाने परित्तचित्तुप्पादेसु च । **ओळारिकट्टेनाति** विचारतो ओळारिकट्टेन । यथा घण्टाभिघातसद्दो पठमाभिनिपातो होति, एवं आरम्मणाभिमुखनिरुपनट्टेन वितक्को चेतसो पठमाभिनिपातो विय होतीति आह “घण्टाभिघातसद्दो विया”तिआदि । **विप्फारवाति** एत्थ **विप्फारो** नाम वितक्कस्स थिनमिद्धपटिपक्खो आरम्मणे अनोलीनता असङ्कोचो, सो पन अभिनरोपनभावेन चलनं विय होतीति अधिप्पायेनाह “**परिप्फन्दनभावो चित्तस्सा**”ति । **परिब्भमनं वियाति** एत्थ परिस्सयाभाववीमंसनत्थं परिब्भमनन्ति वेदितब्बं । **दुकनिपातट्टकथायं** पन —

“आकासे गच्छतो महासकुणस्स उभोहि पक्खेहि वातं गहेत्वा पक्खे सन्निसीदापेत्वा गमनं विय आरम्मणे चेतसो अभिनरोपनभावेन पवत्तो वितक्को, वातगहणत्थं पक्खे फन्दापयमानस्स गमनं विय अनुमज्जनभावेन पवत्तो विचारो”ति —

वुत्तं, तं अनुप्पबन्धनेन पवत्तियं युज्जति । तथा हि उपचारे वा अप्पनायं वा सन्तानेन पवत्तियं वितक्को निच्चलो हुत्वा

आरम्भणं अनुपविसित्वा विय पवत्तति, न पठमाभिनिपाते पाकटो होति । यथा हि अपुब्बारम्भणे पठमाभिनिपातभूतो वितक्को विष्कारवा होति, न तथा एकस्मिंयेव आरम्भणे निरन्तरं अनुप्पबन्धवसेन पवत्तियं, नातिविष्कारवा पन तत्थ होति सन्निसिन्नभावतो । **पठमदुतियज्झानेसु पाकटो होतीति** वितक्कस्स विसेसो अभिनरोपनाकारो ओळारिकत्ता पठमज्झाने पाकटो होति, तदभावतो पञ्चकनये दुतियज्झाने विचारस्स विसेसो अनुमज्जनाकारो पाकटो होति ।

अयं पनेत्थ अपरो नयो — मलग्गहितं कंसभाजनं एकेन हत्थेन दळ्हं गहेत्वा इतरेन हत्थेन चुण्णतेलएळकलोमादिकतचुम्बटकेन परिमज्जन्तस्स दळ्हं गहणहत्थो विय वितक्को, परिमज्जनहत्थो विय विचारो । तथा कुम्भकारस्स दण्डप्पहारेण चक्कं भमयित्वा भाजनं करोन्तस्स पिण्डस्स उप्पीळनहत्थो विय वितक्को, तस्सेव इतो चितो च सञ्चरणहत्थो विय विचारो । तथा कंसभाजनादीसु किञ्चि मण्डलं वट्टलेखं करोन्तस्स मज्झे सन्निरुम्भित्वा ठितकण्टको विय अभिनरोपनो वितक्को, बहि परिब्भमनकण्टको विय अनुमज्जनो विचारोति वेदितब्बं ।

यथा पुष्पफलसाखादिअवयवविनिमुत्तो अविज्जमानोपि रुक्खो “सपुष्पो सफलो”ति वोहरीयति, एवं वितक्कादिअङ्गविनिमुत्तं अविज्जमानमि ज्ञानं “सवितक्कं सविचार”न्ति वोहरीयतीति दस्सेतुं “**रुक्खो विया**”तिआदि वुत्तं । **विभङ्गे पनाति**आदीसु ज्ञानभावनाय पुग्गलवसेन देसेतब्बत्ता “इध भिक्खु विविच्चेव कामेही”तिआदिना (विभ० ५०८) पुग्गलाधिद्वानेन ज्ञानानि उद्दिद्वानीति । यदिपि विभङ्गे पुग्गलाधिद्वाना देसना कता, अत्थो पन तत्रापि विभङ्गेपि यथा इध “इमिना च वितक्केना”तिआदिना धम्मवसेन वुत्तो, एवमेव दट्टब्बो, परमत्थतो पुग्गलस्सेव अभावतोति अधिप्पायो । अथ वा ज्ञानसमङ्गिनो वितक्कविचारसमङ्गितादस्सनेन ज्ञानस्सेव सवितक्कसविचारता वुत्ताति आह “**अत्थो पन तत्रापि एवमेव दट्टब्बो**”ति ।

विवेकसदस्स भावसाधनतं सन्धायाह “**तस्मा विवेका**”ति । हेतुअत्थे चेतं निस्सक्कवचनं, तस्मा विवेका हेतुभूताति अत्थो । **विवेकसदस्स** कत्तुसाधनतं कम्मसाधनतं वा सन्धायाह “**तस्मिं वा विवेके**”ति । “विवित्तो”ति हि इमिना नीवरणेहि विनाभूतो तेहि विवेचितोति च साधनद्वयमि सङ्गहितमेवाति । **पिनयतीति** तप्पेति वड्ढेति वा । **सम्पियायनलक्खणाति** परितुस्सनलक्खणा । **पीननरसाति** परिबूहनरसा । **फरणरसाति** पणीतरूपेहि कायस्स ब्यापनरसा । उदग्गभावो **ओदग्गं** । सुखयतीति **सुखं**, अत्तना सम्पयुत्तधम्मे लद्धस्सादे करोतीति अत्थो । स्वायं कत्तुनिद्वेसो परियायलद्धो धम्मतो अज्जस्स कत्तुनिवत्तनत्थो, निष्परियायेन पन भावसाधनमेव लब्धतीति “**सुखनं सुख**”न्ति वुत्तं । **सातलक्खणन्ति** इट्टसभावत्ता तंसमङ्गीपुग्गलं, सम्पयुत्तधम्मे वा अत्तनि सादयतीति सातं द-कारस्स त-कारं कत्वा । सातं मधुरन्ति वदन्ति, सातं लक्खणं एतस्साति सातलक्खणं । **उपबूहनरसन्ति**आदीसु **उपबूहनं** सम्पयुत्तधम्मानं संबद्धनं, दुक्खं विय अविस्सज्जेत्वा अदुक्खमसुखा विय अनज्जुपेक्खित्वा अनु अनु गण्हनं उपकारिता वा अनुगगहो । **कत्थचीति** पठमज्झानादिके । **पटिलाभतुट्ठीति** पटिलाभवसेन उप्पज्जनकत्तुट्ठी । **पटिलद्धरसानुभवनन्ति** पटिलद्धस्स आरम्भणरसस्स अनुभवनं । एतेन पीतिसुखानि सभावतो विभजित्वा दस्सितानि । **यत्थ पीति, तत्थ सुखन्ति** वितक्कस्स विय विचारेण पीतिया सुखेन अच्चन्तसंयोगमाह । **यत्थ सुखं, तत्थ न नियमतो पीतीति** विचारस्स विय वितक्केन, सुखस्स पीतिया अनच्चन्तसंयोगं । तेन अच्चन्तानच्चन्तसंयोगिताय पीतिसुखानं विसेसं दस्सेति ।

कं उदकं तारेन्ति एत्थाति **कन्तारं**, निरुदकमरुट्टानं । वनमेव **वनन्तं** । **वनच्छायप्पवेसनउदकपरिभोगेसु विय सुखन्ति** यथा हि पुरिसो महाकन्तारमग्गं पटिपन्नो घम्मपरेतो तसितो पिपासितो पटिपथे पुरिसं दिस्वा “कत्थ पानीयं अत्थी”ति पुच्छेय्य, सो “अटविं उत्तरित्वाव जातस्सरवनसण्डो अत्थि, तत्थ गन्त्वा लभिस्ससी”ति वदेय्य, सो तस्स कथं

सुत्वाव हट्टपहट्टो भवेय्य, ततो गच्छन्तो भूमियं पतितानि उप्पलदलनाळपत्तादीनि दिस्वा सुट्टुतरं हट्टपहट्टो हुत्वा गच्छन्तो अल्लवत्थे अल्लकेसे पुरिसे पस्सेय्य, वनकुक्कुटवनमोरादीनं सट्ठं सुणेय्य, जातस्सरपरियन्ते जातमणिजालसदिसं नीलवनसण्डं पस्सेय्य, सरे जातानि उप्पलपदुमकुमुदानि पस्सेय्य, अच्छं विप्पसन्नं उदकम्पि पस्सेय्य, सो भिय्यो भिय्यो हट्टपहट्टो हुत्वा जातस्सरं ओतरित्वा यथारुचि न्हत्वा च पिपित्वा च पस्सद्दरथो भिसमुळालपोक्खरादीनि खादित्वा नीलुप्पलादीनि पिळन्धित्वा मन्दालवमूलानि खन्धे खिपित्वा उत्तरित्वा साटकं निवासेत्वा उदकसाटकं आतपे कत्वा सीतच्छायाय मन्दमन्दे वाते पहरन्ते निपन्नोव “अहो सुखं अहो सुखं”न्ति वदेय्य, एवंसम्पदमिदं दट्टुब्बं । तस्स हि पुरिसस्स जातस्सरवनसण्डसवनतो पट्टाय याव उदकदस्सना हट्टपहट्टुकालो विय पुब्बभागारम्मणे हट्टपहट्टाकारा पीति, न्हायित्वा च पिपित्वा च सीतच्छायाय मन्दमन्दे वाते पहरन्ते “अहो सुखं अहो सुखं”न्ति वदन्तो निपन्नकालो विय बलप्पत्तं आरम्मणरसानुभवनाकारसण्ठितं सुखं ।

तस्मिं तस्मिं समयेति इट्टारम्मणस्स पटिलाभसमये पटिलद्दस्स रसानुभवनसमये वनच्छायादीनं सवनदस्सनसमये परिभोगसमये च । **पाकटभावतो**ति यथाक्कमं पीतिसुखानं विभूतभावतो । **विवेकजं पीतिसुखन्ति** एत्थ पुरिमस्मिं अत्थे विवेकजन्ति ज्ञानं वुत्तं । पीतिसुखसदतो च अत्थिअत्थविसेसवतो **अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञानेति** एत्थ अकारो दट्टुब्बो यथा अरिससोति । दितिये पीतिसुखमेव विवेकजं, विवेकजंपीतिसुखन्ति च अञ्जपदत्थसमासो पच्चत्तनिद्वेसस्स च अलोपो कतो, लोपे वा सति “विवेकजपीतिसुखं”न्ति पाठोति अयं विसेसो ।

गणनानुपुब्बतो पठमन्ति इमिना देसनाक्कमं उल्लिङ्गेति । “गणनानुपुब्बता पठमं”न्तिपि पाठो, तत्थापि गणनानुपुब्बतायाति अत्थो, गणनानुपुब्बतामत्तं वा पठमन्ति इदं वचनन्ति अत्थो । **पठमं समापज्जतीति पठमन्ति** इदं पन न एकन्तलक्खणं । चिण्णवसीभावो हि अट्टसमापत्तिलाभी आदितो पट्टाय मत्थकं पापेन्तोपि समापज्जितुं सक्कोति, मत्थकतो पट्टाय आदिं पापेन्तोपि समापज्जितुं सक्कोति, अन्तरन्तरा ओक्कमन्तोपि सक्कोति । एवं पुब्बुप्पत्तियट्ठेन पन पठमं उप्पन्नन्तिपि पठमं । तेनेव **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धि० १.७५) “गणनानुपुब्बता पठमं, पठमं उप्पन्नन्तिपि पठमं”न्ति एत्तकमेव वुत्तं । **पच्चनीकधम्मे ज्ञापेतीति** नीवरणादिपच्चनीकधम्मे दहति, विक्खम्भनवसेन पजहतीति अत्थो । **गोचरन्ति** कसिणादिआलम्बनं । तन्ति तं गोचरं । **उपनिज्जायतीति** पस्सति । **सह उपचारेनाति** सद्धिं उपचारज्ज्ञानेन । **कसिणारम्मणूपनिज्जायनतो**ति पथवीकसिणादिनो अत्तनो आरम्मणस्स रूपं विय चक्खुना उपनिज्जायनतो । **लक्खणूपनिज्जायनतो**ति यथासम्भवं अनिच्चादिलक्खणत्तयस्स निब्बानधातुया तथलक्खणस्स च उपनिज्जायनतो । तेनेवाह “**एत्थ ही**”तिआदि । निच्चादिविपल्लासप्पहानेन मग्गो असम्मोहतो अनिच्चादिलक्खणानि उपनिज्जायतीति लक्खणूपनिज्ज्ञानन्ति आह “**विपस्सनाय उपनिज्जायनकिच्च**”न्तिआदि । **तथलक्खणन्ति** अविनासधम्मस्स निब्बानस्स अनञ्जथाभावतो अविपरीतसभावो तथलक्खणं, मग्गस्सपि वा निब्बानारम्मणतो तथलक्खणूपनिज्ज्ञानता योजेतब्बा ।

विसदिसोदाहरणं ताव दस्सेन्तो आह “**यथा सधनो**”तिआदि । **अञ्जो अपदेसारहो होतीति** धनतो परिजनतो च अञ्जो धनवा परिजनवा च पुरिसो सह धनेन वत्तति परिजनेन चाति सधनो सपरिजनाति अपदेसं अरहतीति अपदेसारहो होति, अपदिसितब्बो होतीति वुत्तं होति । **सेनङ्गेषु एव सेनासम्मुतीति** रथादिसेनङ्गविनिमुत्ताय सेनाय अभावेपि रथेहि पत्तीहि च सह वत्तनतो सरथा सपत्ति सेनाति रथादिसेनङ्गेषुयेव सेनावोहारोति अत्थो । कस्मा पनेत्थ ज्ञानपाठे अग्गहिता चित्तेकग्गता गहिताति अनुयोगं सन्धायाह “**अवुत्तत्ता**”तिआदि । **एवं वुत्तायेवाति** एवं सरूपतो विभङ्गे वुत्तायेव । **सचित्तेकग्गतन्ति इध अवुत्तेपीति** “सचित्तेकग्गत”न्ति एवं सरूपतो इमस्मिं ज्ञानपाठे अवुत्तेपीति अत्थो, सामञ्जतो पन

ज्ञानगहणेन गहिता एव । तेनेवाह “येन ही”तिआदि । इदं वुत्तं होति — येन वितक्कादीहि सह वत्तब्बं, तं धम्मं दीपेतुं तस्स पकासनाधिप्पायेन “सवितक्कं सविचार”न्तिआदिना उद्देशो कतो, सो एव अधिप्पायो तेन भगवता विभङ्गे (विभ० ५६९) “चित्तस्सेकगता”ति निद्विसन्तेन पकासितो, तस्मा सा ज्ञानपाठे अगगहिताति न चिन्तेतब्बन्ति ।

उपसम्पज्जाति एत्थ उप-संसद्वा “उपलब्भती”तिआदीसु विय निरत्थकाति दस्सेतुं “उपगन्त्वा”तिआदिं वत्वा पुन तेसं सात्थकभावं दस्सेतुं “उपसम्पादयित्वा”तिआदि वुत्तं, तस्मा उपसम्पज्जाति एत्थ पत्वा साधेत्वाति वा अत्थो । इरियन्ति किरियं । वुत्तिन्तिआदीनि तस्सेव वेवचनानि । एकं इरियापथबाधनं इरियापथन्तरेहि रक्खणं पालनं । सब्बबुद्धानं आचिण्णत्ता आनापानस्सतिकम्मट्टानमेव वुत्तं । तज्जि सब्बबुद्धानं आचिण्णन्ति वदन्ति ।

पठमज्ज्ञानकथा निद्विता ।

दुतियज्ज्ञानकथा

वूपसमाति वूपसमहेतु । वूपसमोति चेत्थ पहानं अधिप्पेतं, तच्च वितक्कविचारानं अतिक्कमो अत्थतो दुतियज्ज्ञानक्खणे अनुप्पादोति आह “समतिक्कमा”तिआदि । कतमेसं पनेत्थ वितक्कविचारानं वूपसमो अधिप्पेतो, किं पठमज्ज्ञानिकानं, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकानन्ति, किञ्चेत्थ — यदि पठमज्ज्ञानिकानं, नत्थि तेसं वूपसमो । न हि कदाचि पठमज्ज्ञानं वितक्कविचाररहितं अत्थि । अथ दुतियज्ज्ञानिकानं, एवम्पि नत्थेव वूपसमो सब्बेन सब्बं तेसं तत्थ अभावतोति इमं अनुयोगं सन्धायाह “तत्थ किञ्चापी”तिआदि । यस्मा दिट्ठादीनवस्स तंतंज्ञानक्खणे अनुप्पत्तिधम्मतापादनं वूपसमनं अधिप्पेतं, वितक्कादयो एव च ज्ञानङ्गभूता तथा करीयन्ति, न तंसम्पयुत्ता फस्सादयो, तस्मा वितक्कादीनयेव वूपसमाधिवचनं ज्ञाने आगतं । यस्मा पन वितक्कादीनं विय तंसम्पयुत्तधम्माम्पि “एतेन एतं ओळारिक”न्ति आदीनवदस्सनं सुत्ते आगतं, तस्मा अविसेसेन वितक्कादीनं तंसहगतानच्च वूपसमादिके वत्तब्बे वितक्कादीनयेव वूपसमो वुच्चमानो अधिकवचनं अञ्जमत्थं बोधेतीति कत्वा कच्चि विसेसं दीपेतीति दस्सेन्तो “ओळारिकस्स पना”तिआदिमाह । अयञ्चेत्थ अधिप्पायो — येहि वितक्कविचारेहि पठमज्ज्ञानस्स ओळारिकता, तेसं समतिक्कमा दुतियज्ज्ञानस्स समधिगमो, न सभावतो अनोळारिकानं फस्सादीनं समतिक्कमाति अयमत्थो “वितक्कविचारानं वूपसमा”ति एतेन दीपितो, तस्मा “किं पठमज्ज्ञानिकानं वितक्कविचारानं वूपसमो इधाधिप्पेतो, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकान”न्ति एदिसी चोदना अनोकासाव । “पीतिया च विरागा”तिआदीसुपि एसेव नयो । तस्मा वितक्कविचारपीतिसुखसमतिक्कमवचनानि ओळारिकोळारिकङ्गसमतिक्कमा दुतियादिअधिगमदीपकानीति तेसं एकदेसभूतं वितक्कविचारसमतिक्कमवचनं अवयवेन समुदायोपलक्खणनयेन तं दीपकं वुत्तं । विसुं विसुं ठितेपि हि वितक्कविचारसमतिक्कमवचनादिके पहेय्यङ्गनिद्वेसतासामञ्जेन चित्तेन समूहतो गहिते वितक्कविचारवूपसमवचनस्स तदेकदेसता होतीति । अथ वा वितक्कविचारवूपसमवचनेनेव तंसमतिक्कमा दुतियादिअधिगमदीपकेन पीतिविरागादिवचनानं पीतिआदिसमतिक्कमा ततियादिअधिगमदीपकता दीपिता होतीति तस्स तंदीपकता वुत्ता । एवज्जि अवयवेन समुदायोपलक्खणं विना वितक्कविचारवूपसमवचनेन पीतिविरागादिवचनानं सविसये समानब्यापारता दस्सिता होती ।

अज्जत्तन्ति नियकज्जत्तं अधिप्पेतं, न अज्जत्तज्जत्तादीति दस्सेन्तो आह “अज्जत्तन्ति नियकज्जत्तं अधिप्पेत”न्ति । तत्थ कारणमाह “विभङ्गे पना”तिआदि । पन-सद्दोपि अपिसद्दत्थो, विभङ्गेपीति अत्थो । अयमेव वा पाठो ।

नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं वियाति नीलयोगतो वत्थं नीलं वियाति अधिप्पायो । इमस्मिञ्च अत्थविकप्पेति “चेतो सम्पसादयती”ति एतस्मिं पक्खे । चेतसोति च उपयोगत्थे सामिवचनं । पुरिमस्मिन्ति “सम्पसादनयोगतो ज्ञानम्पि सम्पसादन”न्ति वुत्तपक्खे । चेतसोति सम्बन्धे सामिवचनं । “याव न परे एकगते करोमी”ति आदीसु सेट्टवचनोपि एकसद्दो लोके दिस्सतीति आह “सेट्टोपि हि लोके एकोति वुच्चती”ति । “एकाकीहि खुद्धकेहि जित”न्ति आदीसु असहायत्थोपि एकसद्दो दिट्ठोति आह “एको असहायो हुत्वा”ति । सद्दादयोपि कामं सम्पयुत्तधम्मानं साधारणतो च असाधारणतो च पच्चया होन्ति येव, समाधि पन ज्ञानक्खणे सम्पयुत्तधम्मानं अविक्खेपलक्खणे इन्दट्टकरणेन सातिसयं पच्चयो होतीति दस्सेन्तो “सम्पयुत्तधम्मे...पे... अधिवचन”न्ति आह ।

“सम्पसादनं चेतसो एकोदिभाव”न्ति विसेसनद्वयं ज्ञानस्स अतिसयवचनिच्छावसेन गहितं । स्वायमतिसयो यथा इमस्मिं ज्ञाने लब्धति, न तथा पठमज्झानेति इमं विसेसं दस्सेतुं “ननु चा”ति आदि वुत्तं । आरम्भणे आहननपरियाहननवसेन अनुमज्जनअनुयुज्जनवसेन च पवत्तमाना धम्मा सतिपि नीवरणप्पहानेन किलेसकालुस्सियापगमे सम्पयुत्तानं किञ्चि खोभं करोन्ता विय तेहि च ते न सन्निसिन्ना होन्तीति वुत्तं “वितक्कविचारक्खोभेन...पे... न सुप्पसन्न”न्ति । तत्थ खुद्धिका ऊमियो वीचियो, महतियो तरङ्गा । समाधिपि न सुट्टु पाकटोति सतिपि इन्द्रियसमत्ते वीरियसमताय च तेनेव खोतेन सम्पसादाभावेन च बहले विय जले मच्छो समाधिपि न सुट्टु पाकटो । वितक्कविचारपलिबोधाभावेनाति एत्थ यथावुत्तखोभो एव पलिबोधो । एवं वुत्तेनाति यस्सा सद्दाय वसेन सम्पसादनं, यस्सा च चित्तेकग्गताय वसेन एकोदिभावन्ति च ज्ञानं वुत्तं, तासं एव “सद्दहना”ति आदिना (विभ० ५७४) पवत्तिआकारविसेसविभावनवसेन वुत्तेन तेन विभङ्गपाठेन । अयं अत्थवण्णनाति “सम्पसादनयोगतो, सम्पसादनतो वा सम्पसादनं । एकोदिं भावेतीति एकोदिभावन्ति ज्ञानं वुत्त”न्ति एवं पवत्ता अयं अत्थवण्णना । अज्जदत्थु संसन्दति चेव समेति च, एवं वेदितब्बाति कथं पनायं अत्थवण्णना तेन विभङ्गपाठेन सद्धिं संसन्दति समेति, ननु ज्ञानविभङ्गे “सम्पसादन”न्ति पदं उद्धरित्वा “या सद्दा सद्दहना”ति आदिना (विभ० ५७४) सद्दायेव वुत्ता, “चेतसो एकोदिभाव”न्ति च पदं उद्धरित्वा “या चित्तस्स ठिति सण्ठिति अवट्ठिती”ति आदिना समाधिस्सेव निद्देसो कतो, अट्टकथायं पन “सम्पसादनं एकोदिभाव”न्ति ज्ञानमेव वुत्तन्ति अट्टकथाय विभङ्गपाठेन सद्धिं विरोधो आपज्जतीति? नापज्जति विभङ्गेपि इमिनाव अधिप्पायेन निद्देसस्स कतत्ता । तथा हि येन सम्पसादनेन योगा ज्ञानं “सम्पसादन”न्ति वुच्चति, तस्मिं “या सद्दा सद्दहना”ति आदिना दस्सिते सम्पसादनं ज्ञानन्ति समानाधिकरणनिद्देसेनेव तंयोगा ज्ञाने तंसद्दप्पवत्ति दस्सिता होति । “एकोदिभाव”न्ति च पदं उद्धरित्वा एकोदिमिहि दस्सिते एकोदिभावं ज्ञानन्ति समानाधिकरणनिद्देसेनेव ज्ञानस्स एकोदिवट्टनता वुत्ताव होतीति इमिना अधिप्पायेन ब्यज्जनविचारं अकत्वा धम्ममत्तमेव निद्दिट्टन्ति अविरोधो युत्तो ।

यं पन वुत्तं टीकाकारेहि आचरियधम्मपालत्थेरादीहि “यदि एकोदीति समाधिस्स गहणं अधिप्पेतं, तदा ‘एकोदिभाव’न्ति पदं उद्धरित्वा समाधिस्स निद्देसो न कत्तब्बो सिया । तस्मा एकोदिभावसद्दो एव समाधिमिहि पवत्तो सम्पसादनसद्दो विय ज्ञाने पवत्ततीति युत्त”न्ति, तं अट्टकथाय विरुज्झति । तस्मा सो अट्टकथानिरपेक्खो विसुंयेवेको अत्थविकप्पोति गहेतब्बं । अयज्हि नेसं अधिप्पायो – वितक्कविचारेहि अनज्झारुळहत्ता एकं उदेतीति एकोदीति तथाविधसमाधियुत्तं ज्ञानचित्तमेव गहेत्वा एकोदिस्स भावो एकोदिभावोति समाधिस्स गहणं सक्का वत्तुन्ति । यो पनायं तेसमभिनिवेशो “एकोदीति समाधिस्स गहणे सति ‘एकोदिभाव’न्ति पदं उद्धरित्वा समाधिस्स निद्देसो न कत्तब्बो सिया”ति, सो अनेकन्तिकत्ता अयुत्तो । अज्जत्थपि हि ब्यज्जनविचारं अकत्वा अत्थमत्तस्सेव बाहुल्लेन विभङ्गे निद्देसो दिस्सति ।

सन्ताति समं निरोधं गता । समिताति भावनाय समं गमिता निरोधिता । वूपसन्ताति ततो एव सुट्टु उपसन्ता ।

अत्थङ्गताति अत्थं विनासं गता । अब्भत्थङ्गताति उपसग्गेन पदं वड्ढेत्वा वुत्तं । अप्पिताति गमिता विनासं गता । सोसिताति पवत्तिसङ्घातस्स सन्तानस्स अभावेन सोसं सुक्खभावं गता । ब्यन्तीकताति विगतन्ता कता ।

अयमत्थोति भावनाय पहीनत्ता वितक्कविचारानं अभावसङ्घातो अत्थो । चोदकेन वुत्तमत्थं सम्पटिच्छित्वा परिहरितुं “एवमेतं सिद्धोवायमत्थो”ति वत्वा “न पनेत”न्तिआदि वुत्तं । तत्थ एतन्ति “वितक्कविचारानं वूपसमा”ति एतं वचनं । तदत्थदीपकन्ति तस्स वितक्कविचाराभावमत्तसङ्घातस्स अत्थस्स दीपकं । न किलेसकालुस्सियस्साति उपचारक्खणे विय नीवरणसङ्घातस्स किलेससङ्घोभस्स वूपसमा न सम्पसादनन्ति अत्थो । ननु च “पुरिमं वत्वापि वत्तब्बमेवा”ति इदं कस्मा वुत्तं । तथा हि दुतियज्झानादिअधिगमूपायदीपकेन अज्झत्तं सम्पसादनताय चेतसो एकोदिभावताय च हेतुदीपकेन अवितक्कअविचारभावहेतुदीपकेन च वितक्कविचारवूपसमवचनेनेव वितक्कविचाराभावो दीपितोति, किं पुन अवितक्कअविचारवचनेन कतेनाति? न, अदीपितत्ता । न हि वितक्कविचारवूपसमवचनेन वितक्कविचारानं अप्पवत्ति वुत्ता होति । वितक्कविचारेसु हि तण्हाप्पहानं एतेसं वूपसमनं । ओळारिकङ्गमुखेन हि तंतंज्ञाननिकन्तिया विक्खम्भनं वितक्कविचारवूपसमवचनादीहि पकासितं । यतो वितक्कविचारेसु विरत्तभावदीपकं वितक्कविचारवूपसमवचनं, ये च सङ्घारेसु तण्हाप्पहानं करोन्ति, तेसु मग्गेसु पहीनतण्हेसु च फलेसु सङ्घारप्पवत्ति होति, एवमिधापि विक्खम्भितवितक्कविचारतण्हेस्स दुतियज्झानस्स वितक्कविचारसम्पयोगो पुरिमेन न निवारितो सियाति तन्निवारणत्थं आवज्जितुकामतादिअतिक्कमो च तेसं वूपसमोति दस्सनत्थञ्च “अवितक्कं अविचार”न्ति वुत्तं । पठमज्झानं दुतियज्झानस्स उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो होतीति आह “पठमज्झानसमाधितो”ति । पठमम्पीति पठमज्झानम्पि ।

गणनानुपुब्बतोतिआदि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एत्थापि “दुतियं उप्पन्नन्तिपि दुतिय”न्ति वत्तुं वट्टतियेव । वुत्तमेवत्थं विभङ्गपाठेन साधेन्तो आह “यथाहा”तिआदि । यं पन विभङ्गे (विभ० ५८०) “ज्ञानन्ति सम्पसादो पीति सुखं चित्तस्सेकग्गता”ति वुत्तं, तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं । रथस्स पण्डुकम्बलं विय हि सम्पसादो ज्ञानस्स परिक्खारो, न ज्ञानङ्गन्ति आह “परियायोयेव चेसो”ति । निप्परियायतो पन उपनिज्झानलक्खणप्पत्तानं अङ्गानं वसेन तिवङ्गकमेवेतं होतीति आह “सम्पसादनं पन ठपेत्वा”तिआदि ।

दुतियज्झानकथा निट्ठिता ।

ततियज्झानकथा

विरज्जनं विरागो । तं पन विरज्जनं निब्बिन्दनमुखेन हीळनं वा तप्पटिबद्धरागप्पहानं वाति दस्सेतुं “तस्सा पीतिया जिगुच्छं वा समतिक्कमो वा”ति वुत्तं । उभिन्नमन्तराति पीतिया विरागाति इमेसं द्विन्नं पदानं अन्तरा, मज्झेति अत्थो । सम्पिण्डनं समुच्चयो । मग्गोति उपायो । दुतियज्झानस्स हि पटिलाभं विना ततियज्झानस्स अधिगमो न होतीति वितक्कविचारानं वूपसमो ततियज्झानाधिगमस्स उपायो । तदधिगमायाति ततियमग्गाधिगमाय ।

उपपत्तितोति समवाहितभावेन पतिरूपतो ज्ञानुपेक्खापि समवाहितमेव अन्तोनीतं कत्वा पवत्ततीति आह “समं पस्सती”ति । विसदायाति संकिलेसविगमेन परिव्यत्ताय । विपुलायाति सातिसयं महग्गतभावप्पत्तितो महतिया । थामगतायाति पीतिविगमेन थिरभावप्पत्ताय । ननु चेत्थ उपेक्खावेदनाव न सम्भवति, तस्मा कथमयं ततियज्झानसमङ्गी उपेक्खाय समन्नागतत्ता “उपेक्खको”ति वुच्चतीति चे? न केवलं वेदनुपेक्खाव उपेक्खाति वुच्चति, अथ खो अज्जापि उपेक्खा विज्जन्तीति दस्सेन्तो आह “उपेक्खा पन दसविधा होती”तिआदि । तत्थ (ध० स० अट्ठ० १६३; विसुद्धि०

१.८४) “इध, भिक्खवे, भिक्खु चक्खुना रूपं दिस्वा नेव सुमनो होति न दुम्मनो, उपेक्खको विहरति सतो सम्पजानो”ति (अ० नि० ६.१) एवमागता खीणासवस्स छसु द्वारेसु इट्ठानिट्ठच्छारम्मणापाथे परिसुद्धपकतिभावाविजहनाकारभूता उपेक्खा **छळङ्गुपेक्खा** नाम ।

या पन “उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”ति (दी० नि० ३.३०८) एवमागता सत्तेसु मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं **ब्रह्मविहारुपेक्खा** नाम ।

या “उपेक्खासम्बोज्झङ्गं भावेति विवेकनिस्सित”न्ति (म० नि० १.२७; सं० नि० ५.१८२, १९०-१९१) एवमागता सहजातधम्मनं मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं **बोज्झङ्गुपेक्खा** नाम ।

या पन “कालेन कालं उपेक्खानिमित्तं मनसि करोती”ति (अ० नि० ३.१०३) एवमागता अनच्चारद्धनातिसिथिलवीरियसङ्घाता उपेक्खा, अयं **वीरियुपेक्खा** नाम ।

या —

“कति सङ्घारुपेक्खा समथवसेन उप्पज्जन्ति, कति सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति? अट्ट सङ्घारुपेक्खा समथवसेन उप्पज्जन्ति, दस सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति ।

“कतमा अट्ट सङ्घारुपेक्खा समथवसेन उप्पज्जन्ति? पठमज्झानपटिलाभत्थाय नीवरणे पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, दुतियज्झानपटिलाभत्थाय वितक्कविचारे पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, ततियज्झानपटिलाभत्थाय पीतिं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, चतुत्थज्झानपटिलाभत्थाय सुखदुक्खे पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, आकासानञ्चायतनसमापत्तिपटिलाभत्थाय रूपसज्जं पटिघसज्जं नानत्तसज्जं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, विज्जाणञ्चायतनसमापत्तिपटिलाभत्थाय आकासानञ्चायतनसज्जं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, आकिञ्चञ्चायतनसमापत्तिपटिलाभत्थाय विज्जाणञ्चायतनसज्जं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, नेवसञ्चानासञ्चायतनसमापत्तिपटिलाभत्थाय आकिञ्चञ्चायतनसज्जं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, इमा अट्ट सङ्घारुपेक्खा समथवसेन उप्पज्जन्ति ।

“कतमा दस सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति? सोतापत्तिमग्गपटिलाभत्थाय उप्पादं पवत्तं निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं गतिं निब्बत्तिं उपपत्तिं जातिं जरं ब्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, सोतापत्तिफलसमापत्तत्थाय उप्पादं पवत्तं निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, सकदागामिमग्गपटिलाभत्थाय...पे०... सकदागामिफलसमापत्तत्थाय...पे०... अनागामिमग्गपटिलाभत्थाय...पे०... अनागामिफलसमापत्तत्थाय...पे०... अरहत्तमग्गपटिलाभत्थाय उप्पादं पवत्तं निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं गतिं निब्बत्तिं उपपत्तिं जातिं जरं ब्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, अरहत्तफलसमापत्तत्थाय...पे०... सुज्जतविहारसमापत्तत्थाय...पे०... अनिमित्तविहारसमापत्तत्थाय उप्पादं पवत्तं निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं पटिसङ्घा सन्तिट्टना पञ्जा सङ्घारुपेक्खासु जाणं, इमा दस सङ्घारुपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ती”ति (पटि० म० १.५७) —

एवमागता नीवरणादिपटिसङ्घासन्तिद्विनाकारभूता उपेक्खा, अयं **सङ्घारुपेक्खा** नाम ।

तत्थ **नीवरणे पटिसङ्घा**ति पञ्च नीवरणानि पहातब्बभावेन पटिसङ्घाय, परिग्गहेत्वाति अत्थो । **सन्तिद्विना**ति नीवरणानं पहानाभिमुखीभूतत्ता तेसं पहानेपि अब्यापारभावूपगमनेन मज्झत्तताय सन्तिद्विना । **सङ्घारुपेक्खा**सूति नीवरणप्पहाने ब्यापाराकरणेन नीवरणसङ्घातानं सङ्घारानं उपेक्खनासूति अत्थो । एस नयो **वितक्कविचारादीसु उप्पादादीसु** च । तत्थ **उप्पाद**न्ति पुरिमकम्मपच्चया खन्धानं इध उप्पत्तिमाह । **पवत्तन्ति** तथाउप्पन्नस्स पवत्तिं । **निमित्तन्ति** सब्बम्पि तेभूमकं सङ्घारगतं निमित्तभावेन उपट्टानतो । **आयूहनन्ति** आयतिं पटिसन्धिहेतुभूतं कम्मं । **पटिसन्धिन्ति** आयतिं उपपत्तिं । **गतिन्ति** याय गतिया सा पटिसन्धि होति । **निब्बत्तिन्ति** खन्धानं निब्बत्तनं । **उपपत्तिन्ति** विपाकप्पवत्तिं । **जातिन्ति** जरादीनं पच्चयभूतं भवपच्चया जातिं । **जरामरणा**दयो पाकटा एव ।

एत्थ च उप्पादादयो पञ्चेव सङ्घारुपेक्खाजाणस्स विसयवसेन वुत्ता, सेसा तेसं वेवचनवसेन । निब्बत्ति जातीति इदञ्चि द्वयं उप्पादस्स चैव पटिसन्धिया च वेवचनं । गति उपपत्ति चाति इदं द्वयं पवत्तस्स, जरादयो निमित्तस्साति वेदितब्बं । ननु चेत्थ चतूसु मग्गवारेसु “उप्पाद”न्तिआदीनि पञ्च मूलपदानि, “गती”तिआदीनि दस वेवचनपदानीति पन्नरस पदानि वुत्तानि, छसु पन फलसमापत्तिवारेसु पञ्च मूलपदानेव वुत्तानि, तं कस्माति चे? सङ्घारुपेक्खाय तिक्खभावे सति किलेसप्पहानसमत्थस्स मग्गस्स सम्भावतो तस्सा तिक्खभावदस्सनत्थं वेवचनपदेहि सह दब्बं कत्वा मूलपदानि वुत्तानि, फलस्स निरुस्साहभावेन सन्तसभावत्ता मग्गायत्तता च मन्दभूतापि सङ्घारुपेक्खा फलस्स पच्चयो होतीति दस्सनत्थं मूलपदानेव वुत्तानीति वेदितब्बानि ।

तत्थ “सोतापत्तिमग्गपटिलाभत्थाया”तिआदीसु चतूसु मग्गवारेसु सुञ्जतानिमित्तप्पणिहितमग्गानं अञ्जतरो वुत्तो । “सोतापत्तिफलसमापत्तत्थाया”तिआदीसु चतूसु फलवारेसु पन अप्पणिहितफलसमापत्ति वेदितब्बा । कस्मा? सुञ्जतविहारसमापत्तत्थाय अनिमित्तविहारसमापत्तत्थायाति इतरासं द्विन्नं फलसमापत्तीनं विसुं वुत्तता । अनिच्चानुपस्सनावुट्टानवसेन हि अनिमित्तमग्गो, तथेव फलसमापत्तिकाले अनिमित्तफलसमापत्ति, दुक्खानुपस्सनावुट्टानवसेन अप्पणिहितमग्गफलसमापत्तियो, अनत्तानुपस्सनावुट्टानवसेन सुञ्जतमग्गफलसमापत्तियो सुत्तन्तनयेन वेदितब्बा । एवञ्च कत्वा सुञ्जतादिविमोक्खवसेन मग्गुप्पत्तिहेतुभूता चतस्सो, तथा अप्पणिहितफलसमापत्तिया चतस्सो, सुञ्जतविहारअनिमित्तविहारवसेन द्वेति दस सङ्घारुपेक्खाविपस्सनापञ्जा वुत्ता, समथसङ्घारुपेक्खा पन अप्पनावीथिया आसन्नपुब्बभागे बलप्पत्तं भावनामयजाणं ।

या पन “यस्मिं समये कामावचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति उपेक्खासहगत”न्ति (ध० स० १५०) एवमागता अदुक्खमसुखसञ्जिता उपेक्खा, अयं **वेदनुपेक्खा** नाम ।

या “यदत्थि यं भूतं, तं पजहति, उपेक्खं पटिलभती”ति (म० नि० ३.७१; अ० नि० ७.५५) एवमागता विचिनने मज्झत्तभूता उपेक्खा, अयं **विपस्सनुपेक्खा** नाम ।

तत्थ **यदत्थि यं भूतन्ति** खन्धपञ्चकं, तं मुञ्चितुकम्यताजाणेन पजहति । **उपेक्खं पटिलभतीति** दिट्ठसोवत्तिकत्तयस्स सप्पस्स लक्खणविचिनने विय दिट्ठलक्खणत्तयस्स खन्धपञ्चकस्स सङ्घारलक्खणविचिनने उपेक्खं पटिलभतीति अत्थो ।

या पन छन्दादीसु येवापनकेसु आगता सहजातानं समप्पवत्तिहेतुभूता उपेक्खा, अयं तत्रमज्झत्तुपेक्खा नाम ।

या “उपेक्खको च विहरती”ति (दी० नि० १.२३०; ध० स० १६३) एवमागता अग्गसुखेपि तस्मिं अपक्खपातजननी उपेक्खा, अयं ज्ञानुपेक्खा नाम ।

या पन “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं ज्ञानं”न्ति (दी० नि० १.२३२; ध० स० १६५) एवमागता सब्बपच्चनीकपरिसुद्धा पच्चनीकवूपसमनेपि अब्यापारभूता उपेक्खा, अयं पारिसुद्धुपेक्खा नाम ।

तत्थ छळङ्गुपेक्खा च ब्रह्मविहारुपेक्खा च बोज्झङ्गुपेक्खा च तत्रमज्झत्तुपेक्खा च ज्ञानुपेक्खा च पारिसुद्धुपेक्खा च अत्थतो एका तत्रमज्झत्तुपेक्खाव होति । तेन तेन अवत्थाभेदेन पनस्सा अयं भेदो एकस्सपि सतो सत्तस्स कुमारयुवथेरसेनापतिराजादिवसेन भेदो विय । तस्मा तासु यत्थ छळङ्गुपेक्खा, न तत्थ बोज्झङ्गुपेक्खादयो । यत्थ वा पन बोज्झङ्गुपेक्खा, न तत्थ छळङ्गुपेक्खादयो होन्तीति वेदितब्बा । यथा चेतासं अत्थतो एकीभावो, एवं सङ्घारुपेक्खाविपस्सनुपेक्खानमि । पज्जा एव हि सा किच्चवसेन द्विधा भिन्ना । यथा हि पुरिसस्स सायं गेहं पविट्ठं सप्पं अजपददण्डं गहेत्वा परियेसमानस्स तं थुसकोट्टके निपन्नं दिस्वा “सप्पो नु खो, नो”ति अवलोकेन्तस्स सोवत्तिकत्तयं दिस्वा निब्बेमतिकस्स “सप्पो, न सप्पो”ति विचिन्ने मज्झत्तता होति, एवमेव या आरद्धविपस्सकस्स विपस्सनाजाणेन लक्खणत्तये दिट्ठे सङ्घारानं अनिच्चभावादिविचिन्ने मज्झत्तता उप्पज्जति, अयं विपस्सनुपेक्खा । यथा पन तस्स पुरिसस्स अजपदेन दण्डेन गाळ्हं सप्पं गहेत्वा “किन्ताहं इमं सप्पं अविहेठेन्तो अत्तानञ्च इमिना अडंसापेन्तो मुञ्चेय्य”न्ति मुञ्चनाकारमेव परियेसतो गहणे मज्झत्तता होति, एवमेव या लक्खणत्तयस्स दिट्ठता आदिन्ते विय तयो भवे पस्सतो सङ्घारगहणे मज्झत्तता, अयं सङ्घारुपेक्खा । इति विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय सङ्घारुपेक्खापि सिद्धाव होति । इमिना पनेसा विचिन्नेगहणेसु मज्झत्तसङ्घातेन किच्चेन द्विधा भिन्ना । वीरियुपेक्खा पन वेदनुपेक्खा च अज्जमज्जञ्च अवसेसाहि च अत्थतो भिन्ना एवाति ।

इमासं पन दसन्नमि उपेक्खानं भूमिपुग्गलादिवसेन विभागो तत्थ तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बोति दस्सेन्तो आह “एवमयं दसविधापी”ति आदि । तत्थ भूमिपुग्गलचित्तारम्मणतोति “छळङ्गुपेक्खा कामावचरा, ब्रह्मविहारुपेक्खा रूपावचरा”ति एवमादिना भूमितो । “छळङ्गुपेक्खा खीणासवस्सेव, ब्रह्मविहारुपेक्खा तिण्णमि पुथुज्जनसेक्खासेक्खानं”न्ति एवमादिना पुग्गलतो । “छळङ्गुपेक्खा सोमनस्सुपेक्खासहगतचित्तसम्पयुत्ता”ति आदिना चित्ततो । “छळङ्गुपेक्खा छळारम्मणा, ब्रह्मविहारुपेक्खा धम्मारम्मणा”ति आदिना आरम्मणतो । खन्धसङ्गहएकक्खणकुसलत्तिकसङ्घेपवसेनाति “वेदनुपेक्खा वेदनाक्खन्धेन सङ्गहिता, इतरा नव सङ्घारक्खन्धेना”ति खन्धसङ्गहवसेन । छळङ्गुपेक्खा ब्रह्मविहारबोज्झङ्गज्ञानपारिसुद्धितत्रमज्झत्तुपेक्खा च अत्थतो एका, तस्मा एकक्खणे तासु एकाय सति न इतरा, तथा सङ्घारुपेक्खाविपस्सनुपेक्खापि वेदितब्बा, वेदनावीरियुपेक्खानं एकक्खणे सिया उप्पत्तीति एवं एकक्खणवसेन । छळङ्गुपेक्खा अब्याकता, ब्रह्मविहारुपेक्खा कुसलाब्याकता, तथा सेसा, वेदनुपेक्खा पन सिया अकुसलापीति एवं कुसलत्तिकवसेन । दसपेता सङ्घेपतो चत्तारोव धम्मा वीरियवेदनातत्रमज्झत्तताजाणवसेनाति एवं सङ्घेपवसेन ।

इदानि इधाधिप्पेताय ज्ञानुपेक्खाय लक्खणादिं निद्धारेत्वा दस्सेन्तो आह “लक्खणादितो पना”ति आदि । तत्थ अनाभोगरसाति पणीतसुखेपि तस्मिं अवनतिपटिपक्खकिच्चाति अत्थो । अब्यापारपच्चुपट्टानाति सतिपि सुखपारमिप्पत्तियं तस्मिं सुखे अब्यावटा हुत्वा पच्चुपट्टेति, सम्पयुत्तानं वा तत्थ अब्यापारं पच्चुपट्टेतीति अत्थो ।

सम्पयुक्तधम्मानं खोभं उपिलवञ्च आवहन्तेहि वितक्कादीहि अभिभूतत्ता अपरिब्यत्तं तत्थ तत्रमज्झत्तताय किच्चं, तदभावतो इध परिब्यत्तन्ति आह “अपरिब्यत्तकिच्चतो”ति । तेनेवाह “अपरिब्यत्तं ही”तिआदि ।

इदानीं सतो च सम्पजानोति एत्थ “वुच्चती”ति अज्झाहरितब्बं । सरतीति इमिना “सतो”ति पदस्स कत्तुसाधनतमाह । सम्पजानातीति सम्मदेव पजानाति । पुग्गलेनाति पुग्गलाधिद्वानेन । सरणं चिन्तनं उपट्टानं लक्खणमेतिस्साति सरणलक्खणा । सम्मुस्सनपटिपक्खो असम्मुस्सनं किच्चं एतिस्साति असम्मुस्सनरसा । किलेसेहि आरक्खा हुत्वा पच्चुपतिद्वति, ततो वा आरक्खं पच्चुपट्टपेतीति आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मुहं सम्मदेव पजाननं, सम्मोहपटिपक्खो वा असम्मोहो लक्खणमेतस्साति असम्मोहलक्खणं । तीरणं किच्चस्स पारगमनं । पविचयो वीमंसा । कामं उपचारज्झानादिं उपादाय पठमदुतियज्झानानिपि सुखुमानेव, इमं पन उपरिमज्झानं उपादाय “ओळारिकत्ता पन तेसं ज्ञानान”न्ति वुत्तं, सा च ओळारिकता वितक्कादिथूलङ्गताय वेदितब्बा । केचि “बहुचेतसिकताया”ति च वदन्ति । भूमियं विय पुरिसस्साति पुरिसस्स भूमियं गति वियाति वुत्तं होति । गति सुखा होतीति तेसु ज्ञानेसु गति सुखा होति । अब्यत्तं तत्थ सतिसम्पजज्जकिच्चन्ति “इदं नाम दुक्करं करीयती”ति वत्तब्बस्स अभावतो वुत्तं । ओळारिकङ्गप्पहानेन पन सुखुमत्ताति अयमत्थो कामं दुतियज्झानेपि सम्भवति, तथापि येभ्येन अविप्पयोगीभावेन वत्तमानेसु पीतिसुखेसु पीतिसङ्घातस्स ओळारिकङ्गस्स पहानेन सुखुमताय इध सातिसयो सतिपज्जाब्यापारोति वुत्तं “पुरिसस्सा”तिआदि । धेनुं पिवतीति धेनुपगो, धेनुया खीरं पिवन्तोति वुत्तं होति । पुनदेव पीतिं उपगच्छेय्याति हानभागियं ज्ञानं सिया, दुतियज्झानमेव सम्पज्जेय्याति अत्थो । तेनाह “पीतिसम्पयुत्तमेव सिया”ति । इदञ्च अतिमधुरं सुखन्ति ततियज्झाने सुखं सन्धायाह, अतिमधुरता चस्स पहासोदग्यसभावाय पीतिया अभावेनेव वेदितब्बा । इदन्ति “सतो सम्पजानो”ति पदद्वयं ।

सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेसिन्ति एत्थ कथमाभोगेन विना सुखपटिसंवेदनाति आह “किञ्चापी”तिआदि । यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं, तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो “सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेसि”न्ति आहाति योजेतब्बं । अयं पनेत्थ सङ्घेपत्थो — “सुखं वेदयामी”ति एवमाभोगे असतिपि नामकायेन चेतसिकसुखं, कायिकसुखहेतुरूपसमुट्टापनेन कायिकसुखञ्च ज्ञानसमङ्गी पटिसंवेदेतीति वुच्चतीति । तस्साति ज्ञानसमङ्गिनो । यं वा तन्ति यं वा तं यथावुत्तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं । तंसमुट्टानेनाति ततो समुट्टितेन अतिपणीतेन रूपेन अस्स ज्ञानसमङ्गिनो रूपकायो यस्मा फुटो, तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तोति सम्बन्धितब्बं । यस्साति रूपकायस्स । फुटत्ताति ब्यापितत्ताति अत्थो । यथा हि उदकेन फुट्टसरीरस्स तादिसे फोट्टब्बे फुट्टे सुखं उप्पज्जति, एवं एतेहि ज्ञानचित्तसमुट्टितेहि रूपेहि फुट्टसरीरस्स । ज्ञाना वुट्टितोपीति ज्ञानमहा वुट्टितोपि । सुखं पटिसंवेदेय्याति चित्तसमुट्टितरूपेहि अवसेसतिसमुट्टितरूपसङ्घट्टनेन उप्पन्नकायविज्जाणेन कायिकं सुखं पटिसंवेदेय्य । एतमत्थन्ति वुत्तनयेन चेतसिककायिकसुखपटिसंवेदनसङ्घातं अत्थं ।

यन्ति हेतुअत्थे निपातो, यस्माति अत्थो । तेनाह “यंज्ञानहेतू”ति । आचिक्खन्तीतिआदीनि पदानि कित्तनत्थानीति अधिप्पायेनाह “पसंसन्तीति अधिप्पायो”ति । किन्तीति पसंसनाकारपुच्छा । सुखपारमिप्पत्तेति सुखस्स परमं परियन्तं पत्ते । सुखाभिसङ्गेनाति सुखस्मिं आलयेन । एदिसेसु ठानेसु सतिग्गहणेनेव सम्पजज्जम्पि गहितं होतीति इध पाळियं सतिया एव गहितत्ता एवं उपट्टितस्सतिताय सतिमा इच्चेव वुत्तं, सम्पजानोति हेट्टा वुत्तत्ता वा । असंकिलिट्टन्ति किलेसेहि असम्मिस्सत्ता असंकिलिट्टं । ज्ञानक्खणे निप्परियायतो चेतसिकसुखमेव लब्धतीति “सुखं नामकायेन पटिसंवेदेती”ति वुत्तं । ततियन्ति गणनानुपुब्बतो ततियन्तिआदि हेट्टा वुत्तनयानुसारेण वेदितब्बं ।

ततियज्ज्ञानकथा निद्रिता ।

चतुर्थज्ज्ञानकथा

“पुब्बेवा”ति वुत्तत्ता “कदा पन नेसं पहानं होती”ति चोदनं समुट्ठापेत्वा आह “चतुन्नं ज्ञानानं उपचारक्खणे”ति । एवं वेदितब्बन्ति सम्बन्धो । पहानक्कमेन अवुत्तानन्ति एत्थ पहानक्कमो नाम पहायकधम्मनं उप्पत्तिपटिपाटि । तेन पन वुच्चमाने “दुक्खं दोमनस्सं सुखं सोमनस्सं”न्ति वत्तब्बं सिया, कस्मा इतो अज्जथा वचनन्ति आह “इन्द्रियविभङ्गे”तिआदि । उद्देसक्कमेनाति “सुखिन्द्रियं दुक्खिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं दोमनस्सिन्द्रियं”न्ति एवं पवत्तउद्देसक्कमेन ।

अथ कस्मा ज्ञानेस्वेव निरोधो वुत्तोति सम्बन्धो । कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियन्ति अत्तनो पच्चयेहि उप्पन्नं अविक्खम्भितं दुक्खिन्द्रियं । कत्थ च अपरिसेसं निरुज्जतीति निरोधद्वानं निरोधकारणं पुच्छति । तेन कत्थाति पुच्छाय एत्थाति विस्सज्जनेपि हेतुमिह भुम्मवचनं दट्टब्बं । ज्ञानानुभावनिमित्तज्झि अनुप्पज्जन्तं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्जतीति वुत्तं । अतिसयनिरोधो सुट्टु पहानं उजुपटिपक्खेन वूपसमो । निरोधो पहानमत्तं । नानावज्जनेति येन आवज्जनेन अप्पनावीथि, ततो भिन्नावज्जने अनेकावज्जने वा । अप्पनावीथियज्झि उपचारो एकावज्जनो, इतरो अनेकावज्जनो अनेकक्खत्तुं पवत्तनतो । विसमनिसज्जाय उप्पन्नकिलमथो विसमासनुपतापो । पीतिफरणेनाति पीतिया फरणरसत्ता पीतिसमुट्ठानानं वा पणीतरूपानं कायस्स ब्यापनतो वुत्तं । तेनाह “सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होती”ति । पणीतरूपफुट्टसरिीरस्स सुखोक्कन्तकायत्ता कुतो दुक्खुप्पत्ति विसमासनुपतापादिनाति आह “पटिपक्खेन अविहतत्ता”ति । वितक्कविचारपच्चयेपीति पि-सद्वो अट्टानप्पयुत्तो, सो “पहीनस्सा”ति एत्थ आनेत्वा सम्बन्धितब्बो । पहीनस्सपि दोमनस्सिन्द्रियस्साति इदञ्च “सिया उप्पत्ती”ति इमिना सम्बन्धितब्बं । एतन्ति दोमनस्सिन्द्रियं । “उप्पज्जती”ति इमिना सम्बन्धो । “तस्स मय्हं अतिचिरं वितक्कयतो विचारयतो कायोपि किलमि, चित्तमि उहज्जी”ति वचनतो कायचित्तखेदानं वितक्कविचारपच्चयता वेदितब्बा । वितक्कविचारभावेति एत्थ “उप्पज्जति दोमनस्सिन्द्रियं”न्ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । तत्थस्स सिया उप्पत्तीति तत्थ दुतियज्ज्ञानूपचारे अस्स पहीनस्सपि दोमनस्सिन्द्रियस्स उप्पत्ति भवेय्य ।

एत्थ च यदेके वदन्ति “तत्थस्स सिया उप्पत्तीति वदन्तेन ज्ञानलाभीनमि दोमनस्सुप्पत्ति अत्थीति दस्सितं होति, तेन च अनीवरणसभावो लोभो विय दोसोपि अत्थीति दीपेति । न हि दोसेन विना दोमनस्सं पवत्तति, न चेत्य पट्टानपाळिया विरोधो चिन्तेतब्बो । यस्मा तत्थ परिहीनज्ज्ञानं आरम्मणं कत्वा पवत्तमानं दोमनस्सं दस्सितं, अपरिहीनज्ज्ञानं आरम्मणं कत्वा उप्पज्जमानस्स दोमनस्सस्स असम्भवतो ज्ञानलाभीनं सब्बसो दोमनस्सं नुप्पज्जतीति च न सक्का वत्तुं अट्टसमापत्तिलाभिनो अपि तस्स उप्पन्नत्ता, न हेव खो सो परिहीनज्ज्ञानो अहोसी”ति, तं अयुत्तं अनीवरणसभावस्स दोमनस्सस्स अभावतो । यदि सिया, रूपारूपावचरसत्तानमि उप्पज्जेय्य, न च उप्पज्जति । तथा हि आरुप्पे कामच्छन्दनीवरणं पटिच्च थिनमिद्धनीवरणं उद्धच्चनीवरणं अविज्जानीवरणन्तिआदीसु ब्यापादकुक्कुच्चनीवरणानि अनुद्धटानि, न चेत्य अनीवरणतापरियायो कामच्छन्दादीनमि अनीवरणानंयेव नीवरणसदिसताय नीवरणपरियायस्स वुत्तत्ता । यं पन वुत्तं “अट्टसमापत्तिलाभिनो अपि तस्स उप्पन्नत्ता”ति, तमि अकारणं उप्पज्जमानेन च दोमनस्सेन ज्ञानतो परिहायनतो । लहुकेन पन पच्चयेन परिहीनं तादिसा नं अप्पकसिरेनेव पटिपाकतिकं करोन्तीति दट्टब्बं । “तत्थस्स सिया उप्पत्ती”ति इदं पन परिकप्पनवचनं उपचारक्खणे दोमनस्सस्स अप्पहीनभावदस्सनत्थं । तथा हि वुत्तं “न त्वेव

अन्तोअप्पनाय”न्ति । यदि पन तदा दोमनस्सं उप्पज्जेय्य, पठमज्झानम्पिस्स परिहीनमेवाति दट्टब्बं । पहीनम्पि सोमनस्सिन्द्रियं पीति विय न दूरेति कत्वा **“आसन्नत्ता**”ति वुत्तं । नानावज्जनूपचारे पहीनम्पि पहानङ्गं पटिपक्खेन अविहतत्ता अन्तरन्तरा उप्पज्जेय्य वाति इममत्थं दस्सेन्तो **“अप्पनाप्पताया**”तिआदिमाह । तादिसाय आसेवनाय इच्छितब्बत्ता यथा मग्गवीथितो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा सदिसानुपस्सनाव पवत्तन्ति, एवमिधापि अप्पनावारतो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा उपेक्खासहगताव पवत्तन्तीति वदन्ति ।

समाहरीति समानेसि, सङ्गहेत्वा अभासीति अत्थो । **सुखुमाति** सुखदुक्खानि विय अनोळारिकत्ता अविभूतताय सुखुमा, ततो एव अनुमिनितब्बसभावत्ता **दुब्बिज्जेय्या** । **दुट्टस्साति** दुट्टपयोगस्स, दुट्टमस्साति अत्थो । **सक्का होति एसा गाहयितुन्ति** अज्जापोहननयेन सक्का गाहयितुन्ति अधिप्पायो । **अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तियाति** इदमेव चतुत्थं ज्ञानं दट्टब्बं । **पच्चयदस्सनत्थन्ति** अधिगमस्स उपायभूतपच्चयदस्सनत्थं । तेनाह **“दुक्खप्पहानादयो हि तस्सा पच्चया**”ति । **दुक्खप्पहानादयोति** च सोपचारा पठमज्झानादयोवेत्थ अधिप्पेता । **पहीनाति वुत्ताति** “पच्चन्नं ओरम्भागियानं संयोजनानं परिक्खया”ति (म० नि० ३.१४७; सं० नि० ५.१०२१) वुत्तत्ता । **एताति सुखादयो वेदना** । **सुखं सोमनस्सस्स पच्चयोति** वसनगन्धालेपनपुष्पाभरणसमालेपनादिनिब्बत्तं कायिकसुखं सोमनस्सस्स पच्चयो । “सुखाय खो, आवुसो विसाख वेदनाय, रागानुसयो अनुसेती”ति (म० नि० १.४६५) वचनतो आह **“सोमनस्सं रागस्स पच्चयो**”ति । “दुक्खाय खो, आवुसो विसाख, वेदनाय पटिघानुसयो अनुसेती”ति वचनतो वुत्तं **“दोमनस्सं दोसस्स पच्चयो**”ति । **सुखादिघातेनाति** सुखादीनं पहानेन ।

अदुक्खमसुखन्ति एत्थ न दुक्खन्ति अदुक्खं, दुक्खविदूरं । यस्मा तत्थ दुक्खं नत्थि, तस्मा वुत्तं **“दुक्खाभावेना**”ति । **असुखन्ति** एत्थापि एसेव नयो । **एतेनाति** दुक्खसुखपटिक्खेपवचनेन । **पटिपक्खभूतन्ति** इदं इध ततियवेदनाय दुक्खादीनं समतिकमवसेन पत्तब्बत्ता वुत्तं, न कुसलाकुसलानं विय उजुविपच्चनीकताय । **इट्टानिट्टविपरीतानुभवनलक्खणाति** इट्टानिट्टविपरीतस्स मज्झत्तारम्मणस्स, इट्टानिट्टविपरीतं वा मज्झत्ताकारेन अनुभवनलक्खणा । ततो एव **मज्झत्तरसा** । **अविभूतपच्चुपट्टानाति** सुखदुक्खानि विय न विभूताकारा पिट्टिपासाणे म्मिगगतमग्गो विय तेहि अनुमातब्बाविभूताकारोपट्टाना । **सुखनिरोधो** नाम इध चतुत्थज्झानूपचारो, सो पदट्टानं एतिस्साति **सुखनिरोधपदट्टाना** । **उपेक्खासतिपारिसुद्धिन्ति** पुरिमपदे उत्तरपदलोपेनेतं समासपदन्ति आह **“उपेक्खाय जनितसतिपारिसुद्धि**”न्ति । सब्बपच्चनीकधम्मपरिसुद्धाय पच्चनीकसमनेपि अब्यावटाय पारिसुद्धुपेक्खाय वत्तमानाय चतुत्थज्झाने सति सम्पहंसनपज्जा विय सुपरिसुद्धा सुविसदा च होतीति आह **“सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता न अज्जेना**”ति । यदि तत्रमज्झत्तता इध **“उपेक्खा**”ति अधिप्पेता, कथं सतियेव पारिसुद्धाति वुत्ताति आह **“न केवल**”न्तिआदि । **सतिसीसेनाति** सतिं उत्तमङ्गं कत्वा, पधानं कत्वाति वुत्तं होति ।

एवमपि कस्मा इधेव सति **“उपेक्खासतिपारिसुद्धी**”ति वुत्ताति अनुयोगं सन्धाय **“तत्थ किञ्चापी**”तिआदि वुत्तं । तत्थ हेट्टा तीसु ज्ञानेसु विज्जमानायपि तत्रमज्झत्तताय पच्चनीकाभिभवनतो सहायपच्चयवेकल्लतो च अपारिसुद्धि, तथा तंसम्पयुत्तानं तदभावतो इध पारिसुद्धीति इममत्थं उपमावसेन दस्सेतुं **“यथा पना**”तिआदि वुत्तं । **सूरियप्पभाभिभवाति** सूरियप्पभाय अभिभुय्यमानत्ता । अतिक्रताय चन्दलेखा विय रत्तिपि सोम्मसभावा सभागाय रत्तियमेव च चन्दलेखा समुज्जलतीति सा तस्सा सङ्गहतीति दस्सेन्तो **“सोम्मभावेन च अत्तनो उपकारकत्तेन वा सभागाय रत्तिया**”ति आह । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

चतुर्थज्ज्ञानकथा निद्रिता ।

पुब्बेनिवासकथा

१२. रूपविरागभावनावसेन पवत्तं चतुब्बिधम्मि अरूपज्ज्ञानं चतुर्थज्ज्ञानसङ्ग्रहमेवाति आह “**चत्तारि ज्ञानानी**”ति । युत्तं ताव चित्तेकग्गता भवोक्कमनत्थता विय विपस्सनापादकतापि चतुन्नं ज्ञानानं साधारणाति तेसं वसेन “चत्तारि ज्ञानानी”ति वचनं, अभिज्जापादकता पन निरोधपादकता च चतुर्थस्सेव ज्ञानस्स आवेणिका, सा कथं चतुन्नं ज्ञानानं साधारणा वुत्ताति? परम्पराधिद्वानभावतो । पदद्वानपदद्वानम्मि हि पदद्वानन्त्वेव वुच्चति, कारणकारणम्मि कारणन्ति यथा “तिणेहि भत्तं सिद्ध”न्ति । एवञ्च कत्वा पयोजननिद्वेसे अट्टसमापत्तिग्गहणं समत्थितं होति । **चित्तेकग्गतथानीति** इत्तसमाधत्थानि, दिट्ठधम्मसुखविहारथानीति अत्थो । चित्तेकग्गतासीसेन हि दिट्ठधम्मसुखविहारो वुत्तो, सुखविपस्सकखीणासववसेन चेतं वुत्तं । तेनाह “**एकग्गचित्ता सुखं दिवसं विहरिस्सामा**”ति । **भवोक्कमनत्थानीति** भवेसु निब्बत्तिअत्थानि । सत्ताहं निरोधसमापत्तिया समापज्जनतो आह “**सत्ताहं अचित्तका हुत्वा**”ति । कस्मा पन सत्ताहमेव निरोधं समापज्जन्तीति? तथाकालपरिच्छेदकरणतो, तच्च येभ्य्येन आहारूपजीवीनं सत्तानं उपादिन्नकप्पवत्तस्स एकदिवसं भुत्ताहारस्स सत्ताहमेव यापनतो ।

का (विसुद्धि० २.८६७-८६८) पनायं निरोधसमापत्ति नाम, के तं समापज्जन्ति, के न समापज्जन्ति, कत्थ समापज्जन्ति, कस्मा समापज्जन्ति, कथञ्चस्सा समापज्जनं होतीति? वुच्चते — तत्थ **का पनायं निरोधसमापत्ति नामाति** या अनुपुब्बनिरोधवसेन चित्तचेतसिकानं धम्मानं अप्पवत्ति । **के तं समापज्जन्ति, के न समापज्जन्तीति** सब्बेपि पुथुज्जनसोतापन्नसकदागामिनो सुखविपस्सका च अनागामिअरहन्तो न समापज्जन्ति, अट्टसमापत्तिलाभिन्नो पन अनागामिनो खीणासवा च समापज्जन्ति । **कत्थ समापज्जन्तीति** पच्चवोकारभवे । कस्मा? अनुपुब्बसमापत्तिसम्भावतो । चतुवोकारभवे पन पठमज्ज्ञानादीनं उप्पत्तियेव नत्थि, तस्मा न सक्का तत्थ समापज्जितुं । **कस्मा समापज्जन्तीति** सङ्खारानं पवत्तिभेदे उक्कण्ठत्वा “दिट्ठधम्मे अचित्तका हुत्वा निरोधं निब्बानं पत्वा सुखं विहरिस्सामा”ति । **कथञ्चस्सा समापज्जनं होतीति** समथविपस्सनावसेन उस्सक्कित्वा कतपुब्बकिच्चस्स नेवसज्जानासज्जायतनं निरोधयतो एवमस्सा समापज्जनं होति । यो हि समथवसेनेव उस्सक्कति, सो नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तिं पत्वा तिड्ढति । योपि विपस्सनावसेनेव उस्सक्कति, सो फलसमापत्तिं पत्वा तिड्ढति । यो पन उभयवसेनेव उस्सक्कित्वा नेवसज्जानासज्जायतनं निरोधेति, सो तं समापज्जतीति अयमेत्थ सङ्खेपो ।

अयं पन वित्थारो — इध भिक्खु निरोधं समापज्जितुकामो पठमज्ज्ञानं समापज्जित्वा वुट्ठाय तत्थ सङ्खारे अनिच्चतो दुक्खतो अनत्ततो विपस्सति । विपस्सना च पनेसा तिविधा सङ्खारपरिग्गहणकविपस्सना फलसमापत्तिविपस्सना निरोधसमापत्तिविपस्सनाति । तत्थ **सङ्खारपरिग्गहणकविपस्सना** मन्दा वा तिक्खा वा मग्गस्स पदद्वानं होतियेव । **फलसमापत्तिविपस्सना** तिक्खाव वट्टति मग्गभावनासदिसा । **निरोधसमापत्तिविपस्सना** पन नातिमन्दनातितिक्खा वट्टति, तस्मा एस नातिमन्दाय नातितिक्खाय विपस्सनाय ते सङ्खारे विपस्सति । ततो दुतियज्ज्ञानं...पे०... ततो विज्जाणञ्जायतनं समापज्जित्वा वुट्ठाय तत्थ सङ्खारे तथेव विपस्सति । अथ आकिञ्चञ्जायतनं समापज्जित्वा वुट्ठाय चतुब्बिधं पुब्बकिच्चं करोति नानाबद्धअविकोपनं सङ्गपतिमाननं सत्थुपक्कोसनं अद्धानपरिच्छेदन्ति ।

तत्थ **नानाबद्धअविकोपनन्ति** यं इमिना भिक्खुना सद्धिं एकाबद्धं न होति, नानाबद्धं हुत्वा ठितं पत्तचीवरं वा मञ्चपीठं वा निवासगेहं वा अज्जं वा पन यं किञ्चि परिक्खारजातं, तं यथा न विकुप्पति, अग्गिउदकवातचोरउन्दूरादीनं

वसेन न विनस्सति, एवं अधिद्वान्तब्बं । तत्रिदं अधिद्वानविधानं “इदञ्चिदञ्च इमस्मिं सत्ताहब्भन्तरे मा अग्गिना ज्ञायतु, मा उदकेन वुह्तु, मा वातेन विद्धंसतु, मा चोरेहि हरीयतु, मा उन्दूरादीहि खज्जतू”ति । एवं अधिद्विते तं सत्ताहं तस्स न कोचि परिस्सयो होति, अनधिद्वहतो पन अग्गिआदीहि नस्सति, इदं नानाबद्धअविकोपनं नाम । यं पन एकाबद्धं होति निवासनपारुपनं वा निसिन्नासनं वा, तत्थ विसुं अधिद्वानकिच्चं नत्थि, समापत्तियेव नं रक्खति ।

सङ्घपतिमाननन्ति भिक्खुसङ्घस्स पतिमाननं उदिक्खनं, याव सो भिक्खु आगच्छति, ताव सङ्घकम्मस्स अकरणन्ति अत्थो । एत्थ च पतिमाननं एतस्स न पुब्बकिच्चं, पतिमाननावज्जनं पन पुब्बकिच्चं । तस्मा एवं आवज्जितब्बं “सचे मयि सत्ताहं निरोधं समापज्जित्वा निसिन्ने सङ्घो अपलोकनकम्मादीसु किञ्चिदेव कम्मं कत्तुकामो होति, याव मं कोचि भिक्खु आगन्त्वा न पक्कोसति, तावदेव वुट्ठहिस्सामी”ति । एवं कत्वा समापन्नो हि तस्मिं समये वुट्ठहितियेव । यो पन एवं न करोति, सङ्घो चे सन्निपत्तित्वा तं अपस्सन्तो “असुको भिक्खु कुहि”न्ति पुच्छित्वा “निरोधं समापन्नो”ति वुत्ते कञ्चि भिक्खुं पेसेति “तं पक्कोसाही”ति, अथस्स तेन भिक्खुना सवनूपचारे ठत्वा “सङ्घो तं आवुसो पतिमानेती”ति वुत्तमत्तेयेव वुट्ठानं होति । एवं गरुका हि सङ्घस्स आणा नाम, तस्मा तं आवज्जित्वा यथा पठममेव वुट्ठाति, एवं समापज्जितब्बं ।

सत्थुपक्कोसनन्ति इधापि सत्थुपक्कोसनावज्जनमेव इमस्स पुब्बकिच्चं, तस्मा तम्पि एवं आवज्जितब्बं । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

अद्वानपरिच्छेदोति जीवितद्वानस्स परिच्छेदो । इमिना भिक्खुना अद्वानपरिच्छेदेसु कुसलेन भवितब्बं, “अत्तनो आयुसङ्कारा सत्ताहं पवत्तिस्सन्ति न पवत्तिस्सन्ती”ति आवज्जित्वाव समापज्जितब्बं । सचे हि सत्ताहब्भन्तरे निरुज्झनके आयुसङ्कारे अनावज्जित्वाव समापज्जति, तस्स निरोधसमापत्ति मरणं पटिबाहितुं न सक्कोति, अन्तोनिरोधे मरणस्स नत्थिताय अन्तराव समापत्तितो वुट्ठाति, तस्मा एतं आवज्जित्वाव समापज्जितब्बं । अवसेसज्हि अनावज्जितुम्पि वट्ठति, इदं पन आवज्जितब्बमेवाति वुत्तं । सो एवं आकिञ्चज्जायतनं समापज्जित्वा वुट्ठाय इदं पुब्बकिच्चं कत्वा नेवसज्जानासज्जायतनं समापज्जति, अथेकं वा द्वे वा चित्तवारे अतिक्कमित्वा अचित्तको होति, निरोधं फुसति । कस्मा पनस्स द्विन्नं चित्तानं उपरि चित्तानि न पवत्तन्तीति? निरोधस्स पयोगत्ता । इदज्हि इमस्स भिक्खुनो द्वे समथविपस्सनाधम्मे युगनद्धे कत्वा अट्टसमापत्तिआरोहनं अनुपुब्बनिरोधस्स पयोगो, न नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तियाति निरोधस्स पयोगत्ता द्विन्नं चित्तानं उपरि चित्तानि न पवत्तन्तीति ।

यस्मा बोधिसत्तेन बोधिमण्डुपसङ्कमनतो पुब्बेपि चरिमभवे चतुत्थज्ज्ञानं निब्बत्तितपुब्बं, तदा पन तं निब्बत्तितमत्तमेव अहोसि, न विपस्सनादिपादकं । तस्मा “बोधिरुक्खमूले निब्बत्तित”न्ति ततो विसेसेत्वा वुत्तं । **विपस्सनापादकन्ति** विपस्सनारम्भे विपस्सनाय पादकं । **अभिज्जापादकन्ति** एत्थापि एसेव नयो । बुद्धानज्हि पठमारम्भे एव पादकज्ज्ञानेन पयोजनं अहोसि, न ततो परं उपरिमग्गाधिगमफलसमापत्तिअभिज्जावळ्ज्जनादिअत्थं । अभिसम्बोधिसमधिगमतो पट्टाय हि सब्बं जाणसमाधिकिच्चं आकङ्कामत्तपटिबद्धमेवाति । **सब्बकिच्चसाधकन्ति** अनुपुब्बविहारदिसब्बकिच्चसाधकं । **सब्बलोकियलोकुत्तरगुणदायकन्ति** एत्थ विपस्सनाभिज्जापादकत्ता एव चतुत्थस्स ज्ञानस्स भगवतो सब्बलोकियलोकुत्तरगुणदायकता वेदितब्बा । सब्बञ्जुतज्जाणपदद्वानज्हि मग्गजाणं तंपदद्वानञ्च सब्बञ्जुतज्जाणं अभिसम्बोधि, तदधिगमसमकालमेव च भगवतो सब्बे बुद्धगुणा हत्थगता अहेसुं, चतुत्थज्ज्ञानसन्निस्सयो च मग्गाधिगमाति ।

“चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहासि”न्ति वत्वा “सो”ति वुत्तत्ता आह “सो अह”न्ति । एवं समाहितेति एत्थ एवं-सद्दो

हेट्टा ज्ञानत्तयाधिगमपटिपाटिसिद्धस्स चतुत्थज्झानसमाधानस्स निदस्सनत्थोति आह “एवन्ति चतुत्थज्झानक्कमनिदस्सनमेत”न्ति । चतुत्थज्झानस्स तस्स च अधिगममग्गस्स निदस्सनं, येन समाधानानुक्कमेन चतुत्थज्झानसमाधि लद्धो, तदुभयनिदस्सनन्ति अत्थो । तेनाह “इमिना...पे०... वुत्तं होती”ति । तत्थ इमिना कमेनाति इमिना पठमज्झानाधिगमादिना कमेन । यदिपि “एव”न्ति इदं आगमनसमाधिना सिद्धिं चतुत्थज्झानसमाधानं दीपेति, सतिपारिसुद्धिसमाधि एव पन इद्धिया अधिद्वानभावतो पधानन्ति आह “चतुत्थज्झानसमाधिना समाहिते”ति । सब्बपच्चनीकधम्मपक्किलेसपरिसुद्धाय पच्चनीकसमनेपि अब्यावटाय पारिसुद्धुपेक्खाय वत्तमानाय चतुत्थज्झानं तंसम्पयुत्ता च धम्मा सुपरिसुद्धा सुविसदा च होन्ति, सतिसीसेन पन तत्थ देसना कताति आह “उपेक्खासतिपारिसुद्धिभावेन परिसुद्धे”ति, उपेक्खाय जनितसतिपारिसुद्धिसम्भवेनाति अत्थो । परिसुद्धिया एव पच्चयविसेसेन पवत्तिविसेसो परियोदातता सुधन्तसुवण्णस्स निघंसनेन पभस्सरता वियाति आह “परिसुद्धत्तायेव परियोदाते, पभस्सरेति वुत्तं होती”ति ।

सुखादीनं पच्चयानं घातेनाति सुखसोमनस्सानं दुक्खदोमनस्सानञ्च यथाक्कमं रागदोसपच्चयानं विक्खम्भनेन । “सुखं सोमनस्सस्स पच्चयो, सोमनस्सं रागस्स, दुक्खं दोमनस्सस्स पच्चयो, दोमनस्सं दोसस्सा”ति वुत्तं । यथा रागादयो चेतसो मलासुचिभावेन “अङ्गणानी”ति वुच्चन्ति, एवं उपगन्त्वा किलेसनट्टेन उपक्किलेसाति आह “अनङ्गणत्ता एव च विगतुपक्किलेसे”ति । तेनाह “अङ्गणेन हि चित्तं उपक्किलिस्सती”ति, विबाधीयति उपतापीयतीति अत्थो । सुभावितत्ताति पगुणभावापादनेन सुट्टु भावितत्ता । तेनाह “वसीभावप्पत्ते”ति, आवज्जनादिना पञ्चधा चुट्टसविधेन वा परिदमनेन वसं वत्तित्तुं उपगतेति अत्थो । वसे वत्तमानञ्चि चित्तं मुदूति वुच्चतीति वसे वत्तमानं चित्तं पगुणभावापत्तिया सुपरिमद्वितं विय चम्मं सुपरिकम्मकता विय च लाखा मुदूति वुच्चति । कम्मक्खमेति विकुब्बनादिइद्धिकम्मक्खमे । तदुभयन्ति मुदुताकम्मनियद्वयं ।

नाहन्तिआदीसु (अ० नि० अट्ट० १.१.१) न-कारो पटिसेधत्थो । अहन्ति सत्था अत्तानं निद्विसति । भिक्खवेति भिक्खू आलपति । अञ्जन्ति इदानि वुच्चमानचित्ततो अञ्जं । एकधम्मप्पीति एकम्पि सभावधम्मं । न समनुपस्सामीति सम्बन्धो । अयञ्हेत्थ अत्थो — अहं, भिक्खवे, सब्बञ्जुतज्जाणेन ओलोकेन्तोपि अञ्जं एकधम्मम्पि न समनुपस्सामि, यं वसीभावापादनेन भावितं तथा पुनप्पुनं करणेन बहुलीकतं एवं सविसेसमुदुभावप्पत्तिया मुदु कम्मक्खमताय कम्मनियञ्च होति यथा इदं चित्तन्ति । इदं चित्तन्ति च अत्तनो तेसञ्च पच्चक्खताय एवमाह ।

यथा यथावुत्ता परिसुद्धतादयो न विगच्छन्ति, एवं सुभावितं चित्तं तत्थ अवट्टितं इध “ठितं आनेञ्जप्पत्त”न्ति च वुत्तन्ति आह “एतेसु परिसुद्धभावादीसु ठितत्ता ठिते, ठितत्तायेव आनेञ्जप्पत्ते”ति । यथा मुदुकम्मञ्जता वसीभावप्पत्तिया लक्खीयति, एवं वसीभावप्पत्तिपि मुदुकम्मञ्जताहि लक्खीयतीति “मुदुकम्मञ्जभावेन वा अत्तनो वसे ठितत्ता ठिते”ति वुत्तं । यथा हि कारणेन फलं निद्वारीयति, एवं फलेनपि कारणं निद्वारीयतीति निच्चलभावेन अवट्टानं आनेञ्जप्पत्तिया च सम्पयुत्तधम्मेसु थिरभावेन पटिपक्खेहि अकम्मनियताय च सम्भवतं सद्दादिबलानं आनुभावेन होतीति आह “सद्दादीहि परिग्गहितत्ता आनेञ्जप्पत्ते”ति ।

इदानि सङ्घेपतो वुत्तमेवत्थं विवरित्तुं “सद्दापरिग्गहितं ही”तिआदि वुत्तं । तत्थ सद्दापरिग्गहितन्ति एवं सुभावितं वसीभावप्पत्तं चित्तं एकंसेन अभिज्जासच्छिकरणीयानं धम्मानं अभिज्जासच्छिकरियाय संवत्ततीति एवं पवत्ताय सद्दाय परिग्गहितं यथावुत्तसद्दाबलेन उपत्थम्भितं । अस्सद्धियेनाति तप्पटिपक्खेन अस्सद्धियेन हेतुना । न इञ्जतीति न चलति न

कम्पति, अञ्जदत्थु उपरिविसेसावहभावेनेव तिद्वृति । **वीरियपरिग्गहितन्ति** आदीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । अयं पन विसेसो — **वीरियपरिग्गहितन्ति** वसीभावापादनपरिदमनसाधनेन वीरियेन उपत्थम्भितं । **सतिपरिग्गहितन्ति** यथावुत्ते भावनाबहुलीकारे असम्मोसादिकाय कुसलानञ्च धम्मानं गतियो समन्वेसमानाय सतिया उपत्थम्भितं । **समाधिपरिग्गहितन्ति** तत्थेव अविक्खेपसाधनेन समाधानेन उपत्थम्भितं । **पञ्जापरिग्गहितन्ति** तस्सा एव भावनाय उपकारानुपकारधम्मानं पजाननलक्खणाय पञ्जाय उपत्थम्भितं । **ओभासगतन्ति** जाणोभाससहगतं । ओभासभूतेन हि यथावुत्तसमाधानसंवद्धितेन जाणेन संकिलेसपक्खं याथावतो पस्सन्तो ततो उत्रासन्तो ओत्तप्पन्तो तं अभिभवति, न तेन अभिभुय्यति । तेनाह “**किलेसन्धकारेन न इञ्जती**”ति । एतेन जाणपरिग्गहितं हिरोत्तप्पबलं दस्सेति । **अट्टङ्गसमन्नागतन्ति** चतुत्थज्झानसमाधिना समाहितता परिसुद्धता परियोदातता अनङ्गणता विगतुपक्विकलेसता मुदुभावो कम्मनियता आनेञ्जप्पत्तिया ठितताति इमेहि अट्टहि अङ्गेहि समन्नागतं । अथ वा समाहितस्स चित्तस्स इमानि अङ्गानीति “समाहिते”ति इमं अङ्गभावेन अगगहेत्वा ठितिआनेञ्जप्पत्तियो विसुं गहेत्वा यथावुत्तेहि अट्टहि अङ्गेहि समन्नागतन्ति अत्थो दट्टब्बो । **अभिनीहारक्खमन्ति** इद्धिविधादिअत्थं अभिनीहारक्खमं तदभिमुखकरणयोगं । तेनाह “**अभिञ्जासच्छिकरणीयानं धम्मानं अभिञ्जासच्छिकरियाया**”ति ।

कामं नीवरणानि विक्खम्भेत्वा एव पठमज्झानसमधिगमो, वितक्कादिवूपसमा एव च दुतियज्झानादिसमधिगमो, तथापि न तथा ते तेहि दूरीभूता, अपेता वा यथा चतुत्थज्झानतो, तस्मा चेतसो मलीनभावसङ्घोभउप्पिलाभावकरेहि नीवरणादीहि सुट्टु विमुत्तिया तस्स परिसुद्धिपरियोदातता च वुत्ताति आह “**नीवरण...पे०... परियोदाते**”ति । **ज्ञानपटिलाभपच्चनीकानन्ति** एत्थ **आचरियधम्मपालत्थेरेन** “ज्ञानपटिलाभपच्चयान”न्ति पाठं गहेत्वा “ज्ञानपटिलाभपच्चनीकान”न्ति अयं पाठो पटिक्खित्तो । वुत्तञ्चि तेन —

“**ज्ञानपटिलाभपच्चयानन्ति** ज्ञानपटिलाभहेतुकानं ज्ञानपटिलाभं निस्साय उप्पज्जनकानं । **पापकानन्ति** लामकानं । **इच्छावचरानन्ति** इच्छाय अवचरानं इच्छावसेन ओत्तिण्णानं ‘अहो वत ममेव सत्था पटिपुच्छित्वा भिक्खुं धम्मं देसेय्या’ति आदिनयप्पवत्तानं मानमायासाठेय्यादीनं । **अभिज्जादीनन्ति** आदि-सहेनपि तेसंयेव सङ्गहो । अभिज्जा चेत्य पठमज्झानेन अविक्खम्भनेय्या मानादयो च तदेकट्टा दट्टब्बा ज्ञानपटिलाभपच्चयानन्ति अनुवत्तमानत्ता । विक्खम्भनेय्या पन नीवरणगगहणेन गहिता । कथं पन पठमज्झानेन अविक्खम्भनेय्या इध विगच्छन्तीति? ‘सब्बे कुसला धम्मा सब्बाकुसलानं पटिपक्खा’ति सल्लेखपटिपत्तिवसेन एवं वुत्तं ज्ञानस्स अपरामट्टभावदस्सनतो । ये पनेत्थ ‘इच्छावचरानं अभिज्जादीन’न्ति इमेहि पदेहि कोपअप्पच्चयकामरागब्यापादादयो गहिताति अधिप्पायेन ‘ज्ञानपटिलाभपच्चयान’न्ति पाठं पटिक्खित्वा ‘ज्ञानपटिलाभपच्चनीकान’न्ति पाठोति वदन्ति, तं तेसं मतिमतं तथा पाठस्सेव अभावतो, ज्ञानपटिलाभपच्चनीका च नीवरणा चेत्य तदेकट्टा च, तेसं दूरीभावं वत्वा पुन तेसंयेव अभावविगमचोदनाय अयुज्जमानत्ता । ननु च अनङ्गणसुत्तवत्थसुत्तेसु अयमत्थो लब्भति ओळारिकानंयेव पापधम्मानं तत्थ अधिप्पेतत्ताति । सच्चमेतं, इध पन अधिगतचतुत्थज्झानस्स वसेन वुत्तत्ता सुखुमायेव ते गहिता, अङ्गणुपक्विकलेसतासामञ्जेन पनेत्थ सुत्तानं अपदिसनं । तथा हि ‘सुत्तानुसारेना’ति वुत्तं, न पन सुत्तवसेना”ति ।

अवस्सञ्चेतमेवं सम्पटिच्छित्तब्बं अधिगतज्झानानम्पि केसञ्चि इच्छावचरानं पवत्तिसम्भावतोति । तेनेव **आचरियधम्मपालत्थेरेन** “ज्ञानपटिलाभपच्चयान”न्ति पाठं गहेत्वा “ज्ञानपटिलाभपच्चनीकान”न्ति अयं पाठो पटिक्खित्तो । **महागण्ठपदे** विसुद्धिमग्गस्स **सीहळगण्ठपदेपि** च “ज्ञानपटिलाभपच्चयान”न्ति इमस्सेव पाठस्स अत्थो

वृत्तो, तस्मा अयमेव पाठो गहेतब्बो, अत्थोपि चेत्य यथावृत्तनयेनेव वेदितब्बो । तेन “इच्छावचरानन्ति इच्छाय अवचरानं इच्छावसेन ओतिण्णानं पवत्तानं नानप्पकारानं कोपअप्पच्चयानन्ति अत्थो”ति अयम्पि पाठो अयुत्तोयेवाति गहेतब्बं, ततोयेव च **विसुद्धिमग्गे** अयं पाठो सब्बेन सब्बं न दस्सितोति ।

इद्धिपादकभावूपगमनेनाति इद्धिया पादकभावस्स पदद्वानभावस्स उपगमनेन । **भावनापारिपूरियाति** इतो परं कत्तब्बस्स अभाववसेन अभिनीहारक्खमभावनाय परिपुण्णत्ता । **पणीतभावूपगमनेनाति** ततो एव पधानभावं नीतताय उत्तमद्वेन अतित्तिकरद्वेन च पणीतभावस्स उपगमनेन । उभयञ्चेतं भावनाय ठितिया कारणवचनं, परिपुण्णाय भावनाय पणीतभावप्पत्तिया ठितेति । **आनेञ्जप्पत्तेति** इदं ठितिया विसेसनं । तेनाह “**यथा आनेञ्जप्पत्तं होति, एवं ठिते**”ति । इमस्मिं पक्खे “ठिते आनेञ्जप्पत्ते”ति उभयमेकं अङ्गं, “समाहिते”ति पन इदम्पि एकमङ्गं । तेनेवस्स पठमविकप्पतो विसेसं सन्धायाह “**एवम्पि अट्टङ्गसमन्नागत**”न्ति ।

पुब्बेनिवासं अनुस्सरति, तस्स वा अनुस्सरणं **पुब्बेनिवासानुस्सति** तंनिस्सयादिपच्चयभूतं पटिच्च उप्पज्जनतो । **पुब्बेनिवासानुस्सति** इह यं **आणं तदत्थायाति** सङ्खेपेन वृत्तमत्थं विवरन्तो पुब्बेनिवासं ताव दस्सेत्वा तत्थ सतिआणानि दस्सेतुं “**पुब्बेनिवासो**”ति आदिमाह । तत्थ “पुब्बे”ति इदं पदं “एकम्पि जाति”न्ति आदिवचनतो अतीतभवविसयं इधाधिप्पेतन्ति आह “**अतीतजातीसू**”ति । **निवाससद्दो** कम्मसाधनो, खन्धविनिमुत्तो च निवसितधम्मो नत्थीति आह “**निवुत्थक्खन्धा**”ति । निवुत्थता चेत्य सन्ताने पवत्तता, तथाभूता च ते अनु अनु भूता जाता पवत्ता, तत्थ उप्पज्जित्वा विगता च होन्तीति आह “**निवुत्थाति अज्झावुत्था अनुभूता अत्तनो सन्ताने उप्पज्जित्वा निरुद्धा**”ति । एवं ससन्ततिपरियापन्नधम्मवसेन निवाससद्दस्स अत्थं वत्वा इदानि अविसेसेन वत्तुं “**निवुत्थधम्मा वा निवुत्था**”ति वत्वा तं विवरितुं “**गोचरनिवासेना**”ति आदि वृत्तं । गोचरभूतापि हि गोचरासेवनाय आसेविता आरम्मणकरणवसेन अनुभूता निवुत्था नाम होन्ति । ते पन दुविधा सपरविज्जाणगोचरतायाति उभयेपि ते दस्सेतुं “**अत्तनो**”ति आदि वृत्तं । तत्थ “**अत्तनो विज्जाणेन विज्जाता**”ति वत्वा “**परिच्छिन्ना**”ति वचनं ये ते गोचरनिवासेन निवुत्थधम्मा, न ते केवलं विज्जाणेन विज्जातमत्ता, अथ खो यथा पुब्बे नामगोत्तवण्णलिङ्गाहारादीहि विसेसेहि परिच्छेदकारिकाय पज्जाय परिच्छिज्ज गहिता, तथेवेतं आणं परिच्छिज्ज गण्हातीति इमस्स अत्थस्स दीपनत्थं वृत्तं । परविज्जाणविज्जातापि वा निवुत्थाति सम्बन्धो । न केवलं अत्तनोव विज्जाणेन, अथ खो परेसं विज्जाणेन विज्जातापीति अत्थो । इधापि “**परिच्छिन्ना**”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं, परेसम्पि वा विज्जाणेन विज्जाता परिच्छिन्नाति । तस्स च गहणे पयोजनं वृत्तनयेनेव वत्तब्बं ।

ते च खो यस्मा अतीतासु एव जातीसु अज्जेहि विज्जाता परिच्छिन्ना, ते च परिनिब्बुतापि होन्ति, येहि ते विज्जाता, तेसं तदा वत्तमानसन्तानानुसारेण तेसम्पि अतीते पवत्ति विज्जायतीति सिखाप्पत्तं पुब्बेनिवासानुस्सतिआणस्स विसयभूतं पुब्बेनिवासं दस्सेतुं “**छिन्नवटुमकानुस्सरणादीसू**”ति वृत्तं । छिन्नवटुमका सम्मासम्बुद्धा, तेसं अनुस्सरणं **छिन्नवटुमकानुस्सरणं** । “आदिसद्देन पच्चेकबुद्धबुद्धसावकानुस्सरणानि गय्हन्ती”ति केचि वदन्ति । छिन्नवटुमका पन सब्बेव अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुता छिन्नसंसारमग्गत्ता, तेसं अनुस्सरणं नाम तेसं पटिपत्तिया अनुस्सरणं । सा पन पटिपत्ति सङ्खेपतो छळारम्मणगहणलक्खणाति तानि इध परविज्जाणविज्जातगहणेन गहितानि । तस्मा पुरिमासु जातीसु अत्तनो विज्जाणेन अविज्जातानं परिनिब्बुतानं सब्बेसम्पि बुद्धपच्चेकबुद्धसावकानं अनुस्सरणं छिन्नवटुमकानुस्सरणन्ति वेदितब्बं । **आदि**-सद्देन पनेत्थ पुरिमासु जातीसु अत्तनो विज्जाणेन अविज्जातानं अपरिनिब्बुतानम्पि वत्तमानक्खन्धपटिपाटिया अगन्त्वा सीहोक्कन्तिकवसेन अनुस्सरणं गहितं, इमे पन यथावृत्तछिन्नवटुमकानुस्सरणादयो बुद्धानंयेव लब्धन्ति । न हि अतीते बुद्धा भगवन्तो एवं विपस्सिंसु, एवं मग्गं भावेसुं,

फलनिब्बानानि सच्छाकंसु, एवं वेनेय्ये विनेसुन्ति एत्थ सब्बथा अज्जेसं जाणस्स गति अत्थीति । ये पन पुरिमासु जातीसु अत्तनोव विज्जाणेन विज्जाता, ते परिनिब्बुतेपि खन्धपटिबद्धत्ता सावका अनुस्सरन्तियेव । याय सतिया पुब्बेनिवासं अनुस्सरति, सा पुब्बेनिवासानुस्सतीति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । **अभिनीहरिन्ति** चित्तं ज्ञानारम्मणतो अपनेत्वा पुब्बेनिवासाभिमुखं पेसेसिं, पुब्बेनिवासनिन्नं पुब्बेनिवासपोणं पुब्बेनिवासपम्भारं अकासिन्ति अत्थो ।

पाळियं “अभिनिन्नामेसि”न्ति उत्तमपुरिसप्पयोगत्ता “सो”ति एत्थ अहंसदो आनेत्वा वुच्चमानो तदत्थो पाकटो होतीति “**सो अह**”न्ति वुत्तं । **अनेकविधन्ति** नानाभवयोनिगतिविज्जाणद्धितिसत्तावासादिवसेन बहुविधं । **पकारेहीति** नामगोत्तादिआकारेहि सद्धिं । सहयोगे चेतं करणवचनं । **पवत्तितन्ति** देसनावसेन पवत्तितं । तेनाह “**संवण्णित**”न्ति, वित्थारितन्ति अत्थो । **निवासन्ति** अन्तोगधभेदसामज्जवचनमेतन्ति ते भेदे ब्यापनिच्छावसेन सङ्गहेत्वा दस्सेन्तो “**तत्थ तत्थ निवुत्थसन्तान**”न्ति आह । **अनुगन्त्वा अनुगन्त्वाति** जाणगतिया अनुगन्त्वा अनुगन्त्वा । **अनुदेवाति** अनु एव, द-कारो पदसन्धिवसेन आगतो । “अभिनिन्नामेसि”न्ति वत्वा “अनुस्सरामी”ति वुत्तत्ता चित्तस्स अभिनीहारसमनन्तरभावसरणं अनुसदो दीपेतीति आह “**चित्ते अभिनिन्नामितमत्ते एव सरामीति दस्सेती**”ति । **परिकम्मं वत्तब्बं सियाति** “पुब्बेनिवासं अनुस्सरितुकामेन आदिकम्मिकेन भिक्खुना पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तेन रहोगतेन पटिसल्लीनेन पटिपाटिया चत्तारि ज्ञानानि समापज्जित्वा अभिज्जापादकचतुत्थज्ज्ञानतो वुट्ठाय सब्बपच्छिमा निसज्जा आवज्जितब्बा”ति एवमादिना पुब्बेनिवासजाणस्स परिकम्मभूतं पुब्बकरणं वत्तब्बं भवेय्य ।

आरद्धप्पकारदस्सनत्थेति अनुस्सरितुं आरद्धस्स पुब्बेनिवासस्स पभेददस्सनत्थे । **एकम्पि जातिन्ति** एकम्पि भवं । सो हि एककम्मनिब्बत्तो आदाननिक्खेपपरिच्छिन्नो अन्तोगधधम्मपभेदो खन्धप्पबन्धो इध “जाती”ति अधिप्पेतो जायतीति जातीति कत्वा । तेनाह “**एकम्पि...पे०... खन्धसन्तान**”न्ति । **परिहायमानोति** खीयमानो विनस्समानो । **कप्पोति** असङ्ख्येय्यकप्पो । सो पन अत्थतो कालो, तदा पवत्तमानसङ्खारवसेनस्स परिहानि वेदितब्बा । **वड्डमानो विवट्टकप्पोति** एत्थापि एसेव नयो । यो पन “कालं खेपेति, कालो घसति भूतानि, सब्बानेव सहत्तना”ति (जा० १.२.१९०) आदीसु कालस्सपि खयो वुच्चति, सो इध नाधिप्पेतो अनिट्टप्पसङ्गतो । संवट्टनं विनस्सनं संवट्टो, संवट्टतो उद्धं तथाठायी **संवट्टट्टायी** । **तम्मूलकत्ताति** तंपुब्बकत्ता । विवट्टनं निब्बत्तनं, वड्डनं वा **विवट्टो** ।

तेजेन संवट्टो **तेजोसंवट्टो** । **संवट्टसीमाति** संवट्टनमरियादा । **संवट्टतीति** विनस्सति । **सदाति** सब्बकालं, तीसुपि संवट्टकालेसूति अत्थो । **एकं बुद्धक्खेत्तन्ति** इध यं सन्थाय वुत्तं, तं नियमेत्वा दस्सेतुं “**बुद्धक्खेत्तं नाम तिविध**”न्तिआदि वुत्तं । यत्तके ठाने तथागतस्स पटिसन्धिजाणादिजाणानुभावो पुज्जफलसमुत्तेजितो सरसेनेव परिजम्भति, तं सब्बम्पि बुद्धङ्करस्स निब्बत्तनक्खेत्तं नामाति आह “**जातिक्खेत्तं दससहस्सचक्कवाळपरियन्त**”न्ति । **आनुभावो पवत्ततीति** इध इद्धिमा चेतोवसिप्पत्तो आणाक्खेत्तपरियापन्ने यत्थ कत्थचि चक्कवाळे ठत्वा अत्तनो अत्थाय परित्तं कत्वा तत्थेव अज्जं चक्कवाळं गतोपि कतपरित्तो एव होतीति कत्वा वुत्तं । अथ वा तत्थ एकस्मिं चक्कवाळे ठत्वा सब्बसत्तानं अत्थाय परित्ते कते आणाक्खेत्ते सब्बसत्तानं अभिसम्भुणात्वेव परित्तानुभावो तत्थ देवताहि परित्तानं सम्पटिच्छित्तब्बतोति वुत्तं “आनुभावो पवत्तती”ति । **यं यावता वा पन आकङ्खेय्याति वुत्तन्ति** यं विसयक्खेत्तं सन्थाय एकस्मिंयेव खणे सरेन अभिविज्जापनं अत्तनो रूपदस्सनज्ज पटिजानन्तेन भगवता “यावता वा पन आकङ्खेय्या”ति वुत्तं । **यत्थाति** यस्मिं पदेसे अनन्तापरिमाणे विसयक्खेत्ते । **यं यं आकङ्खति, तं तं अनुस्सरतीति** आकङ्खमत्तपटिबद्धवुत्तिताय बुद्धजाणस्स यं यं अनुस्सरितुं इच्छति, तं तं अनुस्सरति । **एकं आणाक्खेत्तं विनस्सतीति** इमिना तिरियतो संवट्टमानपरिच्छेदो वुत्तो । **सण्ठहन्तन्ति** विवट्टमानं जायमानं । **तस्स विनासो च सण्ठहनज्ज विसुद्धिमग्गे वुत्तन्ति** अम्हेहिपि हेट्ठा “लोकविदू”ति

इमस्स अत्थसंवण्णनाधिकारे पसङ्गतो वुत्तत्ता इध न वुच्चति ।

एवं पसङ्गेन संवट्टादिके पकासेत्वा इदानि यथाधिगतं तेसं अनुस्सरणाकारं दस्सेतुं “**ये पनेते संवट्टविवट्टा वुत्ता**”तिआदिमाह । तत्थ एतेसूति निद्धारणे भुम्मं संवट्टविवट्टकप्पसमुदायतो अनेकेसं संवट्टकप्पादीनं निद्धारियमानत्ता । **अमुह्नि संवट्टकप्पे**ति एत्थ वा-सद्धो लुत्तनिद्धिट्ठो दट्टब्बो । तेन च अनियमत्थेन इतरासं असङ्ख्येय्यानम्पि सङ्गहो सिद्धोति । अथ वा **अमुह्नि संवट्टकप्पे**ति इदं संवट्टकप्पस्स आदितो पाळियं गहितत्ता वुत्तं । तत्थापि हि इमस्स कतिपयकालं भवादीसु संसरणं उपलब्धतीति । संवट्टकप्पे वा वत्तमाने येसु भवादीसु इमस्स उपपत्ति अहोसि, तंदस्सनमेतं दट्टब्बं । **भवे वा**तिआदीसु कामादिभवे वा अण्डजादियोनिया वा देवादिगतिया वा नानत्तकायनानत्तसञ्जीआदिविञ्जाणट्टितिया वा सत्तावासे वा खत्तियादिसत्तनिकाये वा । यस्मा इदं भगवतो वसेन पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणं आगतं, तस्मा तस्सेव नामादिवसेन अत्थं योजेत्वा दस्सेन्तो आह “**एवंनामोति वेस्सन्तरो वा जोतिपालो वा**”तिआदि । **सालिमंसोदनाहारो** वाति गिहिकालं सन्धाय वुत्तं । **पवत्तफलभोजनो** वाति तापसादिकालं सन्धाय । **पवत्तफलभोजनो**ति सयम्पतितफलाहारो । **सामिसनिरामिसादिप्पभेदानन्ति** एत्थ **सामिसा** गेहस्सितसोमनस्सादयो, **निरामिसा** नेक्खम्मस्सितसोमनस्सादयो । **आदि-**सद्धेन विवेकजसमाधिजसुखादीनं सङ्गहो ।

हेट्टा सामञ्जतो वुत्तमेवत्थं विभजित्वा दस्सेतुकामो “**अथ वा**”तिआदिमाह । तत्थ **अमुत्रासिन्ति** सामञ्जनिद्वेसोयं, ब्यापनिच्छालोपो वा, अमुत्र अमुत्र आसिन्ति वुत्तं होति । **अनुपुब्बेन आरोहन्तस्स यावदिच्छकं अनुस्सरणन्ति** एत्थ **आरोहन्तस्साति** पटिलोमतो जाणेन पुब्बेनिवासं आरोहन्तस्स । **पटिनिवत्तन्तस्साति** पुब्बेनिवासं अनुस्सरणवसेन यावदिच्छकं गन्त्वा पच्चागच्छन्तस्स । **पच्चवेक्खणन्ति** अनुस्सरितानुस्सरितस्स पच्चवेक्खणं । **तस्माति** वुत्तस्सेवत्थस्स कारणभावेन पच्चामसनं, पटिनिवत्तन्तस्स पच्चवेक्खणभावतोति वुत्तं होति । **इधूपपत्तियाति** इध चरिमभवे उपपत्तिया । **अनन्तरन्ति** अतीतानन्तरमाह । **अमुत्राति** अमुकस्मिं भवेति अत्थो । **उदपादिन्ति** उप्पज्जिं । **ताहि देवताहीति** तुसितदेवताहि । **एकगोत्तोति** तुसितगोत्तेन एकगोत्तो । महाबोधिसत्तानं सन्तानस्स परियोसानावत्थायं देवलोकूपपत्तिजनकं नाम अकुसलेन कम्मुना अनुपट्टमेव होतीति अधिप्पायेन “**दुक्खं पन सङ्गारदुक्खमत्तमेवा**”ति वुत्तं । महापुञ्जानम्पि पन देवपुत्तानं पुब्बनिमित्तुप्पत्तिकालादीसु अनिद्धारम्मणसमायोगो होतियेवाति “**कदाचि दुक्खदुक्खस्सपि सम्भवो नत्थी**”ति न सक्का वत्तुं, धम्मानं उप्पादनरोधसङ्गारदुक्खन्ति वेदितब्बं । **सत्तपञ्जास... पे०... परियन्तोति** इदं मनुस्सवस्सगणनावसेन वुत्तं । तत्थ देवानं वस्सगणनाय पन चतुसहस्समेव ।

इतीति वुत्तत्थनिदस्सनमेतं, तच्च खो यथारहतो, न यथानुपुब्बतोति दस्सेन्तो “**नामगोत्तवसेना**”तिआदिमाह । **उद्दिसीयतीति** दिस्वाव अविञ्जेय्यत्ता “**अयं को नामो**”ति पुच्छते “**तिस्सो गोतमो**”ति नामगोत्तेन उद्दिसीयति । **वण्णादीहीति** वण्णाहारवेदयितायुपरिच्छेदेहि । **सामोतीति** एत्थ **इति-**सद्धो आदिअत्थो, पकारत्थो वा । तेन एवमादिएवंपकारनानत्ततोति दस्सितं होति । **नामगोत्तं उद्देसोति** उद्दिसीयति सत्तो एतेनाति उद्देसो नामगोत्तं । **इतरे आकाराति** आकरीयति दिस्वाव सत्तो विञ्जायति एतेहीति इतरे वण्णादयो आकारा । “**नो च खो अविसेसेना**”ति सङ्घेपतो वुत्तमेवत्थं वित्थारेन दस्सेन्तो आह “**तित्थिया ही**”तिआदि । तत्थ **तित्थियाति** अञ्जतित्थिया । ते पन कम्मवादिनो किरियवादिनो तापसादयो । यस्मा तित्थियानं **ब्रह्मजाला**दीसु चत्तालीसाय एव संवट्टविवट्टानं अनुस्सरणं आगतं, तस्मा “**न ततो पर**”न्ति वत्त्वा तत्थ कारणं वदन्तो “**दुब्बलपञ्जत्ता**”तिआदिमाह । तेन विपस्सनाभियोगो पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणस्स विसेसकारणन्ति दस्सेति । ततोयेव च बलवपञ्जत्ता ठपेत्वा अग्गसावकमहासावके इतरे पकतिसावका कप्पसतम्पि कप्पसहस्सम्पि अनुस्सरन्तियेवाति दट्टब्बं । तेनेव वुत्तं **विसुद्धिमग्गे** (विसुद्धि० २.४०२)

“पकतिसावका कप्पसतम्पि कप्पसहस्सम्पि अनुस्सरन्तियेव बलवपञ्जत्ता”ति । एत्तको हि तेसं अभिनीहारोति कप्पानं सतसहस्सम्पि तदधिकं एकं द्वे च असङ्ख्येय्यानीति कालवसेन एवंपरिमाणो यथाक्कमं तेसं महासावकाअग्गसावकापच्चेकबुद्धानं पुञ्जजाणाभिनीहारो, सावकापच्चेकबोधिपारमिता सिद्धा । यदि बोधिसम्भारसम्भरणकालपरिच्छिन्नो तेसं तेसं अरियानं अभिज्जाजाणविभवो, एवं सन्ते बुद्धानम्पिस्स परिच्छेदता आपन्नाति आह “बुद्धानं पन परिच्छेदो नत्थी”ति । “यावतकं जेय्यं, तावतकं जाण”न्ति (पटि० म० ३.५) वचनतो सब्बञ्जुतञ्जाणस्स विय बुद्धानं अभिज्जाजाणानम्पि सविसये परिच्छेदो नाम नत्थीति तत्थ यं यं जातुं इच्छन्ति, तं तं जानन्ति एव । अथ वा सतिपि कालपरिच्छेदे कारणूपायकोसल्लपरिग्गहादिना सातिसयत्ता महाबोधिसम्भारानं पञ्जापारमिताय पवत्तिआनुभावस्स परिच्छेदो नाम नत्थि, कुतो तंनिब्बत्तानं अभिज्जाजाणानन्ति आह “बुद्धानं पन परिच्छेदो नत्थी”ति । अतीते “एत्तकानं कप्पानं असङ्ख्येय्यानी”ति एवं कालपरिच्छेदो नत्थि अनागते अनागतंसजाणस्स विय । तेनाह “याव इच्छन्ति ताव सरन्ती”ति ।

एवं पञ्चन्नं जनानं पुब्बेनिवासानुस्सरणं कालविभागतो दस्सेत्वा इदानि आरम्मणग्गहणवसेनस्स पवत्तिविसेसं दस्सेन्तो “तित्थिया चा”तिआदिमाह । खन्धपटिपाटिमेव सरन्तीति एत्थ खन्धपटिपाटि खन्धानं अनुक्कमो, सा च खो चुतितो पट्टाय उप्पटिपाटिवसेन । केचि पनेत्थ “इरियापथपटिपाटि खन्धपटिपाटी”ति वदन्ति । वुत्तमेवत्थं ब्यतिरेकतो विभावेन्तो आह “पटिपाटिं मुञ्चित्वा”तिआदि । तत्थ चुतिपटिसन्धिवसेनाति अत्तनो परस्स वा तस्मिं तस्मिं अत्तभावे चुतिं दिस्वा अन्तरा किञ्चि अनामसित्वा पटिसन्धिया एव गहणवसेन । यथा पन अन्धा यट्ठिं अमुञ्चित्वा गच्छन्ति, एवं ते खन्धपटिपाटिं अमुञ्चित्वाव सरन्तीति आह “तेसज्हि अन्धानं विय इच्छितप्पदेसोक्कमनं नत्थी”ति । सावकाति पकतिसावकापि महासावकापि अग्गसावकापि सामञ्जतो वुत्ता । पकतिसावकापि हि खन्धपटिपाटियापि अनुस्सरन्ति, चुतिपटिसन्धिवसेनपि सङ्कमन्ति बलवपञ्जत्ता, तथा असीतिमहासावका । द्विन्नं पन अग्गसावकानं खन्धपटिपाटिकिच्चं नत्थि । एकस्स अत्तभावस्स चुतिं दिस्वा पटिसन्धिं पस्सन्ति, पुन अपरस्स चुतिं दिस्वा पटिसन्धिन्ति एवं चुतिपटिसन्धिवसेनपि सङ्कमन्ता गच्छन्ति । यथा नाम सरदसमये ठितमज्झन्धिकवेलायं चतुरतनिके गेहे चक्खुमतो पुरिसस्स रूपगतं सुपाकटमेव होतीति लोकसिद्धमेतं । सिया पन तस्स सुखुमतरतिरोकुट्टादिभेदस्स रूपगतस्स अगोचरता, न त्वेव बुद्धानं जातुं इच्छितस्स जेय्यस्स अगोचरता, अथ खो तं जाणालोकेन ओभासितं हत्थतले आमलकं विय सुपाकटं सुविभूतमेव होति, तथा जेय्यावरणस्स सुप्पहीनत्ताति आह “बुद्धा पना”तिआदि ।

तत्थ सीहोक्कन्तवसेनाति सीहगतिपतनवसेन । यं यं ठानं आकङ्खन्तीति यस्मिं कप्पे यस्मिं भवे यं यं ठानं जानितुं इच्छन्ति । तं सब्बं सरन्तियेवाति जातुं इच्छितं तं सब्बं सरन्तियेव, न न सरन्ति । बुद्धानज्हि नेव खन्धपटिपाटिकिच्चं, न च चुतिपटिसन्धिवसेन सङ्कमनकिच्चं अत्थि । तेसज्हि अनेकासु कप्पकोटीसु हेट्ठा वा उपरि वा यं यं ठानं इच्छन्ति, तं तं पाकटमेव होति । तस्मा यथा पेय्यालपाळिं पठन्ता “पठमं ज्ञानं...पे०... पञ्चमं ज्ञानं”न्तिआदिपरियोसानमेव गणहन्ता सङ्घिपित्वा सज्झायन्ति, न अनुपदं, एवं अनेकापि कप्पकोटियो पेय्यालपाळिं विय सङ्घिपित्वा यं यं इच्छन्ति, तत्थ तत्थेव जाणेन ओक्कमन्ता सीहोक्कन्तवसेन गच्छन्ति । एवं गच्छन्तानञ्च तेसं जाणं यथा नाम कतवालवेधिपरिचयस्स सरभङ्गसदिसस्स धनुग्गहस्स खित्तो सरो अन्तरन्तरा रुक्खलतादीसु असज्जमानो लक्खेयेव पतति न सज्जति न विरज्जाति, एवं अन्तरन्तरासु जातीसु न सज्जति न विरज्जाति, असज्जमानं अविरज्जमानं इच्छितिच्छित्तानयेव गणहाति ।

अतीतभवे खन्धा तप्पटिबद्धनामगोत्तानि च सब्बं पुब्बेनिवासन्त्थेव सङ्गहितानीति आह “किं विदितं करोति? पुब्बेनिवास”न्ति । मोहो पटिच्छादकट्टेन तमो विय तमोति आह “स्वेव मोहो”तिआदि । ओभासकरणट्टेनाति कातब्बतो

करणं, ओभासोव करणं ओभासकरणं, अत्तनो पच्चयेहि ओभासभावेन निब्बत्तेतब्बट्टेनाति अत्थो । **सेसं पसंसावचनन्ति** पटिपक्खविधमनपवत्तिविसेसानं बोधनतो वुत्तं । **अविज्जा विहताति** एतेन विज्जाननट्टेन विज्जाति अयम्पि अत्थो दीपितोति दट्टब्बं । **कस्मा? यस्मा विज्जा उप्पन्नाति** एतेन विज्जापटिपक्खा अविज्जा, पटिपक्खता चस्सा पहातब्बभावेन विज्जाय च पहायकभावेनाति दस्सेति । **एस नयो इतरस्मिम्पि पदद्वयेति** इमिना तमो विहतो विनट्टो । **कस्मा? यस्मा आलोको उप्पन्नोति** इममत्थं अतिदिसति । किलेसानं आतापनपरितापनट्टेन वीरियं आतापोति आह “**वीरियातापेन आतापिनो**”ति, वीरियवतोति अत्थो । **पेसितचित्तस्साति** यथाधिप्पेतत्थसिद्धिं पतिविस्सट्टचित्तस्स । **यथा अप्पमत्तस्स आतापिनो पहितत्तस्स विहरतोति** अज्जस्सपि कस्सचि मादिसस्साति अधिप्पायो । **पधानानुयोगस्साति** सम्पपधानमनुयुत्तस्स । सेसमेत्थ उत्तानत्ता वुत्तनयत्ता च सुविज्जेय्यमेव ।

पुब्बेनिवासकथा निट्टिता ।

दिब्बचक्खुजाणकथा

१३. चुतियाति चवने । **उपपातेति** उपपज्जने । समीपत्थे चेतं भुम्मवचनं, चुतिकखणसामन्ता उपपत्तिकखणसामन्ता चाति वुत्तं होति । तथा हि वक्खति “**ये पन आसन्नचुतिका**”तिआदि । **येन जाणेनाति** येन दिब्बचक्खुजाणेन । दिब्बचक्खुजाणेनेव हि सत्तानं चुति च उपपत्ति च जायति । **परिकम्मं वत्तब्बं सियाति** “**दिब्बचक्खुजाणं उप्पादेतुकामेन** आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन कसिणारम्मणं अभिज्जापादकज्झानं सब्बाकारेण अभिनीहारक्खमं कत्वा तेजोकसिणं ओदातकसिणं आलोककसिणन्ति इमेसु तीसु कसिणेषु अज्जतरं आसन्नं कातब्बं, उपचारज्झानगोचरं कत्वा वट्टेत्वा ठपेतब्बं”न्तिआदिना दिब्बचक्खुजाणस्स परिकम्मं वत्तब्बं भवेय्य ।

सो अहन्ति सो कतचित्ताभिनीहारो अहं । **दिब्बसदिसत्ताति** दिवि भवन्ति दिब्बं, देवानं पसादचक्खु, तेन दिब्बेन चक्खुना सदिसत्ताति अत्थो । **दिब्बसदिसत्ताति** च हीनूपमादस्सनं देवतानं दिब्बचक्खुतोपि इमस्स महानुभावत्ता । इदानि तं दिब्बसदिसत्तं विभावेतुं “**देवतानज्ही**”तिआदि वुत्तं । तत्थ **सुचरितकम्मनिब्बत्तन्ति** सद्भाबहुलताविसुद्धदिट्ठिताआनिसंसदस्सावितादिसम्पत्तिया सुट्टु चरितत्ता सुचरितेन देवूपपत्तिजनकेन पुज्जकम्मेन निब्बत्तं । **पित्तसेम्हरुहिरादीहीति आदि-**सद्देन वातरोगादीनं सङ्गहो । **अपलिबुद्धन्ति** अनुपद्दुतं । पित्तादीहि अनुपद्दुत्ता कम्मस्स च उट्ठारताय उपक्किलेसविमुत्ति वेदितब्बा । उपक्किलेसदोसरहितज्झि कम्मं तिणादिदोसरहितं विय सस्सं उट्ठारफलं अनुपक्किलिट्ठं होति । कारणूपचारेण चस्स फलं तथा वोहरीयति यथा “**सुक्कं सुक्कविपाक**”न्ति । **दूरेपीति पि-**सद्देन सुखुमस्सपि आरम्मणस्स सम्पटिच्छनसमत्थतं सङ्गहाति । **पसादचक्खूति** चतुन्नं महाभूतानं पसादलक्खणं चक्खु । **वीरियभावनाबलनिब्बत्तन्ति** वीरियारम्भवसेनेव इज्जनतो सब्बापि कुसलभावना वीरियभावना, पधानसङ्खारसमन्नागता वा इट्ठिपादभावना विसेसतो वीरियभावना, तस्सा आनुभावेन निब्बत्तं वीरियभावनाबलनिब्बत्तं । जाणमयं चक्खु **जाणचक्खु** । **तादिसमेवाति** उपक्किलेसविमुत्तताय दूरेपि सुखुमस्सपि आरम्मणस्स सम्पटिच्छनसमत्थताय च तंसदिसमेव ।

दिब्बविहारवसेन पटिलद्धत्ताति दिब्बविहारसङ्घातानं चतुन्नं ज्ञानानं वसेन पटिलद्धत्ता । इमिना कारणवसेनस्स दिब्बभावमाह । **दिब्बविहारसन्निस्सितत्ताति** अट्टङ्गसमन्नागमेन उक्कंसगतं पादकज्झानसङ्घातं दिब्बविहारं सन्निस्साय पवत्तत्ता, दिब्बविहारपरियापन्नं वा अत्तना सम्पयुत्तं रूपावचरचतुत्थज्झानं निस्साय पच्चयभूतं सन्निस्सितत्ताति एवमेत्थ अत्थो दट्टब्बो । **आलोकपरिग्गहेन महाजुतिकत्तापि** दिब्बन्ति कसिणालोकानुग्गहेन पत्तब्बत्ता सयं

जाणालोकफरणभावेन च महाजुतिकभावतोपि दिब्बन्ति अत्थो । महाजुतिकम्पि हि दिब्बन्ति वुच्चति “दिब्बमिदं ब्यम्ह”न्ति आदीसु । **महागतिकत्ताति** महनीयगमनत्ता, विम्हयनीयप्पवत्तिकत्ताति अत्थो । विम्हयनीया हिस्स पवत्ति तिरोकुट्टादिगतरूपदस्सनतो । **तं सब्बन्ति** “हेट्ठा वुत्तं अत्थपञ्चकमपेक्खित्वा वुत्त”न्ति वदन्ति । केचि पन “जुतिगतिअत्थेसुपि सद्दविदू दिवुसदं इच्छन्तीति महाजुतिकत्ता महागतिकत्ताति इदमेव द्वयं सन्धाय वुत्तं, तस्मा ‘सद्दसत्थानुसारेण वेदितब्ब’न्ति इदं दिब्बति जोतयतीति दिब्बं, दिब्बति गच्छति असज्जमानं पवत्ततीति दिब्बन्ति इममत्थं दस्सेतुं वुत्त”न्ति वदन्ति । **आचरियधम्मपालत्थेरो** पन —

“दिब्बचक्खुलाभाय योगिनो परिकम्मकरणं तप्पटिपक्खाभिभवस्स अत्थतो तस्स विजयिच्छा नाम होति, दिब्बचक्खुलाभी च इद्धिमा देवतानं वचनगहणक्खमनधम्मदानवसेन महामोगल्लानत्थेरादयो विय दानगहणलक्खणे वोहारे च पवत्तेय्याति एवं विहारविजयिच्छावोहारजुतिगतिसङ्घातानं अत्थानं वसेन इमस्स अभिज्जाजाणस्स दिब्बचक्खुभावसिद्धितो सद्दविदू च तेसु एव अत्थेसु दिवुसदं इच्छन्तीति ‘तं सब्बं सद्दसत्थानुसारेण वेदितब्ब’न्ति वुत्त”न्ति —

आह ।

दस्सनट्टेनाति रूपदस्सनभावेन । चक्खुना हि सत्ता रूपं पस्सन्ति । यथा मंसचक्खु विज्जाणाधिद्धितं समविसमं आचिक्खन्तं विय पवत्तति, न तथा इदं । इदं पन सयमेव ततो सातिसयं चक्खुकिच्चकारीति आह “**चक्खुकिच्चकरणेन चक्खुमिवातिपि चक्खू**”ति । **दिद्धिविसुद्धिहेतुत्ताति** सद्द्वेपतो वुत्तमत्थं विवरितुं “**यो ही**”ति आदि वुत्तं । **उच्छेददिद्धिं गणहातीति** परतो उप्पत्तिया अदस्सनतो “एत्थे वायं सत्तो उच्छिन्नो, एवमितरेपी”ति उच्छेददिद्धिं गणहाति । **नवसत्तपातुभावदिद्धिं गणहातीति** ज्ञानलाभी अधिच्चसमुप्पन्निको विय गणहाति । यथा हि सो असज्जसत्ता चवित्वा इधूपपन्नो पब्बजितो समानो अभिज्जालाभी हुत्वा पुब्बेनिवासं अनुस्सरन्तो इधूपपत्तिमेव दिस्वा ततो परं असज्जभवे उप्पत्तिं अनुस्सरितुमसक्कोन्तो “अहं अधिच्चसमुप्पन्नो पुब्बे नाहोसिं, सोम्हि एतरहि अहुत्वा सत्तताय परिणतो, सेसापि सत्ता तादिसायेवा”ति अभिनवसत्तपातुभावदिद्धिं गणहाति, एवमयम्पि उपपातमत्तमेव दिस्वा चुत्तिं अपस्सन्तो नवसत्तपातुभावदिद्धिं गणहाति ।

इदानि अज्जथापि विसुद्धिकारणं दस्सेन्तो आह “**एकादसउपक्किलेसविरहतो वा**”ति आदि । **यथाहाति** उपक्किलेससुत्ते आगतपाळिं निदस्सेति । तत्थ हि अनुरुद्धो नन्दियो किमिलोति इमे तयो कुलपुत्ते आमन्तेत्वा धम्मं दस्सेन्तेन “अनुरुद्धा तुम्हे किं इमेहि न आलुळिस्सन्ति, अहम्पि इमेहि उपादाय एकादसहि उपक्किलेसेहि आलुळितपुब्बो”ति दस्सेतुं —

“अहम्पि सुदं अनुरुद्धा पुब्बेव सम्बोधा अनभिसम्बुद्धो बोधिसत्तोव समानो ओभासञ्चेव सज्जानामि दस्सनञ्च रूपानं, सो खो पन मे ओभासो न चिरस्सेव अन्तरधायति दस्सनञ्च रूपानं । तस्स मय्हं अनुरुद्धा एतदहोसि ‘को नु खो हेतु, को पच्चयो, येन मे ओभासो अन्तरधायति दस्सनञ्च रूपानं’न्ति । तस्स मय्हं अनुरुद्धा एतदहोसि ‘विचिकिच्छा खो मे उदपादि, विचिकिच्छाधिकरणञ्च मे समाधि चवि, समाधिम्हि चुते ओभासो अन्तरधायति दस्सनञ्च रूपानं, सोहं तथा करिस्सामि, यथा मे पुन न विचिकिच्छा उप्पज्जिस्सती’ति ।

“सो खो अहं अनुरुद्धा अप्पमत्तो आतापी पहितत्तो विहरन्तो ओभासञ्चेव सज्जानामि दस्सनञ्च रूपानं,

सो खो पन मे ओभासो न चिरस्सेव अन्तरधायति दस्सनञ्च रूपानं । तस्स मय्हं अनुरुद्धा एतदहोसि ‘को नु खो हेतु, को पच्चयो, येन मे ओभासो अन्तरधायति दस्सनञ्च रूपानं’न्ति । तस्स मय्हं अनुरुद्धा एतदहोसि ‘अमनसिकारो खो मे उदपादि, अमनसिकाराधिकरणञ्च पन मे समाधि चवि, समाधिम्हि चुते ओभासो अन्तरधायति दस्सनञ्च रूपानं, सोहं तथा करिस्सामि, यथा मे पुन न विचिकिच्छा उप्पज्जिस्सति न अमनसिकारो’”ति —

आदिना (म० नि० ३.२४१) देसनं आरभित्वा इदं वुत्तं “सो खो अहं अनुरुद्धा विचिकिच्छा चित्तस्स उपक्किलेसोति इति विदित्वा”तिआदि ।

तत्थ (म० नि० अट्ट० ३.२४१) **विचिकिच्छा**ति महासत्तस्स आलोकं वड्ढेत्वा दिब्बचक्खुना नानाविधानि रूपानि पस्सन्तस्स “इदं नु खो कि”न्ति उप्पन्ना विचिकिच्छा । मनसिकारवसेन पन मे रूपानि उपड्ढहिंसु, रूपानि पस्सतो विचिकिच्छा उप्पज्जति, तस्मा इदानि किञ्चि न मनसि करिस्सामीति तुण्ही भवति, तं तुण्हीभावप्पत्तिं सन्धायाह “**अमनसिकारो**”ति । **थिनमिद्धन्ति** किञ्चि अमनसिकरोन्तस्स उप्पन्नं थिनमिद्धं । तथाभूतस्स हि सविष्फारिकमनसिकारस्स अभावतो थिनमिद्धं उप्पज्जति । **छम्भितत्तन्ति** थिनमिद्धं विनोदेत्वा यथारद्धमनसिकारवसेन हिमवन्ताभिमुखं आलोकं वड्ढेत्वा दानवरक्खसअजगरादयो पस्सन्तस्स उप्पन्नं छम्भितत्तं । **उप्पिलन्ति** “मया दिट्ठभयं पकतिया चक्खुविज्जाणेन ओलोकियमानं न पस्सति, अदिट्ठे परिकप्पितसदिसे किंनाम भय”न्ति भयस्स विनोदनवसेन चिन्तेन्तस्स अत्तनो पच्चवेक्खणाकोसल्लं निस्साय उप्पन्नं उप्पिलावितत्तं । **दुडुल्लन्ति** कायालसियं । “मया थिनमिद्धं छम्भितत्तानं वूपसमनत्थं गाळ्हं वीरियं पग्गहितं, तेन मे उप्पिलसङ्घाता चित्तसमाधिदूसिता गेहस्सिता बलवपीति उप्पन्ना”ति वीरियं सिथिलं करोन्तस्स हि कायदुडुल्लं कायदरथो कायालसियं उदपादि ।

अच्चारद्धवीरियन्ति “मम वीरियं सिथिलं करोतो दुडुल्लं उप्पन्नं”न्ति पुन वीरियं पग्गण्हतो उप्पन्नं अच्चारद्धवीरियं । **अतिलीनवीरियन्ति** “मम वीरियं पग्गण्हतो एवं जात”न्ति पुन वीरियं सिथिलयतो उप्पन्नं अतिलीनवीरियं । **अभिजप्पाति** देवलोकाभिमुखं आलोकं वड्ढेत्वा देवसङ्घं पस्सतो उप्पन्ना तण्हा । “एवं मे होतू”ति हि अभिनिविसनवसेन जप्पतीति अभिजप्पा, तण्हा । **नानत्तसज्जाति** “मय्हं एकजातिकं रूपं मनसिकरोन्तस्स अभिजप्पा उप्पन्ना, नानाविधं रूपं मनसिकारं करिस्सामी”ति कालेन देवलोकाभिमुखं कालेन मनुस्सलोकाभिमुखं वड्ढेत्वा नानाविधानि रूपानि मनसिकरोतो उप्पन्ना नानत्तसज्जा, नानत्ते नानासभावे सज्जाति नानत्तसज्जा । **अतिनिज्झायितत्तन्ति** “मय्हं नानाविधानि रूपानि मनसिकरोन्तस्स नानत्तसज्जा उदपादि, इट्ठं वा अनिट्ठं वा एकजातिकमेव रूपं मनसि करिस्सामी”ति तथा मनसिकरोतो उप्पन्नं रूपानं अतिनिज्झायितत्तं, अतिविय उत्तरि कत्वा निज्झानं पेक्खनं अतिनिज्झायितत्तं । **ओभासन्ति** परिकम्मसमुट्ठितं ओभासं । **न च रूपानि पस्सामीति** परिकम्मोभासमनसिकारप्पसुतताय दिब्बचक्खुना रूपानि न पस्सामि । **रूपानि हि खो पस्सामीति** तेन परिकम्मोभासेन फरित्वा ठितट्ठाने दिब्बचक्खुनो विसयभूतानि रूपगतानि पस्सामि ।

एवमादीति आदि-सद्देन —

“केवलम्पि रत्तिं केवलम्पि दिवं केवलम्पि रत्तिन्दिवं तस्स मय्हं अनुरुद्धा एतदहोसि ‘को नु खो हेतु, को पच्चयो, य्वाहं ओभासज्हि खो सज्जानामि, न च रूपानि पस्सामि, रूपानि खो पस्सामि, न च ओभासं सज्जानामि केवलम्पि रत्तिं केवलम्पि दिवं केवलम्पि रत्तिन्दिवं’न्ति । तस्स मय्हं अनुरुद्धा एतदहोसि ‘यस्मिज्हि खो अहं समये

रूपनिमित्तं अमनसिकरित्वा ओभासनिमित्तं मनसि करोमि । ओभासञ्चि खो तस्मिं समये सञ्जानामि, न च रूपानि पस्सामि । यस्मिं पनाहं समये ओभासनिमित्तं अमनसिकरित्वा रूपनिमित्तं मनसि करोमि । रूपानि हि खो तस्मिं समये पस्सामि, न च ओभासं सञ्जानामि केवलम्पि रत्तिं केवलम्पि दिवं केवलम्पि रत्तिन्दिव”न्ति (म० नि० ३.२४३) —

एवमादिपाळिं सङ्गणहाति ।

मनुस्सानं इदन्ति मानुसकं, मनुस्सानं गोचरभूतं रूपारम्भणं । तदञ्जस्स पन दिब्बतिरोकुट्टसुखुमादिभेदस्स रूपस्स दस्सनतो अतिक्कन्तमानुसकं । एवरूपं तञ्च मनुस्सूपचारं अतिक्कन्तं नाम होतीति आह “**मनुस्सूपचारं अतिक्कमित्वा रूपदस्सनेना**”ति । तत्थ **मनुस्सूपचारन्ति** मनुस्सेहि उपचरितब्बट्ठानं, पकतिया चक्खुद्वारेण गहेतब्बं विसयन्ति अधिप्पायो । एवं विसयमुखेण दस्सेत्वा इदानि विसयिमुखेण दस्सेतुं “**मानुसकं वा**”तिआदि वुत्तं । तत्थापि मंसचक्खातिक्कमो तस्स किच्चातिक्कमेनेव दट्ठब्बो । **दिब्बेण चक्खुनाति** दिब्बचक्खुजाणेनपि दट्ठुं न सक्का खणस्स अतिइत्तरताय अतिसुखुमताय केसञ्चि रूपस्स, अपिच दिब्बचक्खुस्स पच्चुप्पन्नं रूपारम्भणं, तञ्च पुरेजातपच्चयभूतं, न च आवज्जनपरिकम्मेहि विना महग्गतस्स पवत्ति अत्थि, नापि उप्पज्जमानमेव रूपं आरम्भणपच्चयो भवितुं सक्कोति, भिज्जमानं वा, तस्मा चुतूपपातक्खणे रूपं दिब्बचक्खुना दट्ठुं न सक्काति सुवुत्तमेतं ।

यदि दिब्बचक्खुजाणं रूपारम्भणमेव, अथ कस्मा “सत्ते पस्सामी”ति वुत्तन्ति? येभुय्येण सत्तसन्तानगरूपदस्सनतो एवं वुत्तं । सत्तगहणस्स वा कारणभावतो वोहारवसेन वुत्तन्तिपि वदन्ति । ते चवमानाति अधिप्पेताति सम्बन्धो । **एवरूपेति** न चुतूपपातक्खणसमङ्गिनाति अधिप्पायो । मोहूपनिस्सयं नाम कम्मं निहीनं निहीनफलं होतीति आह “**मोहनिस्सन्दयुत्तत्ता**”ति । मोहूपनिस्सयता च कुसलकम्मस्स पुब्बभागे मोहूपवत्तिबहुलताय वेदितब्बा । ताय पन मोहूपवत्तिया संकिलिडुं कुसलकम्मं निहीनमेव जातिआदिं निष्फादेतीति निहीनजातिआदयो मोहस्स निस्सन्दफलानीति आह “**हीनानं जातिकुलभोगादीन**”न्तिआदि । **हीळितेति** गरहिते । **ओहीळितेति** विसेसतो गरहिते । **उज्जातेति** लामकभावेन जाते । **अवज्जातेति** विसेसतो लामकभावेन विदिते । **अमोहनिस्सन्दयुत्तत्ताति** एत्थ अमोहो सम्पयुत्तवसेन पुब्बभागवसेन च पवत्तो कथितो, तेन च तिहेतुकपटिसन्धिके दस्सेति । **तब्बिपरीतेति** तस्स हीळितादिभावस्स विपरीते, अहीळिते अनोहीळिते अनुज्जाते अनवज्जाते चित्तीकतेति अत्थो ।

सुवण्णेति सुन्दरवण्णे । **दुब्बण्णेति** असुन्दरवण्णे । सा पनायं सुवण्णदुब्बण्णता यथाक्कमं कम्मस्स अदोसदोसूपनिस्सयताय होतीति आह “**अदोसनिस्सन्दयुत्तत्ता**”तिआदि । अदोसूपनिस्सयता च कम्मस्स मेत्तादीहि परिभावितसन्तानप्पवत्तिया वेदितब्बा । **अभिरूपे विरूपेति** इदं सण्ठानवसेन वुत्तं । सण्ठानवचनोपि हि वण्णसद्वो होति “महन्तं हत्थिवण्णं अभिनिम्मिनित्वा”तिआदीसु (सं० नि० १.१३८) विय । पठमं वुत्तो पन अत्थो वण्णवसेनेव वुत्तो । सुन्दरं गतिं गता सुगताति आह “**सुगतिगते**”ति, सुगतिं उपपन्नेति अत्थो । अलोभज्झासया सत्ता वदञ्जू विगतमच्छेरा अलोभूपनिस्सयेन कम्मुना सुगता समिद्धा होन्तीति आह “**अलोभनिस्सन्दयुत्तत्ता वा अट्ठे महद्धने**”ति । दुखं गतिं गता दुग्गताति आह “**दुग्गतिगते**”ति । लोभज्झासया सत्ता लुद्धा मच्छरिनो लोभूपनिस्सयेन कम्मुना दुग्गता दुरूपा होन्तीति आह “**लोभनिस्सन्दयुत्तत्ता वा दलिदे अप्पन्नपाने**”ति । उपचितन्ति फलावहभावेन कतं । यथा कतञ्चि कम्मं फलदानसमत्थं होति, तथा कतं उपचितं । **चवमानेतिआदीहि दिब्बचक्खुकिच्चं वुत्तन्ति** विसयमुखेण विसयिब्यापारमाह । **पुरिमेहीति** “दिब्बेण चक्खुना”तिआदीनि पदानि सन्धाय वुत्तं । **आदीहीति** एत्थ च-सद्वो लुत्तनिद्धिद्वो,

तस्मा “दिब्बेन...पे०... पस्सामी”ति इमेहि “चवमाने”तिआदीहि च दिब्बचक्खुकिच्चं वुत्तन्ति अत्थो। **इमिना पन पदेनाति** “यथाकम्मूपगे सत्ते पजानामी”ति इमिना वाक्येन। पज्जति जायति अत्थो इमिनाति हि पदं वाक्यं।

महन्तं दुक्खमनुभवमानेति एत्थ दिब्बचक्खुजाणेन रूपं दिस्वा तेसं दुक्खानुभवनं कामावचरचित्तेनेव जानातीति वेदितब्बं। **सोति** नेरयिकसत्ते पच्चक्खतो दिस्वा ठितो दिब्बचक्खुजाणलाभी। **एवं मनसि करोतीति** तेसं नेरयिकानं निरयसंवत्तनिकस्स कम्मस्स जातुकामतावसेन पादकज्झानं समापज्जित्वा वुट्ठाय परिकम्मवसेन मनसि करोति। **किं नु खोति**आदि मनसिकारविधिदस्सनं। एवं पन परिकम्मं कत्वा पादकज्झानं समापज्जित्वा वुट्ठितस्स तं कम्मं आरम्मणं कत्वा आवज्जनं उप्पज्जति, तस्मिं निरुद्धे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति। येसं पुरिमानि तीणि चत्तारि वा परिकम्मउपचारानुलोमगोत्रभुनामकानि कामावचरानि, चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं रूपावचरं चतुत्थज्झानिकं, तत्थ यं तेन अप्पनाचित्तेन सद्धिं उप्पन्नं जाणं, तं यथाकम्मूपगजाणन्ति वेदितब्बं। **“विसुं परिकम्मं नत्थी”**ति इदं पन दिब्बचक्खुजाणेन विना यथाकम्मूपगजाणस्स विसुं परिकम्मं नत्थीति अधिप्पायेन वुत्तं। एवञ्चेतं इच्छितब्बं, अज्जथा यथाकम्मूपगजाणस्स महग्गतभावो एव न सिया। देवानं दस्सनेपि एसेव नयो। नेरयिकदेवग्गहणञ्चेत्थ निदस्सनमतं दट्ठब्बं। आकङ्खमानो हि दिब्बचक्खुलाभी अज्जगतिकेसुपि एवं पटिपज्जतियेव। तथा हि वक्खति “अपायग्गहणेन तिरच्छानयोनिं दीपेती”तिआदि, “सुगतिग्गहणेन मनुस्सगतपि सङ्गहती”ति च। तं निरयसंवत्तनियकम्मं आरम्मणमेतस्साति **तंकम्मरम्मणं। फारुसकवनादीसूति आदि-**सद्देन चित्तलतावनादीनं सङ्गहो।

यथा चिमस्साति यथा च इमस्स यथाकम्मूपगजाणस्स विसुं परिकम्मं नत्थि, एवं अनागतंसजाणस्सपीति विसुं परिकम्माभावञ्च निदस्सेति। तत्थ कारणमाह **“दिब्बचक्खुपादकानेव हि इमानी”**ति। तत्रायमधिप्पायो — यथा दिब्बचक्खुलाभी निरयादिअभिमुखं आलोकं वड्ढेत्वा नेरयिकादिके सत्ते दिस्वा तेहि पुब्बे आयूहितं निरयसंवत्तनियादिकं कम्मं तादिसेन समादानेन तज्जेन च मनसिकारेण परिक्खते चित्ते याथावतो जानाति, एवं यस्स यस्स सत्तस्स समनन्तरं अनागतं अत्तभावं जातुकामो, तं तं ओदिस्स आलोकं वड्ढेत्वा तेन तेन अतीते एतरहि वा आयूहितं तस्स निब्बत्तकं कम्मं यथाकम्मूपगजाणेन दिस्वा तेन तेन निब्बत्तेतब्बं अनागतं अत्तभावं जातुकामो तादिसेन समादानेन तज्जेन च मनसिकारेण परिक्खते चित्ते याथावतो जानाति। एस नयो ततो परेसुपि अत्तभावेसु। एतं अनागतंसजाणं नाम। यस्मा एतं द्वयं दिब्बचक्खुजाणे सति एव सिज्जति, नासति। तेन वुत्तं **“इमानि दिब्बचक्खुना सहेव इज्जन्ती”**ति।

कायेन दुच्चरितं, कायतो वा उप्पन्नं दुच्चरितन्ति कायेन दुट्ठु चरितं, कायतो वा उप्पन्नं किलेसपूतिकत्ता दुट्ठु चरितं कायदुच्चरितन्ति एवं यथाक्कमं योजेतब्बं। **कायोति** चेत्थ चोपनकायो अधिप्पेतो। कायविज्जत्तवसेन पवत्तं अकुसलं कायकम्मं कायदुच्चरितं। यस्मिं सन्ताने कम्मं कतुपचितं, असति आहारुपच्छेदे विपाकारहसभावस्स अविगच्छनतो सो तेन सहितोयेवाति वत्तब्बोति आह **“समन्नागताति समङ्गीभूता”**ति। **अनत्थकामा हुत्वाति** एतेन मातापितरो विय पुत्तानं, आचरियुपज्झाया विय च निस्सितकानं अत्थकामा हुत्वा गरहका उपवादका न होन्तीति दस्सेति। **गुणपरिधंसनेनाति** विज्जमानानं गुणानं विद्धंसनेन, विनासनेनाति अत्थो। ननु च अन्तिमवत्थुनापि उपवादो गुणपरिधंसनमेवाति? सच्चमेतं, गुणाति पनेत्थ ज्ञानादिविसेसा उत्तरिमनुस्सधम्मा अधिप्पेताति सीलपरिधंसनं विसुं गहितं। तेनाह **“नत्थि इमेसं समणधम्मो”**तिआदि। **समणधम्मोति** च सीलसंयमं सन्धाय वदति। **जानं वाति** यं उपवदति, तस्स अरियभावं जानन्तो वा। **अजानं वाति** अजानन्तो वा। जाननाजाननञ्चेत्थ अप्पमाणं, अरियभावो एव पमाणं। तेनाह **“उभयथापि अरियूपवादोव होती”**ति। “अरियोति पन अजानतो अदुट्ठुचित्तस्सेव तत्थ अरियगुणभावं पवेदेन्तस्स गुणपरिधंसनं न होतीति तस्स अरियूपवादो नत्थी”ति वदन्ति। **भारियं कम्मन्ति** आनन्तरियसदिसत्ता भारियं कम्मं,

सतेकिच्छं पन होति खमापनेन, न आनन्तरियं विय अतेकिच्छं ।

तस्स च आविभावत्थन्ति भारियादिसभावस्स पकासनत्थं । तं जिगुच्छीति तं थेरं, तं वा किरियं जिगुच्छि । अतिच्छातोति अतिविय खुदाभिभूतो । महल्लकोति समणानं सारुप्पमसारुप्पं, लोकसमुदाचारमत्तं वा न जानातीति अधिप्पायेन वुत्तत्ता गुणपरिधंसनेन गरहतीति वेदितब्बं । अम्हाकं लज्जितब्बकं अकासीति “समणेन नाम एवं कत”न्ति वुत्ते मयं सीसं उक्खिपितुं न सक्कोमाति अधिप्पायो । जानन्तो एव थेरो “अत्थि ते आवुसो इमस्मिं सासने पतिट्ठु”ति पुच्छि । इतरोपि सच्चाभिसमयो सासने पतिट्ठुति आह “सोतापन्नो अहं”न्ति । थेरो तं करुणायमानो “खीणासवो तथा उपवदितो”ति अत्तानं आवि अकासि । तेनस्स तं पाकतिकं अहोसीति तेन अस्स तं कम्मं मग्गावरणं नाहोसीति अधिप्पायो । पुब्बेव पन सोतापन्नत्ता अपायगामीनं सुप्पहीनभावतो सग्गावरणमस्स कातुमसमत्थमेव तं कम्मं । अत्तना वुट्ठुतरो होतीति एत्थ “उक्कुटिकं निसीदित्वा खमापेतब्बो”ति विसुद्धिमग्गे वुत्तं । सोतापन्नसकदागामिनो दोसेनपि नक्खमन्ति, सेसअरिया वा तस्स अत्थकामा हुत्वा आयतिं संवरणत्थाय न खमापेय्यन्ति आह “सचे सो नक्खमती”ति । अत्तना वुट्ठुतरो होति, ठितकेनेवाति एत्थापि “उक्कुटिकं निसीदित्वा”ति विसुद्धिमग्गे (विसुद्धि० २.४११) वुत्तं । एवञ्चि तत्थ वुत्तं —

“सचे दिसापक्कन्तो होति, सयं वा गन्त्वा सद्धिविहारिके वा पेसेत्वा खमापेतब्बो । सचे नापि गन्तुं, न पेसेतुं सक्का होति, ये तस्मिं विहारे भिक्खू वसन्ति, तेसं सन्तिकं गन्त्वा सचे नवकतरा होन्ति, उक्कुटिकं निसीदित्वा, सचे वुट्ठुतरा, वुट्ठेसु वुत्तनयेनेव पटिपज्जित्वा ‘अहं, भन्ते, असुकं नाम आयस्मन्तं इदञ्चिदञ्च अवचं, खमतु मे सो आयस्मा’ति वत्वा खमापेतब्बं । सम्मुखा अक्खमन्तेपि एतदेव कातब्ब”न्ति ।

इदं पन परम्पि तत्थ (विसुद्धि० २.४११) वुत्तं —

“सचे एकचारिकभिक्खु होति, नेवस्स वसनट्ठानं, न गतट्ठानं पज्जायति, एकस्स पण्डितस्स भिक्खुनो सन्तिकं गन्त्वा ‘अहं, भन्ते, असुकं नाम आयस्मन्तं इदञ्चिदञ्च अवचं, तं मे अनुस्सरतो अनुस्सरतो विप्पटिसारो होति, किं करोमी’ति वत्तब्बं । सो वक्खति ‘तुम्हे मा चिन्तयित्थ, थेरो तुम्हाकं खमति, चित्तं वूपसमेथा’ति । तेनपि अरियस्स गतदिसाभिमुखेन अज्जलिं पग्गहेत्वा ‘खमतू’ति वत्तब्ब”न्ति ।

परिनिब्बुतमञ्चट्ठानन्ति पूजाकरणट्ठानं सन्धायाह । पाकतिकमेव होतीति एवं कते अत्तनो चित्तं पसीदतीति तं कम्मं सग्गावरणं मग्गावरणञ्च न होतीति अधिप्पायोति केचि वदन्ति । चरियापिटके मातङ्गचरितसंवण्णनायं (चरिया० अट्ठ० २.६४) —

“पारमितापरिभावनसमिद्धाहि नानासमापत्तिविहारपरिपूरिताहि सीलदिट्ठिसम्पदाहि सुसङ्घतसन्ताने महाकरुणाधिवासे महासत्ते अरियूपवादकम्मअभिसपसङ्घातं फरुसवचनं संयुत्तं महासत्तस्स खेत्तविसेसभावतो तस्स च अज्झासयफरुसताय दिट्ठधम्मवेदनीयं हुत्वा सचे सो महासत्तं न खमापेति, सत्तमे दिवसे विपच्चनसभावं जातं । खमापिते पन महासत्ते पयोगसम्पत्तिया विपाकस्स पटिबाहितत्ता अविपाकधम्मत्तं आपज्जि अहोसिकम्मभावतो । अयञ्चि अरियूपवादपापस्स दिट्ठधम्मवेदनीयस्स च धम्मता”ति —

आचरियधम्मपालत्थेरेन वुत्तत्ता एवं खमापिते तं कम्मं पयोगसम्पत्तिया विपाकस्स पटिबाहितत्ता अहोसिकम्मभावेन

अविपाकधम्मतं आपन्नन्ति नेव सग्गावरणं न मोक्खावरणञ्च होतीति एवमेत्थ अत्थो गहेतब्बो ।

विपरीतं दस्सनमेतेसन्ति **विपरीतदस्सना** । समादातब्बट्टेन समादानानि, कम्मनि समादानानि येसं ते कम्मसमादाना, मिच्छादिट्ठिवसेन कम्मसमादाना **मिच्छादिट्ठिकम्मसमादाना**, हेतुअत्थं वा अन्तोगधं कत्वा मिच्छादिट्ठिवसेन परे कम्मेसु समादापका **मिच्छादिट्ठिकम्मसमादाना** । तथिमं अत्थं दस्सेन्तो “**मिच्छादिट्ठिवसेना**”तिआदिमाह । ये च...पे०... समादपेन्ति, तेपि मिच्छादिट्ठिकम्मसमादानाति योजेतब्बं । **सीलसम्पन्नो**तिआदि परिपक्किन्द्रियस्स मग्गसमङ्गिनो वसेन वुत्तं, अग्गमग्गट्टे पन वत्तब्बमेव नत्थि । अथ वा अग्गमग्गपरियापन्ना एव सीलादयो वेदितब्बा । अग्गमग्गट्टस्स हि दिट्ठेव धम्मे एकंसिका अञ्जाराधना, इतरेसं अनेकंसिका । **अञ्जन्ति** अरहत्तं । **एवंसम्पदमिदन्ति** एत्थ सम्पज्जनं सम्पदा, निष्फत्ति, एवं अविरज्जनकनिष्फत्तिकन्ति अत्थो, यथा तं अवस्सम्भावी, एवमिदम्पीति वुत्तं होति । यथा हि मग्गानन्तरं अविरज्जित्वाव फलं निब्बत्तं, एवमेतं इमस्सपि पुगलस्स चुतिअनन्तरं अविरज्जित्वाव निरये पटिसन्धि होतीति दस्सेति । सकलस्मिञ्चि बुद्धवचने न इमाय उपमाय गाळ्हतरं कत्वा वुत्तउपमा अत्थि । **तं वाचं अप्पहायाति**आदीसु (म० नि० अट्ठ० १.१४९) अरियूपवादं सन्थाय “पुन एवरूपिं वाचं न वक्खामी”ति वदन्तो वाचं पजहति नाम, “पुन एवरूपं चित्तं न उप्पादेस्सामी”ति चिन्तेन्तो चित्तं पजहति नाम, “पुन एवरूपिं दिट्ठिं न गण्हिस्सामी”ति पजहन्तो दिट्ठिं पजहति नाम । तथा अकरोन्तो नेव पजहति न पटिनिस्सज्जति । **यथाभतं निक्खित्तो एवं निरयेति** यथा निरयपालेहि आहरित्वा निरये ठपितो, एवं निरये ठपितोयेव, नास्स निरयूपपत्तिया कोचि विबन्धो । तत्रायं युत्ति — निरयूपगो अरियूपवादी तदादायकस्स अविजहनतो सेय्यथापि मिच्छादिट्ठीति । एत्थ च “तं वाचं अप्पहाया”ति एवमादिवचनेन तदादायकस्स अप्पहानेनेव अरियूपवादो अन्तरायिको अनत्थावहोव, पहानेन पन अच्चयं देसेत्वा खमापनेन न अन्तरायिको अनत्थावहो यथा तं वुट्ठिता देसिता च आपत्तीति दस्सेति । मिच्छादिट्ठिवसेन अकत्तब्बं नाम पापं नत्थि, यतो संसारखाणुभावोपि नाम होतीति आह “**मिच्छादिट्ठिपरमानि, भिक्खवे, वज्जानी**”ति ।

“उच्छिन्नभवनेत्तिको, भिक्खवे, तथागतस्स कायो तिट्ठति (दी० नि० १. १४७), अयञ्चेव कायो बहिद्भा च नामरूपं”न्ति च एवमादीसु विय इध **काय**-सद्वो खन्धपञ्चकविसयोति आह “**कायस्स भेदाति उपादिन्नकखन्धपरिच्चागा**”ति । अवीतरागस्स मरणतो परं नाम भवन्तरूपादानमेवाति आह “**परं मरणाति तदनन्तरं अभिनिब्बत्तकखन्धग्गहणे**”ति । येन तिट्ठति, तस्स उपच्छेदेनेव कायो भिज्जतीति आह “**कायस्स भेदाति जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदा**”ति । एति इमस्सा सुखन्ति अयो, पुञ्जन्ति आह “**पुञ्जसम्मता अया**”ति । आयन्ति एतस्सा सुखानीति आयो, पुञ्जकम्मादीनं सुखसाधनं । तेनाह “**सुखानं वा आयस्स अभावा**”ति । **विवसाति** कम्मस्स वसे वत्तनतो अत्तनो वसे वत्तितुं न सक्कोन्तीति विगतो वसो एतेसन्ति विवसा, अवसवत्तिनोति अत्थो । इयति अस्सादीयतीति अयो, अस्सादोति आह “**अस्सादसज्जितो अयो**”ति ।

नागराजादीनन्ति आदि-सद्देन सुपण्णादीनं सङ्गहो । **असुरसदिसन्ति** पेतासुरसदिसं । **सो** हीति सो असुरकायो । **सब्बसमुस्सयेहीति** सब्बेहि सम्पत्तिसमुस्सयेहि, सब्बसम्पत्तिरासितोति वुत्तं होति । **वुत्तविपरियायेनाति** “सुट्ठु चरितं, सोभनं वा चरितं अनवज्जत्ताति सुचरितं”न्तिआदिना कायदुच्चरितेनातिआदीनं पदानं वुत्तस्स अत्थस्स विपरियायेन । “इतो भो सुगतिं गच्छा”ति (इतिवु० ८३) वचनतो मनुस्सगतिपि सुगतियेवाति आह “**सुगतिग्गहणेन मनुस्सगतिपि सङ्गहती**”ति । सेसमेत्थ वुत्तनयत्ता उत्तानत्थतो च सुविज्जेय्यमेव ।

दिब्बचक्खुजाणकथा निट्ठिता ।

आसवक्खयजाणकथा

१४. **विपस्सनापादकन्ति** विपस्सनाय पदद्वानभूतं । विपस्सना च तिविधा विपस्सकपुग्गलभेदेन । महाबोधिसत्तानञ्चि पच्चेकबोधिसत्तानञ्च चिन्तामयजाणसंवद्धितत्ता सयम्भूजाणभूता, इतरेसं सुतमयजाणसंवद्धितत्ता परोपदेससम्भूता । सा “ठपेत्वा नेवसञ्जानासञ्जायतनं अवसेसरूपारूपज्झानानं अञ्जतरतो वुट्ठाया”तिआदिना अनेकधा अरूपमुखवसेन चतुधातुववत्थाने वुत्तानं तेसं तेसं धातुपरिग्गहमुखानं अञ्जतरमुखवसेन अनेकधाव **विसुद्धिमग्गे** नानानयतो विभाविता । महाबोधिसत्तानं पन चतुवीसतिकोटिसतसहस्समुखेन पभेदगमनतो नानानयं सब्बञ्जुतञ्जाणसन्निस्सयस्स अरियमग्गजाणस्स अधिद्वानभूतं पुब्बभागजाणगम्भं गण्हापेत्तं परिपाकं गच्छन्तं परमगम्भीरं सण्हसुखुमतरं अनञ्जसाधारणं विपस्सनाजाणं होति । यं अट्टकथासु महावजिरञ्जाणन्ति वुच्चति । यस्स च पवत्तिविभागेन चतुवीसतिकोटिसतसहस्सपभेदस्स पादकभावेन समापज्जियमाना चतुवीसतिकोटिसतसहस्ससङ्ख्या देवसिकं सत्थु वळञ्जनकसमापत्तियो वुच्चन्ति, स्वायं बुद्धानं विपस्सनाचारो **परमत्थमञ्जुसायं** विसुद्धिमग्गवण्णनायं उद्देसतो दस्सितो, अत्थिकेहि ततो गहेतब्बो ।

आसवानं खेपनतो समुच्छिन्दनतो आसवक्खयो अरियमग्गो, उक्कट्टनिद्देसवसेन अरहत्तमग्गगहणं । आसवानं खये जाणं आसवक्खयजाणन्ति दस्सेन्तो “**तत्र चेतं जाण**”न्ति वत्वा **खयेति** च आधारे भुम्मं, न विसयेति दस्सेन्तो “**तप्परियापन्नत्ता**”ति आह । **इदं दुक्खन्ति** दुक्खस्स अरियसच्चस्स तदा पच्चक्खतो गहितभावदस्सनं । **एत्तकं दुक्खन्ति** तस्स परिच्छिज्ज गहितभावदस्सनं । **न इतो भिय्योति** अनवसेसेत्वा गहितभावदस्सनं । तेनाह “**सब्बम्पि दुक्खसच्च**”न्तिआदि । **सरसलक्खणपटिवेधेनाति** सभावसङ्घातस्स लक्खणस्स असम्मोहतो पटिविज्झनेन । असम्मोहपटिवेधोति च यथा तस्मिं जाणे पवत्ते पच्छा दुक्खस्स सरूपादिपरिच्छेदे सम्मोहो न होति, तथा पवत्ति । तेनाह “**यथाभूतं अब्भञ्जासि**”न्ति । **निब्बत्तिकन्ति** निष्फादेत्तं । **यं ठानं पत्वाति** यं निब्बानं मग्गस्स आरम्मणपच्चयट्टेन कारणभूतं आगम्म । तदुभयवतो हि पुग्गलस्स पत्ति तदुभयस्स पत्तीति वुत्तं । **पत्वाति** वा पापुणनहेतु । **अप्पवत्तिन्ति** अप्पवत्तिनिमित्तं । ते वा न पवत्तन्ति एत्थाति अप्पवत्ति, निब्बानं । **तस्साति** दुक्खनिरोधस्स । **सम्पापकन्ति** सच्छिकिरियावसेन सम्मदेव पापकं ।

किलेसवसेनाति आसवसङ्घातकिलेसवसेन । यस्मा आसवानं दुक्खसच्चपरियायो, तप्परियापन्नत्ता, सेससच्चानञ्च तंसमुदयादिपरियायो अत्थि, तस्मा वुत्तं “**परियायतो**”ति । दस्सेन्तो सच्चानीति योजना । आसवानंयेव चेत्य गहणं “आसवानं खयजाणाया”ति आरद्धत्ता । तथा हि आसवविमुत्तिसीसेनेव सब्बसंकिलेसविमुत्ति वुत्ता । **इदं दुक्खन्ति यथाभूतं अब्भञ्जासिन्ति**आदिना मिस्सकमग्गो इध कथितोति “**सह विपस्सनाय कोटिप्पत्तं मग्गं कथेती**”ति वुत्तं । एत्थ च सच्चप्पटिवेधस्स तदा अतीतकालिकत्ता “यथाभूतं अब्भञ्जासि”न्ति वत्वापि अभिसमयकाले तस्स पच्चुप्पन्नतं उपादाय “एवं जानतो एवं पस्सतो”ति वत्तमानकालेन निद्देसो कतो । सो च कामं मग्गक्खणतो परं यावज्जतना अतीतकालिको एव, सब्बपठमं पनस्स अतीतकालिकत्तं फलक्खणेनेव वेदितब्बन्ति आह “**विमुच्चित्थाति इमिना फलक्खणं दस्सेती**”ति । **जानतो पस्सतो**ति वा हेतुनिद्देसोयं । जाननहेतु दस्सनहेतु कामासवापि चित्तं विमुच्चित्थाति योजना । भवासवगहणेनेव चेत्य भवरागस्स विय भवदिट्ठियापि समवरोधोति दिट्ठासवस्सपि सङ्गहो दट्टब्बो ।

यस्मा पहीनकिलेसपच्चवेक्खणेन विज्जमानस्सपि कम्मस्स आर्याति अप्पटिसन्धिकभावतो “खीणा जाती”ति जानाति, यस्मा च मग्गपच्चवेक्खणादीहि वुत्तं ब्रह्मचरियन्तिआदिं पजानाति, तस्मा वुत्तं “**खीणा जातीति आदीहि**

तस्स भूमि”न्ति । तत्थ तस्साति पच्चवेक्खणजाणस्स । भूमिन्ति पवत्तिट्ठानं । येनाधिप्पायेन “कतमा पना”तिआदिना चोदना कता, तं पकासेत्वा परिहारं वत्तुकामो आह “न तावस्सा”तिआदि । न तावस्स अतीता जाति खीणाति मग्गभावनाय न खीणाति अधिप्पायो । तत्थ कारणमाह “पुब्बेव खीणत्ता”ति । न अनागता अस्स जाति खीणाति योजना । न अनागताति च अनागतत्तसामञ्जं गहेत्वा लेसेन वदति । तेनाह “अनागते वायामाभावतो”ति । विज्जमानेयेव हि पयोगो सम्भवति, नाविज्जमानेति अधिप्पायो । अनागतविसेसो पनेत्थ अधिप्पेतो, तस्स च खेपने वायामोपि लब्भतेव । तेनाह “या पन मग्गस्सा”तिआदि । “या पना”ति हि आदिना मग्गभावनाय अनागतजातिया एव हेतुविनासनद्वारेण खीणभावो पकासीयति । एकचतुपञ्चवोकारभवेसूति भवत्तयग्गहणं वुत्तनयेन अनवसेसतो जातिया खीणभावदस्सनत्थं । तन्ति यथावुत्तजातिं । सोति भगवा ।

ब्रह्मचरियवासो नाम इध मग्गब्रह्मचरियस्स निब्बत्तनमेवाति आह “निट्ठित”न्ति । सम्मादिट्ठिया चतूसु सच्चेसु परिज्जादिकिच्चसाधनवसेन पवत्तमानाय सम्मासङ्कप्पादीनम्पि दुक्खसच्चे परिज्जाभिसमयानुगुणा पवत्ति, इतरसच्चेसु च नेसं पहानाभिसमयादिवसेन पवत्ति पाकटा एव । तेन वुत्तं “चतूहि मग्गेहि परिज्जापहानसच्छिकिरियाभावनाभिसमयवसेना”ति । नापरं इत्थत्तायाति इमे पकारा इत्थं, तब्भावो इत्थत्तं, तदत्थन्ति वुत्तं होति । ते पन पकारा अरियमग्गब्यापारभूता परिज्जादयो इधाधिप्पेताति आह “एवंसोळसकिच्चभावाया”ति । ते हि मग्गं पच्चवेक्खतो मग्गानुभावेण पाकटा हुत्वा उपट्ठहन्ति, परिज्जादीसु च पहानमेव पधानं, तदत्थत्ताय इतरेसन्ति आह “किलेसक्खयाय वा”ति । पहीनकिलेसपच्चवेक्खणवसेन वा एतं वुत्तं । “नापरं इत्थत्तायाति अब्भज्जासि”न्ति एत्थायमपरो नयो — इत्थत्तायाति निस्सक्के सम्पदानवचनं । तेनायमत्थो — इत्थत्ताय इत्थम्भावतो इमस्सा एवंपकारा इदानि वत्तमानक्खन्धसन्ताना अपरं अनागतक्खन्धसन्तानं मय्हं नत्थि, इमे पन चरिमत्तभावसङ्घाता पञ्चक्खन्धा परिज्जाता अप्पटिट्ठा तिट्ठन्ति छिन्नमूलका रुक्खा विय । अपरिज्जातमूलका हि पतिट्ठा । यथाह “कबळीकारे चे, भिक्खवे, आहारे अत्थि रागो अत्थि नन्दी अत्थि तण्हा, पतिट्ठितं तत्थ विज्जाणं विरुळ्ह”न्तिआदि (सं० नि० २.६४; कथा० २९६; महानि० ७) । ते पन पञ्चक्खन्धा चरिमकविज्जाणनिरोधेन अनुपादानो विय जातवेदो निब्बायिस्सन्तीति अब्भज्जासिन्ति ।

पच्चवेक्खणजाणपरिग्गहितन्ति न पठमदुतियजाणद्वयाधिगमं विय केवलन्ति अधिप्पायो । दस्सेन्तोति निगमनवसेन दस्सेन्तो । सरूपतो हि पुब्बे दस्सितमेवाति । सेसमेत्थ वुत्तनयत्ता सुविज्जेय्यमेव ।

तिक्खत्तुं जातोति इमिना पन इदं दस्सेति “अहं, ब्राह्मण, पठमविज्जाय जातोयेव पुरेजातस्स सहजातस्स वा अभावतो सब्बेसं वुट्ठो महल्लको, किमङ्गं पन तीहि विज्जाहि तिक्खत्तुं जातोति । पुब्बेनिवासजाणेन अतीतंसजाणन्ति अतीतारम्मणसभागताय तब्भावीभावतो च पुब्बेनिवासजाणेन अतीतंसजाणं पकासेत्वाति योजेतब्बं । तत्थ अतीतंसजाणन्ति अतीतक्खन्धायतनधातुसङ्घाते अतीतकोट्टासे अप्पटिहतजाणं । दिब्बचक्खुजाणस्स पच्चुप्पन्नारम्मणत्ता यथाकम्मूपगजाणस्स अनागतंसजाणस्स च दिब्बचक्खुवसेनेव इज्जनतो दिब्बचक्खुनो परिभण्डजाणत्ता दिब्बचक्खुम्हियेव च ठितस्स चेतोपरियजाणसिद्धितो वुत्तं “दिब्बचक्खुना पच्चुप्पन्नानागतंसजाण”न्ति । तत्थ दिब्बचक्खुनाति सपरिभण्डेन दिब्बचक्खुजाणेन । पच्चुप्पन्नंसो च अनागतंसो च पच्चुप्पन्नानागतंसं, तत्थ जाणं पच्चुप्पन्नानागतंसजाणं । आसवक्खयजाणाधिगमेनेव सब्बञ्जुतज्जाणस्स विय सेसासाधारणजाणदसबलजाणआवेणिकबुद्धधम्मादीनम्पि अनञ्जसाधारणानं बुद्धगुणानं इज्जनतो वुत्तं “आसवक्खयेन सकललोकियलोकुत्तरगुण”न्ति । तेनाह “सब्बेपि सब्बञ्जुगुणे पकासेत्वा”ति ।

आसवक्खयजाणकथा निद्धिता ।

देसनानुमोदनकथा

१५. पीतिविष्कारपरिपुण्णगतचित्तोति पीतिफरणेन परिपुण्णकायचित्तो । अज्जाणन्ति अज्जाणस्साति अत्थो । धीसद्वस्स योगतो हि सामिअत्थे एतं उपयोगवचनं । अभिक्कन्ताति एत्थ अतिक्कन्ता, विगताति अत्थोति आह “**खये दिस्सती**”ति । तेनेव हि “**निक्खन्तो पठमो यामो**”ति वुत्तं । **अभिक्कन्ततरो चाति** अतिविय कन्ततरो मनोरमो, तादिसो च सुन्दरो भद्दको नाम होतीति आह “**सुन्दरे दिस्सती**”ति । **कोति** देवनागयक्खगन्धब्बादीसु को कतमो । **मेति** मम । **पादानीति** पादे । **इद्धियाति** इमाय एवरूपाय देविद्धिया । **यससाति** इमिना एदिसेन परिवारेण परिच्छेदेन । **जलन्ति** विज्जोतमानो । **अभिक्कन्तेनाति** अतिविय कन्तेन कमनीयेन अभिरूपेण । **वण्णेनाति** छविवण्णेण सरीरवण्णनिभाय । **सब्बा ओभासयं दिसाति** दसपि दिसा पभासेन्तो चन्दो विय सूरियो विय च एकोभासं एकालोकं करोन्तोति गाथाय अत्थो । **अभिरूपेति** उळाररूपे सम्पन्नरूपे ।

अभिक्कन्तं भो गोतम, अभिक्कन्तं भो गोतमाति वचनद्वयस्स “**साधु साधु भो गोतमा**”ति आमेटितवसेन अत्थं दस्सेत्वा तस्स विसयं निद्धारेन्तो आह “**भये कोधे**”तिआदि । तत्थ “**चोरो चोरो, सप्पो सप्पो**”तिआदीसु **भये** आमेटितं । “**विज्झ विज्झ, पहर पहरा**”तिआदीसु **कोधे** । “**साधु साधु**”तिआदीसु **पसंसायं** । “**गच्छ गच्छ, लुनाहि लुनाही**”तिआदीसु **तुरिते** । “**आगच्छ आगच्छा**”तिआदीसु **कोतूहले** । “**बुद्धो बुद्धोति चिन्तेन्तो**”तिआदीसु (बु० वं० २.४४) **अच्छरे** । “**अभिक्कमथायस्मन्तो, अभिक्कमथायस्मन्तो**”तिआदीसु (दी० नि० ३.२०; अ० नि० ९.११) **हासे** । “**कहं एकपुत्तक, कहं एकपुत्तका**”तिआदीसु **सोके** । “**अहो सुखं, अहो सुखं**”न्तिआदीसु (उदा० २०; चूळव० ३३२) **पसादे** । **च-सद्दो** अवुत्तसमुच्चयत्थो । तेन गरहअसम्मानादीनं सङ्गहो दट्टब्बो । तत्थ “**पापो पापो**”तिआदीसु **गरहायं** । “**अभिरूपक अभिरूपका**”तिआदीसु **असम्माने** दट्टब्बं ।

नयिदं आमेटितवसेन द्विक्खत्तुं वुत्तं, अथ खो अत्थद्वयवसेनाति दस्सेन्तो “**अथ वा**”तिआदिमाह । **अभिक्कन्तन्ति** वचनं अपेक्खित्वा नपुंसकलिङ्गवसेन वुत्तं । तं पन भगवतो वचनं धम्मस्स देसनाति कत्वा वुत्तं “**यदिदं भोतो गोतमस्स धम्मदेसना**”ति । अत्थमत्तदस्सनं वा एतं, तस्मा अत्थवसेन लिङ्गविभक्तिविपरिणामो वेदितब्बो । दूतियपदेपि एसेव नयो । **दोसनासनतोति** रागादिकिलेसविद्धंसनतो । **गुणाधिगमनतोति** सीलादिगुणानं सम्पापनतो । ये गुणे देसना अधिगमेति, तेसु पधानभूता गुणा दस्सेतब्बाति ते पधानभूते गुणे ताव दस्सेतुं “**सद्धाजननतो पज्जाजननतो**”ति वुत्तं । सद्धापमुखा हि लोकिया गुणा, पज्जापमुखा लोकुत्तरा । **सात्थतोति**आदीसु सीलादिअत्थसम्पत्तिया **सात्थतो**, सभावनिरुत्तिसम्पत्तिया **सव्यज्जनतो** । सुविज्जेय्यसद्वप्ययोगताय **उत्तानपदतो**, सण्हसुखुमभावेन दुविज्जेय्यत्थताय **गम्भीरत्थतो** । सिनिद्धमुदुमधुरसद्वप्ययोगताय **कण्णसुखतो**, विपुलविसुद्धपेमनीयत्थताय **हृदयङ्गमतो** । मानातिमानविधमनेन **अनत्तुक्कंसनतो**, थम्भसारम्भनिम्मदनेन **अपरवम्भनतो** । हिताधिप्पायप्पवत्तिया परेसं रागपरिळाहादिवूपसमनेन **करुणासीतलतो**, किलेसन्धकारविधमनेन **पज्जावदाततो** । करवीकरुतमञ्जुताय **आपाथरमणीयतो**, पुब्बापराविरुद्धसुविसुद्धत्थताय **विमदक्खमतो** । आपाथरमणीयताय एव **सुय्यमानसुखतो**, विमदक्खमताय हितज्जासयप्पवत्तिया च **वीमंसियमानहिततोति** एवमत्थो वेदितब्बो । **एवमादीहीति आदि-**सद्देन संसारचक्कनिवत्तनतो, सद्धम्मचक्कप्पवत्तनतो, मिच्छावादविधमनतो, सम्मावादपतिट्ठापनतो, अकुसलमूलसमुद्धरणतो, कुसलमूलसंरोपनतो, अपायद्वारपिधानतो, सग्गमग्गद्वारविवरणतो, परियुट्टानवूपसमनतो, अनुसयसमुग्घातनतोति एवमादीनं सङ्गहो दट्टब्बो ।

अधोमुखठपितन्ति केनचि अधोमुखं ठपितं । हेट्टामुखजातन्ति सभावेनेव हेट्टामुखं जातं । उग्घाटेय्याति विवटं करेय्य । हत्थे गहेत्वाति “पुरत्थाभिमुखो उत्तराभिमुखो वा गच्छा”ति आदीनि अवत्वा हत्थे गहेत्वा “निस्सन्देहं एस मग्गो, एवं गच्छा”ति दस्सेय्य । काळपक्खचातुद्दसीति काळपक्खे चातुद्दसी काळपक्खचातुद्दसी । निक्कुज्जितं उक्कुज्जेय्याति आधेय्यस्स अनाधारभूतं भाजनं आधारभावापादनवसेन उक्कुज्जेय्य । हेट्टामुखजातताय सद्धम्मविमुखं अधोमुखठपितताय असद्धम्मे पतिट्ठितन्ति एवं पदद्वयं यथारहं योजेतब्बं, न यथासङ्ख्यं । कामं कामच्छन्दादयोपि पटिच्छादका नीवरणभावतो, मिच्छादिट्ठि पन सविसेसं पटिच्छादिका सत्ते मिच्छाभिनिवेसनेनाति आह “मिच्छादिट्ठिगहनपटिच्छन्न”न्ति । तेनाह भगवा — “मिच्छादिट्ठिपरमाहं, भिक्खवे, वज्जं वदामी”ति । सब्बो अपायगामिमग्गो कुम्मग्गो कुच्छितो मग्गोति कत्वा, सम्मादिट्ठिआदीनं उजुपटिपक्खताय मिच्छादिट्ठिआदयो अट्ठ मिच्छत्तधम्मा मिच्छामग्गो । तेनेव हि तदुभयपटिपक्खतं सन्धाय “सग्गमोक्खमग्गं आचिक्खन्तेना”ति वुत्तं । सप्पिआदिसन्निस्सयो पदीपो न तथा, उज्जलो यथा तेलसन्निस्सयोति तेलपज्जोतग्गहणं । एतेहि परियायेहीति एतेहि निक्कुज्जितुक्कुज्जनपटिच्छन्नविवरणादिउपमोपमितब्बप्पकारेहि, एतेहि वा यथावुत्तेहि अरसरूपतादीनं अत्तनि अज्जथा पटिपादनपरियायेहि अत्तनो दिब्बविहारविभावनपरियायेहि विज्जत्तयविभावनापदेसेन अत्तनो सब्बज्जुगुणविभावनपरियायेहि च । तेनाह “अनेकपरियायेन धम्मो पकासितो”ति ।

देसनानुमोदनकथा निट्ठिता ।

पसन्नाकारकथा

पसन्नाकारन्ति पसन्नेहि कातब्बं सक्कारं । सरणं गच्छामीति एत्थ इति-सद्दो लुत्तनिट्ठिट्ठोति आह “सरणन्ति गच्छामी”ति । एत्थ हि नायं गमिसद्दो नीसद्दादयो विय द्विकम्मको, तस्मा यथा अजं गामं नेतीति वुच्चति, एवं “गोतमं सरणं गच्छामी”ति वत्तुं न सक्का, “सरणन्ति गच्छामी”ति पन वत्तब्बं, तस्मा एत्थ इति-सद्दो लुत्तनिट्ठिट्ठोति वेदितब्बं । सरणन्ति पटिसरणं । तेनाह “परायण”न्ति । परायणभावो च अनत्थनिसेधनेन अत्थसम्पटिपादनेन च होतीति आह “अघस्स ताता हितस्स च विधाता”ति । अघस्साति दुक्खतोति वदन्ति, पापतोति पन अत्थो युत्तो, निस्सक्के चेतं सामिवचनं । सरणन्ति गमनज्चेत्थ तदधिप्पायेन भजनं तथा जाननं वाति दस्सेन्तो “इति इमिना अधिप्पायेना”ति आदिमाह । तत्थ गच्छामीति आदीसु पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमं पच्छिमं अत्थवचनं । भजनं वा सरणाधिप्पायेन उपसङ्गमनं, सेवना सन्तिकावचरता, पयिरुपासनं वत्तप्पटिवत्तकरणेन उपट्टानन्ति एवं सब्बथापि अनज्जसरणतंयेव दीपेति । गच्छामीति पदस्स कथं बुज्झामीति अयमत्थो लब्भतीति आह “येसं ही”ति आदि ।

अधिगतमग्गे सच्छिकतनिरोधेति पदद्वयेनपि फलट्टा एव दस्सिता, न मग्गट्टाति ते दस्सेन्तो “यथानुसिट्ठं पटिपज्जमाने चा”ति आह । ननु च कल्याणपुथुज्जोपि यथानुसिट्ठं पटिपज्जतीति वुच्चतीति? किञ्चापि वुच्चति, निप्परियायेन पन मग्गट्टा एव तथा वत्तब्बा, न इतरे नियामोक्कमनाभावतो । तथा हि ते एव “अपायेसु अपतमाने धारेती”ति वुत्ता । सम्मत्तनियामोक्कमनेन हि अपायविनिमुत्तसम्भवो । अक्खायतीति एत्थ इति-सद्दो आदिअत्थो, पकारत्थो वा । तेन “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्घता वा असङ्घता वा, विरागो तेसं अग्गमक्खायती”ति (इतिवु० ९०; अ० नि० ४.३४) सुत्तपदं सङ्गणहाति, “वित्थारो”ति वा इमिना । एत्थ च अरियमग्गो निय्यानिकताय, निब्बानं तस्स तदत्थसिद्धिहेतुतायाति उभयमेव निप्परियायेन धम्मोति वुत्तो । निब्बानज्हि आरम्मणपच्चयभूतं लभित्वा अरियमग्गस्स तदत्थसिद्धि, तथापि अरियफलानं “यस्मा ताय सद्दाय अवूपसन्ताया”ति आदिवचनतो मग्गेन समुच्छिन्नानं किलेसानं

पटिप्पस्सद्धिप्पहानकिच्चताय निय्यानानुगुणताय निय्यानपरियोसानताय च । परियत्तिधम्मस्स पन निय्यानधम्मसमधिगमहेतुतायाति इमिना परियायेन वुत्तनयेन धम्मभावो लब्भति एव, स्वायमत्थो पाठारुळ्हो एवाति दस्सेन्तो “न केवल”न्तिआदिमाह ।

रागविरागोति मग्गो कथितोति कामरागो भवरागोति एवमादिभेदो सब्बोपि रागो विरज्जति पहीयति एतेनाति रागविरागोति मग्गो कथितो । **अनेजमसोकन्ति फलन्ति** एजासङ्घाताय तण्हाय अन्तोनिज्झानलक्खणस्स सोकस्स च तदुप्पत्तियं सब्बसो परिक्खीणत्ता अनेजमसोकन्ति फलं कथितं । **अप्पटिकूलन्ति** अविरोधदीपनतो केनच अविरुद्धं, इट्ठं पणीतन्ति वा अत्थो । पगुणरूपेण पवत्तितत्ता, पकट्टगुणविभावनतो वा **पगुणं** । यथाह “विहिंससज्जी पगुणं नभासिं, धम्मं पणीतं मनुजेसु ब्रह्मे”ति (म० नि० १.२८३; महाव० ९) । सब्बधम्मक्खन्धा कथिताति योजना । **दिट्ठिसीलसङ्घातेनाति** “यायं दिट्ठि अरिया निय्यानिका निय्याति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयाय, तथारूपाय दिट्ठिया दिट्ठिसामज्जगतो विहरती”ति (दी० नि० ३.३२४, ३५६; म० नि० १.४९२; ३.५४) एवं वुत्ताय दिट्ठिया “यानि तानि सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानि भुजिस्सानि विज्जुप्पसत्थानि अपरामट्टानि समाधिसंवत्तनिकानि, तथारूपेहि सीलेहि सीलसामज्जगतो विहरती”ति (दी० नि० ३.३२४, ३५६; म० नि० १.४९२; ३.५४; अ० नि० ६.१२) एवं वुत्तानं सीलानज्ज संहतभावेन, दिट्ठिसीलसामज्जेनाति अत्थो । **संहतोति** घटितो, समेतोति अत्थो । अरियपुग्गला हि यत्थ कत्थचि दूरे ठितापि अत्तनो गुणसामग्गिया संहता एव । **अट्ट च पुग्गला धम्मदसा** तेति पुरिसयुगळवसेन चत्तारोपि पुग्गलवसेन अट्टेव अरियधम्मस्स पच्चक्खदस्साविताय धम्मदसा । तीणि वत्थूनि सरणन्ति गमनेन तिक्खत्तुं गमनेन च **तीणि सरणगमनानि** । **पटिवेदेसीति** अत्तनो हृदयङ्गतं वाचाय पवेदेसि ।

पसन्नाकारकथा निट्ठिता ।

सरणगमनकथा

सरणगमनस्स विसयप्पभेदफलसंकिलेसभेदानं विय कत्तु च विभावना तत्थ कोसल्लाय होतीति “**सरणगमनेसु कोसल्लत्थं सरणं...पे०... वेदितब्बो**”ति वुत्तं तेन विना सरणगमनस्सेव असम्भवतो । तत्थ **सरणन्ति** पदत्थतो ताव हिंसतीति सरणं । हिंसत्थस्स हि सरसद्वस्स वसेनेतं पदं दट्टब्बं, तस्मा सरणगतानं तेनेव सरणगमनेन वट्टभयं चित्तुत्रासं कायिकं दुक्खं दुग्गतिपरियापन्नं सब्बम्पि दुक्खं हनति, विनासेतीति अत्थो । रतनत्तयस्सेवेतं अधिवचनं । अथ वा हिते पवत्तनेन “सम्पन्नसीला, भिक्खवे, विहरथा”तिआदिना (म० नि० १.६४) अत्थे नियोजनेन अहिता च निवत्तनेन “पाणातिपातस्स खो पन पापको विपाको, पापकं अभिसम्पराय”न्तिआदिना आदीनवदस्सनादिमुखेन अनत्थतो निवत्तनेन सत्तानं भयं हिंसति, हिताहितेसु अप्पवत्तिपवत्तिहेतुकं व्यसनं अपवत्तिकरणेन विनासेति बुद्धो । भवकन्तारउत्तरणेन मग्गसङ्घातो धम्मो सत्तानं भयं हिंसति, इतरो अस्सासदानेन । अप्पकानम्पि दानवसेन पूजावसेन च उपनीतानं सक्कारानं विपुलफलपटिलाभकरणेन सत्तानं भयं हिंसति सङ्घो अनुत्तरदक्खिण्येयभावतो, तस्मा इमिनापि विभजित्वा वुत्तपरियायेन रतनत्तयं सरणं । “सम्मासम्बुद्धो भगवा, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्घो”ति एवं पवत्तरतनत्तयपसआदतगगरुक्ताहि विधुतदिट्ठिविचिकिच्छासम्मोहअस्सद्धियादिताय विहतकिलेसो तदेव रतनत्तयं सरणं परायणं गति ताणं लेणन्ति एवं पवत्तिया तप्परायणताकारप्पवत्तो चित्तुप्पादो **सरणगमनं** सरणन्ति गच्छति एतेनाति कत्वा । तेन यथावुत्तचित्तुप्पादेन समन्नागतो सत्तो सरणन्ति गच्छति, वुत्तप्पकारेण चित्तुप्पादेन “एतानि मे तीणि रतनानि सरणं, एतानि परायणं”न्ति एवं उपेति भजति सेवति पयिरुपासति, एवं वा जानाति, बुज्झतीति अत्थो । एवं ताव सरणं, सरणगमनं, यो च सरणं गच्छति,

इदं तयं वेदितब्बं ।

सरणगमनप्यभेदे पन दुविधं सरणगमनं लोकोत्तरं लोकियञ्च । तत्थ लोकोत्तरं दिट्ठसच्चानं मग्गक्खणे सरणगमनुपक्विकलेससमुच्छेदनेन आरम्मणतो निब्बानारम्मणं हुत्वा किच्चतो सकलेपि रतनत्तये इज्झति । अत्थतो चतुसच्चाधिगमो एव हि लोकोत्तरसरणगमनं । तत्थ हि निब्बानधम्मो सच्छिकिरियाभिसमयवसेन, मग्गधम्मो भावनाभिसमयवसेन पटिविज्झियमानोयेव सरणगमनत्थं साधेति, बुद्धगुणा पन सावकगोचरभूता परिज्जाभिसमयवसेन, तथा अरियसङ्घगुणा । तेन वुत्तं “किच्चतो सकलेपि रतनत्तये इज्झती”ति । इज्झन्तञ्च सहेव इज्झति, न लोकियं विय पटिपाटिया असम्मोहपटिवेधेन पटिविद्धत्ता । ये पन वदन्ति “न सरणगमनं निब्बानारम्मणं हुत्वा पवत्तति, मग्गस्स अधिगतत्ता पन अधिगतमेव होति एकच्चानं तेविज्जादीनं लोकियविज्जादयो विया”ति, तेसं लोकियमेव सरणगमनं सिया, न लोकोत्तरं । तञ्च अयुत्तं दुविधस्सपि इच्छितब्बत्ता । लोकियं पन सरणगमनं पुथुज्जनानं सरणगमनुपक्विकलेसविक्रम्भनेन आरम्मणतो बुद्धादिगुणारम्मणं हुत्वा इज्झति । तं अत्थतो बुद्धादीसु वत्थूसु “सम्मासम्बुद्धो भगवा”तिआदिना सद्भापटिलाभो यथावुत्तसद्भापुब्बङ्गमा च सम्मादिट्ठि, दससु पुञ्जकिरियवत्थूसु दिट्ठिजुकम्मन्ति वुच्चति । एत्थ च “सद्भापटिलाभो”ति इमिना मातादीहि उस्साहितदारकादीनं विय जाणविप्पयुत्तसरणगमनं दस्सितन्ति वेदितब्बं । “सम्मादिट्ठी”ति इमिना पन जाणसम्पयुत्तं सरणगमनं दस्सितं बुद्धसुबुद्धतं धम्मसुधम्मतं सङ्घसुप्पटिपत्तिञ्च लोकियावबोधवसेनेव सम्मा जायेन दस्सनतो ।

तयिदं लोकियसरणगमनं चतुधा पवत्तति अत्तसन्निय्यातनेन तप्परायणताय सिस्सभावूपगमनेन पणिपातेनाति । तत्थ **अत्तसन्निय्यातनं** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं अत्तानं बुद्धस्स निय्यातेमि, धम्मस्स, सङ्घस्सा”ति एवं बुद्धादीनंयेव संसारदुक्खनित्थरणत्थं अत्तनो अत्तभावस्स परिच्चजनं । **तप्परायणता** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धपरायणो धम्मपरायणो सङ्घपरायणोति मं धारेथा”ति एवं तप्परायणभावो । **सिस्सभावूपगमनं** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं बुद्धस्स अन्तेवासिको, धम्मस्स, सङ्घस्सा”ति मं धारेथा”ति एवं सिस्सभावूपगमो । **पणिपातो** नाम “अज्ज आदिं कत्वा अहं अभिवादनं पच्चुट्ठानं अज्जलिकम्मं सामीचिकम्मं बुद्धादीनंयेव तिण्णं वत्थूनं करोमी”ति मं धारेथा”ति एवं बुद्धादीसु परमनिपच्चकारो । इमेसहि चतुन्नं आकारानं अज्जतरम्पि करोन्तेन गहितंयेव होति सरणगमनं ।

अपिच “भगवतो अत्तानं परिच्चजामि, धम्मस्स सङ्घस्स अत्तानं परिच्चजामि, जीवितं परिच्चजामि, परिच्चतोयेव मे अत्ता, परिच्चत्तंयेव मे जीवितं, जीवितपरियन्तिकं बुद्धं सरणं गच्छामि, बुद्धो मे सरणं लेणं ताण”न्ति एवम्पि **अत्तसन्निय्यातनं** वेदितब्बं । “सत्थारञ्च वताहं पस्सामि, भगवन्तमेव पस्सामि, सुगतञ्च वताहं पस्सामि, भगवन्तमेव पस्सामि, सम्मासम्बुद्धञ्च वताहं पस्सामि, भगवन्तमेव पस्सामी”ति (सं० नि० २.१५४) एवं महाकस्सपत्थेरस्स सरणगमनं विय **सिस्सभावूपगमनं** दट्ठब्बं ।

“सो अहं विचरिस्सामि, गामा गामं पुरा पुरं ।

नमस्समानो सम्बुद्धं, धम्मस्स च सुधम्मतं ॥ (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १९४) ।

“ते मयं विचरिस्सामि, गामा गामं नगा नगं...पे... सुधम्मतं”न्ति ॥ (सु० नि० १८२) —

एवम्पि आळवकसातागिरहेमवतादीनं सरणगमनं विय **तप्परायणता** वेदितब्बा । ननु चेते आळवकादयो मग्गेनेव आगतसरणगमना, कथं तेसं तप्परायणतासरणगमनं वुत्तन्ति? मग्गेनागतसरणगमनेहिपि “सोहं विचरिस्सामि गामा

गाम”न्तिआदिना (सं० नि० १.२४६; सु० नि० १९४) तेहि तप्परायणताकारस्स पवेदितत्ता तथा वुत्तं। अथ खो ब्रह्मायु ब्राह्मणो उट्ठायासना एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा भगवतो पादेसु सिरसा निपतित्वा भगवतो पादानि मुखेन च परिचुम्बति, पाणीहि च परिसम्बाहति, नामञ्च सावेति “ब्रह्मायु अहं, भो गोतम, ब्राह्मणो, ब्रह्मायु अहं, भो गोतम, ब्राह्मणो”ति (म० नि० २.३९४) एवमि पणिपातो दट्ठब्बो।

सो पनेस जातिभयाचरियदक्खिणेय्यतावसेन चतुब्बिधो होति। तत्थ दक्खिणेय्यताहेतुकेन पणिपातेन सरणगमनं होति, न इतरेहि जातिभयादिवसप्पवत्तेहि तीहि पणिपातेहि। सेट्ठवसेनेव हि सरणं गय्हति, सेट्ठवसेन भिज्जति, तस्मा यो साकियो वा कोलियो वा “बुद्धो अम्हाकं जातको”ति वन्दति, अग्गहितमेव होति सरणं। यो वा “समणो गोतमो राजपूजितो महानुभावो अवन्दियमानो अनत्थमि करेय्या”ति भयेन वन्दति, अग्गहितमेव होति सरणं। योपि बोधिसत्तकाले भगवतो सन्तिके किञ्चि उग्गहितं सरमानो बुद्धकाले वा —

“एकेन भोगं भुज्जेय्य, द्वीहि कम्मं पयोजये।

चतुत्थञ्च निधापेय्य, आपदासु भविस्सती”ति॥ (दी० नि० ३.२६५) —

एवरूपिं दिट्ठधम्मिकं अनुसासनिं उग्गहेत्वा “आचरियो मे”ति वन्दति, अग्गहितमेव होति सरणं, सम्परायिकं पन निय्यानिकं वा अनुसासनिं पच्चासीसन्तो दक्खिणेय्यपणिपातमेव करोति। यो पन “अयं लोके अग्गदक्खिणेय्यो”ति वन्दति, तेनेव गहितं होति सरणं।

एवं गहितसरणस्स च उपासकस्स वा उपासिकाय वा अञ्जतित्थियेसु पब्बजितमि जातिं “जातको मे अय”न्ति वन्दतोपि सरणगमनं न भिज्जति, पगेव अपब्बजितं। तथा राजानं भयवसेन वन्दतो। सो हि रट्ठपूजितत्ता अवन्दियमानो अनत्थमि करेय्याति। तथा यं किञ्चि सिप्पसिक्खापकं तित्थियमि “आचरियो मे अय”न्ति वन्दतोपि न भिज्जति। एवं सरणगमनस्स पभेदो वेदितब्बो।

सरणगमनकथा निट्ठिता।

सरणगमनफलकथा

एत्थ च लोकुत्तरस्स सरणगमनस्स चत्तारि सामञ्जफलानि विपाकफलं अरियमग्गस्सेव लोकुत्तरसरणगमनन्ति अधिपेतत्ता। सकलस्स पन वट्ठदुक्खस्स अनुप्पादनिरोधो आनिसंसफलं। वुत्तञ्हेतं —

“यो च बुद्धञ्च धम्मञ्च, सङ्गञ्च सरणं गतो।

चत्तारि अरियसच्चानि, सम्मप्पञ्जाय पस्सति॥

“दुक्खं दुक्खसमुप्पादं, दुक्खस्स च अतिक्कमं।

अरियञ्चट्ठङ्गिकं मग्गं, दुक्खूपसमगामिनं॥

“एतं खो सरणं खेमं, एतं सरणमुत्तमं।

एतं सरणमागम्म, सब्बदुक्खा पमुच्चती”ति॥ (ध० प० १९०-१९२)।

अपिच निच्चतो अनुपगमनादिवसेन पेतस्स आनिसंसफलं वेदितब्बं । वुत्तज्हेतं —

“अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो कञ्चि सङ्गारं निच्चतो उपगच्छेय्य, सुखतो उपगच्छेय्य, कञ्चि धम्मं अत्ततो उपगच्छेय्य, मातरं जीविता वोरोपेय्य, पितरं जीविता वोरोपेय्य, अरहन्तं जीविता वोरोपेय्य, पदुट्टुचित्तो तथागतस्स लोहितं उप्पादेय्य, सङ्गं भिन्देय्य, अज्जं सत्थारं उद्दिसेय्य, नेतं ठानं विज्जती”ति (म० नि० ३.१२८; अ० नि० १.२७६) ।

लोकियस्स पन सरणगमनस्स भवसम्पदापि भोगसम्पदापि फलमेव । वुत्तज्हेतं —

“ये केचि बुद्धं सरणं गतासे,
न ते गमिस्सन्ति अपायभूमिं ।
पहाय मानुसं देहं,
देवकायं परिपूरेस्सन्ती”ति ॥(दी० नि० २.३३२; सं० नि० १.३७) ।

अपरम्मि वुत्तं —

“अथ खो सक्को देवानमिन्दो असीतिया देवतासहस्सेहि सद्धिं येनायस्मा महामोग्गल्लानो तेनुपसङ्गमि... पे०... एकमन्तं ठितं खो सक्कं देवानमिन्दं आयस्मा महामोग्गल्लानो एतदवोच ‘साधु खो, देवानमिन्द, बुद्धसरणगमनं होति, बुद्धसरणगमनहेतु खो, देवानमिन्द, एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जन्ति । ते अज्जे देवे दसहि ठानेहि अधिगणहन्ति दिब्बेन आयुना दिब्बेन वण्णेन सुखेन यसेन आधिपतेय्येन दिब्बेहि रूपेहि सद्देहि गन्धेहि रसेहि फोडुब्बेही”ति (सं० नि० ४.३४१) ।

एस नयो धम्मे सङ्गे च ।

अपिच वेलामसुत्तादिवसेनपि सरणगमनस्स फलविसेसो वेदितब्बो । तथा हि **वेलामसुत्ते** (अ० नि० ९.२०) “करीसस्स चतुत्थभागप्पमाणानं चतुरासीतिसहस्ससङ्ख्यानं सुवण्णपातिरूपियपातिकंसपातीनं यथाक्कमं रूपियसुवण्णहिरज्जपूरानं सब्बालङ्कारपटिमण्डितानं चतुरासीतिया हत्थिसहस्सानं चतुरासीतिया अस्ससहस्सानं चतुरासीतिया रथसहस्सानं चतुरासीतिया धेनुसहस्सानं चतुरासीतिया कज्जासहस्सानं चतुरासीतिया पल्लङ्कसहस्सानं चतुरासीतिया वत्थकोटिसहस्सानं अपरिमाणस्स च खज्जभोज्जादिभेदस्स आहारस्स परिच्चजनवसेन सत्तमासाधिकानि सत्त संवच्छरानि निरन्तरं पवत्तवेलाममहादानतो एकस्स सोतापन्नस्स दिन्नं महप्फलतरं, ततो सतं सोतापन्नानं दिन्नदानतो एकस्स सकदागामिनो, ततो एकस्स अनागामिनो, ततो एकस्स अरहतो, ततो एकस्स पच्चेकसम्बुद्धस्स, ततो सम्मासम्बुद्धस्स, ततो बुद्धप्पमुखस्स सङ्गस्स दिन्नदानं महप्फलतरं, ततो चातुदिसं सङ्गं उद्दिस्स विहारकरणं, ततो सरणगमनं महप्फलतरं”न्ति पकासितं । वुत्तज्हेतं —

“यं, गहपति, वेलामो ब्राह्मणो दानं अदासि महादानं, यो चेकं दिट्ठिसम्पन्नं भोजेय्य, इदं ततो महप्फलतरं”न्ति (अ० नि० ९.२०) —

आदि । एवं **सरणगमनफलं** वेदितब्बं ।

सरणगमनफलकथा निड्डिता ।

सरणगमनसंकिलेसभेदकथा

तत्थ च लोकियसरणगमनं तीसु वत्थूसु अञ्जाणसंसयमिच्छाजाणादीहि संकिलिस्सति, न महाजुतिकं, न उज्जलं अपरिसुद्धं अपरियोदातं होति, न महाविप्फारं अनुळारं । एत्थ च **अञ्जाणं** नाम वत्थुत्तयस्स गुणानं अजाननं तत्थ सम्मोहो । “बुद्धो नु खो, न नु खो”तिआदिना विचिकिच्छा **संसयो** । **मिच्छाजाणं** नाम तस्स गुणानं अगुणभावपरिकप्पनेन विपरीतग्गाहोति वेदितब्बं । लोक्कुत्तरस्स पन सरणगमनस्स नत्थि संकिलेसो । लोकियस्स च सरणगमनस्स दुविधो भेदो सावज्जो अनवज्जो च । तत्थ **सावज्जो** अञ्जसत्थारादीसु अत्तनिय्यातनादीहि होति, सो अनिट्ठफलो । **अनवज्जो** पन कालकिरियाय होति । लोकियज्झि सरणगमनं सिक्खापदसमादानं विय अग्गहितकालपरिच्छेदकं जीवितपरियन्तमेव होति, तस्मा तस्स खन्धभेदेन भेदो, सो अविपाकत्ता अफलो । लोक्कुत्तरस्स पन नेवत्थि भेदो । भवन्तरेपि हि अरियसावको अञ्जं सत्थारं न उद्दिसतीति । एवं सरणगमनस्स **संकिलेसो** च **भेदो** च वेदितब्बो ।

कस्मा पनेत्थ वोदानं न गहितं, ननु वोदानविभावनापि तत्थ कोसल्लाय होतीति? सच्चमेतं, तं पन संकिलेसग्गहणेन अत्थतो दीपितं होतीति न गहितं । यानि हि तेसं संकिलेसकारणानि अञ्जाणादीनि, तेसं सब्बेन सब्बं अनुप्पादनेन उप्पन्नानञ्च पहानेन वोदानं होतीति । एवमेत्थ “सरणं सरणगमनं”न्तिआदीनं पपञ्चो वेदितब्बो । इमस्स पन यथावुत्तपपञ्चस्स इध अवचने कारणं दस्सेन्तो आह “**सो पन इध वुच्चमानो**”तिआदि । तत्थ **सरणवण्णनतो**ति सामञ्जफलसुत्ते वुत्तसरणवण्णनतो ।

सरणगमनसंकिलेसभेदकथा निड्डिता ।

उपासकत्तपटिवेदनाकथा

एवं धारेतूति एवं जानातूति अत्थो । एत्थ **को उपासको**ति सरूपपुच्छा, तस्मा किलक्खणो उपासकोति वुत्तं होति । **कस्मा**ति हेतुपुच्छा । तेन केन पवत्तिनिमित्तेन उपासकसद्दो तस्मिं पुग्गले निरुळ्होति दस्सेति । तेनाह “**कस्मा उपासकोति वुच्चती**”ति । सद्दस्स हि अभिधेय्यपवत्तिनिमित्तं तदत्थस्स तब्भावकारणं । **किमस्स सीलन्ति** कीदिसं अस्स उपासकस्स सीलं, कित्तकेन सीलेनायं सीलसम्पन्नो नाम होतीति अत्थो । **को आजीवो**ति को अस्स सम्माआजीवो । सो पन मिच्छाजीवस्स परिवज्जनेन होतीति सोपि विभजीयति । **का विपत्ती**ति कस्स सीलस्स आजीवस्स वा विपत्ति । अनन्तरस्स हि विधि वा पटिसेधो वा । **सम्पत्ती**ति एत्थापि एसेव नयो ।

इदं पकिण्णकं वेदितब्बन्ति कथं वेदितब्बं? वुच्चते — **को उपासको**ति खत्तियादीसु यो कोचि तिसरणं गतो गहट्ठो । सरणगमनमेव हेत्थ कारणं, न जातिआदिविसेसो । वुत्तज्हेतं “यतो खो, महानाम, बुद्धं सरणं गतो होति, धम्मं, सङ्गं सरणं गतो होति । एत्तावता खो, महानाम, उपासको होती”ति (सं० नि० ५.१०३३) ।

कस्मा उपासकोति रतनत्तयउपासनतो । तेनेव सरणगमनेन तत्थ च सक्कच्चकिरियाय आदरगारवबहुमानादियोगेन पयिरुपासनतोति वुत्तं होति । सो हि बुद्धं उपासतीति उपासको । धम्मं, सङ्गं उपासतीति उपासको ।

किमस्स सीलन्ति पञ्च वेरमणियो । **वेरमणियो**ति चेत्य वेरं वुच्चति पाणातिपातादीसु दुस्सील्यं, तस्स मननतो

हननतो विनासनतो वेरमणियो पञ्च विरतियो विरतिप्पधानत्ता तस्स सीलस्स । वुत्तञ्हेतं “यतो खो, महानाम, उपासको पाणातिपाता पटिविरतो होति, अदिन्नादाना, कामेसुमिच्छाचारा, मुसावादा, सुरामेरयमज्जपमादद्धाना पटिविरतो होति । एत्तावता खो, महानाम, उपासको सीलवा होती”ति (सं० नि० ५.१०३३) ।

को आजीवोति पञ्च मिच्छावणिज्जा पहाय धम्मेन समेन जीवितकप्पनं । वुत्तञ्हेतं — “पञ्चिमा, भिक्खवे, वणिज्जा उपासकेन अकरणीया । कतमा पञ्च? सत्थवणिज्जा सत्तवणिज्जा मंसवणिज्जा मज्जवणिज्जा विसवणिज्जा । इमा खो, भिक्खवे, पञ्च वणिज्जा उपासकेन अकरणीया”ति (अ० नि० ५.१७७) ।

एत्थ च **सत्थवणिज्जा**ति आवुधभण्डं कत्वा वा कारेत्वा वा यथाकतं वा पटिलभित्वा तस्स विक्कयो । **सत्तवणिज्जा**ति मनुस्सविक्कयो । **मंसवणिज्जा**ति सूनकारादयो विय मिगसूकरादिके पोसेत्वा मंसं सम्पादेत्वा विक्कयो । **मज्जवणिज्जा**ति यं किञ्चि मज्जं योजेत्वा तस्स विक्कयो । **विसवणिज्जा**ति विसं योजेत्वा सङ्गहेत्वा वा तस्स विक्कयो । तत्थ सत्थवणिज्जा परोपरोधनिमित्तताय अकरणीया वुत्ता, सत्तवणिज्जा अभुजिस्सभावकरणतो, मंसविसवणिज्जा वधहेतुतो, मज्जवणिज्जा पमादद्धानतोति वेदितब्बा ।

का विपत्तीति या तस्सेव सीलस्स च आजीवस्स च विपत्ति भेदो कोपो पकोपो च, अयमस्स विपत्ति । अपिच याय एस चण्डालो चेव होति मलञ्च पटिकुट्टो च, सापिस्स विपत्तीति वेदितब्बा । ते च अत्थतो अस्सद्धियादयो पञ्च धम्मा होन्ति । यथाह —

“पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकचण्डालो च होति उपासकमलञ्च उपासकपटिकुट्टो च । कतमेहि पञ्चहि? अस्सद्धो होति, दुस्सीलो होति, कोतूहलमङ्गलिको होति, मङ्गलं पच्चेति, नो कम्मं, इतो च बहिद्धा दक्खिणेय्यं परियेसति, तत्थ च पुब्बकारं करोती”ति (अ० नि० ५.१७५) ।

एत्थ च **उपासकपटिकुट्टो**ति उपासकनिहीनो । बुद्धादीसु कम्मकम्मफलेसु च सद्धाविपरियायो अस्सद्धियं मिच्छाधिमोक्खो, यथावुत्तेन अस्सद्धियेन समन्नागतो **अस्सद्धो** । यथावुत्तसीलविपत्तिआजीवविपत्तिवसेन **दुस्सीलो** । “इमिना दिट्ठादिना इदं नाम मङ्गलं होती”ति एवं बालजनपरिकप्पितकोतूहलसङ्घातेन दिट्ठसुतमुतमङ्गलेन समन्नागतो **कोतूहलमङ्गलिको** । **मङ्गलं पच्चेती**ति दिट्ठमङ्गलादिभेदं मङ्गलमेव पत्तियायति । **नो कम्मन्ति** कम्मस्सकतं नो पत्तियायति । **इतोबहिद्धा**ति इतो सब्बञ्चुबुद्धसासनतो बहिद्धा बाहिरकसमये । **दक्खिणेय्यं परियेसती**ति दुप्पटिपन्नं दक्खिणारहसञ्जी गवेसति । **पुब्बकारं करोती**ति दानमाननादिकं कुसलकिरियं पठमतरं करोति । एत्थ च दक्खिणेय्यपअयेसनपुब्बकारे एकं कत्वा पञ्च धम्मा वेदितब्बा ।

का सम्पत्तीति साव तस्स सीलसम्पदा च आजीवसम्पदा च सम्पत्ति, ये चस्स रतनभावादिकरा सद्धादयो पञ्च धम्मा । यथाह —

“पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकरतनञ्च होति उपासकपदुमञ्च उपासकपुण्डरीको च । कतमेहि पञ्चहि? सद्धो होति, सीलवा होति, न कोतूहलमङ्गलिको होति, कम्मं पच्चेति, नो मङ्गलं, न इतो बहिद्धा दक्खिणेय्यं परियेसति, इध च पुब्बकारं करोती”ति ।

एत्थ च चतुन्मि परिसानं रतिजननद्वेन उपासकोव रतनं **उपासकरतनं**, गुणसोभाकित्तिसद्वसुगन्धताहि उपासकोव पदुमं **उपासकपदुमं**, तथा **उपासकपुण्डरीको** च वेदितब्बो । सेसमेत्थ विपत्तियं वुत्तविपरियायेन विज्जेय्यं । एवमिदं “को उपासको”तिआदिकं पकिण्णकं वित्थारतो वेदितब्बं । इमस्स पन पकिण्णकस्स इध वित्थारेत्वा अवचने कारणं दस्सेन्तो आह “**तं अतिभारियकरणतो**”तिआदि ।

आदिम्हीति आदिअत्थे । **कोटियन्ति** परियन्तकोटियं । **विहारग्गेना**ति ओवरककोट्टासेन, “इमस्मिं गब्भे वसन्तानं इदं पनसफलं पापुणाती”तिआदिना तंतंवसनद्वानकोट्टासेनाति अत्थो । **अज्जतन्ति** अज्ज इच्चेव अत्थो । **पाणेहि उपेतन्ति** इमिना तस्स सरणगमनस्स आपाणकोटिकतं दस्सेन्तो “**याव मे जीवितं पवत्तती**”तिआदीनि वत्त्वा पुन जीवितेनपहं वत्थुत्तयं पटिपूजेन्तो सरणगमनञ्च रक्खामीति उप्पन्नं तस्स ब्राह्मणस्स अधिप्पायं विभावेन्तो “**अहज्ही**”तिआदिमाह । **पाणेहि उपेतन्ति** हि याव मे पाणा धरन्ति, ताव सरणं उपेतं, उपेन्तो न वाचामत्तेन न एकवारं चित्तुप्पादनमत्तेन, अथ खो पाणानं परिच्चजनवसेन यावजीवं उपेतन्ति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अधिवासेतूति सादियतु, तं पन सादियनं मनसा सम्पटिग्गहो होतीति आह “**सम्पटिच्छतू**”ति । **कायङ्गन्ति** कायमेव अङ्गन्ति वदन्ति, कायस्स वा अङ्गं सीसादि कायङ्गं, सीसादि सरीरावयवन्ति वुत्तं होति । **वाचङ्गन्ति** “होतु साधू”ति एवमादिवाचाय अङ्गं अवयवं । वाचङ्गस्स चोपनं वाचाय पवत्तनमेवाति वेदितब्बं । **अब्भन्तरेयेवाति** अत्तनो चित्तसन्तानेयेव । **खन्तिं चारेत्वा**ति खन्तिं पवत्तेत्वा, रुचिं उप्पादेत्वाति वुत्तं होति । “**खन्तिं धारेत्वा**”तिपि पाठो, उप्पन्नं रुचिं अब्भन्तरेयेव धारेत्वा वचीभेदेन अपकासेत्वाति वुत्तं होति ।

कथं पन वेरञ्जो ब्राह्मणो भगवतो अधिवासनं अज्जासि । न हि तेन सक्का भगवतो चित्तप्पवत्ति पच्चक्खतो विज्जातुं, तस्मा “**भगवतो अधिवासनं विदित्वा**”ति कस्मा वुत्तन्ति चे? किञ्चापि तेन न सक्का चित्तप्पवत्ति पच्चक्खतो विज्जातुं, तथापि आकारसल्लक्खणकुसलताय अन्वयव्यतिरेकवसेन अनुमानतो अज्जासीति दस्सेन्तो आह “**सचे मे समणो गोतमो**”तिआदि । **आकारसल्लक्खणकुसलतायाति** चित्तप्पवत्तिआकारविजानने छेकताय, अधिप्पायविजानने कुसलतायाति वुत्तं होति । **दसनखसमोधानसमुज्जलन्ति** द्वीसु हत्थेसु दसन्नं नखानं समोधानेन एकीभावेन समुज्जलन्तं । **अज्जलन्ति** हत्थपुटं । **पटिमुखोयेवाति** अभिमुखोयेव, न भगवतो पिट्ठिं दस्सेत्वाति अत्थो । **वन्दित्वा**ति पच्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा ।

उपासकत्तपटिवेदनाकथा निट्ठिता ।

दुब्भिकखकथा

१६. सुसस्सकालेपीति सम्पन्नसस्सकालेपि । **अतिसमग्घेपीति** अतिसयेन अप्पग्घेपि, यदा किञ्चिदेव दत्त्वा बहुं पुब्बण्णापरण्णं गणहन्ति, तादिसे कालेपीति अत्थो । सालिआदि धज्जं **पुब्बण्णं**, मुग्गमासादि **अपरण्णं** । द्विधा पवत्तं ईहितं एत्थाति द्वीहितिकाति मज्झपदलोपीबाहिरत्थसमासोयमीति दस्सेन्तो आह “**द्विधा पवत्तईहितिका**”ति । ईहनं ईहितन्ति ईहितसद्वोयं भावसाधनोति आह “**ईहितं नाम इरिया**”ति । तत्थ **इरियाति** किरिया । कस्स पनेसा किरियाति आह “**चित्तइरिया**”ति, चित्तकिरिया चित्तप्पयोगोति अत्थो । तेनेवाह “**चित्तईहा**”ति । कथं पनेत्थ ईहितस्स द्विधा पवत्तीति आह “**लच्छाम नु खो**”तिआदि । तत्थ **लच्छाम नु खो**ति इदं दुग्गतानं वसेन वुत्तं । **जीवितुं वा सक्खिस्साम नु खो**, नोति इदं पन इस्सरानं वसेन वुत्तन्ति वेदितब्बं । **भिकखमानाति** याचमाना । “**दुहितिका**”तिपि पाठो । तत्थापि वुत्तनयेनेवत्थो

वेदितब्बो । द्वि-सदस्स हि दु-सद्दादेसेनायं निद्देसो होति । दुक्खं वा ईहितं एत्थ न सक्का कोचि पयोगो सुखेन कातुन्ति दुहितिका, दुक्करजीवितप्पयोगाति अत्थो ।

दु-सद्दे वा उकारस्स वकारं कत्वा द्वीहितिकाति अयं निद्देसोति आह “अथ वा”तिआदि । **ब्याधि रोगोति** एतानि “आतुरता”ति इमस्स वेवचनानि । तेन सेतट्टिका नाम एका रोगजातीति दस्सेति । सो पन रोगो पाणकदोसेन सम्भवति । एको किर पाणको नाळमज्झगतं गण्ठं विज्जति, येन विद्धत्ता निक्खन्तम्पि सालिसीसं खीरं गहेतुं न सक्कोति । तेनाह “**पच्छिन्नखीर**”न्तिआदि ।

वुत्तसस्सन्ति वपितसस्सं । **तत्थाति** वेरज्जायं । सलाकामत्तं वुत्तं एत्थाति **सलाकावुत्ता**, पुरिमपदे उत्तरपदलोपेनायं निद्देसो । तेनाह “**सलाका एव सम्पज्जती**”ति । यं तत्थ वुत्तं वापितं, तं सलाकामत्तमेव अहोसि, फलं न जायतीति अत्थो । **सम्पज्जतीति** च इमिना “सलाकावुत्ता”ति एत्थायं वुत्तसद्दो निष्फत्तिअत्थोति दस्सेति । **सलाकायाति** वेळुविलीवतालपण्णादीहि कतसलाकाय । **धज्जविककयकानं सन्तिकन्ति** धज्जं विक्किणन्तीति धज्जविककयका, तेसं समीपन्ति अत्थो । **कयकेसूति** धज्जगणहनकेसु । **किणित्वाति** गहेत्वा । **धज्जकरणट्टानेति** कोट्टागारस्स समीपट्टाने, धज्जमिननट्टानेति वुत्तं होति । **वण्णज्जक्खन्ति** कहापणपरिक्खकं । **नसुकरा उज्जेन पग्गहेन यापेतुन्ति** पग्गय्हेतीति पग्गहो, पत्तो । तेन पग्गहेन पत्तेनाति अत्थो, पत्तं गहेत्वा भिक्खाचरियाय यापेतुं न सक्काति वुत्तं होति । तेनेवाह “**पग्गहेन यो उज्जे**”तिआदि । **नसुकराति** सुकरभावो एत्थ नत्थीति नसुकरा । **पिण्डाय चरित्वाति** पिण्डाय चरणहेतु । हेतुअत्थेपि हि त्वासद्दमेके इच्छन्ति ।

उत्तरापथतो आगता, उत्तरापथो वा निवासो एतेसन्ति उत्तरापथकाति वत्तब्बे निरुत्तिनयेन “उत्तराहका”ति वुत्तं । तेनाह “**उत्तरापथवासिका**”तिआदि । “उत्तरापथका”इच्चेव वा पाळिपाठो वेदितब्बो । केचि पन “उत्तरं विसिद्धं भण्डं आहरन्तीति उत्तराहका, उत्तरं वा अधिकं अग्घं नेन्तीति उत्तराहका”तिआदिना अज्जेन पकारेन अत्थं वण्णयन्ति । **अस्सानं उट्टानट्टानेति** अस्सानं आकरट्टाने । **वेरज्जन्ति** वेरज्जायं । भुम्मत्थे हेतं उपयोगवचनं । **मन्दिरन्ति** अस्ससालं । **अस्समण्डलिकायोति** पज्जायिसूति परिमण्डलाकारेन कतत्ता अस्समण्डलिकायोति पाकटा अहेसुं । एवं कतानज्ज अस्ससालानं बहुत्ता बहुवचननिद्देसो कतो । दसन्नं दसन्नं अस्सानं वसनोकासो एकेका अस्समण्डलिकातिपि वदन्ति । **अद्धानक्खमा न होन्तीति** दीघकालं पवत्तेतुं खमा न होन्ति, न चिरकालप्पवत्तिनोति वुत्तं होति ।

गङ्गाय दक्खिणा दिसा अप्पतिरूपदेसो, उत्तरा दिसा पतिरूपदेसोति अधिप्पायेनाह “**न हि ते**”तिआदि । गङ्गाय दक्खिणतीरजाता **दक्खिणापथमनुस्सा** । “अम्हाकं बुद्धो”ति एवं बुद्धं ममायन्तीति **बुद्धमामका** । एवं सेसेसुपि । **पटियादेतुन्ति** सम्पादेतुं । **निच्चभत्तसङ्घेपेनाति** निच्चभत्ताकारेन । **पुब्बण्हसमयन्ति** इदं भुम्मत्थे उपयोगवचनन्ति आह “**पुब्बण्हसमयेति अत्थो**”ति । अच्चन्तसंयोगे वा इदं उपयोगवचनन्ति दस्सेतुं यथा अच्चन्तसंयोगत्थो सम्भवति, तथा अत्थं दस्सेन्तो आह “**पुब्बण्हे वा समय**”न्तिआदि । **एवन्ति** एवं पच्छा वुत्तनयेन अत्थे वुच्चमाने । ननु च विहारे निसीदन्तापि अन्तरवासकं निवासेत्वाव निसीदन्ति, तस्मा “निवासेत्वा”ति इदं कस्मा वुत्तन्ति आह “**विहारनिवासनपरिवत्तनवसेना**”तिआदि । विहारनिवासनपरिवत्तनज्ज विहारे निसिन्नकाले निवत्थम्पि पुन गामप्पवेसनसमये चालेत्वा इतो चितो च सण्ठपेत्वा सक्कच्चं निवासनमेवाति वेदितब्बं । तेनेवाह “**न हि ते ततो पुब्बे अनिवत्था अहेसु**”न्ति । **पत्तचीवरमादायाति** पत्तज्ज चीवरज्ज गहेत्वा । गहणज्जेत्थ न केवलं हत्थेनेव, अथ खो येन केनचि आकारेन धारणमेवाति दस्सेन्तो यथासम्भवमत्थयोजनं करोति “**पत्तं हत्थेही**”तिआदिना ।

गतगतद्धानेति अस्समण्डलिकासु सम्पत्तसम्पत्तद्धाने । उदुक्खले कोट्टेत्वा कोट्टेत्वा परिभुञ्जन्तीति एत्थ कस्मा पन ते भिक्खू सयमेव एवं कत्वा परिभुञ्जन्ति, किमेवं लद्धं कप्पियकारकेहि यागुं वा भत्तं वा पचापेत्वा सयं वा पचित्वा परिभुञ्जितुं न वट्टतीति आह “थेरानं कोचि कप्पियकारको नत्थी”तिआदि । कप्पियाकप्पियभावं अनपेक्खित्वा भिक्खूनं एवं कातुं सारुप्पं न होतीति वत्वा पुन अकप्पियभावम्पि दस्सेन्तो आह “न च वट्टती”ति । भाजनादिपरिहरणवसेन बहुभण्डिकताय अभावतो वुत्तं “सल्लहुकवुत्तिता”ति । सकं सकं पटिवीसन्ति अत्तनो अत्तनो कोट्टासं । अप्पोस्सुक्काति समणधम्मतो अञ्जत्थ निरुस्साहा । तदुपियन्ति तदनुरूपं । पिसतीति चुण्णेति । पुञ्जजाणविसेसेहि कत्तब्बकम्मस्स मनापता होतीति आह “पुञ्जवता”तिआदि । नन्ति नं पत्थपुलकं । “न ततो पट्टाया”ति वचनतो ततो पुब्बे भगवतो पिण्डाय चरणम्पि दस्सितन्ति वेदितब्बं ।

लद्धाति लभित्वा । “लद्धो”ति वा पाठो, उपट्टाकट्टानं नेव लद्धोति अत्थो । कदा पन थेरो उपट्टाकट्टानं लद्धोति? वुच्चते (दी० नि० अट्ट० २.११; अ० नि० अट्ट० १.१.२१९-२२३) — एकदा किर भगवा नागसमालत्थेरेन सद्धिं अद्धानमग्गप्पटिपन्नो द्वेधापथं पत्तो । थेरो मग्गा उक्कम्म “भगवा अहं इमिना मग्गेन गच्छामी”ति आह । अथ नं भगवा “एहि भिक्खु, इमिना गच्छामा”ति आह । सो “हन्द भगवा तुम्हाकं पत्तचीवरं गण्हथ, अहं इमिना गच्छामी”ति वत्वा पत्तचीवरं छमायं ठपेतुं आरद्धो । अथ भगवा “आहर भिक्खू”ति वत्वा पत्तचीवरं गहेत्वा गतो । तस्सपि भिक्खुनो इतरेण मग्गेण गच्छतो चोरा पत्तचीवरञ्चेव हरिसु, सीसञ्च भिन्दिंसु । सो “भगवा दानि मे पटिसरणं, न अञ्जो”ति चिन्तेत्वा लोहितेण गळन्तेण भगवतो सन्तिकं आगमि । “किमिदं भिक्खू”ति च वुत्ते तं पवत्तिं आरोचेसि । अथ नं भगवा “मा चिन्तयि भिक्खु, एतं कारणंयेव ते निवारयिम्हा”ति वत्वा समस्सासेसि ।

एकदा पन भगवा मेघियत्थेरेण सद्धिं पाचीनवंसमिगदाये जन्तुगामं अगमासि । तत्रापि मेघियो जन्तुगामे पिण्डाय चरित्वा नदीतीरे पासादिकं अम्बवनं दिस्वा “भगवा तुम्हाकं पत्तचीवरं गण्हथ, अहं एतस्मिं अम्बवने समणधम्मं करोमी”ति वत्वा भगवता तिक्खत्तुं निवारियमानोपि गन्त्वा अकुसलवितक्केहि अन्वासत्तो पच्चागन्त्वा तं पवत्तिं आरोचेसि । तम्पि भगवा “इदमेव ते कारणं सल्लक्खयित्वा निवारयिम्हा”ति वत्वा अनुपुब्बेण सावत्थिं अगमासि । तत्थ गन्धकुटिपरिवेणे पञ्जत्तवरबुद्धानसने निसिन्नो भिक्खुसङ्घपरिवुतो भिक्खू आमन्तेसि — “भिक्खवे, इदानिम्हि महल्लको, एकच्चे भिक्खू ‘इमिना मग्गेण गच्छामा’ति वुत्ते अञ्जेण गच्छन्ति, एकच्चे मय्हं पत्तचीवरं भूमियं निकिखपन्ति, मय्हं निबद्धुपट्टाकं भिक्खुं जानाथा”ति । भिक्खूनं धम्मसंवेगो उदपादि । अथायस्मा सारिपुत्तो उट्टाय भगवन्तं वन्दित्वा “अहं, भन्ते, तुम्हेयेव पत्थयमानो सतसहस्सकप्पाधिकं असङ्ख्येय्यं पारमियो पूरेसिं, ननु मादिसो महापञ्जो उपट्टाको नाम वट्टति, अहं उपट्टहिस्सामी”ति आह । तं भगवा “अलं, सारिपुत्त, यस्सं दिसायं त्वं विहरसि, असुञ्जायेव सा दिसा, तव ओवादो बुद्धानं ओवादसदिसो, न मे तया उपट्टाककिच्चं अत्थी”ति पटिक्खिपि । एतेनेवुपायेण महामोग्गल्लानं आदिं कत्वा असीतिमहासावका उट्टहिंसु । सब्बे भगवा पटिक्खिपि ।

आनन्दत्थेरो पन तुण्हीयेव निसीदि । अथ नं भिक्खू आहंसु “आवुसो, भिक्खुसङ्घो उपट्टाकट्टानं याचति, त्वम्पि याचाही”ति । याचित्वा लद्धट्टानं नाम आवुसो कीदिसं होति, किं मं सत्था न पस्सति, सचे रोचेस्सति, “आनन्दो मं उपट्टातू”ति वक्खतीति । अथ भगवा “न, भिक्खवे, आनन्दो अञ्जेण उस्साहेतब्बो, सयमेव जानित्वा मं उपट्टहिस्सती”ति आह । ततो भिक्खू “उट्टेहि आवुसो आनन्द, उट्टेहि, आवुसो आनन्द, दसबलं उपट्टाकट्टानं याचाही”ति आहंसु । थेरो उट्टहित्वा चत्तारो पटिक्खेपे च चतस्सो च आयाचनाति अट्ट वरे याचि ।

चत्तारो पटिक्खेपा नाम “सचे मे, भन्ते भगवा, अत्तना लद्धं पणीतं चीवरं न दस्सति, पिण्डपातं न दस्सति, एकगन्धकुटियं वसितुं न दस्सति, निमन्तनं गहेत्वा न गमिस्सति, एवाहं भगवन्तं उपट्टहिस्सामी”ति वत्वा “कं पनेत्थ, आनन्द, आदीनवं अद्दसा”ति वुत्ते आह “सचाहं, भन्ते, इमानि वत्थूनि लभिस्सामि, भविस्सन्ति वत्तारो ‘आनन्दो दसबलेन लद्धं पणीतं चीवरं परिभुञ्जति, पिण्डपातं परिभुञ्जति, एकगन्धकुटियं वसति, एकनिमन्तनं गच्छति, एतं लाभं लभन्तो तथागतं उपट्टाति, को एवं उपट्टहतो भारो”ति । इमे चत्तारो पटिक्खेपे याचि ।

चतस्सो आयाचना नाम “सचे, भन्ते भगवा, मया गहितं निमन्तनं गमिस्सति, सचाहं तिरोरट्टा तिरोजनपदा भगवन्तं दट्टुं आगतपरिसं आगतक्खणे एव भगवन्तं दस्सेतुं लच्छामि, यदा मे कङ्खा उप्पज्जति, तस्मिंयेव खणे भगवन्तं उपसङ्कमितुं लच्छामि, तथा यं भगवा मय्हं परम्ममुखं धम्मं देसेति, तं आगन्त्वा मय्हं कथेस्सति, एवाहं भगवन्तं उपट्टहिस्सामी”ति वत्वा “कं पनेत्थ, आनन्द, आनिसंसं पस्ससी”ति वुत्ते आह “इध, भन्ते, सद्धा कुलपुत्ता भगवतो ओकासं अलभन्ता मं एवं वदन्ति ‘स्वेव, भन्ते आनन्द, भगवता सद्धिं अम्हाकं घरे भिक्खं गणहेय्याथा”ति । सचे भगवा तत्थ न गमिस्सति, इच्छितक्खणेयेव परिसं दस्सेतुं कङ्खञ्च विनोदेतुं ओकासं न लच्छामि, भविस्सन्ति वत्तारो ‘किं आनन्दो दसबलं उपट्टाति, एत्तकम्पिस्स अनुगहं भगवा न करोती”ति । भगवतो च परम्मुखा मं पुच्छिस्सन्ति ‘अयं, आवुसो आनन्द, गाथा इदं सुत्तं इदं जातकं कत्थ देसित”न्ति । सचाहं तं न सम्पायिस्सामि, भविस्सन्ति वत्तारो ‘एत्तकम्पि, आवुसो, न जानासि, कस्मा त्वं छाया विय भगवन्तं न विजहन्तो दीघरत्तं चिरं विचरी”ति । तेनाहं परम्मुखा देसितस्सपि धम्मस्स पुन कथनं इच्छामी”ति । इमा चतस्सो आयाचना याचि । भगवापिस्स अदासि । एवं इमे अट्ट वरे गहेत्वा निबद्धुपट्टाको अहोसि ।

तस्सेव ठानन्तरस्स अत्थाय कप्पसतसहस्सं पूरितानं पारमीनं फलं पापुणि, पापुणित्वा च उपट्टाकानं अग्गो हुत्वा भगवन्तं उपट्टहि । थेरो हि उपट्टाकट्टानं लद्धकालतो पट्टाय भगवन्तं दुविधेन उदकेन तिविधेन दन्तकट्टेन पादपरिकम्मेन पिट्टिपरिकम्मेन गन्धकुटिपरिवेणसम्मज्जनेनाति एवमादीहि किच्चेहि उपट्टहन्तो “इमाय नाम वेलाय सत्थु इदं नाम लद्धं वट्टति, इदं नाम कातुं वट्टती”ति चिन्तेत्वा तं तं निष्फादेन्तो महतिं दण्डदीपिकं गहेत्वा एकरत्तिं गन्धकुटिपरिवेणं नव वारे अनुपरियायति । एवज्जिस्स अहोसि “सचे मे थिनमिद्धं ओक्कमेय्य, भगवति पक्कोसन्ते पटिवचनं दातुं नाहं सक्कुणेय्य”न्ति । तस्मा सब्बरत्तिं दण्डदीपिकं हत्थेन न मुञ्चति, एवमेतस्स निबद्धुपट्टाकट्टानस्स अलद्धभावं सन्धाय वुत्तं “नो च खो उपट्टाकट्टानं लद्धा”ति । **निबद्धुपट्टाको नाम नत्थी**ति नियतुपट्टाको नाम नत्थि । अनियतुपट्टाका पन भगवतो पठमबोधियं बहू अहेसुं, ते दस्सेन्तो आह “**कदाचि नागसमालत्थेरो**”तिआदि । जाति च सो पसत्थतमगुणयोगतो सेट्टो चाति **जातिसेट्टो** । **एवरूपेसु ठानेसु अयमेव पतिरूपो**ति आपदासु आमिसस्स अभिसङ्खरित्वा दानं नाम जातकेनेव कातुं युत्तरन्ति अधिप्पायो ।

मारावट्टनायाति मारेन कतचित्तावट्टनाय, मारानुभावेन सज्जातचित्तसम्मोहेनाति वुत्तं होति । तेनेवाह “**आवट्टेत्वा मोहेत्वा**”तिआदि । **तिट्टन्तु...पे०... तम्पि मारो आवट्टेय्याति** फुस्सस्स भगवतो काले कतुपचितस्स अकुसलकम्मस्स तदा लद्धोकासवसेन उपट्टित्ता । वुत्तज्जेतं **अपदाने** —

“फुस्सस्साहं पावचने, सावके परिभासयिं ।
यवं खादथ भुञ्जथ, मा च भुञ्जथ सालयो ॥

“तेन कम्मविपाकेन, तेमासं खादितं यवं ।
निमन्तितो ब्राह्मणेन, वेरज्जायं वसिं तदा”ति ॥ (अप० थेर १.३९.८८-८९) ।

परियुद्धितचित्तोति परियोनद्धचित्तो, अभिभूतचित्तोति अत्थो। आवद्धितपरियोसाने आगमिंसूति मारेन आवट्टेत्वा गते पच्छा आगमिंसु। अविशहतायाति असक्कुण्ययताय। अभिहटभिक्षायाति पचित्वा अभिहरियमानभिक्षाय। निबद्धदानस्साति “एत्तकं कालं भगवतो दस्सामा”ति निच्चभत्तवसेन परिच्छिन्दित्वा ठपितदानस्स। अप्पितवत्थस्साति “इदं बुद्धस्स चतुपच्चयपरिभोगत्थ”न्ति विहारं नेत्वा दिन्नवत्थुनो। न विशहतीति न सक्कोति। अभिहटभिक्षासङ्घेपेनाति अभिहटभिक्षानीहारेन। ब्यामप्पभायाति समन्ततो ब्याममत्ताय पभाय। एत्थ च अनुब्यञ्जनानं ब्यामप्पभाय च निष्पभाकरणं अन्तरायोति दट्टब्बं। तेनेवाह “चन्दिमसूरियदेवब्रह्मानम्पि ही”तिआदि। अनुब्यञ्जनानं ब्यामप्पभाय एकाबद्धत्ता वुत्तं “अनुब्यञ्जनब्यामप्पभायदेसं पत्त्वा”ति। सब्बञ्जुतञ्जाणस्स अन्तरायो नाम जेय्यधम्मेषु आवरणं।

अस्सोसि खो भगवा उदुक्खलसद्दन्ति किं सयमेव उप्पन्नं उदुक्खलसद्दं अस्सोसीति चेति आह “पत्थपत्थपुलकं कोट्टेन्तान”न्तिआदि। अत्थसज्जितन्ति पयोजनसाधकं। अनत्थसज्जितेति अनत्थनिस्सिते वचने। घातापेक्खं भुम्मवचनं। यस्मिञ्च येन घातो निष्फादीयति, तस्सेव तेन घातो कतो नाम होतीति आह “मग्गेनेव तादिसस्स वचनस्स घातो समुच्छेदोति वुत्तं होती”ति। सामिअत्थे वा भुम्मवचनन्ति मज्जमानो एवमाहाति दट्टब्बं। वचनस्स च समुघातो तम्मूलकिलेसानं समुघातेनाति वेदितब्बं।

आकरोति अत्तनो अनुरूपताय समरियादं सपरिच्छेदं फलं निष्फत्तेतीति आकारो कारणन्ति आह “आकारेहीति कारणेही”ति। अट्टुप्पत्तियुत्तन्ति पच्चुप्पन्नवत्थुं निस्साय पवत्तं। ताय पुच्छाय वीतिक्कमं पाकटं कत्वाति “सच्चं किर त्वं भिक्खू”तिआदिपुच्छाय तेन भिक्खुना कतवीतिक्कमं पकासेत्वा, वीतिक्कमप्पकासनञ्च किमत्थमिदं सिक्खापदं पज्जपेतीति अनुजाननत्थं।

नत्थि किञ्चि वत्तब्बन्ति पुब्बे वुत्तनयत्ता न किञ्चि एत्थ अपुब्बं वत्तब्बमत्थीति दस्सेति। तेनाह “पुब्बे वुत्तमेव ही”तिआदि। साधु साधूति इदं पसंसायं आमोडितवचनन्ति आह “आयस्मन्तं आनन्दं सम्पहंसेन्तो”ति। द्वीसु आकारेसूति धम्मदेसनसिक्खापदपज्जत्तिसङ्घातेसु द्वीसु कारणेसु। एकं गहेत्वाति धम्मं वा देसेस्सामाति एवं वुत्तकारणं गहेत्वा। एवंदुब्बिक्खेति एवं दुक्खेन लभितब्बा भिक्खा एत्थाति एवंदुब्बिक्खे काले, देसे वा। दुल्लभपिण्डेति एतस्सेव अत्थदीपनं। भाजनादिपरिहरणवसेन बहुभण्डिकताय अभावतो वुत्तं “इमाय सल्लहुकवुत्तित्ताया”ति। एत्तकमेव अलं यापेतुन्ति उत्तरि पत्थनाभावतो पन “इमिना च सल्लेखेना”ति वुत्तं। दुब्बिक्खं विजितन्ति एत्थ हि भिक्खानं अभावो दुब्बिक्खं “निम्मक्खिक”न्तिआदीसु विय। भिक्खाभावोयेव हि तंनिमित्तचित्तविघातानं अभावतो भिक्खूहि विजितो वसे वत्तितो। लोभो विजितोति आमिसहेतु रत्तिच्छेदवस्सच्छेदसमुट्ठापको लोलुप्पादोपि तेसं नाहोसीति आमिसलोलतासङ्घातो लोभो विजितो। इच्छाचारो विजितोति “आमिसहेतु अज्जमज्जस्स उत्तरिमनुस्सधम्मप्पकासनवसेन गुणवणिज्जं कत्वा जीविकं कप्पेस्सामा”ति एवं पवत्तइच्छाचारस्स अभावतो यथावुत्तो इच्छाचारो विजितो। चित्तुप्पादमत्तस्सपि अनुप्पन्नभावं सन्धाय “चिन्ता वा”ति वुत्तं। पुनप्पुनानुसोचनवसेन पन चित्तपीळापि नाहोसीति दस्सनत्थं “विघातो वा”ति वुत्तं।

रत्तिच्छेदो वाति सत्ताहकरणीयवसेन गन्त्वा बहि अरुणुट्ठापनवसेन रत्तिच्छेदो वा न कतो सत्ताहकिच्चवसेनपि कत्थचि अगतत्ता। सत्ताहकिच्चवसेन विष्पवासज्जि सन्धाय रत्तिच्छेदोति अट्टकथावोहारो, ततोयेव च वस्सूपनायिकक्खन्धकवण्णनायं (महाव० अट्ट० १९९) “अयं पनेत्थ पाळिमुत्तकरत्तिच्छेदविनिच्छयो”ति वत्त्वा “धम्मस्सवनत्थाय अनिमन्तितेन गन्तुं न वट्टती”तिआदिना सत्ताहकरणीयमेव विभत्तं। महाअट्टकथायम्पि वुत्तं

“सत्ताहकिच्चेन गन्त्वा एकभिक्षुनापि रत्तिच्छेदो वा न कतो”ति । एवञ्च कत्वा रत्तिच्छेदो नाम सत्ताहकरणीयवसेन होति, न अञ्जथाति रत्तिच्छेदलक्षणञ्च कथितन्ति दट्टब्बं । एत्थ च पच्चयवेकल्लसङ्घाते वस्सच्छेदकारणे सति रत्तिच्छेदस्सपि वुत्तत्ता यत्थ वस्सच्छेदकारणं लब्धति, तत्थ सत्ताहकिच्चेन गन्तुम्पि वट्टतीति सिद्धन्ति **चूळगण्ठपदे मज्झिमगण्ठपदे** च वुत्तं, तं सुवुत्तं वस्सूपनायिककखन्धके वस्सच्छेदाधिकारे —

“तेन खो पन समयेन अञ्जतरस्मिं आवासे वस्सूपगतानं भिक्षूनं गामो चोरेहि वुट्ठासि । भगवतो एतमत्थं आरोचेसुं । अनुजानामि, भिक्षवे, येन गामो तेन गन्तु”न्ति (महाव० २०१) —

एत्थ “सचे गामो अविदूरगतो होति, तत्थ पिण्डाय चरित्वा विहारमेव आगन्त्वा वसितब्बं । सचे दूरगतो, सत्ताहवारेन अरुणो उट्ठापेतब्बो । न सक्का चे होति, तत्थेव सभागट्टाने वसितब्ब”न्ति (महाव० अट्ट० २०१) इमिना अट्टकथावचनेनपि संसन्दनतो । तथा हि गामे वुट्ठिते भिक्षुवाय अभावतो वस्सच्छेदेपि अनापत्तिं वदन्तेन भगवता “अनुजानामि, भिक्षवे, येन गामो तेन गन्तु”न्ति (महाव० २०१) वुत्तत्ता भिक्षुवाय अभावो वस्सच्छेदकारणं । तत्थ “सचे दूरगतो, सत्ताहवारेन अरुणो उट्ठापेतब्बो”ति (महाव० अट्ट० २०१) इदं अट्टकथावचनं वस्सच्छेदकारणे सति सत्ताहकिच्चेन गन्तुम्पि वट्टतीति इममत्थं साधेति ।

यं पन वुत्तं केनचि —

“रत्तिच्छेदोति सत्ताहकिच्चं सन्धाय वुत्तो, सत्ताहकरणीयेन गन्त्वा रत्तिच्छेदो वा वस्सच्छेदो वा एकभिक्षुनापि न कतोति वुत्तं किर महाअट्टकथायं, तस्मा वस्सच्छेदस्स कारणे सति सत्ताहकिच्चं कातुं वट्टतीति एके । विनयधरा पन न इच्छन्ति, तस्मा अट्टकथाधिप्पायो वीमंसितब्बो”ति ।

तं पन सयं सम्मूळहस्स परेसं मोहुप्पादनमत्तं । न हि विनयधरानं अनिच्छाय कारणं दिस्सति अट्टकथाय विरुज्जनतो युत्तिअभावतो च । यच्चि कारणं वस्सच्छेदेपि अनापत्तिं साधेति, तस्मिं सति विना वस्सच्छेदं सत्ताहकिच्चेन गन्तुं न वट्टतीति का नाम युत्ति । “पच्छिमिकाय तत्थ वस्सं उपगच्छामा”ति इदं तेसं भिक्षूनं अनुरूपपरिवितक्कनपअदीपनं, न पन विसेसत्थपरिदीपनं । तथा हि दुब्भिक्षुताय वस्सच्छेदकरणसम्भावतो पुरिमिकाय ताव वस्सच्छेदेपि अनापत्ति । पच्छिमिकायं अनुपगन्तुकामताय गमनेपि नत्थि दोसो पच्छिमिकाय वस्सूपनायिकदिवसस्स असम्पत्तभावतो ।

न किस्मिञ्चि मज्जन्तीति किस्मिञ्चि गुणे सम्भावनवसेन न मज्जन्ति । पकासेत्वाति पटिलद्धज्झानादिगुणवसेन पकासेत्वा । “पच्छा सीलं अधिट्टहेय्यामा”ति वुत्तनयेन कुच्छिपटिजग्गने सति तथापवत्तइच्छाचारस्स अपरिसुद्धभावतो आजीवसुद्धिया च अभावतो पुन वायमित्वा संवरे पतिट्ठातब्बन्ति आह “पच्छा सीलं अधिट्टहेय्यामा”ति ।

किं इदन्ति गरहणवसेन वुत्तं । सालितण्डुलेहि सम्पादितं मंसेन उपसित्तं ओदनं सालिमंसोदनं । अतिमज्जिस्सतीति अवज्जातकरणवसेन अतिक्कमित्वा मज्जिस्सति, लामकं निहीनं कत्वा मज्जिस्सतीति वुत्तं होति । तेनाह “ओज्जातं अवज्जातं करिस्सती”ति । हेट्टा कत्वा निहीनं कत्वा जातं ओज्जातं । अवज्जातन्ति तस्सेव वेवचनं । स्वायन्ति सो अयं जनपदो । इमाय पटिपत्तियाति वेरज्जायं पूरिताय सुदुक्कराय पटिपत्तिया । तुम्हे निस्सायाति तुम्हाकं इमं अप्पिच्छपटिपदं निस्साय । सब्रह्मचारीसङ्घाताति छब्बगियादयो वुत्ता । तुम्हाकं अन्तरे निसीदित्वाति तुम्हाकं मज्जे निसीदित्वा, तुम्हेहि सिद्धिं निसीदित्वाति वुत्तं होति । ओमानन्ति अतिमानं । अतिमानोयेव हेत्थ निहीनताय “ओमान”न्ति वुत्तो, न पन हीळेत्वा

मञ्जनं । तुम्हेहि, आनन्द, सप्पुरिसेहि विजितं सालिमंसोदनं पच्छिमा जनता अतिमञ्जिस्सतीति एवमेत्थ पाळिं योजेत्वा अत्थं वण्णयन्ति । इदं वुत्तं होति — यं लद्धं, तेनेव तुस्सित्वा सालिमंसोदनपत्थनाय छिन्नत्ता च तुम्हेहि विजितं अभिभूतं सालिमंसोदनं पच्छिमा जनता तत्थ पत्थनं छिन्दितुं असमत्थताय अतिमञ्जिस्सतीति ।

दुब्भिकखकथा निड्ढिता ।

महामोग्गल्लानस्स सीहनादकथा

१७. आयस्माति वा देवानंपियाति वा भद्रभवन्ति वा पियसमुदाचारो एसोति आह “आयस्माति पियवचनमेत”न्ति । विञ्जुजातिका हि परं पियेन समुदाचरन्ता “भव”न्ति वा “देवानंपिया”ति वा “आयस्मा”ति वा समुदाचरन्ति, तस्मा सम्मुखा सम्बोधनवसेन आवुसोति, तिरोक्खं आयस्माति अयम्पि समुदाचारो । तयिदं पियवचनं गरुगारवसप्पतिस्सवसेन वुच्चतीति आह “गरुगारवसप्पतिस्साधिवचनमेत”न्ति । गुणमहत्तताय महामोग्गल्लानो, न चूळमोग्गल्लानस्स अत्थितायाति आह “महा च सो गुणमहन्तताया”ति । पप्पटकोजन्ति पथवीसन्धारकं उदकं आहच्च ठिते महापथविया हेट्टिमतले समुट्ठितं उदकोधेन अज्झोत्थटे भूमिप्पदेसे सञ्जातकद्दमपटलसदिसं अतिमधुरपथवीमण्डं । न मे तं अस्स पतिरूपन्ति तं अनापुच्छा करणं न मे अनुच्छविकं भवेय्याति अत्थो । अनापुच्छा करोन्तेन च यथा भगवा इच्छितिच्छितं किञ्चि अनापुच्छा करोति, एवमहम्पीति भगवता समानं कत्वा अत्तानं मानेन कतं विय भविस्सतीति आह “युगग्गाहो विय भगवता सद्धिं कतो भवेय्या”ति । परेन हि सद्धिं अत्तानं युगं युगळं समानं कत्वा गाहो, तस्स मम वा को विसेसोति गहणं युगग्गाहो ।

सम्पन्नन्ति सम्पत्तियुत्तं । सा पनेत्थ रससम्पत्ति अधिप्पेता सामञ्जजोतनाय विसेसे अवट्टानतो । तेनाह “सम्पन्नन्ति मधुरं सादुरसन्ति अत्थो”ति । तिविधञ्चि सम्पन्नं परिपुण्णसमङ्गीमधुरवसेन । तत्थ —

“सम्पन्नं सालिकेदारं, सुवा भुञ्जन्ति कोसिय ।

पटिवेदेमि ते ब्रह्मे, न ने वारेतुमुस्सहे”ति ॥ (जा० १.१४.१) —

इदं परिपुण्णसम्पन्नं नाम । परिपुण्णम्पि हि समन्ततो पन्नं पत्तन्ति सम्पन्नन्ति वुच्चति । “इमिना पातिमोक्खसंवरेन उपेतो होति समुपेतो उपगतो समुपगतो सम्पन्नो समन्नागतो”ति (विभ० ५११) इदं समङ्गीसम्पन्नं नाम । समङ्गीपि हि सम्मदेव पन्नो गतो उपगतोति सम्पन्नोति वुच्चति । “तत्रस्स रुक्खो सम्पन्नफलो च उपपन्नफलो चा”ति (म० नि० २.४८) इदं मधुरसम्पन्नं नाम । तत्थ मधुरसम्पन्नं इधाधिप्पेतन्ति वेदितब्बं । उपपन्नफलोति बहुफलो । अस्साति पथविया हेट्टिमतलस्स । ओपम्मनिदस्सनत्थन्ति उपमाय निदस्सनत्थं । अनीळकन्ति निद्वोसं । निद्वोसता चेत्य मक्खिकादिरहिततायाति आह “निम्मक्खिक”न्तिआदि । नत्थि एत्थ मक्खिकाति निम्मक्खिकं । मक्खिकासदेन चेत्य मक्खिकण्डकम्पि सामञ्जतो गहितन्ति वदन्ति । तेनेव तीसुपि गण्ठपदेसु वुत्तं “निम्मक्खिकन्ति इमस्सेवत्थं पकासेतुं निम्मक्खिकण्डकन्ति वुत्तं, मक्खिकाहि तासं अण्डकेहि च विरहितन्ति अत्थो”ति । अयं पनेत्थ अम्हाकं खन्ति “मक्खिकानं अण्डानि मक्खिकण्डानि, नत्थि एत्थ मक्खिकण्डानीति निम्मक्खिकण्डन्ति । इमिना मक्खिकानं अण्डेहि रहितता वुत्ता, ‘निम्मक्खिक’न्ति इमिना पन मक्खिकानंयेव अभावो वुत्तो”ति । एतं किर मधूति खुद्दकमक्खिकाहि कतमधु । सब्बमधूहीति महामक्खिकभमरमक्खिकादिकतोहि । अगगन्ति उत्तमं । सेट्टन्ति पसत्थतमं । सुरसन्ति सोभनरसं । ओजवन्तन्ति अच्चन्तमोजसम्पन्नं ।

आयाचनवचनमेतन्ति इमिना सम्पटिच्छनसम्पहंसनादिअत्थं निवत्तेति । एकं हत्थन्ति एकं पाणितलं । “अभिनिम्मिनिस्सामी”ति वुत्तमत्थं पकासेतुं “पथवीसदिसं करिस्सामी”ति वुत्तं । अयं नु खो पथवी, उदाहु न अयन्ति इमिना निम्मितपथविया पकतिपथविया च सन्दिस्समानत्ता “एसा नु खो अम्हाकं पथवी, उदाहु अज्जा”ति उप्पज्जमानकुक्कुच्चं दस्सेति । निबद्धविपुलागमो गामो निगमो, पवत्तितमहाआयो महागामोति वुत्तं होति । न वा एस विपल्लासोति पुब्बपक्खं निदस्सेति । कस्मा पनेस विपल्लासो न होतीति आह “अचिन्तेय्यो हि इद्धिमतो इद्धिविसयो”ति । इद्धिबलेनेव तेसं सत्तानं तादिसो विपल्लासो न भविस्सतीति अधिप्पायो । इदानि अज्जथा विपल्लासप्पटिलाभं दस्सेन्तो आह “एवं पना”तिआदि । गरहन्ताति सम्मुखा गरहन्ता । उपवदन्ताति परम्मुखा अक्कोसन्ता ।

ननु च उत्तरकुरुं पिण्डाय गमनं पटिसेधेत्वा विपल्लासमि सत्ता पटिलभेय्युन्ति कारणं न वुत्तं, तस्मा किमेत्थ कारणन्ति आह “तत्थ किज्जापी”तिआदि । यदिपि न वुत्तं, तथापि “विपल्लासमि सत्ता पटिलभेय्यु”न्ति पुब्बे अधिकतत्ता तेनेव कारणेन पिण्डाय उत्तरकुरुगमनमि भगवता पटिसिद्धन्ति विज्जायति, तस्मा तदेव कारणं इधापि गहेतब्बन्ति दस्सेन्तो आह “पुब्बे वुत्तनयेनेव गहेतब्ब”न्ति । विपल्लासमि सत्ता पटिलभेय्युन्ति इदं इध अवुत्तमि आनेत्वा सम्बन्धितब्बन्ति अधिप्पायो । अत्थोपि चस्स वुत्तसदिसमेव वेदितब्बोति । “एवं पन विपल्लासं पटिलभेय्यु”न्तिआदिना पच्छा वुत्तमेव अत्थविकप्पं सन्धाय वदति । यं पन तत्थ वुत्तं “ते गुणे निब्बत्तेत्वा दुब्भिक्खकाले पथविं परिवत्तेत्वा पप्पटकोजं परिभुज्जिसू”ति, तं अपनेत्वा ते गुणे निब्बत्तेत्वा दुब्भिक्खकाले उत्तरकुरुं गन्त्वा पिण्डाय चरित्वा परिभुज्जिसूति एवमेत्थ योजना कातब्बा । एकेन पदवीतिहारेनाति एत्थ पदस्स वीतिहरणं निक्खिपनं पदवीतिहारो, पदनिक्खेपो, तस्मा एकेन पदनिक्खेपेनाति वुत्तं होति । एकेन पदवीतिहारेन अतिक्कमितब्बट्टानञ्च समगमनेन द्विन्नं पदानं अन्तरे मुट्टिरतनमत्तं, तस्मा । मातिकामत्तं अधिट्टिहत्त्वाति मुट्टिरतनप्पमाणं मातिकामत्तं अधिट्टायाति अत्थो ।

निद्धिता महामोग्गल्लानस्स सीहनादकथा ।

विनयपञ्जत्तियाचनकथा

१८. विनयपञ्जत्तियाति पुब्बे अपञ्जत्तिसिक्खापदं सन्धाय वुत्तं । थेरो हि पञ्जत्तिसिक्खापदानि ठपेत्वा इदानि पञ्जपेतब्बसिक्खापदानि पातिमोक्खुद्देसञ्च सन्धाय “एतस्स भगवा कालो, एतस्स सुगत कालो, यं भगवा सावकानं सिक्खापदं पञ्जपेय्य, उद्धिसेय्य पातिमोक्ख”न्ति (पारा० २१) आह । भगवतापि —

“को नु खो, भन्ते, हेतु, को पच्चयो, येन पुब्बे अप्पतरानि चेव सिक्खापदानि अहेसुं, बहुतरा च भिक्खू अज्जाय सण्ठहिंसु । को पन, भन्ते, हेतु, को पच्चयो, येन एतरहि बहुतरानि चेव सिक्खापदानि होन्ति, अप्पतरा च भिक्खू अज्जाय सण्ठहन्तीति । एवमेतं, भद्दालि, होति, सत्तेसु हायमानेसु सद्धम्ममे अन्तरधायमाने बहुतरानि चेव सिक्खापदानि होन्ति, अप्पतरा च भिक्खू अज्जाय सण्ठहन्तीति । न ताव, भद्दालि, सत्था सावकानं सिक्खापदं पञ्जपेति, याव न इधेकच्चे आसवट्टानीया धम्मा सङ्गे पातुभवन्ती”ति —

इमस्मिं भद्दालिसुत्ते (म० नि० २.१४५) विय एकच्चेसु पञ्जत्तेसुपि ततो परं पञ्जपेतब्बानि सन्धाय “न ताव, सारिपुत्त, सत्था सावकानं सिक्खापदं पञ्जपेती”ति वुत्तं । इधेव च अट्टकथायं “साममि पचनं समणसारुप्पं न होति, न च वट्टती”ति

वचनं “रत्तिच्छेदो वा वस्सच्छेदो वा न कतो”ति वचनञ्च पुब्बे पञ्जत्तसिक्खापदानं सभ्भावे पमाणन्ति दट्टुब्बं । सेससिक्खापदानञ्चैव पातिमोक्खुद्देसस्स च थेरस्स आयाचनेन पञ्जत्तत्ता “मूलतो पभुति निदानं दस्सेतु”न्ति आह । रहोगतस्साति रहो जनविवित्तं ठानं उपगतस्स । तेन गणसङ्गणिकाभावेन थेरस्स कायविवेकमाह । पटिसल्लीनस्साति नानारम्मणचारतो चित्तस्स निवत्तिया पटि सम्मदेव निलीनस्स तत्थ अविस्सट्ठचित्तस्स । तेन चित्तसङ्गणिकाभावेनस्स पुब्बभागियं चित्तविवेकमाह । चिरन्ति कालापेक्खं अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । चिराति चिरकालयुत्ता ठिति अभेदेन वुत्ता ।

एतं न सक्कोतीति एतं विनिच्छिनितुं न सक्कोति । अट्टकथायं वुत्तनयं दस्सेत्वा इदानि थेरवादं दस्सेन्तो आह “महापदुमत्थेरो पना”तिआदि । अट्टकथायम्पि “न सक्कोती”ति इदं यस्मा जानमानोपि सम्मदेव परिच्छिन्दितुं न सक्कोति, तस्मा वुत्तन्ति वदन्ति । सोळसविधाय पञ्जाय मत्थकं पत्तस्साति मज्झिमनिकाये अनुपदसुत्तन्तदेसनाय (म० नि० ३.९३) —

“महापञ्जो भिक्खवे सारिपुत्तो, पुथुपञ्जो भिक्खवे सारिपुत्तो, हासपञ्जो भिक्खवे सारिपुत्तो, जवनपञ्जो भिक्खवे सारिपुत्तो, तिक्खपञ्जो भिक्खवे सारिपुत्तो, निब्बेधिकपञ्जो भिक्खवे सारिपुत्तो”ति —

एवमागता महापञ्जादिका छ, तस्मिंयेव सुत्ते आगता नवानुपुब्बविहारसमापत्तिपञ्जा, अरहत्तमग्गपञ्जाति इमासं सोळसप्पभेदानं पञ्जानं सावकविसये उक्कट्टुकोटिप्पत्तस्स ।

कस्मा पनेत्थ भगवा विपस्सीआदीनं सत्तन्नेयेव बुद्धानं ब्रह्मचरियस्स चिरट्टितिकाचिरट्टितिकभावं कथेसि, न बुद्धवंसदेसनायं विय पञ्चवीसतिया बुद्धानं, ततो वा पन भिय्योति? येसं सम्मासम्बुद्धानं पटिवेधसासनं एकंसतो निच्छयेन अज्जापि धरति, न अन्तरहितं, ते एव कित्तेन्तो विपस्सीआदीनंयेव भगवन्तानं ब्रह्मचरियस्स चिरट्टितिकाचिरट्टितिकभावं इध कथेसि । तेसंयेव हि सावका तदा चेव एतरहि च सुद्धावासभूमियं ठिता, न अज्जेसं परिनिब्बुत्तत्ता । सिद्धत्थत्तिस्सफुस्सानं किर बुद्धानं सावका सुद्धावासेसु उप्पन्ना उप्पत्तिसमनन्तरमेव इमस्मिं सासने उपकादयो विय अरहत्तं अधिगन्त्वा न चिरस्सेव परिनिब्बायिसु, न तत्थ तत्थ सावका यावतायुकं अट्टंसूति वदन्ति । अपुब्बाचरिमनियमो पन अपरापरं संसरणकसत्तावासवसेन एकस्सा लोकधातुया इच्छितोति न तेनेतं विरुज्झतीति दट्टुब्बं ।

१९. असाधारणो हेतु, साधारणो पच्चयोति एवमादिविभागेन इध पयोजनं नत्थि, विपस्सीआदीनं पन ब्रह्मचरियस्स अचिरट्टितिकताय चिरट्टितिकताय च कारणपुच्छापरत्ता चोदनायाति आह “हेतु पच्चयोति उभयमेतं कारणाधिवचन”न्ति । हिनोति तेन फलन्ति हेतूति करणसाधनोयं हेतुसद्दोति आह “तेन तस्स फल”न्तिआदि । कत्तुसाधनोपि हेतुसद्दो नो न युज्जति हिनोति फलस्स हेतुभावं उपगच्छतीति हेतूति । तं पटिच्च एति पवत्ततीति तं कारणं पटिच्च तस्स फलं एति पवत्तति निब्बत्ततीति अत्थो ।

किलासुनो अहेसुन्ति अप्पोस्सुक्का अहेसुं, निरुस्साहा अहेसुन्ति अत्थो । सा पन निरुस्साहता न आलसियवसेनाति आह “न आलसियकिलासुनो”ति, आलसियवसेन किलासुनो नाहेसुन्ति अत्थो । तत्थ कारणमाह “न ही”तिआदि । आलसियं वाति इमिना थिनमिद्धवसप्पवत्तानं अकुसलानं अभावमाह । ओसन्नवीरियता वाति इमिना पन “आलसियाभावेपि अन्तमसो अन्नभारनेसादानम्पि सक्कच्चंयेव धम्मं देसेती”ति वचनतो यस्स कस्सचिपि धम्मदेसनाय निरुस्साहता नत्थीति दीपेति सब्बेसं समकेनेव उस्साहेन धम्मदेसनाय पवत्तनतो । तेनाह “बुद्धा ही”तिआदि ।

ओसन्नवीरियाति ओहीनवीरिया, अप्पोस्सुक्काति अत्थो। उस्सन्नवीरियाति अधिकवीरिया, महुस्साहाति अत्थो। वेगेनाति जवेन। धम्मे गरु एतेसन्ति धम्मगरुनो। धम्मे गारवमेतेसन्ति धम्मगारवा। विपस्सिस्स भगवतो काले असीति वस्ससहस्सानि आयुप्पमाणं सिखिस्स सत्तति वस्ससहस्सानि, वेस्सभुस्स सट्टिवस्ससहस्सानि आयुप्पमाणन्ति आह “तेसं किर काले दीघायुका सत्ता”ति। अभिसमेन्तीति पटिविज्जन्ति।

निद्वोसतायाति वीतिक्कमदोसस्स अभावतो। “इमस्मिं वीतिक्कमे अयं नाम आपत्ती”ति एवं आपत्तिवसेन अपञ्चपेत्वा “पाणातिपातं पहाय पाणातिपाता पटिविरतो होती”तिआदिना (दी० नि० १.८, १९४) धम्मदेसनावसेन ओवादसिक्खापदानंयेव पञ्चत्ता वुत्तं “सत्तापत्तिक्खन्धवसेन आणासिक्खापदं अपञ्चत्त”न्ति। छन्नं छन्नं वस्सानं अच्चयेनाति पाठसेसो दट्टब्बो। अथ वा छन्नं छन्नं वस्सानं ओसानदिवसं अपेक्खित्वा “सकिं सकिं”न्ति वुत्तत्ता तदपेक्खमिदं सामिवचनं। सकलजम्बुदीपे सब्बोपि भिक्खुसङ्घो एकस्मिंयेव ठाने उपोसथं अकासीति सम्बन्धो। कतमं तं ठानन्ति आह “बन्धुमतिया राजधानिया”तिआदि। इसिपतनं तेन समयेन खेमं नाम उय्यानं होति, मिगानं पन अभयवासत्थाय दिन्नत्ता मिगदायोति वुच्चति। तं सन्धाय वुत्तं “खेमे मिगदाये”ति।

अब्बोकिण्णानि दसपि वीसतिपि भिक्खुसहस्सानि वसन्तीति विसभागपुग्गलेहि असंसट्टानि दसपि वीसतिपि भिक्खुं सहस्सानि वसन्ति। दीघनिकायट्टकथायं पन “ते सब्बेपि द्वादससहस्सभिक्खुगणहनका महाविहारा अभयगिरिचेतियपब्बतचित्तलपब्बतविहारसदिसा च अहेसु”न्ति वुत्तं। उपोसथारोचिकाति उपोसथारोचनका। ता किर देवता एकमिह वस्से निक्खन्ते तत्थ तत्थ गन्त्वा आरोचेन्ति “निक्खन्तं खो, मारिसा, एकं वस्सं, पञ्च दानि वस्सानि सेसानि, पञ्चन्नं वस्सानं अच्चयेन बन्धुमती राजधानी उपसङ्कमितब्बा पातिमोक्खुद्देसाया”ति। तथा द्वीसु वस्सेसु निक्खन्तेसु “निक्खन्तानि खो, मारिसा, द्वे वस्सानि, चत्तारि वस्सानि सेसानि, चतुन्नं वस्सानं अच्चयेन बन्धुमती राजधानी उपसङ्कमितब्बा पातिमोक्खुद्देसाया”ति आरोचेन्ति। इमिनाव नयेन तीसु चतूसु पञ्चसु वस्सेसु अतिक्कन्तेसु आरोचेन्ति। तेन वुत्तं “मारिसा एकं वस्सं अतिक्कन्त”न्तिआदि। सानुभावाति इद्धानुभावेन सानुभावा। ते किर भिक्खूति ये देवतानुभावेन गच्छन्ति, ते सन्धाय वदति। पाचीनसमुद्दन्तेति पाचीनसमुद्दस्स समीपदेसे। गमियवत्तन्ति गमिकेहि कातब्बं सेनासनपटिजग्गनादिवत्तं। उपोसथग्गन्ति उपोसथकरणट्टानं। गताव होन्तीति देवतानुभावेन गता एव होन्ति। तेति अत्तनो अत्तनो आनुभावेन देवतानुभावेन च गता सब्बेपि।

खन्ती परमन्तिआदीसु (दी० नि० अट्ट० २.९०; ध० प० अट्ट० २.१८५) परूपवादं परापकारं सीतुण्हादिभेदञ्च गुणोपरोधं खमति सहति अधिवासेतीति खन्ति। सा पन सीलादीनं पटिपक्खधम्मे सविसेसं तपति सन्तपति विधमतीति परमं उत्तमं तपो। तित्तिक्खनं खमनं तित्तिक्खा। खन्तियायेवेतं वेवचनं। अक्खरचिन्तका हि खमायं तित्तिक्खासहं वण्णेन्ति, तस्मा एवमेत्थ अत्थो दट्टब्बो “तित्तिक्खासङ्घाता अधिवासनखन्ति नाम उत्तमं तपो”ति। निब्बानं परमं वदन्ति बुद्धाति भवेन भवन्तरं विनाति भवनिक्कन्तिभावेन संसिब्बति, सतण्हस्सेव वा आर्याति पुनब्भवभावतो फलेन सद्धिं कम्मं विनाति संसिब्बतीति वानन्ति सङ्ख्यं गताय तण्हाय निक्खन्तं निब्बानं तत्थ तस्सा सब्बसो अभावतो। तं निब्बानं पन सन्तपणीतनिपुणसिक्खेमादिना सब्बाकारेण परमन्ति वदन्ति बुद्धा।

न हि पब्बजितो परूपघातीति यो अधिवासनखन्तिरहितत्ता परं उपघातेति बाधति विहिंसति, सो पब्बजितो नाम न होति पब्बाजेतब्बधम्मस्स अपब्बाजनतो। चतुत्थपादो पन ततियपादस्सेव वेवचनं अनत्थन्तरत्ता। “न हि पब्बजितो”ति एतस्स हि “न समणो होती”ति वेवचनं। “परूपघाती”ति एतस्स “परं विहेठयन्तो”ति वेवचनं। अथ वा परूपघातीति

सीलूपघाती । सीलज्हि उत्तमद्वेन “पर”न्ति वुच्चति परसदस्स सेट्टुवाचकत्ता “पुग्गलपरोपरञ्जू”ति आदीसु विय । यो च समणो परं यं कञ्चि सत्तं विहेठयन्तो परूपघाती होति अत्तनो सीलविनासको, सो पब्बजितो नाम न होतीति अत्थो । अथ वा यो अधिवासनखन्तिया अभावा परूपघाती होति, परं अन्तमसो डंसमकसम्पि जीविता वोरोपेति, सो न हि पब्बजितो । किं कारणा? पापमलस्स अपब्बाजितत्ता अनीहटत्ता । “पब्बाजयमत्तनो मलं, तस्मा पब्बजितोति वुच्चती”ति (ध० प० ३८८) इदज्हि पब्बजितलक्खणं । योपि नहेव खो उपघातेति न मारेति, अपिच दण्डादीहि विहेठेति, सोपि परं विहेठयन्तो समणो न होति । किंकारणा? विहेसाय असमितत्ता । समितत्ता समणोति वुच्चतीति इदज्हि समणलक्खणं । “समितत्ता हि पापानं, समणोति पवुच्चती”ति (ध० प० २६५) हि वुत्तं ।

अपिच भगवा भिक्खून् पातिमोक्खं उद्दिसन्तो पातिमोक्खकथाय च सीलपधानत्ता सीलस्स च विसेसतो दोसो पटिपक्खोति तस्स निग्गणहनविधिं दस्सेतुं आदितो “**खन्ती परमं तपो**”ति आह । तेन अनिट्टस्स पटिहननूपायो वुत्तो, तितिक्खाग्गहणेन पन इट्टस्स, तदुभयेनपि उप्पन्नं अरतिं उप्पन्नं रतिं अभिभुय्य विहरतीति अयमत्थो दस्सितो । तण्हावानस्स वूपसमनतो निब्बानं परमं वदन्ति बुद्धा । तत्थ खन्तिग्गहणेन पयोगविपत्तिया अभावो दस्सितो, तितिक्खाग्गहणेन आसयविपत्तिया अभावो । तथा खन्तिग्गहणेन परापराधसहता, तितिक्खाग्गहणेन परेसु अनपरज्झना दस्सिता । एवं कारणमुखेन अन्वयतो पातिमोक्खं दस्सेत्वा इदानि ब्यतिरेकतो तं दस्सेतुं “**न ही**”ति आदि वुत्तं । तेन यथा सत्तानं जीविता वोरोपनं परं पाणिलेड्डुदण्डादीहि विहेठनञ्च “परूपघातो परं विहेठन”न्ति वुच्चति, एवं तेसं सापतेय्यावहरणं परामसनं विसंवादनं अञ्जमञ्जभेदनं फरुसवचनेन मम्मघट्टनं निरत्थकविप्पलापो परसन्तकाभिज्झानं उच्छेदचिन्तनं मिच्छाभिनिवेशनञ्च उपघातो परविहेठनञ्च होतीति यस्स कस्सचि अकुसलस्स कम्मपथस्स कम्मस्स च करणेन पब्बजितो समणो च न होतीति दस्सेति ।

दुतियगाथाय **सब्बपापस्सा**ति सब्बाकुसलस्स सब्बस्सपि द्वादसाकुसलस्स सब्बचित्तुप्पादसङ्गहितस्स सावज्जधम्मस्स । **अकरणन्ति** अनुप्पादनं । करणज्हि नाम तस्स अत्तनो सन्ताने उप्पादनन्ति तप्पटिक्खेपतो अकरणं अनुप्पादनं । **कुसलस्सा**ति चतुभूमिककुसलस्स । “कुसलस्सा”ति हि इदं “एतं बुद्धान सासन”न्ति वक्खमानत्ता अरियमग्गधम्मे तेसञ्च सम्भारभूते तेभूमिककुसले धम्मे बोधेति । **उपसम्पदा**ति उपसम्पादनं । तं पन अत्थतो तस्स कुसलस्स समधिगमो पटिलाभो । **सचित्तपरियोदपनन्ति** अत्तनो चित्तस्स जोतनं चित्तस्स पभस्सरभावकरणं सब्बसो परिसोधनं । तं पन अरहत्तेन होति । एत्थ च यस्मा अग्गमग्गसमङ्गिनो चित्तं सब्बसो परियोदपीयति नाम, अग्गफलक्खणे पन परियोदपितं होति पुन परियोदपेतब्बताय अभावतो, तस्मा परिनिट्टितपरियोदपनतं सन्धाय वुत्तं “तं पन अरहत्तेन होती”ति । इति सीलसंवरेण सब्बपापं पहाय लोकियलोकुत्तराहि समथविपस्सनाहि कुसलं सम्पादेत्वा अरहत्तफलेन चित्तं परियोदपेतब्बन्ति एतं बुद्धानं सासनं ओवादो अनुसिट्ठि ।

ततियगाथाय **अनुपवादो**ति वाचाय कस्सचि अनुपवदनं । **अनुपघातो**ति कायेन मनसा च कस्सचि उपघाताकरणं मनसापि परेसं अनत्थचिन्तनादिवसेन उपघातकरणस्स वज्जेतब्बत्ता । **पातिमोक्खे**ति यं तं पअतिमोक्खं अतिपमोक्खं उत्तमं सीलं, पाति वा सुगतिभयेहि मोक्खेति दुग्गतिभयेहि, यो वा नं पाति, तं मोक्खेतीति पातिमोक्खन्ति वुच्चति, तस्मिं पातिमोक्खे च । **संवरो**ति सत्तन्नं आपत्तिकखन्धानं अवीतिककमलक्खणो संवरो । **मत्तञ्जुता**ति भोजने मत्तञ्जुता पटिग्गहणपरिभोगवसेन पमाणञ्जुता । **पन्तञ्च सयनासनन्ति** जनसङ्घट्टविरहितं निज्जनसम्बाधं विवित्तं सेनासनञ्च । एत्थ द्वीहियेव पच्चयेहि चतुपच्चयसन्तोसो दीपितोति वेदितब्बो पच्चयसन्तोससामञ्जेन इतरद्वयस्सपि लक्खणहारनयेन जोतितभावतो । **अधिचित्ते च आयोगो**ति विपस्सनापादकं अट्टसमापत्तिचित्तं अधिचित्तं, ततोपि च मग्गफलचित्तमेव

अधिचित्तं, तस्मिं यथावुत्ते अधिचित्ते आयोगो च, अनुयोगोति अत्थो । एतं बुद्धान सासनन्ति एतं परस्स अनुपवदनं अनुपघातनं पातिमोक्खे संवरो पटिग्गहणपरिभोगेसु मत्तञ्जुता विवित्तसेनासनसेवनं अधिचित्तानुयोगो च बुद्धानं सासनं ओवादो अनुसिद्धि ।

इमा पन सब्बबुद्धानं पातिमोक्खुद्देसगाथा होन्तीति वेदितब्बा । तेनाह “एतेनेव उपायेना”तिआदि । याव सासनपरियन्ताति धरमानकबुद्धानं अनुसासनपरियन्तं सन्धाय वुत्तं, याव बुद्धा धरन्ति, ताव उद्दिसितब्बतं आगच्छन्तीति वुत्तं होति । ओवादपातिमोक्खज्झि बुद्धायेव उद्दिसन्ति, न सावका । पठमबोधियंयेव उद्देसमागच्छन्तीति सम्बन्धो । पठमबोधि चेत्थ वीसतिवस्सपरिच्छिन्नाति महागण्ठपदे वुत्तं । तञ्च हेट्ठा अट्ठकथायमेव “भगवतो हि पठमबोधियं वीसतिवस्सन्तरे निबद्धुपट्टाको नाम नत्थी”ति कथितत्ता “पठमबोधि नाम वीसतिवस्सानी”ति गहेत्वा वुत्तं । आचरियधम्मपालत्थेरेन पन “पञ्चचत्तालीसाय वस्सेसु आदितो पन्नरस वस्सानि पठमबोधी”ति वुत्तं । एवञ्च सति मज्झे पन्नरस वस्सानि मज्झिमबोधि, अन्ते पन्नरस वस्सानि पच्छिमबोधीति तिण्णं बोधीनं समप्पमाणता सियाति तम्पि युत्तं । पन्नरसत्तिकेन हि पञ्चचत्तालीस वस्सानि पूरेन्ति । अट्ठकथायं पन पन्नरसवस्सप्पमाणाय पठमबोधिया वीसतिवस्सेसुयेव अन्तो गधत्ता “पठमबोधियं वीसतिवस्सन्तरे”ति वुत्तन्ति एवम्पि सक्का विज्जातुं ।

ननु च कानिचि सिक्खापदानि पञ्जपेत्वापि न ताव आणापातिमोक्खं अनुज्जातं पच्छा थेरस्स आयाचनेन अनुज्जातत्ता, तस्मा कथमेतं वुत्तं “सिक्खापदपञ्जत्तिकालतो पन पभुति आणापातिमोक्खमेव उद्दिसीयती”ति, यदिपि कानिचि सिक्खापदानि पञ्जपेत्वाव आणापातिमोक्खं न अनुज्जातं, तथापि अपञ्जत्ते सिक्खापदे आणापातिमोक्खं नत्थि, किन्तु पञ्जत्तेयेवाति इममत्थं दस्सेतुं “सिक्खापदपञ्जत्तिकालतो पन पभुती”ति वुत्तं । पुब्बारामेति सावत्थिया पाचीनदिसाभागे कतत्ता एवंलद्धवोहारे महाविहारे । मिगारमातुपासादेति मिगारसेट्ठिनो मातुट्ठानियत्ता मिगारमाताति सङ्ख्यं गताय विसाखामहाउपासिकाय कारिते पासादे । अट्ठानन्ति हेतुपटिक्खेपो । अनवकासोति पच्चयपटिक्खेपो । उभयेनपि कारणमेव पटिक्खिपति । यन्ति येन कारणेन ।

तेसन्ति भिक्खून् । सम्मुखसावकानं सन्तिके पब्बजिताति सब्बन्तिमानं सुभद्दसदिसानं सम्मुखसावकानं सन्तिके पब्बजिते सन्धाय वदति । खत्तियकुलादिवसेनेव विविधा कुलाति सम्बन्धो । उच्चनीचउळारुळारभोगादिकुलवसेन वाति उच्चनीचकुलवसेन उळारुळारभोगादिकुलवसेन वाति योजेतब्बं । तत्थ खत्तियब्राह्मणवसेन वा खत्तियब्राह्मणगहपतिकानं वसेन वा उच्चकुलता वेदितब्बा, सेसानं वसेन नीचकुलता । उळारुळारभोगादिकुलवसेन वाति उळारतरतमउपभोगवन्तादिकुलवसेन । उळारातिसयजोतनत्थज्झि पुन उळारग्गहणं “दुक्खदुक्ख”न्तिआदीसु विय । आदि-सद्देन उळारानुळारानं गहणं वेदितब्बं ।

ब्रह्मचरियं रक्खन्तीति वुत्तमेवत्थं पकासेत्वा दस्सेन्तो आह “चिरं परियत्तिधम्मं परिहरन्ती”ति । अपञ्जत्तेपि सिक्खापदे यदि समानजातिआदिका सियुं, अत्तनो अत्तनो कुलानुगतगन्थं विय न नासेयुं । यस्मा पन सिक्खापदम्पि अपञ्जत्तं, इमे च भिक्खू न समानजातिआदिका, तस्मा विनासेसुन्ति इममत्थं दस्सेतुं “यस्मा एकनामा...पे०... तस्मा अञ्जमञ्जं विहेठेन्ता”तिआदि वुत्तं । यदि एवं कस्मा चिरट्ठितिकवारेपि “नानानामा”तिआदि वुत्तन्ति? सतिपि तेसं नानाजच्चादिभावे सिक्खापदपञ्जत्तिया एव सासनस्स चिरप्पवत्तीति दस्सनत्थं वुत्तं । सिक्खापदपञ्जत्तिवसेनेव सासनस्स चिरप्पवत्ति । यस्मा बुद्धा अत्तनो परिनिब्बानतो उद्धम्पि विनेतब्बसत्तसम्भवे सति सिक्खापदं पञ्जपेन्ति, असति न पञ्जपेन्ति, तस्माति वेदितब्बो । यथा कायवचीद्वारसङ्घातं विज्जत्तिं समुट्ठापेत्वा पवत्तमानम्पि चित्तं तस्सायेव विज्जत्तिया

वसेन पवत्तनतो “कायवचीद्वारेहि पवत्त”न्ति वुच्चति, एवंसम्पदमिदं दट्टब्बं । यथा तन्ति एत्थ तन्ति निपातमत्तं ।
वग्गसङ्गहपण्णाससङ्गहादीहीति सीलक्खन्धवग्गमहावग्गादिवग्गसङ्गहवसेन
 मूलपण्णासमअङ्गमपण्णासादिपण्णाससङ्गहवसेन । **आदि-**सद्देन संयुत्तादिसङ्गहो वेदितब्बो ।

एवं वितक्केथ, मा एवं वितक्कयित्थाति एत्थ एवन्ति यथानुसिद्धाय अनुसासनिया विधिवसेन पटिसेधनवसेन च पवत्तिताकारपरामसनं, सा च सम्मावितक्कानं मिच्छावितक्कानञ्च पवत्तिआकारदस्सनवसेन पवत्तति अत्थआनिसंसस्स आदीनवस्स च विभावनत्थं । तेनाह “**नेक्खम्मवितक्कादयो तयो वितक्के वितक्केथा**”तिआदि । एत्थ **आदि-**सद्देन अब्यापादवितक्कअविहिंसावितक्कानं गहणं वेदितब्बं । तत्थ नेक्खम्मं वुच्चति लोभतो निक्खन्तत्ता अलोभो, नीवरणेहि निक्खन्तत्ता पठमज्झानं, सब्बाकुसलोहि निक्खन्तत्ता सब्बो कुसलो धम्मो, सब्बसङ्खतेहि निक्खन्तत्ता निब्बानं, उपनिस्सयतो सम्पयोगतो आरम्मणकरणतो च नेक्खम्मेन पटिसंयुत्तो वितक्को **नेक्खम्मवितक्को**, सम्मासङ्कप्पो । सो असुभज्झानस्स पुब्बभागे कामावचरो होति, असुभज्झाने रूपावचरो, तं ज्ञानं पादकं कत्वा उप्पन्नमग्गफलकाले लोकुत्तरो । ब्यापादस्स पटिपक्खो अब्यापादो, कञ्चिपि न ब्यापादेन्ति एतेनाति वा अब्यापादो, मेत्ता । यथावुत्तेन अब्यापादेन पटिसंयुत्तो वितक्को **अब्यापादवितक्को** । सो मेत्ताज्ञानस्स पुब्बभागे कामावचरो होति, मेत्ताभावनावसेन अधिगते पठमज्झाने रूपावचरो, तं ज्ञानं पादकं कत्वा उप्पन्नमग्गफलकाले लोकुत्तरो । विहिंसाय पटिपक्खा, न विहिंसन्ति वा एताय सत्तेति अविहिंसा, करुणा । ताय पटिसंयुत्तो वितक्को **अविहिंसावितक्को** । सो करुणाज्ञानस्स पुब्बभागे कामावचरो, करुणाभावनावसेन अधिगते पठमज्झाने रूपावचरो, तं ज्ञानं पादकं कत्वा उप्पन्नमग्गफलकाले लोकुत्तरो ।

ननु च अलोभादोसामोहानं अज्जमज्जाविरहतो नेसं वसेन उप्पज्जनकानं इमेसं नेक्खम्मवितक्कादीनं अज्जमज्जं असङ्करतो ववत्थानं न होतीति? नो न होति । यदा हि अलोभो पधानो होति नियमितपरिणतसमुदाचारादिवसेन, तदा इतरे द्वे तदन्वायिका भवन्ति । तथा हि यदा अलोभप्पधानो नेक्खम्मगरुको चित्तुप्पादो होति, तदा लद्धावसरो नेक्खम्मवितक्को पतिट्ठहति । तंसम्पयुत्तस्स पन अदोसलक्खणस्स अब्यापादस्स वसेन यो तस्सेव अब्यापादवितक्कभावो सम्भवेय्य, सति च अब्यापादवितक्कभावे कस्सचिपि अविहेठनजातिकताय अविहिंसावितक्कभावो च सम्भवेय्य । ते इतरे द्वे तस्सेव नेक्खम्मवितक्कस्स अनुगामिनो सरूपतो अदिस्सनतो तस्मिं सति होन्ति, असति न होन्तीति अनुमानेय्या भवन्ति । एवमेव यदा मेत्तापधानो चित्तुप्पादो होति, तदा इतरे द्वे तदन्वायिका भवन्ति । यदा करुणापधानो चित्तुप्पादो होति, तदा इतरे द्वे तदन्वायिका भवन्ति ।

कामवितक्कादयोति एत्थ **आदि-**सद्देन ब्यापादवितक्कविहिंसावितक्कानं गहणं वेदितब्बं । तत्थ कामपटिसंयुत्तो वितक्को **कामवितक्को** । एत्थ हि द्वे कामा वत्थुकामो च किलेसकामो च । तत्थ वत्थुकामपक्खे आरम्मणवसेन कामेहि पटिसंयुत्तो वितक्को कामवितक्को, किलेसकामपक्खे पन सम्पयोगवसेन कामेन पटिसंयुत्तोति योजेतब्बं । ब्यापादपटिसंयुत्तो वितक्को **ब्यापादवितक्को** । विहिंसापटिसंयुत्तो वितक्को **विहिंसावितक्को** । तेसु द्वे सत्तेसुपि सङ्खारेसुपि उप्पज्जन्ति । कामवितक्को हि पिये मनापे सत्ते वा सङ्खारे वा वितक्केन्तस्स उप्पज्जति, ब्यापादवितक्को अप्पिये अमनापे सत्ते वा सङ्खारे वा कुञ्जित्वा ओलोकनकालतो पट्टाय याव विनासना उप्पज्जति, विहिंसावितक्को सङ्खारेसु नुप्पज्जति । सङ्खारो हि दुक्खापेतब्बो नाम नत्थि, “इमे सत्ता हज्जन्तु वा उच्छिज्जन्तु वा विनस्सन्तु वा मा वा अहेसु”न्ति चिन्तनकाले पन सत्तेसु उप्पज्जति । अथ कस्मा वुत्तं “सङ्खारो दुक्खापेतब्बो नाम नत्थी”ति, ननु ये दुक्खापेतब्बाति इच्छिता सत्तसज्जिता, तेषि अत्थतो सङ्खारा एवाति? सच्चमेतं, ते पन इन्द्रियबद्धा सविज्जाणकताय दुक्खं पटिसंवेदेन्ति, तस्मा ते विहिंसावितक्कस्स विसया इच्छिता सत्तसज्जिता । ये पन न दुक्खं पटिसंवेदेन्ति वुत्तलक्खणायोगतो, ते सन्धाय

“विहिंसावितक्को सङ्घारेसु नुप्पज्जती”ति वुत्तं ।

अनुपादाय आसवेहि चित्तानि विमुच्चिसूति एत्थ आसवेहीति कत्थुअत्थे करणनिद्देशो, **चित्तानीति** पच्चत्तबहुवचनं, **विमुच्चिसूति** कम्मसाधनं, तस्मा आसवेहि कत्तुभूतेहि अनुपादाय आरम्मणवसेन अगगहेत्वा चित्तानि विमुच्चित्तानीति एवमेत्थ अत्थो गहेतब्बोति आह “**तेसज्झि चित्तानी**”तिआदि । **येहि आसवेहीति** एत्थापि कत्तुअत्थे एव करणनिद्देशो । **विमुच्चिसूति** कम्मसाधनं । **न ते तानि गहेत्वा विमुच्चिसूति** ते आसवा तानि चित्तानि आरम्मणवसेन न गहेत्वा विमुच्चिसु विमोचेसुं । एत्थ हि **चित्तानीति** उपयोगबहुवचनं, **विमुच्चिसूति** कत्तुसाधनं । **अनुप्पादनरोधेन निरुज्झमानाति** आयतिं अनुप्पत्तिसङ्घातेन निरोधेन निरुज्झमाना आसवा । **अगगहेत्वा विमुच्चिसूति** आरम्मणकरणवसेन अगगहेत्वा चित्तानि विमोचेसुं । **विकसितचित्ता अहेसुन्ति** सातिसयजाणरस्मिसम्फस्सेन सम्फुल्लचित्ता अहेसुं । **पुरिमवचनापेक्खन्ति** “अज्जतरस्मिं भिसनके वनसण्डे”ति वुत्तवचनापेक्खं । तेनाह “**यं वुत्तं अज्जतरस्मिं भिसनके वनसण्डेति, तत्रा**”ति । **कतन्ति** भावसाधनवाचि इदं पदन्ति आह “**भिसनकतस्मिं होति, भिसनककिरियाया**”ति । भिसनस्स करणं किरिया भिसनकतं, तस्मिं **भिसनकतस्मिं** ।

इदानि अज्जथापि अत्थयोजनं दस्सेन्तो आह “**अथ वा**”तिआदि । इमस्मिं अत्थविकप्पे भिसयतीति भिसनो, भिसनो एव भिसनको, तस्स भावो भिसनकत्तन्ति वत्तब्बे त-कारस्स लोपं कत्वा “**भिसनकत**”न्ति वुत्तन्ति दस्सेन्तो आह “**भिसनकतस्मिन्ति भिसनकभावेति अत्थो**”तिआदि । येभुय्यग्गहणं लोमवन्तवसेनपि योजेतब्बं, न लोमवसेनेवाति आह “**बहुतरानं वा**”तिआदि ।

पुरिसयुगवसेनाति पुरिसकालवसेन, पुरिसानं आयुप्पमाणवसेनाति वुत्तं होति । “**सब्बपच्छिमको सुभद्वसदिसो**”ति तीसुपि **गण्ठपदेसु** वुत्तं । तस्मिं काले विज्जमानानं द्विन्नं पुरिसानं आयुपरिच्छेदं सकलमेव गहेत्वा “**सतसहस्सं...पे०... अट्टासी**”ति वुत्तं । **द्वेयेव पुरिसयुगानीति** एत्थ पुरिसानं युगप्पवत्तिकालो पुरिसयुगं । अभिलापमत्तमेव चेतं, अत्थतो पन पुरिसोव पुरिसयुगं । धरमाने भगवति एकं पुरिसयुगं, परिनिब्बुते एकन्ति कत्वा “**द्वेयेव पुरिसयुगानी**”ति वुत्तं । परिनिब्बुते पन भगवति एकमेव पुरिसयुगं असीतियेव वस्ससहस्सानि ब्रह्मचरियं अट्टासीति वेदितब्बं ।

२०. सावकयुगानीति सावका एव सावकयुगानि । **असम्भुणन्तेनाति** अपापुणन्तेन । **गब्भं गण्हापेन्तस्साति** सब्बज्जुतज्जाणस्स विजायनत्थं जाणगब्भं गण्हापेन्तस्स ।

२१. को अनुसन्धीति पुब्बापरकथानं किं अनुसन्धानं, को सम्बन्धोति अत्थो । **सिक्खापदपज्जत्तियाचनापेक्खन्ति** याचीयतीति याचना, **सिक्खापदपज्जत्तियेव याचना** सिक्खापदपज्जत्तियाचना, तं अपेक्खतीति **सिक्खापदपज्जत्तियाचनापेक्खं** भुम्मवचनं, याचियमानसिक्खापदपज्जत्तिअपेक्खं भुम्मवचनन्ति वुत्तं होति । याचनविसिद्धा **सिक्खापदपज्जत्तियेव हि** “**तत्था**”ति इमिना परामट्टा, तेनेव वक्खति “**तत्थ तस्सा सिक्खापदपज्जत्तिया**”ति । **यं वुत्तन्ति** “**सिक्खापदं पज्जपेय्या**”ति इमिना यं सिक्खापदपज्जपनं वुत्तं, याचितन्ति अत्थो । **तत्थ तस्सा सिक्खापदपज्जत्तियाति** तस्सं याचियमानसिक्खापदपज्जत्तियन्ति अत्थो । **अकालन्ति** सिक्खापदपज्जत्तिया अकालं ।

आसवट्टानीयाति एत्थ अधिकरणे अनीयसद्दोति आह “**आसवा तिट्ठन्ति एतेसू**”तिआदि । के पन ते आसवा, के च धम्मा तदधिकरणभूताति आह “**येसु दिट्ठधम्मिकसम्परायिका**”तिआदि । **दिट्ठधम्मिका** परूपवादादयो, **सम्परायिका** आपायिका अपायदुक्खविसेसा । ते आसवन्ति तेन तेन पच्चयवसेन पवत्तन्तीति **आसवा** । **नेसन्ति** परूपवादादिआसवानं ।

तेति वीतिक्कमधम्मा । असति आसवट्टानीये धम्मे सिक्खापदपञ्जत्तियं को दोसो, येनेवं वुत्तन्ति आह “**यदि हि पञ्जपेय्या**”तिआदि, वीतिक्कमदोसं अदिस्वा यदि पञ्जपेय्याति अधिप्पायो । परम्मुखा अक्कोसनं **परूपवादो**, परेहि वचनेसु दोसारोपनं **परूपारम्भो**, सम्मुखा गरहनं **गरहदोसो** ।

कथञ्चि नाम पलिवेठेस्सतीति सम्बन्धो, कथं-सद्वयोगे अनागतप्पयोगो दट्टब्बो । **अन्वायिको**ति अनुवत्तको । **भोगक्खन्धन्ति** भोगरासिं । “अम्हाकमेते”ति जायन्तीति जाती, पितामहपितुपुत्तादिवसेन परिवट्टनट्टेन परिवट्टो, जातीयेव परिवट्टो **जातिपरिवट्टो** । **घासच्छादनपरमताय सन्तुट्टा**ति घासच्छादने परमताय उत्तमताय सन्तुट्टा, घासच्छादनपरियेसने सल्लेखवसेन परमताय उक्कट्टभावे सण्ठिताति अत्थो । घासच्छादनमेव वा परमं परमा कोटि एतेसं न ततो परं किञ्चि असाभिसजातं परियेसन्ति पच्चासीसन्ति चाति घासच्छादनपरमा, तेसं भावो घासच्छादनपरमता, तस्सं **घासच्छादनपरमताय सन्तुट्टा** । **तेसु नाम को**ति यथावुत्तगुणविसिट्ठेसु तेसु भिक्खूसु को नाम । **लोकामिसभूतन्ति** लोकपरियापन्नं हुत्वा किलेसेहि आमसितब्बत्ता लोकामिसभूतं । **पब्बज्जासङ्घेपेनेवा**ति “पाणातिपाता वेरमणी”तिआदिना पब्बज्जामुखेनेव । **एतन्ति** मेथुनादीनं अकरणं । **थामन्ति** सिक्खापदानं पञ्जापनकिरियाय सामत्थियं । **बलन्ति** याथावतो सब्बधम्मनं पटिवेधसमत्थं जाणबलं । **कुप्पेय्या**ति कुप्पं भवेय्य । एतस्सेवत्थस्स पाकटकरणं **न यथाठाने तिट्ठेय्या**ति, पञ्जत्तिट्ठाने न तिट्ठेय्याति अत्थो । **अकुसलो**ति तिकिच्छित्तुं युत्तकालस्स अपरिजाननतो अकुसलो अछेको । अवुद्धि **अनयो**, **ब्यसनं** दुक्खं । **पटिकच्चेवा**ति गण्डुप्पादनतो पठममेव । **सञ्छविं कत्वा**ति सोभनच्छविं कत्वा । **बालवेज्जो**ति अपण्डितवेज्जो । **लोहितक्खयञ्च मं पापेती**ति विभत्तिविपरिणामं कत्वा योजेतब्बं ।

अकालं दस्सेत्वाति सिक्खापदपञ्जत्तिया अकालं दस्सेत्वा । **रोगं वूपसमेत्वा**ति फासुं कत्वा । **सके आचरियके**ति आचरियस्स भावो, कम्मं वा आचरियकं, तस्मिं अत्तनो आचरियभावे, आचरियकम्मे वा । निमित्तत्थे चेतं भुम्मवचनं । **विदितानुभावो**ति पाकटानुभावो ।

विपुलभावेनाति पब्बजितानं बहुभावेन । **सासने एकच्चे आसवट्टानीया धम्मा न उप्पज्जन्ती**ति यस्मा सेनासनानि पहोन्ति, तस्मा आवासमच्छरियादिहेतुका सासने एकच्चे आसवट्टानीया धम्मा न उप्पज्जन्ति । **इमिना नये**नाति एतेन पदसोधम्मसिक्खापदादीनं सङ्गहो दट्टब्बो ।

लाभग्गमहत्तन्ति चीवरादिलभितब्बपच्चयो लाभो, तस्स अग्गं महत्तं पणीतता बहुभावो वा । बहुस्सुतस्स भावो **बाहुसच्चं** । **अयोनि**सो **उम्मुज्जमाना**ति अनुपायेन अभिनिविसमाना, विपरीततो जानमानाति अत्थो । **रसेन रसं संसन्दित्वा**ति सभावेन सभावं संसन्दित्वा, अनुज्जातपच्चत्थरणादीसु सुखसम्पस्ससामञ्जतो उपादिन्नफस्सरसेपि अनवज्जसज्जिताय अनुपादिन्नफस्सरसेन उपादिन्नफस्सरसं संसन्दित्वा, समानभावं उपनेत्वाति अत्थो । **उद्धम्मं उब्बिनयं सत्थुसासनं दीपेन्ती**ति “तथाहं भगवता धम्मं देसितं आजानामी”तिआदिना (पाचि० ४१८) सत्थुसासनं उद्धम्मं उब्बिनयं कत्वा दीपेन्ति ।

इमस्मिं अत्थेति “निरब्बुदो हि, सारिपुत्त, भिक्खुसङ्घो”ति (पारा० २१) एवं वुत्तभिक्खुसङ्घसज्जिते अत्थे । कथं पन दुस्सीलानं चोरभावोति आह “**ते हि अस्समणाव हुत्वा**”तिआदि । **काळकधम्मयोगा**ति दुस्सीलतासङ्घातपापधम्मयोगतो । **पभस्सरो**ति पभस्सरसीलो । **सारो**ति **वुच्चन्ती**ति सासनब्रह्मचरियस्स सारभूतत्ता सीलादयो गुणा “सारो”ति वुच्चन्ति ।

सब्वपरित्तगुणोति सब्बेहि निहीनगुणो, अप्पगुणो वा । सो सोतापन्नोति आनन्दत्थेरं सन्धाय वदति । सोतं आपन्नोति मग्गसोतं आपन्नो । पटिपक्खधम्मानं अनवसेसतो सवनतो पेल्लनतो सोतो अरियमग्गोति आह “सोतोति च मग्गस्सेतं अधिवचन”न्ति । सोतापन्नोति तेन समन्नागतस्स पुग्गलस्साति इमिना मग्गसमङ्गी सोतापन्नोति वत्वा तमेवत्थं उदाहरणेन साधेत्वा इदानि इधाधिप्पेतपुग्गलं निद्दारेत्वा दस्सेन्तो आह “इध पना”तिआदि । इध आपन्नसद्दो “फलसच्छिकिरियाय पटिपन्नो”तिआदीसु (सं० नि० ५.४८८) विय वत्तमानकालिकोति आह “मग्गेन फलस्स नामं दिन्न”न्ति । मग्गेन हि अत्तना सदिसस्स अट्टङ्गिकस्स वा सत्तङ्गिकस्स वा फलस्स सोतोति नामं दिन्नं, अतीतकालिकते पन सरसतोव नामलाभो सिया । मग्गक्खणे हि मग्गसोतं आपज्जति नाम, फलक्खणे आपन्नो ।

विरूपं सदुक्खं सउपायासं निपातेतीति विनिपातो, अपायदुक्खे खिपनको । धम्मोति सभावो । तेनाह “न अत्तानं अपायेसु विनिपातनसभावो”ति । अथ वा धम्मोति अपायेसु खिपनको सक्कायदिट्ठिआदिको अकुसलधम्मो । यस्स पन सो अकुसलधम्मो नत्थि सब्बसो पहीनत्ता, सो यस्मा अपायेसु अत्तानं विनिपातनसभावो न होति, तस्मा वुत्तं “न अत्तानं अपायेसु विनिपातनसभावोति वुत्तं होती”ति । कस्माति अविनिपातनधम्मताय कारणं पुच्छति । अपायं गमेन्तीति अपायगमनीया । विनिपातनसभावोति उप्पज्जनसभावो । सम्मत्तनियामेन मग्गेनाति सम्मा भवनियामकेन पटिलद्धमग्गेन । नियतोति वा हेट्ठिमन्ततो सत्तमभवतो उपरि अनुप्पज्जनधम्मताय नियतो । सम्बोधीति उपरिमग्गत्तयसङ्घाता सम्बोधि । सम्बुज्झतीति हि सम्बोधि, अरियमग्गो । सो च इध पठममग्गस्स अधिगतत्ता अवसिद्धो एव अधिगन्तब्बभावेन इच्छितब्बोति । तेनाह “उपरिमग्गत्तयं अवस्सं सम्पापको”ति । उपरिमग्गत्तयं अवस्सं सम्पापुणातीति सम्पापको, सोतापन्नो ।

विनयपञ्जत्तियाचनकथा निट्ठिता ।

बुद्धाचिण्णकथा

२२. अनुधम्मताति लोकुत्तरधम्मानुगतो धम्मो । अनपलोकेत्वाति पदस्स विवरणं “अनापुच्छित्वा”ति । जनपदचारिकं पक्कमन्तीति एत्थ इति-सद्दो गम्यमानताय न वुत्तो, एवं अज्जत्थापि ईदिसेसु ठानेसु । तत्थ जनपदचारिकन्ति जनपदेसु चरणं, चरणं वा चारो, सो एव चारिका, जनपदेसु चारिका जनपदचारिका । तं पक्कमन्ति, जनपदगमनं गच्छन्तीति अत्थो । पक्कमन्तियेवाति अवधारणेन नो न पक्कमन्तीति दस्सेति । “जनपदचारिकं पक्कमन्ती”ति एत्थ ठत्वा भगवतो चारिकापक्कमनविधिं दस्सेन्तो आह “जनपदचारिकं चरन्ता चा”तिआदि । चारिका च नामेसा (दी० नि० अट्ट० १.२५४; म० नि० अट्ट० १.२५४) दुविधा तुरितचारिका चेव अतुरितचारिका च । तत्थ दूरेपि बोधनेय्यपुग्गलं दिस्वा तस्स बोधनत्थाय सहसा गमनं तुरितचारिका नाम, सा महाकस्सपत्थेरपच्चुग्गमनादीसु दट्ठब्बा । भगवा हि महाकस्सपत्थेरं पच्चुग्गच्छन्तो मुहुत्तेन तिगावुतमगमासि, आळवकस्सत्थाय तिसयोजनं, तथा अङ्गुलिमालस्स, पुक्कुसातिस्स पन पञ्चचत्तालीसयोजनं, महाकप्पिनस्स वीसयोजनसतं, धनियस्सत्थाय सत्तयोजनसतानि अगमासि, धम्मसेनापतिनो सद्धिविहारिकस्स वनवासीतिस्ससामणेस्स तिगावुताधिकं वीसयोजनसतं अगमासि, अयं तुरितचारिका । यं पन गामनिगमनगरपटिपाटिया देवसिकं योजनअट्टयोजनवसेन पिण्डपातचरियादीहि लोकं अनुग्गणहन्तस्स गमनं, अयं अतुरितचारिका नाम । इमं पन चारिकं चरन्तो भगवा महामण्डलं मज्झिमण्डलं अन्तिमण्डलन्ति इमेसं तिण्णं मण्डलानं अज्जतरस्मिं चरति । तत्थ “जनपदचारिक”न्ति वुत्तत्ता अतुरितचारिकाव इधाधिप्पेता । तमेव विभजित्वा दस्सेन्तो आह “महामण्डलं मज्झिमण्डल”न्तिआदि ।

तथ अन्तिममण्डलन्ति खुद्दकमण्डलं, इतरेसं वा मण्डलानं अन्तोगधत्ता अन्तिममण्डलं, अब्भन्तरिमण्डलन्ति वुत्तं होति । इमेसं पन मण्डलानं किं पमाणन्ति आह “तत्थ महामण्डलं नवयोजनसतिकं”न्तिआदि । नवयोजनसतिकम्पि ठानं मज्झिमदेसपरियापन्नमेव, ततो परं नाधिप्पेतं तुरितचारिकावसेन अगमनतो । यस्मा निक्खन्तकालतो पट्टाय गतगतट्टानस्स चतूसु पस्सेसु समन्ततो योजनसतं एककोलाहलं होति, पुरिमं पुरिमं आगता निमन्तेतुं लभन्ति, इतरेसु द्वीसु मण्डलेसु सक्कारो महामण्डलं ओसरति, तत्थ बुद्धा भगवन्तो तेसु तेसु गामनिगमेसु एकाहं द्वीहं वसन्ता महाजनं आमिसपटिग्गहेन अनुगणहन्ति, धम्मदानेन च विवट्टूपनिस्सितं कुसलं वट्ठेन्ति, तस्मा वुत्तं “गामनिगमादीसु महाजनं आमिसपटिग्गहेन अनुगणहन्ता”तिआदि । समथविपस्सना तरुणा होन्तीति एत्थ तरुणा विपस्सनाति सङ्घारपरिच्छेदने जाणं कङ्घावितरणे जाणं सम्मसने जाणं मग्गामग्गे जाणन्ति चतुन्नं जाणानं अधिवचनं । समथस्स तरुणभावो पन उपचारसमाधिवसेन वेदितब्बो । “सचे पन अन्तोवस्से भिक्खुनं समथविपस्सना तरुणा होन्ती”ति इदं निदस्सनमत्तन्ति दट्टब्बं । अज्जेनपि मज्झिममण्डले वेनेय्यानं जाणपरिपाकादिकारणेन मज्झिममण्डले चारिकं चरितुकामा चातुमासं वसित्वाव निक्खमन्ति ।

पवारणासङ्गहं दत्वाति अनुमतिदानवसेन दत्वा । **मागसिरस्स पठमदिवसे**ति मागसिरमासस्स पठमदिवसे । इदञ्चेतरहि पवत्तवोहारवसेन कत्तिकमासस्स अपरपक्खपाटिपददिवसं सन्धाय वुत्तं । तेसन्ति तेसं बुद्धानं । तेहि विनेतब्बत्ता “तेसं विनेय्यसत्ता”ति वुत्तं । **विनेय्यसत्ता**ति च चारिकाय विनेतब्बसत्ता । **मागसिरमासम्पि तत्थेव वसित्वा फुस्समासस्स पठमदिवसे**ति इदम्पि निदस्सनमत्तन्ति दट्टब्बं । चतुमासवुत्थानम्पि बुद्धानं विनेय्यसत्ता अपरिपक्किन्द्रिया होन्ति, तेसं इन्द्रियपरिपाकं आगमयमाना अपरम्पि एकमासं वा द्वितिचतुमासं वा तत्थेववसित्वा महाभिक्खुसङ्घपरिवारा निक्खमित्वा पुरिमनयेनेव लोकं अनुगणहन्ता सत्तहि वा छहि वा पञ्चहि वा चतूहि वा मासेहि चारिकं परियोसापेन्ति । **वेनेय्यवसेनेवा**ति अवधारणेन न चीवरादिहेतु चरन्तीति दस्सेति । तथा हि इमेसु तीसु मण्डलेसु यत्थ कत्थचि चारिकं चरन्ता न चीवरादिहेतु चरन्ति, अथ खो ये दुग्गतबालजिण्णब्याधिका, ते “कदा तथागतं आगन्त्वा पस्सिस्सन्ति, मयि पन चारिकं चरन्ते महाजो न तथागतदस्सनं लभिस्सति, तत्थ केचि चित्तानि पसादेस्सन्ति, केचि मालादीहि पूजेस्सन्ति, केचि कटच्छुभिक्खं दस्सन्ति, केचि मिच्छादस्सनं पहाय सम्मादिट्टिका भविस्सन्ति, तं नेसं भविस्सति दीघरत्तं हिताय सुखाया”ति एवं लोकानुकम्पाय चारिकं चरन्ति ।

अपिच चतूहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति जङ्घविहारवसेन सररीफासुकत्थाय, अट्टुप्पत्तिकालाभिक्खनत्थाय, भिक्खुनं सिक्खापदपञ्जापनत्थाय, तत्थ तत्थ परिपाकगतिन्द्रिये बोधनेय्यसत्ते बोधनत्थायाति । अपरेहिपि चतूहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति बुद्धं सरणं गच्छिस्सन्तीति वा, धम्मं, सङ्घं सरणं गच्छिस्सन्तीति वा, महता धम्मवस्सेन चतस्सो परिसा सन्तप्पेस्सामाति वा । अपरेहिपि पञ्चहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति पाणातिपाता विरमिस्सन्तीति वा, अदिन्नादाना, कामेसुमिच्छाचारा, मुसावादा, सुरामेरयमज्जपमादट्टाना विरमिस्सन्तीति वा । अपरेहिपि अट्टुहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति पठमं ज्ञानं पटिलभिस्सन्तीति वा, दुतियं... पे०... नेवसञ्जानासञ्जायतनसमापत्तिं पटिलभिस्सन्तीति वा । अपरेहिपि अट्टुहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति सोतापत्तिमग्गं अधिगमिस्सन्तीति वा, सोतापत्तिफलं...पे०... अरहत्तफलं सच्छिकरिस्सन्तीति वाति ।

पुष्फानि ओचिनन्ता विद्य चरन्तीति इमिना यथा मालाकारो बहं पुष्फगच्छं दिस्वा तत्थ चिरम्पि ठत्वा पुष्फानि ओचिनित्वा पुष्फसुज्जं गच्छं दिस्वा तत्थ पपञ्चं अकत्वा तं पहाय अज्जत्थ गन्त्वा पुष्फानि ओचिनन्तो विचरति, एवमेव बुद्धापि यत्थ गामनिगमादीसु विनेय्यसत्ता बहू होन्ति, तत्थ चिरम्पि वसन्ता ते विनेत्वा विनेय्यसुज्जगामादीसु पपञ्चं

अकत्वा तं पहाय अज्जत्थ बहुविनेय्यकेसु गामादीसु वसन्ता विचरन्तीति दस्सेति । ततोयेव च अतिखुद्दकेपि अन्तिममण्डले उपनिस्सयवन्तानं बहुभावतो ताव बहुम्पि कालं सत्तमासपरियन्तं चारिकं चरन्ति ।

सन्तसभावत्ता किलेससमणहेतुताय वा सन्तं निब्बानं, सुखकारणताय च सुखन्ति आह “**सन्तं सुखं निब्बानमारम्भणं कत्वा**”ति । **दससहस्सचक्कवाळे**ति जातिक्खेत्तभूताय दससहस्सिलोकधातुया । इदञ्च देवब्रह्मानं वसेन वुत्तं, मनुस्सा पन इमस्मिंयेव चक्कवाळे बोधनेय्या होन्ति । **बोधनेय्यसत्तसमवलोकनन्ति** पठमं महाकरुणाय फरित्वा पच्छा सब्बज्जुतज्जाणजालं पत्थरित्वा तस्स अन्तो पविट्ठानं बोधनेय्यसत्तानं समोलोकनं । बुद्धा किर महाकरुणासमापत्तिं समापज्जित्वा ततो वुट्ठाय “ये सत्ता भब्बा परिपाकजाणा अज्जयेव मया विनेतब्बा, ते मय्हं जाणस्स उपट्ठहन्तू”ति चित्तं अधिट्ठाय समन्नाहरन्ति । तेसं सह समन्नाहारा एको वा द्वे वा बहू वा तदा विनयूपगा वेनेय्या सब्बज्जुतज्जाणस्स आपाथमागच्छन्ति, अयमेत्थ बुद्धानुभावो । एवं आपाथमागतानं पन नेसं उपनिस्सयं पुब्बचरियं पुब्बहेतुं सम्पतिवत्तमानञ्च पटिपत्तिं ओलोकेन्ति । वेनेय्यसत्तपरिगणहनत्थञ्चि समन्नाहारे कते पठमं नेसं वेनेय्यभावेनेव उपट्ठानं होति । अथ “किं नु खो भविस्सती”ति सरणगमनादिवसेन कञ्चि निष्फत्तिं वीमंसमाना पुब्बुपनिस्सयानि ओलोकेन्ति ।

ओतिण्णेति आरोचिते, परिसमज्झं वा ओतिण्णे । **द्विक्खत्तु**न्ति एकस्मिं संवच्छरे द्विक्खत्तुं । बुद्धकाले किर एकेकस्मिं संवच्छरे द्वे वारे भिक्खू सन्निपतन्ति उपकट्टवस्सूपनायिककाले च पवारणाकाले च । उपकट्टाय वस्सूपनायिकाय दसपि वीसम्पि तिसम्पि चत्तालीसम्पि पज्जासम्पि भिक्खू वग्गवग्गा हुत्वा कम्मट्ठानत्थाय आगच्छन्ति । भगवा तेहि सद्धिं सम्मोदित्वा “कस्मा, भिक्खवे, उपकट्टाय वस्सूपनायिकाय विचरथा”ति पुच्छति । अथ ते “भगवा कम्मट्ठानत्थं आगतमह, कम्मट्ठानं नो देथा”ति याचन्ति । सत्था तेसं चरियवसेन रागचरितस्स असुभकम्मट्ठानं देति, दोसचरितस्स मेत्ताकम्मट्ठानं, मोहचरितस्स “उद्देसो परिपुच्छा कालेन धम्मस्सवनं कालेन धम्मसाकच्छा इदं तुय्हं सप्पाय”न्ति आचिक्खति । किञ्चापि हि मोहचरितस्स आनापानस्सतिकम्मट्ठानं सप्पायं, कम्मट्ठानभावनाय पन भाजनभूतं कातुं सम्मोहविगमाय पठमं उद्देसपरिपुच्छाधम्मस्सवनधम्मसाकच्छासु नियोजेति । वितक्कचरितस्स आनापानस्सतिकम्मट्ठानं देति । सद्धाचरितस्स विसेसतो पुरिमा छ अनुस्सतियो सप्पाया, तासं पन अनुयुज्जने अयं पुब्बभागपटिपत्तीति दस्सेतुं पसादनीयसुत्तन्तेन बुद्धसुबोधितं धम्मसुधम्मतं सद्धसुप्पटिपत्तिञ्च पकासेति । जाणचरितस्स पन मरणस्सति उपसमानुस्सति चतुधातुववत्थानं आहारेपटिकूलसज्जा विसेसतो सप्पाया, तेसं उपकारधम्मदस्सन्त्थं अनिच्चतादिपटिसंयुत्ते गम्भीरे सुत्तन्ते कथेति । ते कम्मट्ठानं गहेत्वा सचे सप्पायं होति, सत्थु सन्तिके एव वसन्ति । नो चे होति, सप्पायं सेनासनं पुच्छन्ता गच्छन्ति । तेपि तत्थ वसन्ता तेमासिकं पटिपदं गहेत्वा घटेन्ता वायमन्ता सोतापन्नापि होन्ति सकदागामिनोपि अनागामिनोपि अरहन्तोपि । ततो वुत्थवस्सा पवारेत्वा सत्थु सन्तिकं गन्त्वा “भगवा अहं तुम्हाकं सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा सोतापत्तिफलं पत्तो...पे०... अहं अग्गफलं अरहत्त”न्ति पटिलद्धगुणं आरोचेन्ति, उपरि अनधिगतस्स अधिगमाय कम्मट्ठानञ्च याचन्ति । तेन वुत्तं “**पुरे वस्सूपनायिकाय च कम्मट्ठानग्गहणत्थं...पे०... उपरि कम्मट्ठानग्गहणत्थञ्चा**”ति ।

आयामाति एत्थ आ-सद्दो “आगच्छा”ति इमिना समानत्थोति आह “**आयामाति आगच्छ यामा**”ति, एहि गच्छामाति अत्थो । **आनन्दा**ति भगवा सन्तिकावचरत्ता थेरं आलपति, न पन तदा सत्थु सन्तिके वसन्तानं भिक्खूनं अभावतो । पञ्चसतपरिमाणो हि तदा भगवतो सन्तिके भिक्खुसङ्घो । थेरो पन “गणहथावुसो पत्तचीवरानि, भगवा असुकट्ठानं गन्तुकामो”ति भिक्खूनं आरोचेति । “अथ खो भगवा आयस्मन्तं आनन्दं आमन्तेसी”ति वुत्तत्ता “**भगवतो**

पचस्सोसी”ति इध भगवतोति सामिवचनं आमन्तनवचनमेव सम्बन्धीअन्तरं अपेक्खतीति इमिना अधिप्पायेन “भगवतो वचनं पटिअस्सोसी”ति वुत्तं । भगवतोति पन इदं पतिस्सवसम्बन्धेन सम्पदानवचनं यथा “देवदत्तस्स पटिस्सुणोती”ति । पचस्सोसीति एत्थ पटि-सद्वो अभिमुखवचनोति आह “अभिमुखो हुत्वा सुणी”ति । भगवतो मुखाभिमुखो हुत्वा अधिवासेत्वा सुणि, न उदासिनो हुत्वाति अधिप्पायो ।

तस्स पाटिहारियस्स आगन्तुकवसेन कतत्ता वुत्तं “नगरद्वारतो पट्टाया”ति । सुवण्णरसपिञ्जराहि रस्मीहीति एत्थ रस-सद्वो उदकपरियायो, पिञ्जर-सद्वो हेमवण्णपरियायो, तस्मा सुवण्णजलधारा विय सुवण्णवण्णाहि रस्मीहीति अत्थो । समुज्जोतयमानोति ओभासयमानो । अस्साति वेरज्जस्स ब्राह्मणस्स । भगवन्तं उपनिसीदितुकामोति भगवन्तं उपगन्त्वा निसीदितुकामो, भगवतो समीपे निसीदितुकामोति वुत्तं होति ।

ब्राह्मण तथा निमन्तिता वस्संवुत्था अम्हाति पाळियं सम्बन्धो वेदितब्बो । दातब्बो अस्साति दातब्बो भवेय्य । नो असन्तोति नेव अविज्जमानो, किन्तु विज्जमानोयेवाति दीपेति । विना वा लिङ्गविपल्लासेनेत्थ अत्थो दट्टब्बोति आह “अथ वा”तिआदि । इमिना सामज्जवचनतो एत्थ नपुंसकलिङ्गनिद्देशोति दस्सेति । नो नत्थीति नो अम्हाकं नत्थि । नोति वा एतस्स विवरणं नत्थीति । केसं अदातुकामता वियाति आह “यथा”तिआदि । पहूतवित्तूपकरणानन्ति एत्थ वित्तीति तुट्ठि, वित्तिया उपकरणं वित्तूपकरणं, तुट्ठिकारणन्ति अत्थो । पहूतं धनधज्जजातरूपरजतनानाविधालङ्कारसुवण्णभाजनादिभेदं वित्तूपकरणमेतेसन्ति पहूतवित्तूपकरणा, तेसं पहूतवित्तूपकरणानं मच्छरीनं यथा अदातुकामता, एवं नो अदातुकामतापि नत्थीति सम्बन्धो । तं कुनेत्थ लब्भाति एत्थ तन्ति तं कारणं, तं किच्चं वा । एत्थाति घरावासे । दुतिये पन अत्थविकप्पे तन्ति देय्यधम्मस्स परामसनं । एत्थाति इमस्मिं तेमासब्भन्तरेति अत्थो । यन्ति येन कारणेन, किरियापरामसनं वा । दुतिये पन अत्थविकप्पे यन्ति यं देय्यधम्मन्ति अत्थो ।

अलं घरावासपलिबोधचिन्तायाति सज्जापेत्वाति ब्राह्मण नेतं घरावासपलिबोधेन कतं, अथ खो मारावट्टेनेनाति ब्राह्मणं सज्जापेत्वा । तङ्गणानुरूपायाति यादिसी तदा तस्स अज्जासयप्पवत्ति, तदनुरूपायाति अत्थो । तस्स तदा तादिसस्स विवट्टसन्निस्सितस्स जाणपरिपाकस्स अभावतो केवलं अब्भन्तरसन्निस्सितो एव अत्थो दस्सितोति आह “दिट्ठधम्मिकसम्परायिकं अत्थं सन्दस्सेत्वा”ति, पचक्खतो विभावेत्वाति अत्थो । कुसले धम्मोति तेभूमके कुसले धम्मो । तत्थाति कुसलधम्मो यथासमादपिते । नन्ति ब्राह्मणं । समुत्तेजेत्वाति सम्मदेव उपरूपरि निवेसेत्वा पुज्जकिरियाय तिक्खविसदभावं आपादेत्वा । तं पन अत्थतो तस्स उस्साहजननं होतीति आह “सउस्साहं कत्वा”ति । एवं पुज्जकिरियाय सउस्साहतो एवरूपगुणसमङ्गिता च नियमतो दिट्ठधम्मिकादिअत्थसम्पादनन्ति एवं सउस्साहताय अज्जेहि च तस्मिं विज्जमानगुणेहि सम्पहंसेत्वा सम्मदेव हट्टुत्तुभावं आपादेत्वा ।

यदि भगवा धम्मरतनवस्सं वस्सि, अथ कस्मा सो विसेसं नाधिगच्छि? उपनिस्सयसम्पत्तिया अभावतो । यदि एवं कस्मा भगवा तस्स तथा धम्मरतनवस्सं वस्सीति? वुच्चते — यदिपि तस्स विसेसाधिगमो नत्थि, आयतिं पन निब्बानाधिगमत्थाय वासनाभागिया च सब्बा पुरिमपच्छिमधम्मकथा अहोसीति दट्टब्बा । न हि भगवतो निरत्थका धम्मदेसना अत्थि । तेमासिकोपि देय्यधम्मोति तेमासं दातब्बोपि देय्यधम्मो । यं दिवसन्ति यस्मिं दिवसे ।

२३. बुद्धपरिणायकन्ति बुद्धो परिणायको एतस्साति बुद्धपरिणायको, भिक्खुसङ्घो । तं बुद्धपरिणायकं, बुद्धजेट्टकन्ति अत्थो । यावदत्थं कत्वाति याव अत्थो, ताव भोजनेन तदा कतन्ति अधिप्पायो । दातुं उपनीतभिक्खाय पटिक्खेपो नाम हत्थसज्जाय मुखविकारेन वचीभेदेन वा होतीति आह “हत्थसज्जाया”तिआदि । ओनीतपत्तपाणिन्ति एत्थ ओनीतो

पुत्ततो पाणि एतस्साति ओनीतपत्तपाणीति भिन्नाधिकरणविसयोयं सद्दो बाहिरत्थसमासोति आह “**पुत्ततो ओनीतपाणि**”न्तिआदि । “ओनित्तपत्तपाणि”न्तिपि पाठो, तस्सत्थो ओनित्तं नानाभूतं विनाभूतं आमिसापनयनेन वा सुचिकतं पत्तं पाणितो अस्साति ओनित्तपत्तपाणि, तं ओनित्तपत्तपाणिं, हत्थे च पत्तञ्च धोवित्वा एकमन्ते पत्तं निक्खिपित्वा निसिन्नन्ति अत्थो । **पत्तुण्णपट्टपटे चाति** पत्तुण्णपटे च पट्टपटे च । तत्थ पत्तुण्णपदेसे भवा पत्तुण्णा, कोसियविसेसातिपि वदन्ति । पट्टानि पन चीनपटानि । **आयोगादीसु आयोगोति** पटिआयोगो, **अंसबद्धकं** पत्तत्थविकादीसु । **भेसज्जतेलानन्ति** भेसज्जसम्पाकेन साधिततेलानं । **तुम्बानीति** चम्ममयतेलभाजनानि । एकमेकस्स भिक्खुनो सहस्सग्घनकं तेलमदासीति सम्बन्धो ।

महायागं यजित्वाति महादानं दत्त्वा । **सपुत्तदारं वन्दित्वा निसिन्नन्ति** पुत्तदारेहि सद्धिं वन्दित्वा निसिन्नं । **तेमासन्ति** अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । “तेमासं सोतब्बधम्मं अज्जेव सुणिस्सामी”ति निसिन्नस्स तं अज्झासयं पूरेत्वा देसितत्ता वुत्तं “**परिपुण्णसङ्कप्पं कुरुमानो**”ति । **अनुबन्धित्वाति** अनुगन्त्वा ।

बुद्धानं अनभिरतिपरितस्सिता नाम नत्थीति आह “**यथाज्झासयं यथारुचितं वासं वसित्वा**”ति । अभिरन्तं अभिरतीति हि अत्थतो एकं । अभिरन्तसद्दो चायं अभिरुचिपरियायो, न अस्सादपरियायो । अस्सादवसेन च कत्थचि वसन्तस्स अस्सादवत्थुविगमनेन सिया तस्स तत्थ अनभिरति, तयिदं खीणासवानं नत्थि, पगेव बुद्धानं, तस्मा अभिरतिवसेन कत्थचि वसित्वा तदभावतो अज्जत्थ गमनं नाम बुद्धानं नत्थि, विनेय्यविनयनत्थं पन कत्थचि वसित्वा तस्मिं सिद्धे विनेय्यविनयत्थमेव ततो अज्जत्थ गच्छन्ति, अयमेत्थ यथारुचि । **सोरेय्यादीनि अनुपगम्माति** महामण्डलचारिकाय वीथिभूतानि सोरेय्यनगरादीनि अनुपगन्त्वा । **पयागपतिट्टानन्ति** गामस्सपि अधिवचनं तित्थस्सपि । **गङ्गं नदिन्ति** गङ्गं नाम नदिं । **तदवसरीति** एत्थ तन्ति करणत्थे उपयोगवचनन्ति आह “**तेन अवसरि तदवसरी**”ति ।

बुद्धाचिण्णकथा निट्ठिता ।

समन्तपासादिकायाति समन्ततो सब्बसो पसादं जनेतीति समन्तपासादिका, तस्सा समन्तपासादिकाय । **तत्रिदं समन्तपासादिकाय समन्तपासादिकत्तस्मिन्ति** एत्थ तत्राति पुरिमवचनापेक्खं, **इदन्ति** वक्खमानकारणवचनापेक्खं । तत्रायं योजना — यं वुत्तं “समन्तपासादिकाय विनयसंवण्णनाया”ति, तत्र या सा समन्तपासादिकाति संवण्णना वुत्ता, तस्सा समन्तपासादिकाय संवण्णनाय समन्तपासादिकत्तस्मिं समन्तपासादिकभावे सब्बसो पसादजनकत्ते इदं होति । किं होतीति आह “**आचरियपरम्परतो**”तिआदि ।

आचरियपरम्परतोति “उपालि दासको”तिआदिना (परि० ३) । वुत्तआचरियपरम्परतो ।

निदानवत्थुप्पभेददीपनतोति निदानप्पभेददीपनतो वत्थुप्पभेददीपनतो च । तत्थ बाहिरनिदानअब्भन्तरनिदानसिक्खापदनिदानदस्सनवसेन **निदानप्पभेददीपनं** वेदितब्बं, थेरवादप्पकासनं पन **वत्थुप्पभेददीपनं** । **परसमयविवज्जनतोति** “सकाय पटिज्जाय मेत्तियं भिक्खुनिं नासेथा”तिआदीसु (पारा० ३८४) मिच्छापटिपन्नानं परेसं लद्धिनिराकरणतो, ततोयेव च अत्तनो समयपतिट्टापनेन सकसमयविसुद्धितो ।

ब्यज्जनपरिसोधनतोति पाठसोधनेन ब्यज्जनपरिसोधनं वेदितब्बं, सद्दसत्थानुसारेण वा निब्बचनं दस्सेत्वा पदनिष्फत्तिदस्सनं ब्यज्जनपरिसोधनं । **विभङ्गनयभेददस्सनतोति** “तिस्सो इत्थियो”तिआदिपदभाजनस्स अनुरूपवसेन नयभेददस्सनतो । **सम्पस्सतन्ति** जाणचक्खुना सम्मा पस्सन्तानं, उपपरिक्खन्तानन्ति अत्थो । **अपासादिकन्ति**

अप्पसादावहं । एत्थाति समन्तपासादिकाय । सम्पस्सतं विञ्जूनन्ति सम्बन्धो । तस्मा अयं संवण्णना समन्तपासादिकात्वेव पवत्ताति योजेतब्बं । कस्स केन देसितस्स संवण्णनाति आह “विनयस्सा”तिआदि ।

इति समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथाय सारत्थदीपनियं

वेरञ्जकण्डवण्णना समत्ता ।

पठमो भागो निद्धितो ।